

**ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Кафедра історії та культури України
Навчально-науковий центр усної історії**

До 70-річчя вигнання нацистських окупантів з України

Джерела пам'яті

Історико-краєзнавчий альманах

Випуск 3

«Та не дарма були ми на землі...»

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

2014

УДК 94 (477) «1941/45»
ББК 63.3 (4 Укр) 624
Д 40

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 9 від 25 червня 2014 р.).

Джерела пам'яті : історико-краєзнавчий альманах / [ред. кол. : В. Коцур (голов. ред.), О. Лисенко, А. Коцур, Т. Нагайко (відповід. ред.) та ін.]. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2014. – Вип. 3 : «Та не дарма були ми на землі...». – 250 с.

Випуск присвячено подіям періоду Другої світової війни. Видання адресоване науковцям, краєзнавцям, викладачам, студентам, учням та всім, хто цікавиться історичним минулим рідного краю.

Альманах засновано у 2006 році при навчально-науковому центрі усної історії кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Редакційна колегія:

Віктор Коцур	– доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АПН України (головний редактор);
Олександр Лисенко	– доктор історичних наук, професор;
Анатолій Коцур	– доктор історичних наук, професор;
Борис Дем'яненко	– доктор політичних наук, професор;
Олександр Колибенко	– кандидат історичних наук, доцент;
Олексій Лукашевич	– кандидат історичних наук, доцент;
Оксана Тарапон	– кандидат історичних наук, доцент;
Тарас Нагайко	– кандидат історичних наук (відповідальний редактор).

Рецензенти: д.і.н. Олексій Гончаренко, д.і.н. Ярослав Потапенко.

Літературна корекція: Катерина Грицик.

Технічна редакція: Олександр Горбовий, Вікторія Вовкодав.

ISBN 978-617-7009-26-8

© Навчально-науковий центр усної історії кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», 2014.

© Автори матеріалів, 2014.

© Тарас Нагайко, упорядник текстів, 2014.

© ФОП О. М. Лукашевич, верстка, 2014.

ЗМІСТ

Слово до читача	4
-----------------------	---

ЩОДЕННИКИ, СПОГАДИ, ЛИСТИ

Щоденник мешканця с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області Михайленка Федора Федотовича (1941-1943 рр.)	6
Спогади з днів війни... (Федір Михайленко)	42
Спогади з життя (Микола Тарапон)	47
Дитячі спогади про війну (Володимир Недбайло)	68
«Описи мого життя»: уривок з біографічної повісті (Григорій Шевченко)	71
Спогади про війну (Микола Шевченко)	78
«Та не дарма були ми на землі...» (Тетяна Барабаш)	82
«Прокотилася по нас страшна чума...» (Ніна Лазенко)	97
Спогади (Любов Лушник)	105
Лист-спогад Івана Остапенка про розстріл населення в м. Переяславі у 1943 р.	112
Матеріали з родинного архіву Василенко Меланії Феофанівни	113

ДОКУМЕНТИ

Документи Виконавчого комітету Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих м. Переяслав-Хмельницький Київської області	121
Матеріали «Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР» по місту Переяслав-Хмельницькому та Переяслав-Хмельницькому району Київської області за 1946 р.	125

НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ

70-річчя перейменування міста Переяслав: роздуми з приводу формування моделі українського радянського патріотизму (Борис Дем'яненко, Андрій Дем'яненко)	173
--	-----

ІНТЕРВ'Ю

З історії київських родин, що пережили нацистську окупацію в Києві в 1941-1943 рр., – аудіоінтерв'ю з Ю. К. Нечаєм, П. Й. Березовським (Валентина Смірнова)	180
Інтерв'ю з мешканцями м. Переяслав-Хмельницький Київської області (Місюра Ю. Г., Свитка Г. П.)	193
Інтерв'ю з мешканцями с. Лутайка Гребінківського району Полтавської області (Фарбак В. П., Вовк М. Ф., Ботенко В. К., Василенко О. Л., Гончаренко М. О.)	215
Інтерв'ю з мешканцями с. Кропивна Золотоніського району Черкаської області (Гвоздь М. А., Короп В. О., Менчик Л. М.)	239

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

70 років тому Україна була звільнена від нацистського окупаційного режиму. Зазначений часовий проміжок сприймається сьгоднішнім молодим поколінням, як далеке минуле, що припало на долю батьків, дідів та прадітів. В силу обставин історична правда про Другу світову війну багато в чому спотворена. Ми не знаємо і вже мабуть ніколи не дізнаємося усих подробиць того, що насправді пережили люди під час найстрашнішого воєнного лихоліття в історії. Відомості про деякі події з життя людини у добу війни містить 3-й випуск «Джерел пам'яті».

До альманаху ввійшли різножанрові та різночасові за своїм походженням матеріали, що охоплюють період Другої світової війни, переважна частина з них документи, спогади, листи, інтерв'ю походять з Переяслав-Хмельницького району Київської області. Зазначені джерела є унікальними пам'ятками, що закарбували атмосферу найбільшої міліарної катастрофи в історії людства, через яку довелося пройти десяткам мільйонів людей – Другої світової війни.

Структурно випуск розділений на чотири розділи.

У розділі «Щоденники, спогади, листи» вперше публікується щоденник мешканця с. В'юнище Переяславського району Київської області Михайленка Федора Федотовича (1905-1989). Він являє собою непересічне приватне джерело, що документально засвідчує унікальний досвід життя окремої людини, селянина, на тлі нацистського окупаційного режиму. Працюючи рахівником громадського господарства, свої щоденникові записи автор вів безперервно, починаючи з 29 березня 1942 р. та довів їх до 19 вересня 1943 р. Використовував для цього «Книгу розрахунків з колгоспниками». Загальний обсяг записів складає 58 альбомних аркушів списаних з обох боків.

Текст щоденника умовно можна розділити на дві основні частини. Перша – вступна, де описуються події з літа 1941 р. до 29 березня 1942 р. – дати початку ведення щоденникових записів. У ній автор описав події, безпосереднім очевидцем та учасником яких він був (навчання мобілізованих червоноармійців, військові дії (1-15 вересня 1941 р.), перебування в полоні (15 вересня – 5 листопада 1941 р.), життя в окупованому с. В'юнище (листопад 1941 р. – березень 1942 р.). Друга частина охоплює період з 29 березня 1942 р. по 19 вересня 1943 р. – час приходу радянської армії. Вона

містить щоденні записи автора, які висвітлюють повсякденне життя людей в окупованому селі та довколишніх населених пунктах. Щоденникові записи позбавлені ідеологічної складової. Автор здебільшого акцентує увагу на господарських аспектах, фіксує примітні випадки з приватного життя.

Своєрідним продовженням щоденника Федора Михайленка виступає авторський рукопис «Спогади з днів війни. 1943 рік, 1944, 1945 року. Щоденник 1946 року». Значно менший за обсягом, він охоплює час з вересня 1943 р. по серпень 1944 р. та розповідає про життя автора після мобілізації на військову службу.

Публікуються спогади мешканців м. Переяслава-Хмельницького та Переяслав-Хмельницького району Миколи Тарапона, Володимира Недбайла, Григорія Шевченка, Миколи Шевченка, Тетяни Барабаш, Ніни Лазенко, а також Любові Лушник, уродженки с. Кропивна Золотоніського району Полтавської (тепер Черкаської) області.

Окрему увагу звертають на себе матеріали з домашнього архіву учасниці партизанського руху на Переяславщині Меланії Василенко. Зокрема, документальні джерела (листи) розкривають тему допомоги цивільного населення військовополоненим.

Безумовно, цікавість для вивчення нацистського окупаційного режиму на Переяславщині становлять й інші матеріали розділу. Зокрема, лист-спогад мешканця с. Козлів Переяслав-Хмельницького району Івана Остапенка про розстріл населення в м. Переяславі у 1943 р.

У розділі «Документи» публікуються архівні матеріали – документи Виконавчого комітету Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих м. Переяслав-Хмельницький Київської області. Зокрема, акти про нанесені збитки та злодіяння, учинені німецькими окупантами у м. Переяславі-Хмельницькому під час нацистської окупації з 17 вересня 1941 року до 22 вересня 1943 року, звернення місцевих священнослужителів. Також друкуються Матеріали «Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР» – 14 стенограм, що містять спогади учасників та свідків воєнного часу, зокрема мешканців м. Переяслава-Хмельницького та однойменного району Київської області записані у 1946 р. Зазначені документи містять цінний фактичний та статистичний матеріал, розкривають реалії господарського життя краю.

У розділі «Наукові публікації» вміщено спільну статтю доктора політичних наук та викладача кафедри політології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» Бориса та Андрія Дем'яненків «70-річчя перейменування міста Переяслав: роздуми з приводу формування моделі українського радянського патріотизму». Зазначена публікація піднімає проблему ідеологічного міфу, як одного з ключових чинників здійснення контролю над громадсько-політичними настроями. Увага авторів акцентується на одному з ідеологічних конструктів радянського періоду, що негативно відобразився на долі української нації, формуванні її ідентичності.

У розділі «Інтерв'ю» подаються матеріали зібрані у межах різноманітних пошукових проектів. Зокрема, публікуються матеріали з фондів Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» – бесіди з киянами очевидцями нацистської окупації. Подаються окремі інтерв'ю з архіву навчально-наукового центру усної історії при кафедрі історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». З-поміж наведених матеріалів – розповіді респондентів з м. Переяслава-Хмельницького Київської області та сіл Лутайка Гребінківського р-ну Полтавської та Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської областей.

Усі матеріали публікуються в авторській редакції зі збереженням форми, змісту та стилю написання. В окремих випадках допускається незначна корекція та уточнення коментарями, про що є відповідні примітки.

Над підготовкою матеріалів до друку працювали: Тарас Нагайко, Іван Капась, Микола Ярмоленко. Олександр Горбовий, Вікторія Вовкодав, Катерина Грицик.

Зазначений випуск виходить в складний час, який переживає Україна та її народ. Сепаратистські рухи та військова агресія Російської Федерації на сході нашої держави поставили перед українцями складне випробування. Тисячі патріотів за останні місяці віддали своє життя за демократичний вибір, фактичну свободу та незалежність країни. Досвід минулих поколінь, що стали жертвами війни є неоціненним саме сьогодні. Лише переживши весь цей жах людство прагне ніколи не допускати подібного. Тож пам'ятати про війну – означає підтримувати мир.

*З повагою
колектив навчально-наукового центру
усної історії
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди».*

ЩОДЕННИКИ, СПОГАДИ, ЛИСТИ

ЩОДЕННИК МЕШКАНЦЯ С. В'ЮНИЩЕ ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ МИХАЙЛЕНКА ФЕДОРА ФЕДОТОВИЧА (1941-1943 РР.)¹

[Арк. 1]

1941 й рік

В Хоцьки² ходили або краще сказати нас водили купатися до Озера. там ми постірали дещо. Хотів до дому хоть листа передати але не вдалось. Тут під Хоцьками повісився один червоноармієць. Опісля вибалакали що то я. Ганна їздила й одкапувати. З Хоцьок частина вирушила днём в похід а частина котрі дуже потерли ноги остались щоб їхати на автомашині. Я те-ж залишився. Вечором був нальот на Каневський міст³. Чути було вибухи і видно світ ракет. Нас забрали вночі. Приїхали в село здеться Яблунівку⁴. Тут останувались на день

¹ Щоденник було виявлено під час польових досліджень працівниками навчально-наукового центру усної історії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» у мешканця с. Циблі Переяслав-Хмельницького району Київської області Чиркова Миколи Юхимовича. Його автор Михайленко Федір Федотович (1905-1994) мешканець с. В'юнище став свідком та учасником трагічних подій Другої світової війни. Під час нацистської окупації проживав в рідному селі В'юнище на Переяславщині, працюючи рахівником у громадському господарстві. У 1943 р. був мобілізований до діючої Червоної армії. З 29 березня 1942 р. по 19 вересня 1943 р. безперервно вів щоденникові записи, де лаконічно занотовував події з власного життя.

Щоденник є цінним джерелом для вивчення повсякденного життя сільських мешканців у період нацистського окупаційного режиму. Ще більшу вагу зазначене джерело набуває з огляду на те, що с. В'юнище з 1970-х рр. було затоплене водами Канівського водосховища.

Текст документу публікується у повній відповідності до оригіналу. Зберігається стилістика та орфографічні особливості написання, включно зі знаками пунктуації. Необхідні редакційні уточнення подаються у квадратних дужках з приміткою – Ред. Також дужками виділені літери чи частини слів, пропущені автором. Нумерація сторінок у квадратних дужках відповідає аркушам щоденника. Поза дужками подається нумерація автора. Оригінал документу зберігається у родині онука автора – Михайленка Валентина Олександровича у м. Києві.

² Хоцьки – село в Україні, Переяслав-Хмельницького району Київської області.

³ Канівський залізничний міст, відкритий 24 липня 1932 р. З 13 по 16 серпня 1941 р. відбувалася битва за Канівську переправу. У результаті міст було підірвано. Замість нього діяла паромна переправа. Після 1964 р., у зв'язку з необхідністю підвозити будматеріали для спорудження Канівської ГЕС, він був тимчасово відновлений. Після будівництва дамби гідроелектростанції потреба у ньому остаточно відпала. (Ісаєва О. Канівський міст: був залізничним, став історичним / О. Ісаєва // Прес-Центр. – 2011. – 14 грудня).

⁴ Яблунівка – село в Україні, Прилуцького району Чернігівської області.

Вирушили вечором і йшли до Прилук⁵. Останні сутки пройшли 90 кілометрів. Тут уже йшли як попав поприставали розгубились. Вигляд у кожного виснажений. В Прилуках постояли днів декілька в самому городі. Наша часть містилась в сараї, але все таки жити можна й харчі хоть мало але не погані. Постояли ми так не помню скільки днів. Потім наш учебний дивізіон вивели за Прилуки кілометрів за 8 там є село Манжосовки⁶. Там ми стали коло річки «Удай» в кушах лози, верболозу та вільхи. Місце болотисте а ще до того майже щодня дощі. Палаток напинати з початку не дозволяли. Ноч'ю спали на матках пов'язаних з очерету. Потім нап'яли палатки які з початку на день знімали а потім замаскірували так не знімали й на день. Розпорядок дня в нас був такий у 5 часів вставали на зарядку. На зарядку йшли без сорочок. Після зарядки чистка коней. Потім завтрак який складався який небудь суп та чай. Після завтраку йшли на заняті. Учили нас – ще Ходить. Привітствовать командирів. Ходить з винтовкою брати на плечо, на ремень к ноге і таке інше. Іноді протягували связь або вивчали апарат. Часто політзаняті

[Арк. 1 зв.]

занімались годин до 2-х потім ішли чистити коней та напувати. Потім обід який складався або суп та каша або борщ та каша вобщем з 2-х блюд. Після обід ішли або на заняті або робити для коней сараї з очерету та лози або чистили кущі. Вечором чистили винтовки в кого були бо всім не хватало. Потім ужин на ужин те-ж або суп який небуд[ь] або по рибині по сирій і чай, але жили ми напів голодні. З бойової підготовки вмiли лише ходити привітствовать командирів та й то незадовільно стрілять і по своїй спеціальності ми знали погано і не лише ми а й наші командира плохо знали связь гвинтівку і иншу військову справу. Часто виїзжали на практичне зайняття. Днём або ноч'ю. Часто ноч'ю виїзжали по тривозі. Вобщем вільної хвилини не було бо політрук говорив «більше поту в учобі менше крові в бою». Ходили в наряди майже через

⁵ Прилуки – місто в Україні, адміністративний центр Прилуцького району Чернігівської області.

⁶ Манжосівка – село в Україні, Прилуцького району Чернігівської області.

день. В наряди ходили на кухню, до коней, до палаток. В караул в Прилуки ходили, а тако-ж у дивізоні караулили. Про фронт ми правди не знали бо комісар нам говорив як виявилось опісля завжди лише брехню. З його слів виходило що наші перемагають, що наші літаки розбомбили Берлін. Взагалі що наші справи на фронті не плохі але вийшло навпаки. Правда цьому ніхто не вірив бо буваючи в Прилуках в караулі ми бачили як утікали пограничники Н.К.В.Д. міліція, жиди, сім'ї службовців. Через Прилуки день і ніч гнали худобу, йшли автомашини, трактора. В вересні місяці почали появляться літаки над Прилуками, але не бомбити очевидно розвідчики. По них сильно били наші зенітки але безрезультатно. З 1-го вересня ми зайняли оборону за Манжосовкою поробили окопи провели связь і ходили діжурить з лагерів позмінно. Діжурив і я днів з 8 останні 2 ночі чути вже було сильні орудійні вибухи на Ромни¹ на Чергігов. На моє запитання младшому лейтенанту Ромашину «що то за вибухи» пояснив мені, що ми находимось в напів-оточенні. Це можна було помітити на

[Арк. 2] 2

лицях політрука і командірів. 11-го вересня в обідню пору командір дивізону Тушін зібравши дивізон оголосив що ми находимось [в] напів-оточенні що в переді нас висаджені десанти, що нам потрібно пробитись на Харьков. Запитував чи не боїмось ми стрілять, чи не боїмось літаків, танків. Вирушили ми вечором. На наше несчастя разом вирушив і дощ вересневий холодний ішли ми цілу ніч обмокли дощ правда перестав ішли глухими дорогами. Грязь непролазна. Я такої грязі ще не бачив скільки живу на світі. Обоз наш застряв і лишився десь з заді. Брили ми по грязі голо[дні] обмокші. Не помню в якомусь селі пройшовши сильну грязь ми остановились чоловік нас з п'ять взводу посідали трохи потім я з одним червоноармійцем Гнатюком зайшли в сарайчик і просідали на дровах до ранку. Ранком вирушили і йшли цілий день майже годин до 2-х дня. Остановились в якомусь містечку. Тут зійшовся весь наш 76-й полк, а то він був сильно розтягнувся та змішався з іншими частями. Тут наш взвод 1-й связи одправили весь до батареї званої П.А. (полевая артилерія) де командіром був лейтенант Антіпов. Тут ми попоїли хорошо майже самого м'яса ще й з собою набрали і вечором вирушили в поход ішли так годин до 2-х ночі потім зайшли в хуторок і тут оддыхали

¹ Ромни – місто в Україні, адміністративний центр Роменського району Сумської області.

до ранку. Перед світом пролетів німецький літак і скидав листівки. Мені те-ж одна попалась в руки. Я випросив у пастухів бо питать командіра не давали. У листівці був заклик до командірів та червоноармійців щоб кидали оружне і розходились по домах, бо основні кадрові часті розбиті. Заклик до колгоспників щоб не нищили врожаїв. До робітників щоб не нищили заводів та станків заводських. З хутора ми вирушили годин у 11 ранку.

[Арк. 2 зв.]

Ішли ми цілий день без ніяких особливих пригод. Перед вечором дійшли ми до шляху широкого вимощеного камінем як нібито недалеко від Лохвиці². Тут у 1-ше я побачив у стороні як бомбили німецькі літаки якісь військові часті в лісу. Шлях на лохвицю був забитий автомашинами, обозом людьми різних частин. Батарея П.А. і ми связь біля неї звернули вліво тут було якесь село а біля села якийсь лісок. Ми заїхали в цей лісок. Розмістились в ліску. Наварили їсти, гороху з салом та м'ясом, насипали в котьолки і приготувались їсти але не вдалось. Німецькі літаки перебили апетит. Вони появились десь з лівої сторони ліска в кількості 11 штук Літаки були пікіруючі. 5 з них полетіло дальше а шість залетіло по шляху і почали бомбить з пікіруючого польоту по шляху потім з пуліметів попід шляхом не забули й про нас. По ліску теж з пулімета строчили. На шляху наробили багато каші. Коли чисто смеркло то на шляху автомашини горять. Коні з сідлами бігають з повозками, червоноармійці біжать товпами в паніці. П.А. встановила орудії ми провели связь. Я, командір одділення Мусійчук та Попсуйко діжурили позмінно цілу ніч коло апарата. Вранці німецькі літаки повторили нальот в більш жорстокій формі. Цього ранку в цьому селі Юшниківці³ вбито нашого полковника і комісара, бомба попала в автомашину. Коли полетіли німецькі літаки ми вирушили обратно в поход, але на це раз ішли все в праву сторону по направленію города Миргорода⁴. Навкруги по центральних шляхах чути зриви бомб видно пожежі. Ми йшли швидко без остановок. Біля одного села по нас почала десь збоку обстрілювать німецька артилерія. Дньом нальоти робили німецькі літаки, але то спереди нас то з заді. Проходили села де пройшла бомбежка і видно

² Лохвиця – місто в Україні, адміністративний центр Лохвицького району Полтавської області.

³ Юсківці – село в Україні, Лохвицького району Полтавської області.

⁴ Миргород – місто в Україні, адміністративний центр Миргородського району Полтавської області.

сліди її побиті автомашини, коні, люди, орудія, погорілі хати. Йшли ми отак день й почали йти й ніч. З вечора трохи одпочинули під скиртою соломи і потім вирушили «впирьод». Навкруги заграви пожеж. То в одному то в другому місці здійснюються ракети, а ми все йдемо вперед бистро і тихо.

[Арк. 3] 3

І так дійшли ми до місечка Синчі¹. Батарей П.А і я на двухколці та Левченко пішли вперьод перейшли болотисту місцевість і ввійшли в ліс. Ту[т] сильне движеніє автомашин, різних частей Н.К.В.Д. міліція, біженці, трактора все змішалось. Наші пеші связісти остались десь позаді. Ішли ми цім лісом недовго спереди кинуту ракету. Передні автомашини стали, а задні підходять і забили дорогу в декілька рядів. Якась часть послала розвідку. Розвідка виявила що недалеко на полустанку німецькі танки. Ми звернули в бік, одійшли й стали в кущах лози замаскували орудія і двух-колку. Мене лейтенант Ромашін послав вийти на шлях виглядять наших связістів. По полустанку почала бить орудія. Я вийшов на дорогу. Автомашини почали з дороги розізжатись в сторони. Почало сірїть (розвидняться) з лісу почали бить з танків по нас німці. Один снаряд розірвався кроках у 150 від мене. Я одбіг до хати бо тут понад дорогою були ріденько хати, але снаряди стали рвуться густіше. Бачу червоноармійці тікають на поле. Я те-ж побіг. Снаряди рвуться густо, став строчить пулімет та автомати. Я дійшов до Лощовини а місцевість тут схожа до нашої під Гаттю. Я ліг у лощовинці сюди прилізло ще чоловік декілька. Німецькі танки вийшли вже на дорогу на поле і б'ють по автомашинах та по втікаючих. Недалеко від нас одного в[б]ито а другого поранено червоноармійців. Ми лежали благополучно. Слідкували як ішли німецькі танки на Синчу. Танки великі, танкетки мотоцикли. Ішла їх сила велика. Потім на автомашинах під'їхали піші автоматчики. Взагалі сила велика, а в нас і гвинтівок не хватало.

[Арк. 3 зв.]

Ми з лощовинки перелізли в окоп. Окоп устаткований дуже добре. Посідали ми тут переїли в кого що було. Між нами було два мобілізовані в якіх були добрі торби продуктів, то попоїли ничаво. Мобілізовані хлопці молоді та ще один червоноармієць вилізли з окопа і десь пішли невідомо куди. Нас лишилось 5 чол[овік]. Сиділи ми до ночі. Ноч'ю я спав у окопі, а ті ребята спали в копицях овса. Взагалі

¹ Сенча – село в Україні, Лохвицького району Полтавської області.

ми лишились в тилу в німців. На другий день посходились всі в окоп сидимо. Ніхто до нас не заглядає. Аж під обід два вийшло і пішли десь. Очевидно здались німцям. Через деякий час чуем щось іде поверх окопів. Чекаємо. Коли підходить німець красивий русий. Махає рукою щоб вилазили. Ми повилазили з окопа. Німець махнув рукою до автомашини. Ми пішли. На дорозі стояла автомашина. Коло неї три німці. Поздоровкались з нами. Один витіг дав нам по папіросі. Обшукали нас повикидали протівогази і направили нас назад. Ми пішли. Дорогою безперестанку все йшли танки, автомашини, мотоцикли. Мені один дав п'ять пачок папірос. Я одну залишив собі, а решту оддав хлопцям. Ідемо помалу. Заходили до розбитих автомашин але там уже було забрате що лучше. З харчів майже нічого не було. Не доходячи до містечка Поповки² ми зустріли етап пленных. Нас те-ж залучили до цього етапу і погнали на Синчу але ми не дійшли бо з Синчі нам на зустріч гнали тисячі. Тут були всі хлопці нашого дідізіону, командіра, старшина, штабісти. Командір дідвізіону Тушін. Я став коло свого отдільного командіра Мусійчука. Нас погнали на Миргород. І так я попав у полон 15 вересня 1941 року. Гнали нас цілий день. Дорогою я найшов своїх земляків Городиського Лукавенка Михайла та Помокельського Дейнегу Федора. В них були сухарі. В мене не було нічого. В [мо]мент коли мене взяли в полон на мені були чоботи. Шинель нова хороша штани, рубаха і пілотка та вешвий мішок. З харчів запасу не було. Ночували ми на полі, якісь колгоспні будівлі. Нам попалось переночувати в хаті. На другий день привели нас в Миргород.

[Арк. 4] 4

Біля Миргорода ми напали на огірки й понаривали в сумки. В Миргород нас пригнали до якихось кам'яних будинків і помістили там. В Миргороді видавали м'яса потроху і муки. Я тут зійшовся з Вихованцем та Клименком це Васильківські одного зі мною взвода. Наварили житніх галушок з м'ясом і поїли ничаво собі. На другий день нас вигнали з Миргорода і погнали етапом на Хорол³. Пригнали в Хорол уже ноч'ю їсти сильно так хотілось що насилу дійшов. В Хоролі загнали нас в загін обгорожений проволокою та забором. В ночі ішов дощ невеликий. Ми позгинались один до одного полягали в грязі і так перележали до ранку. Я йшов у Хорол з Гнатюком та

² Попівка – село в Україні, Миргородського району Полтавської області.

³ Хорол – місто в Україні, адміністративний центр Хорольського району Полтавської області.

Попсуйком у 1-й п'ятерці в їх була плащ-палатка, то вони прослали її в грязі, і ми полягали й лежали так до ранку. Вранці роздивились на загороди. Пройшли на сухіше місце там койде горіли огні грілись. Коло проволоки чути лише тьотю, тьотю, киньте що-небудь. Мені цього дня вдалось ухватити трохи сухарів тай то руку передрав через проволоку. Та трохи табаку та один качан варений. Дали нам їсти раз мені попало штук декілька сухарів та огірків, а хто щасливіший тому попало трохи вареного гороху. Тут уперше я побачив як знущалися з євреїв. Допустили наших, узбеків, руських і ті пороздягали їх піднявся крик, по всьому лагерю б'ють котрий суперечить. Переводчик та німці нічого не кажуть прийде подивиться посміється й пішов. Пороздягали до голої сорочки, стоїть труситься. А грошей було по багато тисяч по 10, 20, і більше. Часи хороші забирали. Чоботи, пальта знімали. Жили ми тут у лагерьх в цих 2 дні. Я зійшовся знову з Лукавенком та Дейнегою.

[Арк. 4 зв.]

На 3-й день построїли нас по 5 чоловік і погнали на окраїну города. Там був кирпичний завод де копаючи глину на цеглу вибрато яму здорову гектарів з три. Яму¹ цю обгорожено проволокою і сюда нас зогнали тисяч до 50-ти. Їсти давали раз у сутки вареного гороху та сухарів, або гурків солоних та сухарів. Води хоть з трудом але можна було достать ставши в очередь. Німці і наші переводчики сильно працювали палками, особливо коли роздавали обід, або коло води. А то раз у неділю видно понапивались п'яні так з обіду наганяли не доріжкою а з провал[л]я. Плигають бідні так як з хати заввишки. А то раз часовий ходить понад проволокою, а якраз попід проволокою грядки ну там з різними культурами і гарбузи. Він одірвав ногою гарбуза та й пхнув у яму. Гарбуз розбився, а пленні, як кинулись хватать, кричать б'ються. Часовий вирвав другого та між гушу, той ударив пленного так що й з ніг збив і памороки забив, і так викидав майже цілу грядку, а сам сміється. Жили ми так не помню скільки день коли построїли і погнали нас як будьто на Кременчуг². Ми порадили, бо в цій ямі вже сильно надокучило. Ішли ми цілий день. Над вечор пройшли містечко Семенівку³ і остановились на полі, там і ночували. Дорогою

¹ Докладніше про табір військовополонених описано у: Кобытев Е. С. Хорольская Яма: док. повесть / Евгений Степанович Кобытев. – Х.: Прапор, 1989. – 203 с.

² Кременчук – місто в Україні, адміністративний центр Кременчуцького району Полтавської області.

³ Семенівка – селище міського типу в Україні, адміністративний центр Семенівського району Полтавської області.

нічого не вдалось достать окрім декількох картоплин з яких я одну пригрів на полум'ї та з'їв.

На другий день у ранці видали нам сухарів потроху і почали строїть стояли ми так майже до вечора. Вечором повели нас в Семенівку і ночью привели в сахарний завод. Пішов дощик. Ми в трьох. Я, Лукавенко та Дейнега полягали й перележали так пока почало розвиднятся. Потім устали, в нас було трохи картоплі. Наварили та поїли. Потім я пішов по маляс з двома кружками, а хлопці остались коло огню. Я в сараї достав чечевиці вона перемішана з буряковим насінням. Приніс. Хлопці перебірають а я по маляс але коло малясу очередь велика. Стаю я в очередь. Чуя гукають Київська й Полтавська обл. виходь строїтся. Я покинув очередь побіг. Але мені сказали що то хтось навмисне кричав. Я пішов обратно став в очередь[ь]. Кричать обратно Київська й Полтавська виходь строїтся. Але на цей раз я не пішов.

[Арк. 5] 5

Діждався малясу, набрав два кухлі. Прийшов, хлопців немає. Питаю де. Мені сказали що тисяч три построїли і повели, а куди невідомо. Більше я їх не бачив. Лишився я сам. Правда найшов я з В'юниц Сергія Тендітного, або Бакумовича, але з ним був Київський чоловік і я од їх одстряв.

Ночував у сараї хоть сидя але тепло. Кожного дня нам тут видавали сухарів на сорок чолов[ік]. Мішок бумажний один раз давали по кружці чечевиці. Малясу скільки вгодно.

Дньом коли сояшно били воші де більші, а менших не займали, щоб підростали.

Жили ми тут троє суток. На четверті сутки получили ми тут сухарі з ранку. Ще я випросив у одного пленного ячменю та зварив і построїли нас та повели на Кременчуг. Пройшли ми кілометрів 25 остановились не помню в якомусь великому селі коло річки на лужку. Помились, получили по пів кружки проса. Ночю холод великий спать не можна й огню немає з чого класти. То ми робили так. Постановимось чоловік сто щільно один до другого і так переступаємо з ноги на ногу цілу ніч. Дньом я зварив трохи проса та достав капустину то гриз, та буряки кидали червоні то й я дістав три штуки. Ночю спать удалось ничав примостивсь коло одного табунця полонених в яких була солома.

Вранці получили по пів кухлика якоїсь баланди з картоплі нечищеної та капусти. Построїли по п'ять чоловік і погнали. Здається в житті їсти так ніколи не хотів як тепер. З'їв червоного буряка. Збірив по дорозі капустає

листя та їв колосок де найде[ться] те-ж їси. А вискочить з строю, щоб достать що неможна. Так дійшли ми до міста Пироговка¹. Загнали нас в колгоспне подвір'я яке огорожене проволокою.

[Арк. 5 зв.]

Почав їти дрібненький обложний дощ. Я пристроївся коло сараю під кришею але бачу носяться вже пленні з цибулею. Пойшов і я. Коло посередині двору купа цибулі набрав я потім у погребі набрав картоплі, а ще після картоплі добрався в повітку та набрав кукурудзи качанів сухих. Взагалі тут піджились добре понабрали проса, пшениці, картоплі, цибулі, кукурудзи і муки. Кому що попалося. Я з вечора одержав супу пшоняного з салом кухлик. Вранці перед тим як вигонить теж давали їсти мені попало 2 помідори і хліба грам 400 так що тут піджились добре, а потім я найшов собі товариша Кулішов фамілія в нього був котюлок то наварили картоплі. Вигнали нас на Кременчуг їти було хоть важко але бадьоріше чим до цього бо не дуже голодний. Пригнали в Кременчуг перед вечором. Загнали в лагері огорожені проволокою тут лагер великий бо містилось більше ста тисяч пленних лагер був побитий на загони. Коло кожного загону на стовпі дощечка з номером загону. Жив я тут до 14 жовтня. Життя жахливе колиб дорогою не призапасив кукурудзи то був би загинув. Їсти давали в сутки один раз по кухлику чечевиці це з початку та по кухлику насіння дрібненького сояшникового. Просо варене, кукурудзу гречку нечищену комбікорм вобцім свинячі харчі. Дома далеко кращі бо якби ці хоть погані харчі та давали в волю а то кухлик. В мене спочатку не було товаришів. Я сам зробив з жорсті жаровничок та пріг кукурудзу, потроху та піддержував сам себе. А то буває що наш загін поженуть одержить ту «баланду» як її називали, а сусідній загін ще не одержував то буває пролізиш проз проволоку хоть це й ризкувати треба життям та одержиш разів два за день. Я раз три рази одержав. Води доставать те-ж трудно було. Спали здебільшого під одкритим небом. Одного разу нас зігнали на ніч в один загін. Ніч холодна, але дякуючи тому що людей багато то переночували

[Арк. 6] 6

Стоя та лежа один на другому. Я тут вигукав собі товариша Івана Густеренкового і не розлучався з ним до кінця плену. На radoщах поїли всю мою кукурудзу. Потім жили тільки з того, що одержували. Одного разу виміняли

¹ Пирогів – село в Україні, Глобинського району Полтавської області.

за дрова качан кукурудзяний та шматок сирого гарбуза та за ножа складанного маленький гарбузець який зіли перерізали пополам. За мій вщевий мішок виміняли клопоть хорошого гарбуза. Але жить становилось все трудніше почались холодні дощі, дощі з снігом, а загони під одкритим небом. Ми з Іваном вирили жилізиною яму позгинаїмось і лижимо. Пок[и] дуже змерзнеш а потім встаеш і бігаеш щоб зогрітсь багато стало мерти. Ми одного разу попали в загін де був великий погреб у землі то ми там поміщались з Іваном. Але особливо під дощ там буває така давка, що приходиться стоять а якщо сидить то це ще харашо. Тут життя дуже нагадувало муки пекла.

[Арк. 7] 8

1942 рік.

1942-й рік я зустрів живучи дома, під керуванням Німецької влади. Зіма в цьому році якої як вислов[ився] Гітлер небуло за останні 140 років. Сильні завірюхи, морози. Снігу скрізь багато. На фронтах як повідомляли газети німці стоять на укріплених позиціях, а большевицькі війська роблять безперестанні атаки але безуспішно. Я на Роздво з'їздив у Гланишов² погостював. а потім молотив, жито свое бабине та Оленине. Потім пшеницю якої було кіп більше 4-х. Ходив на шлях розкидать сніг. Різав метри³. Молотив один день громадське жито. Навозив собі дров. були збори разів два чи три. Старостою в 1942 році вибрали Фидота Миколаевича.

Запись щоденника почав 29 березня. Сьогодні 29 березня вербна неділя. Зранку сильний вітер і сніг ішов, але сніг пополам з дощем. в день розгодинилось, але вітер не переставав. Снігу ще скрізь багато. Розставать почало 25-го березня але розставало дуже слабо. Учора прийшла Параска бабина Парасчина дочка з чоловіком. Прийшли з Кам'янець-Подільська⁴. Прийшли обирвані босі голі і голодні. Я сьогодні цілий день був дома порався худобі тощо.

30 березня. Мороз в ранці, а дньом сояшно і тепло. Сьогодні різав метри в Мокрій Чернещині⁵ з Крячом з Петром. Різали вершини⁶.

² Гланишів – село в Україні, Переяслав-Хмельницького району Київської області.

³ Різати метри – спилювання верхівок дерев на дрова. Їх пиляли на шматки по метру завдовжки («метровки»).

⁴ Кам'янець-Подільський – місто в Україні, адміністративний центр Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

⁵ Мокра Чернещина – урочище в сторону с. Цибли від урочища Дубова Грядя.

⁶ Різати вершини – див. різати метри.

31 / III Вівторок З ранку морозець, а в день тепло, я сьогодні був дома. Зробив граблі та одкопав картоплю яка зверху трохи померзла, а решта хороша. З ранку різав січку з Лідєю на Максимову сікарню.

[Арк. 7 зв.]

Квітень 1942 рік

1 квітня середа. Погода зранку морозець невеликий, а в день сояшно і тепло. Я сьогодні робив перепис населен[ня] по селу. Мій учасок від Крячка Петра по Клима.

2 / IV Четвер (страсний) Зранку пасмурно і пройшов невеликий дощ. Потім перестав, але днём т-ж пасмурно. Сніг тає але поступово. Я сьогодні кінчав перепис. Робив 5 раз але дома та підбивав.

3 / IV П'ятниця (страсна) З ранку й до обід теплий дощ невеликий потім дощ перестав але хмарно і тепло сьогодні снігу розстало чимало. Цю весну багато погнило картоплі у ямах, але у нас ничаво зверху трохи померзла а решта хороша. Я сьогодні був дома. Порався. Зрізали трохи січки. Вечором у мене гуляли Павло Миколівський та дід Максим. Ноч'ю сильний вітер.

4 / IV Субота великодня. Зранку сояшно і невеликий морозець. Цю весну розстає дуже харашо не дивлячись на те що снігу було багато та що довго держало, але розстає не раптово. Я сьогодні копав яму на бабу на Марину (на Ванютиху).

5 / IV Неділя Великдень Зранку морозець, а в день сояшно і тепло Я сьогодні пішов у Гланишов іти дуже погано сніг провалюється, в долинах вода але добився. Побув у Сергія він вигнав горілки з буряків то випили потроху Потім гуляв у Насті з Грицьком з Гайдуком.

6 / IV Понеділок. З ранку мороз гарненький потім розгодинилося і в день сояшно і тепло. Ми з ранку погуляли в Сергія Я, сергій Данило Якимівський Стипан Махтеїв, і Иван Никифорівський. Потім оддыхали з Сергієм на печі, пізніше був у Зіньки.

7 / IV Вівторок. Зранку підмерзло і я поснідавши пішов на В'юнище. До Переяслава¹ дійшов харашо. В переяслав зайшов у церкву в Успенську там правилось харашо хор співав. Керує хором Микола Сизоненко. Я з ним колись служив у Березані² він у 1-й церкві а я од станції у 2-й. Піп Запорожець Яков. Це вперше я був у церкві як стало правитися. На В'юнище було йти погано. В Горбах я дождав кума Пилипа і йшли з ним разом.

¹ Переяслав-Хмельницький (до 12 жовтня 1943 р. – Переяслав) – місто в Україні, адміністративний центр Переяслав-Хмельницького району Київської області.

² Березань – місто в Україні, Київська область.

[Арк. 8] 9

8 / IV Середа. Перемінна погода але сніг розстає. Я сьогодні трохи зрізав січки з Максимом, а решту дня то порався, та сходяв в управу узяв брошуру «Ответи крестянам на вопросы про Землю». Коли я прийшов з Гланишова то тут трапилась погана пригода. Завалився колодязь.

9 / IV Четвер. Вітер північний хмарно але хмари набіжні, сніг тане, скрізь калюжі води Я сьогодні водив коня на виводку на конюшню, там міряли його, записували масть і т.п.

Потім доплів ясла в дядини в Олени та поставили їх.

Потім гуляв у с/радї. Вечором у нас гуляв Сергій Миколаевич.

10 / IV П'ятниця. З ночі пішов дощ теплий і не великий снігу осталося мало. Днём розгодинилося. Я сьогодні погуляв трохи в управі потім робив хвіртку до загороди. Перед вечором ходив на збори 5-ї бригади. Збори були в Ничипора в Йовтухівського. Розбивали двори на десятки та зачитували посівний план.

11 / IV Субота. Водив коня на виводку на конюшню. Був там цілий день. Негода хмарно, вітер. Холодно пронизує всього. Коні закапувала виявляли хворіх на Сап.

12 / IV Неділя З ночі дощ невеличкий і вранці дощ теплий. В день трохи розгодинилося. В селі скрізь грязюка їхати неможна бо саме розгасло. Я сьогодні поравсь дома, потім гуляв у Куликів та трохи в управі, складав акти з Миколою з Олійниковім³ на загинувши картоплю.

[Арк. 8 зв.]

13 / IV Понеділок (проводи) Цілий день обложний дощ. Я сьогодні з ранку різав січку на сікарню. Зрізали собі й Максиму. Потім сік тютюн порався худобі. Вечором погуляв у Фидота в Бовенкового.

14 / IV Вівторок. Цілий день хмарно але тепло. Я сьогодні порався, та майстрував. зробив двое грабель собі та одні бабі Парасці. та зробив двое ожогилнів⁴ та кончив хвіртку до загороди.

15 / IV Середа. З ранку хмарно і вітер. Мене сьогодні бригадир нарядив різать метри за Циблі⁵ у Біле⁶. Нарядив звичайно не мене

³ Микола Олійників (прізвисько) – Савенко Микола Антонович, 5.02.1902 р. н.

⁴ Ожогилни – держак для рогача, яким ставили глечики в піч.

⁵ Циблі – колишне село в Україні, Переяслав-Хмельницького району Київської області. У 1970-х роках затоплене водами Канівського водосховища. Топонім зберігся у назві побудованого спеціально для переселенців із зони затоплення експериментально-показового села соціалістичного типу Циблі (Нові).

⁶ Біле озеро – урочище поблизу с. Циблі.

самого, а нас було порядочно з усіх бригад. Ми дійшли в Циблі до управи. зашли в управу там лісників небуло нікого. Почав іти дощ, потім сніг. Ми погуляли в управі та пішли додому. Ішли грязько погано. Понамокали. Заходили до Андрушка Івана подивитися на Івана на (сина) який прийшов недавно з плену з Дніпропетровська.

16 / IV Четверг. Зранку хмарно і зривався йти дощ але так як у обіди розгодинилося. Сьогодні я цілий день був на конюшні. Водив коня на закапування, і був там цілий день виявляли сапатіх коней. Вечором поміг зрізати січки Максиму. Напиляв стовпців на борону. Сходив в управу.

17 / IV П'ятниця. Погода перемінна. Я сьогодні був дома тесав кілля порався. Сьогодні захворіла корова на шлунок. Приводив ветфельшера Михайла Григоровича. В вечері призивали Фидота Бовенкового він замірав температуру. Потім варили насіння льону та заливали. Сьогодні Іван Рижого привіз воза.

18 / IV Субота. Хороший сояшний весняний день. Я тесав кілля. Заливали корову зранку і вечері одваром насіння льону яке я достав у Бойка Івана та Білька Йосипа.

19 / IV Неділя. День хороший сояшний. Я сьогодні цілий день дома. Корова не поправляється. Зранку приходив Мишко оглядав. Ми з Максимом заливали креоліном та льоновим насінням перед вечором Федот Степанович змірав температуру. Температура підвишена але мало. Коня Василь днів три водить на пашу у Горби. Приїзжав з Козинець¹ Михайло Гайовий. Ганна дала трохи бурячків та тютюну за те що латав чоботи.

[Арк. 9] 10

20 / IV Понеділок. День сояшний теплий. Я сьогодні з ранку ремонтував воза з Максимом. Він їздив по овес на станцію моїм конем та своєю [кобилою – Ред.]. Потім заправляв деревину під вікно та шеретував².

21 / IV Вівторок. День сояшний і теплий але вітряний. Я сьогодні з ранку точив сокири та [ін]струмент з Федотом з Бовенковим потім тесав кілля.

22 / IV Середа. День сояшний теплий Сьогодні вперше виїхали в поле орати під ячмінь. Орала бригадами як і раніш і поля ті самі. Худобою виїзжали кожний своєю по десяткам. Худоба худа виснажена. Воли Вадеїв

¹ Козинці – колишнє село в Україні, Переяслав-Хмельницького району Київської області. У 1970-х роках затоплене водами Канівського водосховища.

² Шеретувати – оббиття хати маленькими дощечками перед обмазанням її глиною.

та Федора Маріченкового майже не орали бо негодяться.

23 / IV Четверг. День сояшний теплий. Я сьогодні розкидав лісу од дороги та плів нову. В поле їздив Максим.

24 / IV П'ятниця День хороший і зранку до обід дощ дрібненький і вечором Я з ранку ходив в управу по визову старости і як виявилось то я попав у комісію по нарізці городів та дорізці і перевірці. там зробили нам інструктаж потім я забрав Пістрякова Юрія Миколайовича до себе так як я з ним знайомий з Дерегенських курсів. Росказував мені подробиці розстрілу євреїв та деяких партійців. Як Артюхів, Мисюру, Лисенка, Розовика та інших. а євреїв то жахливі картини. Оце каже недавно, одну привели з Ташані³, з маленькою дитиною та дівчина порядочна вже. то коли розстрілювали то вона обхватила мале дитя до грудей пулі попали з автомата в потилицю, вона впала, а дитя живе. Лізе до пики і гукає мама. Дочка збожеволіла і стала тікати. То вбили.

Вечором зрізав січки.

[Арк. 9 зв.]

25 / IV Субота Теплий паркий день. Вода прибуває і вже ввійшла в село. Я сьогодні був дома малось іти обміряти городи, але староста забрав у город списки тих людей що їм потрібно нарізати городи. то я плів лісу. Вечором гуляв у Миколів там був Медведенко Ночцю був у обході. Ганна орала за Гаттю з Митром. Ліда копала валер'ян.

26 / IV Неділя. Хмарно і сильний північний вітер. Я сьогодні був дома. Ходив добавлять городів у кого не хватає до 050 га добавляли на берлявщині⁴. потім був дома. Вода прибуває здорово.

27 / IV Понеділок. Хмарно і північний холодний вітер. Я сьогодні культивував кіньми під ячмінь за гаттю. Сіяв руками Павло Кривенків, а волочив Грицько Митрів. Ще культивував Грицько Шивчунчин. Вода побігла проз Карпенка.

28 / IV Вівторок День хмарний холодний. Я сьогодні орав за гаттю з Грицьком з Митровим. Вода все прибуває. В нас на квартирі [мешкають – Ред.] пока Вадей Григорович та Василь Ховриків

29 / IV Середа З ранку мороз скрізь побіліло від морозу так як буває в осени. Я сьогодні був дома доплів лісу та позрізав кілки по обрубав лозу взагалі приокуратив потім переклав лозу ту що возив зимою одібрав

³ Ташань – село в Україні, Переяслав-Хмельницького району Київської області.

⁴ Берлявщина – куток с. В'юнище.

годню для плетіння та одібрав на кілля. потім тесав кілля та обстругував. Вода все прибуває вже багато е в хатах.

30 / IV Четверг. 3 ночі обложний дощ з холоднім вітром. Вода дійшла в вулицю минула Петрові Крячка ворота. в хатах у багатьох е вода але ще менша чим у 1917 році. та 1931. Я сьогодні був дома, виплів корзину. Потім староста загадав одвезти Сергія Хрипінду в Циблі але дощ і вітер. То ми облишили на завтра.

[Арк. 10] 11

Травень 1942-й рік

1 / V П'ятниця О[б]ложний дощ з вітром. Я сьогодні з ранку возив Сергія Хрипінду в Циблі з Павлом з Миколівським і були там годин до 3-х дня потім приїхали і я вже нічого не робив лише порав худобу

2 / V Субота Зранку вітер хмарно і невеликий дощ це вже третій день, а тут і без нього води багато в хатах в багатьох е бо вода лиш трохи менша як у 1917 році. Люди сильно бідують особливо з харчами для худоби. Сьогодні я був дома стругав кілля та плів лісу од улиці напротів сажа та од Костівського города.

3 / V Неділя Зранку хмари набіжні. Я сьогодні орав за гаттю під соснами од Цибель переорували гречківку. Орав з Грицьком з Митровім волочила Ївга Маринина. Сьогодні взяв і Сашка в поле. З обід пішов обложний теплий дощ понамочував добре нас поки доїхали до дому. Сьогодні водили корову бабину Парасчину до бугая до Елисейового.

4 / V Понеділок Хмари набіжні і вітер але не дуже великий Я сьогодні орав з Грицьком з Митровім за Гаттю за Цибел[ь]ською дорогою. Зараз сильна біда людям вода позатоплювала хати і інші будівлі. харчів для худоби немає, а для людей ніяк [перекреслено – Ред.] ще поки хоть потроку е. При городах і особливо на Донбасі голодовка. На донбасі на робочого дають на робочого по 300 грамм а на утриманців нічого. На фронтах пока особливих змін протів зими немає.

Сьогодні в Федора в Маріченкового дорізали вола. а в Крячка в Петра здохло ло[ша]

5 / V Вівторок. Сильний вітер хмарно і дощ холодний з ранку. Я сьогодні був дома плів лісу, різав січку собі і Олені. Сіном підтримую Василя Ховрикового, Годуну Василю давав Митра Корнійового коняку годую. Ганна сіна призапасила багато і табаку а люди зараз цим бідують.

[Арк. 10 зв.]

6 / V Середа Страшенна буря, хмарно і після обід періодично дощик маленький. Вода

почала спадать, але вітер сильні хвилі багато хат поруйнували особливо в Козинцях¹ повибивало стіни хвилями. повиносило лави, піл, привалки в нас ловили коло берега. Ступу, лави, скриню, в нас поруйнувало в Ілька в Сюрчиного хату в Їгоря в Дмитрияшки, в Тютюнника в Ливка та інших. Я сьогодні орав за Гаттю з Дядьком з Максимом.

7 / V Четверг. Те-ж сильний вітер В ночі йшов дощ і в ранці теж ішов невеликий дощ. Сьогодні я з ранку взяв довідку в млин. потім вирядив у поле Грицька Митрового та поміг Сергію Куликовому зсадить порося на воза яке загинуло то він повіз у Переяслав на салотопку. Я сьогодні плів лісу. Сьогодні заходили обідать Федот Миколаевич і Торчевський.

8 / V П'ятниця. Сьогодні вітер не дуже великий, і сояшно. Я сьогодні орав з Грицьком з Митровім у Манжаровщині виорали 0,53 га. Сьогодні й Санько їздив у поле, поганяв коні й ходив за плугом.

9 / V Субота Хмарний і холодний день. Я сьогодні з ранку їздив у Млин в Переяслав з Митром з Корнійовім. Млин не молон бо небуло завозу. Ми поважили і скидали в Млині в мене пшениц було 116 к/г, а жита 74 кг. потім приїхав додому та городив дома жито на піску. Городив проволокою. Розкидав окопа, витягав дерева на стовпи, а окопа закидав.

10 / V Неділя З ранку хмарно та холодною. в день тепліше але хмарно Я сьогодні був дома сильно болить рука права через те що обирвало палець великий. Зразу зробилась тріщина, а потім нарив. Робить нічого неможна. Я спав та підстригся в Павла Миколівського та побрився. Культивувать їздив Грицько Митрів під овес. Сьогодні Стипан титів забрав свою коняку. Вода вже спала так що можна добратися декому додому.

11 / V Понеділок Невеликий вітер але день сояшний теплий. Я сьогодні ралив під Ячмінь. сів Митро, а волочила Олена Мусійківська. Сьогодні шляхом йшов обоз Німецький але німців було чоловік 5 а підводчик[и]

[Арк. 11] 12

всі євреї. В Параски в Цьоміної забрали коня, а їй те-ж покинули хужого як у неї.

12 / V Вівторок. Їздив у млин взяли в соснах дров трохи. Приїхали вже жито помололи поки коні поїли змололи й пшенишне приїхали до дому з за сонця. Погода сьогодні Вітер. і сояшно. Багато йде пленних з Кременчуга. Виснажені од вітру хиляться. Сьогодні й в нас копало на полі але ще дуже мало.

¹ Козинці – колишне село в Україні, Переяслав-Хмельницького району Київської області. У 1970-х роках затоплене водами Канівського водосховища.

13 / V Середа 3 ранку похмарило і побризкав дощ невеличкий, потім розгодилося. Я сьогодні ралив під Ячмін'я кінцями четвериком, а Максим сів.

14 / V Четверг. (Вознесеніє) День соняшний і вітер. Я з ранку ходив в управу взяв посвідки собі й [перекреслено – Ред.] Ганні й Ліді потім був дома поки Василь прибіг з пастовня і сповістив що захворіла телиця. Ми з Ганною пішли й забрали до Дому на силу догнали. Я сходяв по ветфельшера Михайла Григоровича та по Фидота в неї сильний понос і опух зад та очі.

15 / V П'ятниця. День сояшний і вітер великий. Я сьогодні орав у толоці з Грицьком з Митровім під картоплю.

16 / V Субота День сояшний але вітер. Сьогодні орать поїхав Максим а я був дома доплітав лісу од дороги та від Костів.

17 / V Неділя Зранку сояшно і парко. Після обід пройшов великий громовий дощ це грім в перше в цьому році. Я сьогодні ходив дорізати городів на берлявщину з Охрисаном¹ та іншими членами комісії.

[Арк. II зв.]

18 / V Понеділок. Сояшно, і жарко. Але вітер величеський Я сьогодні те-ж ходив мірять городи в Головатенкових, у Крячка, в поповому саду. Ганна садила картоплю на полі.

19 / V Вівторок День сояшний і теплий. Ганна орала з Грицьком з Шевчунчинім у Манжаровщині. Я зробив спрйзбу до хати од двору та поробив стовпці городить латами на причілку.

20 / V Середа день сояшний. Я зранку сходяв до Карпа до Суслиного попитав за порося але він хоче десять мішків картоплі або десять пудів хліба. Потім тесав Лати, і ходив мірять городи. Ліда ходила згрібати бур'ян на коксагізі².

21 / V Четверг Сояшно і вітер невеликий. Я сьогодні возив гній на город брав у Матвіїхи Годунки Вадея та Івана Кривошеїного. Кончив возить рано потім городив у дворі латами. Вечором був в управі. Сьогодні староста ходив забирати двоє поросят у Петр[а] Овдійовича. Поросята для Бачуна та Мозольового але Катерина надавала то він пхнув її так що чуть голови не розбила об двері а потім призвав в управу і склав акта що вона його ображала та вдарила в груди два рази. Зачинив її в холодну

¹ Охрисан – Лукавенко Христофор Федорович, 1883 р. н.

² Кок-сагіз – багаторічна трав'яниста каучуконосна рослина родини складноцвітих роду Кульбаба. З 1930-х р. активно вирощувався у сільському господарстві СРСР з метою отримання природного каучука.

але дівчина наробила крику коло управи то він випустив.

22 / V П'ятниця Сояшно і невеликий вітер Я сьогодні був дома до обід. Після обід орав город у дворі на Антоновому городі. Вечором завдали закваску на самогонку з Павлом Івановичем.

23 / V Субота 3 ранку хмарно і обложний дощ Я сьогодні майже до обід сію тютюн. Потім

[Арк. 12] 13

городив латами на причілку, ходив по коня.

24 / V Неділя зелена Вітер хмарно і періодично дощ. Я сьогодні з ранку вдосвіта пішов узав куб у Рутвянши потім ходив по коня, але незабрав тільки набродився добре. Дньом гнали горілку з Павлом Івановичем. Вечором випили півлітри у Фидота Миколайовича Я Фидот і Данило. Сьогодні визначили на Германію 70 душ хлопців і дівчат.

25 / V Понеділок Цілий день був дома й нічого не робив оддыхав.

26 / V Вівторок Сьогодні сояшно але вітер холодний Я сьогодні орав з Митром у Манжаровщині.

27 / V Середа Сояшний день і вітер невеликий я до обід орав город у Митра, а після обід Митро орав у Мусейчишиних дівчат з Оленкою, а я розкидав гній на своєму городі, потім обстругав декілька деревин Вечором сходяв у кооперацію взяв солі кіло.

28 / V Четверг. День сояшний я сьогодні міряв городи з Охрисаном на саевичевщині та на Бойках

29 / V П'ятниця День сояшний і теплий Я з ранку возив гній на бабин Парасчин голод Потім Возила Ганна а я ходив дорізати городів з Охрисаном. У Буряка Якова Мотрі Латайовій. Потім коло Охтанаса Мелашці Кармановій потім на Берлявщині.

30 / V Субота День сояшний. Сьогодні до обід орали город у нас де сухіше, а потім Митру коло ферми. Мошки така сила що надає робить худобі.

[Арк. 12 зв.]

31 / V Неділя. День сояшний жаркий. Я сьогодні з ранку заволочив город, посіяли коноплі коло клуні і теж зралив і заволочив. Потім дорізали городи я Охрисан та Олексій буряків. Сьогодні вечором привезли попа з города Запорожця Якова правили молебень потім вечірню хрестили дітей групово душ по 30. і окремо мені староста предлагав щоб організував хор але я відмовився, в зв'язку з короткім часом.

Червень 1942 року

1 / VI Понеділок 3 ранку хмарно але тихо і парко. Сьогодні орать кіньми поїхали в Манжаровщину Митро та Максим, а я був дома. Зранку пішов до Олексія до Густеренкового щоб поправив бовдура, але він сьогодні не обіщає. Сходив в управу. Староста склав акта на Бачуна в якому зазначено що Бачун вибув з села в 1932 році по своїй волі а майно було продане за несплату боргів що Бачун жив у Білорусії й займав досить відповідальну посаду що прибувши в село йому була дана широка допомога я [так у тексті – Ред.] борошном картоплею, салом, порося і що не дивлячись на це Петренко з своєю сім'єю участі в роботі не приймає й багато матеріалів підстосовано й сьогодні староста поніс у Переяслав. І сьогодні зачинили Бачуна й Мотрю Ковальчукову Федорову. Я трохи устатковував городи з Охрисаном потім був дома, сходив у куми до Лавронихи А Ганна цілий день хрестила у Карманки в Женьки в Пилипа Кривошеїного. Ночтю в мене сильно заболів живіт.

[Арк. 13] 14

2 / VI Вівторок День сояшний і сильно жаркий. Я сьогодні Орав з Митром на просо в Манжаровщині.

3 / VI Середа День сояшний і жаркий. Я сьогодні орав на просо з Оленою з Мусійківською Доорали до обід а після обід я виорав город бабин Парасчин на Терешківщині леваді. Шляхами на Хоцьки та на Каратуль все двинуться войська очевидно Німці пішли в наступ на всьому Фронті. В газетах за 30 травня було написано про взяття Керченського полуострова де взято в полон 170 тисяч та на Харківському напрямленні оточили 3 армії (20 піхотних дівізій, 5 кавалерійських дівізій та 5 танкових бригад) Все це розбили німці в полон взяли 167 тисяч.

4 / VI Четверг. День сояшний і жарко. Я сьогодні був дома оббивав кору на дубах, а березові обстругував зробив заступильно та інші дрібниці.

5 / VI П'ятниця День сояшний і вітер. Я сьогодні коткував просо в Мажаровщині. Вечором накосив трави та привіз.

6 / VI Субота День Вітряний і хмари набіжні Я з ранку заволочив город, бабин Парасчин Потім орав з Митром на гайку під тютюн. Сьогодні сильний вітер і дощ невеликий проходив.

7 / VI Неділя 3 ранку страшений вітер. А дньом пішов обложний дощ. Я сьогодні був дома, оддыхав остриг Василя під машинку,

а Сашка Павло Миколівський. Сьогодні Ліда прийшла з Гланишова

8 / VI Понеділок День сояшний вітер невеликий. Сьогод[ні] в ранці приїхав з города поліцай і дньом забірали хліб по селу лишали по 12 кг на душу на 2 ^{1/2} м-ці, а решту забірали. Я був у підводі на 3-й бригаді. Найбільше хліба по 3-й бригаді забрали в Круглого Івана. 2 ц 16 кг Пшениці 1,57 жита та 0,36 гречки. В Карманок (Брусок) вибили окно бо вони зачинились і не пускали в хату по 3-й бриг. поліцаї ходили Павло Миколівський та Войдашко Сергій. Вечором я заволочив город. Коня на пашу водив Санько [Войдашевський – Ред.]

[Арк. 13 зв.]

9 / VI Вівторок День сояшний невеликий стороною проходив громовий дощ але в нас не було Я сьогодні орав з Митром у Грициному під коноплі. Орало 4 плуги в місці. Сьогодні брав у Сергія в Хрипиндовича газет за 30, 31 травня та 1, 3, і 5 липня [червня – Ред.]. Пишуть про великі бої під Харківом де взято в полон 240 000, танків 1.240 орудій 2065 та незліченна кількість іншого спорядження та під Керчу. А більше нічого особливого немає.

10 / VI Середа 3 ранку сояшно. А після обід пройшов громовий дощ. Я сьогодні волочив коноплі у Грициному сів Вадей а ралив Іван Климів. Вечором коні одвів на пашу.

11 / VI Четверг 3 ранку похмарило пройшов дощик невеличкий, а в обіді пройшов гарний громовий дощ Я сьогодні був дома товк кору та городив у дворі позакопував стовпці

12 / VI П'ятниця 3 ранку похмарило ніби на дощ потім розгодинилося. Я сьогодні привіз на ферму з за сосон 2 рази глини т[а] 1 раз глею мазать приміщення для бугаїв. Потім вивіз возів 10 гною теж з парувального пункту у сосни. Дома одвіз коноплі на Бродки та помочили та привіз трави додому. Коня одводив Санько. Сьогодні прийшов Анатолій Куликів з Донрбасу А матір покинув у дорозі пристала. Багато людей повертаються з підприємств особливо хто був на легкому хлібі.

13 / VI Субота. 3 ранку сояшно і парко. Я з ранку пішов по коня на Дубини зустрів коло сосон Митро гнав та Сергій Хрипиндович Потім їздив орать на Германівщину з Оленою з Мусейчиною кіньми Митровою Оленинім та своїм. Я запряг свого в воза, а Мотринога Арсенівниного на підпряжку бо й Мотря їхала волочить Вкосили трави в ящик, але робили мало ми обійшли разів може з 10 ато пішов дощ з початку громовий, а потім перевернувся на обложний ми випрягли коні на пашу думали

переждать але не переждали тільки сильно понамокали поки доїхали додому.

Дома передігся та обигрівся та насік кори дубової трохи. Санько пас очердь з дідом з Максимом. Дорогою на Малу Каратуль Машини Німецькі ідуть одна за однією. Немає жодної минути щоб був перерив і це кожний день і ніч. Стає дивно де він їх бере й коли їх можна стільки наробить.

[Арк. 14] 15

14 / VI Неділя. День хмарний, холодний і мрячів дощик. Я сьогодні був дома одихав. Сьогодні правилось у церкві.

15 / VI Понеділок День вітряний і холодний Я зранку сходив по коня. Потім орав на Германівщині на гречку з Карпом Кривошеею воли та коні мій та Митрова Виорали 46 соток. Дньом ішов дрібненький дощ. Ночью те-ж ішов дощ. Ночували на полі під возами.

16 / VI Вівторок. День хмарний але дощу небуло. Я з ранку поки прийшов Митро виорав з Карпом 0,12 га. Потім пішов додому і робив у Максима коло клуні парачували нашивали угли та інше. Вечором трохи погуляв в управі.

17 / VI Середа 3 ранку хмари набіжні. Дядько Максим почав укривать хатину нашу я помагав, в'язав острішки¹ крутив перевесла² Проїшов дід два вої³ коли пішов дощ обложний і перебив роботу. Я потім рубав дубову кору та товк.

18 / VI Четверг. 3 ранку в досвіта сходив на дубини та привів коні, потім був дома помагав дядьку Максиму укривать в'язав острішки та крутив перевесла та помагав Олексію Густеренковому робить бовдура підносив кирпич глину. Кирпичу брали в баби Параски штук 15 бо свого нехватило.

19 / VI П'ятниця 3 ночі сильний обложний дощ вранці теж обложний дощ ішов, годин до 11 дня потім трохи розгодинилось. Я коли розгодинилось пішов на горб змінить Питра Крячка і зустрів його коло Шахранки⁴ ішов до дому. Орав з Карпом Кривошеею почали за Обід, потім поїхали ночувать. за вал од Цибель дорогою намочив дощ добре. Ночували ми й третя бригада. Ніч вітряна хмарна й холодна.

[Арк. 14 зб.]

20 / VI Субота Орав з Карпом на Германівщині. Сьогодні орало 5 плугів. Кончили орать рано. Я дома зняв проволоку та оббив латами город. День сьогодні вітряний, холодний, набіжні хмари і місцями дощ.

¹ Остріжки – виступи стріхи навколо хати.

² Перевесло – солом'яний джгут для снопа.

³ Вої – ряди у солом'яному даху.

⁴ Шахранка – Шафрановська Сенкліта Петрівна, 1886 р. н.

21 / VI Неділя Годин до 12 дня був дома сходив в управу потім до Охрисана зайшов поговорить за город. В управі не було нікого бо сьогодні забирали рибу та в'ятері в кого е. Дома притіг дві латі, потім сходив по коня на дубини та привезли коноплі з Ганною з бродків додому потім повикошував у дворі де що було попід лісами. Коня одводив Санько.

22 / VI Понеділок. Рік початку війни Німеччини з Советським Союзом. Я сьогодні орав на гречку на Германівщині на участку 2-ї бр[игади]. Орав з Мотрею Арсинівною кіньми її мій Мусейчишина та Крячків. Погода вітер і хмари набіжні.

23 / VI Вівторок Сьогодні мене бригадир нарядив на роботу в Переяслав. Я пішов з Петром Крячком. На Лугівщині нас догнав Степан Гришенків. В Переяслав пішли в управу зареєструвались потім нас направили на роботу в Райсоюз. Нас там було В'юнищан п'ять та козинських чотири. Нагрузили автомашину лопат дорожніх та киров, і одвезли в Кагарлицину за Ташан'ю кілометрів 18 і там згрузили. Їхали довго бо шлях весь час забитий автомашинами які ідуть на фронт. Приїхали в Переяслав отмітились і пішли додому.

24 / VI Середа Сьогодні поїхали сіять гречку. Я був дома копав на городі де осталося не виоране але ще й зараз не копається а місится. робив півзини⁵на хату

[Арк. 15] 16

товк пшоно. Повикошував у баби де було в дворі та на своєму дороги поскошував та крутив перевесла. День сьогодні сояшний вітер невеликий.

25 / VI Четверг Сьогодні я волочив під гречку жилізними боронами. Сіять наша бригада кончила але не Волочили та не закультивували. Сьогодні Ганна взяла поросля (кабанчика) в Павла в Кривенкового тому пока дали картоплі 1 цн. 12 кг. а ще скільки доплачують не відомо він у Віненці продав за 3 пуди муки. Сьогодні сильно двигались автомашини на Хоцьки на ташань вони йдуть день і ніч безупинно.

26 / VI П'ятниця Сьогодні був дома копав на городі, товк рижій на олію. день сояшний і теплий.

27 / VI Субота. Косив клевер за гаттю косило 14 чол. скосили 6 ³⁰ га. День сояшний і теплий.

28 / VI Неділя Обложний дощ. 3 ранку з Ганною забили олії пів літри в Данила Миколайовича а потім оддыхав. Вечором сходив в управу і взяв довідку на молоття зерна.

⁵ Півзина – жердина, за допомогою якої укріплюють копицю соломи або дах будинку, кладучи її зверху.

29 / VI Понеділок Косив клевер на Германівщині косило нас 5 чол. Я Годун Василь дід Клим Василь Олійників і Пилип Тарасович. Скопили 2¹⁰ га Вечором пішов дощ

30 / VI Вівторок Сьогодні вся тяглова сила та люди гатили село. Я їздив у млин з Грицьком з Бовенковим в мене було жита 58 кг розміру взяли 9 к/г та розпили 1 к/г. Пшениці 51 к/г розміру 8 к/г та 1 к/г розпили. У двір нас не пускали до вечора, а вечором пустили. Помололи годин у 12 ночі. В'юнищан було багато. Приїхали додому. Ми з Грицьком у ранці. В нас ночував Степан Махтейшин. Він різав метри в лісу.

[Арк. 15 зв.]

Липень м-ць 1942 р.

1 / VII Середа День сояшний але вітер холодний то не дуже жарко. Сьогодні я з дідом Максимом докошував клевер на Германівщині

2 / VII Четверг. Боронував у Гришиному під Валер'ян. Ралили Яків густеренків та дід Максим але дід захворів то ралила Манька Миколина. День сьогодні перемінний. Проїшов дощ невеликий. Заволочив рано. Додому їдучи набрав коло млина глини 13 корзин. Дома скидав глину та їздив мить коні на ферму від корости хоть у мого її й небуло.

3 / VII П'ятниця. Був у лісі на гаті різали сосну з бригади було 10 чол. Я різав з Павлом Кривинчуком та Федором Маріченковим. Сьогодні ішов дощ.

4 / VII Субота День сояшний жаркий. Я сьогодні до обід докопав на городі латочку ту що в березі. потім помагав укривать дядьку Максиму. В'язав острішки та крутив перевесла.

5 / VII Неділя День сояшний і жаркий Я з Ганною був у городі. Ганна продала 2 куриці за 170 крб. 10 яець за 40 крб. та табаку торбину по 20-15 крб стакан. вторгувала за абак більше 300 крб Але не купили нічого. Ботіночки ношені такі як на Василя 300 крб. штани 300 крб. Спідниця 600 крб. пуд жита 350 крб.

6 / VII Понеділок. День сояшний жаркий. Я сьогодні орав з дідом з Максимом на пар за Гаттю. Оралі кіньми троїма.

7 / VII Вівторок День сояшний і жарко. Я сьогодні Орав на пар за Гаттю з Петром із Крячком кіньми четвероїма.

8 / VII Середа. Їздив у ліс. Возили соснові колоди з Гаті в Переяслав на лісопилку. Приїхали до дому рано. Я з Годуном заїзжав у Лихорабовці накопив ящик трави. З В'юнищ було 50 підвід.

[Арк. 16] 17

9 / VII Четверг. Косив траву на громадській. Косило 15 чол. Трава дуже здорова

і густа але в жолобі вода. На громадській докосили до обід. Після обід косили в Кутах. До обід була сильна спека потім пройшо[в] дощ громовий стороною і гряд. Ганна полола табак на Гайку.

10 / VII П'ятниця. День сояшний і жаркий. Я сьогодні косив траву в Кутах. Сю ніч вовки розірвали Арсенівниного лошака коло пісчанки¹.

11 / VII Субота Косило 10 чол. Сьогодні в обіди риби понаїдались. витрусив дід Клим 14 карасів та Сергій Хрипинда, та дав Олексій Пшик в'юнів. Ганна грибла сіно в Греблях.

12 / VII Неділя (Петра) Косив траву собі на Гаті з дядьком з Максимом. В ночі пас коні День сояшний але вітряний.

13 / VII Понеділок Сьогодні орав на пар з Грицьком з Бовенковим волами та кіньми моїм та Митровою. Оралі за Гаттю. Ганна грибла сіно на Громадській. День сьогодні сояшний але вітряний.

14 / VII Вівторок Сьогодні робив на дамбі. Носив землю з Федором з Маріченковим. В'юнищан було багато². Робили не цілий день. З обід пішов дощ. І йшов з переривами до вечора. Ліда сьогодні полола просо. Вечором одніс в кооперацію зубрівки 600 грам за яку мені Сашко дав Махорки.

[Арк. 16 зв.]

15 / VII Середа 3 ночі пішов обложний дощ і йшов цілий день. Я був дома. Взагалі роботи сьогодні ніякої небуло. Я лиш після обід пішов покосив трохи за горбами потім носив та подавав кулі та півзини дядьку Максиму на хату.

16 / VII Четвер Робив на дамбі. День сояшний жаркий. Сьогодні вечором отелилась корова привела бичка. гнідого лисого.

17 / VII П'ятниця Робив на дамбі. День хмари набіжні, але парко. Вечором був у управі. В газетах відомості про прорив Німцями Советського Фронту між Курськом і Харьковом шириною в 500 км. що німецькі Войська досягли річки Дону і перейшли в деяких місцях. про взяття Воронежа Курська Ростова.

18 / VII Субота. Косив за Левиним косило 22 чоловіка. Погода сояшно і жарко. Після обід пройшов невеликий дощ. Сьогодні прийшов дядько Михайло. Був він за Курськом взагалі до Воронежа. Жив зимою в колгоспі. З осени

¹ Піщанка – місцевий топонім, озеро в бік Дніпра, біля озера Макаренків Викрут. Місцевість затоплена Канівським водосховищем.

² У газеті «Переяславські Вісті» від 11 листопада 1942 року повідомлялося, що місцеве населення залучалося до будівництва дніпровської дамби. Зокрема зазначалося, що з сіл, розташованих поблизу р. Дніпро, на цих роботах було задіяно 300-320 чол. (по 30 осіб з кожного села).

їх гнали на Урал. Дорогою він утік бо знав що на Уралі страшенний голод. жив у селі поки поймали красні. Його судив Ревтрибунал. Винесли кару. Але замінили кару послали на Фронт на передову де він був у кавалерії поки пішов у розведку. Пішли в семи чоловік з яких побили всіх лишився він сам у часть не повернувся, а пішов у село де й жив поки в іюні м-ці Німець пішов у наступ і він прийшов до дому ішов 15 днів.

19 / VII Неділя День сояшний Жаркий. Я з ранку водив коні на Маленізацію¹ свого й Максимову. Потім гріб сіно на гаті та кидав в 4-х 5 копиць невеличких. Гребли я, Максим, Мати і Олена. Сьогодні в Сашка в Макарового вмерла дівчина років 15. така як Ліда.[Ліда 1927 р.н.] Вечором погуляли в Тита з дядьком Михайлом. Стипан угощав медом та рибою.

[Арк. 17] 18

20 / VII Понеділок. День сояшний жаркий але вітряний. Я сьогодні косив берег. Сьогодні прийшов Степан Йовтухів та Павло Тендітний. Прийшли з Воронежа після зайняття Німцями. Я цю ніч пас коні.

21 / VII Вівторок День сояшний але вітряний. Я сьогодні возив клевер з за гаті до Овара². Привіз два рази. Потім загріб та забрав трохи свого сіна за горбами. В ночі пас коні.

22 / VII Середа Косив траву за Левиним. Їздив своїм конем та Крячковім. Косило 19 чоловік. Траву кончили за Левиним. Приїхали до дому пізно.

23 / VII Четверг. Косив траву на гаті. День сояшний але вітряний.

Сьогодні прийшов Питро Войцях до дому. Ліда Андрушкова побила Онисію Нечайчину за Сергія.

24 / VII Пятниця. Сьогодні виводка коней. Коня водив Сашко і був цілий день на конюшні. Я косив на Динисенковому острові та на Харчинковій леваді. День сояшний але вітряний. Стороною пройшов дощ.

25 / VII Субота День вітряний хмари набіжні. Я сьогодні скиртував сіно за Левиним. Скиртували з валків. Ганна грибла. Всього грибли й скиртували душ 50.

[Арк. 17 зв.]

26 / VII Неділя. (Гавр.) День соняшний і жаркий. Я з ранку довгенько був дома. Потім косив долину за гаттю за Цибельською дорогою од шляху. Покинув косить рано. Сьогодні прийшов Василь Войдашенків та Лаврон. Я вечором був у Василя.

¹ Маленізація – метод діагностики сапу, небезпечної інфекційної хвороби однокопитних тварин (коней).

² Овар – Некрутенко Овар Михайлович, 1883 р. н.

27 / VII Понеділок. День сояшний жаркий. Сьогодні я скиртував сіно у Греблях. наклали 2 стоги

28 / VII Вівторок День сояшний але вітряний. Сьогодні почались жнива. Я косив жито під Курячим³. В'язали Ганна та Шивчунівна Ганна Жито погане та ще сильно витовчине.

29 / VII Середа День хмарний. Сьогодні те-ж косили жито під Курячим але трох[и] луче.

30 / VII Четверг. День холодний вітряний. Сьогодні косив гречку за Гаттю під соснами. Косило 10 чол. скошили 6,⁶⁰ га. гречка падалошня то дуже погана е місця що махай голою косою. Вночі пас коні

31 / VII П'ятниця. З ранку хороша тепла погода. Я з Ганною поїхав на гаті по сіно але тільки що почали брать пішов обложний дощ. але ми копицю забрали й скидали в баби Параски в клуні. Дощ періодично ішов цілий день. Ми з Ганною скошили жито бабине парасчине на гаті та трохи свого на городі.

[Арк. 18] 19

Серпень м-ць 1942 рік

1 / VIII Субота. День холодний вітряний. Періодично ішов дощ. Я сьогодні косив ячмінь за гаттю. Ячмінь в цьому році дуже гарний. Косило нас 19 чол. Ганна накачувала. Скошили де спілий, а потім ще скошили жита з гектар. Вечором докосили жито на городі.

2 / VIII Неділя (Іл[л]я) День вітряний і холодний. Я з ранку довгенько був дома, а потім ходив з матір'ю грибти сіно за гаттю в долині нагрибли копицю та в толоці невеличкий коп'ях.

3 / VIII Понеділок День сояшний і жаркий. Я сьогодні косив клевер насінньовий за гаттю та чечевицю. Косило 10 чоловік. Скошили 2 гектари клеверу та 2 чечевиці.

4 / VIII Вівторок Косив траву за Рядовицею. Косили по ланках і як нібито для себ[е] в ночі пас коні.

5 / VIII Середа День жаркий але вітряний. Сьогодні з ранку бригадир нарядив косить траву в Заруддя Цибельському ветлікарю Горобцю. Я пішов до управи. Староста послав на ферму. Я пішов на ферму але вони вже поїхали. Я вернувся додому. З дому пішов походив по гаті але по гаті багато води то я накопив копицю на толоці за перехрестною та в Німенковій.

[Арк. 18 зв.]

6 / VIII Четверг. День сояшний жаркий але вітряний. Сьогодні косив ячмінь за Гаттю. Вечором привіз копицю невеличку сіна з за гаті.

³ Куряче горло – затока на лівому березі р. Дніпро поблизу м. Переяслава-Хмельницького.

7 / VIII П'ятниця. Стругав тока на солонцях. Стругали в 4^х. Вечором кидав сіно в копицю в Німенковій долині. Сьогодні забрали Годуна та Сергія Хрипинду.

8 / VIII Субота Скиртував сіно за Левиним. Накидали три стоги. Коли приїхав до дому то в мене були городські Матвієнко та з ним ще один приїхали вони підводою. Я домовився з ними щоб пришили Ганні чоботи до пришви. Договорились за п'ять підвід дров. та Василю ботінки за 600 крб. В ночі пройшов сильний громовий дощ.

9 / VIII Неділя. З ранку вирядив городських гостей. Поміг максимуму зливать воду в колодязі. Вичистив у повітці та навозив піску тачкою. Привіз копицю сіна з Німенкової долини. В ночі пас коні.

10 / VIII Понеділок. День сояшний але вітряний і холодний. Я сьогодні орав гречку за гаттю. Орало 4 плуги виорало по 50 сотих га. Я орав з Степаном Йовтуховім.

11 / VIII Вівторок. День сояшний і жаркий. Я сьогодні косив траву на Гайку. Косило 12 чол. Вечором докосив траву в березі.

12 / VIII Середа День сояшний і невеликий вітер. Я сьогодні поправляв копиці на громадській з дядьком Михайлом. Вечором викопав 2 стовпи в горбах з окопів та приніс.

[Арк. 19] 20

13 / VIII Четверг. День сояшний але не жаркий. Я сьогодні косив траву з дідом на бродках.

14 / VIII П'ятниця. День холодний з ранку невеликий дощ. сьогодні я возив зерно від молотарки кіньми Митра Оварового та Кривошеєчиною Привіз зерна 4 рази. Сьогодні отримав газету «Последніе известія» Бої зараз на Кавказі та коло Ржева.

15 / VIII Субота. День сояшний і жаркий. Я сьогодні привіз од молотарки до комори один раз гречки, а потім трактор спортився. То більше не було чого возить. Привіз трохи дров з сосон та горбів, викопав з окопа Вкосив та приніс корові отави з города

16 / VIII Неділя. Сьогодні їздив з Ганною в Переяслав возив дрова Матвієнку за чоботи та 2 десятки яєць. Зустрівся з Сергієм та Йовдохою вони їхали в В'юнища до нас але побачились з нами то вернулись додому.

17 / VIII Понеділок. Погода сояшна і невеликий вітер. Я косив траву на бродках Косило 5 чоловік.

18 / VIII Вівторок. Косив траву на бродках з Крячком з Петром. Вечором нарізав сосон у горбах з Сашком та поїхали вечором пізно забрали потім одвів коня під гать і там ночував. Погода сояшна, але великий вітер.

[Арк. 19 зв.]

19 / VIII Середа. Сьогодні косив траву трохи в острові протів Латая Федора я Грицько Бовенків та Крячок Петро Потім Прийшов бригадир і почав Грицька лаять за те що той не пішов скиртувать та пішов собі косить. В цей час прийшов Митро Корніїв те-ж косить, але тут остров де лучша трав[а] викосили а лишилось болоти. Ми болота косить не схотіли то він повів нас до Войдашенка в Остров і ми косили там до вечора. Погода сояшна і сильний вітер. Сьогодні Спаса.

20 / VIII Четверг. Сьогодні був коло Молотарки подавав овес на площадку з Іваном з Марковім. Сьогодні сояшно але сильний вітер Вечором приніс з города раз кукурудзиння раз отави та взяв у молочарці 3 к/г сиру.

21 / VIII П'ятниця Був коло молотарки давав рижій на площадку. Давати сильно погано, бо складений не в порядок. Кончили дуже пізно. Ганна привезла раз глини, получила муки в коморі 40 к/г. та привезла сіно з толоки.

22 / VIII Субота. Погода сояшна й жарка. Я сьогодні косив траву на терешківниній леваді до обід, а після обід у Липовому. Чисто вечором косили з дядьком Михайлом бабі Парасці коло їхнього города.

23 / VIII Неділя. День сояшний і жаркий. Сьогодні отримав сіно на бродках. Привіз собі 5 цн. та Петру Крячку 3³⁰ цн. після обід гребли сіно в Войдашенка в Острові.

[Арк. 20] 21

24 / VIII Понеділок. Скиртував сіно на гаті. Погода сояшна і жарко.

25 / VIII Вівторок. Возив дрова до шевця Максимовою кобилою. Приїхав додому годин у дві. Дома товк кору та косив траву на терешківниній леваді коло бабиного городу.

26 / VIII Середа. Сильна спека. Я сьогодні косив просо в Манжаровщині. Накачувала за мною Ліда. Косило 5 чоловік.

27 / VIII Четверг. Погода без змін. Я косив просо в Манжаровщині. Накачувала Ліда. Косило 9 чоловік.

28 / VIII П'ятниця. День жаркий. Сьогодні косив просо. Накачувала Ганна. Косило 8 чоловік. Врожай проса середній.

29 / VIII Субота. Сильна спека. Я косив просо Накачувала Ганна.

30 / VIII Неділя. Жара сильна. Сьогодні отримували клевер. Давали по 2 цн. Я привіз 3 цн. собі та Крячку Петру. Ганна була в Городі. в городі був мітинг. Комендант передавав справи гражданській владі, а військова з 1го вересня. знімається.

31 / VIII Понеділок. Сояшно і жарко. Сьогодні я був коло молотарки. Робив коло

соломи. Молотили допізна. Ячмінь сьогодні кончили молотить.

[Арк. 20 зв.]

Вересень 1942.

1 / IX Вівторок. Сояшно і жарко. Я сьогодні одвіз дров Матвіенку своїм конем та Крячковім. Потім поїхав перевозить коксагиз на набережну улицу. Треба було перевезти з одного дому в другий але дівчата непереврали то я стояв у дворі з кіньми, виспавсь добре, а потім запряг коні та поїхав додому. Взяв дівчат 4-х.

2 / IX Середа. Сояшно і жара Я сьогодні косив собі отаву за Гарускою¹.

3 / IX Четверг. Погода без змін. Сьогодні їздив по кілля за Левине. Я їздив з Кривулею Олексійом нарубали за Левиним трохи потім у Греблях добавили. та через Кути поїхали додому дома я перестругав їх більшу частину, а вечором одвіз.

4 / IX П'ятниця. Сояшно і жарко. Я сьогодні чуть не до обід шукав коня, а потім косив собі отаву в Кутах.

5 / IX Субота Сояшно і жарко Сьогодні косив просо в Манжаровщині Накачувала за мною Ганна. Косило 12 чоловік

6 / IX Неділя. День сояшний і сильна жара. Я сьогодні гріб отаву в Кутах за Гарускою з Лідєю до обід і після обід з старою. Нагрибли 2 невеличкі копиці. та одну здорову. потім одну невеличку копицю склали на воза і вечором привіз додому. Ганна сьогодні була в Переяславі. Принесла Василю ботинки. Ботинки пошив ничаво, але товар поставив поганий.

7 / IX Понеділок. Сояшно і жарко. Сьогодні косив Просо в Манжаровщині. Косило 24 чоловіка. Нагачувала за Мною Ганна. Просо косить в Манжаровщині кончила 5 бригада.

[Арк. 21] 22

8 / IX Вівторок. День сояшний але не дуже жарко. Сьогодні косив просо на Германівщині. Просо кінчили. Вечором косили гречку. Накачувала за мною Ганна Вечором був в управі з управи зайшов з старостою в молочарку та взяв сиру 3 к/г.

9 / IX Середа. День хмарний і холодний бо ноч'ю пройшов невеличкий дощик. Сьогодні я косив Гречку на Германівщині.

10 / IX Четверг. День сояшний. Сьогодні косив Гречку на Германівщині.

11 / IX П'ятниця День сояшний. Сьогодні косив Гречку на Германівщині. Косить сьогодні закончили.

12 / IX Субота Погода без змін. Сьогодні стругав тока на солонцях. Сашко та Ганна наловили риби багато на городі.

13 / IX Неділя. Погода без змін. Я сьогодні з'їздив у Саевичин² сад та набрав Яблук та взяв коло комори віялку та рядна одвіз до молотарки. Яблука роздав тим що коло молотарки та тим що скиртували просо. Сьогодні молотарка вперше почала молотити просо. Я одвіз зерна два рази арсенинім конем та своїм.

Цей рік до цього часу можна характеризувать так.

[Арк. 21 зв.]

Весна холодна й пізня. Городи де була вода садились пізно. З весни проходили дощі а потім суша. Озимина була пагана Ячмінь хороший. Овесь тоже. Просо середне а місцями дуже хороше. Гречка пізня рідка і не рясна. Война з початку наступу Німецьких військ продвинулась на Южному Фронті. в Кавказьки гори до Сталінграда та Волги в цьому напрямі На середньому участку Фронту Зайнято Вороніж а на решті фронтів змін немає. Война очевидно скоро не скінчиться і кінець перемоги передбачить зараз трудно. Хліба в цьому році получали ще один раз Гречане та Ячине борошно. Давали з 15-го серпня по 15 вересня по 10 к/г. на душу.

14 / IX Понеділок. День сояшний але холодний. Я сьогодні косив отаву на городі.

15 / IX Вівторок. З ранку мороз. Я сьогодні з ранку привів коня. потім пішов до комори, бо вчора мене призначили приймать зерно в бувшій колбуд. але сьогодні я не приймав, бо прийшло з Переяслава дві автомашині, брать зерно в хлібоздачу, то я з Іваном з Німенковім, набрали проса дві автомашині на одну 12 цн. а на другу 10. Потім я трусив Яблука в саду в Саевички, та кислиці. та обирвали райки. Звичайно взяв і собі райок та яблук трохи.

16 / IX Середа. В ночі мороз. Який здорово пошкодив городину. В мене

[Арк. 22] 23

померз табак на городі. він був пізно посаджений і тільки що вибрався рости, і померз. Взагалі багато городини попримерзало.

Сьогодні я з ранку молотив жито в баби в Векленчихи в клуні Жито дяцькове Михайлове та бабине. Змолотили 20 снопів а потім прибіг по мене Федор Буряк та забрав приймать просо в Колбуді. Сьогодні я прийняв 74 цн 96 к/г. Вечором допізна був в управі

17 / IX Четверг. З ранку о[б]ложний дощ, Потім перестав. Я сьогодні приймав зерно в колбуд. Прийняв 41¹⁵ цн. Сьогодні Ганна привезла отаву з Кутів.

18 / IX П'ятниця День вітряний. Хмари набіжні. Сьогодні те-ж приймав зерно в колбуд

¹ Гаруска – озеро за Займою в бік с. Городище. Місцевість затоплена водами Канівського водосховища.

² Саевичин сад – місцевий топонім, назва походить від панів Саевичів.

Прийняв 78⁴¹ цн. Сьогодні Ганна получила просяного посліду 40 к/г.

19 / IX Субота. День вітряний і хмари набіжні. Сьогодні Я прийняв зерна лише по одній накладній 15⁶³. Потім був дома

20 / IX Неділя День холодний і хмарний. Я сьогодні приймав просо в колбуд.

Прийняв 62⁸⁸ цн. Ганна й Василь поїхали в Гланишов. Сьогодні мати та Ліда згрибли отаву на городі.

21 / IX Понеділок День хмарний. Я сьогодні до обід був коло колбуду видавав мішки та обраховував прийняте просо. Ганна та Василь з Гланишова приїхали в обіди. Я конем поїхав на город випріг пастись а сам з Саньком наклав гарбузів. Сходив у Сосни та приніс соснину у повітку та поскладав доски на стелю в повітку Ганна привезла раз гарбузів та раз полови від молотарки

[Арк. 22 зв.]

22 / IX Вівторок. Погода без змін. Я з ранку й годин до 11 був в управі Потім змолів в Оврашки Сиргія жита на жорна з матір'ю. Після обід косив лепеху на Оваровому городі, та чисто вечором зїздив на город та привіз гарбузів.

23 / IX Середа Сьогодні я возив зерно від молотарки до комори. Привіз 3 рази. Вечором привіз копицю сіна з города.

24 / IX Четверг. Сояшно але сильний вітер. Я сьогодні скиртував сіно в Кутах. Скиртувало нас 4 чол. Стога виклали Але не завиршили бо сильний вітер не давав Вечором привіз Копицю отави з Кутів. Степан Йовтухів поміг накласти, потім коні одвів з Васильом. Ніч місячна видно як у день. Сіно скидав у ночі.

25 / IX П'ятниця Сояшно але вітер менший ніж у чора. Сьогодні я, Петро Крячок та Вадей скиртували сіно в Кутах. Закінчили 2 стоги. Набрали та привезли Петру Крячку копицю сіна. А потім я привіз з города картоплі віз.

26 / IX Субота День сояшний. Я зранку зводив корову до бугая потім латав повітку. Вечором те-ж водив корову до бугая 2-й раз.

27 / IX Неділя. (Воздвиження) Сояшно і жарко як у жнива Я з ранку їздив на солонці та получав просяну полову, потім привіз сіна з Ганною 2 рази з Войдашенкового берега. Вечором був в управі.

28 / IX Понеділок Сояшно і жарко Я сьогодні був коло молотарки подавав просо на площадку.

[Арк. 23] 24

29 / IX Вівторок. День сояшний і теплий. Сьогодні приймав зерно в колбуд. Годун повернувся з лагерів.

30 / IX Середа. Дуже вдосвіта пішов по коні. Потім застріг та з Ганною поїхали набрали 7 мішків картоплі. Ганна повезла в город. а я приймав просо в школі. День сояшний і теплий.

Жовтень 1942-й рік

1 / X Четверг День сояшний як і завжди. Я сьогодні приймав просо в школі. Сьогодні привезли останне від молотарки. Приніс дров з города та кукурудзи.

2 / X П'ятниця. Ремонтував воза. Зробив та заправив ручицю. Потім на прийняте просо виписав прибуткові ордері та здав. Лагодив повітку до вечора.

3 / X Субота Погода без змін. Сьогодні вдосвіта накидав з Васильом віз гною та вивіз нагород. Потім пішов на мітінг. Там уже Гебітс комісар та з ним ще один німець та переводчик гонили людей. Михайла Мокового вдарив разів декілька. Пленного що в баби в бовенчихи. А на нас тільки покричав. Потім ударив долонею по щоці Грицька Фидотового Бовенкового. Потім через переводчика говорив як було й буде надалі. Після мітінгу я возив гречку на солонці раз з Германівщини та раз з толоки. Возив з Саньком. Потім привіз сіна від Данила та картоплі з города.

[Арк. 23 зв.]

4 / X Неділя Погода пока без змін. Ночю морози. Сьогодні я приймав зерно в коморі коло школи. Приймав гречку.

5 / [X] Понеділок Приймав зерно в комору. Погода без змін.

6 / X Вівторок Приймав гречку

7 / X Середа 3 ночі та ранком невеличкий дощ. потім розгодинилось. Я з ранку лата повітку. Потім приймав зерно. Привіз копицю сіна з города та картоплі.

8 / X Четверг. 3 ранку мороз. Я рано вдосвіта ходив зерно чистить до комори в хлібоздачу. Рубав лозу на городі.

9 / X П'ятниця. Вдосвіта наток боршна кукурудзяного. Потім привіз картоплю з города та дрова та лози віз, а потім Ганна забрала коня возить казани з толоки до комори А я рубав лозу на городі. Вечором привіз буряків бабі парасці та собі картоплю та буряки.

10 / X Субота. Вдосвіта товк кукурудзу. Потім Оформляв документи на прийомку гречки та здав у контору. Конем Дядько Михайло возили картоплю в заготівлю, а вечором привіз з города дров з Клуні вечором взяв сиру 3 к/г.

11 / X Неділя. Погода без змін лиш холодно та трохи похмарило. Я сьогодні їздив у Переяслав одвіз шевцю дров та забрав Ганні чоботи та купив у його підметки за 200 крб.

з пластмаси та кусок товару з[а] 500 крб. на підошви Ганна купила пів літри бензину за 200 крб. Вечором привезли бабі парасці копицю сіна з Терешківниної левади.

[Арк. 24] 25

12 / X Понеділок. День пасмурний Я з ранку поміг скидати сіно дядьку Михайлу на скирту. Потім скидали бабине. Получив посліду на коня 25 к/г. Сьогодні бились коло управи Іван німенків та Іван Кривошея. Спор зайшов за аналіз молока. Дньом лагодив повітку поправляв покрівлю.

13 / X Вівторок. З ночі мороз. Я вдосвіта ходив по коні. Сьогодні цілий день возив з города Привіз з свого города 7 раз буряки, картоплю Ганна добрала та лози 1 раз. Привіз з бабиного Парасчиного 1 раз картоплі та буряків.

14 / X Середа День хмарний. Сьогодні в колбулі чистили просо. чистили жінки другої бригади Я цілий день був там. Ганна з Сашком поїхала в Гланишов на храм. Сьогодні в управі йде слідство цілий день. Слідство йде на старосту. Бачун на подавав заяв, так що визивали на допрос багато людей.

15 / X Четверг. День сояшний і хмари набіжні. Я сьогодні цілий день був коло колбуду видав зерно в хлібоздачу підводам. Потім чистить жінкам 3^і бр[игади]. Коли прийшла автомашини, Почали грузить перевіяне, але так було б затяглось діло Коли приїхали німці бричкою та як нагнали то до вечора грузили та набірали нечищене. Набрали 3 автомашини 3-х тонні та дві півтори тонні. Ганна з Сашком приїхали з Гланишова. Привезли жорна дерев'яні.

[Арк. 24 зв.]

16 / X П'ятниця День хмарний. Я сьогодні був коло колбуду ждав автомашин. Сьогодні прислали людей багато грузить та набірають але автомашин не було. Я пішов до Василя до войдашенкового взяли його витяжки та дьогтю півлітри та однесли до дядька до Михайла. Потім приніс лат з сосон, латав лісу в Повітці та [робив] інші дрібні роботи. Взяв вечором сиру в молочарці 4 к/г.

17 / X Субота День хмарний і великий вітер. з ранку пройшов дощик. Я зранку видав проса в хлібоздачу 5 підвід. Потім оформляв деякі документи на очистку зерна. Викопав яму на буряки в себе та в баби Параски. Привіз буряків 1 раз.

18 / X Неділя. День Переважно хмарний і холодний. Я з ранку видавав хлібоздачу. Потім Привіз з Ганною 2 рази сіна з города ато Ганна возила сама буряки Вечором здав гроші на обмін.

19 / X Понеділок. Сьогодні з ранку видавав хлібоздачу. а решту дня був дома.

20 / X Вівторок. З ранку видавав хлібоздачу просо потім робив дома поправляв повітку тощо.

21 / X Середа З ранку видавав просо. Потім був дома Притіг лат з сосон та почав пириплітат загороду для теляти в повітці.

22 / X Четверг. З ранку видав хлібоздачу. Потім був дома доплів для теляти загороду та обставляв хату стіну від двора.

23 / X П'ятниця День хмарний холодний і вечором дощ. Я з ранку видав зерно, потім був у колбуді бо сьогодні там баби молотили тютюн. Головки вибивали насіння. Я сьогодні сильно захворів сильно ламає та крутить всі кістки.

24 / X Субот[a]. День хмарний і періодично дощ. Я сьогодні видав хлібоздачі 12 цн. а потім переважив зерно яке лишилось і виявив недостачі 70 к/г. потім читав газету за 19 жовтня. В газеті пише що бої ідуть у Сталінграді та на Кавказі. Продвигаються в пирьод, але слабо.

[Арк. 25] 26

25 / X Неділя День сояшний і теплий. Я сьогодні видав проса з колбуду 8 цн. 40 к/г. це останне. Нестача проса по колбуду 48 к/г. З школи видав 24 цн. З'їздив у Кути та привіз дров дубчаків молодіх. Сьогоднішній день дуже пам'ятний для моєї життя. В минулому році 25 жовтня мене випустили з полону з лагерь в м. Кіровограді 24 / X в вечері я Грицько Питрович Сиргій Хрипиндович Володька Гаруковський Іван Густеренків Андрій Матьоха Цибельській батрак та Ворона ще ночували в Камурі, бо лагері були в колишній тюрмі в камурі брудно. Окно вибите. Ми з вечора зварили суп, було трохи жита та буряків у хлопців. Переспали на підлозі попрутулявшись один до другого.

В ранці одержали хліба грам по 200 та баланди. Потім переводчики почали строїть Київську область. Ми стали всі наші хлопці Козинчани та Цибляни. Нас вивели за лагері в загін обгороджений проволокою. там було 2 сарая Построїли по 20 чоловік. Прийшло лагерне начальство. Комендант через переводчика виступив з промовою де говорив що вони не можуть нас одягти та нагодувати через те що большевики при відступі знищили продукти та одяг. Закликав щоб наблюдали чистоту в сараях де нас мали розмістити Після мітингу я пішов носити кирпич до сарайів і закликав і своїх хлопців та Козинські[x] і Цибельських. Понаносили трохи. Коли німець

загадав узять двом чоловікам вести за нами Цибелського батрака та Козинського Манойла.

[Арк. 25 зв.]

Ці хлопці дуже захворіли. Я з Яковом Дубняком узав Манойла, а Іван Густирович та володька Гаруковський батрака¹. Повів німець нас у той лагер де ми й були. Привів у Той Сарай де виписують пропуски. І нам виписали разом з хворими пропуска додому. Вивели за ворота і йди куда хоч. Радість була не можна описать. і в цю ніч уже ми ночували в селі Лелековка в добрих людей. і спав перше по людській за весь час перебування в полоні.

26 / X Понеділок день сояшний і теплий. Сьогодні з досвітка видав зерно в школі в хлібоздачу. Дньом привіз глини з Ганною 2 рази од Тютюнника Федота та один раз од Івана Маркового. Вивіз 2 рази гною на город. Приніс млина Од войдашенка. В минулому році в цей день ночували в селі Обуховка в одного руського обходили хат сорок пока впросились.

27 / X Вівторок. В ночі мороз, а в день сояшно і тепло. Сьогодні з ранку видав просо [слово «просо» підкреслено автором] в хлібоздачу. Дома в досвіта зняв чирінь у пичі і дньом набивали пич Я получил борошно те що лишилось недополучене 5 к/г яшної валубовки та 25 к/г яшного простого. Решту дня укривав повітку не вкривав а латав.

28 / X Середа Видав зерна у хлібоздачу. День сояшний. і теплий а в ночі мороз. Решту дня робив дома то сажу трусив, бовдур обмазав.

29 / X Четверг. 3 ночі мороз, а в день сонце і тепло. Я сьогодні з ранку видавав просо в хлібоздачу видав 6 підвід 21 цн 49 к/г. осталося проса 1 цн 15 к/г. Решту дня латав повітку вечером гуляв в управі.

30 / X П'ятниця. Мороз з ранку. Я встав дуже рано сходив у школу. Потім по коня. насік тютюну Сколував чирінь у Максима бо він і досі в больниці. Сходив в управу та здав документи. Взяв у рутвянши точило та точив сокири. Стругав кілля та позабивав їх у простінок у повітці і трохи заплів. Вичистив у сажі.

[Арк. 26] 27

31 / X Субота. 3 ночі туман і мороз. Я вдосвіта молон пшеницю. Сходив по коня. Дньом заплітав лісу в корови та ясла в теляти

Листопад 1942 рік

1 / XI Неділя День пасмурний. Я сьогодні був дома. Жав. дику бузину та обставляв повітку. вечером гуляв у Кулика потім в управі.

¹ Батрак – після повернення у с. Циблі примкнув до партизан. Після визволення призваний до діючої армії. Загинув на Західній Україні.

2 / XI Понеділок. Вдосвіта молон зерно. Потім вивіз на город два вози гною. Виорали та посіяли й заволочили з Миколою з Сисойовичем дядьку Максиму города коло Охтанаса коло Динисенкового. Дядька Варка привезла, ми вже кінчали роботу. Сьогодні Одправили на Дарницю 7 душ.

3 / XI Вівторок. День хмарний і періодично дощ невеличкий. Я сьогодні їздив по сіно за рядовицю. Сіно привозив на ферму.

4 / XI Середа День сояшний і тепло. Сьогодні я Орав у Манжаровщині з Дунькою з Елисейовою Орало 7 плугів. Вечором ходив по куба до Миколи Олійникового. Але куб забрала Манька Миколи Гордієнкового. Але горілку сьогодні в вечері Ганна завдала.

[Арк. 26 зв.]

5 / XI Четверг. 3 ранку Одправив просо в Комору з школи 1 цн. 08 к/г. потім помагав Василю Ховрику будувать повітку. Парачували² та поклали окладину. Ночю не спав ходив по апарат до Йвана Матьохи, а потім до самого ранку гнали горілку. Горілка вийшла хороша. Ці дні Сашко ходить на луг рибачить і кожного разу приносить порядочно риби. в ночі пішов дощ.

6 / XI П'ятниця 3 ранку дрібненький дощ і потім хмарно і холодно. Я кончив гонить горілку потім перецідив. потім. Копав льодник.

7 / XI Субота. День вітряний. хмарний і холодний. Я сьогодні їздив по сіно в Гриблі з Митром Корнійовім та Карпом Кривошеєю. Сіно привозили на Ферму.

Їздив з Ганною на город, зрізали трохи терну сухого. та викопав присішок у клуні. Впорався дома худобі а вечером ходив в управу. Сьогодні забірали свині в м'ясоздачу. здорового кабана забрали в Тита. Втік з Дарниці Мишко той що в Женьки бо їх строїли на Германію. А в германії тим що забрали дуже плохо. Хліба дають 300 грам, а як де то й менше та суп з капустою без ніяких жирів Літра в сутки. а робить здорово та ще часто й палки попада. Зараз життя таке погане якого я ще не пам'ятаю. Сильна недостача як харчів особливо хліба. одежі обуві, а робить кожний день гонять.

8 / XI Неділя. Мороз 14 градусів з вітром. Я їздив по дрова з Сашком. Дрова рубали в Кутах за Гарускою. Обидва ненагрівались цілий день.

9 / XI Понеділок. Мороз. Я сьогодні тесав кілля на буряковому городі. Дома одвіз 2 рази гною на город. Сьогодні одправили в Германію 6 осіб. Ганну Титову, Варку Куликову, Веклу Отечкову, Якилину Гаранди Степана Фидорку брусову та Мозольової Горпини дочку.

² Парачувать – обдирати кору з дерева.

[Арк. 27] 28

10 / XI Вівторок. Параски (Храм.) День сояшний але холодний. Я з ранку підстригся та побрився в Степана Гусака. Сходив в управу трохи погуляв. Прийшов до дому. Дома застав уже Сергій приїхав та Йовдоха, потім Ганна Віненська прийшла. А чисто вечором прийшов Прохор та Олексій Кажисів. Посиділи трохи в обіди та вечором.

11 / XI Середа хмарно, Вітер. і холод сильний. Я з ранку Вирядив Прохора та Олексія Звичайно поснідали і по чарці випили. Потім Сергій та Йовдоха Снідали. Вже Вирядив Сергія та Йовдоху Зайшли Фидот Миколаевич та Юрій Микол. Випили по чарці та закусили, а потім Сергій поїхав, а Фидот Миколаевич та Юрій Миколаевич ще трохи погуляли Юрій Миколаевич ліг оддыхать Я дньом обставляв повітку.

12 / XI Четверг. Холодно. Великий вітер. Я сьогодні з ранку з Юрієм Миколаевичем Пістряковим поїхав на солонці своїм конем то набрали гречаної соломи та пивезли до його квартири до Мотрі Андрушкової. Привезли лат на колки а потім обтулили до самого смерку хату.

13 / XI П'ятниця. Холодний вітер. Я з ранку видав гречки в млин 8 цн 22 к/г потім копав льодник. Копать закінчили.

14 / XI Субота День сояшний але холодний. Я розбірав воловню 2^ї бр. на льодник. Викопали та витягли всі пристики та зняли окладины.

Дома Зїздив по осоку на плав¹ Василь накосив та приробив ляду.

[Арк. 27 зв.]

15 / XI Неділя. Мороз. Сьогодні випровадили на Нім[еч]чину. Маньку Арсенівніну². Карманового Ничипорового та Пантишину³. Я їздив по дрова в кути за Гаруску. Привіз рано Ганна була в Переяславі. Решту дня вичищав у скоту та в коня, порався та напував.

16 / XI Понеділок 3 ранку Мороз але трохи менший від попередніх днів. Я з ранку

¹ Плав – місцево озеро.

² Манька Арсенівна – Годун Марія Пилипівна, 1926 р. н. Під час трудової мобілізації на примусові роботи втекла в Дарницю по дорозі до вагону для відправки на Німеччину. Зимову пробула в Києві в добрих людей, а весною повернулася в село й переховувалась на горищі власної хати більше шести місяців – до визволення 19 вересня 1943 р. Стала вчителькою, жила в Чернівцях. Народила дочок: Вахтіль Надію і Любу. Померла в 2007 році.

³ Ганна Пантишина (прізвисько) – Мізін Ганна Пантелеймонівна, дівоче прізвище – Шайда, 1915 р. н. По закінченні війни повернулася з Німеччини в село.

видав гречки в млин 10 цн. Обрубав та склав у порядок дубчаки які привозив у дровах. Робив хвїртку теляті. З'їздив два рази в сосни по голки. Вечором був в управі. Ідучи до дому заходив до Фидота Миколаевича погуляв трохи.

17 / XI Вівторок. Мороз невеличкий з ранку а в день сонце і тепло. Я сьогодні їздив по сіно на громадську а привозив бугаям на ферму. брало 14 підвід.

Привіз осоку ту що Василь накосив протів бурякового города. Їздили в 3^х Я Ліда та Василь. Сашко ходив риби ловить на луг але сьогодні йому не підвезло. Поймав але дуже мало.

18 / XI Середа 3 ранку мороз невеликий. Я вдосвіта товк рижій на олію. В ранці та дньом. Стругав кілля на півзини на хату. Поклали спину на хаті з дідом Максимом. Вечором був в управі. Ідучи додому заходив до Фидота М.

19 / XI Четверг. 3 ранку мороз. Дньом тепло. Сьогодні в коморі шкільній чистили гречку. Чистили баби 5^ї бр. А возив до Комори Вадей та Федор Сюрчин. Очистили 20 цн 19 кг. 3 ранку зробив фіртку теляті, та получив Муки Гречаної 50 к/г. На мене 12 к/г Ганні 10 матері 10 Ліді 8 Василю та Сашку по 5. Вечором молон муку житню та сходив в управу

20 / XI П'ятниця. 3 ранку Хмарно і тепло. Я вдосвіта молон жито та Кукурудзу Дньом чистили гречку 3^{тя} бригада. Перечистили 27 цн.

[Арк. 28] 29

21 / XI Субота. Вдосвіта товк рижій та молон кукурудзу. В ранці ходив оформлював документи на очистку зерна. Дном чистила зерно 5 бригада перечистили 26 цн. 44 к/г. коло комори був до ночі.

22 / XI Неділя Випала невеличка пороша але не холодня. Я сьогодні їздив за гать по Яшну солону привіз 3 цн. 70 кг Ганна Вчора поїхала в Віненці бить олії а сьогодні приїхала. Олії не забили. Сьогодні я одержав листа від Петра з Києва

23 / XI Понеділок. День сояшний і не дуже холодний. Я з ранку то порався ходобі вивіз 2 вози гною на город. Дньом робив загороду худобі та видив [возив] зерно до комори. Очищеної гречки 4⁵⁰ та посліду 1²⁵. Вечором ходив до Івана Андрушка оформлять документи. Рано [перекреслено] був в управі. Здав Сашку Куниці документи на Очищене зерно та передане до комори. Ночью був в обході.

24 / XI Вівторок. 3 ранку мороз а в день сонце. і не холоднo. Сьогодні Виводка худоби одбірали Для здачі. Вибрали й повели

на Переяслав 29 штук. Наша теличка пока осталась. Днём робив загін для корови.

25 / XI Середа. Ганна вдосвіта поїхала в Віненці Максимовою кобилою бить олії. Поїхали в 3-х Олена Максимова Грицько Гаранда й Ганна. Ліда ходить на тамбу [дамбу – Ред.] оце вже 4-й день. Я сьогодні возив Рижіще. Раз до школи та раз до управи. День сьогодні хмарний вітряний і холодний. Ноччю пішов сніг невеликий. Ганна приїхала вечором. Олії забили так що покуштували сьогодні. Сьогодні свайба [з рос. свадьба – Ред.] Кость Миколівський одружився з Тонь[кою] Панаса Дмитрового.

[Арк. 28 зв.]

26 / XI Четверг. Холодний вітер. Ліда вдосвіта поїхала на дамбу з Крячком Петром. Крячок моїм та своїм конем поїхав. Я був дома робив усякі дрібні роботи то ясла в баби зробив то ляду лагодив дома. Сьогодні страшений вітер.

27 / XI П'ятниця. Рано вдосвіта поїхав з Лідую на дамбу. Сьогодні не вітер а буря. Валяє з ніг. Приїхали пізно в вечері.

28 / XI Субота. Устали дуже рано. Товк кукурудзу на кашу. Поклав коню та напоїв. Помазав воза. Сьогодні на дамбу поїхав Крячок. Я був дома робив різні дрібні роботи то фіртку до погриба молот порався. Сьогодні вечером у мене гуляли Федот Миколайович та дядько Михайло. Випили літру горілки. Сьогодні те-ж великий вітер.

29 / XI Неділя. Сьогодні я робив на дамбі. Робить було нічого бо начальство мало наглядало але вітер великий і сьогодні. В цьому році літо і осінь дуже сухі.

Дощі не проходили й у осени. Води в колодязях нехватає. Время зараз неспокійне. Німецькі войска в Египті отступають від Советського Союзу лише обороняються. Американські войска висадились в Французкій Африці і загрожують нападом через Іспанію та Францію. Взагалі кінець війни трудно уявить який буде. На зайнятій ним [ворогом – Ред.] території з'являються партизанські отряди особливо в Западній Україні, в Польщі Білорусії. В Черніговській області. Петро Максимі[в] служить в охоронній поліції в Києві то передав листа Манькою Головатенковою де пише що їх водили на партизан в Черніговську обл. але вони нічого не могли зробити бо партизани Відкрили сильну стрільбу з лісу з дерев і багато пише нас назад не вернулось.

[Арк. 29] 32

30 / XI Понеділок. З ночі така буря яка рідко буває. порозкривала у мене уголо

пові[тки]. порозносило сіно яке по дворях у копицях. Сьогодні на дамбу поїхав Крячок. Я сьогодні був дома. Сьогодні те-ж вітер великий.

Грудень 1942 й рік.

1 / XII Вівторок. Погода сояшна невеликий мороз. Я сьогодні їздив получать солому просяну конем своїм. Привіз 3 цн. 30 к/г. Привіз бабі голок 1 раз Вечором погуляв трохи у Фидота Миколайовича.

2 / XII Середа. Сьогодні в ранці Сашко та Василь принесли В'юнів кілограм п'ять витрусили в кобзах на Городі на своєму в сажалках. Я сьогодні латав будівлі. на фермі.

3 / XII Четверг. З ночі потягло на одлигу. В ранці Василь та Сашко принесли корзину в'юнів. Ліда пішла за Ганну на Дамбу. Почав іти сніг невеликий. Я сьогодні поправляв стоги в Гриблях з Грицьком Бовенковим. Поправили 2 стоги. Вечором був в управі.

4 / XII Пятниця. Введення¹. Мороз невеликий. Я рано вдосвіта ходив з Васильом трусить Кобзу. Витрусили з десяток В'юнів. Ходив в управу приймає рахівничі справи од Сашка Куниці, але переводив день, то його нема то мене.

[Арк. 29 зв.]

5 / XII Неділя. [слово перечеркнуто автором – Ред.] Субота. Сьогодні я прийняв рахівництво від Куниці, а він у школу став учителювать.

6 / XII Неділя. Мороз невеликий. Я робив у управі. Нараховували сіно. 5 цн. на тягло в кого по обліку немає 30 цн. Сашко сьогодні ходив ловить риби на луг.

Поймав поряд очно В'юнів. Вечором. Гуляли Хрестини в Арсена в Войдашенкового Антонового зятя.

7 / XII Понеділок. Погода Пасмурна. Я їздив по сіно за Левине. Привіз 5³⁰ цн.

8 / XII Вівторок. Погода Пасмурна йде то дощ то крупці. Я сьогодні цілий день складав Звіт який учора привіз Крайсладвірт Шульц з переводчицею. Складали в 2 х з Васильом Кузьмовичем.

9 / XII Середа. Хмарно і дрібний дощ. Я сьогодні їздив у Переяслав. з Сергієм Німенков[им] Здали звіт Шульцу. Федор хотів узяти дозвіл щоб заколоть свиню але не взяв через те що багато людей за дозволами було. Дозвіл дає німець так на 2 зданіх 3^{те} можна колоть на 3^х одно. приїхали з города пізно.

¹ Введення (Введення у храм Пресвятої Діви Марії) – християнське свято. Святується 21 листопада за юліанським календарем, 4 грудня – за григоріанським.

10 / XII Четверг. Мороз Я робив у канцелярії.

11 / XII П'ятниця Мороз. Я робив у канцелярії.

12 / XII Субота. Мороз Я робив у канцелярії. Сьогодні вечером був на концерті бандуристів. Бандуристи Гордієнко з Дружиною. Вони самі з с. Дем'янець. Але в селі раніш не жили. Взагалі артисти обое хороші. Хорошо володіють бандурами і мають хороші голоси.

[Арк. 30] 33

13 / XII Неділя. Погода хороша тепла. Я сьогодні привіз дров 1 раз бабі параці [Парасці] з Гаю що коло Охтанаса Денисенкового. Привіз лози. та собі раз з сосон соснових [голок].

14 / XII Понеділок Сьогодні їздив у город звірять здачу картоплі та іншої городини в райсоюз. Їхали в Переяслав з старостою та 3 душі бандуристів. Підводою остановились у бандуристів. додому приїхав пізно.

15 / XII Вівторок Робив у конторі громадського Г-ва.

16 / XII Середа Робив у конторі.

17 / XII Четверг. Робив у конторі. Привіз 2 рази дров з сосон. раз собі та раз бабі.

18 / XII П'ятниця. Робив у конторі. Погода сира випав невеликий сніжок. Вечором в управі Сергій Німенків ударив разів 5 Федора Мотриновича. Завились спориться зпочатку Федор з Грицьком з Сушком за те що Грицько не пішов на роботу на парники конем Арсенівним, а Сергій оступився за Грицьком Федор назвав Сергія барахолщиком та почав лаять матерно то Сергій ударив долоней по губах Федор кинувся до Сергія ну й почалась драка.

19 / XII Субота Погода сира. Я сьогодні з ранку вирядив Ганну на Гланишов, а сам Робив у конторі.

20 / XII Неділя. Був дома. порався худобі. Ліда була в Переяславі. після обід я трохи робив у конторі. Ганна приїхала пізно в вечері.

[Арк. 30 зв.]

21 / XII Понеділок. День теплий. я робив у конторі.

22 / XII Вівторок. Тепло. Я робив у конторі

23 / XII Середа. День теплий як на провесні. іде невеличкий дощ. Я робив у конторі.

24 / XII Четверг. День теплий. Я з ранку поравсь худобі. Вичищав. Носив. Землю в повітці. Потім робив у конторі. Робив до часу дня. Потім Пішли до Фидота Миколайовича обідать Я Юрій Микол. та Федот. Фидот

дав грошей 100 крб. Я зайшов до Василя до Войдашенкового. Оксана налила пів-літри горілки. В Фидота був Маринич и Торчевський. Пообідали харашо.

25 / XII П'ятниця. Робив у конторі.

26 / XII Субота. Робив у конторі. Вечором був на співанці¹ в Грицька Андрушка.

27 / XII Неділя. Мороз 17 градусів. Сьогодні хлопці витрусили В'юнів здоровіх.

Я з ранку порубав лісу в Антоновій клуні. Крокви та складины і присішки забрали вчора до бджільника а я попросив ліси у Федора Буряка Він дозволив. Я привіз 4 рази. Решту дня порався.

28 / XII Понеділок. Мороз. Я робив у конторі. Вечором староста приїхав з наради то розказував що їм там казав Гебітскомісар. Щоб поважали старосту щоб привітствовали при зустрічі. Що можна бить хто не йде на роботу і так взагалі за всякі погрішности. Що молока з корови на 1943 рік буде 700 літрів.

Одержав газету. З газети видно що зараз Красні війська роблять сильні атаки між Волгою та Доном на Кавказі і взагалі на всіх фронтах. В Африці теж наступ Американських та Англійських військ

[Арк. 31] 34

29 / XII Вівторок. Мороз. Я вдосвіта олії з Кользи² в Тихона. Олії з 2-х макух³ вийшла літра в день робив у конторі.

30 / XII Середа Потягло на одлигу. Я дньом робив у конторі.

31 / XII Четверг. Одлига. Я робив у конторі.

[Арк. 31 зв.]

1943 й рік.

Січень м-ць

1 / I П'ятниця. Одлига. Рано вдосвіта ми з дідом Максимом закололи кабана. Внесли в хату опарили, оскребли. взагалі пока розвиднілось розробили.

2 / I Субота. Тепло як на провесні. Я сьогодні робив у конторі.

3 / I Неділя. Погода тепла. Я сьогодні їздив по дрова конем самім своїм. Саньми Крячковіми. Перекинувсь з дровами. Звів з Никонором він і поміг мала. Але я мало не перервався. Звів коли воно сані розпались чисто так що довелось перекладать.

4 / I Понеділок. Сніг розстав Я сьогодні робив у конторі. Перед вечором почав іти сніг.

¹ Співанка – зібрання, під час якого співали народних пісень та розучували пісні церковного хору.

² Кольза – назва ярого ріпака.

³ Макуха – побічний продукт з насіння олійних культур (соняшника, ріпака, сої, льону, анісу та ін).

Сні[г] мокрий. Вечором ми з Лідою мололи жито. Ганна з дядьком Михайлом завдали самогонку в баби.

5 / I Вівторок. Снігу напало поряд очно. Я вдосвіта молов з Лідою з *[зачеркнуто]* та хлопцями. Дньом робив у конторі. Ночтю з дядьком Михайло[м] гнали самогонку в головатенковій хаті попало літрів по 4.

6 / I Середа. (Кутя) Цілий день іде сніг. напало порядочно снігу. Я робив у конторі.

7 / I Четверг. (Різдво) З ранку койщо робив в управі. Потім був у церкві 3 рази Антон Войдаш. приходив в управу щоб ішов та покерував хором.

Після церкви пішов з Годуном до нас та ще позвав дядька Михайла та погуляли. Вечором гуляли в дядька Михайла Грицько Сушко. Староста Я й дядько. Гуляли годин до 2 х.

[Арк. 32] 35

8 / I П'ятниця Мороз невеликий. Снігу впало порядочно. Я з ранку був у церкві. З церкви Зайшли до Кулика Пилипа Я дядько Мих. Фидот Миколаевич. Сергій Куличок. Трохи посиділи випили півлітер з 3. Потім пішли до Фидот[а] Там гуляли до вечора. Вечором Погуляли з дядьком у дядька.

9 / I Субота. Сьогодні робив у конторі до обід. Потім Староста та Сергій Хрипинда Прийшли до мене. Випили пів літри. Решту дня до вечора я робив дома.

10 / I Неділя. Мороз Я робив у конторі.

11 / I Понеділок. Мороз до 30 градусів Я робив у конторі.

12 / I Вівторок. Мороз більше 30 градусів. Я робив у конторі

13 / I Середа Вечором зустрічали новий рік у нас. Дядько Михайло Войдашенко Василь. Степан. Гусак. Павло Миколівський з жінками. Погуляли годин до 2^х.

14 / I Четверг. Новий рік. Мороз. Я сьогодні був у Церкві з Церкви зайшов в управу. Потім до Павла Андрушка там посиділи трохи випили з літру горілки. Потім був у Федота та в Олексія Буряка. Вечором гуляли хрестини в Федора Мокриновича. Людей було душ 45.

[Арк. 32 зв.]

15 / I П'ятниця. Мороз, градусів 30. З ранку я робив у конторі, потім пішли до Федора Буряка Я, Староста Сергій Минович та інші там пили й гуляли майже до вечора, Вечором гуляв у Василя в Войдашенка. Прийшов додому. в мене гуляли дядько Михайло Принесли мені чоботи які вони пошили. Ну й посиділи випили трохи.

16 / I Субота Мороз Я робив у конторі. Зовсім вечором з управи ходив гулять до Фидота Миколайовича я й Сергій Хрипиндович. Узяли в Марини півлітри горілки

17 / I Неділя Мороз. Сьогодні я рубав дрова, а Ганна возила Привезли двоє саней. Сашко те-ж рубав зо мною

18 / I Понеділок. Цілу ніч гнали самогонку. Дньом робив у конторі. Вечором посиділи трохи у Войдашенка Василя.

19 / I Вівторок. (Водохреща) Мороз полегшав. Я був церкві поки одправили Службу та посвятили воду. Потім зайшов в управу. З управи я, Дядько Михайло, Федор Буряк та староста погуляли в мене.

20 / I Середа Морозу не має. Я робив у конторі. Вечором гуляв у Войдашенка Сьогодні Антон оддав гроші 400 крб. за відправу служб з хором. Різдво, 2^й день. Новий рік. Водохреща.

21 / I Четверг. День теплий. Я сьогодні робив у конторі. Після обід привіз бабі дров з лісу.

[Арк. 33] 36

22 / I – 43 р. П'ятниця. Робив у конторі. День теплий сніг розстає.

23 / I Субота Одлига. Я робив у конторі. Вечором і до 4^х годин ночі гуляли у Войдашенка Антона.

24 / I Неділя. Одлига. Ганна була в городі. Я гуляв годин до 2^х дня. З обід похолодало почав іти сніг, але невеликий. В Києві викрили торговців ковбасами та каклетами з людського м'яса. Сьогодні я гуляв у Войдашенка Антона. Випивали. Симон Отечків розписався з Домахою.

25 / I Понеділок. Мороз. Я робив у конторі. Сьогодні в газеті описує що в советському Союзі застосовано зміни в армії. Вже не Красна армія, а Руська армія. Замість петлиць як раніш. Погоні. Флаг національний трохкольоровий. Командіри офіцерами. та інші зміни На фронтах. Запеклі бої. Коло Сталінграда, на Кавказі. вобцім на всьому фронті.

26 / I Вівторок. Я робив у конторі.

27 / I Середа. Я робив у конторі. Вечором дядько Михайло та Василь Войдашенків водили женить М'ягкого Дмитра до Ільченкової Мотрі але не вийшло ніякого діла.

28 / I Четверг. Потягло на одлигу. Сьогодні Василь Санька Лукавенкового повіз Павла Миколівського в Березань і Ліда з ними поїхала в Гланишов. Погода з обід вітер та сніг. невеликий.

[Арк. 33 зв.]

29 / I П'ятниця День теплий Я з ранку робив в управі. Годин у 12 поїхав з Сашком у

ліс та привіз дров. Лід[а] вечором приїхала з Гланишова.

30 / I Субота Робив у конторі День теплий але слизота велика Зіма до цього часу дуже тепла але снігу мало.

31 / I Неділя Робив у конторі. День теплий
[Арк. 34] 37

Лютий 1943 року.

1 / II Понеділок. День теплий Я робив у конторі.

2 / II Вівторок Робив у конторі

3 / II Середа Свайби в Симона Санікового та в Домахи Войдашенкової В Мусія Одарошного та Маньки Санікової

М'який Дмитро розписався з Ївгою Балгановою

4 / II Четверг. Робив у конторі. День теплий

5 / II П'ятниця Їздив по сіно собі за Левине. Привіз 4²⁰ цн.

6 / II Субота Робив у конторі але мало бо хворий болить голова

7 / II Неділя Я майже цілий день був дома. Ліда була в городі. Купила чвертку бензину за 75 крб. Погода тепла. На Фронтах становище не на користь Німеччини. Червона Армія скрізь продвигається вперед Особливо на Кавказі в Сталінграді Оточено 6 армію якою керував Генерал Фельдмаршал. Паулюс

8 / II Понеділок. Робив у конторі. Сьогодні іде сніг невеликий.

9 / II Вівторок. Сьогодні їздив по сіно з за Левиного. Конем своїм та Павловім Кривенковім. Привіз чистого 7 цн. трохи одкидав.

[Арк. 34 зв.]

10 / II Середа. Вдосвіта почали гнать горілку. Я був дома поки вигнали 1^й куб. потім їздив у Переяслав у свідки по Розпісі шлюбу в Домаха та в Симона. Було там наших 6 пар. Приїхали до дому пізно в вечері Горілки вигнало трохи не повну сулію. Вечором гуляв Лаврентій. Розказував що плохо жить обіжає його теща

11/ II Четверг. День теплий як і всі дні цієї зими. Я сьогодні робив у конторі

12 / II П'ятниця. Погода без змін. Сьогодні я робив трохи в конторі вечором їздив з хлопцями по дрова в ліс. Потім був на свайбі М'якого Митра. Гуляли годин до 2^х ночі.

13 / II Субота. День теплий. Я з ранку був в управі. Потім у М'якого трохи погуляв. потім знов робив в управі. Вечором погуляв у Тита Андр.

14 / II Неділя. День хороший теплий. Сьогодні з ранку був в управі. Дньом їздив по

дрова привезли 1 раз бабі та собі раз Вечором був в управі Потім у Войдашенка у Тита. Сьогодні в Переяславі все подорожало. В звязку з тим що красні войська стали продвигатися вперед. А слухи пішли що вже близько що скоро будуть тут і гроші пропадуть.

15 / II Понеділок. (Стрітєння) День теплий. Я робив в управі.

16 / II Вівторок. Тепло. Сніг розтає так як весна. Я сьогодні робив у конторі

17 / II Середа. Погода тепла. Я робив в управі. Сьогодні одержав газету Зараз Большевицькі війська вже коло Харкова. Курська Великих Лук на Донбасі. Ворошиловград і Ростов Забрали Кавказкі армії [декілька слів нерозбірливо – Ред.]

[Арк. 35] 38

18 / II Четверг. День хороший теплий. взагалі вся зіма чудова. Їдь куда хоч. Снігу мало дні побільш сояшні теплі. Сьогодні перевантажували Гречку з шкільної комори. Вечором. переробили списки на пайок.

19 / II П'ятниця. День теплий. Сьогодні забрали всю гречку, я набрав два мішки і клуно[к] Перед вечором робив у конторі. Зараз настрої у керівників та в поліції поганій. Фронт наближається. Взято Харьков большевиками. Грошей ніхто нехоче брать.

20 / II Субота. Вдосвіта вирядив М'якого в Засупоївку по просо моїм та своїм конем. Я робив списки в управі на пайок. Вечором гуляв у Тита Андрійовича [на] гроші в карт[и]. Получив газету.

21 / II Неділя Тепло але в ранці трохи потягло на морозець. Сильна слизота. Я сьогодні нараховував просо. Працездатнім по 8 к/г і непрацездатнім по 8. Дітям 4 к/г. Вечором гуляли у Тита Андрійовича. Сьогодні дядько Михайло був у Переяславі. Розказував як тікали з базару. Гебітскомісар хотів зробити[и] мітінг, а для того щоб не розбіглись люди, по улицах поставлено німців та поліцію. Але люди коли побачили то як рухнули тікати. Збивають з ніг одне другого. Падають бо слизько, скрізь лід. Упаде яка баба та й соваїтєся поки встане. Але таки був і мітінг. Виступав Гебіс¹. говорив. про те щоб не робили паніки. Говорив за дорожнечу продуктів. Бо пішли чутки що большевики близько [далі декілька строчок нерозбірливо – Ред.].

[Арк. 35 зв.]

22 / II Понеділок. День Весняний тепло снігу майже немає е лід. та води Калюжі.

¹ Гебіс (гебітскомісар) – посада в нацистській Німеччині в часи Другої світової війни, керівник адміністрації округи (гебіту).

Я робив у конторі Громадського. Сьогодні їхало п'ять підвід Евакуйованих людей спід Оскола. Старости, поліція їдуть за Дніпро. Сьогодні Ганна та Олена (кума) Завдали горілку Вечором я гуляв у Тита і грали в карт[и]. Їдучи додому забрав Клунок гречки з Комори к/г. 40.

23 / II Вівторок. Тепло. Періодично маленький дощик. Десять далеко в напрямі Черкас чути глуху артилерійську стрельбу. Сьогодні получил проса 40 к/г та гречку взяв 40 к/г.

Горілку почали Гнать з дня і гнали годин до 4^x ночі було 4 куба. Горілка дуже добра.

24 / II Середа День сояшний теплий. Сьогодні з ранку пішов в управу. Цілий день нараховував Клевер та сіно для тяглової сили. Велика подія в с. В'юнищах трапилась сьогодні. В с. Зарубинцях в гр. Шевченко вкрадено корову. Корова з малім телям. Вдосвіта вийшов чоловік кинувсь до Сарая де була корова. Немає. Зібралось їх 8 чоловік і пішли шукать по сліду. Слідом прийшли в В'юнище до Павла Тендітного. Тут слід пропав. Вони давай шукать і найшли в Клуні в сіні шкуру з Корови. М'ясо в 2^x ящиках з вуликів. Ну вони давай бить Тимоша. Він сказав що брав корову не він, а брали ті що сидять на хаті. Вони до хати окружили кругом і сказали дівці Павлової Катерині щоб вона полізла й сказала щоб злазили з хати а то запалять хату, Один з тих що на хаті, Пленний той що жив в Артемихи а один [з]

[Арк. 36] 39

Монастирця. Той що жив в Артемихи прорвав стріху і хотів тікати але один з Зарубинчан Вдарив вилами в морду проколов коло ока обличчя. В них був револьвер. але всі сім патронів дали осечку. Револьвер був Тимошів В Управу привели сильно побитих. З Управи повели в Переяслав. Дорогою Зарубинчани сильно побили Тимоша і Катерин[у] Розбив здорово голову кирпичиною. В городі їх всіх здали Німецькій жандармерії.

Вечором я гуляв у Тита Андрійовича. Ноччю був у обході.

25 / II Четверг. День теплий хороший. Сьогодні я здебільше був дома. робив уборку в повітках, з хлопцями. Вечором був в управі та гуляв у Войда[шенка]

26 / II П'ятниця Погода хмарна але тепла. Я сьогодні привіз клеверу 1⁸⁰ цн. Привіз сіна бабі 4 цн. Привіз з Сашком Соснових дров. Одвіз воза Ничипору. Вечором був в управі.

27 / II Субота. Погода хмарна і періодично невеличка мряка. Я з ранку одніс Ничипору матер'ял до воза підстригся. Робив в управі. Молов пшеницю на млина. Вечором був в управі.

28 / II Неділя. Був дома. Сьогодні Одправили в Переяслав визначенію на Германію 9 чоловік. Визначили пленних які залишились в селі. Сьогодні в Переяславі ловила де кого піймають і зачиняють на Германію.

[Арк. 36 зв.]

Березень 1943 р.

1 / III Понеділок. Погода хмарна але тепло. Я сьогодні з ранку й до обід Робив в управі. Потім з Фидотом Миколайовичем був у Тита випили літру горілки. А в ранці ходили оглядять пасіку там хтось витіг раз 10 а другий раз 6 рамок з медом очевидно Сам Федор. Оглядали я Федот та Сергій Німенків. Після Огляду Федор Вирівав рамка[у] меду. Пішли до Прохорчука Івана і там добре понаїдались. мед Стільниковий дуже добри[й].

2 / III Вівторок. Сильний вітер. Вечором ішов сніг але зараз і розстав Я робив у Конторі. Сьогодні приїзжав Німець інспектор Шляхів. і Шульц. Шульц брав відомості за Овечки та за посів[ний] матер'ял.

3 / III Середа. Вітер і Періодично сніг мокрий. Я робив в управі. Сьогодні після обід приїздила агрономша Шешеня складать посівні плани на весну. Вечором гуляв дядько Михайло.

4 / III Четверг. З ночі сильна буря і снігу трохи намело. Я сьогодні цілий день робив в управі.

5 / III П'ятниця. Погода сояшна хороша. Я робив в управі.

6 / III Субота. Сояшно. Я з ранку Одніс посівні плани в Переяслав агрономші Шешені М.І. потім пішов на Гланишов. Прийшов ще з за дня.

7 / III Неділя. Хмарно. Сьогодні в Гланишові була облава[?]. Людей брали на Германію. По селу крик плачі. Люди тікають в сосни. Ховаються по повітках і хто де зможе. Взяли душ 16.

[Арк. 37] 40

8 / III Понеділок. (Перший день посту) День сояшний хороший. Я пішов рано з молочаром до Переяслава. З Переяслава в В'юнище Прийшов рано був дома майже до вечора.

9 / III Вівторок. Здебільше був дома. Поправляв ступу в баби Параски. Одвіз воза до Кузні. Помагав вставлять верстать.¹ Сьогодні після обід пронісся слух що буде облава на людей у В'юнищах.

Народ покидав всяку роботу і повтікали в ліс Лишились діти та старі. В ночі те-ж ховались. Ліда те-ж цілу Ніч ховалась. у. Панаса

¹ Верстать – дерев'яне устаткування для ткання ручним способом, на ньому ткали полотно, доріжки.

в Денисенкового було душ 20. і Коли почують тривогу то [тікають – Ред.] на ліс. Я тоже довго блукав. Але в ночі [облави – Ред.] не було. Дньом були в Комарівці, Городищі й Козинцях.¹

10 / III Середа. З ранку зробив зведення про використання тяглової сили та передав у Переяслав. Потім помагав Юрку Микол. робить списки. Дома поміг навивать полотно. а після обід і до вечора робив коло комісії Яка визначає категорію трудоспособності всього населення.

11 / III Четвер. З ночі морозець. а в день хороша сояшна погода. Я цілий день був на комісії а вечером погуляв у Охрисана. Там були Фидот Микол. Федор Мокринович Лікарь та лікарша. Випили 3 півлітри горілки. Закуска Капуста Мазанка.

[Арк. 37 зв.]

12 / III П'ятниця. З ночі мороз невеличкий а в день хороша сояшна погода. Я години до 1^ї був на Комісії потім був у Охрисана обідали там. Був в управі. Вечером гуляли в мене дядько Михайло та Федот бовенків. Читали газету за 10 березня Бої зараз ідуть на північний Захід від Харькова. На південь від Харькова. Ніби Оточено Моторізовані та Кавалерійські війська Советські. Бої на Кубані де оточені Німецькі війська. На Захід від Курська та под [закреслено] коло Орла. Німецькі війська здали город Гжатськ.

13 / III Субота. З ночі морозець в день сояшна погода. Взагалі дня хороші весняні. Але погано що суха земля. Я сьогодні возив гній під картоплю 2 рази та на город 1 раз.

14 / III Неділя. Ніч місячна та зоряна. Невеличкий морозець. В день хороша сояшна погода. Я цілий день робив у Конторі.

15 / III Понеділок. Робив у конторі. День сояшний але вітер. Сьогодні нараховували просо. Дорослім по 6 ⁵⁰⁰ к/г. дітям по 3 к/г.

16 / III Вівторок. День сояшний але вітер невеличкий. Я сьогодні привіз собі сіна з ферми 3 цн. та М'ягкому наклали 4 цн. Одвіз раз гною на картоплю, а назад їдучи набрали з Лідую полови гречаної 100 кг.

17 / III Середа День сояшний але холоднувато Сьогодні з ранку забрав воза од Кузні. Получив просо пайок 32 к/г. Потім Василь возив гній на картоплю, а я водив корову на Конюшню там огляд був. вибірали племінних корів. Василь Одвіз Гною 2 рази

[Арк. 38] 41

а я раз та набрав полови Гречаної 95 к/г. Вечером мололи пшеницю з Лідую у

¹ Села на лівому березі Дніпра в Переяславському р-ні Київської області. З 1970-х рр. ця місцевість затоплена водами Канівського водосховища.

Войдашенка. Корову важив на конюшні, 4 цн. 65 к/г.

18 / III Четвер. День сояшний і вітер. Я з ранку вибігав за Коровою. А потім Водив до бугая на Ферму. Спарували природньо.

19 / III П'ятниця. Сояшно і вітер. Весна почалась дуже рано і суха. Я сьогодні робив у конторі Сьогодні приїзжав агроном Шульц з переводчицею загадував сіять. Ніч чудова зоряна та місячна. Вечером погуляв трохи у Тита.

20 / III Субота. День сояшний але вітер. Сьогодні вдосвіта Молов жито, дньом вичищав у скоту. Василь Возив гній на поле під картоплю одвіз 2 рази це вже одвезено 8 возів. Я возив на город гній. Одвіз 2 рази та Василь раз а я товк тютюн у ступі

21 / III Неділя День тихий сояшний, я цілий день був в управі. Привезли в кооперацію 59 к/г цукру так ділили де кращім робітникам. Решту дня грав у карт[и]. Ніч місячна так що можна читать книжку коло вікна.

22 / III Понеділок. (40 святих) Сьогодні В перше виїхали на поле боронувать Озимину. Я Робив в управі. дома молов, гречку та натер листу тютюнового в тютюнове коріння.

23 / III Вівторок. З ночі мороз а в день сояшно але північний холодний вітер. Я сьогодні майже цілий день робив в конторі. Сьогодні вперше виїхали сіять на поле сіяли сівалками за боронами. Бо культивувать ще не можна мерзла земля. Конем Грицько бовенків поїхав на станцію по отруби.

[Арк. 38 зв.]

24 / III Середа Погода[а] сояшна і вітер невеличкий. Я сьогодні робив цілий день в управі. Кінь був дома. після обід хлопці одвезли 3 рази гною на город.

Приїзжав Шульц. Говорив щоб сіять виїзжали на поле в 6 годин ранку і кінчали в 7 годин вечора. вихідні дні (Неділя.) касуються.

Сіять так по зябл. оранці. Тягать впоперек Сані. В сані запрягать по 4 коней. По парі до кожного копила. За Саньми пускать сівалку За сівалками борони За боронами Котки.

25 / III Четверг. День сояшний. Я робив цілий день в конторі.

26 / III П'ятниця. День сояшний. Я робив у конторі.

27 / III Субота. Погода як завжди сояшно сухо. Я робив в конторі.

28 / III Неділя. День сояшний. Я сьогодні був у Переяславі. Староста їздив на З'їзд старостів, а я по своїм справам. Я то-ж був на зїзді на початку Та[м] виступав представник від Рейхміністра гворив про порядок

застосування спрощеного Німецького обліку в громадських г-вах. виступав шеф М.Т.С. Потім була перерва. Приїхав Гебтскомісар. Після перерви я не заходив. Але знаю що там стояло питання про набір робочої сили в Германію. Ходив на базар Купив дрозів на 60 крб. Цибуля за вінок правлять 400-500 крб. Півлітри бензину 100 крб. Стакан солі 90 крб. табаку 10 крб. стакан насіння 7 крб. підметки з пласт-маси правлять 400 крб. Приїхали додому вечором. Ноч'я брали на Германію. Взяли Годуна В. Ховрикового [нерозбірливо – Ред.] Маньку Брусову Фидорку Жиглова Кобзева Суслова Вобшем 15

[Арк. 39] 42

29 / III Понеділок. Сояшно але вітер. Я робив в конторі. Получив сьогодні муки 6⁹⁰⁰ гр. гречаної.

30 / III [Вівторок] День сояшний. Я сьогодні вперше пішов на семінар по перекваліфікації рахівників на нову систему обліку. Сьогодні зацікавились мало.

31 / III Середа Був на семінарі. Ноч'ю вперше за весну пішов дощ обложний.

Квітень 1943 р.

1 / IV Четверг. З ранку Хмарно. Дньом ішов щощ. Я був на семінарі після обід дощ перестав.

2 / IV П'ятниця Хмарно і періодично проходив дощ. Я був на семінарі

3 / IV Субота Вітер Періодично крупці. Сьогодні зайняття до 12 годин. Обід дають у столові[й]. Борщ та каша або вареники, або картопля, а борщ сильно поганий. Сьогодні на лекції приходив Гебтскомісар і його замісник. Потім ще Якийсь Хазяйственник. В ночі цілу ніч гнали горілку. Вдалась дуже хароша.

4 / IV Неділя. Кончили Гнать самогонку. Дньом був в управі. З управі пішов з Старостою до Тита Андр. Там були Митро Оварів. Дід Овар [нерозбірливо Ред.] Степан. Випивало. Нас пригласили до компанії. Далі [нерозбірливо – Ред.]

[Арк. 39 зв.]

5 / IV Понеділок. День сояшний з ранку мороз невеличкий. Я сьогодні був в Переяславі на Семінарі.

6 / IV Вівторок. Сояшно. Я був на семінарі.

7 / IV Середа Погода бе[з] змін Я був на семінарі.

8 / IV Четверг. З ночі і в ранці невеличкий дощик. В день хмарно Сьогодні був на семінарі. Скінчили й получили довідки. Вечором гуляв у Войдашенка.

9 / IV П'ятниця День сояшний Я робив у конторі.

10 / IV Субота З ранку дощ Потім розгодинилося. Я заволочив город Потім одкопав та носив картоплю а Василь возив гній на город.

11 / IV Неділя День сояшний гарний. Я робив у конторі. Нараховував просо. Ночі хороші. Місячні й не холодні. Весна. На полі робота кипить вже посіяли Ячменю 91 га Овса 74 га та інші культури.

12 / IV [Понеділок] З ранку сояшно З обід хмари набіжні і дощ инколи бризне. Я робив у конторі

13 / IV Вівторок. Сояшно Я робив у конторі.

14 / IV Середа Погода без змін Я робив у конторі. Сьогодні прийшов кравець. Дід Віниський.

15 / IV Четверг. Погода Сояшно і суша. Я орав город з Ганною своїм конем та Павла Кривенкового. Виорав Соток 15 і заволочив.

16 / IV П'ятниця День сояшний але вітер. Я робив у конторі. З обід мололи жито в войдашенка на жорна. Вечором був на співанці.

[Арк. 40] 43

17 / IV Субота День сояшний. Я робив у конторі. Дома городив загін для свині. Вечором був на співанці. Кравець кінчив шить. Пошив піджак, плащ та 2^е штанив. Василю й Сашку

18 / IV Неділя Страшенна буря. Валяе з ніг. Пісок несе будівлі розкрива. Я сьогодні возив гній на город. Вечором був на співанці.

19 / IV Понеділок День сояшний теплий Я сьогодні робив у конторі та дома городив загін тощо.

20 / IV Вівторок Сояшно і вітер. Я сьогодні робив у конторі. Дома давили юшку бурякову. Вечором був на співанці. Сьогодні получив одкритку од Грицька.

21 / IV Середа. З ранку хмарно і дощ невеличкий потім розгодинилося. Я робив у конторі. Дома змолв муки в Нечипор[а]. Сьогодні приїзжав Шульц.

22 / IV Четверг. День сояшний і теплий. Я сьогодні орав город з Лідою Волами. Ганна гнала Горілку. В ночі був у церкві на страсті.

23 / IV П'ятниця День сояшний і теплий Я волочив город. трохи був у конторі. Молов у Нечипора пшеницю

24 / IV Субота. День сояшний і жаркий Я з дядьком Михайлом орав город бабин виорали коло Охтанаса і на терешківниній леваді. Вечором пішов в управу і був там поки почалось Дзвонить на утренью. Потім був у церкві. Співав з хором утренью і службу.

25 / IV Неділя. (Великдень) день сояшний і теплий. Я був дома. Спав цілий день. Вечором був у вечерні. Потім гуляв у Василя в Войдашенкового. Випили трохи з харошою закускою.

[Арк. 40 зв.]

26 / IV Понеділок. Був у службі в церкві годин до 12. керував хором. Потім з дядьком Михайлом зайшли до нас випили пів літри. й пообідали. Потім пішли до Максима Петровича, та[м] був Микола та Варка там випили пів літри та чвертку казьонки. Були в Тита Андрійовича. Тут те-ж була пів літри. Вечором гуляв на Бойках.

27 / IV Вівторок. Дні все сояшні й теплі дощу немає. Води прибутної те-ж немає. Земля суха. Я робив в конторі. Годин в 11 прийшли до мене Юрко та Федот. Випили пів літри. Після обід Орав город костівський з Грицьком Федотовім.

28 / IV Середа День сояшний і вітер. Я їздив з Федором Буряком у Переяслав в Заготзерно. Викупили 15 тон сіна на зібрані гроші. Я собі привіз 1⁸⁵ цн. після обід доорали город Костівський з Грицьком Бовенковім.

29 / IV Четверг. З ранку невеликий дощик а дньом сояшно і тепло. Я сьогодні складав списки на пайок Федот і Федор були в Переяславі. Ночью пройшов дощик невеличкий.

30 / IV П'ятниця. З ранку дощ невеличкий Я рано сходив по коня на терешківу леваду. Дньом те-ж хмарно але дощу великого небуло. Я робив у конторі. Робив списки на пайок. Вечором посіяв коноплі

[Арк. 41] 44

Травень 1943 рік.

1 / V Субота День сояшний але холодний. Я робив у конторі. Вночі Мороз.

2 / V Неділя. Обложний дощ. Я робив у конторі. Вечором гуляв у Войдашенка. Страдаю з животом уже днів чотирі. Дощ ішов цілу ніч.

3 / V Понеділок (Проводи) Дощ цілий день невеличкий. Я з ранку шукав коня. був у конторі. а більшу частину дня дома Городили город Костівський Грицько Бовенків Я та дід Максим Посіяли рижій та посадили баштан. Перед вечором ходив на кладвище. З кладвища Зайшли до Санка Луквенкового о[т] Санька до Василя до Войдашенкового Потім до Митра Корнійового. Гуляли часов до 3^х ночі. Фидот Миколайович побився з Данилом. Данило здорово вдарив під око.

4 / V Вівторок. Цілий день дощ з перервами. Я був у Переяславі їздили по просо для видачі пайка.

5 / V Середа День сояшний теплий. Я робив у конторі. Нараховував просо. Ліда та Сашко пасли очердь.

6 / V Четверг. День сояшний. Я робив у конторі. Вечором був ? Д. ночью в обході. Василь Орав на шляху, а Ліда на дамбі.

7 / V П'ятниця. Вітер але день сояшний. Я робив у конторі.

8 / V Субота День Сояшний Я робив у конторі. Після обід м олов у Тита жито.

[Арк. 41 зв.]

9 / V Неділя Вітер. і День здебільшого хмарний але дощ лише покрав. Я сьогодні здебільш був дома. Лише з Ничипором поставили ворота на городі. Сьогодні в управі Слідство переводить уповноважений від гебітскомісар[а], Потапенко. Бачун Федор подав заяву що ріжеться худоба без дозволу та свині, та інші матеріали. але він погано обгрунтував це діло як і раніш. А взагалі життя зараз нічого голодних немає, а особливо ми живем не голодні їсти е що в волю. З обув'ю та з одежою погано. Але це война. На Фронтах особливих подій немає. Бої лише на Кубані та в Авфриці.

10 / V Понеділок. День переважно хмарний і періодично дощ. Я сьогодні орав на Литниках з Яковом Буряком по 10 соток собі на просо. Вечором у мене гуляли дядько Михайло. Ночью Советськи [літаки] бомбили десь або мости на Київ або що. було видно ракети Розриви бомб, та В горі видно розрив снарядів.

11 / V Вівторок. Робив у конторі День сояшний але вітер великий.

12 / V Середа. З ранку й майже до обід Орав на Гайку, собі соток три, та посіяли коноплі та ячмінь. Трохи пос[а]дили картоплі та кукурудзи. Потім робив у конторі.

13 / V Четверг. Сіяв просо на литниках. Я волочив залізними боронами а сіяв Буряк Яков. Посіяли мені, Буряку Якову, Миколі Олійниковому Федоту Миколаевичу дядьку Михайлу та Василю Олійниковому. Перед вечором прийшов виконавець і забрав мене в Управу. Приїзжали німці, Так треба було скласти Списки 150 чол. Найкращих робітників.

14 / V П'ятниця. Сояшно і Вітер. Я робив у конторі. В ночі пас коні.

15 / V Субота День сояшний і жаркий. Я сьогодні привіз дров дубових з Кутів. Їздив з Сашком. а потім з Сосон. В Зарубенцях були партизани. Побили сепараторний пункт забрали 2^х поліцаїв. В Григоровці забрали сіль Мед, Цукор, та інші продукти

[Арк. 42] 45

16 / V Неділя. День сояшний і теплий. Ночью йшов громовий дощ. в Стовпягах запалило хату громом а в Гречаниках клуню. Я сьогодні був дома, здебільше, оддыхав.

17 / V Понеділок. День хмарний і прохладний Я робив у конторі.

18 / V Вівторок. Сояшно але не жарко. Я робив у Конторі. Вдома звалив сохи¹ з Сашком а в обіди поправляв лісу у баби Параски. Ноччю в мене спав Федот Миколаевич

19 / V Середа. День перемінний. Після обід пройшов гряд. і взагалі холодно. Робив у Конторі. а після обід мололи у Войдаашенка з Ганною жито.

20 / V Четверг. День переважно хмарний. і Дощ невеликий. Вітер холодний. Я до обід робив у конторі. Після обід їздив у Кути по лозу.

21 / V П'ятниця День перемінний але холодно. Я робив у конторі.

22 / V Субота День вітряний холодний. Сьогодні празник Миколая. Я до обід був у конторі та дома. Після обід Садити баштан на литниках з 3^о бригад[ою]. Ми садити з Антоном Войдаашенком. Вечором був у Йовхима Григоровича. Забрав газети. Ноччю Гуляв трохи в Охрисана з Федотом Іваном Андрушком Данилом, та Кузнець. потім був в обході.

23 / V Неділя. З ранку сояшно. З обід пішов обложний дощ але холодний. В ночі те-ж ішов. Я був у конторі та дома. Ганна була в Городі ціни зараз такі. Хліб жито та інші зернові 800 крб. Яйця 90 крб. 10^{ток}. Сіль 75 крб. стакан. Одежа й товар сильно дорогі. В газетах новості такі. Закінчено бойові дії в Тунісі (Африка) Перемогли Англійські та Американські військові Сили. Німецько Італійськими Силами там Командував Генерал Фельдмаршал Роммель. Бився там 2 роки і вже був в 125 км. від Александрії, а потім Англійські війська почали великий наступ і він відступив аж у Туніс. (Вбито партізанамі Митрополіта Київського Олексія)

[Арк. 42 зв.]

24 / V Понеділок. З ранку іде обложний дощ. і цілий день обложний дощ. Я сьогодні робив у Канцелярії. Вечором гуляв у Войдаашенка.

25 / V Вівторок. Хмарно з ранку випроважали людей у Германію 54 душі народж. 1922, 1923, 1924 і 1925 р. Випроважать зійшло багато людей. Плачі крик. е багато таких що по 2 душі або останню сина чи дочку [проводжають – Ред.]. З нашого Кутка. Манька Елисиіова Олена Онисіївна Олена дідова Максимова. Після обід та й до обід ішов дощ. періодично. так що дощ пройшов хороший землю промочив гарно. З тих що їздили в Переяслав на комісію Вернулось душ 16. вернулась І олена Максимова.

¹ Соха – дерев'яний стовп, вкопаний в землю для підтримки даху клуні.

26 / V Середа День сояшний і теплий Я майже цілий день робив у конторі дома лише обстругував кору на дубчаках. Вернулось з відправлених на Германію 21 душа, хлопців забрали в добровільну армію котрі здоровіші.

27 / V Четверг. День сояшний теплий Я робив у Конторі. В обіди давили бурякову юшку та завдали горілку з Дядьком Михайлом.

28 / V П'ятниця. З ранку приніс звьоздки² до баби з дядьком Михайлом та вкинули кожї Зінчині. Потім обкопував у клуні на лісі. Решту дня робив у конторі.

29 / V Субота. Сояшно і тепло. Я з ранку позвав дядька Михайла. М'якого Митра Корнійового Павла Кривенкового та дядька Максима та поставляли ліси в клуні. Позвав їх у хату та роздав з літру горілки. Потім робив у конторі. Вечором почали гнать горілку і гнали чуть не до ранку Горілка вийшла хороша але не багато.

30 / V Неділя День перемінний і вітер. Я до обід пас скот. Очередь з Васильом. Після обід робив у Конторі. Годин з 4^х дня пішов обложний дощ і йшов до вечора

[Арк. 43] 46

31 / V Понеділок. День сояшний. Я сьогодні до обід робив у конторі. Сьогодні Працовала біржова комісія по о[б]ліку чоловіків від 14 до 65, а жінок від 14 до 55. Я писав список тих хто проходив комісії. В обіди Буряк Федор попросив щоб я взяв півлітри горілки і прийшов до Андрушка Івана. Я пішов до дому взяв півлітри. У Івана був староста Федор буряк шофер що привозив Комісію. Випили з літру горілки. Закуска була мед, Редька та цибуля. Я горілки не пив, а мед їв. Вечором сильно я захворів на шлунок Нудить і бере на рвоти. Сьогодні був суд Василю войдаашенковому за те що бив морду Кривулину Присудили 2 000 штрафу.

[Арк. 43 зв.]

Червень 1943 року

1 / VI Вівторок. День перемінний. Ішов дощ. Я робив у конторі. Сильно хворий їсти не можна нічого все назад вирву.

2 / VI Середа День сояшний. Я робив у Конторі помагав Івану Кривошеї складать Баланс по молоку. Получив од Грицька дві откритки, та одержав Газету. Вечором гуляли в мене дядько Михайло та Сергій Оварів. Сю Ніч сильно бомбили Советски літаки, Київ. Видно Розрив снарядів у горі. Ракети. За[г]рава від Розриву бомб. Глухий гул взривів.

3 / VI Четверг. День сояшний і теплий. Я робив у конторі. Почуваю сильну хворість в усьому тілі.

² Звьоздки (від рос. – известь) – гашене вапно.

4 / VI П'ятниця. День сояшний. Я робив у конторі. Сильно хворий. Староста й Керівник на з'їзді. Василь Кузьмович в Переяславі з пдводами. Получали просо на пайок та Завезли в млин молоть.

5 / VI Субота День Сояшний теплий. Я робив у конторі. та помагав Івану Кривошеї складати баланс по молоку. За бомбежку в Києві точніших відомостей немає. Говорять що бомбили Аеродром. Завод Більшовик. Хлібний Завод. Станції та Залізниці навколо Києва. Партизани були в Підсінному. обібрали Старосту та Коменданта поліції.

6 / VI Неділя. День сояшний. Я цілий день був у конторі. Помагав складати Баланс на молоко Кривошеї Івану.

7 / VI Понеділок. Перемінно. Ішов дощ Громовий але невеликий. Я сьогодні був у Переяславі Звіряв Рахунки з Циблівською М.Т.С. Бо М.Т.С. буде лиш в Переяславі А в студениках і хочьках ліквідуються. Був у поліклініці у докт[о]р[а] Тимченка. Бачив Гланишевців. Грицька Гайдука та Сергія.

8 / VI Вівторок. День сояшний і жаркий Я робив у конторі. В лісах появились партизани були в Хочька[x] у Комарівці в озирищі в нас пока небули. Шкоди ніякої не роблять. Беруть де що з харчів у коморі Гром. Г-ва.

[Арк. 44] 47

9 / VI Середа. Сояшно і жарко Я робив у Конторі.

10 / VI Четверг. Робив у конторі. Молов у Войдашенка жито з Васильом. сьогодні пішов Гарний Громовий дощ.

11 / VI П'ятниця. Робив у Конторі. Після обід моло[в] пшеницю з Лідую у Войдашенка.

12 / VI Субота День сояшний. Я сьогодні зїздив на луг по дрова з Сашком поті[м] у Сосни з Васильом, та привіз трави.

13 / VI Неділя. (Зелена) День сояшний хмари набіжні. Я до обід був в управі потім у церкві трохи побув. З церкви зайшов в управу. потім пішов до дому оддыхать трохи. Годин у 3 дня прийшла дячина олена. попросила до себе. Я пішов там був йосип небіж дідів тигів з Борисовки приїхав з дочкою. Степан Тигів. дід Тита. Погуляли трохи в дядька Михайла. Потім пішли до Тита. там гуляли до вечора туда прийшов ще Василь Войдашенків, потім Митро Оварів та Мар'я Бурдинова. Гуляли харашо, співали. Марія Бурдинова вийшла на улицу, Коли біжить назад і визвала митра, Митро побіг. Я вийшов спитав у неї що за тривога. Вона говорить що В Циблях партизани. Розоружили поліцію і що про це в В'юнище побіг верховинь¹ і доніс. Ну чути стрілянину

¹ Верховинь – вершник на коні.

на Циблі з рідка. Ми ще трохи погуляли і стали Розходиться. Я тільки вийшов на дорогу до школи люде йдуть з молочарні й коло молочарні очередь здають молоко. Чую коло управи брязкіт шибок. Люде біжать назад ті що йшли з молочарки. Біжить Грицько Фидота Бовенкового й каже що Партизани б'ють вікна в управі. Я пішов до дому Чув з двору як приїхали до

[Арк. 44 зв.]

сепараторного пункта як стріляв з автомата хтось тікав. Як били сепаратор та битони і коли поїхали. Потім пішов Спать. Поліція вся потікали й поховались.

14 / VI Понеділок. З ранку Пішов оглядять установу Зайшов на сепараторний пункт. Вікна повибивані з рамами. Сепаратор побитий Віянка калюжі всюди. В управі. Вікна всі повибивані, Столи поперевертані і порозбивані, а того Столу де я роблю н[е] зачепили з шкафи справи порозкидали. шкафи дві трохи побили. З управи пішов до Войдашенка. Од Войдашенка до Тита. Потім до дядька Михайла там трохи погуляли потім. Робив ревізію в кооперації що лишилось. В кооперації взяли. Соли. Яець трохи було Папіроси. Конфетки сірники. Махорка

15 / VI Вівторок. Я робив у конторі а побільше дома. День сояшний жаркий. Сьогодні вперше пішли косить траву.

16 / VI Середа. Цю ніч в Козинцях були партизани. Взяли в старости кабана. В гром. г-ві 4^х баранів і так як і в нас. побили вікна в управі. Староста Козинський Петро Болілий помер. Вчора був в Переяславі напився здорово горілки та дінатуру і помер. Партизани Коли були в нього то він лежав на лаві. Наше начальство та поліція теж ходять Смутні. Я сьогодні нараховував мед по 7 грам на трудодень. мед прошлогодній трудодні брали 31го січня по 1^{ше} травня. Сьогодні хмарно і пішов дощ.

17 / VI Четверг. День сояшний. Я сьогодні майже до вечора був в управі, але майже нічого не робив бо цілий день була поліція городська та жандармерія. Цю ніч на розсвіті партизани заскочили в Григоровку Там був куц поліції. Партизани оточили будинок. Поліцаї одстрелювались. Але коли один з партизанів

[Арк. 45] 48

Кинув у будинок гранату тоді опір чинить поліцаї перестали. 2^х з них ранено осколками. Начальника Розстріляли. 2^х взяли з собою. Переяславська поліція Приїхала в ранці до Дніпра на протів Григоровки. Частина осталась на березі, а 6 чоловік сіло в човен і поїхало на той берег. Але партизани не допустили їх метрів на 20 до берега і зажарили по них з пулімета. Ці що на човні давай тікати на зад.

а ті що були на березі Стрілять по партизанах. Взагалі постріляли ті з того берега а поліція з цього. Потім Поліція втекла покидали на березі шинелі й ленти з пулімета. Один німець і револьвера загубив. і приїхали в В'юнища. а по розгублене поїхала Німецька Жандармерія. А поліції насобірали 60 шт. яєць. Взяли в молочарці 21 літру молока. Та меду 3 к/г. так вони понаїдались та полягали спать. Вечором я молон у Ничипора жито. Вчора Ліда получила мед. 1 ²⁰⁰ кг.

18 / VI П'ятниця. 3 ночі йшов дощ. Взагалі дощі проходять і хліба ярі й озимі, а також городина ничав. хароші. Ми до цього часу а особливо цю зиму і весну прожили не плохо а по сучасному моменту і порівнюючи з людьми то дуже добре. Якось Мені вдавалось скрізь добре. То побув комірником та взяв хлібця трохи проса, а потім гречки то послід житній брав у Комірника, то Ячмінь на коня, в молочарці сир часто брав. взагалі нічого. Закололи свиню [закреслено – Ред.] кабана. М'ясо в дядька Михайла з бика брав потім у Лисовети в Маркової то Пайок лишній випишиш а люди е плохо жили. Я сьогодні робив у Конторі. Дома товк кору.

[Арк. 45 зв.]

19 / VI Субота. Робив у конторі. День сояшний і теплий.

20 / VI Неділя. День сояшний і теплий. Я робив у конторі. Вечором узяв у Параски в Жукової¹ переди та клапоть товару на доклад.

21 / VI Понеділок. День сояшний але вітряний. Я сьогодні з ранку Одніс переди до Параски до жукової хотів перемінить. але вже вона оддала одделувать то я оставив у неї й ті що брав. Узяв картоплі 34 к/г в громадській клуні. дозвіл був на 16 к/г. але мені на щот цього вдається харашо. решту дня робив у конторі.

22 / VI Вівторок. День сояшний але вітер. Я робив у конторі. Дньом косив траву на городі. трава густа здорова й висока.

23 / VI Середа. День сояшний але вітряний. Я робив у конторі. Дньом косив траву на городі.

24 / VI Четверг. День переважно сояшний. Після обід стороною проходили невеликі дощі але в нас не було. Я робив у конторі. Перед вечором змололи трохи жита в войдашенка.

25 / VI П'ятниця. 3 ранку Хмарно. Невеликий дощ і вітер. Я робив у конторі. В ночі пас коні з Елисейом. Ніч холодна.

26 / VI Субота. Робив у конторі. Годин д[о] 4^х потім пішов обідать. Дорогою зустрів

2^х міліціонер гланишівських Свириденка Івана Кирил. та Шостака Павла Павл. Вони йшли гулять до мене. Ми вернулись назад. Трохи погуляли в мене пограли ще прийшов німець. і той послушав. Потім я пішов до Войдашенка змолол трохи пшениці. Прийшов Арсен з Хоцьок розказує що прошлу ніч були партизани в Хоцьках забрали дещо в коперації. та взяли 5 чол. Прийшли наші хлопці ті що роблять під Хоцьками в Радгоспі розказують що в Радгоспі те-ж були партизани Олексій той що жив у баби в бовенчих[и] те-ж пішов з ними.

[Арк. 46] 49

27 / VI Неділя 3 ночі і дньом хмарно і періодично дощ невеличкий. Я довго спав. Потім сходив в Управу. З Управи в молочарку. З молочарки прийшов з Іваном Свириденком до нас. Угостив його пиріжками з сиром та шовковицями картопля, каша та й горілки 3 ^{1/2} літри. Потім пограли Я Ліда та він. решту дня був дома то спав то читав книжку Хаджі Мурат. Льва Толстого. Вечором був в управі.

28 / VI Понеділок. Дньом періодично проходив дощ. я робив у конторі. В обіди стовк кори дубової. Староста й керівник були в Переяславі. Привезли списки затверджені на пайок. Пайок я і раніш [мав] получают просом. по 8 к/г на доросло[го] і чотирі на дітей це без вирахування мірчука. Привезли списка затверженні Розподілу пунктів на трудодні. В кооперації тепер всякий Крам видають. На пункти. у такий уловний знак. В общем щоб узять кіло соли то потрібно 30 пунктів. на 1 к/г сахару 100 пунктів. і літру горілки – 100 пунктів. Зараз по селах Забирають партійців У нас потребували Годуна В. Шпиталя С. Сергія Хрипиндовича, Кармана Василя та Денщика Кирила. Але Карман Василь У Германії Годун[а] те-ж Направляли в Германію. Але де він невідомо. Сергій Шпиталь та Сергій Данько як будто повтікали, а куда пока що не відомо. В лісі коло Сошнікова частини С.С. окружили чол.. 500 партизанів. ну це ще не точно і ще про наслідки нічого не відомо. Вечором я заходив у школу до поліції. там Іван Гланишівський Грав на Баян. Грав дуже хороше.

[Арк. 46 зв.]

29 / VI Вівторок. День переважно хмарний і вітряний. Я зранку і майже цілий день робив в управі.

30 / VI Середа. Робив в управі. День переважно хмарний і періодично дощ. В червні дощі проходили частенько. В городищі²

¹ Параска Жукова – Трипуз Параска Антонівна, 1910 р. н.

² Городище – колишнє село в Україні, Переяслав-Хмельницького району Київської області. У 1970-х роках затоплене водами Канівського водосховища.

[с. Городище – Ред.] прошлу ніч були партизани знищи [закреслено – Ред.] взяли 5 бичків у громадському та в керівника кабана й керівника забрали. А за Сошниковом¹ десь коло рудякова² Німці розбили партизанський отряд при чому балакають нібито вбито до 150 чол. та трохи взято живими.

Липень 1943 р.

1 / VII Четверг. Хмарно і вітер. Я з ранку робив у конторі. Дньом змолув у Войдашенка з Лідюю трохи пшениці та жита. Вечором робив в управі [запис перекреслено– Ред.].

1 / VII Четверг. Хмарно. Вітер. Я з ранку робив в управі. Дньом з[г]ребли траву на городі та склали в копиці. Наклав 2 копиці. Вечором те-ж робив у конторі

2 / VII Пятниця Робив у конторі. Дньом з Лідюю молув жито та пшеницю у Войдашенка

3 / VII Субота. День сояшний. але в обіді пройшов дощ. Я сьогодні з Сашком їздив у Віненці. Коня поставили в тітки Йовдохи. а я пішов у Контору громадського [господарства – Ред.] до рахівника Справившись по своєму ділу хотіли їхати до дому коли зустріли Василя тітчиного Він Приїхав у одпуск на 15 день. Їхав він з Переяслава получав пайок. Завернув нас. В нього була чвертка казьонки. Масло Варенья чи мед. Тітка нажарила яешні. Приїхали до дому чисто вечором.

4 / VII Неділя. З ранку хмарки і холодно. Я взяв у молочарці 3 к/г сиру. Прийшли Іван Поліцай Гланишівський та Павло трохи погуляли, пограли на баян та скрипку Дньом робив у Конторі

5 / VII Понеділок. Робив у Конторі. Сьогодні пройшов перед вечором дощ. Дядько Максим Зарізали бичка. Половина м'яса Забрала поліція городська, а половина мені. Ми трохи оставили собі а то бабі, дядьку Михайлу. Титовім. Женці.

[Арк. 47] 50

6 / VII Вівторок День сояшний. Я цілий день робив у конторі

7 / VII Серeda. Робив у конторі. В ночі пас коні. Ніч тепла.

8 / VII Четверг. Зранку вітер і хмарно Я годин до 10 робив у конторі. Потім ходив у Переяслав. У банку здав Перерахов. на прибутк. Подав у Райуправі. Здав відомість до Фінвідділу про прибутки за 2^й квартал. Потім

¹ Сошників – село в Україні, Бориспільського району Київської області.

² Рудяків – село в Україні, Бориспільського району Київської області. У 1970-х рр. частково затоплене водами Канівського водосховища.

сходив у педшколу в Букшеле Поговорив як запроваджувать новий облік. У Центрохудоу Справивсь за гроші які вони винні нам за вовну. Гроші забрав. Потім навів справку У тютюновій Конторі і хотів йти в Конторі лікрослин за Валер'ян. Коли їхав тудя Сергій то я з ним підїхав В Гланишеві все пока спокійно. всі живі. Додому прийшов ввечері. Сьогодні пройшов гарний дощ. Поліція з школи виїхала в Хоцьки.

9 / VII П'ятниця Робив у конторі. Зараз роботи дуже багато бо треба заводить нові книги з 1го липня. Сьогодні з ранку Сояшно. Дньом хмари набїжні і дощ невеликий періодийно йов.

10 / VII Субота День з ранку сояшний. Я робив у конторі. Після обід пішов сильний громовий дощ. і йшов до вечора і в ночі. Вечором я одніс кожу до Степана до Титового. Дід Тито зарізав своє теля ще мале м-ців два. Хлопці сьогодні витрусили на городі риби котьолок. В'юнїв та карасїв.

11 / VII Неділя. Цілий день великий дощ обложний. Я робив у конторі. Ганна ходила в город. Сьогодні дядько Михайло поїхав у Борисовку повіз дрова Йосипу В мене взяв трохи та в себе. Вечором я взяв сиру в Кривошеї доброго к/г з 2.

12 / VII Понеділок. Сьогодні ходив у Переяслав. Прийшов вечором по дощу. Сьогодні хмарно і майже з обід дощ

[Арк. 47 зв.]

13 / VII Вівторок. Перемінно але дощу небуло Я робив у конторі. Сьогодні взяв у Кривошеї сливок пляшку чорну. Получив у коморі муку та пшоно.

14 / VII Серeda Робив у конторі. Сьогодні приходив рахівник з Віненець. Він бухгалтер нашого Шпіцпункта. Приходив дивится як ми зробили інвентарізацію та як завели нові книги. Сьогодні годин з 2^х дня пішов сильний громовий дощ, а потім перевернувся на обложний і йшов до вечора. В селі скрізь грязько. Взагалі цими днями дощу випало порядочно. Я після забив олії у Панаса в Мороза. Рижію було на дві макухи. Олії більше як півлітри.

15 / VII Четверг. День з ранку сояшний. але не дуже теплий хмари набїжні і дощ невеличкий. Я сьогодні робив у конторі. Приїзжало 2 німці з переводчицею брали відомості койякі про г-во та їздили на поле дивится на хліба. Хліба в цьому році хороші. Я сьогодні взяв у кооперації на пункти 300 гр. соли 50 грам сахару, осьолок³ чвертку горілики на 47 пунктів. В обід був у мене Гланишівський

³ Осьолок – брусок, за допомогою якого гострили металеві знаряддя.

поліцай Павло Шостак. Я трохи пригостив його. Трохи покосив на терешківничій леваді. Потім робив у конторі

16 / VII П'ятниця Сояшно тепло. Невеликий вітер. Я робив у конторі до обід. В обіді косив траву на Терешківничій леваді. Дома наток кори дубової. Василь сьогодні цілий день був на виводці коней виводка була по Маленізації.

17 / VII Субота З ранку сояшно подихає невеличкий вітерець. Я сьогодні Косив овес [закреслено] ячмінь у Манжаровщині. Сьогодні 1^й день уборки. Вечором пройшов дощ. Получив п'єсмо від Гриши. Газети за 14 та 17 липня в газетах пишуть про велєкі бої між Белгородом та Орлом. Англійські та Американські війська висадилися на Острові Сіцилія де те-ж ідуть тяжкі бої

[Арк. 48] 51

18 / VII Неділя. Майже цілий день з переривами дощ. ночью громовий. Я робив у конторі. Привіз дров. Соснових 2 рази. з сосон. Одержав пайок борошна грїчаного за п'ятидневку. Сьогодні Свириденко Іван Гланишівський Обїдав у нас. Полїція їздила під дніпро напротів Зарубенець. Там Знайшли убитого Мойсу Цибельського¹. Він нібито слїдив партїзанів. Записку залишино що убито Німецького шпіона. Удар зроблено кинжалом у потилицю.

19 / VII Понедїлок. Сьогодні косять жито на солонцях. Я робив у конторі. Сильно парко сьогодні. Дощ пройшов вечором.

20 / VII Вівторок Сашко сьогодні витрусив риби повин котьолок. День сояшний і жаркий. Я робив цілий день в управі. Взяв у Параски в Жукового Олексія переди. Її позичив 500 крб. в ночі ішов громовий дощ.

21 / VII Середа В день жара сильна. Я робив у конторі. Дньом. Молов у Войдашеннка Пшеницю Кукурудзу та жито з Васильом. Вечором ішов громовий дощ. В ночі пас коні перед світом те-ж пройшов громовий дощ.

22 / VII Четверг. Виводка коней на Малїнізацію. З ранку Сояшно і жарко. З 2^х годин Сильний дощ з великим вітром. Василь та ліда Пасли скот. в очердь.

23 / VII П'ятниця. З ранку одніс дивину в кооперацію 2 к/г. 300 грам. Потім розщитувався за дамбу. Робив у конторі. Дома товк кору. День вітряний хмарний і періодично дощ. В Сашка

днів три дуже болять зуби. Риба ловиться кожного дня. Вечором Василь повів коня на луг доганяв пастухів, а вже пізно і неприйшов назад там і ночував, а я цілу ніч неспав. звечора пройшов на Олійникову леваду і там дожидав довго, а потім Коло Максима все сидів та ждав

[Арк. 48 зв.]

24 / VII Субота. Я вдосвіта взяв черевики та піджак Василів і пішов шукать Василя. Він Уже з Данилом Миколайовичем Гнав коні зза Рядовиці. Я приїхав з ними додому. Потім Возив з Ганною Сашка в поліклініку там йому полічили трохи зуби а то він мучився здорово з зубами. Бачили Сергія. В Гланишеві поки все благополучно. Сьогодні з ранку хмарно і мжичка, а Дньом з перервами дощ то обложний, то громовий. Дома привіз бабі вскленчисі дров з сосон.

25 / VII Неділя. Хмарно і невеликий обложний дощ. Я з ранку робив у конторі. Потім прийшов Василь і сказав щоб я йшов до дому. Дома я застав Старосту та Івана Свириденка з Гланишова Випили графин пива якого вони дістали та трохи було горїлки в мене. Прийшов Данило Мик. Від нас пішли до Федота. Він узяв у Богуша літру горїлки Д[о] нього приїхав іщенко та ще якийсь з Переяслава, то трохи погуляли. Вечором Розносив гроші за дамбу.

26 / VII Понедїлок. День хмарний холодний і після обід періодично дощик. Я був сьогодні на жнивах Косив жито. В'язала за мною Ганна та Пакольша. Дядько Михайло те-ж зі мною косили викосили ми в 2^х 86 соток.

27 / VII Вівторок. З ранку хмарно. Дньом періодично дощ. до обід невеликий після обід, вечором і в ночі Сильний громовий дощ. Сьогодні взяв меду в коморі 1 к/г. 450 грам. Маруся Бількова принесла вишень у контору то в цьому році оце в перше наївся до схочу. Вечором скошував бур'ян і на городі. В ночі спав у нас Федот Миколайович.

28 / VII Середа. З ранку і годин до 12 сояшно і тепло. Потім Громова злива, по селу скрізь грязь калюші. На 1^й бр. в Гриблях. Молнія запалила Стїг сїна. Я сьогодні Робив трохи в Конторі а здебільше молов з дядьком Михайлом. У Грицька в Андрушка потім у Войдашенка. Взяв у Молочарці 3 к/г Сиру.

[Арк. 49] 52

29 / VII Я сьогодні робив у конторі. дома ламав кору. Сьогодні те-ж ішов дощ. періодично.

30 / VII П'ятниця. Робив у конторі. Дома привіз дров з сосон та молов муку для закваски на кожу. Сьогодні дощу не було.

31 / VII Субота. З ранку Робив у конторі. Змолов трохи ячменю та одніс до Тита. Потім

¹ Мойса Цибельський – за переказами старожилів Мойса Амвросій у с. Великий Букрин під час окупації власноручно загнав у сільську дерев'яну церкву 35 сільських активістів і спалив живцем.

ходив у Переяслав перераховувати гроші за просяну муку за пайок. Вночі пас коні. Звечора ішов громовий дощ який намочив нас дорогою на конях.

[Арк. 49 зв.]

Серпень 1943 року.

1. Неділя. Погода сояшна я робив у конторі. Сьогодні вранці були партізани в зарубенцях. Забрали писаря, поліція 1-го та ще 1-го. Побили сепаратор. Ганна сьогодні була в Переяславі.

2. Понеділок. День сояшний. Я робив у конторі. Складав звіт за Липень м-ць.

3 Вівторок. День сояшний і жарко. Я з ранку робив у конторі, потім ходив у Віненці однісі звіти грошовий і по Землеплодах. Ідучи в Віненці зайшов у Пасіку там саме качали мед я наївся до схочу. так що в Віненцях рахівник хотів угостити то я не схотів. Ідучи до дому зайшов у пасіку та приніс чорну здорову пляшку меду до дому. Це вже беру 2-й раз в цьому році. Вобщем дякуючи Богові живеться якось харашо. Все вдається. Взагалі з початку коли я став у В'юнищах мене народ, сильно поважає і я весь час користувався авторитетом. повагою і любов'ю. І скрізь за чим би я не звертався мені вдалося.

4 Середя. День сояшний і жаркий. Я робив у конторі. в 2 години дня пішов до комори хотів получить муку але комірника саме небуло. Я хотів іти в контору коли комірник був коло продуктової комори. Пригласив до себе. В його був Керівник, Староста, Сашко Лавушник і агрономша Шешеня та Марко Зіньків. Випили ми там з літру горілки взятої в кооперації Закуска мед. огірки помазані олією. Потім я набрав муки просяної та гречаної 50 кг. а мені следувало 37 кг.

5. Четвер. День сояшний і жарко Я з ранку товк кору. та однісі до тита. Забрав муку з комори. та змовов з Ганною у Войдашенка жита та пшениці.

Робив у конторі. Спав у Войдашенка в клуні хотіли йти по буряки з Васильом але багато води в липовому на греблі.

[Арк. 50] 53

6 П'ятниця. Сояшно невеликий вітер але жарко. Я робив у конторі. Вечором приніс з молочарки сиру 4 кг та сливок Іван налив. Я йому зробив Відомість Розрахункові на молоко. Вночі була стрільба в школі.

7 / VIII Субота Сильна жара. Вечором похмарило і молнія сильно мигала вночі невеликий дощ. Я робив у конторі. Дома поскошував бур'ян на городі. та переносив рижій з Костівського города до баби в клуню. вечором змовов трохи пшениці у Войдашенка.

8 / VIII Неділя День сояшний але не дуже жаркий. я сьогодні косив траву на бродках. косило 12 чоловік.

9 / VIII Понеділок. Сояшно. Невеликий вітер. після обід хмари набіжні та дощ невеликий періодично Я зранку робив у конторі. з обід до вечора косив траву на терешківниній леваді ходив до Федота Миколайовича він угостив медом.

10 / VIII. Вівторок. день сояшний і невеликий вітер. Я зранку робив у конторі. з обід Зробив решето. Потім косив на леваді на терешківниній.

11. Середя 3 ранку сояшно але вітер. я виписував мед кооперації з комори звичайно самів скільки сил хватило. Потім узяв у комірника 1700 крб. та в мене було 1300 та приніс до управи Керівнику (Буряку Федору) він їхав у Переяслав з Старостою. Василь сьогодні був дома а вчора та позавчора орав на Германівщині, а сьогодні поїхала орати Ганна. Сьогодні те-ж косив з обід до вечора на терешків[ниній] Леваді.

[Арк. 50 зв.]

12 / VIII Четверг. День сояшний, але вітер. Я сьогодні косив траву у Займі. Косили в 3-х я дядько Михайло та Степан Гусак. Траву косили Йосипу Глибовському та діда тита небож. Він служить шофером у гебітс-комисара Скошили більш Гектара. Сьогодні Вечором сильно чуть артилерійську далеку стрільбу в напрямку полтави. Вранці на гаті, В соснах над дорогою знайшли вбитого бригадира шляхбригади з с. м. Каратуль. Там Учора Вечором були партізани. Вбили Старосту. Спалили молотарку. Роздягли 3-х німців. Вночі я пас коні за рядовицею. Вночі йшов дощ. і до ранку невеличкий. Поліція звечора виїхала в малу Каратоль.¹

13 / VIII-43 р. П'ятниця 3 ранку дрібний дощ. потім розгодилося. Я до обід робив у конторі потім косив на гайку.

14 / VIII Субота. День сояшний, невеликий вітер. Я робив у конторі. Ганна Віяла зерно. Вечором принесла меду з комори чорну пляшку комірник дав мені.

15 / VIII Неділя День сояшний. Сьогодні нараховували мед по 7 грам на трудодень. Василь Сьогодні приніс з пасіки меду к/г. 3 там Федор Куниця дав мені звичайно щоб ніхто не знав. Цей рік урожайний На все а тако-ж і на мед. Ходять тривожні чутки що до Лубень прорвались Советські танки. Чути Артилерійську стрільбу.

¹ Мала Каратоль – с. Мала Каратуль Переяслав-Хмельницького району Київської області.

16 / VIII Понеділок 3 ранку хмарно потім розгодинилося. Вітер. Я робив у конторі з ранку трохи поробив, а потім[м] зійшлись коло кооперації я Федор Буряк Василь Войдашенко Олексій Жуків і пішли до Войдашенка до Антона. Випили там літр 3 горілки. ще теплої. потім Я пішов косить на гайок та склав сіно в копицю а греблі теща та Василь. Василь Войдашенко побився з старостою. в пасіці Добрі Синяки Йому Староста понабивав

[Арк. 51] 54

17 / VIII Вівторок. День сояшний ніч ясна й хороша. Я робив у конторі. Сьогодні приїзжав Німець агроном. В Хоцьках партізани Спалили 3 машини. а в Комарівці 1. Вчора було затемнення м-ця.

18 / VIII Середа День сояшний. Я робив цілий день у конторі. Сьогодні ліда получила 3 к/г. меду. на трудовні. Василь косив за Гарускою. Сашко поймав риби к/г. 2. Ночю по селах Гайшин, Сомкова долина Строкова та інших селах партізани спалили 8 машин молотарок.

19 / VIII Четверг. Спаса. Погода сояшна хороша. Я цілий день робив у конторі. Складав Списки на пайок. Сьогодні я харчувався дуже харашо. Меду пив у коморі скільки хотів. у діда Онопрія Садовини в саду їв до схочу. Дома Коржі з медом та маком, качани. В ночі в селі були партізани Побили сепаратор, битони повиливали сливик сир. Були у Кривошеї Івана та Юрка, але нічого не взяли В Буряка Якова взяли трохи біл'я та Сала.

20 / VIII П'ятниця Сояшно але вітер Я цілий день робив у конторі Складали списки на пайок, на трудовень за липень 500 гр. непрацезд. 10 к/г. Діди [діти – Ред.] від 1 до 6 р. 4 к/г. від 6-12 6 к/г від 12-14 = 8 і на трудовні Врем'я зараз неспокойне чути далекі вибухи ходять всякі тривожні слухи. в тилу те-ж пішла Каша.

[Арк. 51 зв.]

21. Субота. День сояшний. Невеликий вітер. Я зранку їздив з Федотом Миколайовичем У Переяслав Затвержувать списки на пайок, та на помол з присадибних земель. Справились скоро. Туда їдучи вирвали кавуна на баштані в Сашка Куниці але зелений. Назад їхали з хлопцями Михайло Василя Олійникового Мефодійшин Михайло Іван Лукавенкової Оксани та Тютюнник Павло вони їдуть з Києва в отпуск до понеділка. Дома. Косив отаву на городі. Дома не спав.

22. Неділя День сояшний і жарко. Я сьогодні получав сіно на бродках. 4⁴⁰ цн. та Мотрі Арсенівниній Коні її та Женчин. В ночі пас коні. Кінь сьогодні прийшов з підварок.

23. Понеділок. День сояшний і теплий я зранку робив у конторі. а потім косив отаву на городі. Василь Кузьмович їздив з списками в Переяслав.

24 Вівторок. День сояшний і теплий я косив просо за Гаттю од Каратулі Проса надзвичайно хороші. Я скошив свої 15 соток та Тютюнничці 15 сот. Накочувала Ганна.

25 / VIII Середа. Робив у конторі. День сояшний і жаркий. Вечором змололи трохи у Войдашенка.

26 / VIII Четверг. День сояшний і жара велика Я робив у конторі. Вечором Староста я та керівник випили пів літри самогону в мене, а горілки Федор узяв у Богуша Ганна зв'язала просо та привезла з копу.

27 / VIII П'ятниця. Сояшно і жарко. Я трохи робив в управі. Скошив просо на литниках. Просо дуже хороше. Скошив Титового соток 9 та трохи поміг Василю Войдашенку. Наївся кавунів на Васильовому баштані. Вечором довгенько погуляв з Грицьком бовенковим.

[Арк. 52] 55

28 / VIII Субота. (1-ша Пречиста.) В ночі були партизани в селі. На сепараторному пункті забрали сливок 150 к/г. сиру діжечку, битони, сепаратор. В кооперації 500 штук яець сіль табак папіроси. В коморі громадського. меду більш 2^x цн. ячменю, муки. на фермі 21 шт. овець. День сьогодні сояшний жара невиносима. Я з ранку в кооперації перевіряв товар що осталося. потім скошив берег бабі суцисі.

Хлопці щодня ловлять рибу. на городі. Ліда вже 3^й день коло молотарки в Підварках.

29 / VIII Неділя День сояшний і жаркий. Привіз просо з за гаті свое а потім їхав по женчине Коли зустрів Гланишівців Зіньку та Йовдоху. Вернувся з ними до дому і був дома до вечора Зінька та Йовдоха поїхали перед вечором до дому забрали шкіри виченині.

30 / VIII Понеділок. Робив у конторі. Сю ніч спав у мене Федот Миколайович. В ночі була Сильна Гроза Грякало так що й Старіші люди не пам'ятають такого Грому. В Андрушах запалило Клуню.

В ночі були партізани. Взяли 13 шт. Овець, набрали пшениці в коморі, Ячменю та жита.

31 / VIII. Вівторок Робив у конторі День сояшний.

[Арк. 52 зв.]

Вересень 1943 р.

1 / IX Середа. День сояшний хмари набіжні. Я робив у конторі. Дома з Васильом змолотив пів копи проса. В ночі пас коні. Гриміло і йшов дощ але не великий.

2 / IX Четверг. День сояшний, але великий вітер. Я до обід нараховував борошно, а потім молот з Ганною в Грицька в Німенкового. Сьогодні був Ревізор від Бухштеле робив перевірку обліку. Снідав у мене.

3 / IX П'ятниця. День сояшний Я робив у конторі.

4 / IX Субота. День переважно хмарний. Сьогодні виражали людей на окопи. Возили в Переяслав там коло Райуправи сила народу зі всіх сіл. Наші підводи простояли до вечора Староста пішов визволять Семена Бойка та не було до вечора. прийшов вечером. І поїхали до дому Випили з Літру Горілки Федот, Войдашенко, Сергій Іван Андрушка. Приїхали до дому пізно. Ми з Федотом зайшли до мене та випили з чвертку.

5 / IX Неділя День сояшний Сьогодні те-ж виражали тих саміх, до пристані але більшість повернулось назад. Ліда те-ж вернулась. В ранці Федор Буряк дав мені 2 пачки дрожжів. Пішли до мене випили з 1/2 літри горілки. ще прийшов Федот Микол. Потім Зайшли з Федотом у молочарну та випили сливок по кухлю. В ночі партізани забрали Сливки, а в Козинцях 1-го поліцає, 23 шт. Овець та Кабана.

6 / IX Понеділок З ранку мороз а в день сояшно і тепло. Я робив у конторі. В ночі Партізани Взяли Лапшінова Павла. Зараз настрої в людей тривожний ходять всякі слухи. Взагалі похуже на те що німець не вдержиться.

[Арк. 53] 56

7 / IX Вівторок. В ночі мороз Вдень сояшно і тепло. Я зранку робив у конторі. Годин у 12 дня поїхав у Віненці возив звіти Грошовий і натуральний. Приїхав пізно. Приніс буряків з Липового. Ганна була в циблях коло молотарки принесла клунок жита.

8 / IX Середа В ночі мороз в день сояшно і тепло. Я з ранку привіз з города картоплю. Привіз від Тита Лутки¹ на вікна. Трохи поробив у конторі. Привіз з Лідюю Просо з Литників. Поїхав получить послід. Вечором одержав газету. Зараз для німечини настало в війні дуже тяжке время. Руська армія по всьому Фронту Робить сильний наступ. Америка та Англія висадили десант в Італії Роблять сильні нальоти на Германію. В тилу партізани.

9 / IX Четверг. Ніч хороша місячна. В день сояшно і тепло. В ночі були партізани в Якова буряка Обібрали все. Приказали коли Олексій не вийде з поліції то або вб'ють або сплять. З ранку Я робив у конторі. дньом скопив бабі Сушисі берег.

10 / IX П'ятниця. Сояшно Перед вечером Невеликий дощ. Я вночі пас коні. Приніс буряків з Липового з Васильом з войдашенком. Сю ніч були партізани в селі забрали все на сепараторному пункті Обібрали Олексія Лукавенка, Миколу Трипуза Сисойового. взяли на Фермі 22 шт. овець Я вранці товк кору. потім оддавлиував бурякову юшку. тер буряки. Трохи робив у конторі. В ночі спав у мене Федор Буряк².

[Арк. 53 зв.]

11. Субота Зранку туман. Дньом до обід сояшно вечером пішов сильний обложний дощ який ішов усю ніч. Я зранку Оддавлиував бурякову юшку з Васильом з Войдашенковім, потім робив у конторі. перед вечером був коло комори В ночі проходили партізани через Село. Заходили грітєся до женьки та до Сергія оварового Робили напад на Каратолський поліцейський куш. але одбились поліцаї.

12. Неділя Зранку хмарно і вітер. потім розгодинилось. Сьогодні приїхала поліція брать на окопи Брали в Козинцях та Циблях звозили в школу до нас. В нас взяли Лише Михайла Миколівського Іванка Кармана Карпа та ще бабів були взяли але попускали. В мене обідало 3 поліцаї Один Гланишівський Павло Після обіду Гнали Самогонку Ганна з дядьком Михайлом дома а я В Войдашенка там і ночував. Горілки нагнали бутилок 20. але в нас скоро розиходиться. Зараз Похуже на те що німці тікають Е чутки про те що Руська армія Забрала Конотоп Бахмач і прямує на Чернігов. Його Війська движуться назад да і взагалі помітно що хутко тікає. Італія капітулірувала та що він повинен понести повну поразку.

13. Понеділок. Сояшно. Я майже цілий день з переривами молотив Просо. Сьогодні були в мене з Ранку Богуш та Данило. Потім пізніше петро Кондратович. Перед вечером Литвиненко Андрі[й] Фидот Микол. Торчевський. Івану Моковому Дала пів літри чисто вечером Федор Буряк та Сергій Німенків. Ці в мене й Спали. Горілку 1 сулію ту що вигнали дома кончили. Осталась та що вигнав у Войдашенка

[Арк. 54] 58

14 / IX Вівторок. В ранці мороз. В день сояшно і тепло. Я сьогодні молотив просо. Вечором получил продукти Сашкові Горох і муку. Вечором був У Грицька У Фидотового Бовенкового там був Грицько Сушко Павло Мозолів і Михайло Мар[і]ї Меланч. Е чутки що поліція та Німці в Комарівці в Хоцьках та по

¹ Лутка – віконний косяк.

² Федір Буряк – голова громадського господарства.

інших селах беруть Людей Чоловіків та жінок звичайно Дуже старіх не беруть. Беруть як будто на окопи а на справді невідомо. В звязку з цим ми ховались. Я трохи погуляв потім пішов до себе в двір став у тіні на причілку Хати і стою. Ніч хороша місячна. На селі почали гавкати Собаки, потім чуть дьорготання підвід. Одна чую поїхала до Федота Миколайовича. Залаяв Сушків Собака потім Федотів. Почувся вистрил. В ранці виявилось що то були партизани. Забрали в старости Кабана та хліб який був. В коморі забрали олію набрали рижію Ячменю борошна. На Фермі взяли 30 шт. Овець та кнура в Кооперації сіль.

15 / IX Середа. Майже цілий день молотив просо частково Сам частково з Васильом. В ранці викопав яму та закопали картоплю червону скороспілку. Цей рік на все дуже Урожайний та не має спокійного життя. Вечором був у тита. Прийшов Степан з Переяслава. Розказує що через Переяслав Сильне движеніє машин, обоз. З Переяслав[а] сім'ї німців та значніх службовців виїзжають.

[Арк. 54 зв.]

[16 / IX Ч]етверг. Обложний дощ. Я сьогодні майже цілий день був дома – викопав яму за повіткою на картоплю.

17 / IX П'ятниця. Пасмурно. Я був цілий день дома. Засипав картоплю у яму. та привіз з Города 1 віз. Ганна ходила на похорон у Козинці. В ночі партизани Вбили Грицька Фирсиного. Ми вночі я Грицько бовенків та Федот бовенків те-ж наткнулись на них у Фидосейши був верхи. Ми з Грицьком Заховались. а Федот пройшов з ними до школи потім Вернувся.

18 / IX Субота. Сьогодні Цілий день Копав ями закопував хліб та одержу В Переяславі і скрізь паніка. Люде побольше в лісах. В небі гул моторів. Вечором скрізь Зарева пожеж.

19 / IX Неділя. День сояшний але вітер. Я з ранку пішов до дядька Михайла щоб підбили підметки. Вони саме почали Копать Яму на Картоплю. Я Взявся викопать за них, а вони лагодили чоботи. Викопав Яму, Засипали картоплю Я пішов у Хату покурити коли вскакує дядина і каже, тікайте. Ми в горби¹. Потім дядина винесла чоботи в одному чоботі копил² не витягнутий. Ми з дядьком пішли до пам'ятника там уже було людей чимало. паніка Создалась ніби в Козинцях облава а тепер досить одного слова щоб создать паніку. Од пам'ятника ми з дядьком пішли до Федора Куниці. В мене була півлітри Ми випили З медом і закусили медом.

Родина Михайленка Федора Федотовича. На фото: голова родини, дружина Ганна Михайлівна, син Олександр, онук Валентин. Фотографія другої половини 1960-х рр., с. Вюнище Переяслав-Хмельницького району Київської області.

¹ Горби – піщані дюни.

² Копил – колодка, дерев'яний предмет, що повторював стопу.

«СПОГАДИ З ДНІВ ВІЙНИ 1943 РІК,
1944, 1945 РОКУ ЩОДЕННИК 1946 РОКУ»¹

[Арк. 1]

1941 рік.

Повернувся з полону з Кіровограда 5 лис[топада] 1941 року. Прийшов дуже слабкий обідраний. [В селі – Ред.] було таке становище: Староста Антон Войда [шенко – Ред.] Головою громадського господарства Шпиталь Сергій Минович. Хліб який був на полі цілими снопами коні плуги, вози порозбирали. В районі німецька комендатура, Гестапо. В селі поліція. Я з місяць був хворий нічого не робив потім ходив на різні роботи в громадському г-ві. Потім. Старостою поставили Федота Миколаевича, а Данило Миколаевич контрольором по молоку. Головою Громадського [господарства – Ред.] Федор Буряк, Комендантом поліції Сергій німенків. Так було до 1943 року. з початком 1943 року коли Червона Армія розбила Німців під Сталінградом і забрали Харьков. В лісах появились партизанські Отряди. свавілля Старости та поліції трохи притихла. Все описати дуже тяжко що творилось. Після знаменої битви коло Курська і Орла. Коли німці Стали втікати. Скрізь вночі пожежі стали бо відступаючи німці палили села хліба. В переяслові попідривали багато великих будівель. В нас люди ховались по лісах, хліб і майно закопували. Я те-ж позакопував все барахло і хліб у ями бо думали що будуть палить і наше село.

[Арк. 1 зв.]

[Бояч]ись партизанських отрядів німці [ніч]ого не зробили. 9 вересня Я з Степаном [аркуш пошкоджено – Ред.] як і попередні дні був у лісі. Вночі прийшли спать до нього в клуню. Вночі танки наші ввійшли в Переяслав, а вранці вже в нас в селі були війська. Вечором цього дня Німці 22 літаками зробили Сильний нальот на пристань та Андруші. Вночі Наші протів Зарубенець Стали переправляться. Дньом 11-го з самого ранку розпочався бій за переправу.

¹ Рукопис є продовженням наведеного вище щоденника Михайленка Федора Федотовича, охоплює час з вересня 1943 р. по серпень 1944 р. та розповідає про життя автора після мобілізації на військову службу. Текст подано з повним збереженням особливостей авторського написання.

Німецькі літаки бомбили переправу напротів зарубенець Дорогу до пристані Переяслав. В нас. у селі за Климом та в Шафранки. В Шафранки убито 6 чоловік і зруйновано хату. Ми ховались в лісу я й Ліда. а Василь корову погнав пасти й теж у лісу ховався. В повітрі гул не стих[а]в ні на минуту Літаки партіями одні відлітають, другі прилітають. Вже Коли Стемніло Ми пішли додому. Вночі я проводив якогось підполковника на бронемашині у Козинці а прийшовши додому. Забрав Ліду. Василя Сашка Олену Максимову і пішли на Гланишов. там більше спокійніше. На 2-ий день я Пішов додому але в Курячому був затриманий і привезений у Воскресінське та[м] розібрались і пустили мене. Звідти

[Арк. 2]

Я пішов на Гланишов. Коло Дніпра ні вдень ні вночі не стихав Рев артилерійсь[кої] канонади і бомбежки. Повернувшись у В'юнище Нас зібрав усіх хто підлягав Військовій Службі Генерал Мельніков і Об'явив що ми повинні приступити будувати міст через Дніпро. І Ми того-ж дня пішли в гать заготовлять сосну на будову моста. Будувати моста було мобілізовано багато людей з навколишніх сіл. Я попав на роботу помошником каптенармуса² для мобілізованих на постройку моста. До нас поступали. скот картопля, хліб. І всякі продукти. Каптьором був Борисенко – червоноармієць 182 б-на 3-ї танкової армії. Жив я дуже харашо. На щот харчів і вього й допомагав своїм ребятам а також сімейству. по закінченню будови моста Я попав у 241 запасний батальйон у 1-шу мотострелкову роту. Тут життя погіршало але мені скрізь везло мене полюбив командір взвода, командір отделенія і я жив лутше інших. потім Одного Вечора Я забрав Командіра роти Шайхудинова, Помошника Командіра б-на по політичній частині та кадрах та ще 2-х лейтенантів. Прийшли в село і добре поп'янствували в мене в. Павла Білька, то полегшало зовсім

² Каптенармус – (з фр. capitaine d'armes – «підфіцер») – військове звання унтер-офіцерського складу, військовий чин. Існував в Радянській Армії з 1918 р. до кінця 1950-х рр.

[Арк. 2 зв.]

241 батальйон стояв до жовтня м-ця в жовтні в послідніх числах Вирушили з гаті через переяслав на Масковці, Скопці, Морозовку, Рудяки Старе. Остановились в лісу в 40 к/м від Києва. Стали рить землянки. Получили Зімній одяг. Тут я случайно по щастю попав в артбатарею. тут були наші хлопці. Грицько Фидота Савенка, Іван Трипуз, Михайло Мефодійшин, Сергій Валерки, Симон. Тут мені жилось дуже добре. бо мене сподобав командір арт. роти та старшина. Я був тут замісником старшини, а потім був командіром Отделенія. В листопаді 241 б-н Вирушив на Київ. Дійшли до передмістя Києва Слобода¹. Тут спинились ночувать. Ноч'ю Нальот робили німецькі літаки на міст. Дорогою Села спалені до шенту. Нігде й переґрітєся. З Слободи пішли Через Київ і йшли аж до села Плесецьке². Дорогою скрізь сліди боїв, трупи німецьких солдат. розбиті машини. В Плесецькому зупинились на квартірах. Ми з старшиною стали на квартірі в 1-го діда та баби та одна дочка. В лісі стали робить землянки. В грудні наші ребята пішли на поповнення, в часті лишився я та

[Арк. 3]

Гриша трипуз. Потім і я попав у 182-й армейський саперний батальйон. Там були наші Ребята: Степан Гусак, Сергій Овар[овий – Ред.] Іван Густеренків Тютюнник Семен Тютюнник Макар. Олексій Трипуз та інші. Багато було з інших сіл. Козинці, Підварки, Андруші, Студеники. Я попав у 1-шу роту. 182-й б-н 3-ї танкової Гвардейської армії. Командував нею Генерал полковник Рибалка. Армія стояла на Форміровці в Дзвонковій³. Ми приїхали перед вечором. Нас записали. і я попав у 1-й взвод 1-ї роти. Командіром взводу Був Плетенець мл. лейтен. Полтавської обл. В отделеніє я попав у 1-ше Командіром отдел. був старш. сержант Давидов. Архангельської області. В отделенії були: Шустов старичок Саратовської області. Петров Олександр Ів Ленінградської обл. Федотов чуваш. Куйбишовської області. Дудка Іван з Панфил⁴. В Дзвонковій Ходили на зайнятіє та на роботу. Ремонтували дороги.

¹ Слобода – Передмістна Слобода на лівому березі Дніпра напроти Києво-Печерської Лаври. У 1943 році її будівлі були знищені німецькими військами. У 1960-ті роки на цьому місці облаштовано гідропарк.

² Плесецьке – село в Україні, Васильківського району Київської області.

³ Дзвінкове – село в Україні, Васильківського району Київської області.

⁴ Панфили – село в Україні, Яготинського району Київської області.

Витягали танк з болота. Ремонтували клуб армейський. Харчі хороші хліба 800 грам. приварка те-ж хороша. поварі хороші хлопці. Котов Олександр і Сальніков. З дзвонкової Вночі виїхали по тривозі і переїхали Кілометрів за 200 в село Новомировку⁵. Розмістились Отделеніями по Квартірах. Їздили будувать Командні пункти. Ходили на навчання. Потім Одного разу їздили будувати міст

[Арк. 3 зв.]

На річці «тетерев» Річка не велика і не глибока [з] нашої сторони ліс сосновий, потім низина болото, а дальше висотка так як у нас на гаті. Там було село і йшли бої. Село Горіло. в ночі заграви пожеж. Будували ми міст на клітчастих опорах. В день заготовляли матер'ял. Перед вечором почали будувать міст. Німець обстрілював з артилерії але дальше. Коло нас снарядів з три впало в воду. Через річку переправились танки Катюші артилерія. а потім чомусь повернули назад піднялась паніка. всі біжять назад. Коло мосту виставили заград. отряд приїхав якийсь полковник і мало не крізь плач кричить «Куда ви бежіте» Родіну не любите испугались танков німецьких. До ранку ми кончили будувать моста сіли на машини і поїхали в Обратно. Ночували в лісу. А холодно грудень м-ць. В день теж їхали і перед вечором приїхали в новомировку. Постояли декілька днів. Потім в весь батальйон Виїхав і приїхав в ліс. Але яка це була місцевість описати не могу. Обла[сть] здайтєся Житомирська а район Радомишельський. В лісу стали рить землянки але ґрунт сильно твердий підривали толлом. але нічого не вийшло. Так і не кончили. Стали їздить будувать Командний пункт. Тут не далеко була передова німець доставав сюда снарядами але в нас мало було потерь.

[Арк. 4]

Збудували Командний пункт. приїхали і вночі розположились оддыхать в землянці. утром заграли Катюші і почалась артпідготовк[а]. це був сплошний гул подібен до землетрусу або урагану. Артпідготовка тривала годин дві. Потім пішли танки потім нам команда по машинам поїхали і ми виїхали на поле тут погорівші танки наші німецькі трупи побитіх валялись в грязі бо дорога грязька Їхали ми цілий день ночували в селі «Озеряни»⁶ Наша 1-ша рота при наступленії і особливо на 1-й взвод обслужував штаб армії. Ми рили щелі для генералів та полковників. Робили баню

⁵ Новомирівка – село в Україні, Макарівського району Київської області.

⁶ Озеряни – село в Україні, Брусилівського району Житомирської області.

ремонтували клуб. Обслуговували баню ходили в караул. В цю наступальну операцію загинув Степан Гусак коло коростишева¹. Ходив у розвідку на міст і був убитий з автомата. В цю наступальну операцію ми двигались з штабом армії по житомирській області Зима була не дуже холодна а мокра грязька. Остановились Ми в м. Янушполі² тут наше отделение стояло в однієї полячки. В неї було багато цукру. Вдень ходили на зайнятіє. З Янушполя ми переїхали в Голодьки³ тут оборуудували клуб. баню. Жили на квартирі. Ходили на зайнятіє. Звідси в ночі поїхали через Бердичов⁴ до Віннеці. там штаб остановився в с. Черемушна⁵ Ми зупинились на квартирі в однієї жінки Внеї ще були евакуировани з інших сіл.

[Арк. 4 зв.]

Одного разу вона вигнала горілки. Понапивались ми добре. Тут я одержав посилку від чернігівських дітей. в посилці були коржики табак. Ходили рить щелі ремонтувать дороги, а грязь була непролазна. Звідсі ми переїхали в Ширмовку⁶ тут те-ж вимощували дорогу лозою. З віннецької переїхали в полонне⁷. тут остановились на квартирі коло станції: Квартира хороша. чиста. Ходили в центр полонного оборуудували клуб. Було свято Героїв та Орденоносців. Вісім генералів було на святі. Ми обслуговували та охороняли клуб. Звичайно нам те-ж було угощеніє хороше. Потім Дньом ходили на зайнятіє. Иноді на станцію налітали Німецькі Літаки. Одного разу вечором був нальот перед виїздом коли ми були в лісу З полонного Ми виїхали в Лютому м-ці поїхали поза Шепетовкою⁸ днів два постояли в Славуті⁹. Потім переїхали і зупинились в плужному¹⁰. Тут

¹ Коростішів – місто Коростишівського району Житомирської області.

² Янушпіль (з червня 1946 р. – Іванопіль) – селище міського типу Чуднівського району Житомирської області.

³ Голодьки (з 1960 р. – Мирославка) – село в Україні, Бердичівського району Житомирської області.

⁴ Бердичів – місто в Україні, адміністративний центр Бердичівського району Житомирської області.

⁵ Черемушне – село в Україні, Погребищенського району Вінницької області.

⁶ Ширмовка – село в Україні, Погребищенського району Вінницької області.

⁷ Полонне – місто в Україні, адміністративний центр Полонського району Хмельницької області. Із 1937 р. по 1954 р. переважна частина сучасної Хмельницької області носила назву Кам'янець-Подільська область із центром у м. Кам'янець-Подільськ.

⁸ Шепетівка – місто в Україні, адміністративний центр Шепетівського району Хмельницької області.

⁹ Славута – місто в Україні, адміністративний центр Славутського району Хмельницької області.

¹⁰ Плужне – село в Україні, Ізяславського району Хмельницької області.

стояли декілька день. Звідсі їздили будувать Командний пункт. за заружьем¹¹.

Потім була артпідготовка і наступленіє. Дороги скрізь грязькі. Зупинились в с. Поляковка¹². Харчування під час наступу завжди хороше. М'яса скільки вгодно. Так двигались ми через села Кольки¹³ В. Кольках побито на кладовищі шість

[Арк. 5]

Німецьких Начальників Гебітскомісар Крайсладвірти та інші. За Кольками підйом на гору. Машины застряють, Ми давай робить настьол з гілля поки виїхали на рівнину. Ліворуч Ліс там лишилась німецька групіровка. І тільки ми сіли на машини коли налетіли німецькі літаки але нас не бомбили і не обстрілювали Кружляли лиш над лісом де була групіровка. Ми приїхали і зупинились в одному селі назви якого не пам'ятаю. Звідти ходили ремонтувать дороги щоб можна було двигатся машинам. Одного дня нас забрав на машину командір б-ну Жеребний і розвіз по селах. Мене к-ра отделения Давидова і Сорокіна привіз в с. малі Зозулинці Кам'янець Подільської області¹⁴. Там ще наших військ не було. Жителі побігали дивитись на нас. як на диво. Нам дав задачу організувать населення справить дороги і зремонтувать моста. Ми зразу знайшли бригадира одного. Він пригласив нас обідать. Ми випили з літру горілки пообідали. потім давай вигонить людей на дорогу. Вечором теж випивали але я пив мало бо обстановка була така що німці розбиті на невеликі групи ходили в різних напрямках. І в цьому селі ту ніч були на 2-й день розвідка поймала 5 чоловік. Давидов і Сорокін понапивались добре забули і про роботу

[Арк. 5 зв.]

Я вранці встав і пішов до бригадира обратно. Але не попав до нього мене закликали якісь люде Я поснідав добре з випивкою. Але діло зробив. Людей на дорогу вигнав багато й моста зремонтували і дорогу справили. Получив подяку від к-ра батальйону. І жили ми тут три дні дуже добре. Пили й їли що хотіли. Потім нас забрали звідци й ми викладаючи дорогу витягуючи машини з грязі добрались до с. Захаринці¹⁵. Наш взвод став

¹¹ Залужжя – село в Україні, Білогірського району Хмельницької області.

¹² Полякове (з липня 2012 р. – Поляхова) – село в Україні, Теофіпольського району Хмельницької області.

¹³ Колки – село в Україні, Теофіпольського району Хмельницької області.

¹⁴ Малі Зозулинці – село в Україні, Красилівського району Хмельницької області.

¹⁵ Захарівці – село в Україні, Хмельницького району Хмельницької області.

у попівському домі але попа не було виїхав у проскуров¹. Тут Ми були як будто в окруженні взагалі в цей наступ у грязь розібратись було тяжко в обстановці. Літаки нам доставляли горюче Сухарі й інші продукти. Ми ходили на дороги та в охрану штабу армії. Потім одного разу ми повезли снаряди в 7-й корпус. доставили на саму передову. звідти приїхали в Ермолинці² Командіром роти в нас був тоді Кузьмін надзвичайно хороший чоловік він з Полонного Став у нас а то був Слатін. Так Ми двигались до Самого Проскурова до Проскурова ми підїзжали вечором. це було 1-шого квітня 1944 року. Піднялась сильна завірюха з Проскурова Ми Одїхали всторону в с. Нетчин³. Приїхали ноч'ю. Сильна завірюха. Остановились знайшли хати. Але я попав робочим по кухні і ноч'ю Відшукав колодязь. Знайшов дров.

[Арк. 6]

Хуртовина перестала на 3-й день. Коли затихло Ми ходили очищать дороги від снігу для танків. Наш б-н виїхав звідсі 4-го квітня а я й ще декілька чоловік залишили при інжотделі погрузить вєщі на машину. Ми прожили тут з сутки потім вирушили. Погода втихомирилась тепло стало. По дорозі по полях німець покидав силу танків та автомашин. Ми не доїхали до своєї часті бо машина спортилась. Зупинились Ми в одному селі й жили з суток Потім переїхали ще в одно село пожили суток двоє аж поки прислали за нами машини. Поїхали Ми через Підволочиськ⁴ в западну Україну на Збараж⁵. Зупинились у городі Вишнівець⁶. В западній зразу як переїдь Кордон дома й Сараї під цинковим желізом здебільше. Колодязі насосами действують або як говорять жилізні. дороги Викладені мілкім камнем. В западній Був тяжко ранений командувач фронтом Генерал Ватугін. Він і помер від ран у Києві. З Вишнівця Ми поїхали обратно через Збараж і до тарнополя. Їзда була тяжка грязь непролазна

¹ З 1954 року і по сьогоднішній день – м. Хмельницький, обласний центр Хмельницької області.

² Ярмолинці – село міського типу в Україні, адміністративний центр Ярмолинського району Хмельницької області.

³ Можливо Нетшин – місто в Україні, Хмельницької області (до 1981 р. – село Нетшин).

⁴ Підволочиськ – селище міського типу в Україні, адміністративний центр Підволочиського району Тернопільської області. Розташоване на правому березі ріки Збруч, навпроти міста Волочиська Хмельницької області.

⁵ Збараж – місто в Україні, адміністративний центр Збараського району Тернопільської області.

⁶ Вишнівець – селище міського типу в Україні, адміністративний центр Збараського району Тернопільської області.

Машини більше пхаємо чим їдемо. В тарнополі [м. Тернопіль – Ред.] саме були уличні бої. Штаб армії став у Чернилов-Мазовецькому⁷ Ми те-ж там. Остановились. Потім звідсі наша рота поїхала на понтонах з парковою

[Арк. 6 зв.]

ротою в Залесчики⁸ це городок на Дністрі Дністро річка ужча за Дніпро але теченіє дуже бистре. Ми тут згрузили понтони і з початку переправляли На полупонтонах. а потім ноч'я составили понтони зробили Настьол і за теченієм хотіли підогнать до понтонного моста що стройвсь. Але це нам не вдалось. Ми зачепились за бика з зорваного моста і лиш ранком включили свою будову до понтонного моста.

Коли міст закінчили почалось сильне движеніє з Залесчиків На руминську сторону. Наша рота понтонна розмістились в одному домі над Дністром. Залесчики дуже хороший городок Красиво розположений на лівому березі Дністра. Берег низький Земля родюча хороші Сади. Виноградники. а по другу сторону Високий гористий берег Буковини.

Час був хороший Пасха. На 2-й день Пасхи 17 німецьких Літаків Зробили нальот. 13 бомбило Міст А 4 той дом де ми знаходились. Але в дом прямого попадання не було а кругом дому але потері в нас були 4-х убито а 8 чол. Ранено. З нашого отделен'я ранено Шустова і вбито одного сержанта. Міст перебито в 3-х місцях.

[Арк. 7]

Ми після цього вибрались звідти і стали на квартирах у селі за Залесчиками. Зайняли хороші квартири. Погода хороша. Їздили стройть на Дністро поромну переправу. А потім звідти приїхали в Чернилов-Мазовецький де зупинились у бувшому клубі. Армія стала на форміровку. Ми ходили на навчання. Командіром взвода в нас на цей час був Сутирін. помкомвзвод Андреев. Тут у нас зняли Командіра роти Кузьміна а призначили Капітана Коваля Михайла Радіоновича. Кузьмін був людина учена из м'яким характером. Він був хороший для солдатів не міг наказувати їх. От і підвели його. Звідсі Забрали мене в 2-й ешелон В Руську Мислову⁹ коло Підволочиська для участі в підготовці до 1-го травня. Я там

⁷ Жовтневе (у роки Другої світової війни – Чернелів-Мазовецький, після війни – Жукове, з 1957 р. – Жовтневе) – село в Україні, Тернопільського району Тернопільської області.

⁸ Заліщики – місто в Україні, адміністративний центр Заліщицького району Тернопільської області.

⁹ Мислова – село в Україні, Підволочиського району Тернопільської області.

Став на квартирі. Хозяйка дуже хороша Людина. Звати її Степка. А чоловіка або хлопа її звати Олекса. ще в них 2 дівчат. Жилось мені дуже добре. до 3-х годин дня я нічого не роблю з 3-х годин іду на зайняття музичного гуртка. Я грав на скрипці. Переяславський Коцарь Іван на мандоліні і ще 2. балалайок штук 4 гітари бас. бубон. Музичний гурток хороший.

До 1-го травня підготувались добре. робили Виступи тут у Мисловій. потім в Чернилов-Мазовецькому. Святкували 1-ше травня хороше. Після 1-го травня мене послали в 4-й взвод в столярну Де я й робив. Музичний виступав часто в частях. Їздили на армейську Олімпіаду. Грали на святі коли нашому б-ну вручали знамя Київсько Проскурівське

[Арк. 7 зв.]

Вирушили з Мислової в Липні м-ці. Приїхали км 30 за Тарнополь в ліс. Ми Стали пилять доски. а роти 1-ша 2-га й 3-тя робить командні пункти. А це була підготовка до прориву. 14 липня ми пообідали і настроїлись іти в баню. коли враз заграли Катюші і Началась Артпідготовка. Це гул сплошний великої сили. Коли стала стихать артпідготовка в небі появилась авіація. такої сили авіації я ще не бачив. Бомбандіровщики в супроводі істребітелів по 50-100. 200 і більше Вкрили небо. в воздуху сполошний гул. І одні Вертаються 2-гі летять. В ночі Цілу нічу Літали так звані У. 2. або «кукурузники»¹ ми виїхали 15 липня прорив. був зроблений. Це був один із самих ризкованих проривів. шириною всього 3-4 км. Німець Обстрілював з обох сторін. В цю Операцію. В нас Убито мл. лейтен. Плетенця. Сировіцького й ще де кого. Згоріло знамя. Під час нальоту месершмідтів. Ми цю зону проїхали благополучно якраз був туман. Так що не обстрілював німець. Заїхали дальше в тил тут спокійніше. В цю Операцію Його війська Оточили Коло Бродів² так і звалось, Бродській Котьол.

і Погнали Взяти Львів. Я Ввесь час Їхав з 4 взводом. З Олексійом. Трипузом.

[Арк. 8]

Саме Вишень та порічок було багато. К/м. в 40 на північ від Львова Ми остановили коло

¹ «Кукурузник» – назва радянських літаків У-2, які широко використовувались у сільському господарстві та інших сферах. Під час Другої світової війни застосовувався як легкий нічний бомбардувальник.

² Броди – місто в Україні, адміністративний центр Бродівського району Львівської області.

лісу. тут Ми впіймали чоловік 10 німців. Ну й розстріляв усіх командір понтонної роти та ще найшлись охотники. В плен вони майже самі здались. бо їх роздробили на часті і вони мо теряні³ ходили. З під Львова Ми поїхали на Рава Руську⁴ потім на Перемишль⁵. В Перемишлі ми набрали трофеїв. Консерв. папірос муки. крупів. зупинились коло ріки Сан. в кущах лози. Тут ми навели понтонний міст і зробили дерев'яний. Пиво в нас не вибувало Завод близько. Бочками возили. з Перемишля. Поїхали до Вісли. Віслу форсірували коло Сандомира⁶. те-ж пробились Шириною 15 к/м по Фронту і начали переправляться. Німець з початку хотів захопити переправи. Нашої понтонної мало не захватив. було вже піднялась паніка. Але приїхав полковник Катенчук. І давай Лупцювать Палкою і Лейтенантів і Полковників. Командіру Нашого 4-го взвода те-ж попало по ребрах. Наші сапери зайняли тут оборону і Одбили пока підійшли наші танки та артилерія. Вісла річка не широка метрів 50. течія не бистра. береги низькі лиш вали насипані з обох сторін. Ми переправились на 2-гу сторону і зупинились в одному селі. ходили Регулювать движенієм на дорогу. до моста. 2 рази сильно бомбив

[Арк. 8 зв.]

мости раз 22 шт. прилітало 2^й раз 25 шт. це звечора а потім цілу ніч одні прилітають другі олітають. Тут під час бомбежки вбито Сергія оварового. З нашого б-ну в цю операцію порядочно було убито та ранено. З під вісли ми поїхали до Сташова⁷. Там в лісу нас 7 чол. Охраняли міни. Тут на плацдармі день і ніч ішли жорстокі бої. Німець хотів збить нас з плацдарма і потопить у віслі. Тут він пустив у 1-ше Королівські тигри⁸. але ніщо не помогло. В нас коли забрали міни ми добрались до 2 ешелону. Знайшли свій 4-й взвод. Звідти я поїхав у свою роту і в свій взвод. Командіром Саме був там Лейтен. Ефімов. Взвод майже всей був в охрані інжотдела армії. Часть охраняе, а часть сплять у клуні. З інжотдела мене забрав капітан Коваль до себе в ордінарці.

³ Мо теряні – діалектизм, означає розгублені, роззосереджені тощо.

⁴ Рава Руська – місто в Україні, Жовківського району Львівської області.

⁵ Перемишль – місто у південно-східній Польщі.

⁶ Сандомир – місто у південно-східній Польщі.

⁷ Сташов (Сташув) – місто у південно-східній Польщі.

⁸ «Королівський тигр» («Тигр II») – німецький тяжкий танк заключного етапу Другої світової війни.

СПОГАДИ

Микола Тарапон

СПОГАДИ З ЖИТТЯ¹

Моє дитинство, напевно, як і кожної особистості, яка приходить у цей видимий і матеріальний світ, як у всіх.

Я народився 8 січня 1933 р. у Білорусії, в Гомельській обл., куди мої батьки втекли від голоду, який був штучно спланований більшовиками на чолі з вождем – Сталіним. Це лихоліття я знаю тільки з переказів моєї покійної мами Тарапон Якилини Антонівни, а батько, Тарапон Іван Петрович, чомусь ніколи про той жах не говорив. Можливо боявся, адже при гестапівському режимі про голодомор говорить заборонялось, стукачі були повсюди. Сьогодні я шкодую про те, що не задавав питання мамі про деталі тих років, а навіть не уважно слухав, про що вона сама розповідала, через дурну молодість, а сьогодні і радий би послухати, та жаль немає кого – покійні.

Моє дитинство почалось з того часу, коли пам'ять почала фіксувати важливі моменти – 1937 р.

Моя бабушка Палажка, батькова мама, померла у 1936 р., але я її пам'ятаю дуже туманно. Дедушка Петро Афанасійович помер 1938 р. Останні 2 роки життя майже повністю був сліпий, декілька разів на тиждень я його виводив до його дочки Галини Петрівни. Вона жила на усадьбі дідовщини по вулиці Літописній. Дедушка було кличе мене: «Колю відведи мене до Галі». Я беру його за руку, чи він мене, я не пам'ятаю, і веду, а дорогу уже знав. Повертаємо у переулочок Літописний і виходим на Літописну вулицю, на углу зліва і була садиба моєї тьоті Галі. Доводжу дедушку до порога хати і він говорить: «Тепер, Колю, я сам, а ти повертайся додому». І я сам повертаюся, а назад від Галі дедушку проводив хтось інший. Мені тоді було 4-5 років, але батьки не боялися, що я ходив сам, адже машин тоді у Переяславі майже не було, а по Каранській вулиці, по якій ми жили, машини взагалі не їздили, а сама вулиця була дуже красива. По лівій стороні вулиці була

дренажна канава поросла споришом, проїзжа частина вулиці, як ковер, поросла споришом і тільки три доріжки де котяться колеса підводи і по середині, де йшов кінь. Вулиця була дуже чиста, ніде ні палочки, анічогісінько. Добре пам'ятаю кліматичні умови року. Зима морозна і снігова на початку грудня лягає, і тільки в середині березня починають розтавати сніги. Весна проходила дружно, потоки води, особливо по дренажній каналі течія була бистрою і направлялась у річку Трубіж, а ми пускали кораблики. На початку квітня снігу уже не було, у річці починалась повідь, дуже багато риби з Дніпра направлялось уверх по течії Трубежа і Альти шукаючи мілководдя для відкладки ікри. Рибалок у Переяславі було мало, весною ловили переважно павуками. Нам було цікаво дивитися, коли підіймали павука, а в ньому сітка обтяглась і в ній борсалась риба: шуки, в'язі, окуні, плотва та інша риба.

Товариш мого дитинства був сусід Петро Лукавенко, ми з ним у дитячий садок ходили. Вихователька у нас була, Головня Даша Гнатівна, вона часто нас водила на прогулянки до єврейського кладовища. Це були далекі прогулянки для нас.

Луг, по якому ми ішли до підніжжя кладовища, був квітучий, ми плели віночки з різних квіток і надівали собі на голови. Кладовище єврейське було там, де тепер музей під відкритим небом. На кладовищі було дуже багато гранітних пам'ятників. Пам'ятники порозтягували, а на могилах у 1963 р. почали будувати музейні споруди. Я не розумію, чому євреї тоді не піднімали питання про цей більшовицький вандалізм. Керував тоді цим вандалізмом, заслужений творець музеїв на Переяславщині Сікорський Михайло Іванович.

Повертаючись до мого дитинства, варто сказати і про те, що цей безтурботний відрізок часу дарований нам Господом, пройшов у блаженній гармонії з Божественною природою. На річці був пляж, куди водила нас купатися вихователька Даша Г. Це якраз проти стадіона СПТУ. На березі пісок, дно річки – пісок, не штучний, а природний, вода чиста як сльоза, ми пили воду з річки до 1954 р. Коли ми бродили по піщаному дні річки, то нас по ногах стукала маленька риба, вода була жива і кипіла життям, сьогодні вода мертва. Це наслідки нашого

¹ Рукопис спогадів мешканця м. Переяслава-Хмельницького Тарапона Миколи Івановича 1933 р.н. було написано 2008 року. Текст подається зі збереженням мовно-стилістичних особливостей авторського письма з мінімальною літературною корекцією. Хронологічний обсяг спогадів обмежується другою половиною 1930-х – 1949-х рр. Автор акцентує на подіях, свідком і учасником яких він був в період свого дитинства. Переважна частина спогадів охоплює період Другої світової війни.

великого генія. Сьогоднішні ровесники мого дитинства не мають і не бачать того, що ми мали і бачили, іграшки в нас були з тканини і дерева, а сьогоднішні діти мають іграшки з пластмаси і другої хімічної нечисті.

Напевно, це теж треба віднести до щастя чи нещастя дитинства. Наше дитяче щастя було в тому, що ми з травня по вересень місяць ходили босі по святій землі, по траві, ночі були дуже паркі і після таких ночей ішли грозові дощі і знову парить, але веселка (радуга) звіщала про припинення дощу, сонечко пече і ми з захопленою радістю бродили по калюжам і дренажних канавах не боячись, що ми можемо поранити ноги чи об склянки, чи об камінь, напевно люди за цим слідували і нас до цього привчали, щоб земля була чистою, берег річки і річка також.

Я на той час мав старших братів Петра Івановича, 1927 р.н., якого пізніше убили німці у 1941 р. у серпні, сестра Зоя Іванівна, 1937 р.н. і брат Анатолій Іванович 1938 р.н. і пізніше прийшла у цей світ сестричка у 1945 р. і Господь забрав до себе у 1946 р.

У передвоєнний час батько працював у автоколоні, яка знаходилась на сьогоднішній території СПТУ від Літописного провулку, а від дитячого садка – МТС, двір якої був розділений пополам. Машин було мало: полуторки і ЗІС-5, тракторів ХТЗ теж було мало, тому вміщалися на цій території. Ці два підприємства знаходилися там до 1955 р.

Мама працювала поваром у дитячому садочку №2. Ми жили рядом із садочком. Сестра Зоя і брат Толя були маленькі, тому батьки найняли бабуську за няню, Золотоферха прізвище, а мною опікувалися брати, коли були на канікулах. Рідко коли бачили в них общі інтереси: Петя з пелюшок був рибалкою і любив читати книжки, у Павлика були інтереси різновидні. Коли їх інтереси збігалися тоді вони піклувалися мною удвох, часто ходили по рибу на річку. У нас був човен, на річці стояв, був волочок. Найчастіше ходили з волочком на шлюзи, вулиця Щорса упиралася в річку, там і був бродок, де завжди перебродили річку. Води по коліна було, дно піщане, а значить і тверде, а другий бродок був коло Доброгорського, це там, де були очисні. На річці було всього два бродки: коло Доброгорського і на шлюзах. На цих бродках була маса бобрів, прямо тучі, і дна не видно і косяки в'яльця. На бродок до Добровольського ми ходили рідко, бо далеко. Нас рибою задовольняв бродок на шлюзах. Петя з Павликом тягнуть волочка, а я на березі з корзиною. Витягують на берег, вибираєм рибу,

якщо корзина не повна тоді забродять ще раз. Бувало за один заброд повна корзина.

Чому бродок називали на шлюзах? Справа в тому, що коли більшовики стали господарювати, почали руйнувати храми і появилось багато матеріалів. Ну не палити ж їх, давайте і ми щось побудуємо, щоб нас згадували нащадки. Ну і вирішили побудувати на річці Трубіж шлюзи. В 1935 році почали будівництво і в 1936 р. закінчили. На відкриття такої події з'явилась більшовицька влада, духовий оркестр і багато ротозіїв. Секретар райкому КП виступив: «Я тебе стіною запру». І запер, коли грянув духовий оркестр, перерізав ленту і закрив задвижки. Вода почала підніматися, це було захоплююче видовище. Коли вода набрала свою відмітку, почала падати з 1,5 - метрової висоти і тоді свято закінчилось. На другий день ранком шлюзів не обнатужили, попливли з водою, але нащадкам залишився бродок на шлюзах.

Переяслав здавна був розділений на дві зони: Кріпость і Заальтиця. Замковий вал і річка Альта була границею. Ворожнечи між людьми цих зон не було, але якесь традиційне змагання в різного роду іграх були. Такі ігри відбувалися в основному в зимовий період, адже влітку люди були зайняті різними ділами. Оборонний вал опоясував замкове місто, упираючись у річку Трубіж у районі Михайлівського храму і проходив уздовж Альти у районі стадіону поертав управо і знову вирався у р. Трубіж, але вже в районі ГОРОНО, де кінчається вул. Підвальна. Попід самим валом були хатки, а сам берег Альти до стадіона був луг незабудований. Від Альтицького мосту і аж до Борисовки лівий берег випасали гуси. Правий берег до Трубіжа був зарослий очеретом, ширина Альти відповідала сьогоднішній ширині, але лівий берег по течії був пологий і доступний, я декілька літ ходив ловить сілом маленьких шук 100 гр. Щоб зробити сіло з кінської волосені, треба у неділю іти на базар і шукати білого коня і з хвоста насмикать волосені, бувало як узівали, то і батога получиш від хазяїна коней. На базар приїздило багато підвід з сіл. Білу волосінь риба не так помічала як чорну. Дядьки знали, що на білу волосінь охочих багато, тому і охороняли білих коней, але ми ухитрялись. Волосінь сплітали у три стайки, якщо для удочки, то ці сплетені куски зв'язували і отримували потрібну довжину, а сіло я робив з одного кусочка, а кусок сплетений – це 40-50 см, в залежності від кінського хвоста. Сьогоднішні рибалки не сплетуть волосінь, що вимагало особливої майстерності. Беру лозину 1,2-1,5 м і на кінці роблю сіло. Пройшовши від Альтицького мосту до стадіону (тоді стадіону

не було), я наловлював 2-3 кг щучок, ми їх називали стручками. Процес лова дуже цікавий: стоїть у березі щука, я з голови завожу сіло, сіло голову минуло, то вже щука на березі. Дивно те, що риба була спокійна і її було дуже багато, вода була переповнена життям. Однак ми відхилились від теми розділу.

Хокей – спорт давній. Різниця лише в тому, що назва інструменту різна, клюшка – це була ковиза, шайба – бурда з дерева, техніка змагань така ж як і тепер. Такі ігри проводились на Альті тому, що на там завжди був рівний лід. Вода майже стояча і лід замерзає рівно. На Трубіжі течія і лід рівний майже не буває. У неділю батьки на базар, бо церкви уже були закриті, а хлопці з ковилами на лід, команди формувались дві: заальтиця і з кріпості, їх називали ще замкові, тоєсть із замку. Гра завжди починалась за всіма правилами справедливості, але з часом переходила у сварки, після сварки – у рукопашну бійку, потім підключаються парубки своїх захищати, молодші спостерігають, чия візьме. Одна з сторін терпить поразку, тоді вже в бій входять потужні сили – батьки. На льоду починається настояще побоїще, але правила для обох воюючих сторін було строге: лежачого не б'ють, но і впасти не дають. Коли на лід виходили Дибичі (улична кличка) замкові спішно кидали поле битви.

Дибичі – це нашого Михайла Литвиненка дядьки. Михайло – це той, що їздить по світу з гирями. На протязі тижня заліковують свої синяки і травми, до наступної неділі, але обіда лицарська не заліковується. Підтягуються потужні резерви і ждуть войовничого сигналу дітлахів, коли після ковизи почнеться розборка. І так кожену неділю, щоб не вмирав козацький дух. Більшовицькій владі такі тренування на льоду не дуже подобалися і вони рішили покласти край цім змаганням. 1926 р. в недільний день, коли розпочався настоянний бій дорослих, на мосту поставили кулемет «Максим» і відкрили вогонь, но не по людях, а поверх людей і так була поставлена крапка куличним боям. Повністю цей звичай не відмер, естафету дідів підхопило молоде покоління і подібні бої продовжувалися до самої війни, но у зміненому вигляді, приміняли не кулаки, а рогатки і самопали. На таких баталіях я брав участь як спостерігач, а кулачні бої я знаю з переказів моїх батьків.

1939-1940 рр. Мені було 6-7 років і дитяча пам'ять добре зафіксувала видатні події. Річка Альта нижче моста текла у своїх берегах, ширина приблизно 5-6 м, глибина 0,5 м, місцями були ямки до 1,5 м, вода прозора як сльоза, ми її пили, на смак приємна. Риби

було маса, бобер, окунь, плітка, в'ялець, але невелика і постійно напрямком брала проти течії, у воді кипіло життя. Альта була границею між замком і заальтицею. По лівій стороні Альти був вільний берег до Ковальської вулиці 50 м, а за вулицею під валом і на валу були будиночки, в яких мешкали переважно євреї. Євреїв у Переяславі було дуже багато і жили вони на всій замковій території. Правий берег Альти був луг і по ньому рідко росли гігантські верби. Луг – ширина 60 м, за лугом людські городи мешканців Літописної вулиці. У кінці города у кожного господаря була копанка, кожний господар ловив рибу у своїй копанці на протязі року: карасі, лини і в'юни. Я вище говорив, що мною опікувались брати Петя і Павлик, старші брати. Батьки на роботах, а в них які б затії не були, я постійно з ними, бо так їм приказували батьки. Хто був забійником тих бойових схваток і хто кому оголошував війну, я не знаю. Знаю, що з боку Заальтиці було чоловік 15, озброєних рогатками і самопалами, скільки було замкових жидів я теж не знав, але коли почались воєнні дії, мене тримали за вербою. Я тільки чув стрілянину з самопалів, похуже було, що жиди форсували Альту і почали відступати, а потім нашій відступ обернувся у настоящу втечу з поля битви. Армія Заальтиці була розсіяна, я з братами опинились аж на Оболоні, ховалися у кукурудзі. У той час люди Оболонь пахали. Так закінчилась битва при Альті, Заальтиця була переможена, але ця поразка послужила новому підйому бойового духу. Заальтиця почала формувати нові полки і озброюватись. Врахували помилки першої битви при Альті. Мобілізували досвідчених вояків з запуску, таких як Юра Будко, Андрей Тарапон, Льоня Потапенко і других. Під керівництвом цих досвідчених вояків, вони були і за віком старші за регулярне ополчення, і вони з криком «ура!», і з вигуками «бий жидів!», стрімким контрнаступом форсували річку Альту масовою стрільбою з самопалів та рогаток. Ряди жидівських вояк не могли протистояти такій напористій і стрімкій контратаці. Я запам'ятав, що жиди не відступали, а спасались втечею з поля бою. Їх почали переслідувати, вони ховались по сараях, туалетах, їх скрізь вишукували і як воєннопонених заставляли присягнути, що вони ніколи не будуть воювати проти Заальтиці і не чіпатимуть заальтицьких одиноких хлопців. Заальтицькі хлопці ходили в школи, які були в центрі города. Це школа №1 і школа №2. Ходили у Крепость і на базар, який розміщувався коло Успенського храму. А у жидів коло кожного двору можна здавати пір'я, тряпки, мідь. Всі жиди були заготовувачами

і тільки в них на здане можна було придбати рибні снасті, крючки різної величини. Ця воєнна операція «Альга» положила кінець ворожнечі. Була взята клятва з жидків у 1940 році. Після чого заальтицькі хлопці вільно ходили по місту.

У 1940 р. я пішов до 1-го класу, а точніше мене відвела покійна мама. Мало що залишилось у пам'яті про цю урочистість, а можливо її не було. Учителька була старенька, так мені казалосьь, адже я був малим. Ми її називали Глафіра Сивична. Готуючись до якось свята, напевно 23-ої річниці перемоги більшовиків, і учителька дуже хотіла, щоб я на цьому святі розказав вірша. Я запам'ятав одну строчку «наше сонце світить із Кремля». Одним словом вірш про Сталіна. Вірш був на російській мові і бідна вчителька мучилась зі мною тиждень, так нічого і не вийшло. Я ніяк не міг освоїти іноземну мову, треба було ламати язика, а в мене не виходило. Сидимо на уроках і слухаємо потужні вибухи. Вони заважали учительці проводити урок, а нам цікаво було, ми не вчительку слухали, а чередний вибух, а їх було багато. Це більшовицька влада знищувала Покровський храм, який стояв, де сьогодні універмаг. Його стіни зривали динамітом. Коли руйнували Глібо-Борисівський храм, я не пам'ятаю, він був дерев'яний, але вигон, де стояв храм я пам'ятаю. На ньому залишилися могили з хрестами і громадні столітні акації, які росли навколо храму. Храм стояв там, де сьогодні стоїть ідол-Ленін, по волі якого і почалося богоборство і руйнація душ людських. У 1941 р. я закінчив 1-й клас і був переведений до 2-го, але мені не судилось навчатися у 2, 3 класах. Центральна дорога у Переяславі, сьогодні Богдана Хмельницького, була виложена бутом, ми називали «сошейка», і ця «сошейка» була проложена до пристані на Дніпрі, від повороту на Андруші була насипана дамба і по боках обсажена осоками, коріння осокорів укріпляли дамбу. Дамба була насипана у 1905 році. Землю возили підводами, довжина дамби 5 кілометрів. Земське управління домовилось з Коржиком Остапом Прокоповичем, що він зобов'язується обсадити дамбу осоками. Він виконав свою роботу, за що був земством одарований земельною ділянкою за річкою Трубіж проти його усадьби і він на цій ділянці зробив райський сад. Я його пам'ятаю, бо бігали красти яблука. Коли більшовики відняли, то почався поступово занепад цього саду і сьогодні ми маємо те, що маємо: одну назву пітомник. Остап Прокопович був великим тружеником і він на тому клаптику землі зробив дійсно Едем, а більшовики відняли і занехаяли. Ми сьогоднішній пітомник бачимо,

але груші і яблуні у чагарниках лишилися, як пам'ять про Коржика Остапа Прокоповича.

По «сошейній» дорозі підводами не їздили, дуже громихав віз, тому по обидва боки «сошейки» були ґрунтові дороги, по яких їхали підводи. В той час основним транспортом були коні і воли, машин було мало, у Переяславі було не більше 10 шт. Коли стоїть суха погода влітку і проїде підвода, то пилюки піднімається маса.

У перших числах червня 1941 р. люди від місцевої влади ходили по дворах, і в нас були. Пояснили як потрібно копати окоп: від хати 25-30 м. Заявили, що будуть перевіряти. Погода стояла спекотна. Нас, дітей, захоплювало рідкісне для Переяслава видовище, ми з ранку і до вечора гуляли коло «сошейної» дороги. По «соші» з боку Києва їхали машини одна за одною круглі сутки і так декілька тижнів. Що вони везли? Везли шафи, кроваті і всяку домашню утварь. На деяких машинах грали грамофони і, звичайно, сиділи і господарі свого баракла сиділи під зонтиками, бо дуже спекотно було. Це було похоче на те, що вони драпали на колесах. Що ж відбувалось на обочинах «сошейки»? Ішли солдати на зустріч ворогу, захищати тих, що тікали на машинах у тил і кремлівських палаців. Це були сини, батьки, але на кого вони були схожі? На негрів, колонам не видно було ні початку, ні кінця, але ми на них дивились з великим захопленням, адже це були солдати. У них блищали тільки очі і зуби, повністю покриті пилом. Що ж вони несли на собі в таку спеку? Одіти: галіфе, гімнастюрка, пілотка, пагонів не було, взуті у ботинки і в обмотках, шенель у складку через плече, трюхлінійка, каска, противогаз, котлолок, саперна лопатка і вешмішок. Я тоді не розумів. А коли до мене прийшла вікова свідомість, зрозумів, куди ці мученики ішли – на зустріч смерті і у полон.

Деякі частини робили привал на окраїні міста коло річки. Обстібувались, мились і знову у пилюку. Так ми за цим видовищем спостерігали декілька тижнів, а потім появились одиночні німецькі кукурузники, вони не стріляли, а кидали масово листівки. На борисівському полі були самольоти фанерні, ми їх називали кобчиками, но вони так і не злітали для повітряного бою. Не було відступаючих машин і наступаючих колон солдат. Казалось, що вже і війні кінець, але після цього затишку, зненацька, вроді з неба упали, по вулицях Переяслава ходять німці, щось по своєму белькотять. До нас у хату зайшли 2 німці: рукава закачані, на грудях автомат рожковий, чоботи, штани світло-зелені, не то гімнастюрка,

не то китіль, пагони і пілотка, коло пояса в чохлі кінжал, протівогаз, котьолок і три запасні рожки до автомата (дрожок входило 32 патрони). У нас коло печі стояв канапей і на ньому стояло 2 глечики з молоком, накриті блюдечками. Один підняв блюдечко, узяв глечик і дав мамі – показав, щоб вона пила. Вона почала пити, він забрав глечик і вилив у свій котьолок і другому теж налив у його котьолок, потім спитав: «Яйки есть?». Узяли по декілька яєць і пішли. На другий день після появи німців почалось мародерство магазинів, складів. Це був настоящий жах. Вітрини порозбивали, у вікна лізуть, з вікон вилазять, у дверях пробка і кожний щось несе, тягне. Моїм братам дісталися одні банки з краскою. Саме те, що в дальшому не потрібне було. Цінне було: сіль, спички, карасін і мило – це те, що було великим дефіцитом багато років.

Німці ходили озброєні, але не втручалися і не перешкоджали мародерству. Це були передові піхотинці. Звідки взялись у Переяславі німці, не знаю. Схоже, що їх самолёти накидали, адже техніки німецької ніякої не було. Через декілька днів появились автомобілі, мотоциклісти, орудді і друга воєнна техніка.

Почали формувати німецьку владу. Появився комендант «гібес» і переводчик, появилась поліція. Начальник поліції був Лисенко Олексій, він же був перед війною начальником міліції. Магазинів не було, був один, де ми получали просяний хліб по карточках 300 гр. на чоловіка, хліб розсипався в руках. Був базар у районі Успенського храму. Був у Переяславі заготовувач сільськогосподарської продукції для потреб німецької армії, прізвище Ложка. В нього на кухні працювали три повари, в тому числі моя мама. Була в нього переводчиця Кирила Коржа дочка Соня. Вона перед війною кінчила десять класів і добре знала німецьку мову, вона забрала і маму мою на кухню. Скільки мама отримувала платні я не знаю. Ходили німецькі марки.

Перед приходом німців в Переяслав дали дьору всі комуністи, євреї теж. Одиночні комуністи чомусь не втекли, не втовпились, то вони всю окупацію ховались по лісах і ярах. Переважна більшість людей була рада приходу німців, як визволителів від більшовицького режиму на чолі з великим вождем Сталіним, адже від розкуркулення селян і виселки їх сім'ями в Сибір і на північ, пройшло до початку війни 12 років – свіжа пам'ять, від Голодомору 7 років – ще свіжіша пам'ять, від репресій і розстрілів інтелігенції, політичних, церковних служителів, руйнації храмів – 4-3 роки, зовсім

свіжа пам'ять. І всі ці біди ішли від комуністів, а комуністи – це жиди, адже ця партія жидівська. Гітлер добре це розумів, бо вони і у Германії зробили революцію у 1919 р., і Гітлер говорив, що всі біди ідуть від жидів. Гітлер, напевно, одного лише не розумів, що єврейська нація під повною опікою Господа, а тому її знищить неможливо.

Записую на російській мові вірш, автора не пам'ятаю.

Толпа озлобленная страстно,
Как зверь ревела вокруг дворца,
Пред ней Того, кому подвластна
Земля и небо, кто сердца
Пленял и влек, уча смирению
К познанию высшего Творца,
Привел Пилат, но озлоблению
Толпы не виделось конца.
Она ревела, так в пустыне
Голодный зверь порой ревет
«Распни Его, ты ныне» –
Кричал толпившейся народ.
Здесь были юноши и дети,
Здесь были старцы, все они
Кричали так в мгновение это.
«Распни Его, распни».
Неужели в страшном ослеплении
Сердца людей не тронул тот,
Кто был в восторженном томлении
Недавно встречен у ворот
Столицы Древней Иудеи
Как царь Вселенной и кому
Освирепевшие злодеи
Проклятый ныне слали тьму.
Толпу окинул грустным взором
С тяжелым в голосе укором
Сказал Пилат: «Се – человек».
Толпа в ответ: «Распни,
Пусть кровь его на нас прибудет
Падет на наших пусть детей».
И клятвы этой не забудет
Отныне каждый иудей.
Пилат вздохнул, оmyвши руки,
Страдальца отдал он на муки.

У першому столітті нашої ери Господь сказав: «І будете ви розсіяні по всіх народах і пошлю меч за вами».

Аналізуючи історію, ми бачимо, що ця нація була гонима всіма народами, но такого знищення планового і масового, яке затіяв Гітлер, історія не знала. Я особисто на цю трагедію дивлюся так: Гітлер виконував не свою волю, а волю пославшого його. Я переконаний, що судьби народів не людський розум оприділяє, а Той, кому цей народ належить.

Повернемось до окупації Переяслава 1941 року.

У серпні у наших сусідів Шебеті Степана Гавриловича у саду поставили 4 дальнобійні гаубиці і на протязі тижня стріляли по Борщеву, де попала у кільце наша армія, ті самі солдати, яких я проважав своїм дитячим поглядом, зморених пекучим червневим сонцем і пилом, на захист Батькіщини, а сьогодні вони не знали, що робити від свого безсилля, адже в них, крім винтівки, і та, мабуть, без патронів, ніякої зброї не було. Армія здалась. За Підварками, де зараз племстанція, серед поля огородили колючою проволокою певну ділянку і загнали туди 100-тисячну армію, а других розмістили у других районах. Хто з людей серед полонених упізнавав своїх, німці відпускали. У коменданта города треба взяти папірець і з ним до начальника лагеря, но це щастя випало не багатьом. Ці люди сиділи до морозів, а потім їх відправили туди, куди відправляли всіх. Багатьох судьба лишилась невідомою. Коли прийшла весна 1942 р. і почали тануть сніги, річка Трубіж, як і кожної весни, виходить з берегів, і під час повені течія в річці дуже велика. З Борщевських боліт вода почала виносити у Трубіж убитих коней і людей, які пролежали зиму у болоті і понесла течія у Дніпро. Так закінчилась Борщевська операція. Для Сталіна ця втрата була незначною, Союз був великий і людей вистачало і для воєнної м'ясорубки, і для сибірських концлагерів, а от для батьків і дітей ці втрати були, слів не нахожу. У цьому лагері за Підварками я був два рази і бачив це трагічне безсилля людей, які були за колючою проволокою. Два місяці під відкритим небом, ночі холодні, стоячи спали, стоячи спражнялися, благо не було чим, голодні, спрагли... За що? За наше Боговідступництво. Другого оправдання немає.

У дитячому садочку №2, де моя мама працювала поваром перед війною, у котлах варили, напевно, суп. Люди нашого мікрорайону приносили продукти, у нас було теля, батько зарівав. На підводу ставили три бочки і бочки наповнювали тим, що варили. Мама брала ополоник, ще декілька жінок і я, їхали до лагеря. Німці відкривали ворота з колючої проволоки, маленький дворик, щоб могла заїхати підвода, люди, колись горді, самолюбиві і недоторканні. Напевно серед них були і стукачі, лавиною тиснуть на підводу, готові з'їсти і бочки, і коня. Це сполошна стіна живих людей, яких голод змушував першим підійти до бочок і хоч трохи уталить свій пустий шлунок. Але чотири німці, які були на цьому п'ятачку з нагайками в руках, усмиряли цю голодну людську масу. Як вони їх били по головах нагайками – хазяїн скотину так не бив. Я був дитиною, але мені було страшно і

боляче. Напевно, серед цих людей були і ті, що при руйнуванні святих храмів топтали ногами церковні святині і придавали огню.

Німці вимагали спокійної черги і щоб пропускали тих, що були далеко позаду. Нагайки не відпочивали, нарешті німці домоглися свого. Мама стоїть коло бочки, знімає з бочки покривала і починає роздавати, мене охопила і цікавість і жах, люди підставляли хто пілотку, хто шапку. Котьолків майже не було, остались у болоті під Борщевом. Бочки швидко звільнились і німці нас випустили з цього дворика. Таких візитів з бочками до лагеря було багато і маму помітили два знайомі: Лисенко Олексій, який був перед війною начальником міліції і другий – Половинка, імені не знаю, він перед війною працював у автоколоні інженером і був секретарем КП підприємства, сам із Золотоноші, був на квартирі на нашій вулиці. Перед приходом німців, він був призваний у армію, а дружину отправив до батьків, а пожитки з квартири він перевіз до моїх батьків на збереження. І от цей комуніст Половинка оп'ять повернувся у Переяслав, але уже за колючою проволокою.

Для звільнення Лисенка збирали по людях підписи, що він не комуніст і його випустили, а Половинці мама сказала: «Пробирайся далі від воріт і будь коло проволоки, я завтра принесу одяг переодітись». Так мама і зробила: вибравши мить, передала одяг. Пізнаваючи і придивляючись пройшла до воріт і повертаючись повільно назад, він уже стояв переодітий, чекав від мами сигналу, а друзі проволоки підняли, мама оп'ять, уловивши мить, миттєво проліз під проволокою, став коло мами рядом і не оглядаючись пішли. Прийшовши додому, мама сказала: «Я увесь час читала молитву, але серце мало не вискочило із грудей». Мама ризикувала життям ради благородної місії. Я не знаю як йому доставали пропуск, але він уже з пропуском подався в Золотоношу.

Повернемось до подій, які теж заслуговують на увагу. Поки люди гуманного настрою займалися підтримкою воєннополонених, в цей час німці не дрімали, вони налагоджували владу у районі і місті, вираховували національності. На Заальтицькому кладовищі, біля воріт лісгоспу, люди на протязі років копали глину для домашніх потреб, тому його і називали глинищем. Лісгоспу і всіх будівель, і газкантори тоді не було, за цим глинищем починався пустир до самої Карані. Три вільно найняті копачі розчистили це глинище, упорядкували опширну яму. Для кого ж приготували цю яму? Про розстріл євреїв чути

не було. І ось одного вересневого дня німецькі бортові машини 3, поїхали до єврейських помешкань, загрузали всіх: малих і старих, грудних дітей, вагітних жінок. Їм напевне не говорили, що ми вас на кладовище відвезем і розстріляєм. Це був би переполох. Це моя думка, а як було насправді я цього не знаю. Я був за 100 м від цього глинища і власними дитячими очима спостерігав за цим жахом, але дитяча свідомість це сприйняла за щось таке не жахливе. Машини зупинились від ями 10-20 метрів, з кабін вилізли німці з автоматами, у першої машини відкрили боковий борт, люди зрозуміли для чого їх сюди привезли. Це було видно по тому як вони стали один за одного триматись, плакати, діти хапались руками і рученятами за своїх мам і батьків, але час пробив свій рок. Збувається написане. Солдати виконують наказ Фюрера-Гітлера, вони почали стягувати з машини. Я не считав, десь по десять чоловік, вони роздівались і їх направляли до ями, ставили обличчям до ями, німці відходили на п'ять метрів і відкривали автоматний вогонь. Невинно убієнні падали в яму, потім два німці підійшли до ями і стріляли в яму, а інші стягували з машини очерединих, я не можу передати стан тих людей, які стояли на машинах і спостерігали як умирали їхні близькі не природною смертю. Чи згадували вони у той передсмертний час своїх далеких предків, які вимагали від Пілата: «Розпни Його, хай кров Його на нас прибуде, упаде на наших хай дітей і клятви цієї не забуде від нині кожний іудей».

Я хоч був і дитиною, але не міг дивитися на страхітливе видовище. Я утік додому з своїми однолітками. Так у Переяславі пролилася перша людська кров. Це було сплановане масове знищення євреїв. Після вишукували одиночних, дехто переховувався. У МТС працював Сердюк Кузьма токарем, він у дворі МТС і жив у будинку. Жонатий був на єврейці, мав двох дітей Славіка і Ліду, моїх ровесників. Прийшли забрали маму від чоловіка і дітей, відвели і розстріляли. Що ж це таке? Як це все розуміти?

Послала мене мама на базар: «Колю, піди купи стакан солі». Все продавалось на стакан, і горілка теж. Самогон на базарі продавався відкрито на розлив і цільно, я уже говорив, що базар був коло Успінського храму.

Я минув Альтицький міст і за мостом направо низом вулиця Ковальська, а лівіше, під горку, вулиця, назви якої не знаю, тепер на цій вулиці живе кооперативний будинок. Я іду по цій узенькій вулиці під горку, цю горку утворив кріпосний вал, упереді мене ішла старенька бабушка, з горки нам на зустріч ішла молода

жінка чи дівчина 20-25 років, чорнява, дуже красива, позаду неї ішов німецький солдат, рукава закачені по лікті, автомат наготові, єврейка порівнявшись з бабушкою кинула їй під ноги кошільок, бабушка стала нахилитись, щоб підняти гаманець, але солдат okazaвся прудкішим, він грубо відштовхнув бабу, схопив гаманець і заховав у кишеню штанів і пішов слідом за своєю жертвою. Я тоді вже знав, куди він вів цю молоду людину. Но дитяча свідомість ще не могла повною мірою усвідомлювати цю страхітливую подію, яка прийшла не тільки на євреїв, а на все людство. Від оселі цієї молодої людини і до Голгофи, на яку вона йшла 2 км, на протязі цієї дороги і часу, що відбувалося в душі цієї молодої людини, що вона думала, знаючи свідомо, що за два кроки позаду ішла реальна її смерть, порятунку не було. Люди ішли на зустріч, оглядалися, но і в них порятунку не було, напевно співчували вони, але чимось зарадити не могли. А про що думав палач? Муштрований і зомбований, дивлячись у спину своєї жертви. Вони обоє молоді, одного віку і обоє знали куди і чого ідуть, одна має померти від руки другого.

В чому ця молода людина завинила перед цим, таким же молодим, солдатом, який прийшов з Германії для того, щоб обірвати в неї життя. З того часу пройшло 63 роки, но ця трагічна картина ніяк не може покинути мою пам'ять, вона стоїть перед моїми очима і по нині. Шлях до Голгофи і Голгофа. Чому люди не розуміють, для чого вони прийшли в цей світ з материнської утробы, не вже тільки для того, щоб чинити зло і убивати один одного. Як це дивно. Чому світ лежить у моральній грязі? Як знайти відповідь на ці та інші моральні питання?

Єврейська трагедія у Переяславі закінчилась. Хто з них не виїхав – всіх розстріляли. Одиночні розстріли продовжувались, але вже не євреїв, а воєнопонених. Центральна вулиця Переяслава контролювалась есесівцями: коло автовокзалу сьгоднішнього стояли два есесівці, коло оптики два, за площею на повороті два, за альтицьким мостом на повороті два і в кінці Покровської два есесівці. Вони продивлялись прямі участки вулиці, вони бачили одна пара другу і хто був не місцевим мешканцем, було дуже важко не попасти в поле зору гестапівцям. Вони стояли у касках при повному озброєнні і на грудях висів металевий півмісяць, як половина звичайної тарілки, на якому красувались дві німецькі літери «SS» («СС»). Хлопці були дуже пильні, кожного прохожого пронизували пильним поглядом.

Багато наших солдат, які тікали з оточення, а, можливо, уже з лагерь. До нас у хату заходило чоловік 8-10, першу чергу просили переодітися у що-небудь штатське, а потім просили щось поїсти, а їхню форму мама палила у плиті. Послідні заходили, то уже не було ніякої одежі, щоб їх переодіти. Мама їх направляла до інших господарів, адже вона знала до кого можна. Вони пробирались до своїх домівок, але не всім щастило, багато з них, місто домівок потрапляли на кладовище до братської могили. Кого есесівці затримували, направляли у комендатуру, комендатура була у приміщенні 6-ої школи, з комендатури їх відводили до братської могили, вона поряд з єврейською.

Пізніше прояснилось, чому їх усіх розстрілювали. Переводчик, який був при гібесу, переводив, що це партизани і гібес відправляв їх на кладовище. Одного разу улітку 1942 р. приїхав Бориспільський гібес до нашого коменданта, возив його вільнонайманий шофер, сам бориспілець. Приїхавший пішов до нашого гібеса у приміщення і там перебував якийсь час, а шофер, який його привіз ждав його біля комендатури і відповідно спілкувався з нашими людьми, був здивований тим, що всіх розстрілювали воєннопонених. Через якийсь час обидва коменданти вийшли з приміщення у супроводі перекладача. Бориспільський шофер впізнав його, перед війною вони працювали разом на якомусь підприємстві у Дарниці. Коли Бориспільський гібес сів у машину, то шофер йому показав на перекладача і сказав: «Це юда». Гібес повернувся до нашого гібеса і відкрив таємницю, хто під цим українським костюмом, який носив переводчик, вишита сорочка, штани шаровари і чоботи, скривається «юда». Так трапилося, що я став свідком того, як комендант вів на кладовище свого переводчика.

Де сьогоднішня податкова, з лівої сторони стоїть житловий будиночок, то в ньому був магазин, де ми отримували по картках хліб, хліб привозили підводою у будки. Черга була чоловік 50-60 і я в ній. У руці зажав карточки, не дай, Боже, загубити. Появилась із-за повороту процесія: посеред дороги іде переводчик у тому ж українському наряді, руки за спиною зв'язані, а позаду на коні верхи його супроводжував гібес. Переводчик порівнявся з чергою людей і бисто юркнув між них, але люди розступилися і він стояв один, це була остання соломина, але вона не спасла його. Гібес оставив коня, щось по-німецькі сказав, переводчик якусь мить постояв, а потім нахиливши голову вийшов на центр шляху і продовжував свій останній шлях на Гологофу.

Чому гібес сам повів його розстрілювати? Це лишається для нас таємницею.

У кінці серпня 1941 р. батько виорав город, щоб посіяти озиму пшеницю, на цій грядці росли дві сливи і після оранки лишились два клинки, їх треба перекопати лопатою, батько сказав Петі і Павлику: «Візьміть лопати і підіть перекопайте коло слив не зорані полоски, а потім підемо обідати». Брати стали копати, Павлик мене підізвав до себе і на вухо сказав: «Піди на подвір'я ем-те-ес і назбирай мені окурків». Він курих. На території МТС перебувала німецька військова частина. Німці курили сигарети у дуже красивих упаковках, і я з задоволенням побіг виконувати наказ чи прохання старшого брата. Від нашої оселі до МТС була відстань 130 м. Я вулицею пішов у двір МТС, а на другому кінці цього подвір'я, від річки, пролунав постріл і цей постріл був смертельний для мого брата Павлика. Я вулицею повернувся назад з окурками в кишнях, але Павлику вони уже не були потрібні. Я Петю запитав, де Павлик, Петя мені відповів: «Павлика батько на руках через городи поніс до тих же, що його поранили». Там був лікар, але він зарадити не міг. Пуля пробила ліву руку увійшла у бік і остановилась у позвонку. Лікарня не працювала, потрібно було оперувати, та не було кому. Батько приніс до хати Павлика і положив на ліжку. Німецький лікар приходив декілька разів, але для того, щоб виносити вишиті рушники, яких у мами було багато, він їх брав як плату за послуги, які він надавав Павлику. У Павлика омертвіло тіло нижче рани і через місяць він помер у 14 років. Він народився 1927 року, а був убитий 1941 року. Для батьків ця втрата була дуже тяжкою, батько через три дні після похорону став білий, мама оплакувала багато років опісля і зберігала Павликів одяг, на якому були сліди крові, до своєї смерті і просила, щоб положили в труну під голову, що ми і зробили. Мама померла у 1990 році, батько помер у 1970 р. Моїм обов'язком було пасти корову, нашу кормилицю, а вечором відносив молоко на молочний пункт, у книжечці робив помітку кількості зданого і жирність. Молочний пункт був там, де тепер контора водогону. Німці на корову давали план здачі молока.

У вересні 1942 р. відкрили один 4-й клас у приміщенні колгоспної контори. Контора була, де сьогодні оптика, а на місті сьогоднішньої податкової – були колгоспні комори і колгоспний двір. Клас розміщався у просторій кімнаті, стояли парти, на стіні вісів портрет Гітлера. Викладали два предмети: граматику і письмо, учителька була та сам Глафіра Савична, що

вчила мене у першому класі. Два рази на урок приходив гібес-комендант з переводчиком. Про щось запитував через переводчика вчительку, що саме не пам'ятаю. Коли заходив до класу ми встали, потім він показував рукою, щоб ми сідали, що ми і робили. У класі було 20-25 учнів, я не рахував. Хто організовував це навчання, і хто обладнував цей клас я не знаю. Нам привозили з маслозаводу молочні одвійки, кожному давали кухоль і кусочок хліба, адже їсти хотіли всі: і ми, і вчителька. Шкода тільки те, що це навчання було не тривалим, всього два місяці, а чому і хто закрав я не знаю. Так почалось і закінчилось моє навчання під час окупації.

Розпочались нові тривожні події для Переяславщини. Почали масово вивозити молодих хлопців і дівчат до Германії. Облави робили і вдень, і вночі. Декілька днів забирали у городі і по селах і поміщали їх у школі № 1. На другому поверсі у класі розміщали хлопців і дівчат у класах, у коридорах чергували охоронці по 2 чоловіки. Передачі німці приймали від рідних: продукти, одяг, побачення були виключені. Рідні могли побачитись і попрощатися тільки тоді, коли їх виводили і погружали на автомобілі. «Це було дуже коротке побачення і прощання, при цьому прощанні пролито було чимало сліз, як в'язнів так і рідних, адже везли цих дітей, яким було по 15-16 років у чужу країну, де не було ні близьких, ні рідних, ще й мова чужа. Так потрапив і мій старший брат Петя, якому не було 16 років. Плакав і я з батьком коло першої школи, коли його з іншими виводили з приміщення. Ось що я пізніше записав зі слів брата Петра Івановича: «З першої школи грузовиками відвезли на Переяславську залізничну станцію, погрузили у товарний вагон до Києва, у Києві строгої охорони не було, хто хотів утікати, той утік, но ті хто вперше побачив, то не знав куди втікати. У Києві сформували команду 300 чоловік, видали по хлібині і по палці ковбаси, погрузили у товарні вагони і дві неділі везли до Польщі, у Польщі нагодували гарячою їжею, посадили у пасажирські вагони і до Германії доїхали бистро. У Германії на вокзалі зустрічала німецька молодь – хлопці і дівчата з букетами квітів, і направили нас у баню митись і парить воши і гниди, яких було вдосталь. Після бані погодували і зразу приїхали нас забирати. Мене і ще двох забрав фермер. Мене відвіз до сусідки, двох других – фермерам. Я працював у хазяйки на полі і по господарству, доїв корів. Було нас 4 чоловіки: француз, поляк, я і пожилий німець. Хазяїн воював. Усі ми їли за одним столом з хазяйкою і її двома дітьми.

Коли Степан Бандера розірвав союз з Гітлером, хазяйка нас відокремила, ми стали їсти окремо, але хазяйка нас не обіжала». Пам'ятаю, як у час ночі була облава і його забирали, ми з ним удвох спали на кроваті, як його сонного стягли з кроваті, а мати вхопила його і не дає забирати, як поліцаї її ударив прикладом у груди. Як це жахливо! А хіба не так само ка-ге-бісти сталінські вивозили цілі сім'ї на північ? І ніхто з них не повернувся. Коли світ і люди в ньому помудрішають і подобрішають?

Ще одна подія відбувалася в Переяславі, чи не найвидатніша. Проїшла чутка, що у Вознесенському храмі обновляються іконостаси, вся художня розпись, яка була на стінах і потолках. Це був травень 1943 р., мама нас переоділа: мене, Зою і Толю, і ми пішли подивитись на це чудо. Храм був пустий, ніякого начиння, одні стіни і на стінах розпись. Апостоли на стінах були обновлені, а де пуля зробила ямку, оставалось чорне п'ятно, ми зайшли у притвор, який був з ліва від входу, у притворі на потолку сонце з променями, по чотирьох кутках ангели. Ми стояли десь півгодини і на наших очах рухалось обновлення, здавалось, художник невидимою рукою тільки наніс краски. Поліцаї ходили по храму і говорили: «Що ви дивитесь, якийсь дурень ночью красить, а ви у чудо вірите». Потім ми пішли і всі вчотирьох сфотографувалися, ця фотокартка у мене збереглась. На ній сімейна чита Тарапона Івана Петровича: наша матінка Тарапон Якилина Антонівна, 1905 р.н, родом із села В'юнище; Тарапон Микола Іванович,

1933 р.н.; Тарапон Зоя Іванівна, 1937 р.н.; Тарапон Анатолій Іванович, 1938 р.н. Старший брат Тарапон Петро Іванович, 1926 р.н., у цей час перебував у німецькій неволі.

Через Переяслав проходило багато військових частин: німецькі, мадярські, венгерські, італійські. З усіх цих армій я не бачив ні одного пішого солдата: на машинах, на мотоциклах. А 1942 р. через Переяслав проїхали два полки німецьких дітей по 16 років, Гітлер вигрібав усі резерви, дійшла черга і до дітей, всі вони їхали на велосипедах. У Переяславі вони відпочивали по 3 суток, а на лузі, коло єврейського кладовища, їх обучали стріляти з автоматів і мінометів. Міномети стояли 2 штуки, коло річки, а міни летіли до кладовища і там гупали під горою, а кладовище на горі, а ми гуляти ротовізили. Нам було цікаво спостерігати, як німецькі солдатика опускали по черзі міну у звичайну трубу і вона з труби вилітає і нам її видно, як вона описує траєкторію і падає, і вибух досить сильний, нам було добре видно, бо нас розділяла тільки річка 20-25 м. Гітлер гнав цих дітей у м'ясорубку. Батьки цих дітей теж відчували на собі велику трагедію, гибель своїх дітей. За що і про що? Через якоїсь кучки фанатиків погинули мільйони ні в чому не винних людей, дітей обох статей.

Зима у 1942-1943 рр. була дуже сніжна і морозна, за одну ніч випало 2 м снігу, з хат одні криши над снігом виглядали, це було так романтично для нас, дітей. Сніг дуже тугий, вроді спресований, ми по снігу ходили і не провалювались. Коли весною почав танути сніг, то паводкової води було дуже багато, Дніпрова вода почала підпирати на Трубіж, то вода почала затоплювати те, що ніколи не затоплювалось під час повеней. По Альтицькому мосту була вода сантиметрів 5-10.

На початку травня 1943 р. на нашій вулиці Каранській появились громадні оруді, але всі деформовані: в одних стволи зникли, у других роздуті, у третіх стволи на ленти наче хто порізав і ці металеві ленти позакручувались наче паперові. По цій ізуродуваній деформації видно, що їм було дуже жарко, чи під Сталінградом, чи на Курській дузі, цього не знаю. Бачив, що метал не витримував. А як же люди? Науковці і винахідники зробили інструментів, ану давайте випробуємо самі на собі, і випробували. Бач яка мудра людина, що не сконструює і все у толк. А ці деформовані пушки не самі втекли з поля бою, їх притягли солдати. До нас у двір заїхав мотоцикл і два німці. Зайшли у хату, подивились кімнати і поїхали, через деякий час повернулися учотирьох. Зайшли у кімнату, шафу не чіпали

і кровать теж, з вешмишків щось повитягували, причіпили якісь балончики, почало шипіти. Через хвилину лежать чотири надуті матраси, покрили їх двома простинями і одялом. За якісь 2-3 хвилини постелі були готові. Я такого ще не бачив і мені дуже хотілось до нього підійти і торкнутися. І я підійшов, але у відкрите вікно німець посварився на мене пальцем і показав рукою, щоб відійшов. Я більше до нього не підходив, боявся, адже знав, що це вороги, вони вбили мого брата і розстрілювали людей. Ці німці і їх пушки стояли днів десять. Потім до пушок причіпили якісь тягачі і раптово зникли у невідомому напрямку, а одну пушку покинули з відірваним дулом, стояла вона зразу за поворотом, як на кладовище повертатъ

У 1942 р. по Каранській вулиці ішли похоронні процесії, попереду ішли солдати – 12 чоловік з карабінами на плечах, за ними їхала машина, на якій стояла труна, за машиною йшли декілька німців і з ними одна молода жінка, а через деякий час був другий такий же похорон, але уже ішли дві жінки, теж молоді, можливо, сестри, можливо, дружина покійника. Я був присутній на двох похоронах, нас приваблював салют. Кладовище німецьке було у районі лагерів, 40 метрів від містка на Трубежі. Ями копали вільнонаймані 3 чоловіки, жили вони в крепості, а хто вони не знаю, вони кожного ранку берегом річки йшли в лагерь, а вечором поверталися – це їхня була робота. Готових ям було викопано примірно десять рівними рядами. Вони знімали з машини, знімали кришку з труни, жінки плакали, прощались, потім накривали кришку, забивали цвяхи і ці ж копачі могил опускали труну у яму. Жінка, жінки кидали на труну квіти і по жмені землі тричі, потім солдати по команді робили три залпи у повітря. Копачі закопували могилу, а німці поїхали на машинах, а ми хлопчаки потьопали пішки. На кожній могилі стояв хрест із берези. Біленькі хрести і на хресті каска надіта. З другого боку лагерів, там де тепер шлюзи, той увесь пустир був опоясаний річкою. На цьому пустирі німці ставили скирти сіна. У 1943 р. там стояло двадцять вісім скирт. У німців було багато коней (важковози), коні дуже великі з коротенькими хвостами, для волосені хвости не годилися, наші коні були карликами поряд з цими кінями. У другому кутку лагерів був лагерський міст через річку, по якому могли переїжджати як підводи так і машини. У 1999 р. я був присутній, коли розкопували ці німецькі могили і забирали останки, кудись вивезли, куди не знаю. Два молоді чоловіки, трактор з ковшом і тракторист. У хлопців карта кладовища, помічені всі

могили померлих. Я запитав: «А якщо ви пропустите якусь могилу?» Мені відповіли, що такі шукачі їм не потрібні. При мені розкопали три могили. Трактор копав на певну глибину, потім у яму залазив один з двох: в руках маленька лопатка і металевий крючок. Від ніг починав вибирати кістки, а другий тримав голубий поліетиленовий мішок, на якому хрест чорної фарби і щось написано на німецькій. У цей мішок складав останки, кожную могилу у окремий мішок. Коли копач дійшов до голови знайшов щось металеве, пальцем протер. Я його попросив: «Що це таке?» І прочитав. Він пояснив: «У кожного німецького солдата-офіцера на шиї вісив такий полумісяць, а другий такий же зберігається у архівах, а на цьому написано ось що: «Кулеметний полк, кулеметник, 25 років, №121». Я стояв і думав: «Оці останки затлівші навек, а це був колись справді живий чоловік». По цьому медальйону у архівах знаходили цю людину, яка погинула і похована у Переяславі на березі річки Трубіж. Дві могили були розкурочені вандалами і медальйонів не було. А хіба археологи не вандали? У армії більшовиків таких медальйонів не було. Зате у більшовиків була ненависть до переможених ворогів, навіть до покійних, вони 150 могил зрівняли з землею і на могилах зробили футбольне поле. Хорошими ділами ми виховували молоде покоління, тому сьогодні ми маємо, те що маємо – опустошені людські душі. Війна і окупація принесли великі тягби і розрухи, але дитячий вік вимагав свого – зимою коньки, а влітку другі забави: купання в річці, у «пітомнику» крали яблука. А Остап Прокопович був сліпий на одне око, але нас помічав і одним оком, як ми забиралися у сад. Він за нами, нас спасала річка від погоні. Ми у воду, а він на березі постоїть і повертається у сад. Для нас це було забавно. Він, до речі, знав мене, бо декілька раз говорив моїм батькам, а як він міг розпізнавати мене серед компанії моїх однолітків та ще і одним оком, не знаю. Одного разу з своїми братиками і такі як мої брати, чоловік вісім. Це було улітку 1941 року. Гуляли коло річки ввечері. Почало темніть. Почали радитись до кого поліземо по огірки. Рішили до Дроня Данила. Ждали, щоб гарно стемніло, до речі, у 1940 році, я з братами пішов у Лагері, де було повно воєнних і мені один лейтенант подарував польову сумку дермонтінову. Він сам і надів мені через плече. Радості не було меж, навіть брати мені заздрили. Я з нею не розставався, навіть спав з нею. Так от, стемніло і ця компанія гусаком пішла стежкою до грядки, де росли огірки і я поплентався за ними. Хлопці шарять по

гудині, помацки шукають огірки, чути було як гудина шелестіла, і я ж почав шукати, намацав декілька огірків і в сумку польову складаю, потім раптом повна тишина і тут чудо: мене чийсь сильні руки підняли і притиснули до себе, у мене в голові промайнуло: «Я спійманий» – і з переляку впісявся і почав плакати. Благов: «Простіть мене і відпустіть». Данило Захарович почав мене заспокоювати і пообіцяв батькам такого більше не робити. Я дуже обидився на своїх братів за те, що вони не шепнули «шухер». Вони мене щось питали, але я їм нічого не відповідав, пішов мовчки додому сушити штани.

Ще одна маленька подія з мого дитинства. Якось до нашої хати завітали гості: начальник поліції Лисенко Олексій, поліцай Потапенко, Біденко Саміло – начальник пекарні, дядько Андрій Литвиненко – він працював лісником у займі коло Городища, він же чоловік сестри моєї мами, жив у В'юнищах. Батько мене позвав і приказав: «Гуляй на вулиці і спостерігай, якщо на вулиці появиться поліцай, або німець – бисто постукаєш у оте вікно». Це було восени 1942 р. У хаті вони перебували години півтори-дві. Я їх стуком не турбував, бо не було ні поліцаїв ні німців. Потім вони розійшлися. Зібрався йти і дядько Андрій, а мама йому каже: «Куди ти підеш, уже темніє. Ночуй, завтра ранком підеш, а то ще вовки нападуть». «Я вовків не боюся» – відповів він і пішов на В'юнище, а Саміло Біденко провів його до річки. Дядько пішов, зник за поворотом коло будків, аж ось ідуть із Лагерів утрюх гробокопачі, Саміло їх піджидає. Підійшли, почалася сварка, яка швидко переросла у бійку. Саміла звалили і утрюх хочуть його бити, а не виходить, вони більше його тримають, аніж б'ють. Саміло начитвереньках повзе до обрива, щоб з обира звалитись із ними в річку. Вони його тримають, а він повзе все ближче і ближче. Вони зрозуміли, що він обов'язково хоч одного, но потягне у воду. Хлопці видихавшись покинули Саміла. На прощання сказали: «Ми ще з тобою порахуємось». І пішли.

Ми, дітлахи, як те перекотиполе, на всіх подіях встигали побувати.

За що ж ці кріпосні дядьки хотіли Самілу порки дати. Від своїх батьків я дізнався: декілька днів назад, що Саміло пожартував з цими хлопцями з кріпості. У Коржика Остапа Прокоповича, проти його городу на березі ріс осокор, нахилившись на річку, смеркалось, Саміло роздягнувся до гола, одяг приховав, а сам виліз на осокора і усівся якраз над серединою річки, хлопці нічого не підозрюючи, ідуть і розмовляють. Навколо тишина, у річці

маленькі забережні тонкого льоду, тільки-но вони порівнялись з осокором, Саміло в цю мить спускає гази з великим грохотом і летить у воду. Водяні бризки обляпали хлопців, переляк був дуже великий, бо вони зупинились тільки коло своїх хат, від шаленого бігу і хекання в них відібрало мову, коли прийшли до тям стали думати, що це могло бути не інакше як чорт і почали знайомим розповідати як їх налякав чорт. Ця легенда так й би залишалася правдою, якби сам Самійло себе не виказав, він теж почав розказувати всім знайомим як він налякав гробокопачів. Самійло на той час уже мав троє дітей, жартівники українці.

Такі зустрічі у нашій хаті відбулися дві, з вищезгаданими особами. Друга зустріч відбулася узимку, якого місяця не пам'ятаю. Від батьків я дізнався, підслуховуючи їхню розмову, що ці зустрічі були пов'язані з горе-партизанами, які переховувалися усю окупацію у лісі за Дніпром по ярах. Їх було 6 чоловік, я чув від батька і прізвища їхні, але з роками забув. Батько ловив рибу неводом, їх була бригада: батько, Шабеті Степан Гаврилович і його син Юра, Палочка Федір. Рибу ловили у озерах на Козинському і Городиському лузі. Озер було багато і риби в них теж багато, я озера навіть знав поіменно: Вирі, Семедіха, Саваєчів вирок, Ревуче Нижне і Верхне, Тарапоненка вирок, це на сінокосі моїх предків, Лататне, Попів вирок, Біловідка, Піщанка, Глийки, Діхтярка, Плоське, Біловід, Подовжа, Макаренків Вирок, Продерся. Це я перерахував не всі. Багато забув. У цих озерах було багато риби різної породи, ловили круглий рік, крім весняної повені, адже луг повністю заливався Дніпровською повінню кожної весни. Саме цікаве озеро – це Вирі під Козинцями, з нього витягали неводом цікаві історичні речі: кам'яну мотигу, половину рога, можливо меншу половину, більш всього, що мамонта, діаметр 12 см, декілька наконечників стріл, кам'яні, трьохгранні, ідеально відшліфовані і у нижній частині з дирочкою для вставляння древка, стріли. Озеро дуже глибоке – 18 м глибина. Схоже, що на березі цього озера було древнє поселення. Чого там розкопки не проводили археологи, мене це дивує. Ще про одну цікаву знахідку варто згадати. Це було у 1965 році, на березі Подовжи навтошукачі пробурили скважину 260 м, із неї вирвався стовп води 30 м висотою, вода оказалась дуже смачною. На лузі багато було людей на заготівлі сіна. Була косовиця сіна. Люди попросили буровиків, щоб вони залишили цю скважину за певний могорич. Вони буличником заглушили напор і приварили гусак, вода почала спокійно бігти і стікала у озеро Подовжу. Ну що важливо, що ця

вода оказалась лікувальною. Кого мучила печія, після вживання цієї води, печія зникала. Ці всі унікальності похоронені під водою Канівського водосховища. Дуже мудрі.

Однак повернемося до наших рибалок і партизан. Ця неводна бригада рибу здавала німцям. Контролював рибалок поліцай Потапенко, начальник поліції Лисенко про це знав, начальник лікарні Біденко Самійло виділяв хліб для цих партизан, дядько Андрій знав, де їхні точки схованок у лісі. Ця п'ятірка людей підтримувала цих комуняків, але їм не вірили, адже комуністи – це люди, які не мають ні честі, ні совісті. За два дні до приходу наших військ у Переяслав був короткий вакуум, німців нема і наших ще нема два дні. І за ці два дні ці комунячки, шукали яку б його пакость зробити, показати свою роботу і нею прославити свій загін. І що ви думаєте – знайшли. Три-чотири дні по Дніпру припинилось судноплавство, те, що німцям було потрібне направили у річку Прип'ять, те що не потрібне потопили. На Переяславській пристані у заливі Кошелі стояли дві баржі дерев'яні з дугами від носу до корми, ця дуга укріпляла баржу. Одна баржа була загружена пшеницею, друга баржа стояла коло елеватора під загрузкою, але загрузити ще не встигли, вони були покинуті німцями, уже не було чим тягнути. Цей загін мерзавців у дні вакууму пустили на дно баржу пшениці і почали шумно оголошувати, що ми не дали німцям вивозити хліб, поначіплювали червоні тряпочки на кашкетах і хизувалися на виду у всіх, повилазивши зі своїх схованок. Така була партизанщина на Переяславщині.

Я вже говорив, що наша вулиця і всі бічні вулиці були порослі споришом, зелений ковер. Ми завжди гуляли на вигоні коло Урбаника. Вечорами виглядали дядька Саміла, він часто провідував рідню свою, яка від нас жила за дві хати, Срібний Семен (вулична кличка – Кішка).

1942-1943 рр. дядько Саміло частенько був випивший, але не п'яний, всіх нас до себе підзиває і всім потроху дає цукерки-лідінці, їх робили на хлібзаводі, і прибалакує: «Мої діти, мої квіти, одні бандіти пішли, а другі бандіти прийшли». Те саме було у 1944 р., ми як завжди його на вигоні виглядали. Ось він іде. Ми вже знали, що він нас угостить ліденцями, для нас це були ласощі. Від початку війни ми цукерок не бачили, тільки дядько Саміло нас пригощав, і так же як при німцях, так і при сонетах, він повторював: «Мої діти, мої квіти, одні бандіти пішли, другі бандіти прийшли». Якось добра душа наступала, і Самілу дали 10 років. Від нього був один лист, в якому написав, що відморозив обидві ноги і після того все вмерло.

Так погибали кращі сини України. Його онук Ігор Біденко, тепер керує телекабельною мережею.

А як судьба ропорядилася з цією п'ятіркою людей, яка два роки підтримували продуктами, одягом та інформацією цих комунячків, які ховалися у лісових хащах? Саміла Біденка у Сибірі кончили. Лисенко і Потапенко не вірили у підтримку при потребі цим горе-партизанам, тому при підході наших військ Лисенко О. застрелився, Потапенко пішов з німцями, невідомо де і коли загинув, Литвиненко Андрій помер своєю смертю, мій батько помер у 1970 р.

Повернусь до мого брата Петра Івановича. Петя і Шабетя Юра їздили з батьками по рибу і додому приїжджали два рази в тиждень помитись і переодягтися. По теплу ночували у копицях сіна, узимку у знайомих у селах Козинці, В'юнище, Городище, ховались від Германії. Їздили підводою, у двір заїжджали по темному. Коли вночі прийшла поліція, у вікно втекти не вдалося – під вікнами стояли поліцаї, а три зайшли у хату. І коли батьки зрозуміли, що спасіння немає, пока Петя удівався, батько вислизнув із хати і побіг до Шабетів, Юра з хати утік і так він не потрапив до Німеччини. Переховувався з батьками по лузі до приходу наших військ. Похоже, що наші люди «стукали» і німцям, коли по своїй природі підла, або бездумна, то їй однаково кому «стукать»: німцям чи кагебістам. Коли ми отримали першу отримку від Петі, сльози радості у всіх нас текли. Толя був ще малим, але плакав і він, а мама отримку цілувала і до грудей притискала, без перестанку перечитувала і цілувала, адже Петю як забрали йому ще не було 16 років. Дозволяли писати тільки на отримках, багато слів і цілих речень цензура чорною тушшю затушовувала. Петя попав до хазяйки на ферму, вона мала двоє дітей. Петю не обіжала, хазяїн забраний на війну воювать за Гітлера. Прийшли наші. Зв'язок з Петью обірвався до літа 1945 р.

Як склалася судьба у Юри Шабеті. Навесні 1944-го р. Юрі виповнилось 18 років і його призвали у армію. Добре запам'ятав я день, коли його батьки проводжали до военкомата, да і в останню дорогу. Вони зайшли до нас і Юра всіх поцілував і плакав. Це був день після Пасхи Хрестової у день православних проводів. Через два тижні батьки отримали похоронку, погіб під Будапештом. Як Господь судьбу оприділяє кожній людині. Влітку 1945 р. я гуляв з хлопцями на вулиці, ось іде почтальйон Бутник. Підходить до мене, витягує з сумки трикутний лист, дає мені і говорить: «Біжи додому, твій брат живий».

У мене так почали бігти сльози радості, що дороги не бачив, одною рукою сльози витираю, другою листа тримаю і полетів і опять усі плачуть, але це вже були сльози радості. Війна закінчилась і давала надію на те, що він уже повернеться додому.

Відступ німців з Переяслава відбувався непомітно і спокійно у другій половині літа 1943 р., але мужчин тиняючихся по місту хапали і запихали у підвал, який знаходився на території військової частини, коло Вознесенського храму і запирали вісячим замком. Стояв часовий коло підвалу і на території стояла вишка з кулеметом. У підвалі було декілька десятків чоловік, очередного піймали Палатного. Він ухопив замок, якого відімкнув німець і ударив німця по голові і крикнув у підвал: «Хлопці, тікайте!» І люди з підвалу рвонули хто куди. На вищці німець помітив втечу і з кулемета відкрив вогонь. Декого убив, більшість утікла. Німців у місті лишалося мало, вони спішно відступали, а тому і погоні за втікачами особливої не було. Через Переяслав мало проїжджали мотоцикли, останні відступаючі. Батько запряг коня, склали пожитки на підводу, корівку прив'язали до воза і поїхали за Тихона – це за об'їзною. Під Горбами єсть куток, в ньому багато горішини і ми у тій горішині перебували троє суток вакууму: одні пішли, другі не прийшли. Тоді ще жив під Горбами Тихон. Він був охоронцем харківського сінокошу. Він сам каранський, але господарство його було під Горбами. На Причисту у Карані храм, тому і до Тихона прийшли храмові. Карань храмувала, війна не війна, а свято потрібно святкувати. Такі вже люди, нічого не вдієш. Десять коло одинадцятої години ранку на шосейній дорозі, яка пролягала до пристані через Карань появились три танкетки (легкі танки) і остановились. Їх оточили люди з горілкою і закускою. У танкетках відкрились люки зверху і вилізли танкісти, почалось вітання, відбулася радісна зустріч. Раптом збоку Переяслава появилася кукурузник (так звали літака). Він пролетів над танкетками і тільки їх минув відкрив кулеметний вогонь по танкетках, один танкіст звалився, невідомо вбили чи поранили, його втягли в середину, люки закрились і танкетки поїхали до пристані, люди порозбігались. Це було проти Каранської сільської ради. Кукурузник оказався німецьким. Раз танкетки пішли на пристань – значить німців у Переяславі немає. Батьки рішили повертатись додому. Запрягли коника, прив'язали корівку до воза, Зоя, Толя і я на воза, я керував коником і ми рушили, батько сказав: «Ви, Колю, їдьте, а ми вас наженем, зайдем попросаємось з

Тихоном». І ми поїхали. Дорога була по лівій стороні понад річкою, я обернувся, батьки були від нас метрів за триста. Я їхав на бродок Доброгорський. Там, де тепер дачі коло музею, тоді було відкрите поле, дорога, яка пролягала через єврейське кладовище прямувала через Греблю і на гребельський міст, а перед єврейським кладовищем, дорога повертала вліво і спускалась з гори, пролягала через луг на лагерський міст. Я помітив, що з гори з'їжджали два автомобілі з солдатами і прямували на лагерський міст і в цей час з боку Чирського показався кукурузник. Я ще й закричав: «Наш, наш». Коли він пролетів над нами, то з нього зацокодав кулемет, він стріляв по автомобілях і по нас, бо кулі поряд з підводою піднімали пил. Далі ми спокійно доїхали до своєї хати. Коня батько випряг, відвів у сад пастися і корову теж. Солдат у Переяслав прибула велика кількість на підводах, піших, на автомобілях, ішли і їхали на три мости: Підварський, Гребельський і Лагерний. Декілька танків їхали на Гребельський міст, три танки проїхали по мосту, а четвертий завалив моста і сховався під водою. Танкісти врятувались, а сам танк витягли у 1949 р. Поряд з мостом був бродок, тоді всі пішли і поїхали через бродок. Складається таке враження, що ця армія ніким не керована, велика маса людей ішла проізвоільно, ніким і нічим не підтримувана. Це була навала людей, життя яких не цінилося. З Дніпровських гір, де укріпились німці, лівий берег був видний як на долоні.

Десь об одинадцятій годині із-за Дніпра летять літаки – 11 штук. Солдати відкрили по них стрілянину з автоматів, я за цим з цікавістю спостерігав, але лише одну мить, пока не засвітили бомби і мене потягнули в окоп. Земля почала здригатись від потужних вибухів бомб, за 2-3 хвилини все стихло, літаки полетіли за Дніпро, але це був тільки початок, через десять хвилин прилетіли другі бомбовози, знову здригається земля від потужних вибухів. Ми сиділи в окопі, а в тисяч солдат окопів не було і боронитись від німецьких літаків не було чим. Де наші були літаки, де була зенітна артилерія, невідомо. Відомо тільки те, що німецькі літаки три дні хазяйнували над Переяславом, як хотіли. Наша садиба, а також наших сусідів упиралась у річку Трубіж, тут особливо багато було військових, адже у річці можна і помитись і випрати свою одягу. У сусіда нашого у саду стояло три похідні кухні, коло них на дошках тушували кабана, готувались нагодувати армію. Із свого окопу ми побігли через дорогу до сусіда в окоп Шабетів, нам здавалось, що там менше воєнних, а коли бомба попала у хату

Шабетів, нас у окопі ледь не привалило, а тут ще й хтось прибіг і крикнув, що у Бамбулів бомба попала прямо у окоп, погинуло 18 чоловік, одна дівчинка лежить ранена, мама закрила своїм тілом – це трьохлітня Люба Горлушко. Батьки за нас і за окоп. Коли перебігали вулицю до свого подвір'я, то я побачив щось жахливе – Переяслав горів. Хати переважно були криті соломою, тому солома літала: на вулиці солома, на деревах солома, стовпи телеграфні лежать поперек вулиці з проводами. Коли ми забігли у свій двір, то зразу кинулось у очі: два солдати лежали убиті і рядом з нашим окопом. Ми бігли до річки стежкою. Назустріч нам два солдати, під руками тримали третього, він дивився уверх, ніг у нього не було, із живота тяглися по землі кишки, коли добігли до того місця, де стояли кухні, на стежці, якою бігли, лежали два вбиті. Солдат накривав їх шинелею, кухні валялись перевернутими, кабана не було, три потужні бомби якраз попали у цей натовп солдат. Добігши до річки, тут відкрилася ще жахливіша картина, під берегом скільки зір сягав сиділи, лежали окровавлені люди. Санітари і просто солдати перев'язували покалічених людей. Проти городу Срібних річка була не глибока, мені по груди. Я перебродив сам, Толю і Зою батьки перенесли. Тільки перебрили річку і вбігли у кукурудзу, уже почули гудіння літаків. Ми вже по гулу оприділяли пусті чи повні летять. Ми попадали у кукурудзі і знову почалось. Коли зривається півтонна бомба, то кров холола і охоплювало таке відчуття, що увесь світ з ума зійшов. Викидали нам на голови гостинці і летіли на свою базу у район Ходорова. Проміжутки між польотами були стандартні 10-12 хвилин. Перебігли городами Оболонь, на березі Попівки попадали, знову летять і знову земля під нами зривається від страшних взривів бомб. І так ми перебіжками добігли до болота під германським лісом і там, між купами, пролежали до вечора, добре, що було тепло і вода у болоті була не холодна, а може то від страху ми не відчували того холоду. Їсти теж не хотіли, та й не було чого їсти. Одне приємне відчуття на болоті, коли півтонна бомба зривається, то на торф'янику гоїдало вроді на пружинному матраці. Навколо нас, де ми лежали, постійно чулись благання до Господа: «Господи, спаси й помилуй». І це благання ні на хвилину не припинялось. Чому люди такі лицеміри? Згадували Господа і до цього, але у сквернословії, а коли стали падати на голови півтонні бомби, вони Господа стали благодати: «Спаси, Господи, і помилуй». Пройшло 65 років з того часу, а ті молитви і тепер змушують переосмислювати наше життя і те, хто ми такі.

Крім бомб німчики на голови нам швирили і хитромудрі бомбочки – ми їх називали мінами. Це була звичайна громадна бомба 1,5 м довжиною. Складалася з двох половинок, у носовій частині замість взривателя умонтований часовий механізм. Туло вище цієї бомби було начинене маленькими бомбочками, яких уміщувалося 500 шт. на певній висоті від землі ця бомба розділялась на дві половини і з неї на землю горохом сипалися ці бомбочки. Вони вбивали навіть курей, а солдатам калічили ноги. Багато цих бомбочок падали боком і не розривались, загрузали у землю на 15-20 см. Коли на весні люди копали городи, то багато їх викопували. Складали їх на купки, сапери їх забирали, але хлопчаки були прудкішими, за що платились смертю, або каліцтвом. Яковенко Сева, бувший головний лікар міської лікарні, батько викопав і положив на вулиці під забором, Сева рішив каменюкою її розбити, ударив по капсулю і прогримів вибух, чорний дим розсіявся. Сева лежить з покаліченими ногами. Олі Неїшко батько Володимир – те саме. Але багато було смертей: Тонконіг Толя і сестра Рая жили на улиці Щорса – погибли. Всіх не можу перелічити, бо дуже багато було смертей підлітків. Весною під час повені річка виходила з берегів і ми на цих бомбових половинках плавали по мілководдю, їх було дуже багато, тільки у нас на городі лежали три такі половини.

Повернемось до болота, у якому ми пролежали до темна. З наступом темряви бомбування припинились, але Переяслав стояв у вогні. Скрізь горіло, німчики попрацювали на славу. Дасть Бог і їм те буде. Додому ішли через Греблю, але річку прийшлося перебродити, бо міст уже був розвалений танком. Батьки зайшли до родичів, щось радились. Дядько Грицько запрягав коня у воза і самі збори я проспав. Проснувся ще було темно. Ми на возі. Я запитав: «Мамо, де ми, куди їдемо?» – «Завтра побачиш». Назавтра я побачив, що ми в селі Пологі-Чобітьки. Нас приютила сім'я. У війну люди були співчутливішими і добрішими, загальне лихо людей ріднить і робить гуманними. Ми спали на підлозі всі покотом, але на сніні добре було спати. Одна ніч добре запам'яталась. Якась частина визволителів на ніч зупинилась у селі. Хтось почав стукать у хату, не знаю хто відкрив. Моя мама і хазяйка утікли на горище, а Срібна тьотя Катя залишилась з нами на підлозі лежать, воєнний почав світити спичками, потім почав моститись коло тьоті Каті, між ними виникла сварка. Ми всі проснулись, в хаті піднявся лемент. Ми почали плакати і кричати. «Чаво

орьоте?» Після цієї драми він залишив хату і пішов. Буряк (кличка) Холодний Сергій Наумович проживав у сусідній хаті. Ми з ним на двоколкі, це візок на двох колесах, бо нашого воза конфіскували воєнні, два рази на тиждень навідувались у Переяслав чи гаразд з хатами. Наша була відкрита, і в кухні лежала купа воєнних ботинків, побиті осколками, а на двох кроватях матраци промокли навскрізь кров'ю. Літаки стали рідше налітати, наші війська определили позиції, окопались у Гаті у Займі, поховались по лісах і окопах, для самолётів не було певної цілі. Літаки тільки Мессершмідти, швидкісні.

Через місяць ми повернулись додому, стали готуватись до зими. На городі вибрали картоплю, яку не добрали воєнні. Но в нас, слава Богу, осталась жива корова, наша кормилиця. Батькова сестра Соня перейшла до нас з Гришею і Меланією, жила вона по вулиці Альтицькій, бомба влучила прямо в хату. На Дніпрі почали будувати переправи, під прямим вогнем німецької артилерії і кулеметів – це Трахтемирівська і Зарубинська. Зарубинська переправа, 600 м нижче, де Трубіж впадає у Дніпро. Ці дві переправи з'їдали кожного дня по 300-400 чоловік і продовжувались півтора місяця, коли під Вижгородом перейшли Дніпро наші війська, тоді і на зарубинській горі послабшав опір і наші війська ухопились за правий берег. Безспокійні ночі продовжувались усю осінь, тільки завіє «месер», а в нього був особливий звук, ми легко розпізнавали його по звуку, ми вже летимо в окоп. Спали, як горобець на тину. Коли уже наші війська укріпились на правому березі, появились наші літаки, один раз на два дні робили наліт за Дніпро. Бомбили не далеко, бо добре чути було вибухи бомб. Літаки групами, по 15 бомбардувальників, їх супроводжували 4 винищувачі, один попереду, позаду і по боках, а назад повертались без всякого строю і охорони і одного разу поплатились. Повертаючись назад, де не візьмись «месер» з боку Барисполя. З висоти пішла униз кулеметна черга. Літак загорівся і упав у районі слободи. Злетів над другим, загорівся та упав, де зараз озеро коло пристані. Два пілоти вискочили. Заліта над третім, кулеметна черга, горить, упав десь біля Малої Каратулі. За 5 хвилин збив три літаки, розвернувся і зник у напрямку Борисполя, де були наші яструбки-охоронці, невідомо. По нашій каранській вулиці кожного ранку у напрямку Дніпра йшов строй людей, 200-250 чоловік у своєму одязі, переодягатись не було часу, а можливо не було у що. Вечором

повертались назад на декількох підводах покалічені, інших хоронили води Дніпра.

Я сьогодні дивлюсь на ветеранів війни, які понавішували орденів та медалів від шиї і до матні, чи дійсно ветерани з того пекла, з якого мало хто остався в живих, то вони уже відійшли.

А ті хто у війну тинявся по тилах, вони сьогодні виставляють свої заслуги.

Я пропустив одну цікаву деталь. Узимку 1942-1943 рр. через Переяслав німці тягли цікаву пушку на санях. Довжина цієї площадки на полозах приблизно 10 метрів, а дуло пушки десь теж метрів 8-10, на краю площадки стояла стойка, яка підпирала дуло, бо воно перевернуло б і сам лафет пушки. Товщина дула десь 35-40 сантиметрів, тягли цю установку 6 пар коней, коні громадні, з короткими хвостами, а копита як чимала тарілка. Зброя на конях відповідно до коней, на кожному коні сидів німець. Пізніше була розмова, що цю пушку тягли у Крим, які то з неї летіли снаряди. Я пізніше не звертав уваги, але воно само кидалось у вічі, яка була велика різниця між арміями: нашою і німців. Це порівняти можна так: поставити рядом пропитого алкоголіка з обистяною матнею і інтелігентну людину, ви побачите зовнішню різницю між ними. Таку різницю я бачив між двома арміями. Згадав за коней і упряж на них. Вози у циган кращі, упряж на конях, одна посторонка – звичайна віршовка, а друга – з проволоки. З боків коней кров капає, на боках рани від віршовок і проволоч. Це ішла та лавина побідоносна. Тепер я розумію, якою ціною ми досягли перемоги: не стратегією і технікою, а звичайною людською масою.

Від берега Дніпра німців потіснили, звільнили Григорівку, Лукавицю, Зарубинці, Монастирок і Трахтемирів, а от букринська дуга дещо затримала просування наших, але там погубили людей дуже багато. Ми про ту гарячу точку взнавали від тих вояк, які звідти поверталися. Важкопоранених відвозили в Яготин, Пириятин, Згурівку, а легкопоранених розміщали в Переяславі по хатах, які уцілили від бомбування. У нашій хаті теж перебували, у тій кімнаті, де спало чотири німці на надувних матрасах, наших вояк умістилося аж двадцять чоловік покотом на соломі. Національності були різні, вік цих солдат також різний: від 18 років до 55 років. Воши їх заїдали, знімають сорочки і товчуть їх нігтями, вони постійно лупились, гнид маса, а їх можна тільки кип'ятком убивать. Найшлася і мені робота. У нас була стригальна машинка, коли хлопці узнали стали просить: «Стрижи нам голови». Цирульник з мене фізично ще слабуватий, але стриг, одного

обстрижу, відпочину і так помалу чоловік 10-12 поголю. На голові у чубі теж маса було і вошей і гнид. Постриг своїх, а потім черга з других хат. Хлопці мене шанували. Тричі на день приносили круглий котелок, переважно рисова каша з тушонкою. Повний ранком, у обід і ввечері. Так я працював майже два місяці цирульником. Годувався солдатською кашею я не один: двоє рідних і двоє двоюрідних і я п'ятий. І нам казанка вистачало на п'ятьох. Фронтowa полоса через нас прокотилася і після себе залишила багато неприємного. Зимув 1943-1944 рр. переживали тяжко. Холод, голод і з одягом, взуттям було надзвичайно тяжко. У 1945 р. відкрили школу, постало питання, у який клас мені іти і вирішили, що у четвертий. Я в нього походив пока було тепло, коли настав холод я змушений покинути школу через взуття і одяг. Пока було тепло ходив до школи босий, полатані штани і сорочка також, а настав холод і школа стала для мене закрита. Ми відсиджувалися на печі.

У 1945 р. мама народила нам сестричку Надю, яку ми дуже любили, але з нами вона жила не довго. На весні 1947 р. Господь від нас забрав її. З їжею нас спасала корова і риба, але з хлібом була велика проблема. Нам видали хлібні карточки, але і по карточках не завжди отримували, бо його не вистачало, через що у чергах за хлібом були всякі неприємності: лайки, навіть бійки. У 1944 р. начальником воєнторга був Романовський і він запросив батька організувати рибну бригаду по лову риби для воєнторга, але ловити не було чим. Романовський на воєнній базі у Києві дістав маскувальні сітки, куски 1,5x1 м і ниток. Із цих кусків пошили невод 60 м довжиною. Навчився й я зшивати окремі куски сітки вічками, тому я вже батьку допомагав. Коли невод був готовий почали їздити на лов. Ловили у ставках Миколаївки, Демки, Дениси. Стави були колгоспні, тому ловили по договору 50x50. Карасів у ставках було багато, а у Миколаївці за кожною тоною витягували по мішку раків, рибу здавали у воєнторг, який реалізовував рибу у своєму магазині. Коли у 1946 р. ветеран війни з'їв Романовського, воєнторг занепав, батько покинув воєнторг і організував рибну бригаду у «будинку інвалідів», так називалася організація. На таких же умовах ловили у колгоспних ставках. 50% пійманої риби здавали у колгоспну комору, половину у будинок інвалідів. Їздили підводою. У цій організації був конюх Білик Іван, батько і я третій. Мое дитинство залишилося позаду.

Я перейшов у юнацький вік і у цей зловіщий рік 1946 почалося нове

випробовування українського народу – голод. Хліб отримували тільки керівний склад, а відповідно всі вони були комуністами. Людей лишили на самовиживання. Зима 1946-1947 рр. була дуже складною, ще й наша кормилиця перестала доїтися, була тільна. Яке лихо не було, а фінагенти службу свою виконували. Приходять, переписують живність, яка була у дворі, крім котів і собак, всі кущі і дерева фруктові, все обкладалось податком. Люди вирубували фруктові дерева, колгоспи знищили сади, вони теж обкладалися податком, а потім ще й Сталінська позика, заставляли силою підписувати на суму, які вони проставляли. Життя було дуже веселим. Люди потрібні були тільки для того, щоб за Сталіна на війні помирати, Сибір освоювати і країну з руїни піднімати. Не можу оминати переказ Дяченка Івана із села Зарубинці. У 1947 р. його судили за якусь дрібницю і дали три роки, сидів у Дніпродзержинську на каменоломні, працював на дробильній машині, жінки тачками возили камінь з кар'єра і висипали у ківш дробильної машини. Появилась новоприбула жінка 26 років. Я за нею спостерігав, за її дивною поведінкою. З жінками не спілкується і постійно плаче, я спостерігав тиждень, другий. На третій рішив запитати. «Скажи, що з тобою? Ти постійно плачеш, поділись з своїм горем – тобі полегшає. Ти змарніла». Годували дуже пагано. Нарешті вона повідала, чого плаче: «У 1940 р. вийшла заміж за хлопця із сусіднього села, один син у батьків, я родила сина, чоловіка забрали і 1943 р. отримали похоронку: «Погиб за Родіну, за Сталіна». Я свекрам сказала, що я повернусь до своїх батьків. Вони у сльози: «Не забирай від нас онука – це все, що у нас є, він нам сина замінює. Все, що у нас – це все твоє, трапиться чоловік, вийдеш заміж і будеш з нами, як дочка». І я залишилась. Я на роботу, батьки теж, а сина, 7 років йому, пасти корову. Пас по обочині дороги, пас на вірвовці, щоб не пішла на поле. Ми на обід приходили, і він приводить корову, бо в обід доїли. Пообідавши, знову всі ішли, кожен на свою роботу. Сину у торбинку щось клала їсти, адже дитина часто їсти хоче. Пас якраз коло горохового поля. Ось іде агроном, зупинив коня: «Дивись, щоб корова не пішла у горох». – «Да ні, дядю, я її тримаю за вірвовку». – «А що то в тебе у торбині – ану дайно сюди». Хлопець дав йому торбу, він заглянув, а там жменя горохових стручків. «Чій ти?» Хлопець назвав прізвище. «Я торбину забираю». Вечором прийшла з роботи, умилась. Ось із сільради посильна. Тебе викликають у сільраду. Я пішла. Захожу, сидить голова, агроном і участковий. Агроном показує

торбу пита: «Це торбина твоя?» Я пізнала. «Моя», – відповіла. «Подивись, що там у ній». Я заглянула: десяток горохових стручків. Голова до цього мовчав, а тоді підвищеним голосом заговорив: «Це твій син у колгоспі украв і за це будеш відповідати ти, бо син неповнолітній». Участковий склав акта, я підписалася, суд, дали три роки. У вирок записали: «За неправильне виховання». Дехто і сьогодні плаче за Сталінцюю, напевно ті, що віддавали під суд матерів за неправильне виховання.

У 1946 р. у грудні місяці зібрав батько якісь речі і поїхав у Західну Україну по зерно. Через три тижні повернувся, привіз два клумачки жита, як мама не економила, а за місяць кінчили. Знову батько зібрався їхати, швейну машинку, щось іще, я вже не пам'ятаю, і знову поїхав. Їздили на вагонах товарних, переважно на вугіллі зверху, були випадки, що з вагонів знімали трупи, люди замерзали, переважно мужчини. Це той край України, який перебував під Польщею до війни і там ще залишилася приватна власність. Московська чума не встигла поробити колгоспні комори, з них хліба не купив би. Тому уся південна Україна їхала до тих кулаків за хлібом, щоб не померти з голоду, а ми настільки вдячні, що ще й сьогодні обзиваєм їх «бендерами». Звичайно не всі. Це роблять московські наймити і більшовицькі посіпаки. Повертаючись додому, батько приїхав на товарному вагоні на Переяславську залізничну станцію. Уявити цю їзду важко: відкрита платформа, сніг, мороз, затишку на платформі не знайдеш. І у таких умовах люди їхали сотні кілометрів, щоб спастися від голодної смерті. Московські пройдисвіти у цей час займалися протистоянням з Америкою, готуючи атомну зброю.

Батько від вагонів направився до вокзалу, це був вечірній час, підійшли три лоботряси. З плеча батька зняли клунки, третій пхнув, батько впав, піднявся, ніде нікого. Прийшов додому зморений і голодний. Така була друга поїздка. Я навіть не знаю, як ми доживали остаток зими. Прийшла очікувана весна. Треба копати город, чимось засадити. Пам'ятаю, як садили лущпайки з картоплі. Сяким-такими засадили. У Дніпрі почалась підніматися вода. Батько каже: «Поїдемо лодкою на Крзинський луг, на піймі Ревучого потягнем неводом, там мілко, вода прогріється і на теплу воду вийде риба. Скажи Петі Лукавенку і ми утрьох попливемо лодкою». Трубежем вийшли у Дніпро, пройшли униз по течії метрів 600, якраз у тому місці, де була переправа через Дніпро, був захід у Ревуче. Зайшли в Ревуче. День був сонячний і дуже теплий. Риба

повинна вийти на теплу воду. Петя настоячи, ми з батьком на лодці. Я гребу, батько викидав невод, тягнем у коток пійми, витягли невід. О, ні рибини, набрали невід на лодку. Батько каже: «Будем гулять і затягнемо. Ще після обід може підійде риба». Як же нам хотілось їсти, а нічоґісінько не було, крім води, яка нас оточувала. Петя каже мені: «Дай підемо у В'юнище до мого дядька Лукавенка, я попрошу, може дасть картоплин штук п'ять». Я кажу: «Піти можемо, но ми не пройдемо, вода пішла у луг і всі бродки перелиті». Но він мене уговорив. До дядька кілометрів 3. Брели через бродки, а на одному було по пояс води. Вода холодна, але голод змушував це робити, нам уже пахла печена картопля. Дійшли, зайшли у хату, у хаті на підлозі лежала картопля мішків зо два, прогрівали перед посадкою, Петя почав плаксивим голосом: «Дядю, Ви не могли б дати картоплинок штук п'ять». Дядько Петю пізнав і каже: «Петю, я б і радий дати, так це посадкова картопля». Так ми і пішли назад з надією, що ця тоня буде з рибою. Дядька ми не ляляли, якось спокійно це сприйняли. Петя тільки і сказав: «Дядько жадний». Мені дуже не хотілося оп'ять перебродити ці бродки. Прийшли, батько лежав у носку лодки, грівся на сонечку і дрімав. Побачивши в нас, і те, що в нас нічого не було сказав: «Хлопці, зараз будемо закидати невід, може дасть Бог буде риба». Але і на цей раз 0. Ми склали невід у лодку і відпливли додому, а пливти треба 18 км. Я чомусь тоді подумав: «Риби не піймали і дома нічого нема їсти». Я був дуже зморений, тому упав і зразу ж заснув. Не пам'ятаю чи снилась мені картопля печеною. У цей час у мене був якийсь перехідний вік від дитячого до юнацького. Мені казалось, що я ще дитина, бо захоплювався дитячими пустощами, а з іншого боку подивитись, то я вже був для батьків помічником. Для батьків я був слухняним. Знав і те, що нам було дуже важко і тільки тепер я усвідомлюю, які тяжкі роки випали на долю не лише моїх батьків.

Батьки рішили їхати у Західну Україну, за дві поїздки батько близько познайомився з чоловіком на ім'я Семен, прізвища не знаю, Тернопільська область Вишневецький район село Лопушне. Корову залишили батьковій сестрі тьоті Соні. Корова була тільна. До Києва пливли паракором. У Києві сіли на товарний потяг, на вагонах везли вугілля, ми вибрались на це вугілля разом з багатьма людьми і поїхали, мене не дуже цікавило як і куди їдемо, у нас був командир і батько, і мама, тому нас ніщо не турбувало, адже з батьками затишно, але свідомо я уже розумів, чоґо ми їхали, покинувши своє

гніздо. За два дні доїхали до Шепетівки, а від Шепетівки ішли пішки, як ті біженці. Ішли від села до села польовими дорогами. Не пам'ятаю скільки днів ішли, але тиждень точно, на ніч просилися до людей. Нас пускали і знову в дорогу. Одного дня йшли польовою дорогою. На полі працювали люди, подекуди стояли підводи, що особливо привернуло увагу, це те, як поділене поле на окремі ділянки, де більша, де менша, між собою ділянки розділені рівними межами, ділянки чисто оброблені і ніде не видно ні жодної бур'янинки. Люди, які працювали на полі повертались у село. Уже вечоріло. Оказалось, що ці люди з села Лопушного. Слава Богу і ми нарешті прийшли, але не до рідного дому. Семен, про якого я згадував, зустрів та розмістив нас на ніч на горищі хати. Горище засипане повністю зерном, товщиною 0,5 м, а може і товще. Послали перини і ми на перинах спали, декілька ночей ми спали у Семена, а потім перебралися на край села до удови Єви, у неї троє дітей: Ваня, Павлик і Галя. Рядом був ліс. На горі проти Єви стояв пустий будинок, але Семен не радив у ньому жити, чоґо я не знаю, але дньом моя мама там пекла у печі пироги. Від Лопушного ж-д станції було два кілометри, я кожного дня на станцію до приходу поїзда носив продавати пиріжки і варені яйця. Пиріжок 10 рублів, одне яйце – 3 рублі. Від с. Лопушного до станції Корначівка по дорозі було три родники, вода була така прозора, холодна і смачна, що пив з кожного родника, а на дні родника лежали крейдяні грудочки відшліфовані водою, і ці білі грудочки ще більшу білизну і прозорість передавали воді.

Одного разу, як завжди, я відправився до поїзда з своїм товаром. Стояло декілька жінок – теж торгували. Вони мене уже знали. Я став поряд з ними, чекаємо. Ось і поїзд. Вперше чуємо гудок, а потім показується і сам паровоз. Це пригородний, який ішов з Тернополя, а де кінцева станція я не знав і зараз не знаю, у Карначівці стояв одну хвилину. Кожного разу вагони і тамбури битком набиті людьми і на криші вагонів сиділи. Ось потяг зупинився, зашипів, спускаючи лишній пар, з тамбурів вибігають до продавців. До мене підбіг не нашої крові, запитав ціну, я відповів, він мені в руку сотню, я зажав у жмені. «Давай дев'ять пиріжків і троє яєць». Він підставив полу піджака. Я відрахував складаючи у полу і троє яєць. Він побіг до вагона. Я розтулив руку, а там десятка. Я за кошик і за ним. У тамбурі я його ухопив із заду за піджака і так закричав: «Віддай гроші або пиріжки!» Я так кричав, чоґо сам себе злякався. Він обернувся, вивалив пиріжки і двоє яєць у корзину, а одне яйце він жував і

не міг говорити. Показав на мою руку, щоб я повернув йому десятку. Гроші я йому повернув і вже на ходу зіскочив з підніжки вагона. Пішов я з торбами назад. Іду стежкою, яка скорочувала шлях. Дійшов до родника, утамував спрагу і гнів холодною водичкою. У подальшому продажем пірижків я був обачнішим.

Одного разу ми з мамою поїхали у Тернопіль. Мама щось купувала із необхідних тряпок, що саме не пам'ятаю, а от що добре запам'ятав, так це двох хлопчиків – одного мого віку, а другий менший. Вони лежали на тротуарі під забором пухлі. Усі їхали з Південної України у Західну за тим, щоб вижити. Найшов нас у Лопушному і Петя Лукавенко. Він по сусідстві у людей пас овечок, трохи і згодом приїхала Глущенко Настя Семенівна з Надьою і Славиком.

Зі мною трапилось лихо, я захворів брючним тифом. Сім день я був в несвідомості. Галя, дочка Єви, ішла до церкви. Це була неділя. Мама попросила Галю, щоб у церкві помолилась за моє одужання. Галя ще не прийшла з церкви, а я уже заснув і проспав троє суток. Хвороба мене покинула. Коли я проснувся, попросив у мами їсти. Вона від мене не відходила всі дні мого хворіння. Мама принесла мені поїсти. Я трохи поїв і почув мамині слова: «Господи, ти почув мою молитву, дякую тобі». Мама напевно зрозуміла, що хвороба мене покинула. Я трохи поїв і знову заснув. Але не спала Настя Семенівна. Вона хазяйці наговорила багато мудрості, яка в неї була у арсеналі і Єва наполегливо стала вимагати, щоб мене кудись убрали з її оселі. Батько взяв у Семена коней, положили мене у Вишневецьку лікарню. Лікарня забита і для мене вільного місця не знайшлося. У батьків була проблема, де мене подіти. Назад дороги не було. Як батьки довідались, що у Вишневецьку на радіовузлі працював і жив там Василенко Павло Степанович, батьків племінник, а мій двоюрідний брат. Він працював і жив у приміщенні радіовузла. Він був жонатий, дружина Тамара Павлівна, руська, з Курська. З дружиною жили її батьки і рідна сімнадцятирічна сестра Міля Степанівна. Жили вони у одній кімнаті, а в других кімнатах розміщувався радіовузол. Вирішили мені послати на підлозі у коридорі. Це вже був приют для мене, а батькам заспокоєння, адже це була рідня. Міля працювала на маслозаводі, ну і відповідно трошки приносила масла, сметани. Міля недоброзичливо ставилась до братової дружини, відповідно до її батьків і те, що Міля приносила з роботи вони всі споживали, а коли я появився Міля левову долю виділяла мені, що і сприяло моєму одужанню. Я днів десять

не міг ходити, ноги мої були вроді тряпки, що встану і падаю, не тримали мене. З одного боку Міля була рада моїй присутності, що вона менше годувала кацапів, я для неї був рідніший, адже мій батько і її мама рідні, а це чужі та ще й канали. Тому Міля мені уділяла багато уваги. З роботи прийде, нагодує мене, відро принесе, у яке я спорожнявся. Це все Тамару бісило, вона і Павлушу настроювала, Павлуша явно нічого не проявляв, але було помітно по ньому, що він переживав цю таємну ворожнечу. Одного разу він виявив злобу на моїй шапці і закинув її на кришу будинку. Для мене ця шапка була дорога, тому що подарував її мені сам воїн ОУН-УПА, тобто бандерівець Семен. Він надів її мені на голову і сказав: «Носи, вона тобі дуже іде». Коли я від них від'їжджав, за мною батько приїхав, тоді Павлуша з криши дістав і повернув її мені. Міля сьогодні ще жива (2008 р.), а Павлуша і Тамара уже покійні, залишивши двох синів Ваню і Павлика. Можливо Павлуша боявся, адже очі і вуха КДБ повсюди були, а він ще й у німецькому полоні був. Його американці звільнили і відвезли до Америки, де він пробув 6 місяців, шкодував, що повернувся. Говорив, що дуже тягло на Батьківщину, а Батьківщина зустріла голодом. А шапка бандерівська могла визвать підозру і могли бути неприємності, але це я зрозумів, коли почав по дорослому мислити.

Тьотя Соня написала листа, у якому повідомляла, що корівка наша розтелилась і привела теличку. Батьки на сімейній раді вирішили мене і Толю відправити додому і нас мама повезла на Переяслав-Хмельницький. Їхали пасажирським поїздом до Києва, з Києва до Переяслав-Хмельницького паракоромом. Прибули до рідної хати, де найкращий затишок і тепло. Мама два дні побула і повернулась назад у Лопушне, бо залишила з батьком Зою. Батько там по причині роботи. Він у людей чинив овчини – овечі шкіри на кожухи. Це технологія така, якщо у бочці заправив нужними рецептами, певний час має киснути, а потім обробка шкур і просушка, тому він і залишився, щоб усі заклази закінчити. Ми приїхали на початку серпня 1947 р., а батько з мамою і Зоя приїхали на початку жовтня. Ми з Тольою жили два місяці без батьків. Мама поїхала, а корову треба доїти. Пішов я до сусідки Перервихи Варвари Потапівни: «Прошу, тьотя Варя, покажіть як доїть корову». Вона помагала два дні, на третій день я рішив сам. Получилось, а днів п'ять дуже боліли пальці, а потім пішло усе як по маслу. Нам на трьох молока хватало, ми поїли і телятко з бутилки і продавав трохи. Через дорогу у Гудимів жив офіцер на квартирі.

У них була маленька дитина, то офіцерша кожного дня брала молоко. Вона придивлялась, але ні разу не робила мені зауваження відносно чистоти посуду, у якому я тримав молоко – або ж я був акуратний, або ж вона була неряха. Одного разу прийшла по молоко, а я сам був у хаті. Вона мене обняла, притиснула до себе і почала цілувати, мені було дивно і в той же час приємно. Корову пас Микола Куліш, він від мене на два роки старший, жив у лагерьх, кожного ранку він із лагерів ще 1,5 км йшов до СПТУ, перша корова була у Тюри, у Лазоренка Кирила, у нас і далі пішло по Каранській і Лагерній вулиці, усього було наглядно сорок корів. Я Миколі запропонував ночувати у мене, щоб йому кожного ранку не йти так далеко. Він із задоволенням прийняв пропозицію і став ночувати у мене. Раненько устасем, він іде забирати першу корову від Тюри, я за цей час устигаю подоїти і виганяю свою на вулицю. Вулиця була зелена і корови попасти ішли. Наша корова була розумна, я з вечора заготовляю на ранок їй їжу, на городі хватало всякої зелені. Я у сарай захожу, корівка повертає голову від мене і дивиться чи я несу їй їжу. Коли кладу у ясла, вона стоїть, як укупана. Я сідаю на стілець, вим'ячко підмию, ставлю дійницю і обома руками спокійно дою, а одного разу вона мене попередила, щоб я був добрішим до неї. Якось я з вечора загулявся з хлопцями. Стемніло і забув нарвати корові на ранок. Ранком устали у 6 годин, Микола пішов по корову, а я пішов доїти. Корівка подивилась на мене не дружелюбно, бо я ніс тільки стілець і дійницю. Сів, підмив, витер і став доїти. Десь з півлітри надоїв. Раптово корова ногою перевернула дійницю. Я крикнув на неї і вона повернула до мене голову. Обіженими очима дивиться на мене. Мені стало і обідно, і совісно. Я побіг швидко нарвав охапок, приніс положив у ясла. Погладив її по морді, вона їсть і вушками ворухить, вроді дякувала, я спокійно почав доїти, корівка і не ворухнулась, доки не закінчив доїти. Микола ждав і запитав мене: «Ти що заснув коло корови?» Прийшлося розказати, що трапилось.

Микола курих переважно сухі кінські кізяки із соняшника листя. До половини літа мошка очі виїдала і скотині, і пастухам, а друга половина літа мошки стає менше, зате комарів було вдосталь, Микола на пастовню ходив з кадилом. Жінки, які город сапали – теж з кадилом: концервна банка з дирочками на проволочці, кладуть сухі кінські, коров'ячі кізячки – вони не горять, а диму багато від них. Микола розігнав корів по господарях. Я вже подоїв і у дворі гуляю. Смеркається.

Ось іде молода мама по молоко. Дивиться, а Микола крутить цигарку. Нічого не сказала, взяла молоко і мене повела з собою. Зайшли у комнату. Вона витягла з-під столу здорову картонну коробку, повну пачок папірос «Казбек» і «Біломорканал». Офіцерам видавали папіроси, а він не курих. Вона мені говорить: «Набірай, а коли покурих – прийдеш ще набереш». Я їй і по нині вдячний, що я з того часу і по нині курю. Корів Микола гонив пасти за річку на луг. Луг для випасу корів був відведений від шлюз і до Тихона. Шлюз і об'їзної дороги тоді не було. Корів перегонив через річку на Доброгорському бродку. Там було води по коліна. Нашу корову і декілька інших Микола пригонив і в обід. Основне стадо відпочивало, а цих він пригонив доїти. Мені приходилось тричі доїти на день. Якось Микола мене запросив іти з ним на пастовень. Це був кінець серпня. Я подоїв в обід корову, а Толі наказав наглядати за телям, яке я прив'язував на городі. Теля уже по трохи паслось і росло швидко. А ми з Миколою погнали корову на пастовень. По дорозі до нашої корови прилучилось ще декілька корів і перебрели через бродок і стадо, яке лежало на березі, побачивши наших корів, ніби по команді піднялося і почало пастих. Я чомусь пригадав як чотири роки тому тут ми їхали підводою і по нас строчив кулемет із німецького літака. Микола обірвав мої спогади, сказавши: «Ти верби оті бачиш?» Я відповів: «Не тільки бачу, але й знаю їх». Тоді пішли, там під вербами баштан. Крадемох. До хати далеченько і ніде нікогісінко. Ми ще трохи почекали і пильно всю місцевість оглядаємо. Переконались – ніде нікогісінко. Ми заходимо у баштан, де багато кавунів і динь. Микола шепнув: «Вибирай більші». Микола мішечок прихопив, а в мене була сітка-авоська. Ми тільки нахилились перші кавуни зірвати, а рядом з нами Тихон стоїть, вроді із землі виліз. У мене з пам'яті ще броньові огірки не зникли, а тут друга халепа. Тихон по висоті такий же як і Дронь Данило Захарович, але худіший. Ми стоїмо. Мовчимо. Тікати безглуздо, бо цей чолов'яга одним стрибком нас насяде. Мовчанку порушив Тихон: «Хлопці, це ви прийшли красти?» – запитав нас. Ми мовчимо. Він продовжує: «А ви знаєте, що красти це недобре? Ліпше попросити і дядько Тихон сам нарве і дасть вам і нема потреби красти. Пішли зі мною». Веде нас до хати. У нас закрався страх. Це він нас заманить у хату і буде з нами робити, що йому заманеться, але ми помилились. Зайшли у двір. Чорна собака на цепу побачила нас. Рве цеп. Хазяїн крикнув на неї і вона трохи притихла. Собака здорова. Господар розказав: «Цій собаці

вісімнадцять років. У неї зубів уже немає. Я їй хліб розмочую. Вовків вона не боялась. Не раз з ними мірялася силою». Вовків було багато. Заходимо у хату. У цій половині хати – сарай. З цієї половини сарай-хати відкриває двері. Ми заходимо у жилу половину хати: піч, піл коло печі, стіл, лави – усе як у звичайній сільській хаті. Єдиний план. Господар нас запросив сісти до столу. Порізав кавун на скибки. «Угощайтесь!» – запросив. Кавун дуже спілий і солодкий. Ми з дружбаном з'їли кавуна. Тихон запропонував ще порізати одного кавуна. Ми подякували і відмовились. Він нам багато чого розповідав цікавого. Микола каже господарю: «Ми підемо, бо я пасу скот». Ми пішли, Тихон нас завів у баштан і навибрав нам кавунів і динь. Микола у мішок складав скільки міг понести, а я у свою авоську. Нести було важко. Ми подякували дядьку Тихону. На прощання він нам сказав: «Хлопці, красти не треба. Це великий гріх. Ліпше попросити». Тихон жив сам, дружина померла і він доживав віку із своїм стареньким собакою.

Наближався кінець літа, а це значить, що закінчувались шкільні канікули, а для нас з Миколою канікули розпочалися у 1941 р., а сьогодні 1947 р., шість років пролетіло у кошмарному житті, а у мене за плечима тільки перший клас закінчений, а п'ять класів ще не розпочато. Батьки ще не повернулись, а у мене закрадалось тоскливе турбування, яке не виходило з голови. Ці думки не давали мені спокою. Те саме було і у моїх ровесників, які не мали доступу до елітної кормушки. Еліта – це комунячки, які керували містом і районом. У них були спецпайки, тому і дітям їхнім було набагато легше жити і навчатись. А нас хотіли ще й голодом видавити. Коли б не Західна Україна, то трагедія могла б повторити 1932-1933 рр.

Я стояв перед проблемою, в яку школу іти: у денну, чи у вечірню. Вечірня школа починалась з сьомого класу. У денну потрібно було іти у другий клас. А як буде, батьки рішать, коли прийдуть. Для другого класу я дуже переріс, тому це питання я для себе вирішив безповоротно. Такий стрибок з першого класу у сьомий, таку відстань подолати не кожний спортсмен зміг би, а я це зробив. Але навчання було кошмарним. Особливо з математикою не зміг справитися. Все інше, хоч і туго, але засвоювалося. Часто пропускав уроки, але це відбувалося по не безвідповідальності, а по тій нужді, з якої ми не могли викарабкатися. Доводилось допомагати батьку по столярній і злотницькій роботі. Я уже у шістнадцять років був обізнаний на 90% у технології столярного і плотницького ремесла. У 1949 р. взяв підряд

у Майбороди Олександра Олександровича побудувати будинок 6х13 м до драчка, правда під батькову гарантію. Батько знав, що я цю роботу виконаю, а заказчик сумнівався. Підсобником я взяв Редьку Михайла, який був на шість років старшим від мене, але «дуб». За зиму я сам виготовив віконні і дверні коробки. На осінь об'єкт був зданий. Господар висловив високу оцінку. Це була перша моя самостійна робота і я собою теж був задоволений. Я уже міг самостійно виконувати столярні і плотницькі роботи. Дитячі роки мої залишилися позаду. Я перейшов до юнацького віку.

Повоєнні роки були дуже тяжкими. Та ще і враховуючи «товаріщі, впереді уже показався на обрії комунізм». Податок був на все, а от димний чомусь більшовики забули. На фоні цього процвітання багато різних людей побігли до місцевої влади просити городи сезонні. Більшість наїжджі. Прийшли і до нас. Відрізали город, а в нас п'ять чоловік сім'ї. Головою Горсовету був Чубченко Григорій Омелянович. Мама пішла до нього на прийом і пояснила йому: «Я ризикувала своїм життям, виводивши із-за колючої проволочки комуніста для того, щоб ви моїх дітей залишили без засобу на існування». «Кого вивели?» – запитав голова. «Половинку, який з вами працював в автошколі перед війною». «Добре, я перевірю». Він почтовою машиною, де був шофером Близнюк Борис, поїхав у Золотоношу і знайшов Половинку, який і посвідчив правду 1941 р. Тоді Чубченко сказав: «Пока я голову, город у вас відрізати не будуть, а ви не дрімайте і засадіть садом – у сад не полізуть». Щеп немає і ми вирішили садити дички, а потім їх щепить. Хтось порадив піти у Підгайки (це за Стовп'ягами ліс і там багато дичок-груш). Це було восени. Уже листя опало. Саме час копати і садити. Узяв я лопату і зранку пішов у Підгайки. Дійсно, виявилось багато груш-дичок. Було з чого вибирати. Я вибирав рівенькі двохлітки. Накопав тридцять штук. Задоволеним я надвечір приніс додому. На другий день, під керуванням батька накопав ямки і висадив саджанці. Діждались весни 1949 р. Саджанці прийнялися усі і почалися витикатись листочки. Я був дуже радий, а коли листочки вирисувалися повністю, моя радість зникла: я приніс лише одну грушку і двадцять дев'ять гльодин. Грушу і гльод по кольору кори і колючках розпізнати важко, тільки по листочках. Ця подібність стосується тільки молодих рослин.

У 1949 р. восени я не чекав доки листочки опадуть, пішов раніше і помітив грушки червоними пов'язками.

Володимир Недбайло

ДИТЯЧІ СПОГАДИ ПРО ВІЙНУ¹

Війна запам'яталась мені окремими епізодами. Та і не може бути інакше, адже у 1945 році мені виповнилося лише сім років і я восени пішов до першого класу. Зате ці епізоди врзались у мою пам'ять яскраво і назавжди. Деякі з них, особливо ті, які стосуються більш раннього періоду мого життя, очевидно сформувалися під впливом розповідей дорослих, решту домалювала дитяча уява. Але навіть і в цьому випадку в основі спогадів – реальні факти.

Це батько!

Призвали на війну мого батька 27 червня 1941 року. Цього дня разом з ним до війська з нашого хутора Бабачиха йшли ще кілька чоловіків, десь до десятка. Бабачиха була тоді не в складі Переяслава, а належала до Борисівської сільради і збірний пункт був саме там. Ми проводжали призовників до берега Альти. Перебравши через річку, вони сіли рядком на березі і стали взуватись.

Після вересня 1943 року від батька почали надходити листи. Коли мати вперше відкрила солдатський фронтний трикутник, рядки листа раптом нагадали мені отой рядок призовників на березі Альти. Я тицьнув пальцем у листі і радісно вигукнув: «Це батько!»

Пленні Жука з'їли

Маленька передісторія, про яку я дізнався вже після війни. До війни у нас був детекторний радіоприймач. Належав він дядьку Михайлу. Той до війни працював піонервожатим у школі села Дем'янці (закінчив Переяславське училище). Потім він захворів на туберкульоз, до армії його не взяли. Німці його не чіпали до літа 1943 року, а тоді забрали. Привід: на ньому була жовта батькова сорочка, схожа на військову. Дядько три дні побув разом з багатьма затриманими у дворі нинішнього кінотеатру. Там його жорстоко побили. Допоміг дядьку вийти звідти тодішній начальник поліції Переяслава Лисенко (він був зв'язаний з партизанами). Але дядько Михайло до приходу наших не дожив – помер від побоїв.

Так от, коли в 1941 році Переяслав окупували німці, одного дня кілька з них прийшли по радіоприймач (швидше всього хтось доніс). У нас були дві собаки – Дамка і Жук. Радіоприймач був захований у собачій будці. Зрозуміло, що коли німці підійшли до будки, собаки кинулись на них. Дамку застрелили,

а Жука поранили і він утік. Я пам'ятаю, він потім стрибав на трьох ногах. Про приймач забули, він пережив окупацію і довго слугував нам після війни.

Була зима. День, але в хаті темно. Вікна, крім верхніх двох шибок закладені різним бур'яном, щоб було тепліше. Але і крізь дві шибки світла мало, бо на них намерзли великі «барани». Я хукав на шибку, прохукував маленьке, з п'ятачок віконечко і крізь нього дивився надвір.

Навколо сніг, його багато. Мете. На дорозі (а це дорога на Київ) багато людей. Це полонені. Біля них вартові.

Заходить бабуся і говорить до матері: «Пленні Жука з'їли». Я тетерію. Хіба собаку можна їсти? З таким запитанням звертаюсь до бабусі. Вона мовчки дивиться на мене, з очей її течуть сльози.

Німецькі цукерки

Знову зима. Можливо, та сама. Я сиджу на столі, складаю з кісточок доміно будиночок. Граюся. Відчиняються двері, заходить німець. На ньому якась незвична, зеленкувата шинеля (пізніше я дізнався, що такі шинелі носили австрійці). Він щось говорить до матері, а тоді підходить до мене. Тицяє пальцем у живіт, посміхається. Потім дістає з кишені зелену коробочку і дає мені. Мені лячно, я відсовуюсь. Тоді він відкриває коробку, дістає звідти довгувату коричневу цукерку. Мати каже: «Їж!» Я відкушую. Як смачно! Німець знову посміхається, кладе коробку до кишені, щось знову говорить до матері, показуючи на пальцях. Коли, подорослішавши, я пригадав цей епізод, мати розповіла, що німець сказав, що і в нього таких, як я, троє «кіндер».

Сліди на тілі

Літо. На подвір'ї біля хати стіл з неструганих дощок. За столом німці. На столі картопля в «кожушках», масло. Німці чистять картоплю, мажуть маслом і їдять. Я кручусь поряд, мені дуже хочеться їсти. Мати кричить на мене, заганяє в хату, але я вперто йду до столу. Нарешті один з німців помічає мене і пальцем підгукує. Він сидить на протилежному кінці столу, я підхожу. Німець простягає мені через стіл картоплину, і коли я хочу її взяти, він раптом мене за руку і тягне через стіл. Скіпки з неструганих дощок впиваються мені в живіт. Тече кров.

Скіпи мати й бабуся витягли, але на місці ран утворилися великі нариви. Я довго хворів, і

¹ Недбайло Володимир Степанович, 1938 р. н., м. Переяслав-Хмельницький.

сліди від тих наливів у мене на животі видно й сьогодні.

Гібіс

Літо 43-го. Швидше всього – серпень, або початок вересня. Уночі хтось (кажуть, партизани) підпалив німецьку машину. День сонячний, але на вулиці ні душі. Я вже давно б обдивився ту машину з усіх боків, але на вулицю мене пускають. Так, очевидно, і кожного з моїх товаришів.

Я кручусь у дворі. Раптом мати хапає мене за руку і тягне до хати. «Ховайтеся, гібіс». Так люди називали гебітскомісара. З дверей я бачу, як він вилазить з машини. Як він одягнутий, не запам'ятав – у пам'яті зберігся лише високий чорний кашкет.

Згоріла машина лежить на боці у кюветі. Німець обходить її з усіх боків, сідає у свою машину і їде. Більше біля машини того дня ніхто з німців не з'являвся, але нікого з нас, хлопчаків, до самого вечора на вулицю так і не випустили.

Дядько там

Літо. Рік який, не знаю, але, очевидно, 43-й. У нас гість дядько Іван. Це ще один материн брат. Пізніше мені говорили, що він був залишений на окупованій території для підпільної роботи, але ніяких підтверджень цьому факту у мене немає. Сам дядько про це ніколи не говорив.

Прийшов він до нас городом від Альти. Щоліта в ній висихала вода і річище буйно заростало осокою та очеретом так, що в тих заростях могли захватись не один десяток людей.

Дядько обідає, я кручусь біля нього. Раптом вбігає мати бліда і промовляє: «Німець! Іде в хату».

Я вибігаю надвір, мати за мною. Дядько тим часом швидко із сіней по драбині лізе на горище. Німець заходить у сіни, ми з матір'ю – за ним. І раптом я, несподівано для самого себе, показую пальцем на горище і промовляю: «Дядько там!» Мати потім розповідала, що вона ледь не впала.

Німець дивиться на горище, потім на мене, гладить рукою мою голову, посміхається і, не промовивши жодного слова, йде геть.

Німці відступають

По шляху на Київ – стовпище. Автомобілі, мотоцикли, велосипеди, підводи, піші. Один німець їде «бідую» (бідарка, двоколка), у яку запряжений віл. «Біда» заїхала у клубок дроту, колеса заплутались. Німець їде до нас, просить сокиру. Мати злякалася, думала – буде рубати нас. Німець регоче: «Найн, найн» і показує на

свій транспорт. Врешті порозумілися. Мати дає сокиру і відправляє з німцем мене, щоб забрав сокиру нашу. Німець звільняє «бідую» з дротяного полону, кладе сокиру на бідарку, сідає сам і, помахавши мені рукою, рушає у путь. Я йду додому з порожніми руками. (До речі, німці при відступі забрали з нашого сараю підсвинка, але телицю не зачепили.)

Наші прийшли

На деякий час шлях на Київ порожніє. Тихо. Місто від нашої хати на Бабачисі видно як на долоні. Вчора там горіло, було чути постріли. Сьогодні – лише дим над згарищами, де-не-де видно ліві язики полум'я. Бабуся, яка ходила до міста на розвідку, розповідає, що вчора бачили наших, але вони пішли до Дніпра.

Наступного дня зранку бачимо біля лікарні червоний прапор, два танки. Люди з усього кутка зібралися біля хати діда Лукаша. Під'їжджають танки. Люди зустрічають танкістів квітами. Потім ті обідають, після чого танки рушають до Дніпра.

Плацдарм

За Дніпром іде бій. Особливо вражаюча картина, коли стемніє. Полум'я, вибухи – увечері їх чути виразніше. Інколи долинає навіть тріск кулеметів.

Часто виникають повітряні бої. За ними любить спостерігати кривий Петро, син діда Лукаша. Майже кожного разу, коли виникає потреба, ми ховаємось у погребі діда Лукаша. Погріб великий і туди ховаються чи не з усього кутка. Пізніше мати говорила, що гуртом не так страшно. Кривий Петро (у нього намертво у колін зігнута одна нога і він стрибає на милицях) сидить на виході з погреба і розповідає тим, хто в погребі, перебіг боїв.

Одного разу повітряний бій спостерігав і я. Не знаю, де були мої рідні, але біля хати був я сам. Коли розпочався бій, я на всяк випадок підбіг до нашого погреба, хотів ховатись, але цікавість перемогла страх. У небі крутились літаки, гули мотори, чути було постріли – неначе рвуть полотно. Ось один з літаків, за яким тягнувся шлейф диму, полетів до Дніпра. Чи впав не бачив – прийшла бабуся і загнала мене в погріб.

Бомба

Осінній вечір. У нашій хаті збори. Сусіди домовляються завтра їхати до млина. Вже місяць, як у Переяславі наша влада, вже запрацював млин.

Домовившись, розходяться, останніми йдуть тітка Ганна і дядько Петро. Мати йде їх проваджати. У нашій хаті ночують військові. Бабуся біля печі. Палає вогонь, бабуся готує вечерю.

Я, після того, як пішли гості, вмошуюсь на стіл – моє улюблене місце. Раптом якась невидима сила зриває мене зі стола і кидає до дверей. Дзвенять розбиті шибки. Ще встигають помітити, як з печі виривається клубки вогню, падає бабуся і втрачає свідомість.

Очунюю в окопі. Не знаю, хто його копав, але зроблено його за всіма правилами воєнного мистецтва – зигзагом на два виходи, накат із дерева. Розміщений він далеко від хат, майже на березі Альти.

Виявляється, що біля нашої хати, якраз навпроти воріт біля двору, впала німецька бомба. Мати чудом залишилась живою. Як тільки вона вийшла з тіткою Ганою і дядьком Петром, її завернув до хати солдат, який був у нас на постой: «Хазяйко, ходім вечеряти». Мати повернулася до хати і тільки-но з солдатом зайшла у сіни, як впала бомба. Мене вибуховою хвилею кинуло їм прямо під ноги.

Тітка Ганна і дядько Петро встигли дійти до горіха, що ріс на подвір'ї. Тут їх і вбило. Бомба впала десь за п'ять метрів від них. Коли ми вранці повернулись з окопу, тітку Ганну забрали додому, а дядько Петро лежав під сараєм. Біля двору – вирва у мій зріст, а під горіхом калюжа засохлої крові.

У вікнах не лишилося жодної шибки, стіни потріскані. З повітки зникла наша телиця, а з хати – деякі речі, зокрема, як не дивно, подушки.

Між іншим, я доволі швидко навчився відрізняти по звуку німецькі літаки. Їх противне, з підвивом, протяжне «гу-у-у» інколи вгувається мені і сьогодні.

Постояльці

Всю осінь і частину зими в хаті було гамірно від постояльців. Це були воїни Червоної Армії. Довгий час жили два лейтенанти (так пізніше говорила мати, бо я в той час у званнях не розбирався). А ближче до зими жили солдати. Особливо запам'ятався один, напевно із Середньої Азії. Він сідав на скриню, склавши ноги, і грав на якомусь дивному інструменті з трьома струнами. Гра супроводжувалась тянучим одноманітним співом. Солдати сміялись: «Що бачить, про те й співає». Хочу зазначити, що взаємини між солдатами були товариськими.

А ще запам'ятались ці постояльці смачною картоплею з тушонкою. Картопля була наша, тушонка солдатська. Готувала їжу бабуся. Смачніше за ту картоплю я тоді нічого не їв.

А одного разу ночували в хаті офіцер із шофером. Приїхали на легковій машині,

як я розумію тепер, це був, «Віліс». Увечері вони занесли і поклали під соломку, під голову (спали на підлозі, на соломі) каністру. Вранці, поспішаючи, каністру забули. Мати, прибираючи вранці у хаті, побачила каністру. Та була розпиляна зверху і закривалась верхньою частиною як кришкою. Мати відкрила каністру – згори було багато годинників, перснів і ще якихось речей. Далі мати не дивилась, вона злякалась, закрила каністру і поклала під соломку. Через деякий час постояльці повернулись, відкрили каністру (я сам бачив), побачили, що все на місці і поїхали. Так що на війні були і такі «вояки».

Перемога

Від того часу, як прийшли наші, матір я майже не бачив. Рано вранці кожного дня вона йшла на роботу в колгосп. Приходила, коли я вже спав.

Того дня вона прийшла додому десь близько десятої ранку. Ми з бабусяю були на подвір'ї. Мати зайшла у двір якимось незвично повільно, з очей її капали сльози.

– Степан? – злякано запитала бабуся. Вона подумала, що вбили батька.

– Победа! – швидше не вимовила, а якось видихнула мати і втомлено опустила на осліні...

Потім ми пішли на мітинг. На мені був святковий одяг – жовта байкова сорочка, перешита з тієї, що була у покійного дядька Михайла, штани з плащ-палатки. Вони на кожному кроці немилосердно лопотіли. Я, до речі, ходив у них і до школи у першому класі і були вони предметом пильної уваги всіх собак на вулиці, як і гусей, тож доводилось постійно носити з собою палицю. А ще був на мені того дня синій пояс з китицями, який зберігся з довоєнної пори.

Мітинг проходив у парку, позаду будинку культури (тоді його називали роб клуб). Була трибуна збита з дощок, були червоні транспаранти. Що на них було написано, не пам'ятаю. А от гасло на простінку спаленого приміщення навпроти будинку культури (нині адмінкорпус фабрики художніх виробів), написане чорною фабрикою «Слава Червоній Армії» запам'ятав (я вже вмів тоді читати).

А ще з мітингу запам'яталась жінка з опухлою перев'язаною щокою, яка увесь час плакала.

Першого вересня того ж року я пішов до першого класу. А пізно восени (був холодний дощовий вечір) з війни прийшов батько. Покалічений, але живий.

Григорій Шевченко

«ОПИСИ МОГО ЖИТТЯ»¹

(Уривок з біографічної повісті)

Ніби сьогодні пам'ятаю неділю 22 червня 1941 р., начало війни, мобілізацію в армію чоловіків, проводи їх усім селом до Дніпра під (Зарубину) Батурину гору, пісню, яку співав під акомпонування своєї гармонії Гончаренко Василь Харлампійович.

«Прощай деревня, город Кавказ,
прощай девчонка последний раз,
прощай дівчанка, бо я вже їду
благословила мати на войну».

Цього літа ми, підлітки, ніби подорослішали. Ми з Михайлом Шевченком сконструювали детекторний радіоприймач, але за браком досвіду і відсутності антени користуватися ним не могли.

Пам'ятаю одного разу сестра Ніна погнала пасти корови, а я зостався дома. Ми з Михайлом все думали, щоб дістати антену. Нам підказали, що можна її купити у м. Переяславі. Михайло сказав, що у діда у хаті в сундуці є гроші, потрібно відкрити сундук і взяти їх, і ми купимо антену. Сундук ми відкрили, але гроші не знайшли, забрали карамель «подушечки», віск, пробірки і сірники і все розходували.

Кражу виявили і оскільки я дома зостався мало, то всю вину склали на Михайла і Панаса Хоменко «Тихонового» і відповідно кару понесли вони. Панаса батько побив невинного.

Ішла війна. Наші війська відступали. Коні, скот переправили через Дніпро і погнали в тил країни. Після мобілізації в селі залишилися з чоловіків діди та хлопчак.

В кінці серпня 1941 р. в село увійшли німецькі війська. З приходом німецьких військ з придніпровських сіл населення було виселено в степові села.

Населення с. Зарубинці було виселене в Македони Кагарлицького району. Від села до с. М. Букрина нашу колону супроводжували два німецькі солдати чехословаки, які поводитися з нами чемно, а з М. Букрина до Македонів два поляки і верхом на конях, колону весь час

підганяли, а коли хтось відставав наїздили на того кінями.

В с. Македонах нас поселили в колгоспному свинарнику, але наша мати домовилася до хазяїна на квартиру. Ходила з ним на жнива убирати хліб, бо ще не був убраний. Сусід Міша Шевченко зі своїми жили у свинарнику. Там ми прожили до 25 вересня, а після повернулися в село.

По розпорядженню німецьких окупаційних властей було обрано старосту – Шевченка Петра Івановича, поскільки він, будучи в полоні в Німеччині під час Першої світової війни і знав німецьку мову, то його і обрали, так же було організовано поліцейську службу селян, які повернулися в село з полону. Комендантом поліції було призначено Грушецького Михайла Самойловича. В управі через Дніпро розпоряджалися Грушевський Михайло Самойлович і Руденко Сергій Романович.

Поскільки село розташоване біля Дніпра проти м. Переяслава, то була організована паромна переправа людей з правої на ліву сторону Дніпра, які поверталися з німецького полону до своїх домівок. Очолили переправу Грушецький Михайло Самойлович, бувший секретар сільської ради до війни, комуніст, але під час чистки партії 1937-1938 рр., був виключений з партії, та Руденко Сергій Романович. За переправу з кожної людини брали плату грошима, а в кого їх не було – не переправляли. Пригадується такий випадок: на паром зайшов полонений у моряцькій формі і попросив, щоб його переправили без оплати, бо в нього немає грошей. Грушецький М.С. сказав, щоб він зійшов з порома, ми задарма не перевозимо, але помітивши на руці наручний годинник «Кіровський», сказав, що за годинник його перевезуть. Моряк Вася (так його звали) сказав, що це годинник для нього дуже цінний, бо батьківський подарунок, однак Грушецький М.С. став його зганяць із порома. Після цього моряк дав йому годинника, сказавши, що він це запам'ятає.

По розпорядженню окупаційної влади колгосп був реорганізований в громгосп (громадське господарство), керувати яким поставили Хоменка Василя Охтанасовича, який до війни був головою колгоспу. Село поділили на десятки хатки, за якими поділили коні, воли

¹ Наводиться уривок рукопису біографічної повісті Шевченка Григорія Петровича 1928 р.н. уродженця с. Зарубинці Переяслав-Хмельницького району Київської області (в 1970-х рр. затоплене водами Канівського водосховища). У тексті збережено авторську стилістику написання. Хронологія описуваних подій охоплює 1941-1945 рр.

і сільськогосподарський інвентар для виконання сільгоспробіт, для чого залучали і нас, підлітків.

Поскільки зима 1941-1942 рр. була дуже сніжна і морозяна, то відповідно весною на Дніпрі була велика повінь, водою на берегах річки понаносило колод, дерев. Ми, хлопчачки, не впускали случаю, щоб по них полазить. На одній вербі знайшли протипіхотну міну і розрядили, тротил набили в пляшку і пішли до Дніпра глушити рибу: Михайло Шевченко, Олекса Анатолійович і Дяченко Іван Андрійович, але поскільки ми в цьому не розбиралися, думали, що від недокурка бутила зірветься, то в нас нічого не получилось. Пляшку розбили, відбивши шийку, а тротил запалили, коли смола натопилася, то Олекса Шевченко підійшов до пляшки, а Михайло Шевченко в цей момент кинув грудку землі, яка попала в пляшку, смола полетіла Олексі на обличчя, його обпалила. Ми повели його до Дніпра і стали обливати водою, яка була з піском, то зробила ще гірше, бо натерли обличчя, що стало пекти ще більше, і тільки після цього повели його в медпункт на перев'язку.

На початку літа 1942 р. погнали на роботу у Німеччину першу партію молоді – 37 осіб. Я влітку пас корови, рвав шовкове листя для відгодівлі шовкунів, плів верейки для здачі в магазин, за кожну верейку платили по 3 крб. окупаційних грошей і 3 кг солі.

На початку весни 1943 року стали знову забирати до Німеччини для робіт молодь, але тепер молодь ховалася, тікала в кручі, а хто не успівав сховатися від поліцаїв, ловили і насильно відправляли до Переяслава. Мого року народження Свитка Панас Іванович сховався, так за нього забрали і відправили його матір у Німеччину. Всього в цьому році відправили 11 осіб. Стали забирати корів з господарств і відправляти до Німеччини. Визвали в управу, де старостував уже Македон Павло, і мою матір, що підписалася, що вона добровільно віддає свою корову Вермахту. Мати стала говорити, що вона у нас одна, більше нема ніякої живності, що і годує, і зодягає, беріть, у кого є дві або три скотини, а ви боїтесь брать у мужчин, а берете у бідних жінок, то комендант, уже Хоменко Василь Маркович, матір побив і зачинив ночувати у кабінеті разом з Дяченко Одаркою і Коробкою Устею Сергіївною. Коли я про це дізнався, то пішов відкрив вікно і мати втекла до Шевченка Анатолія Федоровича і сховалася на печі, де її знайшов поліцай Грушецький Андрій Самойлович і привів до управи, де вони втрьох і ночували. Вранці прийшов до управи чоловік Усті Коробки і сказав їм, що це вам

не pomoже, ви однаково підпишете, що вони й зробили і їх відпустили.

В назначений день корів зігнали у двір громгоспу і поромом відправляли на пристань і звідти до Переяслава, а коли повернулися за другою партією, то піднявся великий вітер і відправку відклали на завтра. Наша корова зосталась у другій партії і ми з матір'ю пішли у двір громгоспу і попросили у поліцай Шевченка Михайла Федоровича, щоб дозволив забрати корову на ніч додому, ми ж її зиму годували, то ще хоч увечері та вранці подоїмо молоко.

Після вечором мати пішла до сусіди Гончаренко Марфи Олександрівни, де зустрілася з Хоменком Миколою Максимовичем, який порадив матері, щоб мати назавтра зранку пішла в Переяслав до бургомистра з жалобою на незаконне забрання корови, поскільки більше в господарстві живності не було, а ми рано-вранці з сестрою Ніною відігнали корову подальше в ліс. Що ми і зробили. Після повернулися додому, закрилися в хаті на засув, а самі поховалися, а коли стали гнати корів, то до нас прийшов поліцай Шевченко Михайло Федорович за коровою, не знайшовши її в сараї, в друге прийшов поліцай Грушенський Андрій Самойлович, і не знайшовши корови в сараї, кинувся до хати, а поскільки двері були закриті, то походивши і позаглядавши у вікна в хату і нікого не побачивши, пішов ні з чим.

Вечором ми з сестрою Ніною гнали корову з лісу, то при вході в село зустрілися з старостою Македоном Павлом, який сказав: «А біла не пішла на Переяслав».

Через певний час в село прийшли партизани і підійшли до управи, де діжу рили поліцай Шевченко Михайло Федорович і посильний Шевченко Іпатій Петрович, мій дядя, батьків рідний брат, обидва вони полякалися. Поліцай ліг на долівку, а дядя став бігти, партизани прийняли його за німця, командир скомандував одинадцятий знять, той вистрелив і дядю було вбито. Після цього наїхало німців і поліцаїв у село. Поїздили і поїхали, нікого не знайшовши. Після цього прийде посильний скаже, щоб гнали корову у двір громгоспу, а ми вигоним корову у ліс, або в яр. Так і не забрали у нас корови.

Через місяць партизани знову побували у нас в селі. Уранці проснувшись, я почув розмову партизана з матір'ю, щоб я провів його до продавця магазину. Що я і зробив. Повертаючись додому, я зустрів партизанів, які конвоїрували поліцай Грушецького Андрія Самойловича. Другий партизан, вище згадуваний Вася моряк, зайшовши в село пішов

до брата Андрія Михайла Самойловича, який, було вище сказано, в 1941 р. на переправі відібрав у Васі наручного годинника як плату за переправу через Дніпро. Заївши до хати Михайла, побачивши свого годинника на стіні, Вася вигукнув: «А мої дзигарики ще ідуть!» Злякавшись, Михайло побілів, Вася його заарештував і обох братів уходячи з села забрали. Їх обох ніхто не бачив.

Визвавши продавця, комірника і завідуючу молочним пунктом, партизани взяли продуктів і пішли з села. Других поліцаїв не зачіпали.

З приходом літа стали гонить корів пасти. Нас зібралося компанія хлопців: Я, Михайло Шевченко, Панас Хоменко Тихонович, Микола Гончаренко Михайлович і Федя Шевченко, моєї тітки Василини син. В урочищах Пугачка – «Висока» гора, «Кутова» і «Тернова» клітки в основному пасли корів тільки ми. У нас у череді було п'ять корів. Ми пасли по черзі в кожному урочищі, трави було достатньо. Табором була Куткова Клітка. Там у нас була зроблена землянка з лавками-засіками, де ми держали запаси картоплі, поскільки на обід додому корів не гонили, то там варили їсти. Михайло Филонович брав з дому котьолок, маленьку сокирку, дров було достатньо, вода рядом. Корів напували в озері тоже рядом, напували в Дніпрі тільки, коли пасли в Пугачці, або під Могилками.

З усіх урочищ сама вища гора була Вал, над урочищем «Пугачка», а потім Висока гора.

Після поразки німецьких військ літом 1943 р., вони почали масовий відступ. Особливо нам дуже стало видно, коли було пасем в Пугачці, самі сидячи на вершині Валу. Тоді видно як з Переяслава по шляху на Київ ішли колони німецьких військ.

В нашому селі Зарубинці німецьких військ бувало мало, але на початку вересня увійшов інженерний підрозділ, і розквартирувався в селі. Квартирували вони і в сусіда діда Самсона Хоменка.

В їх задачу входило викопать попід горами по шляху на Григорівну протитанкові канави. З цією метою було нагнано людей з ближніх сіл лівого берега Дніпра. У нас квартирувало 8 осіб з села Лецьки, шість дівчат і два хлопці.

21 вересня військова розвідка підійшла на пристань Переяславську і німці почали її бомбардування десь годині о 4 вечора, а ввечері, десь годин в 11, німці вийшли з села до Григорівни, а ранком 22 вересня у селі були солдати капітана Балояна. Коли вони дійшли на гору до школи, Балоян сказав: «Якщо мене уб'ють, щоб поховали тут».

22 вересня ми погнали пасти корів під Високу гору, але перед обідом пішов дощ і погнали корів додому. Коли гнали урочищем понад Дніпром, то попід горами були солдати Червоної армії. Дома у нас було п'ять солдат, а мати готовила їм їсти у печі. Один солдат сидів за столом біля передстолового окна і став показувати мені набірною мундштука.

Дощ перестав, вияснилось сонце, почали літати німецькі літаки, мати сказала сестрі, щоб випустила корову з сарая. У нас у хаті, крім матері, мене, сестри Ніни, п'ятьох солдат, були Михайло Филонович із сестрою Наталкою.

Коли налетіла партія літаків мати Михайла та Наталії підбігла до причілкового вікна і крикнула нашій матері: «Кумо, давайте будемо ховатися, бо мабуть будуть бомбить!» Але не встигла вона відбігти від хати як перед хатою метрів за 8 упала бомба. Один солдат поліз під під, один під піч, той що сидів біля мене під стіл, я упав під лаву, сестра Михайлова побігла з хати, Михайло хотів бігти за нею, але з передпінного вікна його, матір і сестру Ніну поранили стеклом з вікна розбитого бомбою в обличчя. Михайлу дісталось найбільше, крім того, коли падав шкаф, то ударив його у плече. Як тільки розвіявся з хати дим, солдати вибігли, за ними вибігли і ми. Поки літаки зробили другий захід ми перебігли до сусіда діда Михайла у погреб. Там сидів дід Микола. Мати стала питати діда чи він не бачив Марії, Михайлової та Наталчиної матері, але він тільки щось мугикав та кивав головою, тоді мати й каже: «Мабуть, Марії вже немає». Після її ніхто не бачив і ніде не було і вбитої, мабуть її розірвало повітряною хвилею від бомби. Після того, як літаки другого заходу відбомбилися, ми вийшли з погребу і пішли до нашої хати. Михайло став просити попить. У дворі стояли відра з водою, то їх осколкам від бомби пробило, але на дні вода була і мати напоїла Михайла. Тільки ми зайшли в хату, як хата стала горіти. Коли ми вийшли з хати, сестра Ніна побігла, ми не побачили куди, а я став кричати: «Мамо, наша хата горить, а моя зажигалка в хаті!». Мати сказала: «Тільки й зажигалка в хаті залишилася». Дід Микола ходив біля загороди підгрібав солому. В загороді лежала вбита корова і теля. Я сказав матері: «Давайте будем бігти у кручі». Ми взяли Михайла і побігли в «Касянову» кручу. Коли ми добігли до баби Надєжди двора, то побачили біля двора розкидані крокви. Ми пішли далі в кручу. Там Михайла санітарка перев'язала, поклала в окіп і він заснув. Ми з матір'ю пішли далі в кручу і просиділи до вечора поки

не стали літати літаки. Вечором ми забрали Михайла і пішли на «Дігтярку» до бджоляного погребу. Там була і сестра Ніна. Мати стала розпитувати людей, можливо хто бачив Марію, Михайлову матір, але її ніхто не бачив. Мати сказала: «Тоді її живої немає». Ночували ми в погребі. Вранці в погріб набилися повно людей, ховалися від бомбардування.

Зі сходом сонця німецькі літаки відновили бомбардування. В погребі набилося людей до 50 осіб. Коли при бомбардуванні двері відкривалися, то чоловіки Коробка Артем Степанович і Свитка Тарас Степанович їх підпирали. Я ще подумав, які наївні люди, хіба можна удержати двері від вибухової хвилі бомби. Ну а якби, не дай случаю, бомба упала на погреб усім би був кінець. Від дихання у погребі зі стелі пішов дощ. Дуже хотілося жити. В діжці було солоні огірки, то випили увесь розсіл.

З заходом сонця припинилося бомбардування і мати пішла на своє дворище. Хата згоріла і під хатою лежав убитий дід Микола і обгорівший. На наш сарай упала бомба, яка повністю його розбила, а в ту яму він міг би увесь сховатись.

Мати принесла води і в першу чергу напоїла Михайла, він усе время просив води. З їхньої сім'ї zostалися тільки троє дітей. Батька Шевченка Філона Миколайовича мобілізували на 40 суток весною 1941 р. і не повернувся, матір розбомбило у нас під хатою, діда убило теж у нас під хатою. Самій старшій Наташі було 15 р., Галині – 14, Михайлу – 13. Така доля спіткала в той день і братів Григорія – 14 років та його брата Василя – 12 років. Їх батько Дяченко Кіндрат Михайлович також був мобілізований на 40 суток, а матір поранено першого дня бомбардування біля хати нашої тітки Василини, а другого дня попаданням бомби добило. Правда батько повернувся з війни у 1945 р. Михайла в селі Вінниці поклали в госпіталь, а потім його взяли сином полку авіаційної частини.

Як було сказано вище, коли ми бігли у кручі, то бачили на шляху крокви з якоїсь будівлі. То були крокви з хати нашої тітки Василини. Попаданням бомби в хату, її рознесло, а на печі сидів брат Федя, його даже не поранило.

Біля хати люди зносили їжу для солдат передових підрозділів, тили від них відстали, то їх годували місцеві жителі.

Під час вище згаданого бомбардування, було вбито чоловіка тітки Василини, Шевченка Петра Івановича, Грушеньку Т. Харламівну,

Шевченко Марію Корнійвну, Свитку Галину Пилипівну, якій було років 13.

В цей день було також убито Кравченко Олексія Федотовича, Хоменко Григорія, по вуличному «Носура», та ще Кравченко Олексу, Хоменко Софію, Шевченко Федора Васильовича, його сина Михайла, Шевченко Івана Омеляновича, Свитку Марину, Гончаренко Поліну Михайлівну.

Всього за час бомбардування села німецькими літаками убито 16 осіб.

Після того як мати принесла води і ми понапивалися, стали думати, що робить далі. Вирішили іти до переправи і переправлятися на Лівий берег Дніпра. З нами і Михайло ішов.

По шляху до Дніпра зустрілися з сім'єю Шевченко Максима Федоровича, дядька Михайла. З ними були і його сестри Наталя і Галина, і Михайло пішов уже з ними разом теж до Дніпра на переправу.

Переправа працювала на всю потужність: з лівого берега на правий переправляли солдат і військову техніку, а назад поранених солдат. Десять під світанок переправились і ми. Перейшовши село Козинці, коли почало сходити сонце, прилягли під деревами і трохи переспали.

Як було сказано вище, що на копання окопів та протитанкових каналів у нас квартирувались люди з с. Лецьок. Порадившись, ми пішли в напрямку цього села, подальше від того Аду, з якого ми вирвалися, бо з настанням дня знову німці відновили бомбардування сіл Зарубинці і Козинці, прилеглих до переправи через Дніпро.

Прийшовши в с. Лецьки, розпитавшись де хто живе з тих хлопців і дівчат, що жили у нас під час копання протитанкових каналів, ми попали до матері Михайла Карнарука. Жили вони сім'єю вчотирьох: мати Федосія, невістка, мабуть, Настя, дочка Федосії Люба і Насті Маша, Михайло коли втік з окопів попав у партизани.

Жили ми перемінно у чотирьох сім'ях: в «Сирітських» по вуличному, других двох не пам'ятаю. Найбільше в Карнаухових.

Трохи обжившись, я знайшов хлопців із свого села – Шевченко Григорія Федоровича і Коробку Панаса Кириловича. Ми змовилися, що підем до Дніпра і там знайдемо собі коней. При підході до Дніпра в с. В'юнище нас військові дальше не пустили, привели до солдатської кухні, де нас заставили чистити картоплю. Дали нам пообідати і відправили назад, наказавши, щоб ми до Дніпра не ішли, бо там німці цілоденно бомбардують переправу.

В другий раз ми з матір'ю дійшли в село на своє подвір'я. Подвір'я наше було в центрі

села, біля шляху до Дніпра. На нашій огороді впало 16 бомб, одна з них влучила прямо в погріб, в якому зберігалися картопля, квашені огірки, буряки та одяга, яку туди сховали, щоб не погоріла. Коли ми викидали землю і докопалися до одягу, то вона під землею вся погнила, а картопля зайшла тротилітовим газом і теж пропала. Таким чином ми zostалися на зиму в чому були одягнені. Хата згоріла, сарай розбомблено, картопля, зерно і друге збіжжя та одяг пропав, корову зарізали військові.

Ми повернулися в Лецьки ні з чим і в кінці жовтня ми пішли з Лецьок у Зарубинці. Переночувавши в хаті бабки Химки, ми вранці з матір'ю і сестрою Ніною пішли в с. Трахтемирів, звідки мати була родом, там жили її рідні – мати, сестра Хинка, невістка Палажка.

С. Трахтемирів від сіл Малий і Великий Букрин на відстані 3-ох – 4-ох км.

Не встигли ми дійти до обійстя тітки Хинки, як з району Букринів з'явився німецький літак і став обстрілювати село. Мати й каже, що оце попали з вогню та в полум'я.

Зайшовши на подвір'я тітки, ми побачили скрізь солдатів: у дворі, біля хати, в хаті. Пізніше ми взнали, що в хаті тітки штаб військової частини.

Зразу на нас ніхто не звернув уваги, а коли приїхав начальник штабу, нас виселили в бабину хату, а тітчину сім'ю в хатину (дядька, чоловіка тітки мобілізували в армію). Біля штабу поставили постового.

Тітчина корова zostалася і я кожний день гонив її пасти на поле. Поскільки поле було на горі «Ритиця», то мені було видно як наші «Катюші» вели стрільбу по фронту Букринського плацдарму.

В бабиній хаті теж стояли солдати. Один був з Канівського району, але Канівський район ще був у німців.

7 листопада 1943 р. цей солдат зайшов у хату і повідомив, що 6 листопада наші війська визволили Київ і на Букринському плацдармі zostанеться тільки солдати в обороні, а решту передислокують на другий фронт. Як стало відомо пізніше, готовилася Корсунь-Шевченківська операція.

Числа 10-го листопада солдат Канівського району сказав матері, що вони завтра вранці виїжджають з урочища «Острови», де вони стояли, там zostанеться трохи зерна, картоплі, дещо з посуду, щоб ми туди пішли, то може щось візьмемо для себе. Там ми достали трохи картоплі, ячменю, знайшли кавалерійську кожану сумку, з якої мати перешла собі чоботи.

Після ми ще ходили км за 15 до с. Балико-Щученка, де також знайшли трохи ячменю. Так ми трохи запаслися на зиму продуктами.

В зв'язку з проведенням завершення Корсунь-Шевченківської операції, жителів сіл, прилеглих до Букринського плацдарму, з метою їх захищення було евакуйовано в лівобережні села. На початку січня 1944 р. жителі с. Трахтемирів було евакуйовано в с. Стовп'яги.

В Стовп'ягах нас поселили в сім'ї Бечків. Хазяїн був мобілізований в армію, його жінка жила з невісткою і дочками Галею – мою ровесницею, і Параскою – ровесницею сестри Ніни. Нас поселили в хатині через сні. Для тітчиної корови виділили сарай. В хатині нас розміщалося семеро: нас троє і тітчиних четверо: Володя, Оля, Ніна і тітка.

Зимою ми з матір'ю підводою їздили в Лецьки, де ми перебували до осені, нам допомогли харчами.

Десь мабуть через місяць ми повернулися в Трахтемирів.

Поскільки хата в Зарубинцях згоріла, то мати вирішила zostаватись жити біля своїх рідних в Трахтемирові, подала заяву в колгосп і в сільську раду для відкриття господарського номера і надання земельного участка для забудови.

З настанням весни ми з братами Миколою, сином дяді Івана, матиного брата, та Володею вишукували військові трофеї: патрони, гранати, снаряди, тротил.

Першим мене ніхто не стріляв, кидав гранату. У сусіда Федора Жука, де б він не поховав, ми знайдемо і заберемо. Одного разу, не знаючи, я у гранату РГД заклав запальник з протитанкової гранати, а він ударної дії: якщо в гранаті РГД розбивається капсуль, він взривається тільки після згорання дистанційного пороху, а в гранаті протитанковій при ударі, і поскільки він коротший, то в гранаті РГД він не спрацює, і скільки я її не кидав, вона не розірвалася, а якби розірвалася, то в мене в руках і відповідно розірвала б і мене. Другого разу я заклав 400 гр. тротилітову шашку в дубовий пеньок і підірвав його, получився вибух великої сили. Коли я прийшов додому, то сусідка Якилина Івахно сказала мені, щоб я ішов у свої Зарубинці і там стріляв. Після цього я сказав матері, що вона як собі хоче, а я піду в Зарубинці, і там мене ніхто нікуди не буде посилать.

Десь в середині квітня 1944 р. ми прийшли в Зарубинці. Після того як було вбито дядька Іпатія в хаті, де народився мій батько, а також і я, жила дядина Настя – дядькова жінка.

А після розбомбування хати тітки Василюни, вона пішла пережити в ту хату, а також сестра дядини Ярина.

В селі за час фронту згоріло і розбомблено 70 хат, клуб, сільська рада, початкова школа, свинарник, воловня, амбар, корівник, овчарник, клуня, піднакат, кузня.

І так нас у дідівській хаті жило чотири сім'ї – десять осіб: дядина, тітка Василюна з синами Сергієм і Федором, тітка Ярина з Василем 14 років і Володею 2 років і ми в трьох.

Вранці, коли топлять в печі, кожна суне свої коробки та котлолик, другої посуду не було, щоб швидше закипіло, бо всі спішать на роботи, і тоді починається сварка.

Ну а в нас хлопців свої діла. Нас було чотири: я, брат Сергій, Василь Яринин Мізин і Михайло Хоменко, по вуличному «Сюрко».

Пішли ми у яр «Чищениця», де стояли наші війська. Там найшли купу гранат Ф-1. Питають: «Кидать умієш?» Кажу: «Умію!». Стали ми на кручі, і я давай кидать гранати у кручу. Але гранати презимували в снігу, дистанційний порох відсирів і вони не розриваються. Зійшли ми в низ, я взяв гранату в руку, ричажок зіскочив, розбивши капсуль запальник, я кинув гранату за колоду, а самі тікати. Правда вона не розривалася. Пішли до Дніпра і в лозах знайшли карабін, із забитим у стволі шомполом, а стрелять усі бояться. Я з патрона вийняв пулю, вставив пижа, зарядив карабіна, поклав на шовковицю як на сошки і вистрелив уверх, шомпол полетів дуже високо і повернувся назад. Хлопці просять і собі пострілять. Вечором ми пішли до Михайла Хоменка, матері його не було дома, розібрали і почистили карабін, і після стали стріляти особливо вечором трайсіруючими пулями. Одного разу коли стріляли в «Касяновій» кручі по мішенях, до нас підійшов моряк Федір Московченко і одібрав у нас карабіна. Одного разу в лісі знайшли автомата з відбитою ложею, забрали додому вичистили, трохи постріляли, але голова сільської ради Дяченко Іван Михайлович забрав у нас і автомат.

З приходом весняних робіт ми стали ходити в колгосп на роботу. Коней було мало, то копали землю лопатами, але й тих не було, то приробляли держакки до саперних і копали ними.

Але крім дитячих забав потрібно було думати про будівництво житла. Ті з погорільців, що зимували в селі запаслися будівельними матеріалами з мостів, бліндажів. Пішли і ми у яр «Чищениця», розбирали бліндажі і

возили возком самотягом на подвір'я. Свого возка не було. Я пішов до Хоменка Тихона попросити возка, а він мені сказав: «Як мені потрібно було возка, то я прикотив колеса від с. Луковиці». Щоб придбати собі возка я пішов за с. Трахтемирів в ліс під Великий Букрин і звідти прикотив задні колеса, зробив з нього возка, яким возили матеріал на будівництво хати. Привезений матеріал протісував на шули, ошп, крокви.

Після підготовки приблизно для зведення основи хати, мати пішла до майстра Дяченко Федора Явтуховича оцінити хату. Він прийшов, подивився і сказав, що ще потрібно додати на подовжні і поперечні ошепини. Ми пішли в ліс за «лядське», зрізали чотири осокори довжиною по 8 м, обкорували, випросили коней у колгоспі і поїхали з матір'ю та сестрою, щоб привезти осокорі додому. Не маючи досвіду, ми їх з великими трудом погрузили на воза, а коли стали везти, вони з'їхали з воза, бо були недостатньо прив'язані, мати стала плакати, поки ми погрузили осокорі вдруге. Вдома я осокорі протесав, а коли в'язали ошп, то його порізали на поперечні ошепини, а можна його було в лісі виготовлять на поперечні, з ним легше було б возитися. Після ошепення хати я став закидати стіни, а також ходити в колгосп на роботу.

Поскільки бойового спорядження залишилося достатньо, то случались нещастя. Так ранньою весною від гранати загинув Грушецький Михайло Дмитрович, пізніше при розрядженні снаряду загинули Мізин Григорій Сергійович і Хоменко Поліна Максимівна, влітку також від розрядження снарядів загинули Шевченко Олексій Анатолійович і брат, загинувшого від гранати Михайла, Саша і тяжко поранений Коробка Михайло Данилович. Але ми, хлопці, за розум не бралися.

Орали поле на урочищі «Жидівська луна», дев'ятьма плугами. Загнали коні в гінку, а самі пішли в кручу стріляти. Коли до нас прийшов бригадир дід Прокіп Кравченко і став на нас кричати, ми пішли орати, виоравши за літній день по 10 сотих га. Після цього пройшов певний час і стали виорювати за день 40-50 сотих гектара.

Закидавши стіни хати глухі і попід вікна я їх подранкув, а потрібно робити віконні прийоми. Пішла мати знову до Федора Дяченка просити, щоб поробив вікна. Він сказав матері, що з другої неділі. Пішла в слідуючу неділю, а він спитав матір чи ти хочеш на зиму піти в свою хату? Мати сказала, що якби не хотіла, то так би не старалася. Він тоді сказав матері:

«Якщо хочеш зимувати в своїй хаті, то нехай твій хлопець зробить напільне вікно, а як я вивільнюсь пороблю решту». Я сказав матері, що я не вмю та й немає інструменту. Мати сказала: «Он дід Самсон сусід собі робить, іди дивись як він робить, так роби і ти». Дістали поганенький рубанок, стамеску і всей інструмент, а за рівня служила довга консервна коробка з водою. З горем пополам зробив я окно, установив, закидав стіну і задрачкував. В неділю пішла мати знову до Федора просити, щоб він поробив решту вікон. Він розпитав в матері чи я зробив напільне вікно, мати сказала, що якесь зробив. Він тоді і каже матері, що як хочеш зимувати в своїй хаті, то нехай хлопець робити остальні вікна, бо я і своїх не оброблю, ти ж знаєш що в селі згоріло і розбито 70 хат.

Прийшла мати додому сумна і каже мені: будеш робити і остальні вікна, а я уперся, що не буду, мати сказала: «Поробиш, ніде ти не дінешся». Що й прийшлося мені робити остальні вікна і одвірки в хату. Довівши хату до мазки, обмазали, хоча криша була тільки острішена.

Як було сказано вище, 5 класів я закінчив у 1941 р. як і мої однолітки, школа в селі була розбита, то з 1 вересня 1944 р. ми пішли в школу в сусіднє село Трахтемирів за 7 км. Прийшовши увечері додому, мати мені сказала: «Вивчився на учителя, то он я розпиляла колоду на дошки, то будеш робити двері, бо не за горами зима, дверей немає, немає і грошей, щоб найняти майстра». На цьому моя шкільна наука закінчилася. Так як інструменту у мене не було, то чвертки у досках я робив топором.

Для устроювання печі попросили бабу Олександрю «Вікториху», а мені за ці послуги довелося виготовляти і установити одвірки у хату і сіни.

Дома сіней ми не встигли добудувати, то нарубали лози, пов'язали в пучки і ними обставили сіни. Так і зимували.

Ішов четвертий рік Великої Вітчизняної війни. На черзі був призивний 1927 р.н. В кінці грудня 1944 р. нас призвали Переяславським военкоматом на 30 суток на проходження військової підготовки, а на початку січня 1945 р.н. стали призивати хлопців 1927р. в армію. В лютому призвали і брата Серьожу, сина тітки Василини.

Після закінчення військової підготовки в нас прийняли заліки. Тих, хто склав їх на «5» залишили на 15 днів на курси на розмінування мін і других військових боєприпасів. В цю групу попав я і Дяченко Михайло Антонович, але я захворів і цих курсів не закінчив, Михайлу по

закінченню видали посвідчення і карабіна і він ходив з військовим для знищення zostавшихся смертоносної зброї.

За зиму я собі навигоготовляв столярний інструмент, потрібно було виготовляти віконні рами. Зимували у хаті з вікнами забитими дошками. З настанням весни 1945 р. і весняно-польових робіт мені наряд в колгоспі більше давали на роботу в будівельній бригаді.

Одного разу увечері мати мені говорить, що підеш завтра до Уляни Пилипихи (жінки Пилипа Карловича Свитки), установиш одвірки у хату і сіни. Я сказав, що не піду, який з мене спеціаліст, а мати й каже: «Підеш, бо я уже забрала плату сім'ям, потрібно сіяти коноплі бо немає з чого шити ні верхнього, ні нижнього одягу». З того часу я став підроблять по будівництву хат людям, плотницькими і столярними роботами, що стало для сім'ї хорошою допомогою.

Перемогу у війні 9 травня 1945 р. зустріли дуже радо. У дворі колгоспу відбувся мітинг. Після мітингу Дяченко Роман Овсійович приніс гармошку і почалось гуляння, вперше після визволення села.

Село відбудовувалося, будувалися селяни-погорілці, відбудовувалося колгоспне господарство. Частина будівельників будували конюшню, корівник, комори, а частина під керівництвом майстра Руденка Петра Івановича будувала млина-вітряк. Нам з Дяченком Василем Михайловичем, голова колгоспу дід Логвин дав завдання виготовляти рами в шкільне приміщення-хату. Як ми їх виготовляли, це знав тільки Бог та ми, «майстри», які до цього не держали в руках ні фуганка, ні відбірника, але п'ять рам виготовили.

З настанням сіноуборки нас, хлопців однолітків, послали косити сіно. Але і косарі з нас були такі, як ми з Василем столярі. Викошували по 15-20 сотих га. І хоч як натомлювалися, але вечором виходили на гулянку під тополлю з балалайкою і бубоном. На балалайку грали Михайло Антонович, Василь Михайлович і Микола Михайлович. На бубон я і Панас Давидович, іноді Михайло Антонович. Дівчата під цю музику танцювали. Гуляли до півночі, хоча вранці вставали годин у п'ять і йшли на роботу.

Осіною 1945 р. після розгрому Японії демобілізували додому солдат старшого віку. Демобілізувався і Михайло Филонович Шевченко, син полка. Стали вони з сестрами Наталею та Галиною будувати собі хату. Навесні 1946 р. Михайло з Іваном Гаркушею і Андрієм Дяченко були мобілізовані в ФЗО в м Маріуполь.

Микола Шевченко

СПОГАДИ ПРО ВІЙНУ¹

Ранок. Дзвінок. Беру слухавку. Вас турбує Ніна Іванівна Лазенко. Микола Антонович, ми хочемо видати книгу про життя людей під час фашистської окупації. Ви пережили ті часи. Можливо щось напишете. По правді сказати, мало задоволення згадувати те страшне минуле. Але погоджуюсь. Адже нас залишилось дуже мало, а майбутні покоління повинні знати про цю найжахливішу війну і робити все можливе, щоб більше ніколи не повторилося це страхіття.

Мені зараз 85-й рік. Я належу до категорії людей, про яких кажуть: «Это люди с несостоявшейся молодостью». Колективізація, голодомор. Довелося їсти макуху і спориш і лип'яники (як делікатес) листя липи сушилося, перетиралось, добавлялось трішки картопляних лушпин і запікалось. Вижив, дякуючи тому, що у нас була корівка. Пройшло небагато часу як грянула ця проклятуща війна. Перед моїми очима стоїть та страшна картина, коли оголосили мобілізацію і майже кожна сім'я проводжала або батька, або сина, або того і другого разом. До цього дня в моїх ушах стоїть той страшний плач, той страшний крик прощання. Адже багато знали, що бачаться останній раз.

А незабаром і загриміли німецькі танки. Сучасне покоління мабуть не знає, що в довоєнний час, та і після війни, до того часу, поки була побудована автотрасса Київ-Харків майже увесь транспортний зв'язок ішов по Лубенському шляху. Київ-Переяслав-Ташань-Лубни і далі на схід. Пам'ятаю цю дорогу з дитячих років. Дорога була обсаджена велетенськими вербами. Бувало так, що під час дощу ховалися в дуплі до 10 пацанів. Але знали, що під час грози там ховатися не можна. Так ось, цією дорогою із вересня 1941 і по вересень 1943 р. безперервним потоком котилася лавина фашистських військ. Їхала піхота, артилерія, танки і інша техніка. Мешканці бокових від шляху сіл знали, що ми окуповані німцями, але з'являлися вони там рідко. Такі села, в тому числі і Ташань, мали «велике задоволення» зустрічатися з ними кожного дня. Вдень 2-3 німці обходили майже всі хати, обдивлялися розмір приміщення і на дверях крейдою писали 8-10 чол. Господарів дому попереджали, щоб була заготовлена або солома, або сіно. Всі разом

розподіляли цих солдат по хатах. Було всяк. Іноді на власників хати не звертали уваги. Але було і так, що нам говорили:»Век» і ми змушені були ночувати у сараї, або в якомусь халупнику. Всі німці добре знали три слова: «Млеко, яйка і курка». І ми змушені були віддавати все, що у нас було. Були випадки, коли курей стріляли із автоматів і загадували їх варити чи смажити. Корів не забирали, а ось молодняк і свиней забирали. Молоко люди носили і здавали на приймальних пункт безкоштовно. До кожного двору доведено скільки необхідно здати молока і яєць.

Як ставилося населення до окупантів не помилюсь, коли скажу, що вороже. Були звичайно і такі, що говорили: «Кінчилося ваше, починається наше». І Масюк Федір – староста села, і Овсієнко Федір – начальник поліції, це люди вихідці із заможних селян, яких обіжала попередня влада, але це поодинокі випадки. Навіть тварини ненавиділи їх. У нас була кішка Маша. Як тільки заходили німці до хати, шерсть на ній становилася дибом, хвіст трубою. Вона так страшно нявкала, що необхідно було відкрити двері і вона кулею вилітала з квартири. Постійний страх панував над селом. Ось такий випадок. Ніч. Німці роблять облаву і забирають усіх тутешніх підлітків, заганяють у корівник більше 50 чоловік і готуються їх розстріляти. Біля села хтось убив німця. Як оказалось уже ранком, що німець з необережності сам застрелився. Заложників відпустили. Але були і такі «жіночки», які зразу ж знайшли з німцями «спільну мову». Це Г.А., Л.М. і ще деякі. Вони одягали німецьку форму, запрягали у віз коней і їхали на чужі села(бачите у них ще було трохи совісті грабувати своїх односельчан). Там вимагали курей, гусей, самогон і других продуктів. Було таке, що привезли цілого кабана, але не зарізаного, а застреленого (іздили вони зі зброєю, а інколи, мабуть для пристрамки, брали з собою і німця, його звали «Петька». Це німці, які стояли у нашій школі і обслуговували телефонний кабель Берлін-Харків (цей кабель існує і понині, тільки тепер УП знаходиться в Добраничівці). Потім влаштовували п'яні оргії по декілька днів. А потім уже починалося знову, тільки їхали в інше село. Але і серед своїх односельчан Чубар вела себе не достойно. Так одного разу ми з батьком взяли солому з поля. Вона прийшла з німцями і забрала воза і навіть нашу коняку і не дала нам закінчити роботу.

¹ Публікується з рукопису Шевченка Миколи Антоновича, 1928 р.н., мешканця с. Ташань Переяслав-Хмельницького району Київської області. Співавтор книги «Ташань на землі Переяславській» (2005).

Після звільнення нашого села Чубар було виселено із села за аморальну поведінку. І «шуку кинули в річку». Вона у Києві знайшла собі інженера і прекрасно проживала. Навчаючись у Київському університеті, десь у 1965 р., я з друзями пішов купатися до друга. Пливу, і треба ж такому статися, неподалік пливе Чубар. Перша думка, як блискавка, пірнути і потягти до дна. Зробити самосуд, або хоч налякати. Спасибі Богові, що він відвернув мене від такої ганебної дії. Бог їй судія.

Працювати примушували всіх. Ось такий випадок. Пасемо корів. Тоді майже кожен мав корову. Було багато дітей. Зараз до Ташанської школи ходять діти із 6 сіл, і всіх разом трохи більше 100 дітей. Коли я починав учитися 1936 р. у нас було два перших класи по двадцять п'ять учнів. Так от пасемо корів. Під'їздить бричкою гебітскомісар. Через переводчика збирає всіх до купи і говорить: «Біля худоби залишається дві дівчини, а решта поперед мене до села». Приводить нас до сушарки (десь чоловік п'ятнадцять) і заставляють розвішувати табакове листя. Сушарка – довжелезний сарай метрів 30 без бокових стін. А в ньому у два, даже 3 ряди розбиті лати(як драбина). Жінки нанизують листя на мотузки, а ми розносимо аж до стелі, розвішуємо на латах. Значну частину землі, особливо по долинах сіяли якийсь сорт табаку, що він виростав до двох метрів висотою, а листя як у лопуха тілеси продовжувате. Це для німецьких солдат. Так що використовувався і дитячий труд. Та і кому ж трудитись. Чоловіки на війні. Дехто правда попав у полон і зумів вибратись додому. Усю молодь народжених 1926 і старше забрали до Німеччини. Брали, але боялися декілька раз. Утікали, але їх ловили і знову відправляли. Так що в селі залишилось переважно жінки, старики і дітки. Не обійшлося і тут без казусів. Як кажуть у народі, і сміх і гріх. Щоб уладнати домашні справи, залишалися дома і не йшли на роботу. Але боялися гібескомісара, тому що він заставляв усіх працювати бив, палкою кого заставляв дома. От одна тітка Аношкіна Марія, помітивши, що вулицею їде, як його називали «гібес», швиденько плигнула в погріб. Сусідка теж помітила і теже швиденько плигнула туди. Але чи поспішаючи, чи по необережності не попала на щабель і полетіла на сусідку, що вже була в погребі (добре, що він був мілкий). Та, що сховалася першою подумала, що це «гібес» її помітив і закричала: «Пан, пан не бийте це я картошку перебіраю». А друга їй відповідає, що який я тобі пан, я Мотря Чмільова.

Другий випадок. Весілля. Пройшла чутка, що хто пожениться, то не будуть забирати до Німеччини. Неділя. Зачімто йшла моя двоюрідна сестра Гречка Меланія за Овсієнка Михайла. Ідем усім весільним обрядом від молодої до молодого. Тільки вийшли на центральну дорогу їде «гібес». Хоч і було нас чоловік п'ятдесят, але всіх як вітром здуло. Залишилися тільки дружок і молодий з молодою. Молодята підійшли ближче, вклонилися, як і вимагає наш український звичай і подали коровай. Коровай взяла переводчиця і пояснила «гібесу», що це їде весільний обряд. Він, мабуть, був у доброму настрої і через переводчицю сказав, щоб гукали на тих, що поховалися і продовжували гуляти весілля, але завтра, щоб усі були на роботі. І все ж таки сестру до Німеччини не забрали.

Хочеться розповісти і про таке. Як тільки нас окупували фашисти, дуже багато наших бійців пробіралися на схід. Особливо важко було офіцерському составу. Адже у них і шинелі і чоботи були не як у простих солдат. Десь метрів за 200, де я живу була величезна плантація конопель (десь метрів 50). Конопель ніхто не вибирав і вони виростили до двох метрів висотою. Так що схованка була хороша. Ось там я і виручав комсоставський склад. Обмундирував я 5 чоловік. Я повіддавав їм і фуфайки, і пальта, і піджаки, і чоботи, і ботинки, і одному навіть голоші. Все це звичайно поношене. Вони ж мені повіддавали хромові чоботи, добротні шинелі. Але трапилося так. Поліцаї любили ходити і заглядати по скринях. Так, так. Ви правильно мислите. Забрали у нас усі шинелі, усі чоботи і ще й пригрозили, що ми приховуємо десь радянських офіцерів.

Я жартома говорив тим офіцерам, що переодягав. Коли закінчиться війна, то напишіть мені листа. Моє село Ташань, а прізвище легко запам'ятати – Шевченко. Всі обіцяли, але на превеликий жаль жодного листа я так і не отримав.

Ще хочу розповісти про одну подію, яка мало не коштувала мені життя. Звичайно, що німці увесь урожай забірали і про якусь оплату не може бути мови. Заготовляли німці, а вірніше ми для німців також і фураж – корми для німецьких коней. Адже увесь час війни значну роль відігравали і тили, різні доставки для фронту і все це в значній мірі тяглова сила – коні.

Так от, було заготовлено великі кипи скирти ярої соломи, підготовлений прес, яким солома збивалась у тюки і відправляли для німецьких коней. Ми пасли корів. Була черга відвернути худобу від цих скирт. Проходячи

мимо, я побачив зовсім неподалік велику купу золи. Щоб було ясніше, що таке зола. Молотарка, якою молотили скошений хліб, приводилася в рух з допомогою парової машини, яка в свою чергу приводилася в рух з допомогою спалювання соломи у її котлах.

Я побачив, що ця зола не залита водою і аж пашить жаром. В долю секунди спрацювала думка, а чи не підкинути сюди трішки соломи, а решту зробить вітер. Так я і поступив. За якихось 20-30 хвилин із тих трьох скірт і німецького преса, залишилася чорна купа попелу. Горіло страшно, солома була суха, а вітер значно допомагав. Моментально появились поліцаї, а потім і німці. Всіх нас, пастухів, забрали і закрили у приміщенні управи, так називалась тоді система влади. Основна вина падала на мене, там я останній був біля цих скірт. Виручили мене друзі: племінник начальника поліції Москаленко Петро. А вони сказали, що я не курю (хоч мені і було уже 14 років) і що ніколи не бачили у мене сирників. Начальник поліції О. Ф. настоював, щоб мене розстріляли. Він отак ударив мене рукояткою нагана, що я лишився двох передніх зубів. Я в свою чергу настоював, що поїдете та подивіться, я бачив там не залиту золу. Поїхали, перевірили. Вийшло так, що я казав правду. Вітер від золи був до скірт. Це мене і спасло. Начальник поліції утік разом з німцями до Німеччини. Звідти пересилав багато посилок дітям і дружині, там і помер. Не здійснилася моя мрія і йому вибити зубів, можна б і більше.

Декілька раз через Ташань гнали наших полонених. Я не помиляюсь, говорячи гнали. Спереду, ззаду і по боках колони йшли німці з автоматами наготові та собаками. Люди кидали полоненим то кусок хліба, то спечену або варену картоплю. Німці реагували по різному. Іноді давав чергу з автомата, правда не по людях, а в повітря, інколи дозволяли, або не звертали уваги. А народу завжди збиралося багато. Кожен надіявся побачити когось із своїх рідних чи близьких. Не так багато, але знаходили притулок солдати, що вибиралися з оточення. Дехто навіть залишали після звільнення нашого села сина чи дочку.

Відступаючи німці палили і знищували все що тільки могли. У Ташані вони спалили усі приміщення колгоспу, сільської ради, одне приміщення лікарні. А ось друге приміщення врятувала акушерка Марфа Федорівна Чуприна. Вона жила неподалік лікарні. І коли німці підпалили приміщення, вона залила водою меблі, які вони скидали в одній кімнаті і підпалили (приміщення цегляне, тому вони

хотіли підпалили його з середини). Переважно більшість жителів села була в степу, десь кілометрів за п'ять, а там була і наша худоба, корови, коні. Навідався і я у цей час до своєї домівки. Коли німці запалили великий корівник, а він був критий соломною, цілі комки жару підлітали високо вгору, а вітер був на село. Я швиденько поставив драбину, ухопив відро води і вибрався на покрівлю. Хата також була укрита соломною і могла в любий час загорітися, адже корівник був десь за 150 м від неї. Один з німців, що палили замітив мене і дав в мою сторону автоматну чергу. Я швиденько зліз із даху і заховався в погріб. Страшне горів склад з палиним, також неподалік від мене. Чорний дим заповонив майже все село (вітер був у бік села). І особливо сильно горів гамазей (це великі дерев'яні коші для збирання зерна, це залишок з Румянцевського маєтку). Він мав шляхову покрівлю, і тому листки жесті розривалися, лопали і відлітали на декілька метрів убік.

Всі ці події, як сьогодні, стоять перед моїми очима. І ось розгорівся бій у сусідньому селі Добраничівка, це десь за три кілометри від нашого села на схід. Оскільки Ташань розташована на правому високому березі річки Супій, ми спостерігали за цим боєм доки в нашу сторону не полетіло декілька снарядів. Ми навіть не знали хто це стріляв, чи німці, чи може і наші. Тоді ми всі розбіглися і поховалися де хто міг. Надвечір наші танки підійшли до мосту через р. Супій. Одна бабуся перейшла через міст і сказала офіцеру, що виліз із танку, що німці заховалися під мостом. Дійсно – міст був замінований. Бійці швидко розмінували міст і лейтенант, не сідаючи у танк пішов через нього до села, з якого уже бігли люди. Тоді ще молода вчителька Хмельницька Наталія Карлівна бігла спереду із великим букетом уже осінніх квітів і вручила їх молодому лейтенанту.

У свій час я багато займався пошуковою роботою, і мені вдалося уже в повоєнний час віднайти цього лейтенанта. Ним виявився Герой Радянського Союзу Баль Микола Васильович. Я запросив його до себе (він проживав у м. Кременчуці) і диво – відбулася зустріч колись молодого, а тепер сивого підполковника Баля М. В. і теж сивої вчительки Хмельницької Н. К. Тільки тепер вона вручила йому великий букет піонів. Біля братської могили відбувся мітинг, де виступив ветеран і розповів про свій героїчний шлях на фронтах війни, а учні та односельці вітали ветерана.

Під час війни, коли фронт стояв на Дніпрі у Ташані в лікарні був шпиталь, де лікували

поранених у голову і груди. У цьому шпиталі помер від ран і був похоронений у Ташані екс-чемпіон світу і колишнього Радянського Союзу по бігу на 3 і 5 км Шкодін Іван Іванович. Мені вдалося відшукати рідних чемпіона, і в 1972 р. я був запрошений на міжнародні змагання з легкої атлетики у м. Смоленськ, батьківщину Шкодїна і місце, де він установив свій рекорд з бігу на 3 і 5 км. Змагання проводилося на його честь.

Під час війни у Ташані був похоронений білорус, Герой Радянського Союзу Долбешкін Петро Лукич. Мені вдалося розшукати рідних Долбешкіна, а через них і командира частини, де воював герой. Ним оказався полковник, тоже Герой Радянського Союзу Іванов Михайло Федорович, який проживав у м. Калінінграді. Він погодився приїхати в Ташань на могилу

героя. Знову мітинг і зустрічі з школярами, із жителями села. Герой розповів як воював і загинув Долбешкін. Вважаю, що такі зустрічі – це найкращий спосіб патріотичного виховання підростаючого покоління. В Ташанській школі ця традиція збереглася і донині. Десь минулого року ми розшукали і провели зустріч з учасником бойових дій контр-адміралом Борисенком Миколою Йосиповичем.

Що хочеться сказати читачеві, який, звичайно, не нюхав пороху війни. Дай Бог, щоб ви про те страхіття війни дізнавалися із кінофільмів, книг та розповідей старожилів. І не дай Бог Вам зазнати того, що зазнали ми.

Коли одного мудреця запитали, якою буде третя світова війна, він відповів: «Не знаю, але з упевненістю скажу, що коли буде четверта світова війна, то будуть воювати палками».

Тетяна Барабаш

«ТА НЕ ДАРМА БУЛИ МИ НА ЗЕМЛІ...»¹

СПОГАДИ ПРО ДНІ ВІЙНИ

Про¹ початок війни.

21 червня 1941 р. наш 10 клас першої школи відгуляв випускний бал. Моя мати всю ніч біля магазину простояла в черзі (тоді було дуже важко з промисловими товарами), але на вечір я з'явилася в новій красивій синій сукні, та ще й з кольоровим шарфиком на шиї. Мала і нові черевики, хоча і були трохи великі для моїх ніг. Головна ж прикраса – намита ромашкою золотава до пояса коса. На світанку пішли до Дніпра. Навіть тепер прикрию очі і бачу оту осяйну красу ранку. Крізь рештки блакитного туману пробивається перший промінь сонця., золотяться хмаринки, луг горить самоцвітами. Отак і залишився в пам'яті отой останній, невимовно прекрасний мирний ранок. У віночках, з снопами лугових квітів, входимо в місто на вулицю Кана. Веселі, молоді, трохи всі закохані. А з кожного двору вибігають заплакані жінки, злякані, пришишкли діти. Війна! Війна! Прийшла в наш дім так несподівано і втопила в землю наші молоді мрії і сподівання.

А вже через день ми вируждали на фронт батьків, дядьків, братів, друзів, сусідів, вчителів. Моя вулиця наче вимерла, пришишкли діти, не гомонять між собою жінки-сусідочки, а ввечері на мосту не співають гребельські дівчата, і серед них моя незабутня фронтова подруга Дуня Палочка і Галя, її сестра. Кожного дня ми біжимо до школи довідатись про новини. А жінки кинулись до ворожок, і ті тішать їх: скоро буде звістка, а війні ось-ось кінець, бо хіба не чули, що ворог буде розбитий! На моїй вулиці не було жодного двору, з якого не пішли б на

фронт не старі ще чоловіки та молоді хлопці. А з сімей Новородовських та Бутників воювали по три сини, повернулось лише по одному – інвалідами.

Вже у вересні 1941 р. в Переяславі запанував «новий порядок» німецьких окупантів. Тепер життя регламентувалось правилами: «забороняється», «попереджається», «вимагається», «наказується», «карається» – «розстріл» і тому подібне. І кожного дня новина: повісили пекаря, бо не сподобався хліб, замордували підпільницю К. Яківець, якби не встигли партизани, підпалили б німці в Григорівці школу, зігнавши туди всю молодь села. А на початку жовтня розстріл євреїв району – це наш переяславський Бабин Яр. Особливо лютували фашисти, коли німецька армія терпіла поразку за поразкою. Відступаючи знищували заводи, фабрики, палили села. Страшна трагедія сталася в нашому місті, коли в підвалах Вознесенського собору фашисти розстріляли по деяким даним до 600 чоловіків та хлопців.

Угорщина, 1944 р.

¹ Матеріал скомпоновано з документів особистого архіву Барабаш Тетяни Костянтинівни (1922-2010), жительки м. Переяслав-Хмельницького, учасниці бойових дій Великої Вітчизняної війни, ротного санінструктора 29-го полку ім. Суворова, 38-ї стрілкової двічі Червонопрапорної Дністровської дивізії.

Але на світі всьому буває кінець. Кінець вересня 1943 р. Я вже солдат 29 с.п. 38 с.д. Починається переправа на правий берег Дніпра. А біля нашого штабу колона танків і командир просить нашого комполка Тихонова підмогти піхотою. І браві піхотинці вже вмошуються на броні танків. У Переяслав танкісти увірвалися поночі з запаленими фарами, бій був короткий, але успішний. Багато вбито німців, до 200 взято в полон, та ще й чималий обоз награвованого майна. Древній Переяслав визволено!

Ось дещо з спогадів моєї матері, сусідів. З луку, де паслося стадо корів, на коні влетів хлопчина-пастушок прямо на вулицю Кана з веселим криком: «Наші танки вже біля міста, на луках!» І через деякий час всі мешканці вулиці були біля мосту, що через Трубіж.

Жінки несли все їстівне, що було і в печі, і в льоху. Сусідка наша бабуся Мотрона

Сидорівна корзину варених качанів та сулію молока, моя мама все, що було в печі та в коморі, а ще торбину гарбузового насіння.

А ось з нашого провулку поважно виходить Корж Остап Прокопович (деякий час був священником в якомусь селі району). А люди все прибувають, адже звістка про те, що наші вже під Переяславом на лузі на крилах облітає інші вулиці.

Остап Прокопович попереду людського натовпу. Він стоїть поважний, але його стареньке обличчя з одним оком схвильоване, тремтить. І от на мосту вже перші визволителі – три офіцери, за ними солдати. Зупиняються нерішуче, побачивши попа з церковною книгою в руках, з хрестом. Коротка, але напружена мить. В цю хвилину хтось почав співати молитву. Старший лейтенант, що був близько біля батюшки стає на коліна

Родина Барабаш, м.Переяслав, 1943 р.

і цілує хрест, книгу та руку священника. І Остап Прокопович всіх благословляє і вітає з перемогою. Хоча до неї було ще далеченько. Потім пройшли танки, зупинилися, випили по кухлику молока танкісти та насипали в кишені гарбузового насіння. А діти, що стояли біля дороги, дарували солдатам квіти та яблука і груші.

Переяслав звільнено! Слава і вічна пам'ять визволителям!

Спогади про Букринський плацдарм.

Битва за Дніпро в районі Переяславщини восени 1943 р. була героїчною і драматичною сторінкою Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р. Це – Букринський плацдарм. Планувалося саме з цього плацдарму нанести головний удар по ворогу і визволити Київ.

Проти військ Першого Українського фронту генерала армії Ватутіна, 40-ї армії генерала К.С. Москаленка, 27-ї армії П.Ф. Жмаченка, танкової армії П.С. Рибалко фашисти кинули великі сили: 10 дивізій, з них 3 танкові, 2 моторизовані, 5 піхотних, есесівські «Рейх» та «Вікінг» та ще багато інших сильних підрозділів. Правий берег Дніпра був добре укріплений. Дзоти, доти, густа мережа земляних ходів, траншей, окопів, землянок. Правий берег,

здавався неприступним. І Гітлер хвалькувато і впевнено заявив, що скоріше Дніпро потече в зворотному напрямку, чим німці залишать цей «східний вал». Форсувати Дніпро було вирішено «з ходу». Але головний удар нанести з Лютізького плацдарму. Залишивши на Букрині наспіх змайстровані фальшиві укріплення, макети зброї, переправи, поночі, через напередодні визволений Переяслав, війська йдуть до Лютіжа. І до Жовтневих свят столиця України Київ була визволена!

За труднощами, втратами, героїзмом і мужністю при форсуванні Дніпра, Букринську битву можна назвати нашим українським Сталінградом! Вісім з половиною тисяч радянських воїнів 38 національностей були нагороджені за Букрин орденами та медалями, а 361 із них стали героями Радянського Союзу. А втрати? Мені не довелося

прочитати чи почути, скільки ж склали свої голови захисників Вітчизни в пеклі, що називається Букринською епопеєю. Сказано – в чотири рази більше, ніж у німців.

Все згадую, проживаю знов і знов – серцем і пам'яттю.

«Кто погиб за Днепр,
будет жить в веках,
коль сражался он, как герой»

(«Песня про Днепр»)

Переправа.

Коли 33-я дивізія підійшла до Дніпра, чекаючи на наказ про переправу, близько зупинилась колона танків. До командира полку І.Тихонова підійшов майор-танкіст і попросив виділити їм групу піхотинців. Танкісти прямували визволяти Переяслав. Прохання було задоволено. В Переяслав танки з запаленими фарами увірвались так несподівано і рвучко, що німці не встигли отямитися. Взято в полон біля 200 німців та великий обоз награваного майна.

Полки дивізії між тим готувалися до переправи. Десь застряли табельні засоби переправи. Але з боліт з допомогою місцевих мешканців діставали затоплені човни, в'язали

плоти, знімали ворота, двері, сіном набивали плащ-палатки. Керував підготовкою капітан Федір Чирва на прізвисько Чирвовий король. Аж ось з болота хлопчаки вигнали чимале стадо корів. Ніхто не знав, звідки і як ті там взялися. Хтось сказав, що добре було б переправити їх на правий берег, щоб підгодувати м'ясом тих, хто вже там утримував кілька маленьких захоплених плацдармів. Але як? І капітан порадив загнати скотину у воду і корови попливуть та ще і бійців, які вхопляться за їхні хвости, притягнуть на правий берег.

Так і сталося. Довго згадували отой «десант Чирви». Між іншим, Федір Чирва був відчайдушною сміливою людиною. Одного разу, коли він був поранений і можливості переправити його в санроту не було (це в с. Городище), лікар Людмила Іванівна була просто у відчаю, бо потрібно було оперувати негайно, а вона не мала вже зовсім обезболюючих засобів і капітан наказав: «Давай, Люда, ріж». Влили в горло стакан спирту. І почалася та славнозвісна операція. Капітан не стогнав, але такі матюки гнув, що, мабуть, і до неба досягали.

На Букринському плацдармі я воювала з першого до останнього дня. Закінчивши середню школу № 1 в Переяславі в 1941 р., переживши окупацію, десь на третій чи четвертий день після звільнення міста я вже була в армії, і в лісі біля с. Городище спочатку прала солдатську білизну, а потім «пройшовши тижневі курси» в санроті, була переправлена на правий берег санінструктором стрілкової роти 29-го стрілового полку. Командир роти – старший лейтенант Міхеєв Михайло Віталійович, зовсім молодий хлопець, «синок» як любовно називали його старші за віком солдати. Між іншим, недавно в газеті «Ветеран України» я побачила його фото і вітання з днем народження. І щиро раділа, ще живий мій комроти! За Букрин Міхеєв отримав найвищу нагороду – став Героєм Радянського Союзу. Після війни ми зустрілись в селі Григорівка, тоді ще нашого району, на зустрічі ветеранів нашої 38-ї стрілецької, двічі Червонопрапорної Дністровської дивізії. Ніколи не забути тих зустрічей фронтних однокашників: три рази в Переяславі-Хмельницькому, в Каневі, в Григорівці, в інших селах бувшого плацдарму. Ніколи не забути: сидимо біля старого, зарослого материнкою, квітами окопу і – спогади, спогади... Полковник у відставці, а тоді – старлей Лебединцев Саша, Міхеєв М.В., Писачкін Саша, інші мої бойові друзі. Хтось згадав, що дражнили мене «дохтуром», а ще, що після того неймовірного випадку, коли я взяла в полон двох німців, до мене пристала назва «Гвардії Тетяна». Про ту

пригоду писали в газетах і в книзі спогадів розвідника 29-го полку Дмитра Салтикова «Останній пошук» та в спогадах Олександра Писачкіна. (Наша дивізія гвардійською не була). Минув той час, коли я одержувала дуже багато листів від бойових друзів. Тепер залишилось їх дуже мало: старі, хворі, німціні і... забуті. Тому кожна звісточка для мене свято. От і недавно раділа двом листам: від Лебединцева – голови Ради ветеранів дивізії та від Саші Писачкіна з Саранська.

З плаката на мене дивиться рядовий солдат Соколов Григорій Семенович – Герой Радянського Союзу за Дніпро. Народився в 1899 р. в Курській області. На фронті з лютого 1943 р. «Находячись на правому березі Дніпра, рядовий Соколов безперервно приймав участь в боях, мужньо і стійко захищав свої рубежі від ненависного ворога і в найскладнішій обстановці не відступив назад, знищив за цей час 63 гітлерівців і захопив станковий кулемет ворога». Помер герой в 1952 р.

Високе звання Героя Радянського Союзу за Дніпро отримав і старшина Шмаровоз Григорій Степанович. В нашу дивізію він прибув після чергового «відпочинку» в госпіталі. Вже мав досвід фронтовика, воював на Кавказі, був двічі поранений. Мав нагороди. І вже в нашій роті завоював повагу і дружбу. На такого сміливого і мудрого солдата можна було завжди покластися.

Сталося так, що один взвод з нашої роти захопив на правому березі невеликий плацдарм. Доповів комвзводу, що закріпилися і вступили в бій. Просив допомоги. І зв'язок перервався. Командир полку звернувся до старшини і наказав на його розсуд відібрати двадцять надійних, перевірених в боях солдат і вирушати на допомогу товаришам. У човни погрузили зброю, харчі і все необхідне, і двадцять добровольців поспішили на виручку. Дніпро перетнули без пригод, налагодили телефонний зв'язок з штабом полку, поглянули один на одного і вирішили пустити човни за течією, щоб не було спокуси повернутися. Лише під вечір добралися до оточеної німцями невеличкої групи бійців і вступили з ходу в бій. Такою була коротка розповідь старшини, коли він прийшов до пам'яті вже в санпункті лейтенанта Ганни Макридіної, що розмістився в одному з ярів на березі Дніпра. Між іншим, лейтенант медслужби Макридіна за час букринських подій врятувала близько 600 поранених. Той клаптик григорівської землі був густо вкритий загиблими – наших бійців і німців. Майже всі прибули з Г. Шмаровозом загинули. І коли до нього добралась ще одна група, бійці побачили страшну картину: старшина лежав за одним з

трюх кулеметів і без упину «поливав» вогнем вже мертве поле. Поранений кілька разів, увесь в крові, в пошматованому, закривавленому одязі, з майже божевільними очима, старшина довго не міг усвідомити, що прийшла допомога та допомагати вже було майже нікому...

Зустріч однополчан в Григорівці.

Ми з Григорієм Степановичем сидимо на глиняному приступку в глиняному яру. По його стінці весело збігає потічок льодяної, смачної води. Поглянув на мене: «А пам'ятаєш, Таню, як стікала тоді в цих потічках кров?» Чи пам'ятаю?! До смерті не забути. Тече потічок, дзюрчить. А внизу збирається в маленькі озера, в які ступити було страшно. Бо «кров людська – не водиця».

Одного разу, коли в наш батальйон прибули бувші солдати штрафної роти, до них пішов парторг полку Д.І. Гаврилов. На його «керівні вказівки» перед боєм, бувший майор відповів: «Спасибі, синок, як воювати, ми знаємо». Серед цих штрафників був молодий хлопчина. Виявилось, що його батько був комполка в Громадянську війну, в перших військах Радянської армії, служив у Тухачевського. І вся сім'я була репресована. Правда, батька пізніше реабілітували і він командував бригадою і загинув під Луцьком. Сестричка померла у в'язниці, доля матері невідома. А син Олексій попав в штрафники «змити кров'ю» «провину». Отже, хлопець став зв'язківцем при штабі полку. Коли обірвався зв'язок з командиром полку і два телефоністи загинули при спробі знайти порив, поповз Олексій Ільїн. Двічі поранений, стікаючи кров'ю, він примітив, що провід в ямі від вибуху бомби. З останніх сил, сповз, вірніше звалився в ту воронку і зубами з'єднав обірвані дроти. Врятував його майор Євген Гегечкорі, що там нагодився. Інвалід війни першої групи Ільїн Олексій вижив. Його дружина приїздила з ним на наші зустрічі. Був він і моїм гостем, бо не забував, що я з лейтенантом медслужби Макридіною рятували його від смерті. Проживали вони в місті Арті, десь на Уралі. Ми з ним листувались. Кілька років тому, його онука написала мені, що дідусь помер.

Оце пишу, згадую ті героїчні і сумні події, своїх бойових товаришів – живих і мертвих. А живих і «отделенія» не назбираю, загиблих і померлих – легіони. Кожного разу, коли дивізія несла значні втрати в «живій силі» (це так офіційно і бездушно називали солдат), приходило нове поповнення, в основному із звільнених населених пунктів. Як зараз бачу: сидять новоприбулі вояки – і зовсім молоді

хлопці, і чоловіки, далеко немолоді, на горбочку біля штабу. На них старі фуфайки (бо щось краще згодиться вдома), через плече полотняна торбинка, в ній хлібина, шматок старого сала, ворочок з тютюном... Розділили їх в роти, пішли вони за своїм командиром. Звичайно, перш за все – політбесіда, настанови політруків... На несміливі питання: «А обмундирування, а зброя?» відповідь коротка: «Зброю здобути в бою». Це означало: іди і в бою кров'ю змиєш вину, що був в окупації. Одиниці після війни повернулись до своїх матерів та дітей. Повірте, що після першого ж бою хоронили їх в братських могилах з тими ж харчами і в тих же фуфайках. Не пам'ятаю, як називався вірш, що якось прочитала в газеті. Є у ньому приблизно такі слова:

« –В окупації перебував?

– Перебував.

– Он за акаціями передова...

Не обмундирований, ненавчений,

Несамовитим криком

Та кулаками воював.

... колгоспник Конон,

Що свій вік прожив на пісному борщі

Все виконував щось та перевиконував...

Та й згорів у шрапнельнім дощі»

Бойові дії горно-стрілкового загону в Карпатах на території Румунії навесні 1944 р.

Весною 1944 р. згідно наказу штабу 104 стрілкового корпусу Опервідділу за номером 0309, за підписом генерал-лейтенанта Петрушевського був створений горно-стрілковий загін, в який входили і підрозділи моєї 38 стрілкової, двічі Червонопрапорної Дністровської дивізії, зокрема 29 ім. Суворова полк, в якому я була санінструктором стрілкової роти. До наших 300 з запасу Армії додали ще 500 чоловік рядового та офіцерського складу. Загін, озброєний артилерією, медиками, кіньми, продовольством, воював в Карпатах, на території Румунії в районі населених пунктів Нямцу, Нямцу-Шори, Лунка, Орпешть. Вже в квітні 1944 розпочалися там активні і тяжкі бої. Пам'ятаю, як в ніч на 1 травня наш підрозділ з 48 полку вклинився в оборону третьої румунської армії. Бій був тяжкий, кровопролитний. З'явилися вбиті, поранені. Але загін вийшов на намічений рубіж, збив німців з висоти, було знищено до 60 солдат та 17 взято в полон. Моєю ротою командував ст. лейтенант М. Первов та радіти було, як виявилось, рано, бо ранком розвідники доповіли, що наш загін оточено двійним кільцем. Розвідники бачили, що на розчищеній площадці багато ворожих

солдат. Під'їхали польові кухні, і це була добра новина, бо німці пунктуальні в час прийому їжі. І коли солдати почали одержувати харчі, міномети та кулемети вдарили по ворогу, і через десять хвилин табір було знищено. Та підійшли нові ворожі підрозділи. На вершині гори німці розмістили артилерію, і хоча наші бійці хоробро захищали висоту, але сили були нерівні. В цьому бою ми понесли великі втрати. Багато було вбитих, поранених. В обидві ноги був поранений командир роти Первов. Комбат капітан Романов наказує йому зібрати поранених, які могли якось йти (а це було близько 40 солдат), і під покровом ночі перейти лінію оборони і добратись до своїх.

На світанку їх наздогнали німці, і всі поранені були розстріляні. Стало відомо, що врятувалось лише кілька бійців. А Первов врятувався під зваленим дубом. В цьому укритті перележав, пожував якоїсь мокрої трави. А вечором вибрав два ціпки і поповз по дну глибокої ложбини. Опустивши деталі тієї страшної мандрівки в боротьбі за життя, лише додаю, що несподівано зустрів легко пораненого бійця і з його допомогою добрався до своїх. Потім довго лікувався в госпітальях. В наш полк не повернувся. А в 1982 році, коли однополчани дивізії зустрілися на Букринському плацдармі, ми знов зустрілися з Первовим. Підполковник льотно-десантної дивізії. На блакитному кітелі багато нагород. Високий, стрункий, вродливий – і не скажеш, що це той Первов, який з двома ціпками, з обома пораненими ногами виводив поранених з оточення. Ми всі були щасливі бачити його живим-здоровим. Проживав він тоді в Воронежі. Командував батальйоном капітан Романов Ф.А., його я знала мало. За «...исключительную стойкость и мужество» його представляли до нагороди званням Героя Радянського Союзу, але отримав Орден Червоного прапора. Всього ж у нього два ордени Червоного прапора, орден

Яковенко Ігор Андрійович (Торя), розстріляний німцями в таборі полонених в 1942 р.

Олександра Невського, два ордени Вітчизняної війни I ст., багато медалей і цим все сказано.

А ще я хочу розповісти про один надзвичайний випадок, що трапився зі мною там же, в Карпатах біля Нямцу. Щоб не здалося, що це фантазія, видумка, посилаюсь на книжку спогадів полкового розвідника Дмитра Салтикова «Последний полк», що надрукована в м. Саратові в 1995 р., ось що пише автор: «Ветерани 29 ім. Суворова полку пам'ятають випадок, коли дівчина-санінструктор одна взяла в полон двох ворожих солдат».

Викликає мене комроти: потрібно відвезти «донесення» в штаб. Вже третій день не було активних дій, тому і в мене не було роботи, як у санінструктора. Розстеляє карту, щось пояснює, як і куди йти. У мене був «транспорт» – старенька кобилка Лиска. Я дивлюсь на ті значки, ключики, на карті, як баран на нові ворота, і боюся признатись, що нічого не розумію. Запам'ятала одне: біля кринички, що поряд з статуєю Божої матері потрібно звернути... І справді – ось криничка, ось вода... Але куди ж вправо, чи вліво повернути?

І звернула навмання – вправо. Дійсно скоро побачила хутір під горою. Залишаю «транспорт» біля корита з водою і заходжу в будинок. Старий румун в білому домотканому одязі сидить біля низенького столика, на якому димить мамалига, лежить бринза, склянка «цуйки» (горілки). Побачивши перед собою солдата з косою, рвучко румун підхопився. І тут я ледве не втратила свідомість: біля столу, заставленому їжею та напитками, сидять двоє молодиків. Хоча вони також зодягнені в румунський одяг, але я зразу зрозуміла – німці. І хоча Д. Салтиков рекомендує мене як «сміливу» та «відчайдушну», але мушу сказати правду – це не так. На фронті почуття страху мене ніколи не покидало, адже поруч, за плечима, завжди карга-смерть з косою підстерігає тебе!

Повірте, не знаю, як сталося, але: гвинтівка в руках і «Хенде хох!» наш ротний Циганок був мастак на гостре слово, тому, коли я привела всіх трьох «додому», він сказав, що погані німці мені дістались! Може воно і так, але ж привела двох солдат те ще й старого румуна.

Мене оточили хлопці, з штабу вибігли офіцери. Всі щось говорили, запитували, сміялись, співали, весело ляялись, а я не просто плакала, а істерично ридала і ніяк не могла розігнути пальці на своїй берданці... І тоді ж Циганок Гриня авторитетно виголосив: бути тобі гвардії Тетяною (наша частина не була гвардійською), а прізвисько «гвардії Тетяна» за мною таки закріпилось. Я навіть вірші підписувала – Гвардії Тетяна.

Мого діда Христофора Барабаша спалили фашисти.

Якось я прочитала в газеті, що майже немає на Україні сімей, яких не прикрила війна своїм кривавим крилом. І згадала своїх близьких родичів. Лише вісім двоюрідних братів і чотири дядьки. Два дядька і чотири брати загинули. У дядька Андрія Яковенка був єдиний син Ігор. Найкращий учень в школі, у 1940 р. закінчив артилерійське училище. На початку війни, тяжко поранений потрапив у полон. Якимось чином Андрій Лукич дізнався що, Горя знаходиться у таборі військовополонених під Білою Церквою. Добився туди. Та застав там лише могилу. Ігор був розстріляний як офіцер і комуніст. Батьківське серце не витримало – помер, так і не сказавши правди дружині. Незабаром наклала на себе руки і мати Ігоря. У мого прадіда Степана виховувались діти близьких померлих родичів: мій батько, його сестра, Сердюк Т.Ф. – майбутній професор кардіолог, кремлівський лікар, два брати Барани. Прадід трохи не дожив до ста років. Попорав скотину одного ранку, сів на поріг спочити, та спочив навіки. Мій дід, його син, Христофор, похоронивши молоду кохану дружину Тетяну, намагався покінчити життя самогубством, але його двічі витягли з зашморгу. Тоді він пропив воли, коня, реманент і зник невідомо куди. Вважали, що він десь загинув і поминали його як померлого. Аж ось через три роки проходить від блудного сина лист! Живий, здоровий! Живе в Ялті, в Криму. Одружився на вдові, у якої є дочка та онук. Мають будиночок і садок біля моря. У них все гаразд. І просить прислати до нього сина Костика. Пошили хлопчику пальто «на виріст», з окрашеного у цибулинній шкарлупі

полотна штанці та сорочку, спорудили торбину з гостинцями і помандрував Костик в Крим, до тата. Можна було б написати цікавий детектив про мандрівку, про ту «мандрівку» семирічної дитини... Головне добрався і там залишився.

Ішли роки. Мої батьки працювали в колгоспі ім. Шевченка. Я вчилася в школі. У 1941 р. я закінчила середню школу №1, мріяла про університет. Відгуляли випускний бал, такий щасливий, веселий. І прямо зі школи вирушили лугом до Дніпра. Було це 21 червня 1941 р. На світанку 22-го повертались додому. Я до цього часу не люблю числа 22. І вже була війна. Гинули люди, бог війни Молох вже збирав страшну криваву данину. Скоро в Переяславі фашисти запровадили свій порядок. Звичайно ніяких вістей з Криму ми не мали. Перша звістка прийшла вже після Перемоги. Писала дружина Христофора. Пам'ятаю невеликий аркуш сірого паперу. Ось короткий зміст того страшного листа:

«У Ялті під час окупації діяла підпільна організація. Бабусина дочка і її синок (імен я не пам'ятаю) були в тому підпіллі, а старенький Христофор, мій дідусь був зв'язківцем. Одного разу, коли бабуся пішла в село до сестри розжитися харчами, в будинок увірвалися гестапівці та поліцаї. Як пізніше стало відомо на суді, підпілля видав сусід-провокатор. Хлопець вистрибнув у вікно, кулі його не дістали, залишився живим. Старого дідуся довго катували, перебили руки і ноги, потім зв'язали і обливши горючим підпалили. Коли бабуся повернулась додому, знайшла лише обсмалені стіни хати та обгоріле тіло чоловіка Христофора».

Був ще один лист з Ялти від бабусі. Писала, щоб приїхав Костя (мій тато) оформляти спадщину. Будинок зовсім розвалився, але участок близько до моря і коштує чималі гроші. Мої батьки відмовилися від тієї гіркої спадщини на користь бабусі, яка, як згадував завжди батько, була йому справжньою мамою. Проійшло чимало років, коли батько спромігся поїхати в Ялту. Але нічого нового не дізнався, нікого з родичів не розшукав. Навіть не дізнався, де могила його батька Христофора Степановича, мого дідуся, якого останній раз я бачила за два роки до початку війни, коли він приїздив до нас. Така трагедія трапилась в м. Ялта на вулиці Шеломєєвська №28 (чи 26).

Мій батько Барабаш Костянтин воював під Москвою (Волоколамське шосе).

На третій день війни ми проводжали батька на фронт. Я і мама плакали, обнімаючи рідного, а малий брат Льова просив батька

взяти його на фронт «трошити німчуру». Воював рядовий К. Барабаш під Москвою, на Волоколамському шосе. Довго і криваво гриміла там смертельна битва. Ворог все більше кидав в бій нові, здебільшого моторизовані дивізії. І проти 74 ворожих дивізій наших сил було замало. А Москва була все ближче. Вночі можна було побачити навіть світло на Кремлівських вежах. Після одного бою в підрозділі батька залишалось лише кілька поранених солдат. Довелося відступати. Відступаючи, залишили тяжко поранених, які самотійно не могли ходити. Вночі, коли трохи затих бій, поранені ползли в гайок, що був біля дороги, в піщаний кар'єр. Допікав холод, спрага, були голодні. За ніч померло четверо з восьми поранених. На світанку до кар'єру підійшло кілька жінок з санчатами. Похоронили померлих в піску, забравши їх документи, а живих, в тому числі і мого батька, відвезли в лісовий хутір з кількома землянками, хати були зруйновані. Тітонька Олена і врятувала мого батька, лікувала народними ліками з коріння, листя, кори. Кілька місяців прожив в тій благословенній землянці, «як у Бога за пазухою», трохи підлатав житло, хлів. А як звівся на ноги, попрощався, ставши на коліна з своєю рятівницею та трьома її внуками. Тепер – додому? До дітей, дружини! Чи є вони, чи живі?

Майже півроку добирався до Переяслава. В основному лісами, поночі. Не близька і небезпечна ж дорога – від Москви до Переяслава! Більше усього боявся потрапити у руки німців – це смерть. І таки дійшов!

Бувають же в житті моменти неймовірного щастя? Уявіть: на припічку нашої напівзруйнованої хати блимає каганець. Мама на стіл ставить казанок з картоплею. Збираємось вечеряти. Хтось тихенько стукає у вікно. Мати обережно відхиляє ряднину (світломаскування). І якось дивно шепоче: «Батько!» І ми вже обцілюємо рідненького, і всі плачемо і сміємося разом.

А ранком мама біжить до Лисенка Олексія. Це наш близький родич. Він – начальник поліції і керівник підпілля в районі. Я про нього писала. І вже в руках батька

«Аусвайс» – це такий документ про дозвіл жити в місті, щось на зразок паспорта.

Тепер до пана Бема! Це – бувший військовополонений, австрієць, часів першої світової війни. Залишився тут жити, одружився. А коли німці з колгоспу утворили народні господарства, Бем став його директором, паном. Розповідає батько: «У нового лови – нова хата, господарство, був такий собі плюгавенький чоловічок, тепер – наче навіть підріс, поважний. На плечах німецький мундир, підстрижений під фюрера. Покомизившись, зволив таки прийняти гостинець (дві останні курки зарізала мати), поглянув на той Аусвайс і призначив батька бригадиром.

Не пам'ятаю, де подівся після звільнення Переяслава, але батька не раз кликали у відповідні кабінети, розпитували про Бема. Тато скоро був призначений начальником дорожньої бригади, де працював до пенсії.

Всьому на світі буває кінець. Скінчилось і те неосяжне лихо – війна. Вже відійшли у вічність згорьовані матері, які до останнього подиха чекали на диво – повернення дорогої дитини і плакали, перечитуючи оту страшну звістку з фронту – похоронку. Молоді вдови – вже старенькі бабусі. Своє місце в житті знайшли сироти. Разом з нами старіє і наша пам'ять. Та ніколи, до скону нам не забути тих подій, коли до смерті лишалось «чотири шаги». А до перемоги було так далеко! Про наше покоління писав В. Кочетов:

«...Военное поколение,
Меньше других проживши,
Больше других совершившее,
Убитые, но не забытые,
Другое еще назови!
Мир, как храм, стоит на крови
Военного поколения».

Ми ще живі, хоч і небагато нас! Ми не здамося, бо ми переможеці!

Жовтень-грудень 2007 р.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ТЕТЯНИ БАРАБАШ

«Эти стихи написала о тех памятных днях поэтесса дивизии, санинструктор 29-го стрелкового полка Таня Барабаш. Конечно, ее поэзия была далека от совершенства, но мы, первые читатели и ценители ее творчества, не замечали этого. Таня писала о нас, о конкретных

людях и событиях, писала с душой и сердцем. Нередко ее стихи печатались в дивизионке, а также в армейской газете, и Таня получала много откликов на них. А надо сказать, что наши газеты – армейская «Мужество» и дивизионная «Красное знамя» – пользовались

у бойцов и командиров большим авторитетом. Их ждали, читали, передавали по цепи из окопа в окоп, по траншеям, блиндажам и дзотам. Да, очень правильно писала Таня Барабаш: позабыть то, что было в боях за Днепр, невозможно».¹

26 октября 1943 г. войска 38 стрелковой, дважды Краснознаменной Днестровской дивизии вели очень тяжелый кровопролитный бой с превосходящим в живой силе и технике противником близ села Григоровка, тогда Переяславского района. Потери были большие, но отступить было некуда: за нами Днепр и наши соотечественники, только что освобожденные от фашистского рабства. Под вечер бой стих, враг был оттеснен и отступил. Догорали хаты, из землянок и погребов выходили уцелевшие жители. На левый берег отправили раненых в санроту, хоронили погибших. Я как санинструктор стрелковой роты 29 сп., была в гуще тех кровавых событий. И когда все стихло, я написала стихотворение «Землянка»

Землянка

Есть землянка близ Днепра
Средь песков сыпучих.
Прилепилася она
У Днепровской кручи.

Боевой наш ротный дом –
Матушка-землица...
Хорошо нам было в нем
От огня укрыться.

После боя отдохнуть...
Огонек в печурке.
Своих близких вспомнить...
Старшина – дочурку,

А я маму у окна
В беленьком платочке.
Как тревожится она
О солдате-дочке!

Кто-то песню заведет –
Сердце замирает.
У печурки вестовой
«Теркина» читает.

Тишина кругом стоит –
Бою – передышка
На еловых лапах спит
Пулеметчик Гришка

¹ Цитата з книги «На острие красных стрел». генерал-полковника Олексія Миколайовича Зайцева (тоді начальника розвідки дивізії).

Скоро полночь. Спят бойцы,
Спит вторая рота.
Чьи-то дети и отцы –
Матушка – пехота...

Ну а завтра снова в бой,
Кто-то не вернется,
Над священной землей
Чья то кровь прольется...

А пока шумит вода,
Ветер лес колышет.
И немая тишина
Замерла. Не дышит...

с. Григорівка, 1943 р.

Во время боя на Букринском плацдарме командир 48 стрелкового полка майор Тихонов, окруженный фашистами, вызвал «огонь на себя». Был ранен он и его заместитель, в блиндаже по которому прополз танк. За Днепр получил звание Героя Советского Союза

Огонь на себя

Дым и гарь, и вой снарядов –
Бой давался нелегко...
Смерть бродила где-то рядом,
До победы далеко.

От команд охрип комроты.
Бинт кровавый на виске.
Трудно матушке-пехоте
Удержаться на песке.

Волн холодных серый омут
За солдатскою спиной.
И вторые сутки скоро
Здесь кипит смертельный бой.

Поредела наша рота.
К штабу танки прорвались.
Выручай его, пехота,
Из последних сил держись!

На себя огонь смертельный
Вызывает комполка
Артиллерия предельно
Бьет уже из далека

Смерть зовет во имя жизни,
Только б одолеть врагов!
Умереть за честь Отчизны
Трижды командир готов!

Много кровушки пролито
На Днепровском берегу...
Сколько там атак отбито,
Я и вспомнить не могу...

Ничего ты не забудешь,
Сколько не прошло бы лет!
И до смерти помнить будешь
Полыхающий рассвет.

Не забудешь тех, кто рядом
Телом грел песок сырой,
Кто не кланялся снарядам –
Командир ли, рядовой!

Кто делился хлеба коркой
На привале у костра,
Не скупился кто махоркой –
Хлеба сладостней махра.

Кто военною дорогою
Грязь месил и пыль глотал,
У случайного порога
Матерей чужих встречал.

Кто с тобой одной палаткой
Укрывался от дождя,
Кто погиб в смертельной схватке,
Грудью, заслони́в тебя.

Тех, кому навеки – «слава!»
А могилою – вода.
Мы с тобой октябрь кровавый
Не забудем никогда!

Октябрь 1943 р. Днепр, Букринский плацдарм.

Командир моєї роти (я була санінструктором стрілкової роти 29-го ім. Суворова полку 38-ї стрілкової дивізії) був зовсім молодий хлопець, якут, Шишкін Василь. Старші бійці називали його синком, а молоді Тьоркіним на честь героя поеми Твардовського. Під час бою біля села Благовіщенські Хутори (р-ну не знаю, Україна – авт.) розривна куля влучила йому в горло, я не встигла навіть перев'язати рану, як він помер. Там і поховали. За кілька днів перед цим він отримав листа від матері. Загинув старший брат Іван, орденоносець. Довго в мене зберігався той лист. В кінці мати благас свого «младшенького»: «Не оставь меня одну на свете; час придет – мои глаза закрой». Не послухав «младшенький» і поліг смертю героя на Україні біля нікому невідомих Благовіщенських Хуторів. Вічна пам'ять і слава братам Шишкінін! І всім тим,

хто загинув в смертельній борні за честь і незалежність Батьківщини, за життя на землі!

Письмо матери

Василек, мой младшенький, родимый,
Горько мне о том писать,
Что погиб Иван, твой брат любимый
И с войны его нам не встречать.

Мне в письме Ивана друг поведал,
Как в бою последнем, роковом,
Воевал наш Ваня для победы,
Будущей победы над врагом.

Как его любили, уважали
За веселый нрав и доброту,
А когда в могилу провожали
Знамя полыхало на ветру.

Где его, родимого, могилка
У дороги, или под рекой?
И светло ли солнышко сияет
В стороне далекой, но родной?

Когда орден мне его вручали,
Вася мой, сыночек мой родной,
Веришь, только руки чуть дрожали,
Да чуть-чуть поникла головой.

Кто сказал: не нужно слез герою?!
Матери о сыне горевать!
Буду темною вечернею порою
Горькие я слезы проливать.

А с рассветом снова вся в заботах.
Боль в железном кулаке сожму!
Много нам оставили работы
Вы, ушедшие на страшную войну.

Не оставь меня одну на свете!
Час придет – мои глаза зароет.
Пусть тебе в бою дача светит,
Бей фашистов и моей рукой!

Только что я? Снова прослезилась.
Ты прости сыночек свою мать.
Не имею третьего я сына
За Ивана выслать воевать.

с. Благовіщенські Хутори. Початок січня 1944 р.

Це був перший вірш надрукований в фронтовій газеті «За честь Родины». До цього я публікувала матеріали під рубрикою «З переднього краю». Пройшло небагато часу і

я почала отримувати буквально пачки листів від фронтівиків.

Писали хлопці про фронтове життя, про своїх командирів, друзів, рідних – про живих та частіше про покійних. І, звичайно, було їм цікаво, хто ж вона, ота Таня Барабаш.

З багатьма цей зав'язок продовжувався навіть після Перемоги. Ось артелерист Гаррі Александров «благополучно» відвоювався, був тричі поранений. Між іншим, звільняв наш Переяслав:

«Подумай, Танюша, сколько миллионов людей облегчением вздохнут, сколько глаз перестанет заливаться слезами горя и тоски...»

Мрія заїхати в гості не збулася. Жив у Сталінграді, довго переписувалися. А солдат Павло Калінін писав: «Сегодня прочитал в газете «Письмо матери». Оно очень подходит моей матери. Я самый младший сын. Кроме меня на фронте еще четыре брата. Два ранены, а одного мать потеряла совсем». У листі вірш присвячений мені. Там є такі слова:

«В дни, когда не смолкла канонада
Над страной кипит еще гроза,
Я уверен – будет нам награда
В час разгрома подлого врага»

Його лист датований 3 червня 1944 р. Лише кілька років тому скінчилась переписка з М. Боровиком з Москви, А. Кузнецовим і іншими. А «Письмо матери» якимсь чином потрапило до Переяслава і вчителька Науменко Євдокія Сергіївна читала його у школі № 2 на уроках української літератури.

Рядовой, стрелок, самый молодой боец моей роты погиб во время Босивской битвы (с. Босивка, Украина) и покоится в братской могиле, где покоится почти вся наша рота после 11 февраля 1944 г.

Смерть солдата

На заснеженной полянке,
Ус промерзшего ручья
Спит солдат в своей ушанке,
С карабином у плеча.

Ветерок поземку ломит
В золотистом ивняке.
И замерзшие слезинки
У мальчишки на щеке.

Что привиделось, когда
Жизнь вдруг оборвалась,

Что на ласковых глазах
Слезы те остались?

Может мать из далека
Простирает руки?
Как ей уберечь сына
От смертельной муки.

А сестричка в белом вся,
Девочка-ромашка
Белым катится клубком
По медовой кашке.

Впереди девчонки пес,
Почему вдруг белый?
Помнится, он был у нас
Рыжий, или серый

Побелели васильки
И трава седая.
А на грудь луна летит
Бело-голубая...

Тихий вздох, предсмертный стон...
Матушка-землица,
Потеплей его укрой –
Пусть он отоспится

Боже правый! Утоли
Ты не детские печали.
Этот мальчик мало жил –
Повидал немало!

Он и ранен дважды был,
Выжил, отлежался.
Ледяной воды в Днепре
Вдоволь наглотался.

Был солдат он – как солдат
Выходных не зная,
Пол страны он прошагал,
Родину спасая.

И на заснеженной полянке
У промерзшего ручья
Спит солдат в своей ушанке
С карабином у плеча.

Небо хмуро, зло и строго...
Снег шершавый, искры льда...
Нет теперь к нему дороги:
Ни тропинки, ни следа.

Лютый 1944 р.

Село Марьяновка. После боя сидим
в большом сарае, греемся возле маленького

костра. Вдруг выбегает сержант, (помню его имя – Эрик): «Все жители села, и солдаты бегут к колхозным конюшням». Мы выбежали из сарая. Все бегут, кричат, слышны проклены, мольба к богу. Возле конюшен уже много народа, но охрана не пускает близко. Меня заметил парторг 29-го стрелкового полка Гаврилов Д.Ив. и помог протиснуться ближе. Две легковушки, стол, несколько военных высших чинов. Гаврилов подошел к полковнику, что-то говорит ему, показывая на меня. Потом полковник взял меня за руку: «Держись, не раскисай!» и заводит в сарай. Ровненько, как дрова, сложены тела мальчиков 12-14 лет со следами страшных пыток. За что, что сделали дети, не знаю. Полковник отвел меня в сторонку: «Сейчас тебя отвезут в контору, и к вечеру должно быть готово стихотворение. О чем, знаешь!» Он же и дал название «Отомстим!»

Стихотворение мне нем давалось, плакала, а перед глазами окровавленные, замученные дети. Отдавая листочек полковнику, просила, чтобы в редакции его подправили. Но вышло оно в моей редакции.

Отомстим!

В нашем сердце нет для вас пощады!
Вы хватили в рабство, мучили сестер,
Вы, как отвратительные гады,
Кровью залили украденный простор!

Вы сжигали села Украины,
Вы терзали наших матерей!
Вы топтали золотые нивы
Плодородных, солнечных полей!

Вы ломали детские ручонки,
В пытках мяли хрупкие тельца,
Выжигали светлые глазенки –
Злодеяньям вашим нет конца!

Расстреляли смех вы, девичий, веселый,
На крестах распяли юные мечты,
У молодых и смелых отнимали волю
И топтали вешние цветы?

Час настал! Идут стальные взводы,
Не спасут вас реки и теснины гор!
Всюду вас найдет рука народа
И свершит суровый приговор!

Осінь 1944 р.

В 214 артполку служила молодая пара: капитан артиллерии Багрянцев и его жена,

младший врач Ольга Сизых. Точно не помню, где случилась беда. Капитану пришлось вывести пушки на прямую наводку. И первый же снаряд, выпущенный в ответ с вражеской стороны, угодил прямо в голову Багрянцева. Когда к нему подбежали солдаты, то увидели его растерзанное тело. А в груди билось живое сердце. Заспиртованное сердце Ольга отвезла родителям мужа, а через некоторое время родила им в утешенье двух внуков. Сопровождал Ольгу в далекую дорогу (забыла куда) наш земляк из Тарасовки Филимон Зражевский.

Это стихотворение написано на фронте и посвящено Багрянцевым.

Мольба

Умоляю тебя, «уходи»,
Дорогой, незабвенный призрак!
Я себя не умею делить
Между смертью и жизнью!

Мне, конечно, тебя не забыть,
Слишком яркой ты вспыхнул звездой,
Но хочу я подольше пожить
И травы потоптать под луною.

И прошу я тебя – отпусти!
И скажи мне – «Прощай, дорогая,
Ведь тебе еще нет двадцати,
Ты красивая и молодая.

Пусть же пуля тебя пощадит
И горячий осколок минует,
Пусть подарит судьба тебе жизнь
И любовь подарит большую!

Нашу юность в огне и в дыму
И любовь, ту, что смерти сильнее,
Я с собою в могилу возьму
Обо мне ты не плач не жалея.

Завещаю тебе пенье птиц,
Запах яблок, вкус свежего хлеба.
Полыханье вечерних зарниц
Среди майского теплого неба.

Недопетую песню мою
И последний мой вздох на рассвете.
Все я это тебе отдаю,
Чтобы долго жила ты на свете!»

Наш полк тримав оборону біля р. Тиса. Неподалік були так близько ворожі позиції, що одного разу солдат, румун чи італієць, не

пам'ятаю, весело вскочив у нашу траншею. Сама я не бачила, але хлопці казали, що вигляд в того гостя потім був пришелепкуватий. Спасибі йому, нам саме потрібен був «язик». Так от тут зі мною трапилась халепа. Було тихо, мирно, немов і не війна. Просто чудовий осінній день. Я вийшла із землянки прогулятись. Побродила по піщаних траншеях, видерлась наверх. Пішла до лісочку, що поряд. Зриваю шипшину, жую. Наспівую щось там тихенько. Забувши про заборону відходити далеко від траншей, зайшла в невеликий дубовий гайок.

Як же тільки гарно! Осіннє сонечко хоч і не гріє, але ж все одно – сонечко! І так мило, спокійно, гарно, як в Германовому лісі біля Переяслава! Стало аж трохи сумно. А закінчилась та поетична мандрівка тим, що я заблукала. Ніяк не можу знайти дорогу «додому» до своїх земляних «хоромів». Уявіть собі мій страх, відчай! А тут ще спогад про того «гостя» з ворожих окопів! Вже гарненько потемніло, а я мотаюсь безпорадно туди-сюди, тремчу з переляку та ковтаю сльози. Раптом чую – шелестить недалеко листя. Впала під куші, завмерла. Ну, думаю, все, кінець Тетяні! Але скоро побачила, що то пробирались кущами наші розвідники під командою молодшого лейтенанта Зайцева. Я добре його знала, бо він, як і я, на фронті писав вірші. І я вискочила з-під куша прямо йому під ноги! Мабуть, неважко здогадатись, скільки «приємних», «культурних» слів і навіть стусанів було мені подаровано! А коли я сказала, що піду з ними, то подумала – кінець мені, таке зчинилось! Довелося Зайцеву відправити солдата, щоб відвів «этуя идиотку» додому. От тоді я написала вірша «В разведке». Вірш був надрукований. І хто не знав правди про ту пригоду, міг подумати, що і я тоді ходила в розвідку. Зайцев О. довго жив в Одесі. Дослужився до генерала. В Одесі проживало багато однополчан нашої дивізії: Олег Мягков, мій комбат, – також. Він писав мені, що коли прочитав генералу вірша, той довго сміявся: «Дивись, яка знаменита розвідниця наша Таня. І чому не Герой?»

В разведке

Алексей, Алеша,
паренек вихристый,
Лейтенант-разведчик и поэт.
Помнишь ты разведку
в Венгрии холмистой,
Трепетною ночью,

ночью звонкой, мгlistой,
Между буков синеватый свет?
И осенней Тисы волн
искристый трепет,
И траншей песчаных
ненадежный путь?
Этой ночью
слишком ярко светит,
Но пройдем – врагу нас
не заметить!
Проползем, проникнем как-нибудь!
Нашей юности кровавые зарницы
В перекрестках фронтовых
дорог,
Когда пули пели нам, как птицы,
Биографии военные страницы,
Генерал, и ты забыть не смог!

Вірш отриманий у відповідь на власну поезію Тетяною Барабаш від одного з солдат Червоної Армії, ім'я якого не збереглося. Стосовно цього вірша Тетяна Костянтинівна зауважила: «Я его «поблагодарила» за руководящие указания» в иронических словах. От него, спустя месяца два, получила несколько слов. Пишет из госпиталя, что на фронт не вернется, инвалид. И еще: «А вы молодец – и это от души».

Помню я однажды спьяна
Смог увидеть адрес Ваш.
Было сказано –Татьяна
По фамилии Барабаш.

Я решил его запомнить
И от скуки как-нибудь,
Сей листок стихом запомнить –
Вас немного вспомнятуть

Вы, как видно, поэтесса,
Часто пишете в стихах.
Но большого интереса
Нету в них – увы и ах!

Вы ж на то не обижайтесь,
Что поправку вам даю.
Поправляйте, не стесняйтесь
И Вы поэзию мою.

От души желаю в жизни
Все, что можно пожелать
Будьте преданны Отчизне
И любите свою мать.

Я пока пишу Вам мало,
И имею на уме:

Для знакомства, для начала,
Вы ответ пришлите мне.

С нетерпеньем жду ответа:
Что ответ сулит мне Ваш?
Но дождуся ли привета
От Татьяны Барабаш?

Почему же – все возможно,
Отчего не ждать письма?
Ждать – это так несложно,
Надоедливо ж весьма

Искренне Ваш (підпис).

Біля братської могили

Де місце спокою й печалі,
Згадок кривавих і сумних.
Я знов до каменю припадаю
І до землі грудей кривавих

І знаю я – не буде чуда,
Запалих вуст не відімкнуть.
І не набрать повітря грудям,
Назустріч рук не простягнуть.

І знаю я, що то навіки:
Немає звідти вороття.
Прикрились назавжди повіки,
І все пішло у небуття.

Вам не лягти за кулемети,
В атаку не піднять.
В ривку шаленому з багнетом
Повіки в камені стоять.

Хмарки над вами пропливають,
Курличуть в небі журавлі.
Вони додому повертають
Вклонитись батьківській землі.

Землі, яку ви відстояли
Для милосердя і добра,
Що матір'ю навік вам стала,
В свої обійми прийняла.

Й не наша з вами в тім провина,
Що не здійснилось, не збулось.
Що не діждалась мати сина,
Померти в самотині прийшлось.

Що рано коси посивіли
У молодих солдатських вдів,
Що діти хліб сирітський їли,
Присолений сльозами матерів.

Життя прожити – не поле перейти,
Остання вже межа за обрієм синіє,
Хоч не судилось нам добра знайти,
Крилаті наші не здійснились мрії.

Та не дарма були ми на землі,
її зросили молодою кров'ю.
Схиляю сиву голову в журбі
З повагою і щирою любов'ю!

*Вірш написаний в с. Григорівка у 1985 р.,
під час зустрічі ветеранів 38 стрілецької,
двічі Червонопрапорної Деснянської
дивізії.*

Зустріч через 50 років

Півста минуло літ, вітає школа нас
У місто, де колись зростали.
Ми входимо у наш десятий клас,
За парти сіли, як колись сідали

Тут нас навчали мудрості й добра,
Тут вперше ми так віддано любили
І юним нам безжалісна війна
Серця назавжди болем обпалила

Один другого впізнаєм не враз
Злиняли наші золотаві коси
І посивіли хлопці, що любили нас
Веселі та буйноволосі

Не всі на зустріч щиру прибули
Хай слава і нетлінна пам'ять буде
По тих, що в землю рано полягли
Синів своїх Вітчизна не забуде!

Вони сьогодні поряд, серед нас!
Назавжди молоді, нескорені, завзяті
Прилинули у свій десятий клас
Буремну юність пригадати

Розмови стихли, сльози на очах,
Урочиста й сумна хвилина
Це зустріч смерті і життя
І вічні пам'яті данина.

Переяславський Бабин Яр

Вже опадає лист і вистеля могили.
Тепер тепліша буде тут земля.
Нехай вона зігріє серцю милих,
Що їх в свої обійми прийняла.

Зволожена осінніми дощами,
Прибрана зеленню воскреслої трави,

Хай пухом стелиться вона над вами
І матір'ю вам буде назавжди.

Де ви тепер? В яких світах
Тепло душі, пекельні ваші муки?
В осіннім небі журавлиний шлях,
Як символ вічної-розлуки.

О, скільки вас скатовано безвинно,
Мої ровесники, сусіди, земляки!
Хай поминальний дзвін по світу лине
Скорботно, гнівно, на віки!

[Вірші присвячені чоловікові – Олексію
Ілларіоновичу Кучмасову, з яким авторка
познайомилася під час боїв за Букринський
плацдарм в районі с. Григорівки у 1943 р.
Помер у 1984 р. – Ред.]

Кучмасов Олексій Ілларіонович

Ні пам'ятника, ні хреста,
Трава густа та квіти польові.

Неходжені давно місця, –
Чийсь думки, страждання і надії.

Посохло листя на старих дубах –
В осіннім небі ворон кряче
Згасає усміх на моїх устах
Невтішно серце знову плаче.

Де ти тепер в яких світах
Тепло душі, пекельні твої муки?
В похмурім небі журавлиний шлях –
Предвісник вічної розлуки.

Зоряний холодний вечір над рікою,
Хочеться спочити серед трав сухих,
А заплаче осінь десь між осокою
І згадок навів ніжних і сумних.

Хочеться забути, та не спить тривога
Серце знов в полоні спогадів сумних...
На холодних хвилях золота дорога
Неспокійно б'ється в берегах крутих.

Давненько вже я в тебе не була,
Пухнастим снігом замело доріжку.
Ти певне вже забув, що на землі – діла,
Печаль і радість вперемішку.

У вічнім спокої забув:
Життя без милосердя і спочинку
По мертвих нам дарує тихий сум
Та спогадів гірку хвилинку

Давай ще раз зустрінемося в житті,
Щоб тихі зорі нам палахкотіли,
Щоб плакали в калині солов'ї,
А хвилі нам про юність гомоніли

Ще раз. Єдиний. У востаннє,
Щоб в очі подивилась я тобі.
Нехай це буде зустріч і прощання
З усім святим на грішній цій землі

**ВІТАЛЬНИЙ ЛИСТ З НАГОДИ 60-ТИРІЧНОГО ЮБІЛЕЮ
ТЕТЯНИ БАРАБАШ ВІД ОДНОПОЛЧАН З М. ОДЕСИ**

ОДНОПОЛЧАНКЕ 38 СТРЕЛКОВОЙ
ДНЕСТРОВСКОЙ КРАСНОЗНАМЕННОЙ
ДИВИЗИИ, БЫВШЕМУ САНИНСТРУКТОРУ
29 СТРЕЛКОВОГО ОРДЕНА СУВОРОВА
ПОЛКА БАРАБАШ-КУЧМАСОВОЙ ТАТЬЯНЕ
КОНСТАНТИНОВНЕ!

УВАЖАЕМАЯ ТАТЬЯНА
КОНСТАНТИНОВНА!

В знаменательный для ВАС день –
17 декабря 1982 года, разрешите нам,
однополчанам 38 стрелковой
Днестровской Краснознаменной
дивизии, проживающим
в г. Одессе, горячо и
сердечно поздравить
ВАС с 60-летним
ЮБИЛЕЕМ!

Поздравляем и
Вашего супруга Алексея
Илларионовича,
нашего однополчанина,
с дорогой
ИМЕНИННИЦЕЙ!

Все мы,
однополчане,
а особенно
29 Стрелкового ордена
Суворова полка,
помним ВАС, как
бесстрашную, всегда
спешившую к раненому
воину оказать первую

медицинскую помощь, организовать эвакуацию
тяжелораненых на передовой медпункт полка,
а чаще и вынести на себе, под пулеметным и
артиллерийским обстрелом в тыл раненого воина
с его оружием. И так с 1943 по 1945 годы – в
зной и стужу, в сложной боевой обстановке
Вы, Татьяна Константиновна, мужественно
переносили тяготы фронтовой жизни,
участвовали в боях на Велико-Букринском
плацдарме в Корсунь-Шевченковской и Яско-
Кишиневской операциях, принимали участие в
освобождении народов Румынии, Чехословакии
и Венгрии от фашистского рабства.

За героизм и мужество в годы
Великой Отечественной войны, Вы, Татьяна
Константиновна, командованием и советским

правительством награждены боевыми,
памятными и юбилейными наградами.

В мирное послевоенное время Вы
проявили напористость в деле получения
высшего образования, в условиях послевоенной
разрухи, имея на своем попечении семью,
окончили педагогический ВУЗ и посвятили
свою жизнь обучению и воспитанию молодежи
на учительской работе в своем родном городе
Переяславе, в освобождении которого в
1943 году принимали участие и воины нашей
дивизии.

Барабаш Тетяна Костянтинівна, 2007 р.

Вы, Татьяна
Константиновна,
вместе с Алексеем
Илларионовичем
явились инициаторами
и проделали большую
работу по проведению
в Вашем городе первой
встречи однополчан,
посвященной 36-й
годовщине Победы
Советского народа в
Великой Отечественной
войне, продолжаете
вести переписку
с однополчанами
и все делаете по
укреплению фронтового
товарищества!

С днем РОЖДЕНИЯ
ВАС, ТАТЬЯНА
КОНСТАНТИНОВНА!

Все мы желаем
Вам личного и
семейного счастья,
крепкого здоровья, долгих лет жизни, бодрости,
благополучия, успехов в военно-патриотическом
воспитании молодежи, в поддержке и далее
фронтового товарищества среди однополчан!

В знак нашего уважения к Вам примите
наш скромный подарок.

По поручению однополчан-одесситов
Ваш комбат О.Н. МЯГКОВ

17 декабря 1982 года
г. Одесса

Ніна Лазенко

«ПРОКОТИЛАСЯ ПО НАС СТРАШНА ЧУМА...»¹

Війна¹ – жакливе слово. Людина, що пережила війну, зіткнулася з нею віч-на-віч, вона глибоко закарбувалася в пам'яті в душі і в серці, і протягом всього життя невідступно йде рядом і нагадує про себе.

Перші німецькі бомби упали в Переяславі 22 червня 1941 року в районі лікарні, автовокзалу і радіо повідомило, що фашистська Німеччина, не оголошуючи війни, напала на Радянський Союз. В будинку колишньої тюрми, перед війною була текстильна фабрика, там були установлені сирени, що сповіщали населення міста про наближення німецьких «бомбовозів». По декілька разів на день сирени вили, сповіщали населення про небезпеку. Люди були в паніці – метушня, всі кудись поспішають, чоловіків відряджають на фронт, в місті панує хаос, паніка, безлад, страх перед невідомим, але страшним майбутнім.

Жінки з дітьми і старенькими копали окопи в городах під деревами, щоб хоч якось захиститися. Хто мав можливість потрапити в евакуацію, виїхали. Потім почали збирати молодь, дівчат, хлопців і підлітків і відправляли копати окопи на полях, лугах і лісах по-під Дніпром. Німецькі літаки-розвідники спостерігали ці роботи і засипали копачів окопів листівками такого і схожого змісту: «Дівчатонька-селяночки, не копайте ямочки, бо по ваших ямочках будуть їхати наші таночки». Сусідка там була, принесла в кармані, прочитала і спалила. З кожним днем все дужче відчувалось наближення фронту. В районній лікарні та в приміщенні текстильної фабрики розмістили військовий шпиталь, туди безкінечним потоком звозили поранених наших бійців. Фронт наближався з боку Борисполя, Рогозова але перші німецькі мотоциклісти ввірвалися в Переяслав з боку Чирського, Підварок.

На полях між Чирським і Підварками зав'язався бій, нам було чути стрілянину з гвинтівок, розриви гранат, вибухи снарядів.

Потім все стихло не надовго і раптом заревли мотори – це вилетіли німецькі мотоцикли, промчались через все місто і зупинилися на вигоні теперішнього автовокзалу і знову стало тихо.

Люди почали виповзати з окопів, боязко поглядаючи на вулицю, розпитували сусідів

про ситуацію в місті. Ми з мамою пішли до сусідки Тюри Мотрі. Жили ми тоді по вулиці Кладовищенській (тепер Миру) і не знали, що там робиться в центрі. Коли це фірточка відкривається і до хати ідуть три німецьких солдати. Я встигла розгледіти ковани чоботи і великі картузи, а стояли ми як укопані, наче і не дихали з переляку.

Вони щось там між собою перемовилися і ось перший, що стояв ближче до господарки хати, почав розмахувати пістолетом (великим) і говорити «яйки», «млеко» і щось іще. Тьотя Мотя достала з печі глечичок пареного молока, а воно як запахло на вся хату. Вона поставила глечик на столі, ножом обрізала плівку, виклала на столі, взяла кухлик, що стояв біля відра з водою і поставила біля глечика (чашок тоді не було, щоб кожному наливать). Німець узяв глечик, підніс до носа, понюхав, налив півкухлика і дав Тьобті Моті, показує, щоб вона пила, ковтнула двічі, потім забрав кухлика і подав моїй мамі і та ковтнула двічі, і передала мені, а я допила. Ми зрозуміли – перевіряв, чи не отравлене.

Випили німці те молоко із одного кухлика по черзі, поставили глечик на столі попросили «яйки» – забрали ті, що були в судничку і пішли з двору. На перший погляд великого страху перша зустріч з німцями не нагнала, але було набагато гірше.

Дуже багатьох полонених наших солдат нагнали в Переяслав і заповнили ними міський парк (нині там алея «Слави визволителям Переяслава»). Огороджений парк металевною кованою огорожею, приміщень ніяких не було, тіснота, поранені лежали просто на землі, їх не лікували і не годували. Потім німці дозволили переяславцям для полонених приносити харчі. Мама наварила картоплі-товченки, зав'язала в хустинку і спорядила мене віднести полоненим. Треба було віднести до воріт, віддати черговому, а той роздасть, кому попаде. А трапилось так: підійшла я до парку, кругом багато людей, прийшли шукать, пізнавать своїх в полоні. Перепитують, кричать, називають прізвища, просять, щоб пошукали між пораненими і так д. Як я там появилася з вузлом, та побачила тих замучених, голодних, брудних, оброслих, обдертих людей, просять (донечко, дитинко, сестричко, дівчинка) і я така була вражена усім побаченим і, нічого не думаючи, пішла прямо до огорожі по забороненій зоні.

¹ Публікується рукопис спогадів та листи (14 шт.) з домашнього архіву Лазенко Ніни Іванівни, 1932 р.н., жительки м. Переяслава-Хмельницького, ветерана праці.

Я забула про небезпеку, піднесла миску до огорожі, десяток рук потяглися до миски там почалась штовханина збилися в кучу, хтось крикнув «тікай», «падай». я підняла очі, а перед лобом дуло гвинтівки. Я впала, миска впала, хтось мене носакон підчепив, хтось за руку схватив і потягнув, чую голос «встань», «відкрий очі». Я стала на ноги, а очі відкрити не можу. Мене та жіночка притулила до себе, по голові погладила і очі відкрилися.

Після цього випадку я почала дуже боятися німців, але картоплю ще кілька раз носила тільки із сусідкою.

Мама перед війною працювала дояркою в колгоспі ім. Т. Шевченка, що займав територію теперішньої автоколони по вул. Героїв Дніпра. Вся худоба і приміщення залишилося і люди продовжували працювати тільки називалося тепер «громадою». Керував громадою австрієць Бем (а в бувшому колгоспі він був свинарем), мама продовжувала працювати в громаді.

Зима 1941-42 рр. нам видалася дуже важкою. Палива не було, ми з братом санчатами їздили на козинські горби по лозу, та на городі просо росло, то потрошку просяну соломую палили аби чуть черінь нагрілась, та щось там зварилось в печі. Самі сидимо чи лежимо на печі, а вода у відрі на лаві замерзає. З ранньої весни і до пізньої осені з братом пасли громадську худобу.

З весни 1942 р. почали масово вивозити молодь на примусові роботи в Німеччину. Спочатку заохочували тим, що там хороші умови життя і праці

І добрі заробітки, і тільки на 6 місяців і додому. Але все було не так. Молодь почала переховуватись, почали забирати облавою, обманом. У нашої сусідки було 2 дочки і син – всіх трьох забрали в Німеччину, втікачів наказували.

За час німецької окупації було повішено більше 10 осіб, а розстріляних декілька сотень. Євреїв, що не встигли евакуюватись, збрали в центрі міста (старих, малих, хворих, дужих), повели центральною вулицею до заальтицького кладовища і там розстрілювали. Це страшне дійство повторювалось декілька днів.

І таке було. Пасли ми скот на лузі під козинськими горбами, а в обідню пору пригонили на водопій і відпочинок до Трубіжа в районі лагерів. А в лагерьх по цей бік річки було німецьке кладовище і саме в цей час було поховання солдата, а корови напилися та й побрели на той бік. Поки завертали корів, то німці стріляли по них.

Середина 1943 р. Відчувалось, що фронт наближається, німці злилися, робили

вред, підривали приміщення в центрі міста, вилувлювали молодих людей і силою відправляли в Німеччину, вивозили намолочене зерно, знищували живність.

21 вересня Радянські війська визволили Переяслав від фашистів, всі раділи. Але на другий день німецькі літаки бомбили Переяслав зранку і до вечора. Ми – мама і троє дітей – сиділи в погребі в сусідів через 3 хати. Бомби вибухали поряд, земля здригалась і горіла, в душниці вривався вогонь і дим, вхідні впали на ляду, доступу повітря нема, крики, сльози, відчай – і так до вечора.

Закінчилось денне пекло. Люди почали вибиратися із погреба і розходитись по домівках. Ми прийшли додому, а хати нема, на тому місці велика яма. Німецька бомба поцілила прямо в хату. Пішли в село, побули днів 3-4, та й повернулися додому, почали самотужки копати землянку. А на Дніпрі були запеклі бої. Поки копали землянку, ночували в окопі, їжу готували або в сусідів, де топилося, або в казанку надворі. Меню було одноманітне: суп-затирка або картопля в мундирах. Терпіли і холод, голод, і страх, бо рядом фронт, снаряди інколи долітали аж на колгоспне поле, і тяжка непосильна праця.

І все ж вижили, бо надіялися на краще і терпіли. Було і таке: пасли ми свої корови на полі, косарі докошували гречки, проса підводами возили снопи до скирти, був теплий осінній день, а на Дніпрі гуло, клекотало, бухкотіло, горіло. Хтось з пастухів кричить: «Дивись, летить прямо на нас!» Всі повернулися в бік Дніпра. Бачимо летить підбитий наш літак, за ним чорний хвіст диму, а кабіна палає вогнем. Пастухи кинулись в різні боки, а літак не долетів до нас метрів за 80-100, уткнувся носом в землю, хвостова частина піднялася і розпалася на шмаття, кожна частина горить вогнем, як свічка. Позбігалися люди, що були на полі, приїхала з лікарні підвода з лікарями-жінками (тоді машин швидкої допомоги не було). Звідкісь прибігли солдати, всі старші кинулись до кабіни, там був пілот.

Пілота з кабіни витягли, поклали на носилки, лікар сказала «пульс є, серце працює», але те, що я побачила на носилках, те, що війна зробила із сильної дужої людини, не підлягає опису, не знайдеться в мові слів, ні фарб, щоб це зробити, але в пам'яті залишилось на все життя. Пілот помер того ж дня.

Ми землянку копали на одну зиму, а жили в ній 4 роки, слідоуючу хату зробили з очерету, покрівля з осоки. Тепер я живу з дітьми, онуками в цегляному будинку, побудованому

моїми руками з чоловіком Григорієм Романовичем. В мене війна забрала дитинство, а мого чоловіка – юність. Як забрали облавою шістнадцятилітню в Німеччину на примусові роботи, то повернувся додому в 27 років.

Прокотилася по нас страшна чума – війна принесла багато горя, розруху, забрала мільйони життів.

Люди!!! Я буду просить, благать, молити, кричать на весь світ: «Люди, не допустіть війну до нашої Землі, до порога кожної оселі!».

Грудень, 2012 р.

З родинного листування сім'ї Лазенків 1940-1945 років

[Документ 1]

*У.С.С.Р.
Киевская обл.
Переяславский
р-он с. Подварки
Получить. Лазеньку Роману Д.*

*Обратный Б.С.С.Р. Белостокская область
г. Бельск 290 Авиобаза
Красноармейцю Лазеньку Олексію Д.
[12 / XII 1940 р.]*

5 / XII г. Бельск.

Добрий день Тато, Мама, Маня, Галя, і Гриша. Перш за все я вас сповіщаю, що я жив і здоров чого і вам жилаю, а тепер пропишу вам де я знаходжусь. Знаходжусь я зараз в БССР Белостокская область г. Бельск 290 Авиобаза. Їхали ми сюди 4 сутки чуть приїхали в г. Бельск в 4 часа утра то нас повели в баню і видали нове обмундірованія після чого поставили нас на карантин і ми простояли на карантині 2 неділі, а січас перевезли нас у лагерь від города кілометрів 3 Стоїмо ми січас від Німеччини кілометрів на 40. Занятія у нас січас очинь трудні, дісципліна жилізна так що вимагають до неможности ну нічого. Основна робота наша така, стоїмо ми при аеродромі провіряймо льотне поле і занятія ночью ходимо в наряди і караул. Жизнь очинь і очинь трудна до дому буде видно може прийдем а може й ні через те що положиня січас таке, що ви й самі знайте. На цьому писати я кінчаю пробачте, що так довго не писав а хотя і написав то мало і хтозна що. Следующого листа дождіайте ни в скорім времіні через то що мені чого то важко так, що нито що писать а я зараз жизни своїй ни рад, що я і на світі живу, якщо получися то тоді

напишу більш і яснш а на цьому зоставайтесь живі і здорові

Тато, Мамо, Галя Маня Гриш. Пиридайте привет рідним. [Підпис]

(пропишіть як ви зараз живете)

Хорошо чи плохо, і вообще в Колгоспі що дали на трудодні

[Документ 2]

*УССР. Киевская область
Переяславский район
с. Подварки ул. Петропавловского 10б
лично
Лазенку
Григорию Романовичу*

*обратно
БССР Белостокская область
Брянский район Долубовский
с/совет
п/я 18 подразд 65 Лазенку.*

7 / II 41 р.

Здоров Гриша!

Перш за все повідомляю, що я жив, здоров чого і тобі жилаю, листа твого коротенького я одержав за которого благодарю. Гриша? Жив я на старому місті де і жив жизнь моя німножко покращала проти того що було тільки одно і нихорошо що ми із тобою нескоро побачимось. Ну нічого! Зима у нас сурова но скоро пройде. Ти пишиш що у свата була свадьба значить і старичку припало хорошо попряти, як твое навчання проходить хорошо чи плохо, як Тані де робить Галя Що січас робить Тато, які чутки про Антона Трипуза, як живе Тьотя Санька коли будеш у їх то скажиш, що як їм як майже своїй рідній матирі пиридаю привет. Як січас живуть Баба Горпина, наш і ваш пиридаси привет Каті і Мані скажиш що через чотири года я з ними побачусь.

Гриша? Нащет карточки то я вишлю додому і Івану в цьому місяці, на цьому я кінчаю Зоставайсь жив здоров жилаю тобі хороших успіхів в твоему навчанні.

С приветом до тебе твій брат [Підпис] на другий раз напишу більше.

мій адрес.

*БССР. Белостокская область
Брянський район Долубовский сельсовет
п/я 18 подразд. 65 получить. Лазенку.*

Посилку я іще не получал через то що нильзя доїхати в Бельск дорога разбита сильно

если б на цей адрес то вже давно б одержав но скоро получу.

Кого то нет
Кого то жаль
Куда то сердце
Мчитця в даль.?

[Документ 3]

*У.С.С.Р.
Киевская область
Переяславский район
с. Подварки
Лазенку Роману
Даниловичу
[1.1.1941 р.]*

25 / XII Бельск.

Добрый день родные Папаша, Мамаша Таня, Галя, Гриша. Перш за все Папаша я вас повідомляю що я жив здоров чого и вам жилаю. Папша листа вашого я одержав 24/XII в вечері котрого от вас дожидав очинь довго, получивши от вас листа я очинь рад и благодарю вам дуже крепко що ви не забыли обо мне. Папаша ви пишете, що я вам ни слав листа то я вам послав раніш чуть прибув у часть но від вас не получав. Папаша ви пишете щоб я вам написав як тут то тут сейчас. Зіма не суровая снігу нет морози такие как і в вас ви спрашуєте мене на щот дороговізны то я тільки чув що товарищи купували кой какие сало на ринку очинь хороше 20 р. к/г, а нащот остального то я вам нічого не скажу бо і сам не знаю.

Папаша ви спрашиваете на щот харчів то очинь плохо майже кожин день голодний а работа свое требует. Тато ви говорите об родине, то я не знаю чи я її коли побачу чи ні по скільки січас положиня, ви должні самі знать. тільки ви не знайте, бо дома вобще говорят, що там, а если б тих сюди що говорят то ониб узнали как там.

Тато, чи я довго тут буду то я не знаю, если зміна яка буде то я вам прошу усе усе. моя новая жизнь пока на месте іще ніде.

Папаша на цьому я кінчаю свету нет і надо січас іти на пост по свободі напишу больше кой чого ну і вобще Папаша я писал би боль[ше] нет бумаги і конвертов.

С цим досвідания
Тато, Мама Таня Галя Гриша.
Привет всем родним. [Підпис]

Папаша благодарю вам за карточку если и мені можно буде снятся то і вам вишлю свою.

[Документ 4]

Лист написано 26 / VI 42 р.

Лист від вашої дочки Тані Р.

Добрый день мої рідні Тато, Мама, братік Гриша і Галя. Спішу передати вам свій сердечний, гарячий привіт і передаю привіт брату Вані, невістці Тані і передаю привіт своїм племінничкам Каті, Мані і Тані і всім рідним тіткам і сестрам. Доїхала я благополучно. В дорозі мені було хорошо. І ось їхали ми 17 суток і приїхали ми в город Кемптен. Нас приїхало сюди 15 наших дівчат – Катя К., Олена Богушова, Маруся Го., Маруся Савинина, Галя Руденкова і т.д., а остальні дівчата й хлопці поїхали ми не знаємо куда. Тату! Живеться мені хорошо. Їсти дають три рази теж хорошо. Тату! Я каюся за ту штуку, що мені Іван говорив на станції, та тільки пізно. Робимо ми всі на паперовій фабриці, робить нам хорошо Тату рідненький я як здумаю про дом та про всіх рідних, що я розсталася з усіма і не бачу нікого, то мені дуже жалко і я плачу день і ніч. Живемо ми в лагерьх нас тут должно быть 500 чоловік. Таточку! Пишіть свої новості, які є в селі, кого забрали ще в нас із дівчат хто може назад повернувся опишіть мені все, все. Таточку і Мамо, Гриша і Галя не знаю чи ви про мене думайте чи ні, а я про вас думаю і згадую день і ніч. Таточку цілую вас усіх гарячим поцілунком і рідних теже. Передавайте від мене всім, всім привіт. Гриша передай привіт усім дівчатам і хлопцям хто є дома, а особливо Галі Омеляненьковій і Дудці Марусі. Хай вони не сердяться, що я їм не написала листа бо багато листів неможна писать. Тату! Більш пока писать нічого. Таточку рідненький передавайте всім привіт і цілую вас усіх гарячим поцілунком. Остаюсь жива і здорова.

Ваша дочка Таня.

27/VI-42 р. Пишіть поскоріш

Відповідь.

Гриша скажи Галі і Марусі нехай вони напишуть хоть маленьку бомажичку і ти вкинеш у свій конверт. Гриша! Іще передаси привіт Колі Чуприні.

Тату! Рідненький! Порадсья з Іваном, якщо можна те зробіть, що він зробив з Андрійом Савининім на Станції, то прошу тебе зроби, бо я не знаю, що буде як ти не зробиш.

Мій адрес:
Abs/ Iasenko Tanja
Kempten- Allgiinn
Jstarbeiter Iager
Kesel st strabc.
[Текст втрачено]

[Документ 5]

*Lasenko Tanja.
In Herkn
Lasenko Hrischa
Dorf Pidwarki. Perejaslaver
raion. General-Komisariat
Kiew.
Arbeitsam Perejaslaw.*

13 / XI-42 p.

Привіт з Кемптена!

Здравствуй зоронька на небе, здравствуй місяць над рекою здравствуй братік мій рідненький здравствуй правою рукою.

Добрий день мій рідненький братік Гриша! Перш за все я повідомляю, що листа я твого получила 19/X-42 p. за которого я тобі дуже дякую, що хоч ти про мене не забув, бо я думала, що в мене уже немає і роду. Я коли получила твого листа, то я і плакала з радості і сміялася що я получила за 5 мічяців хоч від тебе братіку листа. Гриша! Ти пишеш, що в нас немає ніяких новостей, а чого ти мені не написав що Галька вийшла заміж і вобще в нас, у селі новості є, а ти пишеш, що немає ніяких. Гриша! Коли будеш писати відповідь то пиши всі новості і пиши багато. Гриша! Ти пишеш, що ви мені писали багато листів, но я від вас не получала, а вам писала багато і Івану написала 2-откр. і пишу 3 разом з твоєю. Гриша! Напиши мені чого мені батько не напише хоч двоє слів чи може я вже йому не нужна, може він про мене зовсім забувся, то я тебе мій рідненький братіку прошу пиши хоч ти мені листи потроху бо на чужині дуже скучно жити коли ще і з дому рідні не пишуть. Гриша! Я получаю листи від Марусі Ш. Каті Ч. то мені спасибі Маруся написала новості які в нас дома. Гриша! Я тебе прошу щоб ти вислав мені своє фото [нерозбірливо] перефотографіруй мою карту що я до половини в українському і вишли мені штук із 3 карточки дуже прошу. Гриша! Прошу тебе мій братіку не забувай хоч ти мене, а я тебе ніколи. Передавай привіт хлопцям і дівчатам. Цілую тебе кріпко. Таня. Пиши скоріше відповідь.

[Документ 6]

*Lasenko Tanja
Lasenko Hrischa
Dorf Pidwarki. Perejaslaver
raion. General-Komisariat
Kiew.
Arbeitsam Perejaslaw*

13 / XII. 42 p.

Привіт з Кемптена. Добрий день мій рідненький і незабутній братік Гриша. Перш за все передаю тобі свій чистосердечний сестринський привіт і бажаю тобі всього найкращого в твоєму житті на Україні. Гриша не дждавшись від тебе відповіді на ті откритки що я тобі давала відповідь на твого листа, пишу обратно но не знаю чи получу я откритку чи ні, но тобі Гриша пишу і буду писати і не забуду тебе поки не закрию очі навіки. Гриша! Живу я по-старому, жизнь моя не змінилася. Гриша! Я тебе прошу як рідного братіка, коли получиш откритку, то зразу пиши відповідь або хоч і не получиш то пиши мені листи за листами, бо дуже гірко жити на чужині коли від рідних нічого не чути. Гриша! Мені дуже хочеться тебе побачити і всіх рідних, бо я за всіма дуже скучила. Гриша на цьому я кінчаю. Передавай привіт усім рідним, дівчатам і хлопцям. А батьку дуже дякую, що мені не напише хоч двоє слів. Кріпко цілую. Сестра Таня.

Пиши новості.

[Документ 7]

*Lasenko Tanja
Лазенко Роман.
Lasenko Georg- Dorf
Pidwarki. Perejaslaver
raion. General-Komisariat
Kiew.
Arbeitsam Perejaslaw*

20 / XII.

Кемптен.

Добрий день мій рідненький братік Гриша! Перш за все передаю тобі чистосердечний, сестринський, скучний привіт і бажаю тобі всього найкращого в твоїй молодій житні на Україні. Гриша! Я тобі писала уже без щоту откриток, а від тебе не получала, чому то я не знаю. Гриша! Я тебе прошу пиши мені листи частіше, бо я за тобою дуже скучила. Я б до тебе прилетіла б крилами і обняла б тебе, і поцілувала б, і дуже б із радощів плакала б, а то жалько що я їх немаю. Гриша! Я і Івану дуже багато писала, но від нього я не получила і одного даже слова. Гриша! Я тебе прошу коли получиш мою откритку то пиши, що вам передала Маруся Латишова, бо я їй дещо передавала, і пиши як гуляєте, які новості, хто умер, кого забрали в Германію. Гриша і скажи Галі Ол. щоб мені написала листа і описала про все, бо я їй теж послала без щоту, но від неї не получала. Передаси їй привіт. Колі Ч. Семену Б. Івану Ш. Марусі Д. і всім, всім дівчатам

і хлопцям, і скажеш Колі Ч. щоб він тобі дав Наташи адрес і ти вишлеш мені бо я і досі її адреса не знаю. Гриша! На батька я дуже обіжаюся. Прошу тебе мій рідненький братіку, соколику не забувай свою сестру. Пиши новості. Пиши частіше. Кріпко цілую. Твоя сестра Таня. І ще раз цілую. Привіт всім рідним.

[Документ 8]

Lasenko Tanja.
In Herrn
Lasenko Roman.
Dorf Pidwarki. Perejaslaver
raion. General-Komisariat
Kiew.
Arbeitsam Perejaslaw.

Kempton. 30 I – 43 p.

Добрий день мої рідні Тато, Мама, Гриша, а також Галя і зять Шура. Спішу передати вам пламенний чистосердечний дочерський привіт і бажаю найкраще прожити на Україні, а також колись побачитись зо мною.

Тату, я вам уже писала откр. після того коли я получала від вас за 7 міс. одну откр. і обратно не дождалася відповіді пишу обратно.

Живу я по-старому, тільки дуже скучаю за всіма рідними, а особливо за вами тату. На дворі у нас зараз так немов весна. Тату! Я за 8 міс. від вас получила одну откр. чому так мало, то я не знаю чи ви про мене забули, чи зовсім не хочете писати, но я буду вам писати і не забуду поки не закрию навіки свої голубі очі. Таточку! Я своєму братіку Вані вислала також уже більше як 8 откр. а від нього не получила теж ні одної. Тату! Я вас прошу не забувайте своєї дочки, яка зараз в чужій стороні і пишть листи, а як дасть бог що я вернуся, то я вас теж не забуду і не одцураюся. Іще вас Тату прошу якщо можна, то вишліть посилок, за ті що я получила 8, то дуже дякую, а особливо прошу вишліть з усіх фото.

Тату! Скажіть Галі хай напише мені листа, і ви всі пишть бо вас багато, а я одна, як билина в полі. Тату! пишть мені листами і багато. Привіт усім рідним. Івану, Тані, Каті, Мані, Тані, дяді Самійлу. тьоті Гальці і їхнім діткам. Пишть чи нічого не чуть про Альошу. Цілую кріпко, кріпко. Ваша донька Таня. Хай Галя вишле своє фото і Шурина. А я вишлю як буде. Таня. Жду з нетерпінням відповіді.

Lasenko Roman.
Dorf Pidwarki. Perejaslaver
raion. General-Komisariat

Kiew.
In From
Lasenko Tanja.

[Документ 9]

Lasenko Tanja.
Lasenko Roman.
Dorf Pidwarki. Petrowskoho. Kr.
Perejaslaver Kiewska Perejaslaw.

Кемптен 30 / V-43 p.

Тату! Ви мені писали «Христос воскрес», а я вам відписую «Воїстину воскрес». Так як і полагається. Передаю явам усім свій скучний привіт з чужої сторони і бажаю вам всього найкращого в вашому житті на Україні. Тату! откр. я вашу получила за котору вам дуже і дуже дякую що ви про мене не забуваєте, но я про вас тату ніколи. Тату! Я живу по старому. Листи від Гриши получаю, пише що йому не погано. Сам собі лагає білльо і обув. Получа у місяць 25 м. Тату! аби ви знали як я уже за вами скучила, за цей год яки[й] я вас не бачила. Уже тату минув рік і наступив другий, но я не знаю чи скоро побачимося чи ні. Від Миши дядькового получила откр. но була уся затерта. На Івана дуже обіжаюся. Цілую вас Тату, Маму, Галю і Шурочка. Привіт усім. Ваша дочка Таня. Пишть часто бо скучаю дуже.

[Документ 10]

Lasenko Tanja.
Lasenko Roman.
Dorf Pidwarki.
Petrowskoho Kr. Perejaslaver
Kiewska. Perejaslaw.

17 / VII.

Привіт з Кемптена.

Добрий день мої рідненькі Тато, Мама, Галя і Шура. Передаю вам свій чистосердечний привіт і бажаю вам хорошого життя на рідній батьківщині. Тату! Открітку я вашу получила, яку ви мені писали 18/VI за котору вам дуже дякую, що ви про мене не забуваєте. Тату! ви пишете, що ви пишете часто, но я може не получаю. Да, було так но раніше, а зараз я получаю від вас справно откритки, і дуже вам дякую, що ви турбуєтесь за мною. Но прошу вас за мною не турбуватися. А за собою, бо мені жить осталося мало, а ви поживіть хоч на старості літ хорошо. Я хожу не гола і не боса, бо чоботи ще нічого, а туфлі поправилися. На харчі покращало. Я зараз важу 66 кг. но в

одежі, а чистого весу буде 64-63 кг. Тату! На Івана обіжаюся і буду. Гриша живе хорошо. Вишліть своє фото. Хай хоч Таня напише, коли Івану важко. Цілую кріпко. Привіт усім рідним і близьким. Ваша дочка Таня.

[Документ 11]

*Lasenko Gsorg.
b. C Neunmann Warnau
ii. Schöhchau Sen (b lle)
28/VII-43p. Варнау.*

*Lasenko Roman.
Ukraina dorf
Pidwarki.
Perejaslaw
Kijew.
Лазенко Роман*

Добрий день мої усі рідні тато, мамо, Галя, Ваня, Таня і племінники і усі, усі. Передаю я вам свій сердечний поклон і бажаю вам усього найкращого в вашій садинокій житні на Україні. Тато, откритку я твою получив 27/VII, яку ти писав 5/VII. за яку дуже і дуже дякую, що ти про мене не забуваєш. Тато живу я по старому. Роблю да хліб жую. Скоро кінчатся жнива. Урожай тут скажений. Зараз стоїть велика жара, а тоді іде великий дощ. На щот їжи то хорошо. Новості є но я їх усі позабував. А ті що не забув то не інтересні. Тато за мною не журися може дасть бог, то може вернись додому, а коли не вернись, до така моя доля. Один раз умірають не десять. Таня тоже писала що пока нічого живеться, а може скоро побачимось а там і хтозна. Передавай усім привіт, а особливо Колі, Мишку, Ваньку, Гриші і усім, усім більше такого нічого писать. зараз робимо з 5 до 8 часов, но зараз дуже пізно і буду лягать спать. Пока зоставайтесь живі і здорові і не забувайте свого сина. який губить свої молоді літа у раю.

[Документ 12]

*Киевская обл.
г. Переяслов.
Село Подварки
Роману Даниловичу
Лазенько
П.П.С. 09230*

[Лист від 5.01.1944 р.]

Добрий день! Дорогой Роман данилович и вся ваша семья. Пишу вам несколько строчек чтобы иметь о вас представление т. е. живы или нет. Ибо это война разлучила многие семьи

если вы живы то откликнетесь тогда я вам отпишу о нашей семье и обо всем как оно есть. с тем пока досвидания

Ірина Лазенко.

[Документ 13]

*Кіевская обл.
Переяславский р-н.
с. Подварки
Лазенко Роман
Данилович
П.П. № 28256. Д. Лазенко*

11 травня 1945 року.

Привіт вам від вашого сина Гриши.
Добрий день мої усі рідні: Тато, мамо, Галя, Ваня і Таня та племіннички Катя, Маня Таня та Ваня. Передаю я вам всім, що я по кищо живий і здоровий, чоґо і вам бажаю в вашій житні. Тато! Я зараз попав у автоматну часть. Освобожденный нашою армією 3 мая 45 года. Собрались ми додому з підводою доїхали до зборочного пункту за 50 км од того міста де я робив і там нас забрали. Жить мені січас пока хорошо. Харчі то що треба. Пишу зараз же на той день коли мене взяли до часті. земляків моїх тут нема. Вони пішли у другі часті. З Танею сестричкою я переписувався до останнього дня. Но вона попала до американців, а січас незнаю. Вона можить быть вернется скоріше додому. Бо я должен тут служить 2 года. но і то хорошо. Якби благополучно я доьхав, то привіз би усього досить ну а то усе покидав.

Пока такого більше нічого не буду писать. в другому листі напишу більше.

*Тато пишть усі свої новості.
пока Досвіданія цілую я вас усіх.
Ваш син Гриша Лазенко.
Моя адреса
П. П. № 28256. Д.*

[Документ 14]

*УССР
Киевская обл.
Переяслав- Хмельницкий
раен с. Подварки
пол. Лазенко Роману Д.
обр. П.П.№ 28256 «Д»
/ Лазенко /*

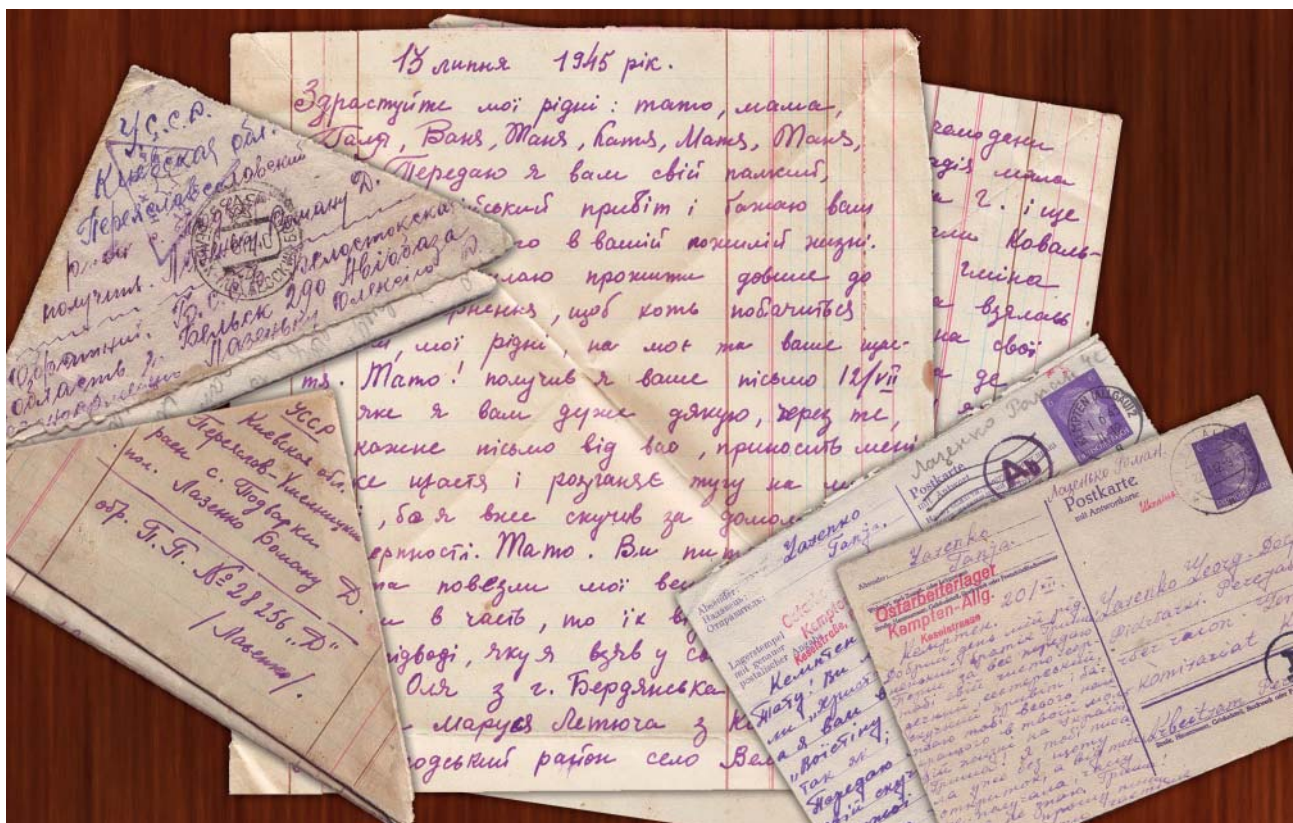
13 липня 1945 рік

Здрастуйте мої рідні: тато, мамо, Галя, Ваня, Таня, Катя, Маня, Таня, Вася. Передаю

я вам свій палкий червоноармійський привіт і бажаю вам всього найлучшого в вашій пожилій житні. І ще вам жилаю прожити довше до мого повернення, щоб хоть побачиться з вами, мої рідні, на моє та ваше щастя. Тато! Получив я ваше пісьмо 12/VII за яке я вам дуже дякую, через те, що кожне пісьмо від вас, приносить мені велике щастя і розганяє тугу на моєму серці, бо я вже скучив за домом до нестерпності. Тато. Ви питаєте, які дівчата повезли мої вещи. Коли мене забрали в часть, то їх відправили на моїй підводі, яку я взяв у свого хазяїна. Одна Оля з г. Бердянська (Азовське м.) а друга Маруся Летюча з Київської обл. Звенигородський район Вельківці. Так, що я доручив свої два чемодани цій же марусі. Но на неї надія мала бо вона точно так як солянка г. і ще і не грамотна. і ще їхала з нами Ковальчук Даша – повіт Ковель гміна Голоби с. Радоши, но вона взялась везти славікові чемодани. А на свої я надію маю малу. Бо хто зна де і куди направили цих дівчат і як їх відправляли додому. Та ще така роззява ця ж маруська. Ну не було кому другому доручить. Було там в чемоданах 4 нових штанів то що нада 3 піджаки, 5 верхніх сорочок, 4 спідніх. 1 захитний воєнний костюм новий, 3 шарфи, 1 пара черевиків, рушники, манофактура і разні дрібні речі та подарунки різні з одягу для моїх племінничок. Ну більш усього я думаю «царство небесне йому»

Интересно і дивно мені, що нічого не чуть про Таньку. Аби б з нею не було чогось не хорошего. Не дай бог. Пора б уже і відгукнутись, я думаю, колиб усе благополучно. Ну дай боже їй скоріше повернутись. А за Альошку то навроно «хай йому буде земля пухом!» – Бідолашка він тай годі. А якщо живий – дай бог – то хай йому легко згадаїться. Татусю! Я коли вступили руські в наше село, то я і виїхав на 5 день з Славіком і 14 поляками та 10 дівчатами, вообще з усіма тіми ребятами що робили зо мною. А про Гришу Шевченко і Сергія Настич я не знаю нічого. Потому що вони виїхали пізніше. З Гришою Биковим і Сашком Круленком я був у розбивчому пункті разом, а потім мене вперед взяли, а їх ще оставили. Так що я і не знаю про їх дальшу долю. Тільки вони казали щоб я передав в пісьмі про їх. і все. Ну та з Таращанського району Гриші Ш. довезе. бо він і там ще з нею добре жив. та некажіть його жінці.

Тато! Напишіть які саме зміни нашого села і т.д. Слухаю вашу науку. Уже сержант. А дальше буде видно. Пока буду кінчать. Привіт усім рідним і Мишку, Колі, Ваньку, Гриші Вірьовці і усім хто є вдома. Бувайте здорові. ваш син Жду з нетерпінням відповіді. Досвіданія. Цілую вас тато. Пишіть скоріше. Дякую за адрес Славіка. вишліть сучасного вигляду вашого фото.

Любов Лушник

СПОГАДИ¹

*Життя прожити – не поле перейти.
Це – такий тернистий шлях.
Пишу для дітей, внуків і правнуків.*

Я, Лушник Любов Трохимівна [дівоче прізвище Кривенко – Ред.], народилась 28 вересня 1924 року в козацькому селі Кропивна Золотоніського району Полтавської (тепер Черкаської) області в сім'ї бідняків.

Дитячі роки проходили в ті буремні дні: колективізація, штучний голодомор. Батьки не записались в колгосп, то на них наклали великий податок: гроші, м'ясо, молоко, яйця. Прийшлося батькові йти в Золотоношу вантажити у вагони, щоб заробити грошей і заплатити податки. Крім цього агенти ходили по хатах і вигрібали всякі продукти. Мама насипала у горщики пшениці і під комином загребла попелом. Знайшли, забрали. А двоє відер пшениці замазали під піччю. Ця і залишилась нам. Після такої очистки – голодовка. Вже й у колгосп записались, а за життя треба боротись. Батько забирає мамині спідниці, платки, рушники, полотно і їде в Росію міняти на продукти. Так і вижили. А в моєї подружки Сторони Насті померли з голоду батько, мати, дядько.

Страшну муку перенесла тьотя Наталка, мамина сестра з Маліївки². Вони в колгосп не записались, то дядя помер в тюрмі. Залишилась тьотя з чотирма дітками, які від голоду помирали один за одним. Вона сама хоч і пухла, але пересувалась помаленьку й мертвих діток носила в загальну яму. Залишився один хлопець Миколка. Його забрали в Кропивну за харчі пасти корів. Зараз плакав, бо не міг ходити. А потім радісно говорив, що вже може й підбігти. Жив у нас. Допомогли й тьоті вижити, бо їх навіть з хати вигнали. Людей спасали корівки. Тяжкі роки були.

У вісім років я пішла до школи. Була в мене красива коса. Одного разу в школі всіх постригли під машинку, хоч в мене і не було вошей. Я дуже плакала за косою. Та ще й дома била мене мама за ту косу, що відрізали і мені не віддали. Рогачем загнала аж під стіл. Навчалась я гарно. Батьки добре слідкували за мною. Не били, а часто перевіряли, говорили

з учителями. Пам'ятаю, як появились у мене четвірки за четверть. Я не показала табеля. Мама у класного керівника вияснила причину. Я збираюся йти до школи, а мама спокійно говорить: «Сьогодні в школу не підеш, а підеш зі мною на ланку полоти буряки». Я ніколи не заперечувала. Сказано – зроблено. Берем сапи і йдем. Ділянки буряків були на кожного окремо. Я трохи пополола, заморилась, болить спина, стала відпочити. А мама говорить, що в усіх болить спина, дивись, ніхто не відпочиває, бо треба полоти, поли. І так полоти півдня. Під кінець мама запитує мене, що краще – полоти, чи вчити уроки. Я думаю, ви догадуєтесь, якою була відповідь. Після такої науки я навчалась тільки на відмінно й без екзаменів поступила в Золотоніський педагогічний технікум.

1941 року ранком всі зібралися біля гучномовця, коли оголошували про початок війни. Який страх охопив усіх нас. За другий курс ми здавали екзамени в саду. Приміщення школи забрали під шпиталь.

З цього часу почались поневіряння. Біля Дніпра копали окопи. Окупація. Німці ходили по хатах, забирали продукти, теплий одяг, людей вивозили до Німеччини на каторжні роботи. Не минула й мене ця гірка доля. Брат Міша був малий, залишився дома. А мене разом з іншими загнали в товарняк і повезли. В Німеччині, як на базарі, вистроїли нас, почіпляли номерки і вибирайте, які вам подобаються й для якої праці. Так я під номером 12 і з емблемою «Ost» на грудях попала до господарів, які мали 120 моргів³ землі, 12 корів, 4 коней, 60 свиней, качки, курей без ліку. Будинок двоповерховий – 22 кімнати. Багач називався доктор Ремер. Ніяких даних про нього не знала і не знаю. Тут працювала полячка Гертруда, хлопець Іван, а на день приходив працювати полонений француз [ночував у таборі – Ред.]. Жили в комірчині, побудованій над підвалом. З цього часу, як кажуть, і пішло й поїхало.

Вечором прийшли дівчата дивитись, кого привезли. Заходить Клара, росіянка з Ленінграда, і прямо з порога матюком, куди

¹ Свої «Спогади» Любов Трохимівна Лушник, вчитель початкових класів, російської мови і літератури, написала в 2006-2007 рр.

² Маліївка – село в Україні, в Золотоніському районі Черкаської області.

³ Морг – одиниця виміру. Міра землі, що дорівнювала 0,56 га і використовувалася у Польщі та Литві у XVI – XVIII ст., а в Західній Україні – до 1939 р.

ж ти попала! Хазяйка дівчині пробила голову, лежить в лікарні, хлопця віддала в концтабір за те, що вимагав покращення харчування, ще й полячка була невжитна. З лікарні цю дівчину передають іншому німцеві, тут же в райцентрі. Через три дні після мого приходу поліцейські привезли цього хлопця (це був скелет людини, обтягнутий шкірою), занесли і поклали на ліжко. Хазяйка з задоволеною посмішкою принесла півсклянки манки й погодувала його. Ввечері принесла ще склянку манки. А на другий день наказала, щоб ішов на роботу: виривать бур'ян по картоплі. Ми з полячкою вивели його, взяли свої піджаки, постелили на возі й поклали хлопця. Старик-німець, наш наглядач, запряг коней і поїхали на поле. На полі нарвали купку бур'яну, застелили й поклали бідного хлопчину. Який жах! А той же старик пішов і пішов берегом, залишивши нас, то повернувся тільки в обідню пору. Мабуть, не міг дивитися на таку муку. Ми знову поклали нашого Івана на воза і поїхали на обід. Коли цей хлопчина набрався сили, його перевели до іншого господаря в цьому ж селі.

Про бездушність нашої пані можна говорити багато. Вона ставилась дуже жорстоко не тільки до невірників, а й до німців. Був такий випадок. Наш наглядач (йому було не менше, як 76 років) захворів, лежав (а він жив у кімнаті, яка була рядом з нашою), то «мудра» господиня навіть не заглянула до нього. А нам стало жаль його, почали лікувати. У мене була торбинка, насипали туди висівок, нагріли і приклали до грудей. Вкрали кружку молока, нагріли, дали попити. Мабуть, він зрозумів нашу людяність, бо, як поправився, то змінив своє відношення. Дивуюся, що заставляло його служити. В нього ж були дочки.

З перших днів я приступила виконувати свої обов'язки: крім роботи на полі, мити бідони, посуд, прибирати на чорній кухні і в деяких кімнатах та в коридорі другого поверху. На чорній кухні жили собаки, пани роззувалися, крім нас, бо ми ходили босі, а потім в дерев'яних човниках. Заставили мене чистити їм взуття, натирати до блиску. Підлога була цементова. Першого вихідного, в неділю, за півдня заставляла мене шість раз замітати підлогу. Щось інше зробилю і знову замітай. Так мучила півдня. А перед обідом щось говорила, я ж не розумію, так вона дала мені тримати друшляк, туди лила кип'яток і ошпарила мені руки. Стою під хатою, плачу, болить. Француз ішов обідати, подивився, покрутив головою, погладив мене. Що ж він міг зробити. На другий день господиня почала штовхати мене в

спину, наступати дерев'яшками на мої босі ноги і кричати: «Шнель, шнель!» «Іди швидше!» Це робила в коридорі сараю, щоб не бачили сусіди. Плачу, а пожалітись нікому. Дізнавшись про це, дівчата сказали, що вона не має права бити, щоб я їй про це сказала. Я завчила цю фразу й на другий день, коли вона мене біла, там же в коридорі, я помаленьку повертаюсь до неї й висловлюю цю фразу. Вона насторожилась, що я по-німецьки заговорила. На деякий час полегшало.

Полоненого француза і старенького німця хазяйка годувала на своїй білій кухні. Хазяїна не було, говорили, що він був у тюрмі, як комуніст.

На полі француз мені говорить, що хазяйка його просила дізнатись, чи можу я говорити німецькою мовою. Хоч він говорив по-німецьки, але я зрозуміла, що пані сказала, ніби я вмю говорити німецькою, але не хочу, що я партизанка. Я ж із школи деякі слова й речення знала, а говорити повністю не могла. Тут пішли в хід і слова, і міміка, ну він зрозумів мене.

Роботу вимагали, а їсти, як Бог дасть. Спочатку їли картоплю, що варили свиням, пекли буряки. Вони отримували пайки і для нас, але їли самі. Тут ми й почали боротися за виживання. Дівчата давали пораду. З полячкою здружились. Як кажуть, бродити у воді й вийти сухими. Так і ми. Там яйце куриця знесла, що пані не бачила – наше, там курочку чи дві піймали, а сусідка полячка вночі зтушила одну собі, а одну нам. (Вона з сім'єю жила в окремій кімнаті у сусіда-німця). Ранком доїли корови. Поки наш старичок побуде в туалеті, ми повинні напитися молока й долить водою. На мене Труда кричала: «Пей, шипко пей, бо здехнеш!» Згодом і я навчилась шипко пити. А влітку корови паслись на полі, там ми їх доїли, загнавши в загін. Полячка знайшла мені довгу соломину, через яку смоктали молоко під час доїння. Так і жили.

А тут ще отримую листа від двоюрідної сестрички Каті Фалімонової такого змісту: «Попала на завод, помираю з голоду. Спасай». Зібрались дівчата з села, прочитали й вирішили насушити кусочків хліба на посилочку. Вислали. Одержала. Пізніше Катя пише, що вони ходять до хазяїв на підробітки за продукти: картоплю, моркву, буряки і т.д. В лагері варили. Зажили.

Пізніше до нас прислали ще 4 особи: із Житомира старенького дідуся, який не міг не то працювати, а й ходити. Силою заставляли ходити на роботу, підключаючи поліцію з пістолетом. Де вони його діли, нам невідомо. А трое з Білорусії, дві дівчини й одна пожила

жінка. Для нашої господині були зайві. Вона повинна двох відвезти назад. Тут німці вирішили вирвати мене з цього пекла. Зібрали всі мої дані, передали сусіду, який хотів забрати мене. Моя «мудра» господиня не віддала мене, а другої дівчини він не захотів. Так я залишилась на муки. А дівчата писали, що попали до рибака, живуть дуже добре: робота не важка, харчують гарно й одівають.

Тепер опишу про пригоди, які приходилось мені переживати. Один раз дві качки не прийшли вечором додому. Моя господиня сказала, щоб я без качок не йшла додому. А чи можна вночі вигнати їх з води. Ніч. На стовпі лампочка світить. Стою під стовпом, заливаюсь гіркими сльозами. Сусідка-німка побачила мене і прислала свою дівчину-українку взнати, що трапилось. Вона розпитала мене, розказала своїй господині. А та була добра душа, дала мені свої дві качки зі словами: «Неси, хазяйка не розбере, бо кільця на нозі були подібні – темно-сині, а в наших чорні. Завтра вони розберуться – припливуть до своїх». Таким чином я ночувала дома.

Ця німкеня була обіжена війною. Чоловік її був на фронті, а потім забрали ще й двох синів неповнолітніх. А друга сусідка-німка попервах передавала своєю дівчиною-українкою мені їсти, тільки приказувала, щоб німці не бачили. Цим хочу сказати, що серед німців також є різні люди, та це залежить і від обставин і їх совісті.

В моїх хазяїв було два сини. Один убитий у «Дніпропровську», як говорила хазяйка, а другий був на фронті. Виходить, що ми винуваті й повинні відповідати за все. Через деякий час хазяїн повернувся додому. Одного разу запитав мене, чи читала Толстого «Війна і мир». Я відповіла, що читала. То він сказав, буде Гітлеру те, що й Наполеону. Він добре говорив польською мовою. Тоді було вже всім відомо, що у війні вони програли. Навіть перед новим 1945 роком господарі накрили стіл, вийшли до нас з вином і побажали благополучно повернутися додому. Але відношення до нас не змінилось. Мабуть, вони не думали про своє майбутнє.

Тепер ще опишу про свої пригоди, які приходилось мені переживати. В хазяїв був великий яблуневий сад, площею десь з гектар, кругом обнесений металеву сіткою, а зверху в три ряди колючою проволокою. Вхід замикали. Одного разу я з хазяїном збирала яблука. Коли він вийшов із саду, я перекинула через паркан в кропиву кілька яблук, а він, напевне, слідкував, бо забрав ті яблука, а в кімнаті перерив усе

й забрав яблука, які були під матрасом. Через кілька днів дав нам по два дуже гарних яблука.

Ще один «чудовий» момент. Надворі був дощ. В «чорну» кухню нанесли грязюки. Мені треба помити. Підлога цементова, похила для стоку води в каналізацію. Я злила водою підлогу, взяла мітлу й шарую. Кваші було багато. На ту хвилину на дверях показалась заспана після обіднього відпочинку моя пані, та як закричить: «Що ти наробила?!» – і по тій багнюці за мною, я відбігла на другий поріг, вона за мною – я на подвір'я. Вона лютувала, кричала з тим і повернулась назад. Що ж мені робити? Вернулась, змила водою багно, витерла тряпкою – чисто й гарно. А то ще провіряла мене: поставила на вікні в коридорі 4 пряники, чи я візьму. Протираючи підлогу, я побачила ті пряники, знаю, що мене провіряють, взяла один і з'їла, шкодую, що не всі. Після цього в їхню кімнату мене не пускали прибирати. Мені полегшало, але там на столі була карта з позначками руху фронту. Так мене позбавили знати, де фронт.

Ще одна пригода. До нас приходила провідати дівчина з міста, яку хазяйка побила, а з лікарні забрав інший. Ми з Марусею-сусідкою її проводили. Коли побачили, що їде поліцай, стали тікати від нього, бо забули надіти емблеми «Ost» і «P». У неї було «П», бо вона з Західної (польської) України. Він ту дівчину розпитав за нас, а ми ще й обманули його, що то не ми, що ми ходили в сусіднє село пиво пити (я ні разу там не була). Він з'їздив туди, розпитав і розлючений, погрожуючи наганом, хотів забрати нас у концтабір. Та на наше щастя, у Марусі була добра господиня (це та, що мені їсти передавала), вона відкупила нас обох. Пронесло...

Німці – люди трудолюбиві. А моя пані – білоручка, зроду не робила. Одного разу мені треба було везти бідони на пасовище, де ми доїли корови. Старик був на полі. Прийшлося господині запрягати коня. Вивела з сарая і почала запрягати. Передні ноги коня завела в оглоблі, а задні назовні. Вона бере коня за хвоста і тягне, щоб зайшов в оглоблі, а він відступає ще далі. А тут ще й німці з вулиці побачили це диво, стали сміятись. Я дивилась-дивилась на це диво, потім відсторонила її, взяла коня за поводок, завела в оглоблі, запрягла, сіла й поїхала. Це доказує, що вона ніколи нічого не робила.

З дому отримувала листи, хоч і не часто. Навіть получила посилочку – 200 грамів домашнього печива, яке розмочила сльозами (це ж мамочка пекла, зашивала в тряпочку).

Після звільнення нашої території – ні листа, ні звістки. (Не можу писати, слези заливають). Стану біля вікна, дивлюся на схід, там мій дім, мої рідні, наплачуся вдосталь. Одного разу француз запитав, які міста поблизу моєї домівки. Я назвала Черкаси, Київ. Це було влітку. Проходять дні, місяці. Восени він говорить: «Люба, Київ звільнений». Ви не можете уявити, яке почуття мене охопило: тут і страх за рідних, за односельців, за себе, і... радість. Час ішов. Вже чуємо, як наші бомблять Берлін. З Берліна вивозять населення, розміщують по селах. До нас також поселили молоденьку маму з дитинкою. Мені поменшало роботи: вона прибирала на другому поверсі. А то одного разу хазяйка в суботу залишає мене дома. Я їй говорю, що ми хотіли перевезти жито, щоб неділя була вільна. А вона: «Тобі дуже болить, за наше жито».

Через деякий час, може й місяць пройшов, в обід мию посуду, а пані бігає, щось шукає. Бігала, бігала, а потім питає мене, чи не бачила торбинку, в якій відціджують сир. Я спокійно відповіла: «Не бачила». Продовжую мити, не шукаю. Вона схватила швабру і через стіл вдарила мене по лівій брові. Я з ляку схватилася обома руками за швабру і з відчаєм закричала: «Мені буде капут, то й тобі капут». Вона відскочила.

Дні йдуть. Життя продовжується. Фронт підсувається все ближче. Наші з одного боку, американці – з іншого. Господарям тікати нікуди. Молоко дома, свиню зарізали, а нам ду...

І прийшов довгожданий час. Прийшли наші, а за 20 км – американці. В нашій будинку розмістився штаб. А всі невірники-українці зібралися в нас у підвалі. Заходять солдати, розпитують, чи нема земляків. Виявилось, що є. Пожилий солдат з сусіднього села Чапаєвки на прізвище Труба. Він розповів, що Деньги, Чапаєвку німці спалили, а наше село Кропивну частково. Підходить молодий лейтенант, узнав, що я з Золотоніського району, а він з Драбівського з села Золотоношка. Земляки. Він бере мене за руку і веде до моїх господарів. Пішов на другий поверх і веде їх вниз до мене. Вони з трепетом дивляться мені у вічі. А він питає: «Скажи, обіжжали вони тебе, чи ні? Якщо обіжжали, то я їх тут прикончу». Я глянула на них і закричала: «Ні, ні, не обіжжали». Я просто боялася побачити трупи із-за моєї вини. Хай їх Бог накаже. Тоді він бере мої мозолисті руки і показує пану, а його руку взяв зі словами: «Бач, які руки в неї, а яка в тебе ніжна та пухка». Так ми й розійшлися. Це було 3 травня. Добрі

німці-сусіди підійшли до воріт попрощатися з нами та подякувати, що ми їх не обідили, побажали нам всього найкращого й швиденько пішли додому.

Того ж дня хлопці запрягли коней, ми всі всілися на возі й поїхали до тієї станції, де вже рухалися поїзди. Їхали ми вдень, а ночували в німецьких клунях. 9 травня ми з кіньми ночували в stodолі (в клуні), коли почули гуркіт, стрілянину. Злякались. Аж чуємо: «Победа, победа!» Радості не було кінця. Добравшись до якоїсь станції, залишили коней, пересіли на платформу й доїхали до Брест-Литовська. Там пройшли медичну та політичну комісії, отримали продукти та квитки на поїзди, кому куди. Мені дали квиток Брест-Литовськ – Київ. Так за 20 днів доїхала додому. 23 травня 1945 р. була вже дома.

За літо 1945 р. випробувала всякі сільські роботи під час жнив: в'язала в снопи жито, пшеницю, складала в копи. Тоді косили або жінки косами, або коні тягли косілку, а жінки підгрібали й в'язали в снопи. Закінчилася косовиця, починається молотба. Молотили невеликі молотарки, до яких підвозили возами снопи і вручну подавали в машину. Зерно возили бистарками, віяли ручними віялками. Бистарка – це дерев'яний ящик по розміру воза. Мені приходилось возити зерно волами. Воли почали бігом їхати, не слухали моє керування словами «цоб» – вліво, «цабе» – вправо, більше нічим не порулиш. Бачу впереді откос, думаю – перекинуть. Прийшлося на ходу стрибати й зупиняти.

Помолотивши, солому скиртували, тобто складали в скирти. Подавали на скирту вилами. Поки низько, то нічого, а як високо – важко. Мене вчили, щоб легше виважувати вилами солому, то треба братися рукою ближче до вил. Після жнив довго заживали поцарапані руки та ноги. Тоді ходили босі, а стерня колюча. На роботу брали мисочку й ложку, в обід давали ріденької похльобки (дуже ріденький суп). Закінчили жнива, починали копати буряки. Кажу копати, бо копали лопатами або копаницями, чистили, грузили на машину – все вручну. Зарплати, можна сказати, не було. Так і жили.

Восени 1945 р. пішла на роботу в Золотоніський кожевний завод. Ходили пішки. Одного разу я ще спала, як подружка Олена Кириченко розбудила: «Ви ще спите, а вже на сході зажигається (тобто скоро буде розвиднятися)». Годинників тоді не було. Я скоро зібралася, набрала продуктів (печений солодкий буряк, гарбуз тушений і солоні огірки). Пішли. Спішимо, оглядаємось – нікого

ніде не видно, тільки вовки під скиртою соломи світять вогниками. Страшно. Ідем і йдем, а ніде нікого (тоді багато людей ходило в Золотоношу на роботу). Приходимо до заводу, кругом тихо, закрито. Нас зустріли сторожові собаки. Вийшов сторож. Він запросив нас у свою сторожку на соломі досипати, бо було 3 години ночі. Робочі жили дружно. Запам'ятався мені ще один момент. Зійшлися всі дівчата, які чесали овчину. Одна дівчина з Деньгів Настя Перепада з такою радістю говорить: «Дівчата, сьогодні в мене дуже добрий обід». Що ж таке? Вона розповідає: «Нарізали колосків пшениці, нам'яли зерна, висушили, на драчку намолоти й до ранку напекли з сестрою коржів». Можна собі уявити, які це добрі коржі. (Це було в 1946 році). І що ж ви думаєте, вона сама їх з'їла? Ні. Вона ці горьовані коржі розділила всім по кусочку. А Шепель Василь поділився маленькими яблучками (бо тоді мало було садів).

Робота на цьому заводі була не зовсім приємна, з неприємним запахом. Люди пропитувалися цим запахом. Але заставляли працювати мізерні зарплати. Я працювала на заводі в цеху, а потім перевели в контору помічником головного бухгалтера. В цей же час заочно кінчала педагогічний технікум. Закінчивши, пішла на педагогічну роботу. Це був голодний 1947 рік.

Восени 1946 року познайомилась з парнем Петром Лушником і восени ми одружилися. Подушки були, рушники, вишита простина і інше було. Одіяло байкове, зшите з двох дитячих. Він вернувся з Донбасу й більше не поїхав. Речі залишились там у друга. Пропонує мені їхати забрати. Я погодилась. Туди їхала у товарняку, пристосованому для пасажирів: лавочки (як у школі в залі для дітей початкових класів), а зверху якась полочка, що можна лягти. Сидять люди внизу, біля них речі. Це було після війни, пасажирки жінки. А один молодик лежить на полці. Відкриваються двері й заходить ще один молодий, звертається до того, що на полці: «Ванька, куди едешь?» Відповідь: «По сено, не знаєш, що-ли!» Через деякий час зникає світло, суматоха, крик: «Речі забрали». Приїхала, забрала чемодан, в якому було старе, грязне ватове одіяло, щось ще, не пам'ятаю. Їхати додому прийшлося на криші пасажирського вагона. Причину забула. На криші людей багато. Прив'язала чемодан до труби й сама лежу рядом. Тут підсідає до мене молодий пареньок. Говорить то се, то те, а тоді: «Ой, чемодан падає». Я спокійно відповідаю: «Хай падає, там нічого нема, тільки котюлок та

ложка». – А де ти була? – На Донбасі, в шахті працювала. – А що ти там робила? – Вагонетки качала. Так він три рази викрикував, що чемодан падає. Неподалік сидів солдат і це все бачив. Потім не витримав й звертається до цього парня: «Чого ти до неї пристав?» Відповідь: «А хіба це твоя жінка?» – Да. Він тоді пішов далі. Ідемо далі. Аж чую: «Ой!» Полетіла жінка вниз. Я злякалась. А мені говорять: «Мовчи, бо й тобі те буде». Через деякий час полетіли речі тієї жінки додолу, а вони через людей (на криші люди лежали) пострибали на задній вагон, злізли додолу збирати речі. Так я залишилась жива, дякуючи молодому солдату.

А в 1947 року я закінчила педучилище й перейшла на педагогічну роботу. Получила призначення в хх. Каврайські в початкову школу в комбіновані класи. Мені дали 2 і 4-й класи разом. На одному ряду сиділи учні 2 класу, на другому – четвертого.

1947 рік всім відомий як голодний. Ідучи на роботу, я взяла тільки 0,5 л. олії. На квартиру взяла мене техпрацівниця. Вона прибирала в школі і в той же час працювала в столові для механізаторів. Вона харчувалась звідти і я біля неї. За це я робила уборку в школі, ще й допомагала їй по господарству. Я і учитель, і техпрацівник. Це все нічого, а чоловік працював в Кропивні бригадиром. Перед вихідним вечором, іду додому. Долаю шлях 17 км пішки полями. Страшно. Умовляють люди, щоб не ходила вечорами полем. Але ніщо не може мене зупинити. В понеділок вирушаю рано, щоб не запізнитись на уроки. Це все набридло. Одного разу рано заходжу на квартиру до заврайона, прошу, щоб перевели ближче. То вони перевели в Хвилівську початкову школу. Прийшлося кожний день долати шлях довжиною 15 км в один край. Зима засніжена, морози сягали 20-28° С. Не ходила, а бродила по снігу.

На слідує зиму ми з чоловіком жили в Хвилівці. І знову «але». Передчасні невдалі роди, короткий післяродовий декрет. Восени 1949 року переводять в Деньгівську семирічну школу. Жити поселились в Кропивні. Батьки купили нам стареньку хату. Шлях на роботу скоротився до 7 км в один край. Заняття починалось у 8 годин ранку, бо занімались у дві зміни. Добре, коли приходилось шагати в Деньги¹ один раз. А коли була педрада, а вона завжди вечором, то приходилось і другий раз шагати, а вночі повертатись додому. Ще було й таке. Нам завжди зарплату давали 20 числа. З педради повертаюсь пізно, ще й з грішми. Минаю село Деньги, бачу, хтось

¹ Деньги – село Золотоніського району Черкаської області.

пішов попереду і заховався за кущами. Я стала, не знаю, що робити. Це було зимою. Ніч місячна. На ту хвилину на обрії з Кропивни показала людина. Мій переслідувач пішов тому чоловікові назустріч, де дівся, не знаю. Зустрівши цього мужчину, я розповіла все і попросила провести мене до родичів, що жили недалеко на межі Деньги-Кропивна. Цей чоловік ішов з роботи, на плечах когті, якими зв'язківці лазять по стовпах. Це був житель села Деньги Наконечний Петро. Він підтвердив, що мене переслідувала людина, яка способна на все. Довівши мене до родичів, він пішов додому, а мене братуха Коля провів аж додому. Після цього я залишалась ночувати в Деньгах у родичів.

Зима. 1952 рік. На сьомому місяці вагітності перед новим роком рішила перестірати рушники і дещо інше. Розпалила плити, нагріла води, перестірала, а воду зливала в діжку. Все це робила звечора. Лягла спати. Прокидаюсь, а в хаті повно диму. Я відкриваю верх – загоготів вогонь. Швиденько закриваю, злажу з печі, беру топор і йду до плити (зрозуміла, що горить дерев'яна соха біля плити), біля стелі прорубую дірку в глині на сусі, набираю відро води і заливаю в ту дірку. Так загушила вогонь. Відкриваю двері, а на дворі хуртовина страшна, кучугури снігу. Лягла на полу (таке ліжко), відійшла від чаду. Ранком заходить сусідка: «Боже, що трапилось?» Замазала все, живи далі. Чоловік був на військовій перепідготовці в Чапаєвці. Його щось тривожило. Проситься додому. Не відпускають через погану погоду. Відпустили. Брів з Чапаєвки сніговими заметами, хуртовина. З великою силою дійшов.

1953 рік. Через два місяці роди. Чоловік на роботі. Я приготувала ножниці різати пуповину, конопель зав'язати пупа, назбирала тряпок закутати дитину і полізла на піч. Там і родила. Зробила все, що потрібно й лежу. Вечором приходить чоловік, а нас уже двоє. Приводить акушерку. Подивилась: усе нормально. Тільки виговорила, що я пожаліла притягнути дужче, зав'язуючи пуповину: трішки кровило.

Ох і далися мені оті 10 років роботи в Деньгівській школі. Зими засніжені, великі морози. Бувало, що навчання відміняли, а мені треба йти. А ще ж поступила заочно в Черкаський педагогічний інститут. На літній сесії здаю екзамен за третій курс, а мені колеги приносять гірку звістку: я попала під скорочення. Їм треба було дати роботу іншій людині. Серпень місяць я кожний день ходила у район з проською дати роботу. Мої денезькі

колеги давали мені інструктаж, що говорити. Я так і робила. Тоді завідуючий райвно дає роботу далеко від дому. Я відмовилась. Аж 30 серпня посилає в Деньги з запискою директору, дати мені роботу. Так я залишилась працювати в Деньгах до 1959 року. В 1957 р. закінчила інститут, а в 1959 році перевели в Кропивнянську середню школу, звідки й пішла на пенсію. Випускала й десяті класи. 1978 року пішла на 50 % пенсію за станом здоров'я. Дуже переживала, привикла до дитячого колективу. А ще більша трагедія: цієї зими помер чоловік. Зовсім морально добило. Син і дочка жили у Світловодську. Я в хаті одна. Зима, ночі довгі, хоч з мосту та в воду. На слідує зиму школа полегшила мою обстановку. Прислали на квартиру двох молодих дівчат-педагогів.

Ще хочу розповісти про один момент в моєму житті. При народженні мені судьба дала два строки кінця життя. Можу померти в 65 років, а якщо ні, то буду жити до..., не помню точно. Так говорив мені ворожбит, коли мені було всього 22 роки. Він розповів всю дорогу мого життя. І все збулося. Дійсно так було. Захворіла пневмонією – запалення легень.

Описавши про роки, проведені в боротьбі за життя, вирішила згадати про деякі веселіші моменти в своєму житті-бутті, які ми виборювали вдвох і сама. Не все ж тільки погане було.

А саме. Було вже в нас двоє діток – син Міша й дочка Галочка – це вже наша радість. Декретні дуже короткі. Материнським молочком не довго годувала. Рішили придбати корівчину. З кормами було тяжко. Але вовка ноги годують. Так і ми. Гребли стерню на скошеному полі, пололи мишій в колгоспній кукурудзі, збирали гичку на бурякових полях. Таки мали своє молочко. Підросли діти..., пасли корівчину. Та ще одно «но»! Ми з чоловіком на роботі. А де ж дітям бути. То ми взяли безрідну стареньку бабусю Уляну, з умовою, що вона буде жити у нас як сім'янин до кінця свого життя. Одну проблему рішили, друга назріла. Захотілося нам побудувати новеньку хатину, щоб стара не привалила. Про цегляну тоді ще мови не було. Потрібно готувати дерево, очерет, глину, соломку для мазки. Дванадцять років збирали будматеріали. В 1960 році звели будинок. Дуже добре, що в селі заведено було на мазку збиралися, крім рідних, всі запрошені селяни.

А хіба це не радість, перебраться в новий світлий будинок?! Люди тоді жили дружно, уміли працювати, ділитися й відпочивати. Всякі свята відмічали колективно. Збиралися, зносили, що в кого є: квашена капуста, огірки, квашені

груші дички, готували капуста, тушену картошку, вареники з капустою. Як тільки було гарно?! Співали українські пісні, танцювали під гармошку та саморобний бубон. Вийдеш на подвір'я – село гуло піснями.

А що ж тепер? Будинок культури на замку. Повиростали бари на кожному перевулку, як гриби після дощу. Молодь не знає, де себе оприділити: ні роботи, ні відпочинку. Мамо, дай п'ять гривнів з пенсії, піду десь... Всім зрозуміло, до чого це привело...

Продовжую про своє особисте життя. Діти пішли до школи. Навчались не погано, дома допомагали по господарству, обробляли огород. Закінчивши школу, поступили в Харків продовжувати навчання. Їздимо, провідуємо, веземо продукти. Знаю, коли приїдуть додому, стараюсь наварити, напекти. Пам'ятаю, витягаю пиріжки з печі, аж тут і діти заходять. Міша говорить: «Бач, Галю, я ж казав, що мама пече пиріжки». Які то були для мене дорогі часи. Чоловік працює в магазині, я вчителюю. Діти стають на свій шлях.

Закінчивши навчання в Харкові, син іде в армію. Дочку бере під опіку брат Михайло Трохимович в Світловодськ. Туди вже переїхали тато Трохим і мама Маруся. Дочку Галину оприділили на роботу. Коли вона вийшла заміж, рішили побудувати їм будинок на своєму участку. Допомагали їм матеріально й порадою. Ми з Кропивни возили ракушняк, доски. Вони купили фінський домок (матеріал), на перший поверх допоміг дід Трохим. Склали. Мазать їздили люди з Кропивни. Так оприділили дочку.

Син Міша, повернувшись із служби, також іде в Світловодськ до дідуся та бабусі (брат Михайло Трохимович тоді жив уже окремо). Міша працює на заводі в лабораторії. Ніби все

йде добре. Жити та радуватись. Але нечистий обірвав всю нашу радість. Помирає мій чоловік, а дітей батько – Петро Терентійович. Пройшло півроку після похорон. Син рішив одружитися. Так ми й рішили, краще одружитися, ніж їздити в годину чи негоду на мотоциклі за кілька сот кілометрів до дівчини. Після одруження жили вони в Світловодську з дідусем та бабусею. Пізніше я батьків забрала до себе, а діти жили самі, але під наглядом дяді Міші. Дуже часто я їздила до них, залишала господарство на Галину Йосипівну Кириченко. Даже поява першого їхнього сина, а мого внука Віті без мене не обійшлась.

До дітей їздила часто (добре, що вони жили разом), чи на родини, чи на іменини, чи й так перевідатись. Я ж для них жила. І до брата часто їздила не тільки за допомогою, а кожний рік на іменини та інші міроприємства. І до нас часто їздили брат, діти і чоловікові родичі з Москви та Целінограда. Вони відчували нашу доброту. Вже й без чоловіка жила, ніхто не забував, а ще частіше приїжджали. І зараз пишуть, дзвонять, вітають. Я дуже вдячна їм.

Зараз я відчуваю добру опіку. Дочка з сім'єю переїхала жити в Золотоношу. Повністю взяли на свої плечі важку роботу. Не минає жоден тиждень, щоб хтось із них не був у мене чи дочка Галина, чи внуки Люда й Юра, чи правнучок Саша. Син живе далеко, але також старається провідати й допомогти, його діти, а мої онуки ніколи не минають, як приїдуть у Кропивну. У них є дідусь Митя й бабуся Наталя з маминої сторони.

Я дуже рада, що в мене хороші діти й онуки. У мене завжди є хліб і до хліба. Хай їм Бог дає здоров'я, щастя. Я кожний день молю Бога, щоб оберігав їх, допомагав їм.

**ЛИСТ-СПОГАД ІВАНА ОСТАПЕНКА
ПРО РОЗСТРІЛ НАСЕЛЕННЯ В М. ПЕРЕЯСЛАВІ У 1943 р.¹**

Переяслав-Хмельницькому Музею-Діорамі,
клубу «Пошук»
17.01.89 р. Добрий день, дорогі
працівники клубу «Пошук» при Музеї-Діорамі». В газеті «Комуністична Праця» від 13.01.89 р. написано згадка «Обов'язок перед пам'яттю», про розстріл безневинних людей 1943 р., по-моєму в понеділок 21 вересня, написано мало, але справедливо. Бачив я все це, як устрелив батюшку сам гебітскомісар діалог розмови між охороною і першими в рядах стариками. Я, Остапенко Іван Юхимович, уродженець с. Козлів: увесь період проживаю в с. Козлові переніс всі в Переяславі муки і далше до Києва й в Києві. По-порядку. Звезли нас всіх 484 чоловік в основному старики, мабуть були із сусідніх районів. Цифри я розумів дуже добре по-німецьки, так як й свої. Построїли, порахували й перегнали в двір монастиря. Перед цим прийшло начальство районне. Гебітс комісар заявив, обвинуватив нас, дав знать, що нам кінець фільму. Привели до монастирів, відкрили двері, після розмов «приглашають» нас почали з автоматів, кулеметів, пістолетів й давай ловить і укидать в погреб. Я таким способом попав, та ще й побився сильно він глибокий таки був, а я думав прямо. Кидать перестали, закрили двері, давай ми розбиратися з [нерозбірливо] хто в погребі й так далі. Були з Переяслава я одного й знаю Василь, високий білий, довгий час працював в живконторі. Стали говорити є люк-душник. Стали там копаться й вдруг спущено тротіл, більше десятка хлопці відірвали й вкинули в бочку-

парашу, через деякий час [відбувся] взрив, [вибухнули] самі капсулі з детонатором. Найшов газ приторний, покашляли, а розрушень немає. Заходять «доблесні». Рус живий, як бачите. По рахунку строго виводять, садовлять в конюшню кінної поліції. Нарахували 82 чоловіки. Спершу думали закрити й спалити, потім поставили два кулемети й побить, но люди всі піднялись, що було не описать, злякались. Шваби втихомирили. Потім давай по 2 виводить й бить. Зробили 2 ходки. Тут люди [почали] в угол голови ховати. Приходять [узяли] мого сусіда по лежанню й в селі сусід повели, беруть й ще одного, першого повернули другого вбили. Шум, гам. Приходять німці, но не ті – фронтовики. Нас по рахунку передали 77 осіб й наговорили, що це великі приступники Рейху. Вони не спасали що жалько. В них забрала наша розвідка всю тягу й вони на плечах несли й кулемети, міномети і т.д. Нас порахували. Як 2 втече всіх постріляють – налякали. Нагрузили всякими грузами й давай на Київ. Дорогою чуть не побили. Одного вбило, лишилось 76 осіб й здали нас в «Бабин Яр» як політік-полонені.

З нашого села вбито

- 1) Луценко Борис Іванів, як стріляли в толпу
- 2) Лой Іван Михайлів, останнього
- 3) Гресько Петро Степанів
- 4) Лой Тихон Гаврилів Не прийшли, загинули в дорозі.

Вибачте, я хворію та й таке писать тяжко.

З привітом.

[Підпис].

¹ Лист подається в авторській редакції з повним збереженням стилістики та пунктуації.

МАТЕРІАЛИ З РОДИННОГО АРХІВУ ВАСИЛЕНКО МЕЛАНІЇ ФЕОФАНІВНИ¹

ЛИСТИ ТА ЗАПИСКИ

[Документ 1]

[Записка від Петра Соколова № 1]

Дорогая Миля меня севодня выписали что я вам писал если вы все зделали то пожалоста прошу принести в лагерь и передадите лично мне. Прошу пожалоста.

С приветом.

[Підпис].

[Документ 2]

[Відповідь на документ № 1
від Мілі Степанівни]

т. Соколов!

Вы вчера просили куртку, так сегодня я принесла ее. Также принесла тёплую споднюю рубаху, которую вы можете одеть и сейчас.

Поправляйтесь. С приветом – Миля.

[Документ 3]

[Записка від Петра Соколова № 2]

Дорогая Миля! Рубаху и куртку я получил, за которые вас очень и очень сильно благодарю. Очень большое вам спасибо, дорогая Миля, у меня еще к вам небольшая просьба. Я думаю, что вы мне все достанете. Стакан, а если можно, то и два махорочки какой можете, потом бритву постарайтесь достать какую-нибудь, я ее отточу. Миля! И последняя просьба буханочку или две хлеба, вобщем сколько сможете. Миля

¹ Друкуються матеріали з родинного архіву Василенко Меланії Феофанівни, 1922 р.н., жительки м. Переяслав-Хмельницького Київської області. 3-поміж них записки та листи-переписка з військовополоненими бійцями Червоної армії та членами їх родин (загалом 13 документів 1942, 1943, 1945, 1946 рр.). Зазначені документи є унікальним свідченням з життя окупаційного Переяслава та його населення. Зокрема, вони здатні пролити світло на долю окремих радянських військовополонених – Петра Соколова, Івана Авдоніна, Петра Мартинова, Івана Чайки, Алі Мамєдова, Михайла Фетисова, що під час нацистської окупації опинилися у м. Переяславі Київської області. За оцінками свідка окупації Ф. Івахи у місті перебувало близько 10 тис. полонених, у с. Підварки (сучасний мікрорайон міста) – близько 7 тис. У переважній більшості до тимчасових таборів потрапили оточені солдати Південно-Західного фронту, а також хворі бійці з пересувного госпіталю, що розміщувався у приміщенні місцевого педагогічного училища. Учасниця партизанського руху, у роки Другої світової війни, Меланія Феофанівна Василенко надавала посильну допомогу цим людям. Окремий блок матеріалів становлять документи (листи, вірші, газетні публікації), що зберігають родинну пам'ять про рідного брата Меланії Феофанівни Василенка Івана Феофановича (загинув 23.02.1943 р.). Тексти документів подаються згідно оригіналу.

это я все заберу с собой, когда вы пишут меня из больницы. А вы знаете, что в лагере очень голодно. А мне и тем более, потому что мне на общие работы нельзя ходить ввиду моей

больной руки. Миля, прошу вас как родных сестер дорогая Миля, прошу не откажите [в] моей просьбе. Если принесете, то передавайте лично мне.

6.I.42 г. С приветом

[Підпис]

[Документ 4]

[Лист від Петра Соколова № 3]

г. Переяслав

Борисо-Глебская улица

№ 15 получить

Василенко Миля Степановна

Полевая почта 48698. муз-Взвод

Соколов Петр Михалович.

30 ноября 1945 года

Здравствуй! Миля Степановна, примите привет от Соколова Петра Михайловича и также ряд моих вам наилучших пожеланий и успехов в вашей молодой и радостной жизни, работе. О проведении вами вашего личного время в г. Переяслав и т.д. и.д. Миля, во-первых строках моего письма – разрешите вас поблагодарить за ваши дружеские, товарищеские отношения, какие были у вас ко мне с вашей стороны в момент того периода который никогда нельзя забыть, который wszel в историю человеческой жизни, который будет помнить каждый гражданин, а именно тот, который сам страдал и мучился. Миля, никогда я вас не забуду и недолжен так, как вы для меня были дорогим товарищем, и делали для меня много хорошего. Большое спасибо вам и вашим родителям.

Миля, пару слов пропишу о себе. Я в настоящие время нахожусь в рядах рабоче-крестьянской Красной армии. Жизнь протекает пока что ничего. Нахожусь на оккупированной территории. Жив-здоров, чего и всегда желал и желаю вам. Миля, с получением моего письма прошу вас не затягивайте время ответа. Я особенно заинтересован вашим ответом, пишите все, что у вас происходило и что нового в настоящие время в г. Переяслав.

До свидания. Жду ответ.

[Підпис]

Петр Михайлович

[Документ 5]

[Лист від Петра Соколова № 4]

Киевская обл.
г. Переяслав-Хмельницкий,
Кана № 12 лично
Василенко Миля Степановна
П/п 48698. муз-взвод
Соколов П.М.

Здравствуйте Миля Степановна!!!

Примите товарищеский привет от известного вам фамилии П. М. с огромной массой моих наилучших вам пожеланий в вашей жизни, здоровье, а также в вашей умственной работе. А именно тех успехов, к которым вы стремитесь в настоящий момент в своих мыслях, касаясь того о чем больше и большинство думают, девочки, особенно развиваются мысли тогда, когда чувствуется весенний период, радостные дни и ночи с различными напевами разных тонов шепчет вся природа, приятный запах аромата, и т.д. и. д. Так или нет Миля? Ну, об этом меньше, так как в нашей жизни очень приходится много чувствовать, а больше переживать, причина в этом прошлый военный период. Миля, в следующих строках своего письма сообщаю вам о том, что ваше долгожданное письмо я получил, вроде с маленькой для вас обидой, на то, что вы мне пишете второе, а от меня получили только одно еще в 1945 г. Да Миля, возможно, будет и так, но дело в том, что я от вас получил вторичное письмо и на него же даю вам ответ, но что касаясь затерянного письма я удивлен, чем объяснить причину, возможно затерялось с указанием неверного адреса. Но что б я не дал ответ, возможно у вас создадутся такие мысли, нет это для меня будет большой неприятностью, так как я считаю, что вы для меня много сделали полезного в этот период, о котором вы сами будете долго помнить.

Что вы для меня дорогая Миля останетесь дорогой памятью в продолжении

моей жизни, и чтоб забыть вас может тот у кого нет нисколько человеческой совести, того человека можно назвать подлецом. Миля, вас интересует судьба общих знакомых, это меня не затруднит сообщить, но не получилось бы так, кого я знаю вы не знаете, кого вы знаете, я не знаю, но а примерно знаю кого вы знали, например Авдонин Ваня. О нем ничего не могу сказать, и неизвестно в том, что он жив. Он болел, его отправили на лечение и больше он не вернулся, и сколько я не спрашивал, никто не мог ответить. И так же вместе со мной были Мартынов Михаил, Чайка Ваня, Петя тот что был поваром и, жил с ним вместе в Переяславе я уже забыл его фамилию. Но мне с ними пришлось расстаться внезапно, когда нас немцы перегоняли в другой лагерь. Когда почувствовали крах, то я с этапа сбежал, по разговорам некоторых ребят, то говорят, что они тоже сбежали, и больше я их не видел, но я за этих уверен, что эти должны быть живы вот, что и могу вам сообщить.

Миля, пару слов о себе: я в настоящее время жив и здоров чего и желал всегда вам, возможно в скором будущем придется увидеть своих родных время проходит не так то скучно, но и не весело как день прошел так ближе к смерти. Миля, пишите вы как время проводите, что у вас нового. Возможно, чем интересуетесь касаясь меня.

Миля я хочу вас попросить, если это можно вышлите мне вашу фото, так как я вам свою фото вышлю обязательно.

Миля, возможно получится какая неприятность для вас, как мне бывает помехой для некоторых людей из мужского пола, так как вы меня об этом не сообщили, то я должен вам сказать что все будет зависеть от вас, вашего разъяснения или объяснения почему и как могло получиться.

Миля, вы что и хотел вам сообщить передавайте привет от меня вашему родителям. До свидания с крепким пожатием вашей ручки.
[Підпис]

Петя М.

Жду ответа
16.03.1946 г.

[Документ 6]

[Записка від Івана Авдоніна № 1]

Многоуважаемая Миля Степановна, остаюсь много благодарен вам за ваши услуги. Я прекрасно стал себя чувствовать. Вы мне крепко помогли. Да, можно помнить и никогда нельзя забывать. Одно плохо, что я судьбу не могу повернуть для себя. Можно бы видеть в

жизни неограниченное счастье. Я стремился бы найти человека с которым могли бы повести общую жизнь и я клянусь, если я останусь жив и здоров, вернусь и мы будем вместе. Миля, я прошу вас подарите фото и скажите Марусе, я очень буду доволен. Миля, если меня не будет, то пишите по адресу моим родителям: Чкаловская обл. ст. Саракташ, Первомайская 67, Суслову Ивану Иван[овичу] для Авдонина И.С. Опишите все. Затем жму ручки и целую.

Ваш Ваня.

[Документ 7]

[Записка від Івана Авдоніна № 2]

Привет папаше и мамане. Пожелаю доброго в ихней жизни, быстрого выздоровления мамане. Хочу вас отблагодарить с самым наивысшим чувством к вам. Я очень доволен тем, что вы относитесь ко мне как с родительским сердцем. Я не могу больше думать о том, что я без родни, я даже чувствую сердце и заботу матери, как я чувствовал это добродушие раньше. Дорого стоит для меня ваше чувство, и я не забуду его. Милю Степановну я встречаю как настоящего друга жизни, которая может заботится и беречь жизнь молодого человека. Я не встречал в своей жизни чувства сестры потому, что у меня ее не было, и не могу знать как может уважать жена мужа потому, что я тоже этого не знаю, я только могу знать сердце настоящей любимой девушки – возможного друга в жизни с которым можно иметь одни стремления. Милычка вы для меня являетесь неоценимыми. Вы в моем глубоком сознании, простите за мою признательность. Очень жаль, что мне не пришлось побывать у вас, посмотреть ваших родителей. Но ничего, позднее возможно придется. Далее не забываю и фото прошу. Затем пожелаю счастья, жму крепко ручку и целую в ваши алые губки. Остаюсь ваш Ваня.

[Документ 8]

[Записка від Івана Авдоніна № 3]

Фото передадите в передачи так это на низ положите и все. Я бы с удовольствием мог что нибуть подарить но ничего нет.

Миля, опишите мне вашу семейку и вообще, что не считаете лишним. У меня отец, мать. У брата отец не родной сам я холост. В 1940 г. пришел из армии, в 41 ушел на войну, сам с 1918 г.

[Документ 9]

[Лист від Семена Авдоніна № 4]

Область
Киевская
г. Переяслав-
Хмельницкий
улица Кана №12
Василенко Миля
Степановна

Чкаловская обл. г. Орск
мясокомбинат 2-й городок
барак 26-й Авдонину С.С.

Письмо из города Орска 18.01.45 г. от Авдонина Семена Степановича брата Ванюшки которого вы знаете хорошо. Миля! Я очень был удивлен вашим письмом когда ко мне приехала мама и дала почитать ваше письмо которое я читал с большим удовольствием но в этом письме мне хотелось знать больше подробнее о моем любимом брате Ванюши и пообширнее о вас. Миля, я прошу вас ответить подробнее как все было и своею вкратцах биографию возможно для вас будит это странно но учтите что я вас и вашу фамилию не забуду никогда, даже я должен вас видеть и отблагодарить, но самое главное мне хотелось бы узнать кто вы были для моего брата, а поэтому прошу еще раз что бы нам сообщаться письмами пока. Это для меня стоит очень дорого. Миля, сообщаю о Ванюши пока нечего не слышно, но мне кажется что он жив и мы вскоре должны видеть его это может только быть тогда, когда наша Красная армия и наш могучий народ добьют наглого зверя в его проклятой берлоге, тогда только мой брат может вырваться из хищных лап зверя.

Вот что мог я сообщить о Ванюши. Но а теперь пожелаю хороших успехов вашей жизни и работе. Я на этом пока закончу если вас что будет интересовать то пишите не стесняйтесь я могу отвечать на все ваши вопросы.

Мой адрес

Чкаловская область город Орск
мясокомбинат 2-й городок барак
26-й Авдонину С.С.
Миля жду ответа. Сеня.

[Документ 10]

[Лист від родини Авдоніних № 5]

Киевская обл., г. Переяслав-Хмель-
ницкий, улица Кана №12
Василенко Миля Степановна

Чкаловская область
станция Саракташ
Первомайская ул. №67 от
Авдониной
М.Н.

Здравствуйте Миля Степановна

Письмо от Ванюшкиной крестницы Авдониной Марии Николаевны. Извините меня за беспокойства [от] моего письма. Миля Степановна разрешите вам сообщить об одном слове, что крестного дома нет и не знаем где он сейчас даже есть мы бы интересно узнать, где он есть, но не знаем хотя бы прислал письмо и то нам стало бы лучше всем. Миля Степановна мы бы вам написали об нем, но мы сами не знаем какая его сейчас судьба. Миля Степановна мы получили ваше письмо и дали вам ответ, но спасибо вам за то, что беспокоитесь об нем Миля Степановна мы очень рады что вы прислали нам письмо. Пока до свидания. С приветом к вам. Маруся.

Ванина мама

Письмо от бабушки

Здравствуй Миля Степановна. Извините меня, что я вам пишу письмо и описываю о Ване. Миля Степановна, Ванюша домой не приехал, а если бы он приехал то я бы вам сейчас же сообщила об нем ото его дома нету и письма он не примет. И не знаем где находится он сейчас. Миля Степановна, а если он возможно жив и приедет домой, то вам сейчас же сообщу. Миля Степановна, а в этом больше не чего не могу сообщить, нечего. Пока до свидания. С приветом к вам Елена, Ванина мама. Елена Дмитриевна. Дмитриевна и внучка Маруся пока до свидания.

Ванина мама Елена Дмитриевна

Миля Степановна я очень и очень вас благодарю, что вы беспокоитесь об Ване. Я вам на первое ваше письмо посылала ответ, но вы наверно его не получили, а получили от Сени от Ванюшкиного брата, а я и тем довольна, что получили хоть одно письмо.

[Документ 11]

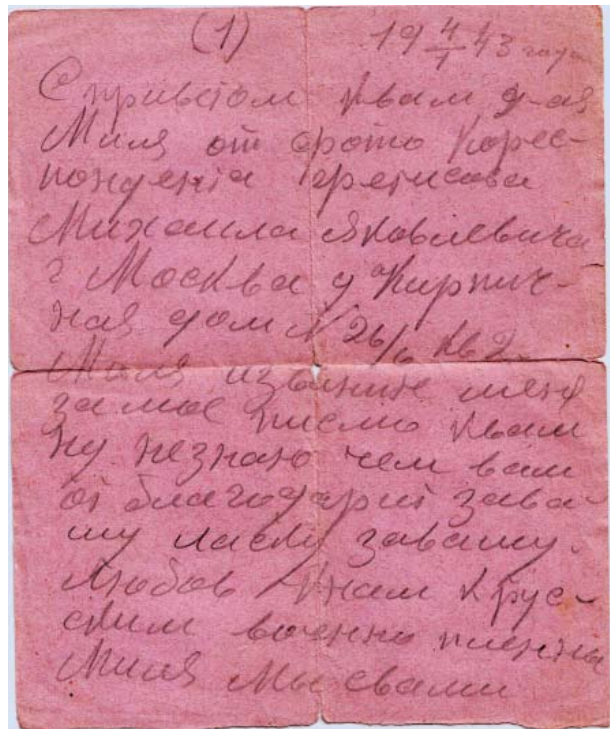
[Записка від Алі Мамедова]

Девушки, простите я вас не знаю как и звать, но это ничего, вы этому поситесь

Иленкого виден (ли) или нет. Я вас знаю потому, это раньше вы рас зашел суда и когда вы были здесь я тогда вас видал. Девушки если Иленкого видит передаете привет

Мамедов Али Гусейнович

[Документ 12]

[Записка від Михайла Фетисова]

19.04.1943 года

С приветом к вам дорогая Миля от фото корреспондента Фетисова Михаила Яковлевича г. Москва ул. Кирпичная дом №26/6 кв. 2

Миля извините меня за мое письмо к вам ну не знаю чем вам отблагодарить за вашу ласку за вашу любовь к нам к русским военнопленным. Миля, мы с вами.

[Документ 13]

[Записка без підпису]

Миля!

Мне очень мило, когда жители Переяслава, а данном случае ты сочувствуешь пленному человеку, но я нихочу чтоб это отражалось на Вас самих, а именно отрывать от себя кусок хлеба и этим помогать, лучше Миля этого ито мне стыдно!

[Підпис].

**ПАМ'ЯТІ ЗАГИБЛОГО БРАТА
ВАСИЛЕНКА ІВАНА ФЕОФАНОВИЧА**

[Документ 1]

[Лист Василенка Івана Феофановича]

УССР
Киевская обл.
г. Переяслав
ул. Кана 12
Василенко С. Л.
Балашов БВПУ 3/10 И. Василенко

Фото 1940 року. На звороті підпис: «Вере от брата Івана. 1940 г. Погиб 23.2.1943 г»

в липні будемо жити на сухому пайку, щоб привикали. Ну пока й усе.

Напишіть мені сашинів адрес. Вещі мої пішли вже в направленні на Переяслав.

Олю! напиши скільки води зараз в річці, чи ловиш рибу, чи закінчила школу, як кончила, як зараз у нас на городі, що зараз робиш. Іще одно попрошу. Напиши мені письмо так, щоб ніхто не знав і не бачив і напиши мені там всю правду, як живете, чи часто тато з мамою лається.

Пока досвіданія, привіт всім.

Пишіть.

[Підпис]

[Документ 2]

[Похоронка на загиблого
Василенка Івана Феофановича]

Копия
Н.К.О. – СССР.
Переяслав

Районный Военный
Комиссариат
Киевской Области
Часть АХЧ
1 июня 1944¹ г.

Извещение

Выписк[а] из приказа РКО СССР[Р]
№ 0282 43 [г.]

Ваш сын ст. лейтенант Василенко Иван Феофанович уроженец ком. взвода 1920 г. В бою за Социалистическую Родину верный воинской присяге проявив героизм и мужество убит 23.2.43.

Похоронен.....

Настоящее извещение является документом для возбуждения ходатайства о пенсии. Приказ НКО СССР № 243.

Райвоенком –
Подполковник
Начальник АХЧ
Лейтенант

/Передня/

/Тузинов/

[Документ 3]

**На вічну й невмирущу пам'ять
своєму рідному Вані.**

Ванюша, мій друже.
Минув уже рік,
Як в краю чужім
Обірвався твій вік.

Знать марні надії,
Що з нами жили,
Коли ми з тобою
В розлуці були.

Вони нас живили,
Як квіти роса,
Але їх зітнула
Смерть – гостра коса.

Не в ріднім і милім
Своєму краю
Судьба розрішила
Так долю твою.

Не в рідній оселі,
Не в краю своїм
Ти з смертю зустрівся
Під небом чужим.

¹ «1945 г.» виправлено на «1944 г.».

Від теплої крові
Сніг білий потав,
Розлуки час певний
З життям вже настав.

В очах огонь тухне,
Ще думка живе,
В останнє до себе
Всіх рідних зове.

Про поміч блага,
Та надія пуста,
Бо смерть неволимо
Печата уста.

Рідненький наш Ваню,
Тепер хоть літай
До нас живили духом
І всіх утішай.

О! Скільки вас, дітки,
Немає в живих.
Втіх наших і щастя –
Синів молодих.

А хто цьому винен,
Бог буде судить.
Нам тільки лишилось
Лить сльози та лить.

5/III 44 р. м. Переяслав-Хмельницький.
На вічну пам'ять дорогому племеннику
Вані Василенку від дяді Вані Тарапона.

**[Документ 4]
Письмо матери**

Все у нас по-прежнему, сыночек,
Только, Саша, – как тебе сказать?...
Был у нас Ванюша – брат твой старший
И его нам больше не видать.

Получила я вчера открытку,
Пишет кто-то мне совсем чужой,
Что пал смертью храброго героя
За Страну сыночек дорогой.

Пишет дальше: «Сын твой, мать, был храбрый
Всей страной признанный герой
Ты поплачь о нем лишь потихоньку,
Не делись ни с кем своей тоской...»

Всем известно – сын твой был геройский
Пусть известна также будет мать
Что, лишившись сына, слезы сердца
Не захочет людям показать»...

Когда орден мне вручали,
Саша мой, сыночек мой родной,
Вернись, – только руки чуть дрожали
И чуть-чуть поникла головой.

По героям, Сашенька, не плачут,
Но не грех о них погоревать
И герой – ведь матери сынишка,
А сынишку трудно забывать.

Где его родимого могилка?
У дороги, или над рекой?
И тепло ли солнышко сияет
В стороне далекой, но родной

Есть ли там лиловые фиалки?
Есть ли там душистый виноград?
И тенисты ль там сады в долинах,
Как у нас запущенный наш сад.

Только – что я? Слишком прослезилась:
Ты прости, ведь все-таки я мать,
Не имею третьего сынишки
За Ванюшу выслали воевать.

Красноармеец Таня Барабаш
П. П. 39420-А

[Документ 5]

**[Лист однополчанина про загибель
Василенка Івана Феофановича]¹**

Вх № 252
22.IV.75 г.

Директору Переяслав-Хмельницького
педагогического училища
Комитету комсомола училища

В настоящем прошу прощения за
беспокойство как руководителя училища, а так
же комитет ВЛКСМ педучилища.

В годы начиная с 1939 г. и в период войны
мне пришлось учиться вместе с выпускником
Вашего училища Василенко Иван Феофанович
уроженец г. Переяслав-Хмельницького ул. Кана
если память не изменяет № 12.

Василенко Иван Феофанович учился в
училище только на отлично – в 1939 году он
закончил педучилище – Переяславское, немного
поработал и был призван в армию – после
пошел добровольно в училище[.] Закончили

¹ Лист був частково, у адаптованому вигляді, опублікований:
Верба Г. Загинув під Ржевом / Григорій Верба // Комуністична
праця. – 1985. – № 73 (8467). – 8 травня. – С. 2. У зазначеній
публікації наводяться додаткові відомості про загиблого
бійця Василенка Івана Феофановича.

мы в одно время и в одной роте находились бывшее Сызранское танковое училище. Вместе закончили курсы усовершенствования командного состава автобронетанковых войск в г. Казане как прежде так и последнее учебное Заведение Василенко Иван Феофанович закончил с оценкой – отлично.

После чего были направлены на фронт в 153 отдельную танковую бригаду которая была п[е]редана 30^{-й}-армии Калининского фронта. В трудное время для нашей Родины 1942 года мы можно сказать с честью не жалея ничего громили танками противника – фашистскую орду.[.] Наш фронт вел наступление занимали город за городом населенный пункт за населенным пунктом не давая окупантам передышки. Дошли до г. Ржев.

Немцы укрепили подступы к городу за 60 (шестьдесят километров, (минировано все было, построений много противотанковых препятствий каждая высотка являлась не преступной (даже смертники расписывались кровью и бросали листовки возьмете Ржев – возьмете б[Б]ерлин. – Их предсказание оправдалось. Ваня Василенко командовал танковым взводом и вот в 1943 году решило наше командование взять Ржев, и выступ выровнять линию фронта от Гжатска к р[Р]жеву и открыть массовое наступление на с[С]моленск.

Вместе с Ваней Василенком в машине находился командир батальона и знамя батальона с начала атаки это было в феврале 1943 года противник оказал жестокое сопротивление.

Саперами были подготовлено подходы ночью на минных полях. Но артиллерия противника и пулеметные и минометные огневые точки не давали продвигаться нашим наступающим войскам. Термитный снаряд прошил башню танка в котором находился комбат и Ваня Василенко. Но танк еще жил и долго жил[.] Комбат получил ранения но под массовым огнем противника остановится нельзя было и принял на себя командование Василенко с другими танками уничтожил батарею вражеских орудий несколько минометных и пулеметных точек достиг второго эшелона траншей противника здесь не легче было. Здесь так же действовала артил[л]ерия крупного калибра – дальне[о]бойная, Ваня отки[ну]в верхний люк поднял знамя батальона и подав по радиации команду идти в атаку на артпозиции был и второй эшелон уничтожен и в тоже время в танк попал крупнокалиберный снаряд, а за тем еще и еще, и весь экипаж героически погиб в том числе и комбат майор Бобылев.

Мне как другу погибшего боевого соратника, и земляка и сейчас тревожно вспоминать мысленно даже. А ведь нам было по 23-24 года. Я после тяжелых ранений стал инвалидом второй группы. Уроженец я изза д[Д]непра с. Луковица Григоровского с./совета – сейчас Каневский район.

Решил написать настоящее письмо с той целью, чтобы небыл забыт воспитанник Вашего училища, воспитанник комсомола, отдавший жизнь За нашу Великую Дорогую Родину Советский Союз.

Что мне хочется еще сказать студентам педучилища, что нужно учиться, учиться и еще учиться – выполнять заветы нашего дорогого вождя В. И. Ленина. Быть образцовыми в поведении дисциплинированными и кудабы Вас не послала партия, комсомол нужно трудиться. А главное не забывать своих предшественников окончивших Ваше училище и защищая Родину от фашистского нашествия отдали жизнь, чтобы Вам дорогие хорошо весело жилось и работалось.

С искренним уважением
однопольчанин выпускника Вашего
техникума
Ветеран Отечественной войны
Лейтенант в отставке Инвалид
Сергей Кириллович Македонский

**[Документ 6]
Мій білий журавель¹**

Сьогодні виповнюється 50 років від дня загибелі старшого лейтенанта Івана Феофановича Василенка. 23-річний командир танкового взводу разом з екіпажем згорів у броньованій машині під Ржевом під час танкової атаки. Бойовий командир народився і виріс у Переяславі, закінчив тут у 1939 році педучилище, вчителював у с. Панфили. Потім армія, танкове училище і... війна, з якої йому так і не судилося вернуться. Але пам'ять про героя живе в серцях рідних йому людей. Цій сумній даті сестра загиблого воїна Ольга Феофанівна Василенко присвячує свій вірш. Хай він не зовсім досконалий літературно, але пройнятий любов'ю і пам'яттю до свого брата і нашого земляка.

Могили брата не шукаю,
Її нема на всій землі.

¹ Василенко О. Ф. Мій білий журавель [вірш] / Ольга Феофанівна Василенко // Вісник Переяславщини. – 1993. – 23 лютого.

І тільки в небо виглядаю,
Де знов курличать журавлі.
Не вбитим впав на полі бою,
І не замучив його кат.
У 43-ому під Ржевом
Згорів у танку рідний брат.
Виплакала мати очі,

Все його чекала,
Тридцять років при свічечці
Листи щоніч читала.
Попід Ржевом між садів
Брата не шукаю,
Кущ бузку, що він садив,
Слізьми поливаю.

ДОКУМЕНТИ

**ДОКУМЕНТИ ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ
ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ДЕПУТАТІВ
ТРУДЯЩИХ м. ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ¹**

[Арк. 1] 1
Акт
27 вересня 1943 р.

комісія в складі:

Маліченко Павло Іванович – секретар РПК
Іваха Федір Іванович – голова Міської
Ради
Гордєєв Вячеслав Григорович – зав.
поліклінікою і лікар
Степаненко Пилип Микитович – священник
Безе Зінаїда Родіоновна – зублікар
Артеменко Омелян Миколайович –
робітник
Чирка Сергій Трохимович – колгоспник
Носаченко Ольга Тихоновна – вчителька
Золотуха Гаврило Омелянович –
Ваценко Павло Іванович – фотограф.
Петренко Василь – священник

В складі цього акта виявлено всі звирячі вчинки, що [ї]х вчинила фашистська німецька вояччина над мирним населенням міста [П]ереяслава протягом двох років – з 17 вересня 1941 р. по 21 вересня 1[9]43 р. Немає слів, щоб можна було описати повністю той жахливий [те]рор терзання мирного населення, ті прийняті методи, що їх засто[с]увала фашистсько-бандитська німецька вояччина.

Нижче подаємо перелік знущань над нашим народом міста [П]ереяслава:

1. 6.10.41 р. облавою гестапо було підібрано все населен[н]я: чоловіки, жінки та діти єврейської національності. По при[к]азу цих злочинців-головорізів вони повинні були захопити з собою [н]айцінніші речі особистого вжитку: взуття, одяг і слідувати [за н]ими в

двір бувшої фабрики. Коли їх було зібран[о] понад 6]00 чол., [ф]ашистські головорізи вирішили познущати[ся] над своїми нещасними [же]ртвами, що дивилися на них переляканими благаючими очима, не [з]наючи, що з ними буде через декілька хвилин. Цих людей заставля[л]и танцювати, співати, плигати, бити один другого, лягати ниць до [з]емлі і знову вставати. Велику частину побили до крові, відібрали [н]айцінніші речі і загальною колоною відправили за міст до глинища [б]іля кладовища по дрозі на село Карань. І ось тут, на цьому місті, [б]ув вчинений розстріл, небувале в історії жорстоке знущання всіх [п]риведених сюди людей, розстріляли спочатку чоловіків і жінок. [Д]ітей кидали живими в ями і неглибоко загорнули землею, так що [н]а другий день виступила кров. Хто лишився з єврейського населення [був с]пійманим облавою, в наступні дні в міру їх виявлення, були [т]акож знищені в кількості біля 200 осіб на тому самому місті і в 1943 р. 1 травня було розстріляно жінок-єврейок, що були заміжжю [з]а українцями, з ними Хабад Семен Ісаєвич, що вважався вихрестом.

2. Не менш трагічне явище в житті населення м. Переяслава [з]а час німецької окупації була відправка української молоді на [р]оботу в «прекрасну Німеччину» з оголошенням добровільного набору. [Д]обровільно ніхто не пішов, молодь до єдиного чоловіка була уве[зе]на виключно насильственними способами. Під час сеансів кіно, [ви]став в театрі, облав на вулиці, на роботі і на роботі серед [ко]лгоспних полів, вишукували по чердаках і льохах. Німецьким сат[ра]пам вдалося зібрати і одвезти в Германію понад 600 чол. з міста [т]а понад 5000 чол. з району.

Молодь, яка залишилася дома, була завербована на [р]оботу в неймовірно тяжких умовах, т.зв. дорожні бригади, держгоспи, громадські г-ва, одержуючи по 250 гр. пшоняного хліба. [Народ] мусив працювати від зорі до зорі, біля 18 годин, на «прекрасну Німеччину» все «на нову Європу».

3. Фашистська вояччина багато писала, що більшовицька культура не є справжня народня культура, що тільки німці несуть

¹ Тексти документів наводяться відповідно до оригіналів, вміщених у Архівному відділі Переяслав-Хмельницької міської ради: Ф. 1 (Виконавчий комітет Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих м. Переяслав-Хмельницький Київської області). – Оп. 1. – Спр. 3 (Акт про нанесення збитків німецько-фашистськими загарбниками за роки Великої Вітчизняної війни 1941-1943 рр. Списки громадян, розстріляних, насильно відправлено до Німеччини. Статистичні дані про кількість громадян за листопад-грудень 1943 р.). – 39 арк. Стилїстика та правопис документів збережена у відповідності до оригіналів. Літери «і» та «е» замінено на «ї» та «є» згідно сучасного правопису.

справді культуру народів, але насправді всі культурні і учбові заклади були варварськи розкрадені і під кінець зовсім знищені, середні школи з прекрасним устаткуванням кабінетів, бібліотек [аркуш пошкоджено – Ред.] шкіл, взагалі школи протягом двох років німецької окупації [аркуш пошкоджено – Ред.]

[Арк. 2] 2

Була знищена районна бібліотека-читальня, що мала [25]000 книжок. З бібліотечних шкафів будували відхідники. [Зруй]новано поліклініку з устаткуванням і ветамбулаторію.

4. Фашистська пропаганда багато кричала, що більшовики [за]тискують релігію, знущаються з священнослужителів, але насправді [во]ни, фашистські недолюдки, ізверги, провадили такі неподобства [і] знущання над релігійною громадою, священнослужителями, що їх [н]іхто не чув в історії. Відправляти служби божі можна було тільки [в] строго визначені дні та години. Деякі періоди сезонних робіт – [ж]нива, косовиця, болотья – служити в церквах зовсім забороня[л]ось.

[Арк. 3] 3

В останні дні відправа повинна була кінчитися не пізніше [6] год. ранку. Багато було б перелічити прикладів, коли в церкв[у] в[р]ивалися жандарми або гебітскомісар, примушували священнослу[жи]теля припинити службу і пострілами віруючих гнали на роботу. [Пр]иклад: священнослужитель Неутрієвський в с. Ковалині, священ[но]служитель Донцов Варваринської церкви м. Переяслава.

Між іншим, Варваринську церкву за наказом Гебітскомі[са]ра було зовсім ліквідовано і в приміщенні організовано зерно[очи]сний пункт.

5. Улюбленими методами покарання фашистські бандити обра[ли] повішення. Стояло тільки сказати на когонебудь, що це пар[ти]зан, без суда і слідства відомий палач жандармерії на пріз[ви]ще Фрай накидав петлю на шию цьому невинному обвинуваченому. [На]пр., повішений гр. Шевченко сказав схвальне слово про Червону [Ар]мію, як уже на другий день був повішений. 10 чоловік ста[ри]ків, охоронників залізничної колії, були повішені за круше[ні] є поїзда. Багато десятків ще інших осіб були повішені прилюд[но] за зовсім неперевірені обвинувачення.

6. Самого разючого неподобного в іст[о]рії людства знущан[н]я зроблено фашистсько-німецькими бандитами, ізвергами в [о]станні дні свого панування в м. Переяславі. Під предлогом [ев]вакуації мирного населення облавою по всьому городу спеціаль[ни]м

отрядом із палачів, паліїв та катів було зігнано за колючу [за]городу 300 чоловік від 14 років. Зразу цим чоловікам замість [тр]анспорту запропонували лізти в погріб під монастирську стіну [гл]ибиною 10 м довжиною 50 м. Перші ряди відчували газу і ринули [на]зад. Гебітскомісар із отрядами автоматчиків, погрожуючи [роз]стрілом, несамовитим криком знову скомандував лізти до пог[р]іба, але люди, не хочучи вмирати, на чолі з священником,

[Арк. 4] 4

що також був спійманий облавою, стали просити і благати Гебітскомісара не вбивати, а увезти на роботу, як це їм казали, але кат відповів очереддю з автомата, а за ним і всі останні сатрапи, строчили в юрбу безвинних, беззахисних людей, що два роки працювали під нагайкою для панування цих катів.

В передсмертних судорогах посипались прокльони умираючи, благали о помочі, але пулі сипалися градом, і куча трупів швидко росла вгору і лише небагатьом удалось скористуватись панікою, вирватись з цього пекла, перескакуючи через дротяні загороди, прориваючись попід низом, залишаючи куски одягу та м'яса на колючих дротах, але і цих наганяли ненажерливі кати і добивали.

Так було знищено в цей день біля 250 чол.

Гебіт з своїми варварами не вгавав, вривався в квартири, хворих мучив, добивав в постелі, забирав з собою і розстрілював в застінках, підвалах, по вулицях і т.ін.

Напившись крові досхочу, Гебітскомісар з паліями, запаливши факели, став запалювати всі найкращі будівлі міста. [О]дні запалював, другі підривав, в місті створився неймовірний жах протягом двох днів та ночей.

Може ще довше гуляв би з огнем по місту Гебіт, так чутно було на околицях гуркотання танків Червоної Армії, і палії втекли.

Картина чудовищної розправи така:

Зруйновано місто на 90%
будівель зруйновано – 452
убитих людей – 466
коней – 60
корів – 45
свиней – 118
кіз – 25

І всякої іншої дрібної худоби – курей – 1200.

Майна на суму 953000000 крб.

Так [розправився] з невинними людьми дикий кат, що іменував себе «визволителем», що приніс нову культуру – нечуваного злодіянства над беззахисними людьми.

Ми певні, що партія Леніна-Сталіна, наш уряд, наша непереможна Червона Армія

не простить гадам, фашистським самодурам, розбійникам з великого шляху цих знущань над нашим народом і заплатить їм вдесятеро, щоб більше ніколи і не здумали топтати ногами нашу священну соціалістичну батьківщину.

Підписи:

Маліченко Павло Іванович – секретар РПК [Підпис]

Іваха Федір Іванович – Голова міськради [Підпис]

Гордєєв Вячеслав Григорович – зав. поліклініки, лікар [Підпис]

Степаненко Пилип Микитович – священник [Підпис]

Безе Зінаїда Радіоновна – зублікар [Підпис]

Артеменко Омелян Миколайович – робітник

Чирка Сергій Трохимів – колгоспник

Носаченко Ольга Тихоновна – вчителька [Підпис]

Золотуха Гаврило Омелянович – депутат міськради [Підпис]

Ваценко Іван Іванович – фотограф [Підпис]

Петренко Василь Іванович – священник [Підпис]

[Арк. 5] 5

Смерть варварам, злым, подлым оккупантам – немецкому фашизму. Позор дикой фашистской рабской культуре. Весь мир узнает [з]верскую культуру немцев, негодных пришельцев. Мы ныне на развали[н]ах исторического нашего града Переяслава. Торжествуем истинное [о]свобождение трудящихся Переяслава и всей Украины от злых оккупан[т]ов, диких варваров, насильников и твердо уверены в непобедимую [с]илу нашей могущественной советской армии, освободившей нас навсег[д]а от рук фашистской навалы. Разрушения нашего града, разорение [к]ультурных и ценных памятников города, убийство мирного населения, [в]есь ужас подскажет каждому из нас, что хотели нам дать оккупанты – [р]абство, моральное унижение, осмеяние и смерть. Злые варвары забрали [о]т нас наших детей в рабство, ограбили невыносимыми налогами народ. [О]ни ели украинские лучшие продукты, паслись как звери на наших плечах. Небывалое в мире рабство, побои рабочих, бесчувственное отношение к вдовам, бедным и детям.

Смерть варварам. Мы все как один сплотимся на борьбу за уничтожение [ф]ашизма в корне. Слава и честь великим вождям-

освободителям, сжа[л]ившимся над нами и освободившим нас навсегда от варваров-фашистов. Вечная память погибшим за наше освобождение!

С нами бог, – разумеете языци.

Священнослужитель
Петренко Василий

[Арк. 6] 6

1943 г. 20 сентября.

В этот ист[о]рический день, в особенности для г. Переяслава, [ко]торый имеет больше 1000 лет, от своего существования, фашистские [зв]ери в нем прожили ровно два года. Прочитайте, дорогие и боголюбивые о госпде братие, как православной веры люди, так равно и других вероисповеданий братия, что фашистские звери сделали мирному населению вышеозначенного города. Когда еще они чувствовали свою силу, без всякой пощады били палками, за всякое пустое дело, при чем приговаривали: «Хороший немецкий сахар». При первом своем вступлении в город они сказали, что церковь у нас свободная, когда верующие открыли церковь, фашистские звери сказали: только служи[ть] молиться имеете право очень рано, до 5 часов утра, чтобы днем служений не было, строго приказал местный Гебитскоммиссар – лучший фашистский зверь. Священник с. Ковалина Переяславского района набра[л]ся смелости, служил позже, что же случилось после? Жандармерия фашистские собаки, вскочили в церковь ровно на середине службы, священника в шею палкой в полном священническом облачении, верующих начали стрелять, при чем были только раненые, а с самого священника содрали ризы и в 1000 руб. оштрафовали. Примеров или вернее фактов было много. Таковых зверских поступков, какие делали звери немецкого фашизма, замаскировав себя символом христианства, только очень черным и железным, как признаком смерти, тем, кто не был послушлив им. Это еще пусть вас, читатель, не удивляет – читайте Вы следующее: 20 числа сентября – это для зверей дикого нрава был день ужасный, они очень поспешно удирали, благодаря только тому, что они зверски испуганны не успели оформить свое злое намерение, [п]оловину, т.е. мужчин ловили по улицам и хватали и расстреливали или резали. Но самому городу Переяславу очень трудно подитожить, сколько их замучено. Один священник Василий Курилко стоял на коленях, просил зверя не убивать людей, но зверь равно как людей, так и священника убил прямо в голову. После этих страшных зверских

убийств мирного населення бомбами разбили в конец старинный город Переяслав и таковой спалили. Если бы умел говорить многими языка[ми] всего не рассказал бы, что сделали звери фашизма над мирным населением и священниками. Так равно исписатель истории не сумеет всего написать, что сделали безнравственные и дикие звери фашизма над мирным населением, над церквями, верующими, над самыми священнослужителями; общий ужас верю, что никто не сумеет описать, [н]о ужас будет страшнее описанного, что сделали звери фашизма. [Б]лагодарю Бога милосердного, что он ускорил прийти нашим труженикам и защитникам, вождам и воинам, и тем спасти нас от убийства [и] смерти. Этот страх и ужас, который сделали звери-фашисты на [н] ашей русской земле, всех уверив, что настал тот самый час, что [н]ужно брат[ь] не только оружие, а всякого рода острие и до конца [у] ничтожить начальника зверей – фашизм.

Верност[ь] своего истинного доклада свидетельствую.

Благочинный православно-русской церкви Переяславского уезда
Митроф[аний]
Протоиерей Филип Степаненко

[Підпис]

Переяслав, 27 сентября 1943 г.

[Арк. 7] 7

АКТ

28 грудня 1943 року комісія в складі:

1. Голови комісії Іваха Федір Іванович
/голова міськради/.
2. Маліченко Павло Іванович РПК
3. Кожанов Григорій Петрович РВК
4. Веремеев НКВС
5. Степаненко Пилип Микитович Священик
6. Гордеев Вячеслав Григорович Лікар
7. Венделовська Ліда Федорівна – ” –
8. Палатній Ілько Андрійович – ” –
9. Крячок Олексій Васильович Райздороввідділ
10. Ждан Катерина РК ЛКСМУ
11. Завойко Віра Учителька.

Склали цього акта по виявленню злочинів учинених німецькими окупантами по місту Переяслав-Хмельницькому за час окупації з 17 вересня 1941 року до 22 вересня 1943 року.

Маючи завдання німецького командування про знищення народів на окупованій території, фашистські сатрапи намагались догодити своїм хазяям і проводили масові знищення населення по м. Переяслав-Хмельницькому чоловіків, жінок і дітей.

Розкопками ям, комісія встановила жахливі картини звірячої розправи над беззахисним мирним населенням: в ямі біля кладовища знайдено понад 700 трупів населення чоловіків, жінок і дітей. Розстріл провадився, коли товпа людей заманута проходила між стіною і ямою. Забиті і ранені падали в яму, дітей живими вкидали і загортали землею.

В другій ямі на В.-Підвальной вул. знайдено 12 трупів: чоловіків – 2 і жінок – 10. В третій ямі – вирили 7 трупів громадян, розстріляних в травні місяці 1943 року з них один чоловік і 6 жінок.

В четвертій ямі в урочищі «Козинські горби» – знайшли мілко зариті трупи трьох чоловіків – лікаря Біляєва і двох громадян. Руки в них [з]в'язані назад колючою проволокою.

Трупи з третьої ями – 7 і четвертої звезені до нової братської могили. Всі останні трупи залишились на своїх місцях, бо вони настільки зітлілі, що неможливо було виймати і перекладати в нові могили.

Відкриті трупи в ямі сфотографували. Фотографії прикладаються до акту.

Оформлення могил, встановлення пам'ятників відклали на весну. В оформлення треба включити могилу забитих 32 чол. на Альтицькому кладовищі під тополями. Багато трупів військовополонених засипані землею у виритих траншеях і окопах. З деякими даними очевидців їх налічується біля 1000 чоловік. Взагалі в період окупації включаючи 300 чол. розстріляних в день відступу фашистських ізвергів стратили по м. Переяслав-Хмельницькому 2155 чол.

ГОЛОВА КОМІСІЇ

[Підпис]

/ІВАХА/.

ЧЛЕНИ:

[Підпис]

Кожанов.

[Підпис]

Маліченко.

[Підпис]

Веремеев.

[Підпис]

Степаненко.

[Підпис]

Гордеев.

[Підпис]

Венделовська.

[Підпис]

Палатній.

[Підпис]

Крячок.

[Підпис]

Ждан.

[Підпис]

Завойко

**МАТЕРІАЛИ «КОМІСІЇ ПО ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ
НА УКРАЇНІ ПРИ АН УРСР» ПО МІСТУ ПЕРЕЯСЛАВУ-
ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ ТА ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ РАЙОНУ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА 1946 р.¹**

[ДОКУМЕНТ 1]

Інв. № 12
ПД-8

[Арк. 1]

СТЕНОГРАМА

спогадів голови Хоц[ь]ківської сільської ради депутатів трудящих Переясл[а]вського району Яременка Андрія Тарасовича².

Вів бесіду Вчений Секретар
Комісії по історії Вітчизняної
війни на Україні
при АН УРСР – кандидат
економічних наук тов. Гак Д.В.

Стенографувала тов. Лішук Н.Н.

с. Хоцьки, 8/VII-1946 р.

Я Яременко Андрій Тарасович уро[д]женець цього села. Народився в 1904 році. В селі живу безвиїзно. Закінчив 4 класи сільської школи. Працював раніше шофером. В Армії був також шофером. Головою Сільради працюю всього 2 місяці.

Наше село Хоцьки нараховує 800 дворів, які об'єднані [в три – Ред.] колгосп[и]. Лісництво Білоозірське входить також до нашого села. Населення в селі 3000 чоловік. Земельна площа села без лісництва становить до 4000 га. Село до війни мало одну десятилітку, в якій навчалось 600 учнів, де працювало 22 учителі. В селі розміщена МТС з тракторним парком. МТС до війни мало 70 тракторів, а також майстерню при МТС, де працювало 40 чоловік. Село мало три колгоспи ім. Чапаєва, ім. Шевченко, ім. I-го Травня. При кожному колгоспі були тваринницькі ферми, а саме: ферма великої рогатої худоби, свинарська ферма і птицеферма. В кожному колгоспі була також пасіка, в середньому уликів по 40.

Село мало 3 крамниці, клуб, лікарню, ветамбулаторію, аптеку. Село розпологало бібліотекою при клубі, в якій нараховувалось до 1000 книг.

[Арк.] 2

В наслідок зміцнення колгоспів всі колгоспники були забезпечені коровами і присадибними ділянками. В перші роки існування колгоспів видавали на трудовень в середньому 3-4 кілограми, а колгосп ім. Чапаєва в 1936 році навіть забезпечив[в] видач[у] до 6000 грам хліба на трудовень, не рахуючи інших натуральних видач.

На основі високої оплати трудовня колгоспники обзаводились цілим рядом культурних товарів. Патефонів до 19[41] року було 20 штук, радіоприйомників лампових – 12 шт. і детекторних – 30 шт. велосипедів – 23, мотоциклів – 1.

За роки Радянської влади село Хо[цьки] дало учителів 29, агрономів 4, інженерів 2, офіцерів 48, ветлікарів 1 і медичного персоналу 22.

Особливо радужні надії в розвитку нашого села вимальовувалися напередодні Вітчизняної війни. Завдяки високому урожаєві, перед нами впливала висока оплата колгоспного трудовня. Колгоспники вже беззавітно жилися

¹ До друку подаються стенограми жителів міста Переяслав-Хмельницького та однойменного району Київської області (13 од.), а також с. Великий Букрин Миронівського району Київської області (1 од.), свідків нацистського окупаційного режиму. Оригінали зазначених документів зберігаються: Особистий архів родини Жама Михайла Івановича (1927-2002), м. Переяслав-Хмельницький Київської області (13 од.); Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». – Основний фонд. (1 од.: Іваха Ф. І.). Продубльовані примірники 5 стенограм (Бойко І. А., Головань І. П., Пустовойт Г. А. (2 од.), Яременко А. Т.) зберігаються: Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 166 (Комісія з питань історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР). – Оп. 3. Спр. 250 (Стенограми воспоминаний бывших участников партизанского движения, воинов Советской Армии служащих государственных учреждений о партизанском движении, обороне, эвакуации предприятий и восстановлении их на территории Переяслав-Хмельницкого района). – 93 арк., про що зазначається у коментарях.

Окремі відомості з наведених стенограм (окрім Івахи Федора Івановича) наводяться у статті: Жам. О. Сільське господарство Переяславського району в роки німецько-фашистської окупації (1941-1943 роки) (на матеріалах спогадів) / Олена Жам // «Невідомі сторінки історії нашого краю». Примусова праця на Переяславщині у 1941-1943 роках. Спогади, документи, факти. Редактор-укладач Ольга Фурманова. – Київ, 2013. – С. 88-141.

Стилістика та правопис документів збережена у відповідності до оригіналів. Літери «і» та «е» замінено на «ї» та «є» згідно сучасного правопису. У квадратних дужках подаються рукописні правки, що містяться в оригіналах друкованих стенограм, а також окремі редакційні уточнення.

² ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 250. – Арк. 42-49.

з колгоспами і інакше свого життя не уявляли як у колгоспі. І особливо радужні перспективи в колгоспному житті являв 1941 рік. Вся земля була засіяна. В культурному землеробстві провідна роль належала МТС. Вже напередодні війни був забезпечений 100 пудовий урожай проти дореволюційного в середньому 8-10 цент. з гектара. На цьому рівні урожай стояв з 1917 року по час організації колгоспів.

Особливо великі перспективи в розвитку села Хоц[ь]ки використання високих агрегатів, які забезпечили колгоспу високий урожай, все це відкривало радужні

[Арк.] 3
перспективи і забезпечення 100 пудового урожаю з гектара, а можливо і набагато більше. Колгоспники практикували збільшення урожаю високу оплату на трудовень, початок будівництва нових хат, придбання нової одежі і т. інш.

Але надії колгоспників розвіялися в праж 22 червня 1941 року.

На селі стало відомо про віроломний напад німців після нальоту на Київ і промови товариша Молотова по радіо в 12 годин 22 червня 1941 року.

Воєннооб'язані стали готуватись до відходу в Червону Армію. А в тих, хто залишався в селі з'являлась тривога і за долю тих, хто йшов у Червону Армію і за долю того високого урожаю, що зрів на полях.

Перші тимчасові невдачі на фронтах Вітчизняної війни сильно болісно переживали наші колгоспники. Дехто з селян оцінював це як маневр командування, щоб розтягти і розпорошити німецькі сили.

Були такі окремі селяни, що вдавалися в відчай, вважали, що у нас не вистачає сил протистояти німцям. Але таких, щоб злорадствували не було. Всі переживали болісно, а член колгоспу ім. Чапаєва Загребенний Сергій 66-річний висловився, що щоб не трапилося на фронтах, який би відступ не був все таки Червона Армія перемаже.

Колгоспи всю свою діяльність скерували на те, щоб своєчасно зібрати багатий урожай.

Коли німці вийшли на лінію Дніпра в районі Канева, а це було в середніх числах липня, то німецькі літаки почали розкидати листівки з закликом не давати більшовикам

[Арк.] 4
і Червоної Армії хліба, а також обстрілювали з кулемета людей, що працювали на полях.

В силу того, що Переяславський район став районом прифронтової полоси, перед селом і радянським активом постало питання

про організацію евакуації колгоспного добра, радянських установ, людей. МТС також приготувалась до евакуації.

Колгоспи всі свої ферми приготували також до евакуації.

В середині липня колгоспи відігнали худобу та вівці. Евакуйовано всього худоби 1978, з них: корів 120, волів 24, свиней 613, коней 3[7]0, овець 850.

Директиву про евакуацію [худоби] дав Облземвідділ.

З кожного колгоспу було виділено для евакуації [худоби] по 10 чоловік. [Худобу] евакуювали в напрямку Ворон[із]ької області.

Уборка урожаю продовжувалась аж до останніх днів відходу Червоної Армії. Всі зернові культури були скошені, за виключенням круп'яних. Значна частина хліба була обмолочена. В останні дні було вивезено державі 500 цент. хліба.

Перед останнім [остаточним – Ред.] відходом Червоної Армії були дані вказівки головам колгоспів роздати поросят селянам, розподілити скот між селянами і інші колгоспні цінності для збереження.

Німці зайняли село Хоц[ь]ки без боїв. [На] світанку Червона Армія відступила, а на вечір вступили німці в село.

[Арк.] 5
Селян[и], бачачи відхід Червоної Армії, пішли в ліс, забравши з собою більш дорожчі речі й худобу.

Село опустіло. Селян[и] в лісі чекали розв'язки.

Коли вияснилося що німці вступили в село, селяни поступово почали вертатись до своїх домівок.

Німці обійшли всі хати і все, що їм попадалось на очі краще забирали. Брали головним чином їжу /свиней, птицю/.

В колгоспах і в сільській раді було все розбите і розграбоване.

Німецький фронт просунувся далі й підійшли тиллові частини німців, які організовували владу на містах.

Перш за все вони провели вибори старости. На старосту був обраний бувший голова колгоспу ім. Шевченка Красюк Мусій.

Колгоспи зоставляли так, як вони були, але тільки перемінили назву колгоспу на громадське господарство.

Німці об'явили добровільний запис до поліції, але добровільців виявилось мало. Вони зібрали громаду, як[а] вибирала поліцію. Той, хто не співчував німцям намагався викрутитись, а кому було до душі, то служив німцям вірою і правдою. В поліції служило 36 чоловік.

Як була організована праця в громадському господарстві?

В громгоспі був такий розпорядок дня: на сході сонця всі повинні були іти на поле. По селу проїздив німецький комендант Бишев і перевіряв, чи всі пішли в поле. Хто не пішов на поле, був битий. В середині робочого дня

[Арк.] 6

робили відпочинок і підкормку коней. Після обіду працювали аж до заходу сонця. Дисципліна стояла на високому рівні.

За роботу в громадському господарстві німці видавали 9 клгр. на працюючого на місяць і 5 клгр на утримання. Але давали головним чином просяне і гречане борошно.

Німці накладали податки: молока в 1942 р. 600 літрів, а в 1943 р. – 700 літрів, яєць – 180 штук з двора, податок на собаку 150 карб., за душу 150 карб.

За несплату податків німці забирали корову, курей, саджали в холодну і забирали в лагері.

Селян[и] намагались саботажувати німецьким розпорядженням і не робити на німців, а саме: [у]хилялись від виходу на роботу, а коли попадали на роботу, то намагались робити як можна менше. А ввечері раніше тікали з роботи левадами, щоб не побачив німецький комендант.

В 1941 році [колгоспникам] роздали по 4 клгр на трудодень, [а решту хліба забрали німці], що [зберігався] в колгоспних коморах. В 1942 році німці [в]весь хліб забрали і вивезли до Німеччини. В 1943 році вони не встигли забрати [в]весь урожай і вивезти його.

Німці обіцяли дати селянам за хорошу роботу земл[ю] в вічне користування.

Починаючи з весни 1943 року в зв'язку з наступом Червоної Армії й звільненням частини території від німецьких окупантів, в нашому районі, а також в селі Хоц[ь]ки появились чутки про партизан, які перебували в придніпровських лісах. Часто партизани з'являлись в село, били молочарку і інше.

[Арк.] 7

При наближенні Червоної Армії партизани відчували себе стійкішими і почали сміливі[ше] діяти.

Напередодні відступу німців із села, в наше село зайшло 300 чоловік німців і поліцаїв. Зайшли вони в 4 години вечора і розмістились по квартирах. В мене було на квартирі 7 чоловік німців.

Вночі в село зайшли партизани. Вони в 12 годин ночі оточили село і зайшли в обхват німцям. Німецькі часові були зняті. В сараї

находились полонені, яких випустили партизани під командою: хто [піде з] нами – вліво, [хто не піде з нами] – вправо. Більшість полонених розбіглися, а дехто пішов з партизанами.

Партизани кидали в вікна гранати. До 10 чоловік німців було побито.

До 2-х годин ночі був бій, лише після чого партизани змушені були відступити до лісу.

Н[а] ранок німці почали палити будівлі. Деякі хати попали[ли] вночі зразу-ж після відходу партизанів.

Спалено до 73 хат. Німці також убивали худобу. Було вбито багато волів і корів колгоспників.

Акти про те, скільки вбито худоби передані в район.

Таким чином, німці, позабивавши худобу колгоспну і селянську, відступили до Дніпра, де були побиті партизанами.

Село було звільнено Червоною Армією 3 вересня 1943 року.

Після звільнення частинами Червоної Армії село Хоц[ь]ки на другий же день розпочало свою роботу.

[Арк.] 8

Розпочали свою роботу сільська рада з головою Заболотним Панасом Карповичем – бувшим учасником партизанського руху і бувшим головою сільради ще до початку війни.

Селян[и] почали зразу-ж віддавати колгоспну худобу, яка була у них, а також збирати інвентар: вози, плуги, сівалки і почали відбудовувати колгоспи.

Селян[и] з охотою прийняли відновляти колгоспне господарство.

Велику увагу приділено відбудові хат колгоспників.

Були за[лу]чені державні кредити, а також була організована допомога лісоматеріалом. При колгоспах були створені будівельні бригади, [які] поряд з [виділеними для них] колгоспни[ми] двора[ми] також допомагали систематично окрем[им] колгосп[никам] в відбудові їхніх хат.

На сьогодні вже із 73 зруйнованих хат 68 погорільців почали відбудовувати свої хати. До 30 відбудовано, але не [цілком].

Відбудова провадилась не за стандартним проектом, а на розсуд кожного будівника, бо стандартний проект своєчасно не був одержаний.

Протягом 1944-1945 років колгоспи майже повністю освоїли довоєнну посівну площу і відбудову тваринницьких ферм.

[Підпис] /Яременко/

[ДОКУМЕНТ 2]

[Арк. 1]

ПД 12

СТЕНОГРАМА

спогадів директора Циблі[в]ської МТС
Гр[и]нця Івана Івановича.

Вів бесіду: Вчений секретар
Комісії по історії Вітчизняної
війни на Україні
при АН УРСР – кандидат
економічних наук тов. Гак Д.В.

Стенографувала Ліщук Н.Н.

с. Хоц[ь]ки, 9/VII-1946 р.

Я уроженець Полтавської області
Золотоношського району, [міста] Золотоноші.
Народився в 1909 році. Освіта – 7 класів.
В 1930 році закінчив курси бригадирів
тракторних бригад і в тому ж році пішов робити
[бригадиром тракторних бригад, токарем деякий
час і після] механіком. В Циблі[в]ській МТС
працюю з 1937 року, [с]початку – завідувачем
майстерні, а з 12 березня 1938 року – старшим
механіком МТС і директором з 28 березня
1944 року.

Організована Циблі[в]ська МТС в
1935 році.

Коли я прийшов, МТС мала 42 трактори,
6 комбайнів, 18 молотилок, а також [мілкий]
сільськогосподарчий інвентар. Майстерні ще
були неукомплектовані.

За період 1937-1938 р.р. МТС виросла.
Тракторів мала 60, комбайнів 20, молотилок
22, автомашин 9. Майстерня була повністю
обладнана для капітального ремонтування
тракторів і сільськогосподарських машин. Як
трактори, так і сільськогосподарські машини
відремонтовувались своєчасно і забезпеч[ували]
виконання робіт.

Починаючи з 1937-1938-1940 років, МТС
[в]весь час виконувала і перевиконувала план
робіт, обслуговуючи площу 19532 гект. в 19-ти
колгоспах.

В переводі на м'яку пахоту обслуговували
від 70 до [9]0% всіх сільськогосподарських
робіт, включаючи

[Арк.] 2

вивозку гною і корчування пнів.

В 1938 році МТС мала високі показники
в роботі. Було до 20 чоловік учасників на
сільськогосподарській виставці, в тому числі
бригадир[и], трактористи і робочі.

Штат МТС складався з директора,
двох заступників, старшого агронома,
6 участкових агрономів, 4 механіки, а також
було 14 тракторних бригад, що обслуговували
колгоспи. Трактористів було 120 чоловік,
комбайнерів 20, машиністів 22.

В районі ми [й]шли [в]весь час на
першому місці. В області по ремонту –
на першому місці, по виконанню план[а]
тракторних робіт йшли на четвертому-п'ятому
місці.

В період з 1937 року по 1941 рік МТС[,
коли] перейшла на виконання плану тракторних
робіт на 80-85%, про[в]одила повністю
удобрення на полях, підняття парів і оранку на
з'яб виключно тракторами і високоякісно.

З 1937 по 1940 рік деякі колгоспи мали
від 13 до 20 центнерів з гектара, а в середньому
від 13 до 16 цнт. До організації МТС колгоспи
мали урожай з гектара до 6 цнт. в середньому.

Колгоспи з більшим інтересом зустрічали
нас, бо бачили результати роботи.

[Стопудовим] урожа[єм] МТС також
забезпечувала [колгоспи. Такий урожай мали] в
1940-1941 рок[ах].

З початком війни МТС збирала хліб
нормально, як це потрібно було. Всі комбайни,
трактори робили безперебійно.

Ще в мирних умовах керівництвом
МТС був заготовлений резерв трактористів
48 чоловік. 10 з них за рахунок [на]вч[а]ння
жінок без відриву від виробництва, а решта

[Арк.] 3

38 чоловік пройшли стаціонарні курси по
підготовці трактористів.

В перший день після нападу німців із
числа трактористів 63 чоловіка були призвані
в Армію, в тому числі: комбайнерів 18,
машиністів – 12 чоловік.

Всі призвані в Армію попали в спеціальні
підрозділи, головним чином танкістами і
шоферами.

З перших же днів війни взамін тих,
що пішли в Армію, були призвані з резерву
підготовлені 48 жінок і стариків, які раніше
робили і пішли по старості в резерв.

Так само і комбайнери.

Недостачі в робочій силі, незважаючи на
ухід в Армію більш, ніж половини складу, не
відчувалось.

Уборку урожаю ми провели повністю,
зернові зібрали повністю, але обмолот не
закінчили.

Комбайни всі робили безперебійно,
незважаючи на те, що в період роботи комбайнів
були нальоти німецької авіації.

В селі Полог[и]-Чобіт[ь]ки, [Віненці та інших] зроблено було нальот[и] в один день на комбайни. [Скинуто 13 бомб інші дні].

Урожай в районі діяльності МТС був виключно високим. При уборці комбайном з одного гектара збирали по 25-30 центнерів.

Комбайнери давали високі показники праці, [збирали] за робочий день до 40 гектарів, так наприклад: комбайнер Кондес Назар, убитий в боях на Курській дузі; Баран Олекс[андр], убитий в боях з німецькими фашистами; Шинкаренко Борис працює і тепер при МТС.

[Арк.] 4

Колгоспи обслуговувані МТС встигли здати хліб державі, але значну частину хліба вивезти не удалося.

Ми нормально працювали до виходу німців до Дніпра в районі Канева-Ржищева, а саме на віддалі 10-12 км від лінії фронту.

І тепер перед нами постало питання про підготовку до евакуації МТС в глибокий тил.

До початку евакуації керівництво МТС проробило значну підготовчу роботу. По своїй ініціативі керівництво МТС, не зважаючи на розгар польових робіт, коли виявилось неустойчиве положення на фронті й можливість прориву німців в глиб країни, провело підготовку до можливої евакуації. Була зроблена відповідна профілактична підготовка, підготовле[ні] вози, т'яжки] для транспортування [в глибокий тил] станків, устаткування, інструментів і матеріальних частин. Своєчасно упакували в ящики запасні частини, які непотрібні були для поточного ремонту і т. інш.

І 20-го вересня до нас прибув керівник Облземвідділу тов. Соколов, який керував підготовкою до евакуації. 27 серпня 1941 року було засідання бюро Переяславського Райкому [партії], де був присутній комісар 26-ої Армії. Було вирішено евакуювати МТС Переяславського району.

Переяславський район став районом прифронтової полоси.

Нам дали путьовий листок і напрямок – Белгород.

28 серпня 1941 року вивели весь тракторний парк, [вивезли] всі матеріальні цінності в Полог[и]-Яненки для того, щоб повністю зібрати і сконцентрувати всі бригади.

[Арк.] 5

І-го вересня ми виїхали по маршруту: Жо[р]ноклів, Драбово, Пирятін, Лохвиця, Гадеч, Веприки, Петровка, Охтирка до Гайворона, а в Добровольську [с/с] ми зробили зупинку. Ми пройшли вже 650 кілометрів.

Вийшли ми з горючим [17 тон – перекреслено – Ред.].

Рухались ми до Лохвиці, де поповнили трактори горючим. Там ми стояли декілька днів і дали деякий ремонт тракторам, [а також взяли запас горючого 17 тон].

Вранці 11 чи 10 вересня ми виїхали з Лохвиці. Я їхав в колоні останнім.

Але з боку Бахмач[у] був висаджений в Лохвиці німецький десант. Він уже обстрілював задні частини колони.

В Лохвиц[і] ми зустрілися з Яготинською МТС, яка там же [частина їх] і залишилася.

Ми рухалися по 55 кілометрів в день, від зорі до зорі.

В районі Лохвиці наша колона тракторів і повозок з інвентарем уникла німецького оточення, попередивши прихід німців всього на 10 кілометрів.

Яготинська МТС [і інші частини їх] залишилась в Лохвиц[і] і зосталась там.

Для евакуації з села Хоцьки Циблівської МТС були підібрані жінки. Деякі не хотіли евакуюватися, але все-ж таки з числа жінок пішло 17 осіб. Були також підібрані чоловіки. Весь штат складався з 74 чоловік. Евакуювались бригадири, трактористи, механіки, комбайнери. [І сімі] руководящого состава].

Три трактори ЧТЗ [та 5 автомашин] були взяті в час мобілізації в Армію. Решта тракторного парку

[Арк.] 6

автомашин, а також моторів комбайнів були вивезені в глибокий тил.

В Гадич[і]х була велика бомбардировка.

Коли ми прибули до Белгорода [і] звернулися за допомогою в Райком партії й Райвиконком, [та для роботи в цьому районі] нас там не прийняли, а сказали евакуюватись у Ворон[ізь]ку область.

І коли ми, одержавши маршрут, рухались в глиб Ворон[ізь]кої області серед людей виникла де-яка дезорганізація. В ту ніч втекло 6 чоловік. Серед них ініціатором був Трипуз Олексій – зав. майстерні, [з яким втекли] трактористи Цивільський, Дем'яно, Чепіга і інші.

Дальша доля цих людей – перейшли фронт і повернулися в своє село.

Трипуз при німцях робив директором МТС. Був ними арештований, просидів 11 місяців і після звільнення Переяславського району був призваний в Армію. Тепер він демобілізований.

Дальше рухались ми на Вороніж[з]ьку область із м. Белгорода на Ліски, через Шебекино на Новий-Оскол – Острога[r]ск.

Переправлялись через Дон паромом. По дорозі ще два чоловіка [здезер]тирувало.

Коли ми стояли в Острогорську, пройшли такі чутки: що коли ми переправимося через Дон, не можна буде попасти знову на Україну і що Японія зі Сходу буде нападати на нас.

[Руководящому составу] і мені через це прийшлося [декілька] ніч вартувати, але в одну ніч втекло із Острогорська 13 чоловік /Войчик, Балагута, Ніколаєнко, Ващенко/ [та інші].

[Арк.] 7

Частина із цих людей попала в Армію по дорозі, коли поверталася додому, а частина пробралися в рідні краї. [Як] Ніколаєнко, Войчик [інші] пробралися на окуповану територію і роблять зараз в МТС.

В [О]строгорську нас часини Червоної Армії задержали і 12 тракторів мобілізували в Армію, а також 12 трактористів.

Під час перебування в Острогорську в зв'язку з поломкою возів, на яких везли мотори до комбайнів «Сталінець», «У-5», чотири мотори були відповідно упаковані й закопані в землю в лісі під Острогорськом. Це було в секреті.

Коли фронт був задержаний на Донці в травні місяці 1942 року [повернулися автомашиною] із Хренов[ої] [був відправлений – перекреслено – Ред.] в Острогорськ, відкопа[ли] мотори і доставив в Хренову.

Два мотори по розпорядженню Вороні[з]ького Облезмівідділу були передані Аркаданській МТС, а два були повернені при реєвакуації в село Хоц[ь]ки, зробивши маршрут з села Хоц[ь]ки до Безимянського району Саратовської області [використовували там на комбайнах і привезли] назад, понад 2000 кілометрів.

В [Кадайки – виправлено на Каротаякі – Ред.] було забрано [ще] 4 трактори і 4 трактористи. І всього 16 тракторів і 16 трактористів [було] мобілізовано в Армію, де і залишились.

Решта тракторів були переправлені через Дон в [Кадоаяки – виправлено на Каротаякі – Ред.] 30 жовтня 1941 року.

Всього на лівий берег Дона було переправлено 29 [Х]ТЗ і 10 «Універсалів».

[Арк.] 8

14 [моторів] газнаті, які підходять до грузових автомашин було передано частинам Червоної Армії.

Переправили ми на лівий берег Дона 39 машин і 43 чоловіка. [Трактористів під керівництвом] [руководящий состав] всього 68 ч.].

В Хренову ми прийшли 14 грудня 1941 року і там ми зробили зупинку.

Там при кінному заводі прийшлося під деревами провадити ремонт тракторів. Було дуже тяжко. Ми [при] 35-ти градусному [м] орозі перебували [в]весь час в дорозі, а також ремонтували трактори.

Деякий час прийшлося жити в тракторних будках. Я сам жив до 10 лютого при холоді 40 градусів.

Ми [в]весь тракторний парк розташували під деревами біля заводу. Дирекція Кінного заводу дала нам приміщення на 2 трактори для ремонту, а також для токарного станку.

В зв'язку з відсутністю двигуна токарний станок приводили в рух руками. Пас станка приводили в рух таким чином: мотор [Х]ТЗ був поставлений шпильками вниз, закладали рукоятку в маховик і коленвал, на маховик надівали пас для трансмісії. [Так] ми приводили в рух станок.

Всі роботи виконували самостійно і провели добре ремонт 39 тракторів.

До весінніх польових робіт тракторний парк був зремонтований повністю і високоякісно, не зважаючи на пройдений тракторами шлях 1400 кілометрів.

Почали свою роботу при Семено-Олександрівській МТС, розташованій в районному центрі Хреново.

[Арк.] 9

Після закінчення ремонту, який був проведений нами самостійно, наш тракторний парк був включений у склад тракторного парку Семено-Олександрівської МТС, але на правах самостійної одиниці. Робили ми до 7 липня 1942 року.

Провели організовано весняні роботи. Наша робота була відзначена, [керівниками району], так і област[ю], [спеціальним приказом – перекреслено – Ред.] [як зразкова МТС].

Отже, як я вже сказав, робили ми в складі Семено-Олександрівської МТС до 7 липня 1942 року, бо в зв'язку з приближенням фронту до Дона, нам був даний приказ про подальшу евакуацію [в]глиб країни.

Ми одержали маршрут в Саратовську область – в бувшу республіку Німців-Поволж'я¹.

¹ Автономна радянська соціалістична республіка (АРСР) німців Поволж'я (1923-1941 рр.) – колишня адміністративна одиниця на територіях сучасних Саратовської та Волгоградської областей Російської Федерації з переважачим німецьким населенням. У 1918 р. була утворена перша в РРФСР автономна область – Автономна область німців Поволж'я (Трудова комуна німців Поволж'я). 1923 р. вона була перетворена в АРСР німців Поволж'я. У 1941 р., після нападу фашистської Німеччини, всіх німців відразу було звинувачено у співпраці з агресором і виселено в Казахську РСР, Алтай і Сибір.

Рухалися ми по маршруту Хреново, Талово, Новохоперсь[к], Балашов, [Ртищево].

Із Балашова ми прибули на станцію кілометрів 40 від Саратова [Ртищево].

Із Саратова ми одержали напрямок в Без[и]мянський район. В Саратові перебував [Заступник начальника – виправлено на керівник от – Ред.] Наркомзему України тов. Крементула.

При переправі нас бомбили. Переправлялись пароплавом типу парома. При переправі приходилося знімати шпори [зі всіх тракторів], але ми цього не робили. Ми організували 7 бригад і зняли шпори лише на 7 тракторах. В зв'язку з тим, що колеса на шпорах, не можна було поставити трактори на пароплав. Прийшлося в 7 тракторах знімати шпори, переправити трактори і поставити на колеса, а колеса без шпор поставити на інші трактори, що чекали на переправу.

[Арк.] 10

Ця переправа зайняла до 12 днів. [До цього ще нам не давали декілька днів парома].

14 серпня 1942 року ми приступили до роботи в Без[и]мянському районі і включилася в роботу МТС, що розташована була в Бе[з]имянському районі в 35 клм. від Безимянки.

Там ми робили до закінчення польових робіт 1942 року. Закінчили уборку, провели план посіву озимих і спалили по 110 гектарів на трактор.

Декілька слів про Безимянський район. Після виселення німців із району республіки Німців-Поволж'я, основне населення цього району становили колгоспники, евакуйовані із Чернігівської і Ворошиловградської областей, а також із міського населення, яке було евакуйовано із Києва і навіть з Москви.

Робота МТС ускладнювалась тим, що колгоспники працювали на нових місцях, а також і робило багато людей, мало знайомих з сільським господарством.

Не зважаючи на це, колектив МТС зі своєю роботою справився і навіть була виконана хлібопоставка, яка проводилась нашим транспортом, [автомашинами та тракторами].

6-го листопаду 1942 року почалися заморозки і ми приступили до ремонту.

Я став робити механіком Кіровської МТС.

Керівництво Кіровської МТС не справилось зі своєю роботою, і я був призначений до МТС.

[В]есь об'єднаний парк становив [186 – виправлено на 151 – Ред.] тракторів.

Приступили до ремонту. Ремонт проводила [і] Кіровська МТС.

[Арк.] 11

Організаційна структура нашої МТС була збережена повністю.

31 січня 1943 року нами було одержано Указ Уряду про реевакуацію Цибли[в]ської МТС в звільнені райони України.

Тракторний парк був [в]есь підведений до залізниці в Безимянку в повній підготовці до реевакуації.

Але там ми простояли до квітня місяця і знову повернулися назад /в зв'язку з затримкою розвитку воєнних обставин/ для проведення весняних робіт.

Продовжуючи виконувати весняні роботи в Безимянському районі проводили також ремонт уборочних машин: 28 комбайнів, 10 молотилок, включаючи в уборочну кампанію посів озимих. Провели підняття зябі на 106%. Таким чином робота МТС закінчилась.

Приступили до ремонту.

20 грудня одержали приказ про реевакуацію МТС в Переяславський район Київської області.

Ми підвели весь тракторний парк до станції й 6-го січня 194[4] року дали нам площадки, де ми робили погрузку. 7-го січня виїхали на Україну, зберігши повністю тракторний парк з 46 чоловіками плюс прирощення за час евакуації 6 дітей, які народилися в період евакуації /закон[н]их 2/.

22 лютого ми приїхали на станцію Переяслав в повному складі тракторів, станків, устаткування і повернулись на попереднє місце нашої МТС, де майстерні були спалені, а також нафтобаза, їдальня, гуртожиток, контора.

[Арк.] 12

Повернувшись з реевакуації, ми зразу-ж познайомились з історією села Хоц[ь]ки.

Після нашої евакуації німці, заволодівши територією нашого району, на садибі й на базі нашої майстерні організували нову МТС, на чолі якої був поставлений Трипуз, бувший завідуючий майстерні, який лишив евакуйоване майно в Белгороді.

В зв'язку з тим, що вивезли весь тракторний парк, тракторний парк новоорганізованої МТС був складений за рахунок підбору тракторів, [які евакуйовали інші МТС та залишили по дорозі].

Новоорганізована німцями МТС мала 16 тракторів, в тому числі: 12 [X]ТЗ і 4 Універсала, які були переведені виключно на газогенератори. Були також використані зоставлені нами молот[і]лки. Комбайни при нашому відході були приведені в непридатній стан. Молот[і]лки марки МК МО були

використані також німцями. Німці доставили сюди з Німеччини 2 молотилки марки ДС.

Організована німцями МТС проводила деякі роботи по пахоті й по молотьбі.

Штат новоорганізованої МТС був укомплектований із місцевих людей, які раніше робили в МТС і при евакуації здезертизували.

При відступі німці спалили нафтобазу, спалили майстерню, їдальню, контору гуртожиток і 2 жилих будинки.

Тракторний парк не встигли забрати.

Таким чином ми, коли повернулися сюди, привезли з собою 39 тракторів і найшли на місці 16 тракторів.

[Арк.] 13

По прибутті сюди 22 березня 1944 року, по рішенню Райкому партії мене було призначено директором МТС.

Весняна кампанія нас застала вр[а]сполох. Тракторний парк [в]весь вийшов у поле, але прицепного інвентаря до тракторного парку не було. Прийшлося по куцах, по колгоспних полях розшукувати плуги, культиватори, сівалки, з яких ми відновили: 35 плугів, 15 сівалок, 12 культиваторів.

Так ми провели весняно-посівну [кампанію].

План тракторних робіт ми не виконали, тому що тракторний парк був не встановлений повністю.

Провели потрібні роботи для ремонту уборочних машин, молот[і]лок, комбайнів. Відновили [5 – виправлено на 6 – Ред.] комбайнів, з яких один на молотьбу і 13 молот[і]лок, які були спалені і розрушені, 5 локомотивів¹ і 2 двигуни.

Також відновили нафтобазу і побудували підсобне господарство /2 сараї, де маємо 3 корови, 4 свиней, 5 коней/ і почали будувати в 1944 році майстерню капітального ремонту.

Лісоматеріали завезли повністю в 1944 році. В 1945 році проробили деякі роботи, а в цьому році майстерня буде закінчена і буде навіть кращою ніж до війни. Також самі плануємо побудувати: гуртожиток, контору, їдальню.

В 1944 році ми виконали план тракторних робіт, із плану 22900 гектарів [виконали – перекреслено – Ред.] 17276 [га], що становить 332 гект. на кожний 15-ти сильний трактор проти плану 490, враховуючи і не робочі трактори.

¹ Локомотив – пересувна або стаціонарна паросилова установка, яка застосовувалася в сільському господарстві для приведення в дію різних машин (молотарки, крупорушки тощо) чи виробництва електроенергії.

По плану тракторних робіт без молотьби 449 гектарів на кожний 15-ти сильний трактор.

[Арк.] 14

А не враховуючи неробочі трактори 479 гектарів на кожний 15-ти сильний трактор.

Умови роботи після тимчасової окупації були складніші: поля були запущені, заросли бур'янами, при німцях провадилась мілка пахота.

Прийшлося включати [в]весь тракторний парк на більш глибоку пахоту. Сівозміни всі були зламани. Ми їх встановили в 1936 році.

В 1944 році посівний план в районі діяльності МТС був освоєний на 84%, в тому числі за рахунок тракторного парку на 54%, а решта за рахунок тягової сили колгоспів.

В 1945 році ми освоїли [посівну] площу на 94,5% довоєнної площі, в тому числі за рахунок тракторного парку на 60%.

В 1946 році ми освоїли довоєнну посівну площу повністю.

В 1945 році МТС мала план тракторних робіт 17600 га.

Протягом 1944 року залишений від німців тракторний парк в кількості 16 тракторів був повністю встановлений і в 1945 році був використаний для виконання польових робіт.

Одначе, в зв'язку з нестачею тракторів в других МТС Переяславського району, в 1945 році при директиві відповідних органів було передано із встановлених тракторів 8 тракторів Переяславській МТС і 3 трактори Селищанській МТС Баришевського району.

[Арк.] 15

З плану 17600 гектарів ми виконали в 1945 році 22446 гект., що становить 127%, 540 га на кожний 15-ти сильний трактор.

В 1946 році за перше півріччя виконали з плану 10922 гект. – 12361 га, що становить 285 гектарів на кожний 15-ти сильний трактор, тобто 56%.

В період, проведений [в] евакуації МТС в республіці Німців-Поволж'я, особливо активно проявили себе: бригадир 4-ої тракторної бригади тов. Кузьменко Василь Михайлович, який робив без аварій, економив горюче, виконував норми на 200% по окремих роботах; Вергун Микита Лазарович – бригадир 3-ої тракторної бригади, який виконував норми на 100-150% і також має подяки і премії; Кириченко Павло – бригадир 1-ої тракторної бригади, Місюра Федор Павлович – бригадир 2-ої тракторної бригади, Потапов Олексій Васильович – тракторист, який без капітального ремонту провів трактор в С[а]ратовську область і назад, Горобець [Д]митро кращий тракторист,

Ніцкевіч Уляна – на тракторі У-2 виконувала і перевиконувала норми, Герасименко Мотря, Місюра Христя і ряд інших. Вони з'являються кращими ударниками і по відновленню МТС і роботи її після реєвакуації.

За 1944 рік ми в цілому маємо цифри 43095 карб. економії, знижку собівартості на кожний гектар 4 карб.

Економія за 1945 рік всіх коштів 16996 карб. Зниження собівартості на кожний гектар 2 карб. 23 коп.

Зменшення економії в 1945 році мало місце за рахунок збільшення цін на запасні частини по лінії Держпостачу і Сільгосппостачу.

[Підпис] / Грінець /

[ДОКУМЕНТ 3]

[Арк. 1]

Інв. №6

ПД 6

СТЕНОГРАМА

Спогадів бригадира тракторної бригади

Циблівської МТС

М[і]сюри Федора Павловича.

Бесіду вів: Вчений секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР – Кандидат економічних наук тов. Гак Д.В.

Стенографувала тов. Ліщук Н.Н.

село Хоцьки, 9/VII-1946 р.

Народився я в 1900 році. Маю нижчу освіту. В системі МТС працюю 16 років, а в Циблівській МТС з 1936 року. В 1936 році, оскільки я сам живу в селі Хоцьки, перейшов сюди на роботу і з того часу працюю безперервно по сьогоднішній день.

Коли я прийшов на роботу, МТС мала всього 30 тракторів ЧТЗ, була також майстерня, але цілком неукмплетована. МТС мала 8 комбайнів «Комунар» і два комбайни «Сталінець».

За час мого перебування тут до війни МТС зросла, технічно озброїлась, поповнилась тракторним парком, автомашинами, комбайнами.

Трактори поступали переважно марки ЧТЗ.

На передодні Вітчизняної війни в нашій МТС тракторний парк виріс майже до 70 тракторів, а також зріс колектив робітників.

З початком війни основна маса робітників МТС була закликана до Армії. Також до Армії пішла значна частина трактористів. Тих, хто піш[ов] в Армію, ми головним чином заміняли жінками.

Не зважаючи на початок війни, наша МТС продовжувала працювати до 20 [серпня] 1941 року.

[Арк.] 2

За цей період наша МТС встигла скосяти всі колоскові й деяку частину обмолотити. Залишилось незібране головним чином просо.

Зокрема я на своєму комбайні «Комунар» за цей період скосяв 190 гектарів.

Коли підійшли німці до Дніпра в районі Канева-Ржищева, перед нами було поставлене завдання про підготовку до евакуації МТС.

Днів за 10 до офіційної евакуації на закритій нараді бригадирів разом з Дирекцією було поставлене питання про підготовку до можливої евакуації.

В порядку підготовки всі бригадири з'явилися до своїх бригад, упаковали устаткування [та запчасті], а залишили ту кількість, яка була потрібна для поточного ремонту.

Бригади нормально продовжували уборку хлібів.

На кінець [серпня] 29- чи 30-го, точно дати не пам'ятаю, було оголошено про евакуацію нашої МТС на Схід.

Для евакуації МТС набрали людей, з яких більшість були дівчата. В моїй бригаді були майже дівчата.

Місцем збору [всього] тракторного парку була так звана Со[к]альчена Дібровка, що розташована за селом Пологи-Яненки.

Туди ми всі з'їхалися і вирушили в дорогу.

Кожному бригадирові був даний маршрут. Але всі бригади рухались в одній колоні, бо маршрут змінювався кожного дня.

Було дано два маршрути. Але, як я сказав, ми рухались в одній колоні й по одному маршруту, бо було недоцільно: бригади розсівались.

[Арк.] 3

Ми рухались по першому маршруту Драбово-Свічковка і потім на Белгород.

За 10 кілометрів від Белгорода ми зробили зупинку.

Почалися втечі й Дирекція змушена була відібрати воєнні білети. Але деякі не віддали їх і, користуючись цим, втекли невідомо куди. З моєї бригади втік один чоловік.

В Белгороді ми одержали маршрут.

Рухались ми так: через кожні 150 кілометрів робили зупинку.

У Лохвицях чуть не попали в оточення. Це було на 15-й день, як ми виїхали.

В цей період німці [й]шли з Кременчуга і Бахмич[а].

Були великі дощі й як відомо при цьому грязюка. Ми не змогли швидко рухатись і тому чуть не попали до німця в руки.

В [Полтава – виправлено на Носколі – Ред.] через несприятливу погоду ми зробили зупинку.

По дорозі із [Полтави – виправлено на Носколу – Ред.] ми зазнавали частоті бомбардировки.

Ми рухались до Острогорська.

Але міст через Малий Дінець був поганенький і не витримав би наших тракторів.

Ми повернули на Харків. Але, як виявилось по дорозі, Харків був зайнятий німцями.

Ми доїхали до села Мала Таволжанка.

[Арк.] 4

Переправились через Малий Дінець і рушили на Острогорськ.

В Острогорську зробили малий ремонт своїм машинам.

Переправились через Дон в селі [Кадоляки – виправлено на Картаяк – Ред.].

Втрат у тракторах ми не мали. Всі трактори були збережені.

Ми переправлялись не через міст, а паромом, щоб не ушкодити моста.

Переправившись через Дон, ми прибули до Боброва.

В лісі зробили зупинку, підсилили трактори, попрали собі білизну, бо в дорозі були довгий час.

В Хренову Вороніжської області ми прибули 14 грудня.

Морози доходили до 35 градусів. Дехто відморозив собі руки. Випали великі сніги.

В Хреновій одержали приказ про припинення дальшої евакуації.

Розташувались ми при кінному заводі.

Дирекція відпустила нам лише одне приміщення для ремонту тракторів. Невеликий ремонт тракторів робили на дворі.

Жили ми в тракторних будках. Я жив сам до січня місяця, а потім перейшов на квартиру.

По весні у районі Хренова було дві МТС.

Ми роз'їхались на весняні роботи.

Горюче брали під відповідальність Дирекції.

Роботи було багато.

Ми своєю МТС і там побили рекорд.

Наша МТС /у нас було менше машин, ніж у них/ зробила більше роботи, ніж МТС в Хренов[ій].

[Арк.] 5

Під час зборів сам керівник Політвідділу сказав, що люди відірвані від сім'ї й домівки зробили більше, ніж Хреновська МТС.

Після весняного сіву МТС приступила до оранки парів. Я зокрема виорав 50 гектарів пару.

Пізніше директор заявив про дальшу евакуацію.

Німці підходили до Дону. Ми були за 80 кілометрів від Дону.

Доїхали ми до Саратова.

Там була переправа. Переправлялись ми надто довго.

Нас затримало те, що ми з тракторів знімали шпори, щоб не пошкодити пароплав.

Ми затратили на переправу 10 днів.

Прибули в бувшу Республіку Німців-Поволж'я в Безимянський район, де розташувались при кіровській МТС і були розподілені по колгоспах.

В колгоспах жито було вже скошене, а пшениця ще ні.

Німці були вислані з республіки Німців-Поволж'я. Там жили евакуйовані.

В одному з колгоспів нашли 20 тракторів і багато інвентаря, який був непридатний.

Трактори були побиті. Ми їх ремонтували понад 2 дні.

Частина тракторів пішла на оранку, а частина під комбайни.

Один трактор, що пішов під комбайн «Сталінець», накосив 700[0 – перекреслено – Ред.] гектарів.

[Арк.] 6

Під час перебування в Хренові[й] ми не мали двигуна і станок приводили в рух руками.

Закінчився в нас сільськогосподарський рік.

Кіровська МТС мала трактори і інвентар в безпорядку. Ми допомагали їй ремонтувати трактори і сільськогосподарський реманент.

В січні місяці 1943 року ми одержали розпорядження про від'їзд у звільнені райони України.

Ми підремонтували трактори.

Я випустив 30 молодих курсантів, які вчилися на курсах трактористів.

І так ми реевакуювались на Україну.

Цю звістку ми чекали з нетерпінням.

З допомогою курсантів ми відкопали трактори [с]під снігу і рушили на станцію. На станції ми пробули декілька днів, після чого знову повернулись назад.

Реевакуація не відбулася.

Три бригади повернулися знову в Кіровську МТС, а мою бригаду, що складалася з дівчат, залишили тут в колгоспі «Червона Зірка», щоб далеко не гнати трактори /МТС була 50 кілометрів від станції/.

Тут також моя бригада побила рекорди, одержувала премії.

Ми їздили також в інші колгоспи на допомогу.

[В]осен[и] ми одержали приказ про реевакуацію на Україну.

Ми прибули на станцію, погрузилися на площадки і одержали на дорогу продукти.

[Арк.] 7

Їхали ми до Переяславської станції 4 місяці, з грудня до березня /в Харкові стояли 16 днів/.

Під Каневом ще гриміли гармати, як ми вже були в селі Хоц[ь]ки.

Все було в безпорядку, все було спалене, знищене.

Ми знаходили по полях сільськогосподарський інвентар і його ремонтували.

Також відбудовували село Хоц[ь]ки.

Весна застала МТС невідготовленою. Деякі частини в тракторах були відсутні.

Умови роботи МТС після німецької окупації були нелегкі.

Поля були забруднені бур'янами, провадилась мілка пахота, а також знищені сівозміни.

Як було не важко, але ми попрацювали добре і мали великі успіхи за ці три роки.

Моя гарна робота за Волгою знайшла відклик: характеристика, що була видана Головою колгоспу «Красная Звезда».

«Выдана настоящая бригадиру тракторной бригады тов. Мисюре Федору Павловичу в том, что он действительно работал в колхозе «Красная Звезда» Безимьянского района с 13/IV-1943 года по день выезда на Украину.

Все время работал тов. Мисюра бригадиром тракторной бригады. Работа вся была выполнена на отлично, как во время посевной кампании, уборочной и осенних работ.

Управлением колхоза был дважды премирован. За отличную работу также получил переходящее Красное Знамя. Председатель колхоза Капенкин, секретарь /неразборчиво/. 31 декабря 1943 года №1/12[»].

[Арк.] 8

Під час евакуації з робітників МТС прославились такі: бригадир першої тракторної бригади К[и]р[и]ченко Павло Ничипорович, який

перевиконував норми і систематично одержував премії; Кузьменко Василь Михайлович – бригадир 5-ої тракторної бригади.

З жінок прославились: Одинець Маруся, Мазур Галька, Рибак Тетяна.

В 1946 році бригада зайняла друге місце.

За перше півріччя 1946 року виконали держплан на 73%.

[Підпис]

/Місюра/

[ДОКУМЕНТ 4]

[Арк. 1]

Інв. № 13

ПД-13

СТЕНОГРАМА

Спогадів завідуючого

Переяслав-Хмельницького Райземвідділу тов. Остріцького Юрія Миколайовича.

Бесіду вів Вчений Секретар Комісії по історії Вітчизняної Війни на Україні при АН УРСР – кандидат економічних наук Д. В. Гак.

Стенографувала – Ліщук Н.Н.

м. Переяслав-Хмельницький
[1 – Ред.]0.VII.1946 р.

Я народився [в] 1902 р. Маю вищу освіту. Закінчив Київський Сільсько-Господарський Інститут. Працюю в Переяслав-Хмельницькому районі з 1935 р. по час [окупації] і після [окупації]. Спеціальність маю агронома. До війни я працював старшим агрономом Циблівської МТС з початку її організації.

Переяславський район до війни належав до числа передових районів Київської області.

Урожайність зернових в районі в 1940 р. була [в]середн[ьому] 11,7 центнера [з га], а окремі колгоспи мали середній урожай на багато більший.

Так зокрема колгоспи [ім. Шевченка] с. Шевченко[ве] мали до війни урожай 15 центнерів з га з площі 613 га. Колгосп ім. Ворошилова с. Сомкова Долина з площі 461 га ма[в] урожай по 16 центнерів з га. Колгосп «Перемога» с. Сомкова Долина з площі 200 га мав урожай по 17 центнерів з га. Колгосп «Нове життя» села Студе[н]ики з площі 370 га мав урожай по 16 центнерів з га. [Колгосп ім. Куйбишева] с. Студе[н]ики з площі 459 га мав урожай по 15,7 центнера з га.

Район упевне[н]о набирив темпи до завоювання стопудо-

[Арк.] 2
вого врожаю, проти середнього дореволюційного врожаю 50-60 пудів з га.

В районі також в широкого розвитку набули і технічн[і – Ред.] культури.

У 1940 р. по району було засіяно цукрового буряку 2200 га і зібрано в середньому урожай 100-145 центнерів з га, а окремі колгоспи с. [Помоклі] (колгосп ім. Кірова) з площі 25 га 260 центнерів. Окремі ланки зібрали ще більший урожай. Пилипенко [Пріська] зібрала по 600 центнерів цукрового буряку з площі 1,5 га; Матова Марія з с. [Пом] оклі, з колгоспу [«]Жовтнева Хвиля[»] зібрала 570 центнерів з га.

Крім цукрового буряку в колгоспах також засівалась махорка на площі 600 га.

[В] середньому урожай махорки становив 25-27 центнерів з га., а окремі ланкові, як Ус Тет[я]на дали по 70 центнерів з га /с. Хоцьки/, Бойко Устя Степанівна – ланкова із колгоспу Паризька Комуна с. Циблі домоглася 60 центнерів з га; Завертина Параска, 70-ти річного віку, з колгоспу [«]Червоний Шлях[»] с. Комар[і]вка, дала до [8 – нерозбірливо, можливо 3 – Ред.]0 центнерів з га.

[Ці традиції високого врожаю вони продовжували і після війни, давши в 1945 р. 100 центнерів з га – речення перекреслено – Ред.]

Посів валер[’я]ни по району становив 150 га. Середній урожай був досягнутий – 11 центнерів з га, а окремі ланки давали і по 42 центнера з га. Так наприклад: Симоненко Наталка з колгоспу ім. Ворошилова с. Стовп’яги забезпечила урожай валер[’я]ни 41,5 центнера з га у 1940 р. перевершивши світовий урожай /у [Бельгії] був урожай 30 центне[рів з га/].

[Арк.] 3

Ланкові: Войташенко, Годун Христя обе[з] печили урожай валер[’я]на більше 25 центнерів з га. Такого ж врожаю домоглася Булах [Марія], яка зараз працює Головою колгоспу ім. Буд[ьо]нного с. Андруш[і].

Поруч з валерьяною в районі культивувалась також м’ята по площі 500 га. Середній урожай м’яти по району становив 11 центнерів з га.

Передові люди по врожаю м’яти нагороджені медалями. Ланкова колгоспу ім. Буд[ьо]нного с. Вовчк[ів] Денисенко Пала[жка] Петр[і]вна, Гордієнко Мотря Петрівна забезпечили урожай м’яти по 22 центнера з га.

Крім того, в районі сіялись коноплі на площі 1000 га, кок-сагиз – на площі 700 га.

Значне місце в посівні площі в районі займали городні культури /600 га/.

Особливо високих успіхів було досягнуто в культивуванні цибулі.

Ланкова колгоспу ім. Шевченко с. [Гільмязеве – виправлено на Гланишів – Ред.] славнозвісна Хобта Олена Семенівна домоглася урожаю в 1940 році 713 центнерів з га, цим самим побила всесоюзний рекорд по урожайності цибулі.

За успіхи, досягнуті районом в розвитку як зернових, так і технічних культур, значна кількість передовиків урожайності була учасником Всесоюзної [с/г] виставки, нагороджена медалями.

Хобта Олена Семенівна одержала [велику – виправлено на малу – Ред.] срібну медаль, крім того, вона була нагороджена Урядом медаллю «За трудову доблесть»; [Сазон – виправлено на Сизоненко – Ред.] Наталка Дмитрівна за урожай по валер[’я]нці одержала срібну медаль; Ус Тет[я]на за високий

[Арк.] 4

урожай тютюну одержала срібну медаль і медаль [«За т]рудову доблесть».

Всього по району було нагороджено за досягнення високих показників урожайності 4 чоловіка урядовими нагородами і 48 чоловік медалями виставки.

Славився Переяслав-Хмельницький район також і високорозв[иненим] тваринництвом.

На території району було створено держплемрозплідник по розведенню сementаль[ської] породи великої рогатої худоби.

Загальне стадо худоби по району напередодні Вітчизняної війни було доведено на колгоспних фермах до 12000 [голів] великої рогатої худоби, коней до 14000, в тому числі 110 породистих жеребців рис[и]стої породи русько-американської і руської.

З загальної кількості коней було записано як племенних 1900 голів. Н[аш] район вив[озив] за межі району і області племінного молодняка коней цієї породи щороку по 50 голів. Переважно вивозили цей молодняк з дв[о]х кінних заводів колгоспів с. Соснова ім. Леніна і ім. Калініна с. Пологи-Яненки.

За хороші успіхи в коневодстві й за одержання приплоду молодняка до 96% завідувача кінним заводом с. Пологи Яненки тов. Михайловського нагороджено золотою медаллю на виставці, тоді як кінний завод в Союзному масштабі дав до 86% приплоду.

В районі були також і коні, які приймали участь в змаганнях на Київському іподромі й Дарницькому.

Серед людей, що займалися розвитком тваринництва по району в довоєнний час відзначені по конярству почесними

[Арк.] 5
грамотами Стащук Тарас Родіонович з колгоспу І-е травня с. Засупоївка і Могила Михайло М[усійович] з того колгоспу; за досягнення в розвитку свинарства – Кордюк Настя [Й]осиповна, з колгоспу ім. Сталіна, с. [Панфіленко – виправлено на Панфили – Ред.], Капщук Параска Васил[ів]на з колгоспу [«]Червоний Шлях[»] с. Воскрес[інсь]ке.

Всі ці товариші нагороджені також і [золотими – виправлено на срібними – Ред.] медалями.

У 1941 році планували одержати урожай зернових в середньому по району 15 центнерів з га, при чому фактичний стан хлібів забезпечував збір урожаю до 100 пудів з га.

Аналогічне положення ми мали і в галузі технічних культур.

Розрахунки і надії робітників району і колгоспників були порушені 22-го червня 1941 р. віроломним нападом Гітлера.

Воєнні обставини і особливість розвитку подій у 1941 р. висунули перед районом завдання форсування уборки зернових культур з тим, щоб всіляко подати допомогу Червоній Армії.

З перших же днів косовиці, колгоспники району прискореними темпами збирали зернові, молотили їх, при чому у серпні місяці в основному було закінчено уборку зернових і значна частина була обмолочена.

Всі наявні засоби були використані для того щоб прискорено завершити цей цикл робіт.

Особливо в цьому відношенні гостро виступило питання в зв'язку з виходом німецьких вояків в середині

[Арк.] 6
липня м-ця на лінію Дніпра в районі Канева-Ржищева. В наслідок чого наш район – став районом прифронтової полоси.

Колгоспники працювали на полі в умовах періодичного, а іноді і систематичного обстрілу авіації ворога. Причому були неодноразові випадки скидання бомб на комбайни /колгосп ім. Комінтерна с. Чобітки, колгосп ім. Шевченка с. Хоцьки/.

В Придніпрянських селах колгоспники навіть підпадали систематичному артилерійському обстрілу.

Перед районом по[с]тало питання про організацію евакуації тваринництва, МТС, і намолоченого хліба в глибокий тил країни.

Насамперед перед районом по[с]тало завдання по спасінню племінної худоби і в цілому поголів[']я стада району.

В районі було виділено відповідальних осіб по евакуації худоби з району, а саме: Зав.

Райземвідділу тов. Голодрига, ст. зоотехник Земвідділу – тов. Вировець, ст. ветлікар – тов. Бондар.

По всіх колгоспах були виділені гонщики худоби і відповідні спеціалісти.

Евакуація худоби почалася з перших чисел липня.

Евакуації підлягали коні, велика рогата худоба, овечки.

Хоч кожний колгосп виділяв своїх людей для евакуації худоби, але худобу гнали групами. На два-три колгоспи виділяли відповідального з району. Худобу гнали у напрямку Харків – Полтава.

[Арк.] 7
Збірний пункт був в районі с. Соснови і с. Ташані.

У Сосновій була переправа через річку.

Гнали худобу до району Пирятін, Прилуки, Лубни.

Частина худоби була видігнана у липні місяці в цьому напрямку.

Але серед великої рогатої худоби виникла хвороба ящур, яка задержала не тільки групи нашого району, а з інших районів, що гнали худобу через наш район.

Частину худоби, яка не могла рухатись залишили на місці, а решту погнали дал[і].

Таким чином, евакуація худоби в глиб країни не відбулася.

Вигнана худоба із меж району була передана Полтавській області і Харківській області.

Дальше доля цієї худоби для району осталась невідома.

Обмолочене зерно вивезли на пункти заготзерна.

Проте, у зв'язку з обмеженим часом і великим урожаєм, а також евакуації коней і мобілізації автотранспорта до армії значна частина обмолоченого зерна залишилась на токах та в коморах.

З наявних 3-х МТС вдало пройшла евакуація лише Циблівської МТС, яка евакуювалась І-го вересня 1941 р. з меж району і прибула в Саратовську область в бувшу республіку німців Поволж[я], звідки реевакуювалась назад.

Переяславська і Студенківська МТС евакуювала свій машинно-тракторний парк, але не зуміли успішно провести його і попали в оточення в районі Свічковки

[Арк.] 8
Гребінківського району Полтавської області і там залишили весь евакуйований парк /Студенківська МТС навіть не дійшла до Свічковки/.

В кінці вересня територія району була захоплена німцями, зокрема м. Переяслав був захоплений 17-го вересня.

Біля 5-ти днів були бої, в результаті чого згоріло 5 будинків.

Після того, як бої пройшли, вступила в свої права воєнна комендатура.

В кінці жовтня була організована так звана Районова управа, а з травня м-ця 1942 р. в Переяслові був утворений гебітскомісаріат, який об'єднував 3 райони: Бе[ре]занський, Баришевський, Переяславський.

Гебітскомісаріат мав 3 відділи: І-й відділ був політичний, 2-й – культурний і 3-й – господарчий.

Керував Гебітскомісаріатом – гебітскомісар, а сільськогосподарським відділом – гебітсландвірт.

В кожному районі був крайсландвірт, що керував сільськогосподарськими роботами району.

Колгоспи і села були розбиті на участки – ш[ту]цпункти.

Переяславський район був розбитий на 6 ш[ту]цпунктів.

Вся влада була в руках гебітсландвірта, крайсландвірта і ш[ту]цпунктляйтер[ів].

Кожний ш[ту]цпунктляйтер обирав собі найкраще приміщення в селі, 6-8 коней, щоб по 3 рази на день міняти, підбирав штат: переводчика, кухарку та інш.

Він їздив по селах, контролював роботу і за непослух бив людей.

Ш[ту]цпунктляйтером в с. Хоцьки був Бишев, в селі Сту-

[Арк.] 9

денники Пранге.

Навіть одного грама зерна без дозвілу ш[ту]цпунктляйтера одержати було неможливо.

Основна їх задача була як можна більше викачати і вивезти хліба, м'яса, меду до Німеччини.

Колгоспникам видавали по 300 грам на трудодень від всяких відходів.

І кожного місяця приходилось ходити до ш[ту]цпунктляйтера по 2-3 тижні, щоб одержати дозвіл для одержання цього мізерного пайка.

Виходити це удавалось лише в окремих випадках.

Щоб заколотити свиню, треба було одержати дозвіл від районового керівництва і лише в тому випадку, коли троє здаси.

Сало і мед були любимою їжею для німців.

Комендант також займався грабіжем: у селян забирав українські виш[иті] сорочки, ру[ш]ники і відправляв до Німеччини.

В той період колгоспів не було, а були громадські господарства.

На початку говорили, що колгоспи скасують, але цього не зробили. Колгоспи збереглися, але устав колгоспу був ліквідований.

В перший рік окупації колгоспи зберегли свої довоєнні назви. Пізніше назви колгоспів замінили на громадські господарства №1,2 і т.д.

В період 1942 р. хліб був вивезений до Німеччини.

Довоєнна посівна площа скоротилася по району на 1/3.

[Арк.] 10

В період окупації [в]весь хліб вивозився до Німеччини і залишали тільки відходи для харчування населення та посівний матеріал.

На селян накладали податки: в перший рік – 500 літрів молока з двора, потім 600, 700 літрів і т.ін.

У 1943 році провадили також весняно [посівну] кампанію і завезли 6 вагонів соняшника і 2 вагони болгарської квасолі, а також ячмінь.

У 1942 р. вони вивезли [в]весь хліб, не оставивши повністю навіть посівматеріал.

Поскільки вони хотіли показати, що строять [«]новий порядок[»] у Європі, почали загравати з селянством, а саме роздавати землю.

Навесні 1943 р. в деяких селах, так наприклад с. Малий Каратуль, с. Шевченко[ве – Ред.], с. Мазінки, Лецьки роздали землю селянам, але при цьому залишили ще земельний фонд громадського господарства.

Села, які підлягали до наділу землі селянам розпалися на десятихатки, на чолі кожної стояв десятник.

Кожний десяток одержував по 4 га землі на двір. Виділення землі проходило для кожного двора полосами і в різних кусках, без системи, але в більшості до цієї розбивки, яка існувала у громгоспі.

Якщо землі не вистачало по 4 га, то давали по 3 навіть по – га.

Тяглової сили не вистачало.

В наслідок поділу землі було багато обні[ж]ків, на яких росли бур'яни.

[Арк.] 11

Зібраний урожай звозили на загальний тік.

Після обмолоту забирали до 5 центнерів хліба на користь німецької армії, на посівматеріал, фураж, і буквально з 4 га колгоспники забирали хліб в двох мешках.

Урожай на 90% поступав в розпорядження німецької влади.

[Мені передавали про] один випадок. Із с. Мазінок колгоспник, прізвище якого я

не пам'ятаю урожай з 4 га після обмолоту й розрахунку з німецькою адміністрацією забрав додому в 9-12 кілограмах.

Восені 1943 року у зв'язку з наближенням Червоної Армії, німці припинили провадити осінньо-посівну кампанію, а всю увагу переключили на скирдування та обмолот з тим, щоб максимально з приходом Червоної Армії, вивезти в Німеччину хліб, а в разі невдач[і] підготувати скирди до підпалу.

Але колгоспники, знаючи це, проводили скирдування неорганізовано, а вночі сіяли хліб. Так наприклад, колгоспники колгоспу [«Комінтерн»] с. Пологи-Чобітьки, колгоспники колгоспу «Жовтнева Хвиля» с. Помоклі й ряд інших.

Таким чином в колгоспах було засіяно більше 4000 га. Всього було засіяно до приходу Червоної Армії 6-7 тисяч га, а на час коли прийшла наша Армія, було посіяно до 15.000 га.

Питанням агротехніки німецька влада не цікавилась.

Головним інтересом було як найбільше вивезти хліба.

[Арк.] 12

В області агротехніки німці використовували наші вказівки.

Не було ніяких інструкцій.

З боку німців були спроби внести деякі поправки в основні правила радянської агротехніки.

Але ця спроба закінчилася невдало.

Так наприклад, по кок-сагізу було запроваджено брати під посів мінеральні ґрунти, підсіваючи кок-сагіз під ячмінь та овес.

По кок-сагізу були виділені спеціальні інструктора, які підкорялись безпосередньо німецькому управлінню.

Але ці спроби закінчилися невдало.

[В]есь кок-сагіз, що був посіяний на площі 400 га в районі загинув.

Крім загального урону, що його нанесли німці сільському господарству району, ми зробили висновок, що організаційний їх статут і заходи набагато зміцнили в очах колгоспників радянську агротехніку і колгоспну систему господарювання.

Район був звільнений від німецької окупації 22 вересня 1943 року.

З кінця вересня разом з частинами Червоної Армії приступили до роботи районів організації.

Було закінчено посів озимих, а також були відновлені всі колгоспи.

Основна маса селянства до відновлення колгоспів поставились позитивно і в перший же

день звели тяглову силу, яку зберігали, звезли інвентар, насіння.

Навіть в тих селах, де було проведено наділи по 4 га, [селяни переконалися, що ці наділи були в руках німців]

[Арк.] 13

методом шантажу і окомилуванням.

Навіть в цих селах, селяни без будьякого вагання зразу ж переключились на систему колгоспного будівництва.

І такі колгоспи, як колгосп [ім. Шевченка] с. Шевченко[ве], де був проведений наділ по 4 га і колгосп ім. Сталіна с. Лецькі, колгосп ім. Кірова с. Малий Каратуль, в перші місяці після визволення вийшли на перше місце в районі.

Першим завданням при відновленні колгоспів була організація осінньої пахоти і осіннього сіву.

На І.І.1943 р. у колгоспах було посіяно 7793 га, а на кінець року 24.000 га.

У цей же період було підведено підсумки втрат, заподіяних німцями врожаю у 1943 р. У 1943 р. знищено посів на корні й в скирдах по району 21.036 га.

При в[ід]ступі німців, зокрема в колгоспі [«Комунар»] с. Пологи Чобітьки було спалено в скирдах і двох коморах багато хліба; в с. Хо[ц]ькі – в двох колгоспах був спалений також хліб.

В тому числ[і] урожай озимих культур – до 6000 га, ярих колоскових до 10000 га.

Крім знищеного врожаю у 1943 р. німці при в[ід]ступі знищили 122 конюшні, 52 короварні на 2050 голів, 36 свинарників на 1652 голови, 181 комор[у]. При чому найбільш була охота підпалювати комори, коли вони були з хлібом.

Підїзджали до комори, обливали бензином і підпалювали.

В районі також спалили багато млинів-вітряків /до 15/, 67 клунь, сушарок для табаку, валер[’я]нки – 37,

[Арк.] 14

всі сушарки по технічних культурах, 70 колгоспних майстерень.

Німці забрали по колгоспах: 185 робочих волів, 40 жеребців-плідників, робочих коней [і] молодняку 1103 гол[ів /] всього робочих коней 1385/, бугаїв-плідників – 31 гол[ов]у, корів 621, молодняку великої рогатої худоби 1902 голови / всього великої рогатої худоби 1922/, свиней 886, овець 6602, курей 24044, гусей – 402.

В це число не включили худобу і птицю колгоспник[ів], яка була забрата німцями, а також те, що було з’їдено на місцях німецьким апаратом.

У 1944 році в районі продовжували наполегливо працювати над відбудовою господарства району.

На весні 1944 року було посіяно ячменю 11[9 – нерозбірливо, можливо 0 – Ред.]06 га, овса – 4457 га, проса 4763, гречки – 3531. Разом ярих зернових було посіяно 25492 га, проти фактичного посіву в 1941 році 27819, тоб-то на 90%.

Разом з озимими посіяно в 1944 році 45500 га, що становить 90% довоєнної посівної площі.

Більш складніший був процес відбудови посіву технічних культур.

В 1944 році під цукровим буряком було засіяно всього 800 га, проти довоєнного 2200 га; м'яти 37 га, проти довоєнного – 600 га; коксагизу – 237 га, проти довоєнного 650 га.

Відставання технічних культур обумовлено було браком насіння і затрудненням з робочою силою, що мало місце в 1944 році.

[Арк.] 15

Сівозміни під час німецької окупації були зруйновані.

Район приступив до відбудови сівозмін.

У 1944 році посів ярих і оранку на зябь та посів озимих провадили з розрахунком, щоб протягом 1945-46 рр. район міг відновити повністю довоєнну систему сівозмін.

У 1945 році проходив процес дальшого розширення посівної площі й уже надавалися умови здійснення повної системи укомплектування агротехнічних міроприємств.

Протягом 1945 року посівна площа ярих була доведена до 34.789 га, проти плану 34214 га і озимих культур до 22.026 га.

В період війни площа озимих культур і ярих культур порівняно з 1944 роком – збільшилась: по озимих на 2300 га, по ярих на 1134 га.

У 1945 році різко збільшилась посівна площа технічних культур /збільшилась на 1036 га/.

У 1945 році було посіяно технічних культур 3450 га.

Також збільшились посіви по цукровому буряку, м'яті, махорці, ряду інших технічних культур.

Не менш інтенсивний ішов процес по відновленню поголів[']я худоби по району.

Колгоспи району після їхнього звільнення від німецької окупації мали всього 43 голови великої рогатої худоби, четверо свиней, коней 6011, овець і птиці – нічого. Такий стан ми мали на І.І.1943 року.

На І.І.44 р. район домігся – 2770 гол[ів] великої

[Арк.] 16

рогатої худоби, свиней 282, птиці 6422 голови, коней 4778.

Зріст поголів[']я великої рогатої худоби відбувався за рахунок контракції молодняка у колгоспників і повернення колгоспної худоби, яка знаходилася на збереженні у колгоспників під час німецької окупації.

Поголів[']я коней різко зменшилось, за рахунок вибраковки Армією коней. Протягом 2-х місяців загинуло і вибраковано як господарчо непридатних, понад 1500.

У 194[5] році картина стану поголів[']я колгоспної худоби ще більше змінилась.

На І.І.1945 року мали 5587 коней, великої рогатої худоби 10254, свиней 2490, овець 623, кіз 183, птиці 14.000. Коней збільшилось за рахунок одержання приплоду молодняка. Великої рогатої худоби збільшилось за рахунок приплоду від колгоспної худоби і контракції молодняка у колгоспників.

Овечки були одержані від держави по наряді з [Саратовської] області.

Поголів[']я кіз і птиці збільшилось за рахунок контракції у колгоспників.

Одноразов[о] [й]шов процес розвитку тваринництва і в колгоспників.

У 1945 р. ми маємо місце з деяким зменшенням колгоспного поголів[']я, за рахунок допомоги іншим районам області.

На І.І.1946 р. мали коней – 4886 голів, великої рогатої худоби – до 11.[3 – нерозбірливо, можливо 8 – Ред.]22, свиней до 3884, овець –

[Арк.] 17

928, кіз 80, птиці 11687.

Протягом 1944-1945 р.р. було остаточно закінчено створення по всіх колгоспах тваринницьких ферм продуктивної худоби, коней і птиці.

Не лишилось жодного колгоспу, який би не мав повністю всіх цих ферм.

Гірше стояло питання з відновленням пасік.

На кінець Вітчизняної війни, район в цілому вийшов по поголів[']ю великої рогатої худоби вище довоєнного рівня.

За успішну діяльність у розвитку тваринництва Району у 1944 р. було присуджено перехідний Червоний Прапор Державного Комітету Оборони, а на кінець 1945 року колгоспу ім. Леніна с. Соснова було присуджено [Районовий – виправлено на Республіканський – Ред.] перехідний прапор, а також обласний прапор.

[Підпис]

Острицький.

[ДОКУМЕНТ 5]

[Арк. 1]

Инв. №4

ПД-4

СТЕНОГРАМА

спогадів бувшого другого секретаря
Переяслав-Хмельницького Райкому КП/б/
Маліченка Павла Івановича.

Бесіду вів Вчений Секретар Комісії
по Історії Вітчизняної війни на Ук-
раїні при АН УРСР – кандидат еко-
номічних наук Гак Д. В

Стенографувала – Ліщук Н. Н.

м. Переяслав-Хмельницький,
13.VII.1946 р.

Я народився в 1903 р. у м. Ходорків
Корні[н]ського району Житомирської області.
Закінчив 2[-х] клас[не] Земського училище.
Член партії з 19[3 – виправлено на – 2 –
Ред.]8 р. До війни працював Головою Завкому
9-го Будуправління Авіаційної промисловості
м. Києва. У Переяславі працюю з перших
днів визволення його. З початку працював
2-м секретарем Райкому КП/б/ /з 1943 р. по
15-е вересня 1945 року/. Зараз працюю Зав.
Дорожного Від[д]ілу Переяслав-Хмельницького
району.

У перших числах вересня, а саме 10-го
вересня 1943 р. у Харкові було організовано
нараду старих партійних робітників Київщини.

На нараді було всього 25 осіб старих
партійних робітників Ки[ї]вщини. Організатором
цієї наради був Київський Обком КП/б/У.
[Сердюк З.Т.].

На нараді були бувш. Секретар
Сталінського Райкому

[Арк.] 2

Парт[іи] м. Києва, Паришкара – секретар
Райкома парт[іи] Борисполя; Стодуч, бувш.
перший секретар Переяславс[ь]кого Райкома
парт[іи].

Після наради, яка відбулась в Харкові, ми,
коли Київ ще був за[й]нятий німцями, приїхали
20 вересня увечері у м. Березань. За 4 години
до нашого приїзду з Березані вийшли німці.

Я знаючи розташування Березані, знайшов
придатне місце для ночівлі.

Особисто я, ідучи до Переяслава, не знав,
що там залишусь і буду деякий час працювати
Секретарем Райпаркому. Я їхав лише на
допомогу.

21-го [в]ересня 1943 р. ми виїхали на
Переяслав.

Зі мною їхали Стодуч, Донченко – Голова
Райвиконкому, Веремєв Іван Андрійович –
Начальник НКВД.

Переяслав був весь в огні. 22-го вересня
з 7 г. утра і до 9 год. вечора була канонада і
бомбардировка з боку німців по місту.

Через канонаду і бомбардировку, ми
повернули назад і зупинились тимчасово в
с. Малий Каратуль.

Військ у м. Переяславі не було. Лише
були 4 німці факельщики, які 21-го вересня
підпалили приміщення бувш. Бурси, дитячого
будинку, почти, текстильної фабрики і т.ін.

Ці 4 німці з Переяслава уже не вийшли:
їх наша розвідка знищила.

23-го вересня о 10 г. ранку ми приїхали у
Переяслав.

[Арк.] 3

Населення у місті не було, за
виключенням Бельського, який працював до
війни в Заготльоні і туберкульозного лікаря [–
Волкова].

Війська 40-ої Армії, після за[й]няття
м. Луб[ни] обійшли Переяслав і прийняли бої
в районі с.с. Андруші, Стівп'яги, Підсінне,
Козинці, Городище, Комарівка з незначними
німецькими частинами. Німці відступили з
нашого району майже до Білої Церкви.

Всі війська Переяслав обійшли, у місто не
заходили. Не було Воєнної комендатури.

Пізніше в цей район підійшли 27 армія,
36 армія, і 3-а танкова армія.

І так 23-го вересня о 10 г. ранку ми були
в Переяславі.

З чого почати?

Через 3 дні появились люди. Було
створено воєн[ий] Пол[ьови]й Комісаріат.
Створений воєнними частинами комісаріат
зайнявся Мобілізацією людей до Армії.

23-го вересня було форсування Дніпра в
районі с. Зарубінці, Трактором[ирів].

24-го вересня в районі с. Григоровки
також було форсування Дніпра.

При переправі автоматників[ів] велику
допомогу подавал[о] населення також партизани
під командуванням тов. Примака і комісара
Ломако.

Прийняв активну участь в переправі
автоматників партизан Кряч[ок], уроженець
с. Козинці і цілий ряд інших партизан.

Голова колгоспу с. Панфіл [Шпеталь]
також активно допо-

[Арк.] 4

магав у переправі атоматчиків на правий беріг
Дніпра.

На правий беріг було переправлено в основному автоматчиків і незначну частину піхоти.

Із тих, які переправились на правий бер[е]г Дніпра [і/з] 500 чол.[/і] лишилося 25, решта бул[о] побит[о]. А артилерію перекинути на правий бер[е]г Дніпра було неможливо.

25-го вересня було рішення Штаба 40-ої армії про будову 3-х переправ в район[і] с. Зарубенці, Григорівк[а] і Трактомир[ів]а.

Для цього була потрібна робоча сила.

Було дано рішення місцевій владі на Засіданні Штабу про те, щоб людей, яких ми мобілізували для отправки у Армію відмобілізувати, а також припинити мобілізаці[ю] і направляти на заготовку і вивозку лісу для переправи.

На це діло було направлено 9 000 осіб з району.

Людей, які підлягали мобілізації, а їх було понад 3 000-4 000 в Переяславі, ми заміс[т]ь відправити в Армію, коротко роз'яснивши про їх важливу роботу, відправляли назад до дому з тим, щоб вони взяли дома інструмент і сумку з харчами на кілька день, поки буде організоване для них харчування. На кожних 250 осіб виділявся старший.

Ці мобілізовані на роботу направлялись в ліс за місто Переяслав в урочище Гать до с. Ковалин для заготовки лісу на переправу, вивозку і постро[й]ку 3-х

[Арк.] 5

мостів.

Керівництво і технічний персонал були в[і]йськові].

В лісі було організовано для робітників харчування. Годували дуже добре.

Будівництво всіх 3-х переправ проходило під вогнем противника: артилерійським обстрілом, бомбардировкою з повітря і інш.

Переправа в районі с. Зарубенці була 4 рази розрушена. Убито до 60 осіб.

В районі Григоровка убито до 80 осіб, а також були ранені.

Переправа була побудована на протязі 3-х днів.

Переправлено було артилерію танки, тільки на [не великий плацдарм] прав[ого] бер[ега] Дніпра, бо дальше ходу не було.

Піхотою були зайняті села Трактомирів, Зарубінці і половина Григорівки. Через 2 неділі були звільнені села Букрин і Ромашки.

Фронт стояв біля 3,5 місяців, поки не був ліквідований Корсунь-Шевченськовський заслон, так званий Канівський заслон.

Перед районним керівництвом стояло питання з чого почати відновлення Радянської

Влади і господарства. Були організовані Земельний Відділ, Райсоюз, Райком КСМ і ін.

Для того щоб запобігти зайвих жертв, населення і установи були евакуйовані з с. [Гла]нишев. Причинами цього була бомбардировка Переяслава –з одного боку, а з другого боку, було передбачено можливість висад-

[Арк.] 6

ки повітряного десанту німців в районі Лубни.

Потребувалось хліб, м'ясо [Червоної Армії] і цілий ряд інших знарядь для побудови мостів 40, 27 і 36 арміям.

Приходилось давати всебічну допомогу як стройматеріалом, так і продуктами харчування.

Перед нами стояла задача не тільки допомагати фронту, але і організувати Радянську Владу і колгоспи.

На Загальних Зборах по рекомендації самих колгоспників вибрали Голов[ів] Колгоспу і Голов[ів] Сільськ[их] Ради. Була проведена масово-роз'яснювальна робота про відбудову колгоспів.

Населення зрозуміло важливість цієї справи, саме почало стягувати в колгоспні двори плуги, борони, сівалки, а також зво[д]ити коней.

Вся тяглова сила находилась в людей. Населення добре віднеслось до відбудови колгоспів. Населення добре відгукнулося і до проведення уборки урожаю таких культур: проса, гречки, ячменю, овса.

Було проведено роз'яснювальну роботу про важливість проведення осіннього сіву.

Населенням своєчасно було посіяно площу озими. Сіяли до тих пір, поки не було холодно.

Було зібрано актив району. Введено було уповноважених з боку Райпарткому, також з місцевого населення по організації колгоспів, укріпленню радянської влади.

[Арк.] 7

28-го вересня перед командуванням 40-ої Армії я поставив питання про те, щоб дали мені 50 осіб політробітників для проведення політично-масової роботи серед населення.

Таких людей ми одержали в чині не ни[жч]е майора.

Це дало позитивні результати в справі найскорішого відновлення колгоспів, а також відновлення радянської влади.

Керівництва, з боку Обкому на перший період ми не мали, бо був порваний з ними зв'язок.

Пізніше, через неділі[і] 2, коли Обком прибув в Гоголівку Бориспільського району, зв'язок був налажений.

Але в перший період приходилось працювати і керувати особисто.

28 вересня у Переяслав приїхали комісар партизанського загону Ломако і Тканко, які виявили бажання прийняти участь в керівних органах Переяславського району. Я їх попросив повідомити про це Обком партії, куди вони не поїхали.

Декілька слів про партизан, діючих в районі Переяслав-Хмельницький.

Оставлені люди партійно[ю] організації[сю] Переяслав-Хмельницького району [Приймак – виправлено на – Грим – Ред.] і інші з 1941 р. по 1943 р. виключно ніяких активних дій проти німців не вели.

Група партизан – членів партії Грома, в кількості 16 чоловік, яка була оставлена Райкомом – розбрелася. Дій проти німців ніяких не проводили.

Партизанський рух на території Переяслав-Хмель-

[Арк.] 8

ницького району [почався] з Березня м-ця 1943 р., коли з боку німців почалися масові арешти бувших радянських активістів і членів партії.

На території Переяслав-Хмельницького району в районі села Григоровки Ломакою був організований партизанський загін в кількості 12 чоловік під назвою загін ім. Шевченка.

У 1942 р. в с. Хоцьк[и], появився тов. Іванов під кличкою «Дід Василь».

Іванов провадив агітаційну роботу в селі Хоцьк[и] й займався підбором людей для партизанського загону, що був під командуванням Примака.

Однак в продовженні 1942 р. активної діяльності партизани на території Переяслав-Хмельницького району не проявляли.

Але після того, як партизани активно виступили в Березні 1943 р., вони вже діяли активно на території району до кінця Жовтня.

У перших числах [18 вересня] 1943 р. був наступ партизанів на німецький загін, який перебував у селі Хоцьк[и].

В с. Циблі обезброїли поліцію, а також в с. Зарубинцях.

Партизанський загін, останній час мав до 200 чол.

В останніх числах вересня і на початку жовтня 1943 р. були відновлені всі 76 колгоспів району.

Особисто гебітс-комісаром при відступі було розстріляно більш 200 чол. В Переяславському Монастирі.

Причиною розстрілу була диверсія невідомих осіб, в результаті якої все особисто майно гебітс-комісара

[Арк.] 9

було знищено.

В числі розстріляних був і священник Курилко із села Дем'янці.

Треба було відремонтувати Будинки, але ми не мали скла і лісоматеріалу. Треба було відбудувати приміщення : Райкому партії, Райвиконкому, Райкому КСМ.

До Жовтневих свят більшість будинків було відремонтовано, а також здано в експлуатацію електростанцію.

За час зимного періоду було проведено збір хліба для Червоної Армії. Були організовані хлібопокупки за гроші через Райсоюз.

Для посіву було підготовлено інвентар і тяглов[у] сил[у].

Декілька слів про МТС.

На старому подвір[і] МТС побудували кузню, сарай а також зібрали частину тракторів, які залишились після відходу німців /біля 7 тракторів/.

Підшукали трактористів, механіків, призначили Директора МТС.

У зимний період ремонтували трактори і підготовлялись до весни з тим, щоб краще провести весняні роботи.

Від військових частин ми одержали до 10 тракторів.

Вся зима пройшла також на відбудову того, що осталося від воєнних дій. Нового нічого не будували.

[Поставив підпис – Ред.]

Маліченко

[ДОКУМЕНТ 6]

[Арк. 1]

Інв. № 11

ПД-11

СТЕНОГРАМА

спогадів старшого зоотехніка Переяслав-Хмельницького державного племінного розплідника симентальської¹ худоби Гордієнка Андрія Платоновича

Про стан довоєнного племінного тваринництва по Переяслав-Хмельницькому району та евакуаці[ю] худоби в 1941 році.

Бесіду вів Вчений секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР –

¹ У даній стенограмі має місце однотипна помилка («сементальська, сементальської» тощо), виправлена ручкою («симентальська, симентальської» тощо). Публікується виправлений варіант.

кандидат економічних наук
тов. Гак Д. В.

Стенографувала Лішук Н.Н.

м. Переяслав-Хмельницький,
14.VII.1946 р.

Симентальська худоба з'явилася в Переяслав-Хмельницькому районі Київської області 40 років тому.

Ми маємо відомості про те, що в колишньому Переяславському повіті з 1903 – нерозбірливо – Ред.] по 1916 роки було [4 – нерозбірливо, можливо 6 – Ред.]7 парувальних пунктів земства, де працювало 53 бугаї симентальської породи.

Але вважаю, що симентальська худоба найбільше зросла в період з 1909 по 1910 роки, коли земство вже почало організовувати парувальні пункти.

Крім того, в Ташані був маєток князя [«Кочубея» – виправлено на – «Горчакова» – Ред.], який був любителем і мав в своєму господарстві симентальських бугаїв з Швейцарії.

Тут же в Переяславському районі вплив, з одного боку, парувальних пунктів земства, з другого боку, вплив господарства князя [«Кочубея» – виправлено на – «Горчакова» – Ред.] створи[ли] основу, на якій виросла симентальська худоба в нашому районі.

З 1928 року почали організовувати кооперативні [товариства], які також проводили роботу по с[и]менталізації худоби.

[Арк.] 2

До колективізації ця справа проходила по планово, а по друге, що сама селекційна робота поставлена була не на наукових засадах, а просто [емпірично].

Після організації колгоспів і колгоспних ферм в районі розпочалася справжня робота по поліпшенню худоби.

В 1935 році вже не було жодного колгоспу в районі, де не розводили [б] симентальську худобу, а [райони] сименталі[зованої] худоби являються найпоширенішими в Радянському Союзі.

Симентальська худоба [е] порода найстаріш[а], найкращ[а] і [е] найцінніша через те, що вона дає багато молока, м'яса і, крім того, використовується як хороше робоче тягло.

Ці властивості худоби і поширення її по всій території Радянського Союзу й була передумовою для організації так званого Гільмязівського Державного племінного розплідника в 1935 році.

Гільмязівський державний племінний розплідник обслуговував два райони Гільмязівський район Полтавської області й Переяславський район Київської області.

Вже з 1936 року почали провадити роботу за планом, з одного боку, і з другого боку, на наукових засадах.

Але та незручність, що Гільмязівський район Полтавської області, а Переяславський район Київської області викликала потребу в утворенні самостійного Переяславського державного племінного розплідника, який і був за постановою уряду створений в 1938 році.

Це перший бік історії утворення симентальської худоби на території нашого району.

[Арк.] 3

Тепер економічні передумови.

Худоба ця потребує перш за все достатньої кількості кормів. В першу чергу потрібно сіно, випаси, бо ця худоба утворилася в Швейцарії по долинах, що славились багатими пасовищами.

І знайшли, що в Переяславському районі були такі передумови.

В Переяславському районі всього земельної площі 133 000 га, в тому числі: лугів заливних 3[3 – нерозбірливо, можливо 5 – Ред.]70 га, суходольних 4 626, заболочених [86 – нерозбірливо, можливо 98 – Ред.]96 га і крім того, випасів 6[3 – нерозбірливо, можливо 8 – Ред.]66 га.

Також площа сутокормових [культур] займала великий процент у загальній площі.

Кр[ім] того правильна сівозміна [з багаторічними] трав[ами] забезпечує високий урожай. Використано також посіви багаторічних трав, яких у нас було в 1940 році 5 53[8 – нерозбірливо, можливо 6 – Ред.] гектарів.

Характерно і цікаво, що [з] цієї площі в 1940 році було посіяно [3 – нерозбірливо, можливо 8 – Ред.]746 га, а в 1941 році посіяли ще більше.

Однорічних трав було посіяно 2636 га.

Як відомо, що [кормові] площі цілком було достатн[і] для того, щоб тут організувати серйозно-племінне тваринництво.

Крім того Вінницька область, Київська область, Житомирська область також потребувала с[и]менталів для [поліпшення] поголів'я [всього – виправлено на свого – Ред.] стада. [в той час, як у них немає сementалів і немає району, який мав би достатньо кормів – перекреслено – Ред.].

Ось чому [нам було зручно утворити – перекреслено – Ред.] Переяславський державний племінний розплідник [де було виділено –

виправлено на вирощував – Ред.] племінних бичків [тільки – перекреслено – Ред.] для того, щоб вивозити за межі Київської області в інші області України.

[Арк.] 4

Але звичайно поряд з роботою зоотехнічною намічались серйозні агротехнічні заходи по поліпшенню якості, [трав] з одного боку, й підвищенню урожаю посівних трав, з другого боку.

Цьому сприяло те, що у нас проходять три річки: Супій на межі нашого району і Яготинського району, річка Трубіж і річка Карань. Всі три річки заболочені й там можна збирати величезний урожай трав.

Було створено на річці Супій Панфілівську болотно-дослідну станцію, щоб домагатися високого урожаю.

Розробляючи питання про поліпшення лугів, цим самим забезпечували великий урожай.

Робота почата перед війною, розширилась в великій мірі. І у нас у колгоспі імені Петровського села Дениси уже збирали багаторічні трави. Урожай з гектара 66 цент., а середній по району в 1940 році був 12 цент. з гектара.

Перспективи були великі в справі забезпечення урожаєм трав кормов[ої] баз[и].

Крім того, наявність Яготинського цукрового заводу, який давав жом майже 0,5 району, також давала змогу мати прекрасний корм для с[и]ментал[а].

Ось такі економічні й історичні передумови, які були перед війною.

Велику допомогу в справі розвитку тваринництва відіграла історична постанова Раднаркому СРСР і ЦК КП/б/У від 8 липня 1939 р., яка мобілізувала партійні й радянські організації, керівництво колгоспів і всіх колгоспників на боротьбу за розвиток громадського тваринництва.

В наслідок ці[є]ї постанови в Переяславському районі було створено у всіх 76 колгоспах по три [чотири] ферми

[Арк.] 5

продуктивного тваринництва, в тому числі одна ферма велико[ї] рогатої худоби.

В цій постанові було передбачено [проте – перекреслено – Ред.] мінімум маточного поголів'я в[ід – перекреслено – Ред.] залежності від земельної площі в колгоспах.

[Встановленого] цією постановою мінімуму маточного поголів'я у нас досягло 74 колгоспи напередодні війни. Ще 2 колгоспи не мали цілком мінімуму поголів'я великої рогатої худоби.

[Продуктивної] великої рогатої худоби на І-ше січня 1940 р. було на фермах 5 954 голови [і] волів 2878.

На І-ше січня 1941 р. уже у нас було [833 – нерозбірливо, можливо 988 – Ред.] 8 голів [продуктивної] великої рогатої худоби і волів [3018 – виправлено на 3118 – Ред.].

Також слід відмітити, що за перший рік, виконуючи цю історичну постанову, колгоспи нашого району показали величезні досягнення.

Але, крім цього, значно поліпшились і [продуктивність – виправлено на порідність – Ред.] складу поголів'я.

Коли на початок діяльності Державного племінного розплідника, [т]обто в 1938 році було всього 52% порідної худоби, то на І-ше січня 1941 року було 85% порідної худоби на колгоспних фермах.

Одночасно з зростанням громадського тваринництва і поліпшенням його в районі вже зростало і поголів'я в колгоспників.

На І-ше січня 1941 року по району було 10 202 корови, а крім того, телиць було 1 091, телят до року – 3 218 і всього 14 525, а господарств колгоспників було 15 776.

Чому в районі за якісь 2-3 роки зросла кількість [п]орід[д]ної худоби з 52% до 85%?

[Арк.] 6

Це стало в наслідок того, що племінний розплідник широко почав практикувати штучне запліднення.

Переяславський район до війни виконував 60% обласного плану по штучному заплідненн[ю].

В 1937 році було всього [5 – нерозбірливо, можливо 6 – Ред.] пунктів, де штучно запліднено 1 819 корів, з них отелилось 9[8 – нерозбірливо, можливо 0 – Ред.], 4% запліднених корів.

Такий високий процент тільности створив авторитет цьому нашому міроприємству в районі. [У]же в 1938 році працювало 14 пунктів, де було запліднено 94[6 – нерозбірливо, можливо 0 – Ред.] 8 корів. [Ті]льність мали 96%.

Такі успіхи створили передумови і для того, що в 1941 році було охоплено весь район штучним заплідненням.

Уже в нас працювало 32 пункти, які охоплювали всі села району. Іншого способу у нас не було.

Такі успіхи штучного запліднення дали нам змогу зменшити кількість бугаїв по району. А коли зменшилась кількість бугаїв, то ми змогли значно поліпшити і якість цих бугаїв.

В 1937 році на пунктах у нас працювали переважно [першої і другої] генераці[ї] і тільки два чистопорідних бугаїв. Всього працювало 215 бугаїв.

А перед війною в 1941 році у нас працювало 21 чистопорідних бугаїв, із 54 – 4 генераційних. Всього працювало 75 бугаїв.

В 76 колгоспах значно скоротили кількість потрібних бугаїв для району.

Крім того, для запліднення кращих корів в районі ми привозили сперму з племінних господарств м. Торозіно Білоцерківського району і з Гільмязево.

[Арк.] 7

Це робилось для запліднення корів рекорд[исток] від найкращих плідників, які були в Торозіно і в Гільмязево.

Друге завдання, яке стояло перед племінними розплідниками перед війною – це вивезти за межі району в інші області України племінних бичків.

В 1940 році було вивезено 1070 бичків із всього району [за рахунок – перекреслено – Ред.] колгоспних ферм та приплоду [корів] колгоспни[ків].

За 1938-1939 рр. вивезено 1433 племінних бичків.

Племінні бички були високоякісні. Жива вага бичка в 6-ти місячному ві[ці] становила в середньому 205 клгр., а деякі важили по 210-220 клгр., що значно переважало стандарт [постановою – виправлено на – встановлений – Ред.] Наркомзем[ом].

Наш район до війни мав і досягнення в підвищенні молочної продуктивності.

В 1938 році удій на фуражну корову був 1400 літрів молока, а напередодні війни у нас удій на фуражну корову досягав 1 776 літрів. А окремі корови давали удій, як на фермі колгоспу ім. Манжинського села Престороми 2 406 літрів /на фермі 61 корова/ [молока].

Ферма колгоспу села Пологи Чобітьки, де 64 корови – 2 401 літрів молока.

Доярка ферми колгоспу Манжинського Кондратенко Степанида за 3 роки напередодні війни домагалася по 3 600 літрів молока в кожній з 12-ти корів, в середньому за рік, що вона їх обслуговувала. Вона роздоїла корову [«] Тару[»] і одержувала від неї 6 450 літрів молока за 300 днів лактації в 1940 р.

Доярка Конон[юк – виправлено на енко – Ред.] Марія – в артілі «Соціалізм» надоїла по 2700 літрів молока від кожної з 12 корів своєї групи і виростила 12 телят.

[Арк.] 8

Керівництво держплемрозплідника в передбачені можливих воєнних ускладнень і можливості закликати чоловіків-фахівців до лав Червоної Армії в процесі цієї роботи підготовляло резерви фахівців розплідників з жінок-колгоспниць.

Отже, коли в 1941 році німецькі окупанти напали на Радянський Союз, переважна більшість техніків пунктів штучного розпліднення були мобілізовані в Червону Армію. Незначна кількість бугаїв могла створити загрозу масової яловості.

Але перебоїв ніяких не було, тому що їх заступили завчасно підготовлені жінки-колгоспниці.

Пункти продовжували працювати нормально, не дивлячись на виникнення воєнних подій.

Особливості розвитку воєнних подій 1941 року на фронтах Вітчизняної війни і зокрема після виходу німців на лінію Дніпра, перед нами і в цілому перед районом постало питання порядку виконання постанови товариша Сталіна від 3-го липня про евакуацію худоби, і в першу чергу племінної, в глибокий тил країни.

Після промови товариша Сталіна 3 липня 1941 р. і прориву німців до Дніпра, почалась підготовка до евакуації худоби з району.

Евакуація худоби з Правобережної України проходила через Переяславський район. В наслідок чого в район занесено ящур, що значно ускладнило евакуацію худоби.

В районі було утворено бригаду в складі ветпрацівників, зоотехніків, які повинні були супроводити худобу колгоспних ферм разом з виділеними колгоспниками.

[Арк.] 9

В першу чергу було евакуйовано найцін[н]іші племінні бугаї, кращі корови.

Бригада спеціалістів і колгоспників евакуювала худобу тільки до м. Пирятин, де зда[ли 32 в Заготскот – виправлено на – вали колгоспам для дальшої евакуації, частково самі евакуювали далі – Ред.].

Порядок організації евакуації худоби був такий.

Увечері Райком партії /дати не пам'ятаю/ скликав актив і дав завдання того [ж] вечора виїхати в колгоспні села і організувати евакуацію худоби.

Вказано було, які групи евакуювати в першу чергу, а саме: племінну худобу. Залишити молодняк, який не може йти, а також свиней. Евакуювати тільки овець і велику рогату худобу. Також виділити колгоспників, забезпечити їх харчуванням, провести колгоспників, що евакуюють худобу, до першого пункту, а потім повертатися назад. Відповідальним особам за евакуацію давали маршрут, куди саме гнати, везами до Саратовської області.

Було указано навіть пункти. Ця справа була організована і худобу погнали.

Але частина худоби залишилась в Ташані, бо захворіла на ящур. Там стояли 20 днів, а може і місяць.

Частину худоби, яка могла рухатись погнали далі.

Біля 15 серпня почали евакуювати свиней, коней.

Воли були евакуйовані спочатку.

В цей час Наркомзем України вже з Києва виїхав.

Державний племінний розплідник, як установа, що знаходилась на держбюджеті і безпосередньо підпорядковувалась Наркомзему, опинилась без керівництва.

Я звернувся до Райвиконкому з тим, як бути з евакуацією держплемрозплідника і останньої худоби, яка ще залишилась.

[Арк.] 10

Райвиконком відіслав до Наркомзему за роз'ясненням цієї справи. Наркомзему [в Києві] не було.

Облземвідділ находився в Березані. Облземвідділ дав з особ[истого – виправлено на – ливого – Ред.] фонду кошти на розплату зі службовцями держплемрозплідника і видав кошти для уповноваженого на підгонку решт[ок] худоби із Переяславського району і всієї останньої худоби, яка затрималась із інших районів Київської області.

З 26 серпня 1941 року розпочалася остаточна евакуація великої рогатої худоби і племінних коней.

Евакуація решт[ок] худоби затрималася організаційною підготовкою на річці Сувій.

Деякі колгоспи Переяславського району відмовились евакуювати худобу, зокрема, колгосп ім. Шевченка с. Григоровки, ім. Ворошилова с. Григоровки.

Остаточо вирушили з району в перших числах вересня.

Евакуювали решти худоби колгоспи племінних конеферм колгоспу ім. Леніна села Соснова, колгоспу с. Сомкова Долина, колгоспи с. Помоклі, с. Ташань, Малий Каратуль, Студеники, Харківці.

Деякі [ж] колгоспи, як с. Григоровки, зовсім залишили худобу.

Ці рештки худоби евакуювали до Чернігівської області до м. Барва, де після деяких бомбардувань в наслідок яких було поранено провідника-гонщика [і декількох корів], настрій у провідників підупав.

На цій території були величезні скупчення військ нових автомашин, розпорошені, без зброї червоноармійці по полях, запити з боку військових, куди їхати, щоб не [зустріти]

[Арк.] 11

німців – все це остаточно деморалізувало гонщиків.

Але худобу залишили тільки провідники колгоспу с. Сомкова Долина.

Всі останні залишились при худобі.

І після того, як німці в своєму наступі обігнали стадо худоби, що гнали в глибокий тил, повернулись разом з худобою [до]дому на зайняту німцями територію.

Фактично вийшло, що евакуація решт[ок] худоби з Переяславського району виявилась невдалою[. І], зазнавши значних втрат в худобі, яка заболіла ящуром, була роздана по дорозі, [гонщики] рештки [худоби] пригна[ли] назад до району.

[Підпис]

/Гордієнко/

[ДОКУМЕНТ 7]

[Арк. 1]

Інв. №19

СТЕНОГРАМА

спогадів старшого зоотехніка
Переяслав-Хмельницького району
Сапожникової Фіри Зінов'євної
про стан тваринництва та відновлення поголів'я
після звільнення території району
від німецьких окупантів.

Бесіду вів: Вчений секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР – кандидат економічних наук тов. Гак Д. В.

Стенографувала тов. Ліщук Н. Н.

м. Переяслав-Хмельницький,
14.VII.1946 р.

Я працюю в Переяславському районі з квітня 1944 року на посаді старшого зоотехніка. Закінчила Шар[о]ковський зоотехнікум Дніпропетровської області.

Я прибула до району на 6-й місяць після його звільнення, коли приблизно фронт ще находився за Дніпром, а Переяслав періодично бомбила ворожа авіація.

Ще задовго до війни Переяславський район Київської області завоював собі славу по тваринництву.

Славився район племінною сementаль[сь]кою породою великої рогатої худоби.

Широко вивозили за межі району і області значну кількість племінних бичків.

Значна роль перетворення району в передовий по тваринництву належить племінному розпліднику, який був створений з перших днів колективізації.

Широко розвинуте зернове господарство, яке забезпечило худобу грубими концентрованими кормами, а також сівозміна багаторічних трав, площа яких доходила до 5 000 га

[Арк.] 2
відіграли значну роль у розвитку племінної худоби.

На території району також розміщується Панфілівська Болотно-дослідна станція, що займається селекцією багаторічних трав та провадить велику роботу по поліпшенню травостою на лугах.

В кожному колгоспі налічувалося по 6 ферм, в тому числі 3 ферми продуктивного рогатого скота. В районі налічувалось також 23 кролеферми.

Поголів'я в колгоспних фермах складало: великої рогатої худоби 10 258 голів /напередодні війни/, в тому числі корів 3035, свиней 10250, овець 10 398, коней 13 468, птиці 6 500, кролів 7-8 тисяч і 76 колгоспних пасік. При чому в кожній колгоспній пасіці нараховувалось від 40 до 120 бджоло-родин.

Колгоспні двори мали: 28 270 голів великої рогатої худоби, свиней 32 564, овець 9 212, птиці 162 000.

Значна кількість колгоспників також мала власні пасіки.

До Вітчизняної війни [в районі був такий порідний стан скоту]: великої рогатої худоби [симентальської породи], по свинях велику білу [англійської] породи, [вівці] каракульської породи, птиця чорна, [коні в основному рисаки руські – виправлено на коні руський рисак – Ред.], кролі [Шеншаль – виправлено на шеншила – Ред.] і вен[гер – перекреслено – Ред.]ський голубий.

В цілому по району нараховувалось [також] 6 275 бджоло-родин.

Після звільнення району ферм не було. Всі ферми були знищені. Коні, що збереглися були в колгоспників. Свині й овечки, і птиця були знищені.

В першу чергу, як звільнили район, взялися за [відновлення конеферм – виправлено на усупільнення коней – Ред.], які були [раніше] при колгоспах.

[Арк.] 3
Худоба, яка була збережена селянами була повернена до колгоспних ферм, [Збережено до – 800 голів волів – виправлено на – а саме корів понад 500 голів, волів робочих 800 голів – Ред.].

Подруге, почали [контракувати] молодняк по колгоспниках, робітниках і службовцях.

Потрете, почали [займатись розводом птиці, щоб виконати держпоставки великої рогатої худоби 1944 році – виправлено на вирощувати – Ред.] птицю [по колгоспах та по дворах колгоспників, що сприяло виконанню м'ясопоставки птицею]. В 1944 році ми здали державі [до] 37 тон м'яса птицею /110 тисяч штук/. І цим самим зберегли біля 1 00[0] голів бичків.

Як ми [вирощували птицю?].

Ми почали саджати квочки на колгоспних птицефермах і [цим самим] почали виконувати вказівки Микити Сергійовича Хрущова про організацію [вирощування] птиці по колгоспах.

[По колгоспних дворах ми почали вирощувати – виправлено на Виконуючи вказівки М.С. Хрущова ми почали вирощувати – Ред.] птицю згідно земельної площі в колгоспах, [в кожному колгоспі відповідно за наявністю дворів – виправлено на а також по дворах колгоспників – Ред.].

[Колгоспники почали саджати квочки – перекреслено – Ред.].

За вирощування птиці колгоспнику нараховувалось за кожне курча півтори-двох-місячного віку один трудовдень і 100 грам зерна.

Ініціатором цієї кампанії був колгосп імені Леніна села Соснова, в якому 400 дворів.

Законтраковано по колгоспних дворах 12 000 штук.

По прикладу цього колгоспу почали розводити птицю всі колгоспники.

Окремі колгоспниці, як наприклад славнозвісна Хобта Олена Семенівна виростила 100 штук птиці й здала колгоспній фермі, [колгоспниця колгоспу ім. Шевченка села Ланищ; колгоспниця Овсієнко Мотря – виправлено на колгоспниця колгоспу ім. Шевченка с. Гланишів... колгоспниця Овсієнко Марія – Ред.].

[Арк.] 4

Колгоспники колгоспу імені Петровського села Велика Караткуль виростила і здали на колгоспну ферму 1 100 штук птиці, в тому числі: власної птиці 300 штук, а решту від колгоспних квочок.

Птиця нам дала можливість зберегти велику рогату худобу.

Колгоспниця Дейнега Марія з колгоспу імені Леніна села Соснова здала в колгоспну ферму 120 штук власної птиці; Підвальна Ганна з колгоспу імені Чапаєва села Карань здала 300 штук птиці на колгоспну ферму.

В 1944 році законтраковано птиці 31 000.

Крім того в широких масштабах розплідженням птиці зайнялись самі колгоспники.

В 1944 році законтрактовано і поставлено на тваринницьку ферму 6 762 голови телят, 630 поросят і 277 козенят.

Виключно за рахунок контрактації почався розвиток свиноферм.

Уже на кінець 1944 року ми мали 2 490 голів свиней за рахунок контрактації й покупки; коней – за рахунок тільки усупільнення та тих, що находилися в [з] береженні в колгоспників.

На кінець 1944 року мали 5 587 коней.

Птиці на колгоспних фермах на кінець 1944 року було 16 806, пасік на кінець 1944 року – 1 250 /бджолородин/.

Плідників-бугаїв колгоспники зберегли повністю.

Дякуючи цьому, нам удалось знову відновити племінну сементаль[ську] худобу.

[Арк.] 5

Нам удалось відновити роботу державного племінного розплідника.

В 1945 році ми продовжували контрактацію молодняка, як птиці, так і телят. Птиці законтрактовано 198 000 штук, а зняли з контрактації лише 60 000. Причиною цього була хвороба.

На фермах залишилось 12 000 штук птиці.

Для укомплектування ферм було законтрактовано і знято 3 938 голів телят, 165 поросят.

Уже на кінець 1945 року мали: великої рогатої худоби 11 220 голів, [свиней 3 886].

Стадо овець при німцях було знищено. Відновили лише частину стада за рахунок завозу овець з інших районів СРСР. В 1945 році в наш район було завезено з Саратовської області 530 овець.

Це стало вихідним моментом для організації ов[ц]еферм.

На кінець 1945 року ми мали вже 1 008 голів овець, бджолородин 1 654.

За досягнення високих показників в галузі розвитку тваринництва і виконання держп[оставок] в липні 1944 року нашому району було присуджено Перехідний Червоний Прапор Державного Комітету Оборони, який район тримав до червня м-ця 194[1 – виправлено на 5 – Ред.] року.

За умов швидкого розвитку тваринництва наш район, починаючи ще з 1944 року, відчув великий дефіцит в кормах для худоби.

Основною причиною цього явилась відсутність насіння [багаторічних трав], посіви

яких до війни являлись основою для створення належної кормової бази.

[Арк.] 6

Фактично в 1944 році район зміг посіяти всього 6 100 гектарів багато[річних] трав.

Це призвело до значного затруднення в зімній період 1944-1945 років. В наслідок чого мала місце в районі деяка загибель худоби. За п'ять місяців 1945 року загинуло коней 190, великої рогатої худоби 205, овець 39, свиней 127.

На кінець 1945 року по колгоспниках було великої рогатої худоби 16 722, в тому числі: корів 11 475, свиней 6 511, кіз 3 391.

З зимівлею худоби в період 1945-1946 р.р. район оправився, хоч і мав втрати в зв'язку з браком кормів.

До війни 1941 року в колгоспах було тяглової сили: коней 13 000, волів понад 3 000.

Після визволення району від німецької окупації волів залишилось всього 800, коней 5 587.

Щоб рішити проблему тяглової сили, виконуючи вказівки тов. Хрущова і постанови Раднаркому і ЦК КП/б/У про вирощування бичків та волів, наш район домігся значних успіхів.

Уже на кінець 1944 року вирощувались бичків на волів 3620 голів, проти мінімуму, доведеного в наш район, 3600 голів.

А на кінець 1945 року у нас вирощувалось 4 368 голів, проти мінімуму [по]земельної площі; 3 650 [голів] за рахунок контрактації молодняка по колгоспниках і здачі м'ясопоставку птицею.

Уже на кінець 1945 року ми маємо волів робочих 1 426.

[Арк.] 7

Знищено під час німецької окупації, крім худоби, що була на колгоспних фермах, худоб[у] колгоспників: 2 156 голів великої рогатої худоби, 1 836 свиней, 24 446 птиці.

В 1945 році організовано дві племенні конеферми по 20 кобил на кожній фермі /село Пологи-Яненки і Сосново/.

Організовано 12 племінних ферм; [племінної] великої рогатої худоби по району нараховується 3 000 голів.

В 1945 році також почали займатися питання[м] про підвищення продуктивності тваринництва.

В 1945 році на одну дійну фуражну корову мали молока 1 330 літрів, проти плану 1 030 літрів. В колгоспах організовано трьохразову дійку.

Високопродуктивних корів поставлено на роздій.

За 6 місяців 1946 року надосно з кожної фуражної корови по 590 літрів.

[Підпис] /САПОЖНИКОВА/

[ДОКУМЕНТ 8]

[Арк. 1]

Інв. №18

ПД-18

СТЕНОГРАМА

спогадів бригадира 3-ої тракторної бригади

Переяславської МТС

Бойко Івана А[ндрійовича – виправлено на нтоновича – Ред.]¹.

Бесіду вів Вчений секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні – при АН УРСР – кандидат Економічних наук Гак Д. В.

Стенографувала Ліщук Н.Н.

м. Переяслав, 15.VII.1946 р.

Я народився в 1907 р. Закінчив 4 класи початкової школи. Працюю в Переяславській МТС з 193[6 – виправлено на 1 – Ред.] р.

На початку війни Переяславська МТС мала 75 тракторів, 22 комбайни, 4 автомашини і обслуговувала 32 колгоспи.

Процент механізації МТС мала 80%.

Ще за деякий час до війни у 1939-40 р.р. наша МТС на випадок можливих воєнних дій і мобілізації робітників до Червоної армії провела роботу по підготовці резервів, головним чином [з] жінок.

Було підготовлено 25 трактористок і комбайнеров, 10 шоферів /жінок/.

Після віроломного нападу Німеччини, значна частина робітників МТС була закликана до армії.

Їх місце зайняли підготовлені резерви з жінок.

Не зважаючи на війну, МТС працювала нормально, не відчуваючи гостро потреби в кадрах. З виходом німецької армії на Дніпро перед нашою МТС по[с]тало питання евакуації.

Підготовкою до евакуації керував директор МТС Коно-

[Арк.] 2

валов Олексій.

Тов. Коновалов дав нам розпорядження підготувати до евакуації всі запасні частини, устаткування, упакувати їх і роздати по тракторних бригадах; по майстерні до евакуації

приготували токарні станки, свердільні станки, різні інструменти і інше.

Підготовку до евакуації розпочали 25-26 серпня 194[6 – 1 – Ред.] р., яку закінчили 1-го вересня.

Було дане розпорядження, щоб всім тракторним бригадам з'їздитися у с. Воскресінське.

І 1-го вересня 194[3 – виправлено на 1 – Ред.] р. у с. Воскресінське зібралися всі тракторні бригади з тракторними будками, [з]і всім майном [і] продуктами харчування.

Продуктів харчування ми взяли на 2-3 неділі.

Через те, що не було горючого, ми обмежились лише зарядкою тракторів.

В село Воскресінське до евакуації прибуло 2 автомашини, 52 чи 54 трактори /точно не пам'ятаю/.

Решта 23 трактори були залишені для продовження молотьби.

При МТС був залишений заступник директора по політ. частині Паремський, який був німцями розстріляний.

Нам об'яснили, що ми маємо евакуюватися у Саратовську область.

Конкретний маршрут колони я не знав.

2-го чи 3-го вересня, /точно не знаю/, наша колона вирушила у напрямку с. Ташань і зупинилась на першу стоянку у с. Виповзки /10 кілометрів від с. Воскресінське/.

[Арк.] 3

У цьому селі ми переночували, зробили зарядку тракторів і на 2-й день відправились до с. Ташань.

Наступна наша зупинка була у с. Ташань, де ми простояли майже тиждень, у зв'язку з відсутністю горючого.

Горюче ми привозили у с. Ташань з Києва.

8 чи 9 вересня наша колона, одержавши горюче, вирушила даліше.

Колона рухалася у напрямку с. Свічковка, де нас бомбили.

В с. Свічковка ми знову зробили [т] ривал[у] зупинку, у зв'язку з відсутністю горючого.

Я [з] с. Свічковка відправився до Києва за горючим двома автомашинами.

На одну з машин мені вдалося взяти горюче на ст. Переяслав і з нею відправитися до с. Свічковка.

Друга машина, в якій їхав Директор, поїхала за горючим до м. Києва.

По дорозі на Свічковку в ст. Гребенка наш механік Гандзя зустрівся з членами

¹ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 250. – Арк. 34-40.

Переяславської промкооперації, які поверталися з м. Лубни.

Вони розповіли, що їх в м. Лубни бомбили і що далі рухатися неможливо.

Далі ст. Гребенка шлях закритий.

13-15 вересня приїхав директор з Києва, привіз горюче і дав приказ виїхати з с. Свічковка [і повертатися назад додому – виправлено на і розташуватися на полі в укритому місті – Ред.].

На окраїні сада ми зупинилися, щоб уникнути бомбардировки.

Там простояли ми 2 дні, бо рухалися частини Червоної Армії по дорозі і нам не можливо було їхати.

[Арк.] 4

Директор пішов у Військовий комісаріат з тим, щоб забрали трактори [і людей в часть], але йому відмовили.

Тоді директор зібрав збори і сказав, що хто як зможе х[ай] ховається, або йде з частинами Червоної Армії.

[В]есь тракторний парк ми залишили без догляду.

Всі люди, які були при колоні, розбіглися.

Не залишили навіть охорони біля тракторного парку.

Люди по 7-10 чоловік направлялись в Яготин і Глемязево.

Зокрема я прибув у Яготин, де наша група, в тому числі я, була захоплена німцями /17 вересня 41 р./

Після цього, як нас забрали, заперли у колгоспну стайню і там держали деякий час. Потім хтось із німців відкрив стайню і ми всі повтікали.

Я добрався до м. Переяслова без пригод.

Далі долею оставлено[і] в с. Свічковка тракторної колони МТС ніхто не цікавився.

Таким чином, всі учасники колони повернулися до дому.

Німецьке командування доручило бувш. Заст. Директора МТС тов. Паремському організувати МТС.

Паремський заходив до мене 3 рази з тим, щоб я ішов на роботу в МТС. Всі три рази він мене не заставав дома.

На роботу до МТС я не [й]шов.

А тим часом Паремський був заарештований і розстріляний, як єврей.

МТС в жовтні і листопаді м-ці не працювала.

МТС почала відроджуватися у грудні 1941 р.

На Директора МТС був призначений Біляев із с. Бобачівка /до війни працював ст. агрономом Переяславської МТС/.

[Арк.] 5

Він прийшов до мене, щоб я ішов на роботу, я відмовився.

Через деякий час до мене приїжджає німець і Перепіченко, [який був зав земуправи, а потім районним старостою].

Я змушений був 3-го грудня приступити до роботи.

Коли я прийшов на садибі МТС ніяких змін не було.

Як ми залишили на день евакуації – так все і було.

Робота МТС розпочалась.

На подвір[’я] МТС стягували трактори, які були нами залишені при евакуації, також трактори, що були залишені частинами Червоної Армії.

Було стягнуто на подвір[’я] МТС 17 тракторів ХТЗ, ЧТЗ – 4 чи 3 трактори /точно не пам’ятаю/ [газнатів], СТЗ здається 12.

Комбайнів не стягали до подвір’я, бо при відступі наших частин з них були знят[і] мотори.

Навесні розпочали ремонт тракторного парку.

В МТС навесні 1942 року працювало 50-70 осіб, в основному трактористи.

Весною 1942 року розпочали оранку, проте через відсутність горючого робота тракторного парку була нерегулярною.

Горюче для тракторів везли з Києва.

В 1942 р. в уборочній кампанії тракторний парк не приймав участі, за виключенням молотб[и], де трактори використовувались як стаціонарні двигуни біля молотарок.

Восени 1942 р. одержали директиву, що трактори ХТЗ замінити на газогенератори.

Протягом осені і зими 1942 р. всі трактори ХТЗ були перероблені на газогенератори.

[Арк.] 6

Ще в 1941 році від гебітскомісаріата був призначений до МТС гебітстехнік Крюге, який працював до квітня м-ця 1942 року, а [з] 1942 р. гебітсте[х]ніком [став] Кляйн.

Кляйн раніше служив в рядах Червоної Армії, був поранений, попав в полон і працював в Бор[испільського] гебітстехніка шофером і перекладачем. Жив під прізвиськом Щербіна Іван Тімофеевич.

Причина зміни прізвища Щерб[и]на на Кляйна Роберта Олександровича лишилась невідомою.

Кляйн в[і]дносився до робітників МТС добре. Хто добре працював, був ним битий. Особливо перепадало бригадиру Сірополко, який працював не за страх, а за совість.

У 1943 р. з Німеччини прислали до нас трактори системи «Ганома», а також молотарки марки ДС-93. /В кількості не пам'ятаю/.

До МТС поступали також плуги, жатки, які були розподілені по громгоспах.

У 1943 р. комбайни і трактори провадили лише молотьбу і оранку.

Майстерня з самого початку відновила свою роботу і провадила в основному поточний ремонт трактор[ів]. Ремонтувала знаряддя для громадського господарства.

Здається восени 1942 року на подвір[і] МТС була створена стельмашна майстерня, що виробляла вози для громгоспів.

В середньому майстерня давала – 4-5 возів на місяць.

В 1943 р. партизани під час молотьби, палили молотарки.

Скільки [спалено] молотарок не знаю.

[Арк.] 7

При своєму відступі, що робили німці і що залишили [на подвір'ї] МТС не знаю.

Я в той час перебував у с. Дубровка.

Перед вступом Червоної Армії до м. Переяслава Кляйн з Переяслава вибув до партизанів з машиною.

26-го вересня 1943 року я, Головою Райкому партії Переяславського району тов. Кожановим, був призначений директором МТС.

На подвір[і] МТС не залишилося нічого. Будівлі спалені, тракторів не було.

Користуючись молотарками, що їх залишили німці, ми організували молотьбу хліба.

Всі трактори марки ХТЗ[-наті] були забрані нашими частинами. В МТС залишились лише колесні трактори. Ними ми розпочали оранку на [зяб] і молотьбу.

Разом з тим, почали відбудов[у] майстерні та нафтобази.

В жовтні м-ці майстерня розпочала свою роботу.

Я директором МТС працював до І-го січня 1944 р.

За час, який я був директором, відбудовано майстерню, нафтобазу, одержано І автомашину.

До кінця 1944 р. горюче одержували від військових частин.

З І.І.1944 року [Директором став бувш. Зав. Майстерень, який працює і до цього часу Директором МТС – виправлено на я став зав. майстерні, а директором МТС був призначений Філоненко Т. М. – Ред.]

Бойко

[Підпис]

[ДОКУМЕНТ 9]

[Арк. 1]

Інв. №9

ПД-9

СТЕНОГРАММА

спогадів бухгалтера Переяславської МТС

Головня Івана Прокоповича¹.

Бесіду вів вчений секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР кандидат економічних наук Гак Д.В.

Стенографувала Лішук Н.Н.

м. Переяслав, 15.VII.1946 р.

Я народився у 1911 році на Прилуччині. Закінчив Прилуцьку кооперативну школу. З 19[32] р. працюю в Переяславській МТС на посаді бухгалтера.

Переяславська МТС організувалася в 1931 році. Спочатку була розташована в с. Підварки на усадьбі бувш. мельниці.

Тракторний парк МТС в перші дні її організації складався з тракторів марки «Путиловець» /18 тракторів/.

Обслуговувала МТС 23 колгоспи.

Це була перша МТС в районі по організації.

З весни 1933 р. ми переїхали до м. Переяслава.

В 1933 р. тракторний парк МТС поповнився 4 тракторами СТЗ, і трьома тракторами марки ЧТЗ, [2] вантажними автомашинами марки АМО-3.

Перші 2 комбайни одержали у 1934 р.

Починаючи з 1934 року і до червня 1941 року, оснащення МТС тракторами і машинами зростало.

МТС мала тракторний парк на 1941 рік:

[86 – виправлено на 75 – Ред.] тракторів, в тому числі марки ЧТЗ – 9, марки ХТЗ –

[Арк.] 2

49, решта тракторів марки У-2.

Комбайнів в МТС на той час було 24, з них [марки «Сталінець»] – 8 і 16 [марки «Комунари» – Ред.]

[Прицепним] знаряддям були забезпечені повністю.

Для обслуговування МТС мали 6 грузових і 2 легкових автомашини.

Для ремонту тракторного парку МТС мала механізовану майстерню обладвану 3-ма токарними станками, ствердними станками,

¹ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 250. – Арк. 21-32.

автоматами автогенного і електричного зварювання.

Для ремонту тракторів в польових умовах мали 2 пересувні майстерні.

Основний фонд МТС становив понад 1 000 000 крб. на 1941 р. /ціни 1926-27 р.р./.

План тракторних робіт [в] останній рік в переводі на м'яжку пахоту мали 46 000 га.

У 1941 р. МТС обслуговувала 31 колгосп з рільною площею 27 000 га.

Ми обслуговували колгоспи на 50-60%.

[Всі] посівні роботи ми проводили в 6-7 днів.

Молотьбу ми не розтягували більше, як на 40 днів.

До Жовтневих свят було все змолочено.

За свою роботу МТС перед війною одержувала [натуроплати] 34 000 цент. хліба і до 18 000 цент. цукрового буряка.

Якщо взяти 1932-33 р., то урожай був у колгоспах не більше, як 7 цент. з га /зернових/.

У 1934-35 р.р. урожай мали 8 цент. з га, а перед війною ми мали урожай більше 12,5 цент. з га /всередньому/.

[Арк.] 3

Крім зернових культур в колгоспах, [що їх обслуговували МТС] культивувались і технічні культури.

Цукрового буряка [культивувалось] до 900 га, махорки – 300 га, кок-сагизу – 300 га.

Під технічними культурами, крім картоплі, засівалось 2 000 га. /Разом з цукровим буряком/.

МТС, починаючи з 1938 року, була не дефіцитна, і збитків у нас не було.

В 1934-40-41 р.р. кадрами МТС була забезпечена повністю, як трактористами, комбайнерами, агрономами.

Агрономи були висококваліфікованими.

Передумови у 1941 р. в нашій МТС були гарні.

МТС повністю і в срок відремontувала трактори, [а також відремontувала частину тракторів Білоцерківської МТС – виправлено на частину тракторів ЧТЗ було відремontовано в Білоцерківському Ремзаводі ім. «1 травня» – Ред.].

До уборки МТС підготувала 23 комбайни з наявних і 2 одержала нові.

З весняними польовими роботами у 1941 р. МТС справилася добре і чекала одержати урожай не менше 15 цент. зерна з 1 га і цукрового буряка 220 цент. з га.

Крім комбайнів, для обмолоту зернових культур в МТС було відремontовано 36 молотарок [переважно] марки МК.

22 червня 1941 року почалася війна.

З початком війни МТС віддала до армії 4 вантажні автомашини, 3 коней.

В ряди Червоної Армії була мобілізована частина робітників-спеціалістів, а також частина керівного складу.

Так, наприклад: старший агроном, 2 агрономи, ст. механік, трактористи і інш. Всього мобілізовано – 50 чол.

[Арк.] 4

Після мобілізації спеціалістів на їх місця стали нові спеціалісти, підготовлені ще до війни, головним чином з жінок.

За кермо було поставлено до 50 осіб молодих спеціалістів.

До відходу Червоної Армії, ми повністю закінчили уборку зернових, крім пізніх.

Молотьбу ми закінчили на 70%.

З гектара намолучували 14-15 центнерів [в] середньому.

З виходом німецької армії до Дніпра, перед нами по[с]тало питання евакуації.

Підготовка до евакуації розпочалася 24-го серпня, а першого вересня ми виїхали в с. Воскресінське.

Ми залишили на подвір[і] МТС комбайни, причому зі всіх комбайнів зняли полотно і мотори.

Мотори з комбайнів «Комунар» були передані нашим військовим частинам, бо вони підходять до автомашин.

Для закінчення уборки і молотьби в МТС залишили молотарки і 20 тракторів.

[Всі] останні трактори з прицепним інвентарем, в основному плуги, були підготовлені до евакуації.

До евакуації були підготовлені 3 вантажні автомашини, запасні частини і реманент.

Все запак[ували] в ящики, або уклали в тракторні будки.

Підготовка до евакуації закінчилась 1-го вересня 1941 року.

До евакуації було підготовлено: 54 трактори, 3 автомашини, 6 коней і матеріальні цінності.

[Арк.] 5

Разом з тракторним парком в евакуацію відправилось 80 осіб, 5 сімей в складі 10 чоловік. Разом до евакуації відправилось 9[0].

Збірним пунктом було визначено село Воскресінське.

Маршрут був даний в Саратовську область.

1-го вересня ми виїхали по маршруту Ташань, Свічковка, Лубни в напрямку до Белгорода.

Але до евакуації підготовились не цілком добре. По дорозі виявилось, що горючого у нас була недостатня кількість.

В с. Ташані ми стояли 6 діб.

По дорозі із Ташані була бомбардировка і II-го вересня, не доїж[ж]аючи до с. Свічковка, була друга бомбардировка.

В с. Свічковка декілька раз нас бомбили і був артилерійський обстріл з боку м. Пірятина, який посіяв в колоні панику.

На чолі колони стояв директор Коновалов.

Колона зупинилась в с. Свічковка 17 вересня 1941 р.

В с. Свічковка простояли 4 доби, і коли почали наближатися німці всі, крім директора, ст. агронома, механіка і шофера, які попали в військову частину, розбіглися і пішли назустріч лінії фронту.

У Переяслав повернулися 19 вересня.

Все залишене устаткування [на подвір'ї МТС – виправлено на майно в районі Свічковка – Ред.] було розтягнуто невідомо ким.

На базі тих тракторів, що не були взяті в евакуацію і покинутих військовими частинами, була створена МТС.

[Арк.] 6

В ній було 30 тракторів, 3 автомашини, механізована майстерня, було 2 станки і до 27 штук молотарок.

Робота МТС при німцях за відсутності горючого провадилась не систематично і проводилась дуже мало.

Планових завдань МТС не мала, а одержувала розпорядження. Горюче МТС діставала з Київської і Білоцерківської нафтобаз. /Бли[жчої] бази для одержання горючого не було/.

Нарядів за горюче ми не одержували, а також розрахунки на горюче.

Систематично горюче ми одержували лише під час молотьби.

Що було економічною базою для існування МТС?

При МТС була створена майстерня по виробництву возів. В наслідок того, що тракторний парк і робота тракторів не була основною галуззю в роботі МТС [створилась] ремонтна майстерня за ініціативою с.г. коменданта.

Крім того, МТС займалася торговельною справою.

Через МТС у великій кількості реалізовувались коси, які завозились з Німеччини, Венгрії, Чехословачії, кінний приціпний [інвентар], а також плуги і інші с.г. знаряддя, продавались в індивідуальному порядку і громадським господарствам.

Отже, система МТС була використана німцями, як торговельна мережа і посередник між німецькими ф[і]рмами і українськими споживачами.

За період німецької окупації через МТС було реалізовано 10 000 кіс, 300 кінних плугів, і культиваторів /точно цифри не пам'ятаю/.

До МТС було завезено 20 жаток-самоскидок, а також

[Арк.] 7

партію клеверотерок, машини для збирання насіння кок-сагізу.

Машини для збирання насіння кок-сагізу не були використані.

Ціни на завезені товари нам встановлювала Київська земельна управа.

Так наприклад, коса коштувала понад 100 крб., плуг 250 крб.

Виручені гроші за продаж с.г. знаряддя і реманенту МТС вносила повністю на рахунок Київської земельної управи.

При МТС агрономів не було. Всі агрономи були передані районній земельній управі.

При МТС були тільки технічні кадри: механіки, трактористи і робочі.

Принцип тракторних бригад був збережений.

Директором МТС був Михайловський, бувший робітник [Рай – виправлено на Обл – Ред.]земвідділу /інженер/.

Оплата зберігалась попередня. Трактористам хліба не давали. В даний момент трактористам за роботу ми оплачуємо хлібом.

1941 рік був використаний для організації МТС і фактично робіт майже не виконував, за виключенням в деяких випадк[ів].

З весни 1942 р. до МТС був прикріплений німець гебітс-технік Кригер, який зайнявся ремонтом тракторів, молотарок і прицепного інвентаря.

В весняній кампанії 1942 р. МТС не брала участі ні тракторами, ні реманентом.

Не було горючого і не були підготовлені трактори.

[Арк.] 8

На час уборки і молотьби хліба в МТС було відремонтовано 15 тракторів.

Крім молотарок, що ремонтували, одержали 6-8 молотарок з Німеччини.

[В]есь урожай 1942 р., зібраний громгоспами, МТС майже повністю обмолотила.

В 1942 р. було зорано на [пар] 2 000 га.

За відсутністю укомплектованих сівалок МТС в роботі не брала участі.

Посів проходив вручну.

Зима 1942-1943 року пройшла в ремонті тракторів та уборочних машин.

З весни 1943 року постачання горючим стало нормальним.

Тракторний парк працював майже безперебійно.

В цей час МТС обслуговувала як свої бувші колгоспи, так і район Циблівської МТС.

В уборочних кампаніях участі не брала.

Майстерня, що була при МТС, виготовила до 200 нових возів, головним чином, для громгоспів.

За виконання робіт МТС одержувала плату грішми.

Громгосп оплачував за 1 га зораної землі 72 крб.

За молотьбу скільки платили не пам'ятаю.

Оскільки МТС виконувала деякі сільсько-господарські роботи, продуктувала вози, виконувала функції посередника в постачанні с.г. знаряддя та реманенту, МТС не була дефіцитна.

Існувало таке положення, що вразі наявності дефіцита в МТС земельна управа доплачувала МТС до 1 га зораної землі 28 крб.

[Арк.] 9

Дирекція МТС безпосередньо підлягала гебітстехніку: оплата всім робітникам була на ставці. Норм виробітку не було. За період німецької окупації з Німеччини було завезено 12 тракторів і 8 молотарок.

В нормальній роботі МТС [за німців] значній мірі перешкоджали партизани, які діяли в Переяславському районі.

В останній період партизани робили наскоки на села, знищуючи, головним чином, молотарки.

В цілому по МТС було знищено у 1943 р. 10 молотарок в таких селах, як Гайшин, Чирське, [Г]ланишів, Мал[а] Каратуль, Хоцьки.

При своєму в[ід]ступі німці дали розпорядження всі трактори і молотарки вивезти на правий бер[е]г Дніпра. Але цього зробити не встигли.

16 молотарок було спалено. Залишилися лише рами. І виведено з ладу 10 тракторів. Решта молотарок [всупереч] розпорядженню було [не] вивезено, [в Присторомі, де були поховані – виправлено на а поховано – Ред.] в лісах і озерах.

В нашій МТС при в[ід]ступі німців залишилося 14 молотарок, 24 трактори.

В день свого відходу, а це було 20-го вересня, німецька група факельщиків, оставлена гебітскомісаром, спалила ремонтну майстерню, гараж, клуб.

Від бомб згоріли житлові будинки, [автогараж – перекреслено – Ред.] і нефтесклад [та значно пошкоджено гараж, контору, кладова].

Загальні збитки, не тільки на час відступу німців, по акту, який був пред'явлений Державній Комісії, маємо 1 535 409 крб.

В історії МТС в період німецької окупації, заслуговує на увагу те, що бувш. гебітстехніку Переяславської

[Арк.] 10

МТС Кляйну Роберту Олександровичу після звільнення Переяславського району, було присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

За відомостями, які надійшли в наше розпорядження Кляйн являється виходцем з Республіки німців Поволжя. Служив в Червоній Армії в чині капітана.

Як він попав в полон до німців, нам невідомо.

До нас він був призначений гебітстехніком в Вересні місяці 1942 року

До цього часу він був шофером гебітстехніки Бориспільського Району, де працював під прізвиськом Щерб[и]на Іван.

Як він від шофера – перейшов до гебітстехніки – нам невідомо.

Будьяких антинімецьких настроїв чи акцій з боку Кляйна під час його роботи в Переяславській МТС не спостерігалось, за виключенням того, що Кляйн [перешкоджав] від[правці] трактористів до Німеччини.

За 3 дні до приходу Червоної Армії Кляйн зник.

Виявилось, що він пішов до Партизанського загону і захопив з собою 3 автомашини ЗІС [та легкову] з горючим.

Що робив Кляйн [в] дальн[і]ншому], після вибуття з Переяслава – невідомо.

Лише в січні м-ці 1944 р. ми дізналися, що йому присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

21-го вересня 1943 р. Червона Армія звільнила місто Переяслав від німецьких окупантів.

22-го вересня 1943 р. з'явилися робітники до МТС і почали тушити пожар на подвір[і] МТС, збирати інструменти,

[Арк.] 11

с.г. знаряддя.

Спільними зусіллями почали відбудови механічного цеху.

Цех на 14-й день після звільнення почав свою роботу.

В цей час майстерня і кузня переважно виконували замовлення військових частин.

Кузня виготовляла скоби, болти для будови переправи, підковувала коней і інше.

Трактористи і механіки МТС взяли до відновлення тракторів і молотарок.

До 10 тракторів було здано для обмолоту решти хліба. Така робота провадилась останні 3 місяці 1943 р.

На 1.1.1944 р. ми мали 22 трактори, в тому числі ЧТЗ – 17, У-2 – 7, 3 німецьких трактори і [СТЗ-нагі 3 шт.], локомотивів – 6, молотарок – 14.

У зв'язку з тим, що лінія фронту знаходилась на Дніпрі, систематичні бомбардування стояли на перешкоді нормальної роботи [як] МТС, [так і району].

Нормальна робота МТС починається з 1944 року.

Наш тракторний парк у 1944 р. збільшився на 1 трактор СТЗ.

Був доведений план тракторних робіт в кількості 13 000 га м'якої оранки і передбачено було обмолот 1 16[0] тонн.

Як ми виконували цей план?

Протягом року план робіт був виконаний за рахунок підготовки до осінньо-посівної кампанії і розгортання її.

План осінніх робіт 1944 року був виконаний [на] 103%.

У 1942 році ми зорали під посів ярих 3 987 га, під по-

[Арк.] 12
сів озимих – 4 630 га, на [пар] 2 153 га, а також провели інші роботи.

Район діяльності МТС залишився той самий.

У 1944 році у весняній кампанії МТС не могла взяти участі [в переведенні посівних робіт] з цілого ряду причин.

Всього посіяно [МТС] зернових 692 га і цукрового буряку 373 га.

Решта робіт по району була виконана тяглом колгоспів.

Вже в 1944 році механізація робіт по обслуговуваному району була доведена до 30%.

Протягом 19[3 – 4 – Ред.]5 року тракторний парк зменшився за рахунок резервування 3-х німецьких тракторів, в яких не можна було замінити зіпсовані частини новими.

У зв'язку з цим, план тракторних робіт зменшився на 1 700 га м'якої оранки.

У 1945 р. план тракторних робіт був виконаний на 105%, а по молоті на 145%.

В 1945 році МТС [в]війшла [в] нормальний цикл своєї роботи.

Горючим, запасними частинами, а також кадрами тракторного парку МТС була забезпечена нормально.

За півріччя 1946 року план тракторних робіт ми виконали.

Перевитрат у нас немає.

До певної міри загальмову[ють] роботу повільні темпи відбудови майстерні.

[Підпис]

Голов[ань – виправлено на ня – Ред.]

[ДОКУМЕНТ 10]

[Арк. 1]

Інв. №14

ПД-14

СТЕНОГРАМА

спогадів бувш. агронома-буряководи
Студенківської МТС –
Пустовойта Григорія Андрійовича
про стан і роботу Студенківської МТС¹.

Бесіду вів Вчений Секретар
Комісії [по історії] Вітчизняної війни на
Україні при АН УРСР – кандидат
економічних наук Гак Д. В.

Стенографувала Ліщук Н.Н.

м. Переяслав.

15.VII.1946 р.

Я народився в 1892 році. Закінчив с.г. училище в м. Золотоноші в 19[11] р. Працюю агрономом з 1919 року. В переяславському районі з 1931 року, а в Студенківській МТС працю[вав] з 1937 року на посаді агронома-буряководи.

Студенківська МТС обслуговувала 21 колгосп.

Тракторний парк складався з 68 тракторів марки У-2, ЧТЗ, ХТЗ.

МТС обслуговувала земельну площу в 21 000 га.

По колгоспах засівали також технічні культури, в тому числі буряка 1 280 га, м'яти 80 га.

Напередодні весни з 1939-1941 почали кул[ьтивувати] кок-сагиз на площі 75 га.

Решта землі використовувалась під зернові культури.

Більшість робіт в колгоспах виконувала МТС, маючи на увазі 1 280 га, які обслуговувались тільки знаряддям МТС.

Уборка, [прополка], підкормка проводилась машинами МТС.

М'ята машинами не оброблялась.

Всіх польових робіт в переводі на м'яку пахоту МТС виконувала на 50-60%.

[Арк.] 2

До організації МТС урожай по району, який обслуговує тепер МТС всередньому був:

¹ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 250. – Арк. 14-19.

по ячменю 8 центнерів з га, по овсу 7 центнерів з га, по житу – 10 цент. з га, по пшениці – 10 цент. з га, по гречці – 6-7 цент. з га, по буряку – 78 цент. з га, по картоплі – 60-70 цент. з га і так далі.

За час з 1939-1940 р.р. у колгоспах які обслуговувались МТС урожай був: ячменя – 13 цент. з га, а на бурячищах мали по 20-34 цент. з га, овса 15 цент. з га, гречки – 10 цент. з га, жита – 15-16 цент. з га, пшениці 15-20 цент. з га.

У 1940 р. ми мали до 127 цент. з га урожаю буряка.

В районі, обслуговуваному Студенківською МТС [високого] урожаю цукрового буряка в довоєнний період [домоглася] Пилипенко [Х]рист[я] Івановна. З одного га дала понад 500 цент. буряка.

Сівозміна в районі, обслугованому МТС була семипільна і [ше]стипільна, але переважно була 7-ми-пільна, а одне поле відводилось під багато[річні] трави.

У зв'язку з цим і зростало тваринництво.

Район, який обслуговувала МТС, систематично виконував і перевиконував план розвитку тваринництва.

Особливо великі надії й перспективи відкривались для району, який обслуговувала МТС, у 1941 році.

1941 рік подавав нам великі надії. Ми повинні були зібрати великі врожаї, а саме: по озимих культурах 18 цент. з га і по ярих 15 цент. з га, по цукровому буряку – 150 цент. з га.

У перший день виникнення війни з числа робітників МТС головним чином трактористів і шоферів було мобілізовано до Армії 30 чоловік.

[Арк.] 3

Проте МТС продовжувала нормально працювати, завдяки тому, що ще за деякий час до початку війни були підготовлені резерви головним чином з жінок, які зразу ж після мобілізації чоловіків до армії заступили їх на машинах і агрегатах.

Всі роботи, не зважаючи на мобілізацію людей до армії, МТС виконала згідно плану і своєчасно.

У зв'язку з виходом німців на лінію Дніпра, 17-го липня 1941 р. перед районом в цілому і зокрема перед нашою МТС постало питання про організацію евакуації в глибокий тил Радянського Союзу.

Ми рішили вивезти [в]есь тракторний парк, запасні частини, які упаковували в ящики.

[До кожного трактора прицепили віз, на якому везли продукти харчування – перекреслено – Ред.].

Всі тракторні бригади зібралися в колгоспі 2-га п'ятирічка в с. Панфіловка. /В перших числах вересня/.

Евакуацією керував директор МТС Горовий Григорій Кондратович, на мене був покладений обов'язок стягнути всі бригади у с. Панфіловка, в колгосп 2-а п'ятирічка.

Весь с.г. реманент, уборочні машини, молотарки і т. ін. були залишені по колгоспах, за деяким виключенням в робочому стані.

10-го вересня 1941 року всі бригади були зібрані в с. Панфіловка.

Було до 18 тракторних будок, 68 тракторів, 2 автомашини і запасні частини.

Евакуювалось людей: 68 трактористів, в тому числі жінки, 1[2] бухгалтерів, [3] агрономи. В цілому до 80 осіб.

[Арк.] 4

Маршрут держали ми в м. Самару /Куйбишевської обл./.

Конкретний маршрут руху колони мені був невідомий.

Серед учасників колони будьякої паніки не спостерігалось і переважна більшість людей поставилась свідомо до евакуації.

10-го вересня в колонному порядку, трактор за трактором, вирушили на Яготин із с. Панфіловка.

По дорозі робили малі зупинки для стягнення тракторів.

З Яготина колона двинулась в напрямку до Березової Рудки, і там зупинилась в яру 15-го вересня 1941 р.

Від Яготина до Березової Рудки було 35 кілометрів.

Цю віддаль ми їхали 5 днів у зв'язку з відсутністю горючого.

Із Березової Рудки послали машину на ст. Березань за горючим, але машина не повернулась.

Відступали наші частини. Їх бомбив ворог авіацією і обстрілював артилерією.

Стояло запитання куди тепер?

Всі були у паніці.

Ми почекали ще один день, а потім директор дав приказ закопати запасні частини в яру Березової Рудки, злити з всіх тракторів горюче, взяти по 1 трактору і повернутися назад, бо далі рухатися було не можливо.

Частина тракторів пішла в напрямку с. Ташань, а частина в напрямку Яготина.

Трактори, що пішли в напрямку с. Ташань були зупинені німцями і забрані разом з трактористами для потреб армії.

[Арк.] 5

Трактори, що їхали в напрямку до Яготина досягли с. Сомкова Долина. /Німці були вже в Яготині/.

В с. Сомкова Долина німці нас зупинили і зробили надписи на тракторах.

[Я – виправлено на Бригадир тракторної бригади – Ред.] свій трактор поставив у дворі одного тракториста, замаскував його. Сам я з Сомкової Долини повернувся в с. Студеники, де були вже бої між німцями і нашими.

В с. Студеники пробув 2 доби.

Після того, як фронт відійшов, я повернувся в Переяслав.

Німці вже були там.

По приході німці взялися за перевірку людей та їх паспортів. Паспорти у людей відбирали, а замість них давали тимчасові посвідки.

На початку жовтня 1941 року, німці збрали жителів м. Переяслава на збори.

На зборах поставили питання виборів Міської Управи.

Головою міста був обраний В[и]ноградів, /сам із м. Переяслава, до приходу німців працював секретарем Житлового Відділу Міської Ради/, який працював Головою міста біля одного місяця.

Потім його замінив Тищенко, який працював до цього землевпорядником у Земвідділі, Тищенко працював 2 місяці, і був замінений за те, що недостатньо боровся проти поголовного забою свиней. Старостою поставили Перепіченко, який працював аж до відходу німців з міста Переяслава.

В м. Переяславі німецькою адміністрацією був

[Арк.] 6

утворений гебітскомісаріат, який охоплював 3 райони Переяславський, Бориспільський, Березанський, можливо – і Баришевський /точно не знаю/.

При Гебітскомісаріаті був утворений Земельний відділ.

При Гебітскомісаріаті була створена поліція.

Після утворення Гебітскомісаріата, створили місцеву поліцію, на чолі якої стояв Лисенко, який працював до приходу німців у Переяславській міліції.

В період перебування німців на нашій території життя було дуже важке. Його тяжко навіть і відобразити.

Я зокрема працював участковим агрономом земельної управи, обслуговував села Воскресінське, [Мала] Каратуль, Віненці, і Лецьке.

Німці практикували в цих селах часті мобілізації людей для відбудови автомагістаральної траси Київ-Харків, а також на інші роботи.

Німці на базі колгоспів створили громадські господарства.

В громадських господарствах повинні працювати всі не зважаючи на стан здоров'я і на вік.

В кожному громгоспі був призначений Голова.

Всі селяни, які ходили працювати в громгосп, ніякої оплати за роботу не одержували, крім 300 грам хліба на кожного члена сім'ї. Ця оплата була просяним і ячменним борошном.

В громгоспах тяглова сила була розподілена по [хатках], а також інвентар.

Кожному десятку наділявся певний участок землі для обробітку.

[Підпис]

Пустовойт

[ДОКУМЕНТ 11]

[Арк. 1]

[Архів Жама Михайла Івановича, 1929 р. н. м. Переяслав-Хм.]

Інв. № 17

ПД-17

СТЕНОГРАМА

Спогадів бувш. Учаскового Агронома Малий Каратуль, Воскресінське, Віненці, Лецьке, Переяслав-Хмельницького району тов. Пустовойта Григорія Андрійовича¹.

Про запровадження німцями земельних реформ в Переяславському районі.

Бесіду вів Вчений Секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР – кандидат економічних наук Гак Д. В. Стенографувала Ліщук Н. Н. м. Переяслав-Хмельницький. 18-го липня 194[3 – 6 – Ред.] року.

З приходом німців, останні використали існуючу форму організації суспільного колгоспного господарства, залишивши суспільну обробку землі, але ліквідувавши статут с.г. артілі замінивши назву «колгоспу» «громадським господарством».

Громадське господарство було організовано на таких засадах: земельна площа, що належала раніше колгоспу, і далі продовжувала належати громадському господарстві, оброблялась суспільно бувшими членами даного колгоспу.

Живе тягло і тварини, а також дрібне знаряддя було роздано окремим бувшим

¹ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 250. – Арк. 2-8.

колгоспникам, які повинні були цим знаряддям і тяглом обробляти землю громадського господарства.
[Арк.] 2

На мою думку ро[зд]ача тягла і тварин, які лишилися на фермах, була обумовлена тим, що громадські господарства не були забезпечені в достатній мірі фуражем і при існуючій системі не можна було забезпечити належний догляд, якби ці тварини збереглися у громадському господарстві.

Як же організовувався виробничий процес у громадському господарстві?

На перши[х] порах аж [до] 1942 р. існувала за колгоспу при Радянській Владі система бригад, німцями була збережена повністю, а також процес виробничій організації по бригадних пунктах.

Проте, починаючи з 1942 р. бригади все більше і більше втрача[ють] своє виробниче значення, у зв'язку з тим, що були утворені всередині бригад десятки, на чолі виділеним спеціальним відповідальним за даний десяток.

Розібран[у] колгоспниками тяглову силу, при в[и]ступі Червоної Армії було більш-менш рівномірно розподілено між десятком і роздано окремим бувшим колгоспникам, які мали відповідні приміщення, для утримання коней чи волів.

Цей член десятка, у якого стояли віл чи кінь, мусив за ним доглядати і кормити.

Проте, тяглова сила, як правило, використовувалась на роботі в громадському господарстві.

І під час робіт тягла в громадському господар-

[Арк.] 3

стві турбуватись про нього і доглядати його повинен той член десятка, який безпосередньо цим тяглом працює.

На чолі громадського господарства стояв Голова господарства, який регулював організацію робіт і загадуванням на вихід на роботу в громадському господарстві.

Якщо член десятка, який мусив працювати у громадському господарстві тяглом десятка не мав у себе запасів фуражу, а тим самим не міг виконувати роботи разом з [т]яглом /бідні, вдови і т.ін./, то фураж на період їх роботи з тяглом в громадському господарстві мусив постачати всілому десятку.

В залежності від забезпечення десятка тяглом, відповідно використовувались і люди десятка.

Якщо десяток не був забезпечений в даній мірі тяглом, то люди переважно

використовувались на тих роботах, на яких можна було обійтись без тягла.

Доросле населення і підлітки, що їм минуло 16 років, мусили працювати щоденно при громадському господарстві, літом переважно на с.г. роботах, а зимою головним чином на прочистці доріг [і] т.д.

Праця розпочиналась зі сходом сонця і закінчувалась з заходом сонця.

Вимоги виконання агротехнічних заходів формально стояли на рівні з тим, як це було введено у практику в колгоспів.

Фактично ж правила агротехніки систематично пору-

[Арк.] 4

шувались як в силу недостачі тягла, так і в силу свідомого саботажу з боку агрономів і самих колгоспників, з тим, щоб шкодити німцям.

Як відомо, у зв'язку з виступом Червоної Армії значна частина урожаю 1941 р. була роздана населенню як зерном, так і снопами. Деяке населення розібрало саме після відходу Червоної Армії.

В громадському господарстві фактично залишився лише, засипаний сім[я]нний фонд, а також пізні культури, що їх до відходу Червоної Армії не встигли забрати.

По приході німців, останні, присутні, роздали і пізні культури селянам для уборки, а пізніше, тоб-то в осен[и], німцями була проведена кампанія збору й засипки посівного матеріалу за рахунок фондів колгоспників.

До відходу Черв[о]ної Армії 60% озимих культур було засіяно, а решта посівної площі засівалась уже під час перебування німців.

В силу такого стану, німці в тому куці, де я працював, у 1941 р. фактично не мали можливості у широкому масштабі одержати хліб, оскільки це означало виємку цього хліба з колгоспних дворів.

Звідси, вони головним чином, вивозили хліб там, де останніми не був розібраний і залишився по колгоспних коморах.

За роботу в громадському господарстві у 1941 р. будь-яка оплата німцями не провадилась.

Обліку роботи не велась.

Але починаючи з весни 1942 р., [в] зв'язку з тим,

[Арк.] 5

що бідніша частина населення, яка не зуміла себе забезпечити з осені харчами, почала голодувати, за розпорядженням німецьких властей Голови громадських господарств почали складати списки голодуючих осіб і видавати для них по 300 гр. хліба на особу.

Пізніше уже незалежно від голодування все населення, яке працювало в громгоспі

почало одержувати по 300 гр. хліба, як оплату за роботу в громадському господарстві.

Будьякої іншої оплати за весь час перебування німців на території Переяславщини не було.

Урожай 1942 р. за розпорядженням німецьких окупаційних властей уже збирали повністю громадським, і роздач[і] селянам ні хліба, ні фуражу не було.

Весь обмолочений хліб засипався в комори громадського господарства і в міру можливості вивозився до Німеччини.

Колгоспникам продовжували видавати по 300 грам головним чином просяного і ячменного борошна.

Жито і пшениця для постачання селян пайком не використовувались.

Колгоспники повинні були жити за рахунок одержаного 300 гр. пайка і з того, що вони збирали на присадибних участках.

На утримання тягла, закріпленого за десятком Громадське господарство не видавало нічого, і колгоспники повинні були утримувати за рахунок особистих запасів.

Так було протягом 1942 року.

[Арк.] 6

Після збирання врожаю у 1942 р. і закінчення польових робіт на мо[є]му участку, що я його обслуговував, село Мал[а]-Каратуль було Районою Земельною Управою обрано для запровадження німцями зе[м]ельних реформ.

І вже з січня місяця 1943 р. розпочали підготовчу роботу для розподілу землі окремим селянам.

Було складено списки селян на роздачу землі. Причому в списки були внесені ті господарства, які на думку німців, лояльно ставилися до німецької влади, і сумлінно працювали в громадському господарстві.

В першу чергу в ці списки були внесені поліцаї, а також і інші особи за рекомендаці[є] ю сільського старости.

В решті сіл, обслуговуваного мною куща, Воскресінське, Віненці, Лецьке, ця робота не провадилась.

В селі Мал[а]-Каратуль всього нараховувалось 282 двори і земельного фонду було понад 1250 га /точно цифри земельного фонду не пам'ятаю/.

Зі всієї кіл[ь]кості дворів с. Мал[а]-Каратуль у список на розподіл землі було включено понад 200 дворів.

Дворів 15-20 не було включено, в зв'язку з їхню неблагонадійністю, і 10-15 дворів з різних причин і мотивів відмовились від одержаних наділів.

Всередньому на двір німці визначали норму 4 га незалежно від кількості їдаків.

В такий спосіб німці здійснювали в цьому сел[і], так звану розенбергську реформу.

При розподілі землі не вся земельна площа була призначена для розподілу.

[Арк.] 7

Із землі, що підлягала розподілу, було виключено 130 га, які продовжували вважати земельним фондом громадського господарства.

Селяни розг[ля]дали цю реформу, як щось не стале, як тимчасове явище.

Особливо селян турбувало те, що був залишений фонд 130 га у громадському господарстві, призначення якого у майбутньому для них було незрозуміле.

Залишення фонду кращої землі, розміщеної близько від села, німці роз'яснювали селянам, [що] [це] запасний фонд для розподілу в майбутньому тим особам, які зараз перебувають в Червоній Армії.

Така «турбота» німців про осіб, які зараз воюють проти них, викликала підозру і недовір[']я з боку селянства.

Селяни в цьому вбачали, що напевно ця земля призначена для розподілу не між червоноармійцями, що прийдуть з армії, а між німецькими офіцерами, а можливо і для німецьких поміщиків.

Відповідно до підготовлених списків землю по дворах з розрахунком 4 га на двір почали ділити у квітні м-ці 1943 р.

Землю наділяли на 6-х полях, відповідно до існуючого сівообороту в колгоспі.

Причому кожному двору, [в] кожному полі наділявся відповідний участок землі.

В кожному полі земля наділялась за списком без обліку і якості.

Та земля, що від неї відмовились деякі селяни була

[Арк.] 8

включена до земельного фонду громадського господарства.

У квітні місяці 1943 р. виїхав землемір на поле і провів, фактично, розподіл на площі, відведені для передач[і] селянам.

Земля, що наділялась селянам, передавалась не у власність, а в тимчасове користування і могла бути відібрана в любий момент від того, що одержав наділ, якщо останній буде працювати не так, як це потрібно і не буде одержувати тих врожаїв, яких вимагали німці.

Оскільки селяни, що одержали по 4 га землі у власне користування, не могли обміняти землю за рахунок власних ресурсів,

було видано розпорядження про позичкову видачу до нового урожаю посівного матеріалу відповідно до прийнятих сівозмін з фонду громадського господарства.

Весняна посівна кампанія в с. Малий Каратувль уже проходила в двох напрямках. В першу чергу обсім[е]няли землю і збирали урожай з фондів громадського господарства і в другу чергу на наділених участках.

За розпорядженням німецької адміністрації в першу чергу вим наявним тяглом і робочою силою засівали землю громадського господарства, а по закінченні весняних робіт на землях громадського господарства було дозволено приступати до посіву на наділених землях.

Оскільки тяговою силою селяни не були забезпечені, то порядок посівних робіт проходив так: у першу чергу тягло давалось тим селянам, у яких стояло тягло і в другу чергу останнім. Причому, були такі випадки,

[Арк.] 9

що той двір, де утримувалося тягло, провадив роботи не на своєму участку в першу чергу, а в іншому десятку [в другу чергу].

Були ще й такі випадки, що коли підходив час для посіву, двір, де утримувалась худоба вимагав плату з решти десятка за уборку їхньої землі тяглом, яке вони утримували. Плата провадилась головним чином натурою, так би мовити на утримання худоби.

Той, хто на міг заплатити сів пізніше всіх, а дехто і зовсім не засівав.

У наслідок чого в 1943 р. деяка частина селян, особливо вдов і семей червоноармійців, не змогла засіяти всіх 4-х га, що було їм наділено.

Аналогічно до весняної-посівної кампанії була організована і уборочна кампанія.

В першу чергу було зібрано посів на землях громадського господарства, де були повністю зайняті і тяглова сила і робоча сила.

Після уборки в громадському господарстві селяни приступали до уборки своїх наділів.

На своїх участках кожний косовище провадив окремо і в термін, на якій він міг розраховувати.

Щодо вивозки з поля зібраного хліба, то в першу чергу возили ці господарства, у розпорядженні яких перебувала тяглова сила.

Зібраний хліб звозили на загальний тік і складали в загальну скирду, причому, в скриди складали так, що кожний урожай селянина виділявся від іншого. Дехто складав свій урожай окремо від загальної скирди.

[Арк.] 10

До цього загального току підвозили молотарку і розпочинали молотьбу зібраного

з наділів хліба так, як він був розкладений у скирдах.

Тут же на току стояла вага, на який зразу ж після обмолоту зважували зерно для погашення взятого на посівматеріал і зерно для забезпечення посіву озимих і ярих культур, а решту зерна забирав селянин додому.

Оскільки урожай був невисокий, то переважна більшість зерна залишалась тут у коморах громадського господарства.

Селяни між собою говорили, що соломка і половка нам, а хлібець німцям.

Щодо натуральної поставки з наділяної площ[і], то я не в курсі справи і не знаю як вона організовувалась.

Також як і весняна кампанія, провадилась і кампанія посіву озимих.

Поряд з наділом польової землі в розмірі 4 га кожний одержував присадибної землі до 1 га, причому наділ присадибного участка провадився недалеко від села.

Аналогічний поділ землі намічався до проведення в життя також в селі Мазінки, [мого участка, що я його обслуговував – перекреслено – Ред.], але в життя не був проведений: решта сіл мого участка продовжувала працювати в громадському господарстві.

Мені залишилось невідомим, як оцінили німці

[Арк.] 11

набутий ними досвід, проведення земельних реформ.

Селяни ж [в]ве[сь] час ставилися до цієї реформи принаймні байдуже і з приходом Червоної Армії без будьяких суперечок об'єдналися в колгоспи.

[Підпис]

Пустовойт.

[ДОКУМЕНТ 12]

[Арк.] 1]

Інв. № 63

ПД-42

СТЕНОГРАМА

спогадів Голови Переяслав-Хмельницького

Райвиконкому

тов. Батр[а]ка Петра Івановича

Бесіду вів Вчений Секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР – кандидат Економічних Наук Гак Д. В.

Стенографувала Ліщук Н. Н.

м. Переяслав-Хмельницький.
19.VII.1946 року.

Переяслав-Хмельницький район найбільший район по території.

Об'єднував 48 сіл. Мав 76 колгоспів з посівною площею 72 750 га.

До війни в районі працювала Текстильна фабрика на 10000 веретен з кількістю робітників 1 200, м'ятний завод, маслозавод, лісопильний завод, цегельний завод, взуттєва майстерня, кравецька майстерня, ремонтно-кузнечна майстерня, вишивальня, транспортне, артіль лозопл[е]тіння, промкомбінат, 2 парові млини та інші.

З наявних в районі 76 колгоспів – 71 колгосп обслуговувався 3-ма машин[н]отракторними станціями.

Як МТС, так і Колгоспи, Радгоспи були повністю забезпечені, як будівлями, так і транспортними засобами та сільсько-господарським реманентом.

В колгоспах до евакуації було 13468 коней, з них: робочих 7712, конеферм 10 з поголів'ям 680.

Великою рогатої худоби мали 76 ферм, з поголів'ям 10258, в тому числі корів: 3335, свиноферм 75 з поголів'ям 10250, в тому числі свиноматок 2050.

Овцеферм мали 60 з поголів'ям 10398, в тому числі ов-

цематок 7200.

Птахоферм мали 70 з поголів'ям 14620.

Бджолоферм мали 74, в яких 6275 бджолосемей.

МТС мали 220 тракторів та достатню кількість автомашин, комбайнів, молотарок та різного с.г. знаряддя;

До німецької окупації в нашому районі працювало 9 початкових шкіл, 32 неповносередні школи, II середніх, I педучилище, Райбібліотека, I дитяча Районна Бібліотека, I районний клуб, 7 дитячих садків, I дитячий будинок, 95 бібліотек на селах і 40 клубів.

Будьяких матеріалів про 1941 р., фактично, в районі не залишилось.

Є такі відомості, що в перший місяць війни, ще до відступу Червоної Армії, Воєнкоматом було закликано до рядів Червоної Армії від 10-15000 [осіб].

Населення району брало активну участь в спорудженні оборонних рубежів, а крім того була розгорнута в широкому масштабі робота по уборці врожаю і здачі хліба державі.

Німецька армія вийшла на лінію Дніпра, а в зв'язку з цим Переяславський район став прифронтовою половою.

Широкого розмаху набуло будівництво укріплень, а також вивозка зерна в глибокий тил нашої країни;

Уборка всіх зернових була закінчена, обмолот зернових був закінчений в значній мірі.

За відсутністю транспорту значна маса хліба залишилася в купах на полі й не була евакуйована.

З числа промислових підприємств району також не вдалося н[і]чого евакуйовати.

З числа МТС було евакуйовано лише Циблівську МТС

[Арк.] 3
яка була еваку[й]ована в Саратовську область в бувш. Республіку німців Поволж'я.

Після ліквідації так званого Київського оточення німці одержали в своє розпорядження в значній мірі як промислові підприємства, так і неевакуйований хліб, машин[н]отракторний парк з 2-х МТС.

Правда, Район[ова] партійна організація і Райвиконком за деякий час до вступу німців встигли роздати колгоспникам в рахунок оплати трудоднів значну частину не тільки обмолочено[го] зерна, але і снопами.

Також було роздано худобу /свині, птиця/, що дало можливість не тільки, з одного боку, підкрі[пи]ти селян-колгоспників, [але] утруднити можливість німцям все це вивезти до Німеччини.

За 2 роки господарювання німців населення району пережило багато жаклих днів.

За цей час фашистами розстріляно 1800 чол., повішено 12.

Серед числа розстріляних було 61 комуніст і 80 комсомольців.

За деякий час до евакуації керівництво району на одному із засідань Райпарткому намітило організацію партійного і радянського підпілля на території Переяславщини.

Дати засідання Район[ово]го парткомітету точно не пам'ятаю, але це було приблизно між 20-25 серпня 1941 р.

Було підібрано партійних і радянських активістів 350 чоловік.

В районі був призначений підпильний Райком на чолі

[Арк.] 4
з Лисенком і Секретарем Район[ово]го партійного Комітету Артюхом Т[и]мофеєм Кузьмовичем.

[В]есь актив, що залишався для підп[и]льно-диверсійної та партизанської діяльності,

був розбитий на окремі групи від 10 до 20-15 чоловік.

Були визначені місця базування і дислокації кожної групи.

Я зокрема, працюючи в той час Директором Циблівської МТС був також залишений для підпільної роботи як командир партизанського загону.

Моя група мала розміщатися в лісах Білоозірських і Ліпльавських дач.

В мою групу входили пом. політ Романко – бувш. робітник Циблівської МТС, Колод бувш. Голова колгоспу ім. Чапаєва с. Хоцьки, Заболотній бувш. Голова Сільради / тепер голова колгоспу ім. Чапаєва/, Панченко Голова Колгоспу І-е травня, Миколенко Голова Сільради с. Циблі, а також до моєї групи входило 2 чоловік з с. Комарівка, прізвища яких не пам'ятаю.

Моя група повинна була стати ядром.

Такі групи були організовані по Ковалинському лісі склад якої не пам'ятаю, [по] станції Переяславськ[ой]. На чолі групи [став] Директор Переяславського Заготзерно та Директор Студенківської МТС – Горовий, якого пізніше німці забрали і невідомо де діли.

Зокрема, щодо мене особисто, то моє залишення в Переяславському районі для підпільної роботи було відмовлено рішенням Бюро Район[ово]го парткомітету, участю Голови Голови Облвиконкому Костюка і секретаря Обкому Мішина.

Мені було запропоновано негайно евакуювати Циблівську МТС.

[Арк.] 5

Група, в якій я мав залишатися, пізніше влилася в 8-е партизанське з'єднання, на чолі якого стояв Примак і комісаром був Ломака.

Серед розстріляних і повішених було багато видатних робітників: Розовик, бувш. Прокурор, Місюра бувш. Директор Хоцьківського радгоспу, Сахно – бувш. Директор Переяславського Радгоспу, Лисенко – бувш. Голова Райвиконкому, який залишений був керувати підпіллям, Сахно Панас бувш. завідувач Заготскот, Побузиний бувший Народний суддя, Перемський бувш. Заступник Директора Переяславської МТС, Вакуленко бувш. голова колгоспу Червоний Шлях с. Виповзки, Зісман бувш. агроном по тютюноводству.

Особливо жорсток[і] були розправи з населенням єврейської національності.

[Четвертого] жовтня 1941 р., коли гестапо об'явою зігнало в подвір[я] текстильної фабрики все єврейське населення, в тому числі

стариків і дітей, зобов'язали взяти з собою найцінніші речі.

Після знущання над ними їх було вивезено за ріку Трубіж, в район єврейського кладовища і розстріляли.

Всього було розстріляно понад 800 осіб євреїв.

Підставою розстрілу найчастіше вважали заяви різних мерзотників, як це було в селі Соснова у 1943 р., де по заяві старости і поліція було розстріляно 19 чоловік серед яких 14-річний хлопчик – Чорнобай Г. за нібито зв'язок з партизанами.

[Арк.] 6

На станції Переяслав було повішено 6 громадян за те, що в час їх вартування було невідомо ким розібрано залізничне полотно.

Німці дійшли до того, що стали забороняти релігійні свята, вимагаючи щоб населення району працювало в громадських господарствах і в дні свят.

Зокрема, підчас хра[мо]вих і релігійних свят гебітскомісар власноручно збивав людей до крові.

В с. Помоклі гр. Болілого Федота було збито до крові гебітскомісаром за те, що той застав його за святковим обідом, а не на роботі.

Німці систематично влаштовували облави, як у Переяславі, так і по селах району, для виловлення молоді для відправки на роботи у Німеччину.

Шляхом загроз і облав німцям вдалось відправити до Німеччини 8000 чол., в тому числі по самому Переяслові 1128 чоловік, з них 63 комуністи і 1020 комсомольців.

Не звільнялись від цього старші учні і учителі, на яких гітлеровці та поліція полювали, з яких було послане по району: учнів 2500, учителів 86.

Для тих, хто відмовлявся їхати до Німеччини були утворені концтабори у Переяслові і с. Андруші, куди забирали їх, запирали і держали голодними по декілька дів, а після того відправляли до Німеччини.

Найбільші облави застосовували вночі на квартирах.

Під час відступу німців у вересні м-ці 1943 р. [слово нерозбірливо – Ред.] по району зібрали всіх чоловіків від 14 років і старших у м. Переяслав. Вони були зібрані на Княжий двір /Монастирський двір/.

250 чол. було розстріляно, решті вдалось втекти

[Арк.] 7

під час розправи.

[Серед] загиблих був і священник Курилко з с. Дем'янці, який передбачаючи свою

загибель особисто звернувся до гебітскомісара з проханням не розстрілювати, але гебітскомісар власноручно розстріляв його.

Дуже великої шкоди і руйнування зазнало від німецьких окупантів господарство району.

По неповним даним спалено і знищено по Переяславі 628 будинків, з яких 155 належить житловій Управі, 33 державних будинків і 440 приватних.

По селах знищено 2698 будинків.

18 населених пунктів зруйновано на 50% і більше.

Особливо пошкоджено с. Хоцьки, Козинці, в тому числі і Григоровка, в який спалено 354 будівлі, тоб-то всі до єдиної будівлі села.

Загони факельників-німців при відступі палили колгоспні будівлі, урожай, селянські хати, убивали худобу.

Знищено с.г. машин: комбайнів 62, тракторів 102, молотилок 112, автомашин 10.

Зруйновано всі промислові підприємства і артілі району, в тому числі текстильна фабрика, будівництво якої було закінчено в 1941 році.

Німці систематично грабували район, забираючи майже повністю урожай колгоспних полів.

Влітку 1943 р. ними було вивезено 58[3 – нерозбірливо, можливо 0 – Ред.]69 центнерів зерна, 87576 центнерів спалено в снопах, що становить урожай з 10947 га.

Забрано та знищено городніх культур – 3590 центнерів; картоплі – 800 центнерів, соломи 90701 центнер,

[Арк.] 8
табаку 210 центнерів, сіна 18000 центнерів, полови 21051 центнер.

Тим самим за задумом німців район мусив бути приречений на голодне існування і на знищення продуктивного тваринництва у зв'язку з знищенням кормів.

З числа 76 колгоспів по району – 69 колгоспів німці перетворили в так звані громадські господарства, а 7 колгоспів перетворили на 10-тихатки з наділом на кожний двір по 4 га польової землі та по 1 га присадибної землі.

За роботу в громадському господарстві німці фактично нічого не платили.

Тим, хто працював, давали пайок із просяного та ячменного борошна по 300 грам хліба, а на утриманців по 100-150 грам.

Завдяки саботажу з боку колгоспного селянства і небажання їх працювати на німців, по району мало місце систематичне зменшення посівної площі.

У 1943 р. посівна площа становила лише 53000 га проти 72000 довоєнної посівної площі.

Німці забороняли [проводити] будьяку культурно-освітню роботу.

Всі приміщення культурно-освітніх установ були зайняті під житло німецьких частин та поліцейських участків.

Школи району були перетворені на 4-хрідки, які через відсутність палива працювали не систематично.

У 31-й школі спалено і зруйновано 42 будівлі на суму 1785176 крб., в 39 школах спалили різного інвентаря та наочного приладдя на 615894 крб., по 34 школах

[Арк.] 9
пограбовано і знищено навчального приладдя на 652381 крб., по 29 школах знищено бібліотек вартістю на 168012 крб.

Всі клуби були закриті.

Цілком знищена районна Бібліотека, що мала 25000 книг.

При відступі німці знищили 2-хповерховий будинок Поліклініки та аптеку.

По 2-х Радгоспах знищено різних будівель, транспорту, матеріалів, худоби на суму 4290287 крб.

По МТС збитки становлять 4 мільйони, по тресту лікувальних рослин – 1548750 крб.

Німецькі окупанти знищили лісу 366 га суцільною рубкою та виборчою – 128 га на суму 2071773 крб.

Забрано та знищено по району тваринництва: коней 1385 голів, свиней 1336 шт., птиці 24446 шт., великої рогатої худоби 2156, овець та кіз 6302, і бджолосімей 10732.

На селян під час німецької окупації накладали податки.

Від корови треба було здати до 800 літрів молока з господарства 180 штук яєць, 98 клгр. м'яса.

Від працездатного вимагався особливий податок в сумі 150 крб. /подушно/.

Введений був податок від собаки по 150 крб.

На 3 двори дозволялось забивати 1 свиню.

За [не сплачування] податків відбирали корову і накладали штраф.

м. Переяслав звільнила Червона Армія 22-го вересня 1943 року.

[Арк.] 10
Населення району з перших днів визволення від німецьких окупантів взялось до відбудови народного господарства і житлових приміщень.

Силами будівельних бригад відремонтовані підприємства, які почали вже свою роботу.

Так наприклад, лісопильний завод, обоворемонтний, кузнечний, слюсарний,

цв'яховий цехи; держмлин, з потужністю 25 тонн на добу, шкіро завод з потужністю 300 пар чобіт на місяць, взуттєва [артіль], що виготовляє 100 пар нових чобіт, а 200 пар ремонтує в місяць; кравецька артіль, що виготовляє в місяць 50 одиниць; цех миловарильня з потужністю 1 тонна мила на місяць; лозоплетільна артіль, що виготовляє 150 штук кошиків на місяць; вервовочний цех, перукарня, салотопка, електростанція, дві їдальні, що обслуговують 179 чоловік, [цегельний] завод.

В стадії організації знаходиться текстильний цех, бойня, кулінарський цех, ковбасний цех, цех безалкогольних напоїв.

По колгоспах, з дня визволення району від німецьких окупантів посіяно озимих: жита 5468 га, пшениці 485 га, по Радгоспах посіяно жита: 22 га, пшениці – 29 га; на садибах колгоспників – жита 465 га, пшениці – 40 га. А всього посіяно озимих разом з тим посівом, що проведений до звільнення району – 20843 га, з яких жита 15964 га і пшениці 4379 га.

Разом з тим проходив процес відбудови тваринницьких ферм у колгоспах.

У колгоспах всього коней – 6480, з яких робочих 5298.

Відбудовано у колгоспах ферм великої рогатої худ-

[Арк.] 11

доби: по 55 колгоспах з поголів'ям 2829 голів, в тому числі корів – 57, проти плану 71 ферми та залишених на І.Х.43 р. 938 голів; свиноферм по 24 колгоспах з поголів'ям 268, в тому числі свиноматок 32, проти плану 48 ферм та залишених на І.Х.1943 р. 44 голів; птицеферм по 55 колгоспах з поголів'ям 6048, проти плану 71 ферм, а на І.Х.43 р. птиці у колгоспах не було; по 10 колгоспах було 275 бджолосімей.

Проведено контракцію телят в кількості 3103 голови проти плану 2780 голів; свиней 292 голови, проти плану 300 і птиці 10898, проти плану 10000.

Успішність коней проведено вже по 56 колгоспах.

По колгоспах також збільшилась кількість с.г. інвентаря, а саме: плугів – 2411 шт., сівалок зернових – 190 шт., культиваторів 1489 шт., борін залізних – 700 шт., борін дерев'яних 1234 шт., возів – 1834 шт., саней – 1554 шт.

Крім того, виготовлено нового с.г. реманенту, а саме: борін дерев'яних 12, ярм – 60, возів – 8, саней – 21.

Поряд з відбудовою колгоспів іде відбудова культурних установ.

Відновили свою роботу 9 початкових шкіл, [8 – нерозбірливо, можливо 3 – Ред.]0 неповно-

середніх, 10 середніх, працює Педучилище, Райбібліотека, Райклуб і Дитсадок.

В селах району відкрито 17 клубів, 12 хат-читалень, організовано 7 гуртків самодіяльності. В районі працюють 3 лікарні, 1 поліклініка, 9 лікарських участків, 40 фельдшерсько-акушерських пунктів, 3 бані.

Зруйновані мости німецькими окупантами уже відбудовані.

[Арк.] 12

Кращі люди в районі, які самовіддано працюють по відбудові колгоспного господарства такі: Хобта Олена, ланкова колгоспу ім. Шевченко с. Гланишова; Стоян Д. Г. – Зав. ферми ім. Петровського с. Дениси; Козуб Даша – Зав. ферми колгоспу І-е Травня с. Положаїв; Черноштан Федір – доглядач бугаїв, організатор ремонту приміщень колгоспу І-е Травня с. Положаїв; Хобта Василь – Зав. ферми колгоспу ім. Шевченка с. Гланишова; Тищенко Данило – Голова колгоспу ім. Петровського с. Дениси.

По колгоспу [ім. Петровського с. Дениси] виконано повністю хлібопоставку 1273 цент., а також виконано і план хлібозакупки.

Організовано 4 тваринницькі ферми.

План контракції худоби – перевиконано.

Ходько Гнат – тракторист Хоцьківської МТС забезпечує безперебійну роботу тракторів.

[Підпис]

Батрак.

[ДОКУМЕНТ 13]

[Арк.] 1]

ПД-3

СТЕНОГРАМА

спогадів про перебування німців у м. Переяслав Директора Переяславської Середньої школи № 1 Івахи Федора Івановича¹.

Бесіду вів Вчений секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР кандидат економічних наук Гак Д.В.

Стенографувала Ліщук Н.Н.

¹ Основна частина документу опублікована: Дунайна І. Стенограма спогадів про перебування німців у м. Переяславі директора Переяславської середньої школи № 1 Івахи Федора Івановича / Ірина Дунайна// «Невідомі сторінки історії нашого краю». Примусова праця на Переяславщині у 1941-1943 роках. Спогади, документи, факти. Редактор-укладач Ольга Фурманова. – Київ, 2013. – С. 65-70. Оригінал документу знаходиться: Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» – Основний фонд. – ПД-3. – 8 арк. Текст стенограми публікується з оригінального документа без поточної зв'язки, можливі окремі неточності.

м. Переяслав-Хмельницький
19.VII.1946 р.

Я народився у 1902 р. Закінчив Київський Інститут Народної Освіти, біологічний відділ. Працюю на педагогічній роботі 18 років. У Переяславі працюю з 1931 р.

До війни м. Переяслав хотіли зробити не тільки с.г. районним центром, а й промисловим.

У м. Переяслав побудували 2 текстильні фабрики, на яких повинно було працювати не менш 2000 робітників. У м. Переяславі було 5 промислових артілей /швецька артіль ім. Куйбишева, кравецька, лісопильна і стельмашня майстерня/.

У м. Переяслав було 2 млини, електростанція, артезіанський колодязь, готель, магазин.

Населення до війни у м. Переяслав було 10-12.000 чол.

У місті було 2 середні школи і одна неповно середня, Педучилище, с.г. школа, вечірня середня школа для робітничо-селянської молоді, постійні курси бригадирів тракторних бригад і шоферів .

Місто мало 4 дитячі садки, побудовані за останнім

[Арк.] 2
словом техніки, із низ 2 належали промкооперації.

Була чудова лікарня на 4 корпуси, поліклініка /2-х поверховий будинок/, дитяча консультація.

Переяслав, не дивлячись на те, що був віддалений від шляхів сполучення жив повнокровним життям.

Місто мало міський театр, звукове кіно. В школі було і своє звукове кіно, яке обслуговувало і район.

У 1941 р. почалась війна.

М. Переяслав готувалось до оборони.

Населення на березі Дніпра рило протитанкові канали, робили укріплення і інше.

Був створений винищувальний батальйон до 60 осіб.

На чолі цього винищувального батальйону стояв Начальник НКВД Борщевський.

Я також був зарахований у цей батальйон.

Крім винищувального батальйону населення Переяслава що не входило в цей батальйон проходило підготовку в лавах народного ополчення, а в разі потреби разом з винищувальним батальйоном виїжджали на операції.

Місто набрало воєнного вигляду.

Була проведена добра маскувальна робота.

Працював Осовіахім, який керував Штабом протиповітряної оборони.

Під керівництвом Осовіахіма на випадок бомбардування, повітряної тривоги в установках були створені бомбосховища, газосховища, сигнальні пости, спостерігальні пости.

При кожній установі була організована санітарна дружина, протипожежна дружина, що повинна була тушити пожеги під час бомбардування.

У м. Переяславі стояли військові частини, місто набуло

[Арк.] 3
воєнного характеру.

Всі промислові артілі виконували військові замовлення: маслозавод, лісопильний завод і інші.

Школи працювали нормально до останнього дня /17-го вересня/.

Деяка частина винищувального батальйону була евакуйована.

Німці вступили в м. Переяслав 17-го вересня 1941 р. о 3 чи 4 год. дня.

Червона Армія відступала надто організовано в м. Яготин на Переяслав, в той час як ми думали, що відступ Червоної Армії буде з боку Дніпра.

М. Переяслав було німцями обстріляне мінометним вогнем 17-го вересня 1941 р.

У наслідок обстрілу були жертви серед мирного населення /був поранений один військовий/.

Багато будинків було побити мінами.

Була сутичка німецьких частин, які вступили в Переяслав з частинами Червоної Армії, за 6 кілометрів від Переяслава, в бік Харківців.

Були жертви з боку німців, так і наших.

С. Харківці було наполовину спалено німцями, за те, що там перебували червоні частини.

Частина винищувального батальйону відійшла до м. Борисполя з Червоною Армією і, потрапивши в оточення, повернулася назад.

Відійшовши частини Червоної Армії до Борисполя також потрапили в борщовське оточення.

Протягом 2-3 днів точилися жорстокі бої.

Мотомеханізованим частинам удалося прорватися в

[Арк.] 4
напрямку на Яготин і Полтаву.

По ліквідації цього оточення німці полонених погнали у м. Яготин і Переяслав, де розмістили їх в приміщенні Текстильної фабрики і Педучилище.

Ранені червоноармійці були без медичної допомоги.

Лікарям, які теж потрапили в полон, було доручено лікувати хворих, але медикаментів не було.

Ранені пролежали в Педучилищі 3 дні, з яких багато померло.

Населення полоненим приносило їжу, як картопля, хліб, молоко, але пронести їжу було дуже важко. При першій спробі передати полоненим їжу німці розстрілювали.

В текстильній фабриці м. Переяслава було 10.000 полонених, в с. Підварки до 7.000 полонених.

З цих полонених вибирали на розстріл. Очевидно, вони на їх погляд були не надійні.

У м. Переяслав є така братська могила, де поховано 2 жінки і 6 чоловік, розстріляних німцями.

Німці показали своє людиненависництво.

Про те, що писала наша Преса як поводитися німці з нашим народом, ми все відчули на своїх спинах і побачили у Переяславі.

Так починаються для Переяслава чорні дні.

Полонених, яким удавалося задержатися на селах, жандармерія і гестапо всяким способом забирали їх.

Гестапо проводило реєстрацію населення і жителям даного села видавало довідку.

Кому із полонених не вдавалося взяти тієї довідки то його забирали у гестапо, звідки він уже не повертався.

[Арк.] 5

Кожного дня німці вивозили на Заальтицьке кладовище людей і там розстрілювали їх.

Це був тяжкий період.

Розстрілювалися молоді, здорові люди, сповнені жадою до життя.

Так очищали німці район від небажаних для них елементів.

Пізніше німці провели реєстрацію членів партії.

Деяких членів партії було розстріляно, як Побузинного /бувш. Суддю переяславського суду/, Шелеста.

Решту було відпущено, але взято на облік.

6-го серпня зібрали все єврейське населення і закрили в приміщенні текстильної фабрики. При чому коли їх забирали, оголосили, щоб брали з собою найцінніші речі і зимовий одяг, бо їх будуть висилати на роботу.

Над ними німці знущалися: заставляли танцювати, співати, один одного бити, в той

момент, коли люди були в тяжкому стані і переживали за свою невідому долю.

З текстильної фабрики їх під конвоєм погнали на Заальтище, де вже були приготовлені дуже глибокі ями.

Поставили їх в ряд і розстріляли з кулеметів, причому офіцери СС розстрілювали з наганів.

Забито 600 чоловік. Була набита повна яма жінками, стариками, дітьми; кров виступала на поверхню землі

[Арк.] 6

довгий час.

Зараз там знаходиться братська могила.

Тих, кого їм не вдалось забрати того ж дня поступово жандармерія і поліція виловлювала і розстрілювала. По приході німців тижнів через 2 провели роботу по організації міського самоврядування.

Виборів не було, а призначали.

Скликали людей і оголошували склад міської управи.

На голову міської управи був призначений Виноградний Калістрат Павлович, потім його замінив Іщенко, а Іщенка замінив Лях.

Виноградний був старік років 50, служив до війни у Стражасі; Іщенко був націоналіст, бувш. Агроном, а також був учителем /репресований/; Лях був теж учителем.

Виноградного замінили на Іщенка тому, що останній віддавався їм всією душею.

Це були всі «обіжені» Радянською Владою люди.

У м. Переяславі вони до війни не працювали.

Після утворення міської управи, була створена поліція. Укомплектована вона була з таких «обіжених» людей, а саме: розкуркулених в минулому і взагалі людей, що виявляли якість незадоволення.

Попадали туди і кандидати партії, як Шахорос, який до війни служив в НКВД.

На чолі поліції стояв німець, а його заступником був Лисенко, бувш. Начальник паспортного стола Міліції.

На судовому процесі поліцаїв після визволення Переяслава від німецьких окупантів, виянилось, що він стояв за на-

[Арк.] 7

родні інтереси, але цього не могло бути, бо при ньому були розстріли.

Помер Лисенко від туберкульозу ще під час німецької окупації.

Нікелін, що став пізніше заступником начальника поліції, був жандарм в повному розумінні цього слова.

Була організована і районна управа.

На старосту районної управи призначили Тищенко. Він був старостою всього 2 місяці, потім його німці заарештували ніби за те, що він брав хабарі. Пізніше його випустили.

Старостою районної управи став Перепічаєнко, що і прослужив до кінця німецької окупації.

Перепічаєнко був нагороджений німцями за вірну службу і відданість їм.

При Радянській Владі Перепічаєнко був засуджений за націоналістичні погляди і ідеї. Під час того як він був старостою були розстріляні євреї і полонених. Він брав участь в банді Шкуро, а також говорили, що він був бендеровець. Перепічаєнко мав спеціальність агронома.

Перепічаєнко провадив всі міроприємства німецької влади по організації громадських господарств, закріпачення людей, вигнання людей до Німеччини.

Для відправки в Німеччину відбирали переважно молодь.

Міською Управою був виданий наказ про те, що всякий громадянин, що зустрічається з німцем мусить скидати шапку і вклонитися. Хто не скидав шапки при зустрічі з німцем був битий.

Сам гебітскомісар бив декілька разів, причому бив

[Арк.] 8

носками чобіт.

Пам'ятаю такий випадок: коменданта міста хтось з учнів штовхнув, він зайшов в міську управу і сказав Іщенко: «Хто кого завоював? Ми вас, чи ви нас? Ви не вмієте ще ходити по тротуарах.»

Того дня появився наказ, що при зустрічі з німцем не тільки вклонитися, а обходити його подальше щоб не штовхнути.

Був виданий закон про те, щоб всі виходили на роботу і своєю працею помагали німецькій армії, яка визволила від більшовизму.

Помагати не тільки працею, а й продуктами харчування.

На населення накладали податки.

Той, хто мав корову, мусив здавати до 800 літрів молока, від 1 куриці – 50-80 штук яєць та ін.

Хліб, тим, що працювали в установах видавали через споживче товариство по списку 200-300 грам.

За всяку розмову проти німців вели великий утиск і репресії.

Тюрми і каземати заповнювалися людьми.

Проходили страти.

У 1941 році повісили бувш. Голову Сільради із с. Панфілов –Чорненького.

Біля нього німці повісили дощечку, де було написано, що він бандит, диверсант, жидо-більшовик.

В нього знайшли зброю, вибухові речовини /тол/ /при відступі Червоної Армії членам партії і Головам Сільради залишали зброю/.

Потім повісили ще 2-х – Туровського із

[Арк.] 9

с. Виповзки /Директор школи/ і був. голову сільради із с. Виповзки.

Коли прийшли німці Туровський був обраний старостою села, а бувш. Голова сільради був обраний головою громгоспу.

Наші частини залишили у них зброю, яку вони закопали, а не здали по приказу коменданта.

І коли знайшли у них зброю, їх було повішено.

Повісили також Шевченка – начальника пожежної команди.

У 1943 р. у березні місяці, як німці відступали від Сталінграда, у Шевченка був вечір, на якому був присутній перекладач гебітскомісар /виходець з республіки німців Поволж'я/.

На цьому вечері Шевченко сказав: «Хай живе Червона Армія. Німці мажуть п'яти». Про це доповів перекладач гебітскомісар і Шевченка взято в гестапо. Він був повішений.

В той день повісили 11 чоловік на станції.

Для вартування дороги вигнали населення, але в цей період партизани підірвали залізничну колію. За це 11 чоловік повісили німці на телеграфних стовпах.

У 1943 р. зібрали всіх комуністів і невідомо де їх діли.

Що можна сказати про гебітскомісаріат.

Гебітскомісаріат був утворений через два місяці як прийшли німці.

Він охоплював Переяславський, Бариспольський, Березанський і, мабуть, Бариспольський райони.

Сам гебітскомісар Арат був СС, самодур років 30-35, сама злюща гітлерівська собака, якої не може бути гіршої.

Як тільки його не привітаєш, бив кулаком в обличчя,

[Арк.] 10

не вийдеш на роботу – в обличчя, не так робиш – в обличчя кулаком.

Люди повинні були працювати якомога більше для німців.

Населення святкувало лише три великі свята: Різдво, Паску і Вознесіння.

У церквах, хоча німці їх відкрили, служилось тільки на ці великі свята.

Населення святкувало і традиційні свята.

Збиралися у церкву дуже рано, але не спить уже гебітскомісар і жандармерія.

Базар німці вважали місцем прогулянок.

Люди збиралися на базар ще до сходу сонця, поки пан спить.

Але іноді він заставав людей на базарі.

Тоді починається на базарі паніка: баби втікають з переляку, наскакують на глечики з молоком, сметаною, б'ють яйця.

Поліція оточує базар з собаками, звідки баби вже не можуть вирватися.

Гебітскомісар з усмішкою переможця говорить про те, щоб вони не втікали, бо він хоче з ними поговорити.

Розказує їм, що треба працювати і що базар може бути лише в встановлений ним час.

Часто людей, що оточували на базарі забирали до Німеччини, або в держгосп.

Гебітскомісар з перекладачем часто «полювали».

[Арк.] 11

Одного дня пам'ятаю вони полювали за собакою.

Собака біжить через селянські городи, а вони вверх за нею. Відкрили сильну стрілянину. Селяни полякалися і поховалися. Нарешті собака була убита. Так як вони «полювали» по городах, то опинилися в одному селянському дворі, ворота якого були закриті. гебітскомісар кричав на господаря щоб він відчиняв ворота, але ніхто не відгукнувся. Тоді гебітскомісар б'є вікна в будинку. Нарешті переводчик відкрив ворота і вони їдуть далше.

Гебітскомісар жив спочатку в будинку НКВД, а потім забрав приватний будинок в одного громадянина, а власника будинку Мільтяна – вигнав.

Гебітскомісаріат розміщався в с.г. школі.

За невихід на роботу селян били.

Селян манили тим, що землю дадуть у власність, якщо будуть добре працювати.

У деяких селех розділили землю між селянами, але урожай звозили до загальної скирди.

Коли хто і надіявся одержати землю, то його надії розвіялися.

Він побачив, що німцям вірити не можна.

Проти знущань і терору німців виникає незадоволення селянства.

З'являються партизани.

Партизани провадили нічні операції в селах.

Особливо активна діяльність партизанів розпочалася на весні 1943 року.

Під час сталінградських боїв ми з німецької преси могли дещо дізнатися про те, що положення їх було пога-

[Арк.] 12

не.

Все населення слідкувало з напруженням хто візьме Сталінград

Ми знали ще з часів громадянської війни, що місто Сталінград буде місцем перелому, що Червона Армія прикладе всіх зусиль, щоб не здати Сталінград.

Вірили в перемогу Червоної Армії.

Населення знало, що німцям тут не бути.

З листівок дізнавалися, що під Москвою і Ростовом німці потерпіли поразки і були вщент розбиті.

Німці оголосили, що у м. Сталінграді взято 22 квартали і що Сталінград буде взятий.

Але через два-три дні виступає Гітлер і говорить, що ми не будемо повторювати нового Вердена, що далше наступати на Сталінград немає рації й що німецьке командування находить потрібним відступити.

Через деякий час було відомо, що під Сталінградом в оточення попала 6-а армія Паулюса і була розбита.

Посіялась паніка між угорськими, італійськими, румунськими частинами, а також і серед німців. По їх вчинках можна було зрозуміти, що німці відступають.

У лютому-березні 1943 року з Яготинського заводу було вивезено устаткування. У м. Переяславі все було упаковане і приготовлене до евакуації.

Коли німці взяли назад Харків, то евакуація задержалась на декілька місяців.

Молодих, здорових людей мобілізували до Німеччини на роботу.

[Арк.] 13

Мобілізували з 1920 по 1925 р.р.

В школі, де я зараз працюю директором збирали молодь з усього району, під'їжджали машини з поліцією, відвозили на станцію для відправки у Німеччину.

16-го вересня 1943 р. вийшов приказ гебітскомісара про те, що все населення мусить бути евакуйоване з м. Переяслава, що з собою повинні взяти худобу, цінності і навіть брати у того худобу, хто не евакуюється.

Для підготовки до евакуації дали 2 дні.

Попереджали, що хто не евакуюється через 2 дні буде розстріляний.

Ясна річ, що населення евакуюватися і не думало за винятком прибічників гебітскомісара.

Я зі своїм сином /16 років/ вийшли 18 березня з м. Переяслава.

В основному з м. Переяслава вийшли чоловіки.

З 18-го вересня 1943 р. німці почали палити місто.

Спалили ветамбулаторію, с.г. школу, де розміщався Гебітскомісаріат, поліклініку, пошту, телеграф, текстильну фабрику, медшколу, дитсадок.

Чоловіки, які не вийшли з міста, а також із району були зігнані в монастирський двір / жандарми називали його «Рів'єра»/.

Монастирський двір був обнесений дротом. Зібрали до 300 чоловік і в льох на 20-25 хотіли їх туди загнати.

Серед них були учитель Олексенко, лікар Палатний Ілля.

Але люди у льох не пішли, бо їм здалося, що в ньому газ, вони зрозуміли, що їх хочуть отруїти.

Швець вихватив замок і ударив ним жандарма по голові.

Гебітскомісар дав розпорядження стріляти. *[Арк.] 14*

Між заарештованими був священник Курилко, який підняв угору руки і став на коліна, благаючи не розстрілювати їх.

Але перший постріл заставив замовкнути йогою.

Розстрілювали з автоматів.

Декому пощастило втекти, а решту посадили в льох.

Вночі з льоху перевели їх у сарай. Половину з арештованих розстріляли, а другу половину на Дарницю погнали.

Із Дарниці декому вдалося втекти.

На княжому дворі було вбито до 200 чол.

21-го вересня вступили наші війська у м. Переяслав без бою.

Трупи рідні забрали, а у кого не було рідних – хоронили їх люди. Викопали братську могилу, де поховано до 50 чоловік. Це були, головним чином, полонені узбеки і татари.

Так закінчилися чорні дні німецької окупації.

22-го вересня уранці почалася бомбардировка.

На Переяслав налітало по 60 літаків / через Переяслав проходили війська Червоної Армії/.

Те, що було недоспалено німцями, розбили бомби. При бомбардирові загинуло 60 осіб мирного населення.

Люди повтікали в оточуючі села.

Букринський плацдарм завоювали у той самий день. Через добу навели мости і більше 3000 осіб мобілізували на роботу для побудови їх.

Після того, як фронт відійшов від м. Переяслава населення повернулося до міста і розпочало відбудову

[Арк.] 15
міста і народного господарства. В цій роботі мені припала львіна доля, як першому голові міської ради депутатів трудящих.

Підпис

Іваха

[ДОКУМЕНТ 14]

[Арк. 1]

Інв. № 16

ПД-16

СТЕНОГРАМА

спогадів колгоспника с. В. Букрин
Коломійця Дмитра Мартиновича.

Бесіду вів Вчений Секретар Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР – кандидат економічних наук ГАК Д. В.

Стенографувала Ліщук Н.Н.

пристань Переяслав.
20.VII. 1946 року.

Я народився [в] 1896 році. Освіта – 3 класи початкової школи. В с. Великий Букрин живу безвиїз[но].

Наше с. Великий Букрин розміщається трохи вище пристані Переяслав і тягнеться понад Дніпром на відстані 3-4 кілометрів.

Після нападу німців на Радянський Союз 22 червня 1941 р. наше село вони зайняли в середніх числах липня /точно дати не пам'ятаю/.

Рухались вони до нашого села з боку Кагарлика зразу ж вийшли до лінії Дніпра, де стояли вони 2 місяці, раніш чим зуміли переправитись на лівий берег Дніпра.

Наші війська з приходом німців відступили на лівий берег Дніпра, де вони займали лінію оборони до середини вересня.

Після того, як німці з'явились у наше село, прийшовши частини Червоної Армії зав'язали з ними бій і відкинули їх від нашого села.

Про[те], після того як німці відійшли частини Червоної Армії також переправились на лівий берег Дніпра.

Створилось таке положення, що днів 5 в селі не було ні німецьких військ, ні наших військ.

[Арк.] 2

Пригадую такий випадок з цього періоду.

Після того, як була завершена контратака нашими військами і німці виступили із села, до мене на квартиру прийшов поранений червоноармієць, який у розмові сказав, що він родом із Чкаловської області. Я йому дав переодягтися і порадив оскільки наші війська відступили на лівий берег Дніпра, здатися у полон. Але він відповів: «Таким паразитам у полон не здамся». Він мав при собі 3 гранати.

І тільки то він встиг вийти від мене, як з'явилась німецька розвідка, яка оточила його і примусила підняти руки догори. Знайшовши в нього 3 гранати, німці розстріляли його.

Після цього зайшли до мене в хату і, підозр[юючи] мене також за воєнного, розірвали на мені піджак і штани для того, щоб пересвідчитись. І побачивши, що на мені [не] воєнне обмундирування, а власне, залишили мене в покої.

Потім почали робити обшук. Знайшли дві хлібини, 30 шт. яєць, півтора пуди меду і забрали з собою.

Потім остаточно німці вступили в наше село.

Першим організаційним заходом було призначення старости. На старосту обрали Коломійця Сергія Васильовича, який перед відступом німців – останніми був розстріляний за зв'язок з партизанами.

Протягом першого місяця селяне с. Великий Букрин продовжували збирати хліб. Німці не перешкод[ж]али в цьому.

Коли було щось потрібне німцям, вони попереджали про це старосту і через нього забирали, що їм необхідне було.

Згодом, коли німці роззнайомились і впевнились у

[Арк.] 3

своїй сталості, почали брати самостійно, що їм потрібно [було,] у кожному селянському дворі.

Через місяць після їхнього приходу, ми були німцями вислані на 20 кілометрів в тил, де ми і перебували протягом I місяця.

Не пам'ятаю якого це було числа. Німці оголосили населенню села, щоб на призначену годину дня, село було повністю очищене від жителів.

Дехто з жителів забрав при евакуації худобу і більш цінні речі, але значна частина, крім дітей і самого необхідного, нічого не взяла і залишила в селі.

Залишилась в селі худоба без нагляду. Ходила по городах і по полях, оскільки німці на той час в неї не мали потреби.

Після того, як німці форсували Дніпро і лінію фронту відійшла від Дніпра, нам було дозволено повернутися назад в своє село.

Першим заходом німців після нашого повернення у село [була] організація осінньої посівної кампанії.

На кожний двір було виділено по пів га землі, яка повинна була обов'язково засіяна власним насінням.

Коли хто-небудь не спроможний обробити цей участок землі, староста села організувала йому допомогу.

Після того, як лінія фронту відійшла від Дніпра, німців в селі не залишилось, і наше село одержувало розпорядження від Ходорівського коменданта Шльобінського.

Подібно до осінньої кампанії була проведена у нас і весняна посівна кампанія.

[Арк.] 4

Німці об'явили про те, що хто скільки засіє, то буде вважати за своє.

Селяни повірили німцям і засівали всю посівну площу. Навіть де і раніше не сіяли, тепер було засіяно.

Оскільки у нас землі взагалі мало, проте дехто умудрився засівати по 3-4 і навіть 5 га.

Але коли прийшла пора уборки, німці звеліли [в]весь урожай звезти до одного місяця і об'явили громадським.

Коли дядьки почули про це, то дуже неохоче пошли на звозення урожаю на громадський тік.

Фактично кожний звіз тільки незначну долю урожаю.

Зокрема, в мене було з 4-х га до 40 кіп хліба, але я привіз на загальний тік не більше 10 кіп, а решту залишив для себе і молотив самостійно.

За таким прикладом пішла переважна маса населення.

Хо[ча] німці і вважали себе мудрими, а проте наші дядьки були хитріші.

Частину з обмолоченого хліба німці забрали до комори, а посівний матеріал роздали дядькам для посіву.

А взагалі дядьки брали хліба, хто скільки зміг.

Громадське господарство, хоча офіційно і існувало, проте загального земельного фонду не було, а також не було загадування на роботу.

Кожний працював на захопленій ним землі.

Працював так, як йому здавалось краще і в ту пору, яка для нього була краща.

Нагляду над роботою не було.

[Арк.] 5

Починаючи з осені 1942 року, в нашому районі почали з'являтися партизани.

В партизанах перебував і брат моєї жінки, який до війни працював головою сільради,

головою колгоспу і перебував членом ВКП/б/. Після того, як його німці почали переслідувати, він пішов у партизани. Прізвище його Коломієць Олекса Іванович.

Часто партизани заходили до мене і оскільки у мене були достатки нічого, у мене підкормлювались.

Зима 1942-43 р.р. вже стала трохи сутужніша.

Німці почали широко практикувати набір робочої сили у Німеччину, а також мобілізувати на інші роботи.

Нам доводилось спасатися від цього.

Я, в одній з Дніпровських круч, викопав собі тунель, де в разі будьякої небезпеки ховався з своєю родиною.

Такі тунелі були пороблені і іншими.

Весною 1943 р. у нашому районі партизани ще більше активізувались.

Вони вибрали місце свого розташування цегельний завод, звідки робили свої операції.

Пізніше німці дізналися про їх місце розташування і спалили цегельний завод.

Це був зародиш партизанського з'єднання ім. Чапаєва.

Зв'язок [від] партизан[ів] підтримував [з] мешканець[ями] нашого села Вітряк Данило Артемович.

Хто був командиром партизанського загону я не знав.

У почоті у нас було ім'я тов. Вітряка.

Весняна кампанія 1943 р. нами була проведена за при-

[Арк.] 6

кладом 1942 р.

Кожний засівав захоплену ним землю.

Протягом літа діяльність партизанів ще більше активізувалась.

Періодично вони насакували на молочні пункти, зруйнували їх, а одного разу навіть був наскок на цукровий завод в Пиях, де вони забрали головні машини і вивезли звідти сахар.

Але наше село ні партизани, ні німці особливо не турбували.

З початком уборочної кампанії ми встигли закінчити косовицю всіх хлібів.

Дехто звів хліб на загальний тік, а де-хто залишив на полі.

Але вже в серпні м-ці 1943 р. наближалась лінія фронту до Дніпра.

Червоні частини форсували Дніпро і зайняли правий берег Дніпра в районі села Великий Букрин.

Наше село декілька разів переходило з рук в руки.

І після того, як німці остаточно село захопили, був виданий наказ про евакуацію нашого села на 20 кілометрів від лінії фронту.

Коли червоні частини вийшли на Букринський плацдарм, наша авіація скинула парашутний десант, який мусив був висадитися в районі села Грушів, але помилково був викинутий в наше село і якраз на лінію фронту. Парашутний десант німцями був знищений, а село частково німці спалили /згоріло 12 дворів/.

[Арк.] 7

При евакуації нашого села німці відібрали молодих хлопців і дівчат для земельних робіт, а всі старші покоління і діти були вислані.

Евакуація робилась так поспішно, що навіть Міщенко Мотря [Апанасівна – виправлено на Опанасівна – Ред.] з своїх 3-х дітей зуміла захопити тільки 2, а 3-є грудне залишилось на попелищі, де воно і загинуло.

Нас було евакуйовано у с. Дударі.

І коли ми підійшли до цього села, то виявилось, що це село також підлягало евакуації.

Селяни Великого Букрина розбрелись хто куди.

Я зокрема пішов до свого зятя у село Пії, де і був до лютого місяця 1944 року.

Після вигнання німців з лінії Дніпра, ми повернулися до свого села.

Я не мав можливості спостерігати боїв на лінії Дніпра, а тому судити про їх характер не можу.

[Без підпису – Ред.]

Коломієць

НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ

Борис Дем'яненко, Андрій Дем'яненко¹

70-РІЧЧЯ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ МІСТА ПЕРЕЯСЛАВ: РОЗДУМИ З ПРИВОДУ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ

У статті проаналізовано генезис моделі українського радянського патріотизму в роки Великої Вітчизняної війни та виокремлено ключові постаті, що долучилися до нього.

The paper explores the genesis of models Ukrainian Soviet patriotism during World War II and singled out the key figures who contributed to it.

У жовтні 2013 р. виповнилося 70 років перейменування міста Переяслав на Переяслав-Хмельницький указом Президії Верховної Ради СРСР [1], а у березні наступного року виповнюється 70-річчя перейменування Переяславського району на Переяслав-Хмельницький [2]. Згідно з офіційним тлумаченням, ця подія пов'язувалася зі створенням Букринського плацдарму та «на честь великого сина українського народу, визначного державного діяча і полководця України» Б. Хмельницького. Варто відмітити, що оцінка діяльності цієї контрверсійної історичної постаті зазнає кардинальних змін [3]: у підручнику «Короткий курс історії СРСР» професора А. Шестакова реабілітованому сталінським режимом українському гетьманові в Україні відводиться така ж роль, як імператорові Петру I в Росії – бути засновником національної держави, причому єдино можливий шлях її існування бачився в союзі з Росією.

Політичний прагматизм радянського компартійного керівництва зумовив ефективний метод використання потужного людського та економічного потенціалу Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни (ідея вітчизняної війни в більшовицькій ідеології мала насамперед класовий, а не національний зміст). Шляхом надання народам – суб'єктам радянської федерації – дозованих національних прав і пільг у сфері культури, мови, освіти,

підготовки та виховання національних кадрів, більшовицька влада переслідувала мету попередити прояви наростаючого націоналізму й у такий спосіб зберегти і зміцнити внутрішню цілісність Радянського Союзу. Формування в Україні радянського патріотизму та радянської ідентичності мало бути адаптоване до місцевої соціальної й національної специфіки.

Метою статті є усистемнення на основі опублікованих джерел фактів і подій, виокремлення ключових постатей, які долучилися до генезису моделі українського радянського патріотизму в роки Великої Вітчизняної війни.

Подібно російському варіантові, в Українській РСР з ініціативи етнічного росіянина М. Хрущова – натхненника й інспіратора українського радянського патріотизму (етатистського, але не етнічного) і водночас його жорстокого головного цензора, розпочинається пропагандистсько-маніпулятивне конструювання нових патріотичних символів, образів і героїв вітчизняної історії, покликаних піднести бойовий дух українців і використати український патріотизм як мобілізаційний засіб. Й. Сталін конче потребував максимальної лояльності до радянського режиму з боку тих українців, котрі воювали в лавах Червоної армії, і від яких, врешті-решт, залежала доля режиму.

Від наших співвітчизників дійсно залежала доля країни і, як не сумно, сталінського режиму. Територія Української РСР майже всю війну була місцем найбільшої концентрації військ та озброєнь ворогуючих сторін і досягла свого апогею в період з осені 1943 до осені 1944 рр. Саме тоді на території республіки Ставка ВГК зосередила майже половину діючої червоної армії: до 42% стрілецьких і 80% – танкових і механізованих з'єднань. У кінці 1943 р. на південній ділянці радянсько-німецького фронту було зосереджено понад 40% піхотних і 72% танкових ресурсів ворога [4, с. 12-13]. Усього за час з 22 червня 1941 р. по 28 жовтня 1944 р. на території Української РСР радянськими військами було проведено 29 з усіх 76 стратегічних і фронтових

¹ Дем'яненко Борис Леонідович, доктор політичних наук, професор кафедри політології, декан історичного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Дем'яненко Андрій Борисович, викладач кафедри політології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

наступальних та оборонних операцій. У лавах Червоної армії воювали понад 7 млн. українців [5] (наші співвітчизники склали другу за чисельністю національну групу). Кількість етнічних українців, мобілізованих в роки війни до Червоної армії, а також тих, що проходили військову службу напередодні війни, залишається до цього часу не встановлено. В. Гриневич говорить про понад 6 млн. осіб [6, с. 62]. У той же час І. Муковський і О. Лисенко пишуть, що в лавах Червоної армії воювало понад 7 млн. громадян України, не виділяючи з їх числа українців [7, с. 401]. В лавах Червоної армії загинуло 3,5-4 млн. українців, у партизанських формуваннях – від 40 до 60 тис., у загонах ОУН та УПА – понад 100 тис. [8] (п'ята частина мешканців республіки). Загальні втрати за 1943-1944 рр. (звільнення УРСР) склали 3,5 млн. осіб, не менше 50 % особового складу військ, які звільняли республіку, були її мешканцями (середньодобові втрати Червоної армії під час звільнення УРСР склали 68 тис. осіб). Жертвами окупаційного режиму стали близько 4 млн. мирних громадян УРСР. За ратні подвиги майже 4 тисячі визволителів республіки удостоєні звання Героя Радянського Союзу, серед них 668 українців (усього за роки війни 2072 українці удостоєні звання Героя Радянського Союзу; 32 – двічі, а льотчик-винищувач І. Кожедуб став тричі Героєм Радянського Союзу. З 7 млн. орденів і медалей, вручених солдатам і офіцерам Червоної армії, 2,5 млн. одержали жителі Української РСР) [9]. Полководці українського походження очолювали більшість з 15 фронтів (Й. Апанасенко, А. Єременко, Ф. Костенко, М. Кирпонос, Р. Малиновський, Е. Тимошенко, Я. Черевиченко, І. Черняхівський та ін.), командували арміями, корпусами і дивізіями; на території України – чотири з дванадцяти радянських міст-героїв (Київ, Одеса, Керч і Севастополь); кожен п'ятий із Героїв Радянського Союзу і третина кавалерів бойових орденів та медалей – уродженці Української РСР; троє українців були Героями Радянського Союзу й одночасно повними кавалерами солдатського ордена Слави (в Червоній армії таких налічувалося лише четверо), село на Херсонщині, звідки родом один із них – моряк-чорноморець Павло Христофорович Дубинда – дало країні ще трьох Героїв Радянського Союзу (сьогодні воно називається Геройське); 55 українців повторили подвиг О. Матросова (закрили своїм тілом амбразуру ворожого дзоту). У той же час ми зобов'язані пам'ятати і про бійців УПА, через лави якої пройшло

близько 500 тис. осіб, які теж боролися за незалежність своєї Батьківщини, не хотіли і не могли миритися з пануванням на її території тоталітарних режимів. Водночас близько 250 тис. наших співвітчизників служили у сформованих німцями українській поліції та допоміжних військових частинах вермахту [10].

Переконавшись, що ідеї та символи пролетарського інтернаціоналізму не допомагають піднімати бойовий дух жителів УРСР, союзне керівництво та їхні емісари в Україні роблять цинічну спробу експлуатації символів й образів, які недавно ними ж були затавровані як «ворожі підступи» з боку «українського буржуазного націоналізму». Новий канон українських історичних героїв офіційно було затверджено в документі від 6 липня 1941 р., коли після виступу Й. Сталіна 3 липня 1941 р. Голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха, Голова Ради народних комісарів УРСР Л. Корнієць і Секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов зі сторінок газети «Комуніст» звернулися з відозвою до українського народу. Поряд із В. Леніним та Й. Сталіним з українських героїв-патріотів вони назвали Б. Хмельницького та Д. Галицького, які «мечами та шаблями рубали німецьких псів-рицарів» [11, с. 1]. Українцям повертають тимчасово втрачений титул «великого українського народу», другу сходинку в радянській імперській ієрархії, дозволяють (але під пильним партійним контролем з центру) творити власну модель націонал-патріотизму. Уживши звернення «великий український народ» (такий почесний титул з 1937 р. застосовувався лише до російського народу) керівництво Радянської держави здійснює досить вдалу спробу використання українського патріотизму як мобілізаційного засобу, не відмовляючись і від «нової імперської риторики». Влада розуміла, що в багатонаціональній країні, де домінувала «велика нація», єдиним способом стимулювання національної гордості найбільшої неросійської нації могло бути проголошення (тимчасове) його «величі» поряд із величчю російського «старшого брата».

У маніфесті, ухваленому на Першому з'їзді представників українського народу (Саратов, 26 листопада 1941 р.), його учасники звернулися до «свободолюбивих українців», нащадків визначних захисників «священної української землі» Д. Галицького, П. Конашевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Богуна, Т. Шевченка, І. Франка, В. Боженка й М. Щорса. Упродовж 1942 р. Українське державне видавництво в Саратові видало

серію українських кишенькових брошур під назвою «Наші пращури», присвячених постатям Д. Галицького, П. Конашевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького та ін. У кінці 1942 р. в Уфі вийшов «Нарис історії України» (4-томне видання було задумане як університетський посібник), який особливо звеличував козаків.

Якщо великий гетьман Б. Хмельницький дуже вдало монтувався у великоросійські схеми радянських ідеологів, то Т. Шевченка залучали до свого табору з метою його примусової «радянзації». День народження Кобзаря відзначали вперше після початку війни 10 березня 1942 р. на урочистих зборах, що відбулися у військах Південно-Західного фронту, у складі якого було чимало вихідців з УРСР. Біля пам'ятників Т. Шевченку влаштовувалися урочисті мітинги на честь звільнення радянськими військами Харкова, Києва та інших українських міст. Фото з гіпсовим бюстом Т. Шевченка, пробитим ворожою кулею, яке багаторазово друкувалося радянськими газетами, стало символом німецької ворожості українській культурі (проте, як стверджують українські історики, за часів окупації німці практично не руйнували пам'ятників Т. Шевченку).

Під час війни постійно зростала потреба в книгах Т. Шевченка. Спілка письменників отримала чимало листів з фронту, в яких бійці й командири висловлювали прохання надіслати їм «Кобзар». Питання про видання творів Т. Шевченка після окупації республіки німцями стало важливим політичним актом. Лише в 1942 р. твори Т. Шевченка були надруковані 6-ма окремими виданнями (3 – українською мовою і 3 – в російському перекладі) загальним тиражем 0,25 млн. примірників [12. – Т. 1., с. 105]. Їх відправляли до Червоної армії, в партизанські загони, на окуповану територію республіки. У травні 1943 р. Українське державне видавництво випустило нове видання «Кобзаря» накладом 20 тис. примірників «для потреб фронту» [13, с. 358], а відомий художник В. Касіян створив серію плакатів «Шевченківський гнів – зброя до перемоги». Усього ж за роки війни твори Т. Шевченка видавалися окремими книжками 14 разів загальним накладом 0,5 млн. примірників. Два видання «Кобзаря» були видрукувані в Уфі, 2 – в Москві [12. – Т. 1., с. 106]. Останнє мало символічне значення, адже в окупованій німцями Українській РСР твори Т. Шевченка здебільшого використовувалися у «антимоскальській» і антисемітській пропаганді. Друкувалися величезними накладами і поширювалися

на окупованій території і патріотичні праці І. Франка й Л. Українки.

Упродовж війни радянське керівництво широко і пишно організовувало святкування днів Т. Шевченка та М. Лисенка в Уфі й Самарканді. Після Корсунської наступальної операції (24 січня 1944 – 17 лютого 1944 рр., «другий Сталінград»), у результаті якої були зруйновані останні надії А. Гітлера змінити хід війни, місто Корсунь на Черкащині у травні 1944 р. було перейменоване у Корсунь-Шевченківський.

Ефективним став і інший «український проект» Москви, а саме: збереження нею української радянської державності – своєрідного віртуального національного уряду УРСР в евакуації, який мав постійно створювати ефект присутності, що з огляду на небажання німецької влади надати республіці бодай формальної автономії було доволі ефективним. У вересні 1941 р. було розроблено відповідний план дій щодо функціонування в радянському тилу українських державних, політичних, суспільних і культурних організацій (передбачалося зберегти керівне ядро ЦК КП(б)У, Верховної Ради УРСР, Ради народних комісарів УРСР, ЦК ЛКСМУ, Держплану УРСР, основних народних комісаріатів, управлінь та комітетів), метою якого мало стати «відновлення УРСР та возз'єднання українського народу» [14, с. 241].

Зберігаючи матрицю української радянської держави, влада не лише подбала про евакуацію партійно-радянської верхівки, але й спромоглася вивезти до тилу значну кількість представників творчої та наукової еліти республіки. Наявність серед евакуйованих видатних українських діячів мистецтва, науки й культури надавала українській «воєнній діаспорі» виразного національного колориту, що в умовах жорсткої пропагандистської війни з нацизмом мало неабияке політичне значення – піднести бойовий дух українців в Червоній армії та боротися за уми й серця населення на окупованих землях. Як справедливо зазначають О. Лисенко та В. Гриневич, саме таким непересічним та неоднозначним особам як М. Бажан, О. Довженко, О. Корнійчук, М. Рильський, П. Панч, П. Тичина, Ю. Яновський та ін., а не догматичним партійним функціонерам, належала поважна роль у творенні українського радянського патріотизму та формуванні етнічної ідентичності.

Після невдалого початку війни був потужно підірваний авторитет компартійної

влади. Тож не випадково, що остання вирішила покращити ситуацію за рахунок залучення до державного управління видатних українців. Наприкінці 1942 р. М. Бажан і П. Тичина призначаються на посади відповідно заступника голови Ради народних комісарів УРСР з питань культури та наркома освіти УРСР, трохи пізніше драматурга О. Корнійчука призначили наркомом закордонних справ УРСР.

Уперше після тривалої перерви 26 квітня 1943 р. в Уфі відбулося обговорення проекту «Українського правопису (з основами граматики)». Запропоновані комісією зміни (хоч і половинчаті) в українському правописі все ж стали значним кроком уперед у напрямку українізації зрусифікованого Київського варіанту, відбулося повернення до традицій української фонетики, порушених раніше на догоду русифікації. Однак остаточно вирішити питання українського правопису під час війни так і не вдалося. Диспут довкола цього питання тривав ще не один рік, поки нарешті «Український правопис» не був підписаний П. Тичиною і набув чинності з 1946 р. [15, с. 286].

Сталінський поворот від пролетарського інтернаціоналізму досяг свого апогею в грудні 1943 р., коли «Інтернаціонал» перестав бути гімном СРСР [16, с. 67]. За результатами закритого конкурсу, переможцем було визнано гімн «Союз нерушимый республик свободных» (поети С. Михалков і Г. Ель-Регістан) на мелодію написаного у 1939 р. композитором О. Александровим «Гімну партії більшовиків». Новий гімн починався зі слів «Союзом незламним республіки вільні / Навіки з'єднала Великая Русь» (офіційний переклад М. Бажана за участі групи українських діячів культури поета Т. Масенка, письменників Л. Новиченка, Ю. Яновського, А. Головка, П. Панча, народного артиста М. Крушельницького, диригента О. Сороки, журналіста Л. Паламарчука, заслуженого діяча мистецтв УРСР А. Пашенка). У цей час створюється і гімн Української РСР (1943-1948 рр.), остаточний текст якого був затверджений у 1949 р. (композитор А. Лебединець, слова П. Тичини і М. Бажана). У тексті українського державного гімну, крім фрази «Живи, Україно, прекрасна і сильна», власне, не було нічого українського, національного. Він вихваляв і славив СРСР, В. Леніна, жовтень, комунізм, Комуністичну партію і старшого брата – російський народ («Нам завжди у битвах за долю народу // Був другом і братом російський народ»). Тоді ж затвердили нові республіканські прапор і герб.

Звільнення Києва від окупантів і повернення до міста радянської влади планувалося також використати для потужної пропагандистської кампанії і формування моделі українського радянського патріотизму. ЦК КП(б)У розробив проект документу, яким передбачалося: спорудження у столиці монумента визволителям, «пантеону героям Вітчизняної війни», встановлення погрудь генералів, які звільняли Київ, пам'ятника партизанам, які форсували Дніпро, будівництво музею Великої Вітчизняної війни, заснування спеціального нагрудного знаку «За визволення Києва» тощо [17, с. 741].

Восени 1943 р. під час радянського наступу на території республіки, компартійна верхівка УРСР виступала у ролі ініціатора кампанії за повернення етнічних українських земель. Радянська періодика друкувала карти України з включеними до її складу західноукраїнськими землями. Водночас під час переліку в засобах масової інформації українських міст поряд із Києвом, Одесою, Харковом підкреслено згадувалися (ще задовго до їх звільнення) Львів і Станіслав, що вочевидь мало розвіювати будь-які сумніви відносно подальшої долі цієї території. На 6-й сесії Верховної Ради УРСР у Києві, М. Хрущов прямо заявив про українські претензії на землі колишньої Польської держави і висловив вимогу відносно того, щоб демографічне розселення українців співпадало з кордонами їхньої держави [18].

Ще однією віхою етатистського напряму розбудови українського радянського патріотизму стали т. зв. конституційні перетворення 1944 р. щодо «розширення прав союзних республік у галузі оборони та зовнішніх зносин», згідно з якими Українська РСР дістала право на створення власних Народного комісаріату оборони і Народного комісаріату закордонних справ (але не отримала реальних прав на вироблення власної зовнішньополітичної лінії, на встановлення безпосередніх відносин з іноземними державами), членство як країни-засновниці в ООН у 1945 р. При цьому наявність у розпорядженні радянського вождя відразу двох наркоматів закордонних справ – центрального і республіканського – створювала додаткові дивіденди, ефект «двостволки» (за влучним висловом американського дипломата А. Гаррімана).

Намагаючись перехопити ініціативу у представників національно-визвольного руху (в УПА «високий міф козацтва» культивувався дуже активно й на ідеологічному, й на організаційному рівнях), – М. Хрущов

2 вересня 1943 р. дав вказівку голові Верховної Ради УРСР М. Бажану розробити макети й описи нового військового ордену першого ступеня для вузького кола вищого командного складу – ордену Богдана Хмельницького. Ідею ордену підказав М. Хрущову О. Довженко в серпні 1943 р. Усі питання щодо ордену були вирішені доволі оперативно і 10 жовтня того ж року вийшов указ Верховної Ради СРСР про його заснування. Серед усіх союзних республік лише Українській РСР дозволили мати власний орден, окрім того, і напис на ордені здійснений українською мовою. Очевидно, що справа тут полягала не в особистому лобюванні М. Хрущовим «ідеї українського ордену», а обумовлювалася передусім політико-пропагандистською відповідністю цієї нагороди історичному моменту. Однак чере низку причин ордену не судилося стати таким популярним у Червоній армії, якими стали інші полководницькі ордени. Не останню роль у «приниженні» статусу ордену Б. Хмельницького відіграло й те, що ним за статутом мали нагороджуватися партизани. Оскільки указ щодо перейменування м. Переяслава опубліковано вже через два дні, складається стійке враження, що приречення «Хмельницький» у назві міста Переяслава став своєрідним пропагандистським «доважком» до ордену. Указ про перейменування міста готувався настільки поспіхом, що в ньому допущені фактологічні помилки – в мотиваційній частині зазначалося, що Б. Хмельницький народився і виріс у Переяславі.

«За допомогою» великого українського гетьмана М. Хрущов почав «розкручувати» ще одну пропагандистську кампанію в руслі російсько-української дружби. 18 січня 1944 р. мало виповнитися 290 років з дня історичного рішення Переяславської Ради, і ця дата ніколи раніше в Радянській Україні не відзначалася. Була спланована низка різноманітних заходів – проведення мітингів, лекцій, бесід для населення на звільнених територіях, видання листівок, радіотрансляцій і т. ін. для населення окупованих територій з приводу відзначення цієї дати. Проте під час війни різні причини завадили цю кампанію провести у масштабах і звучанні, бажаному для М. Хрущова (лише в 1954 р., вже ставши першим секретарем ЦК КПРС, він провів її пишню, як вважав за доцільне).

З метою «піднесення патріотичних почуттів українського народу» під час організації навесні 1944 р. в Києві виставки трофейної зброї (згодом вона трансформувалася

на музей Великої Вітчизняної війни) враховувався досвід утвореної раніше аналогічної московської виставки. 16 серпня 1944 р. 36 900 військовополонених-німців (в т. ч. 540 офіцерів), захоплених у полон військами 1-го, 2-го Українських, 1-го, 2-го Білоруських і 1-го Прибалтійського фронтів під час їхнього літнього наступу, були проведені вулицями української столиці (трохи раніше, 17 липня 1944 р. 57 тисяч солдатів і офіцерів гітлерівської армії прогнали вулицями Москви) [14, с. 266].

У контексті творення українського радянського патріотизму найбільшу увагу привертає один із наймасштабніших заходів, що його планував провести в Україні М. Хрущов під час війни – відзначення дня визволення України. Воно відбулося 14-15 жовтня 1944 р. в усіх обласних і районних центрах та інших населених пунктах УРСР. Організовані М. Хрущовим заходи засвідчили закладення підвалин майбутнього міфу Великої Вітчизняної війни, одного із найпотужніших з усіх інтеграційних радянських міфів. Він став для України продовженням попередніх інтеграційних радянських міфів: про «вітчизняну війну» проти кайзерівської Німеччини у 1918 р., про Україну як «ініціатора творення СРСР в грудні 1922 р.» Саме в роки війни було актуалізовано концепцію Б. Грекова про спільну «давньоруську народність» – спільного предка українців, росіян і білорусів [19].

Уже в післявоєнний період Українська РСР здійснює спробу офіційної кодифікації національної історичної пам'яті в 20-томній Українській Радянській Енциклопедії (проект започатковано на поч. 1948 р., але реально почав реалізовуватися невдовзі після XX з'їзду КПРС (1956)).

Висновок. Таким чином, формування українського радянського патріотизму відбувалося в межах жорстокого прокрустового ложа концепції «великого російського народу», з огляду на що він перманентно виглядав якимось урізаним, меншовартісним, «малоросійським». Формування українського радянського патріотизму під час Великої Вітчизняної війни відбувалося у двох напрямках – етнічному та етатистському. У першому випадку перед великими представниками творчої інтелігенції, які робили спроби, як образно висловлювався Е. Сміт, «відшукати національне коріння в етнічній минувшині, намагаючись через філологію, історію тощо виявити свою автентичну ідентичність під чужими нашаруваннями сторіч» [20, с.

83]. Компартійна ж верхівка здебільшого «працювала» у державницькому форматі, у т. ч. і стежила за політичною і ідеологічною лояльністю української творчої інтелігенції. Названі типи націоналізму доповнювали один одного, оскільки обидва формували українську ідентичність через визнання української державності, її етнічних кордонів, вітчизняної культури й історії (хоча і в межах єдиної великої батьківщини – СРСР). Говорячи про націоналізм української творчої еліти й націоналізм партократії, маємо на увазі різні типи націоналізму: якщо у випадку творчої еліти націоналізм виступав у формі колективної свідомості, то для партократії це була передусім ідеологія. Вторинність українського радянського патріотизму витікала передовсім із первинності в СРСР російського націоналізму.

У контексті формування українського радянського патріотизму, перейменування древньої столиці руського князівства Переяслава органічно вписувалося у стратегію деконструкції українських культурних матриць з метою їх адаптації до сформульованої і нав'язаної компартійним (у т. ч. і республіканським) керівництвом ідеологічної парадигми. Ця парадигма стратегічною метою і «одвічним прагненням» українського народу безпеліційно проголошувала «возз'єднання з братнім російським народом». Максимальним сплеском означеної стратегії згодом стало святкування 300-річчя Переяславської ради 1654 р., в ході якого місто Проскурів перейменовано на Хмельницький, а Кам'янець-Подільську область – на Хмельницьку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Известия Советов депутатов трудящихся СССР. – 1943. – 13 октября.
2. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1944. – № 6. – С. 20.
3. Див.: Сталин И. Замечания по поводу конспекта учебника истории СССР / И. Сталин, А. Жданов, С. Киров // Сталин И. В. Сочинения. – Т. 14. – М. : Издательство «Писатель», 1997. – С. 40-42.
4. Дем'яненко Б. День Перемоги : пам'ятаємо, осмислюємо / Б. Дем'яненко // Педагогічні обрії. – 2008. – № 4 (55) квітень-травень. – С. 12-13.
5. Хто ж воював у другій світовій війні? – Архів аналітики – Архів компромата – весь компромат по полочках! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.ak-ua.com/arhiv-analitiki/>.

6. Україна в Другій світовій війні : уроки історії та сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції (27-28 жовтня 1994 р.). – К. : Інститут історії України НАН України. – 1995.

7. Муковський І. Т. Звитяга і жертвність. Українці на фронтах Другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України». – 1997. – 563 с.

8. Професор Олександр Лисенко : «Найбільше трофейного обладнання отримав Донбас» // Вікторок, 27 серпня 2013, 19:53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.istpravda.com.ua/>.

9. Україна в роки другої світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.history.vn.ua/>.

10. Круглий стіл : «Українці на фронтах Другої світової війни та у Русі Опору країн Європи : проблеми історичної та національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.memory.gov.ua/>.

11. До українського народу. Товариші робітники, селяни, інтелігенція великого українського народу! // Комуніст. – 7 липня. – 1941.

12. Шевченківський словник : У двох томах / Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР. – К. : Головна редакція УРЕ, 1976. – Т. 1. – 416 с.; К. : Головна редакція УРЕ, 1978. – Т. 2. – 412 с.

13. Гриневиц В. З історії формування українського радянського патріотизму в роки німецько-радянської війни 1941-1945 рр. / В. Гриневиц // Проблеми історії України : Факти, судження, пошуки : Міжвідомчий збірник наукових праць, вип. 12. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 405 с.

14. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України; Редрада : акад. НАН України В. М. Литвин (голова), акад. НАН України І. М. Дзюба, акад. НАН України Я. Д. Ісаєвич, акад. НАН України О. С. Онищенко, акад. НАН України В. А. Смолій, С. В. Кульчицький та ін.; Відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій : Том 2. Гриневиц В. А., Даниленко В. М., Кульчицький С. В., Лисенко О. Є. Радянський проект для України / Інститут історії України НАН України. – К. : Наукова думка, 2004. – 531 с.

15. Німчук В. В. Проблеми українського правопису в ХХ ст. / В. В. Німчук // Український

правопис: (Проект найновішої редакції). – К., 1999. – С. 242-333.

16. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик. – К. : Видавництво «Часопис «Критика», 2008. – 304 с.

17. Україна : політична історія. XX – початок XXI ст. / Редрада : В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол. : В. А. Смолій,

Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

18. Радянська Україна. – 1944. – 6 березня.

19. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1939. – 282 с.

20. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.

ІНТЕРВ'Ю

Валентина Смірнова

З ІСТОРІЇ КИЇВСЬКИХ РОДИН, ЩО ПЕРЕЖИЛИ НАЦИСТСЬКУ ОКУПАЦІЮ В КИЄВІ В 1941-1943 рр., – АУДІОІНТЕРВ'Ю З Ю. К. НЕЧАЄМ, П. Й. БЕРЕЗОВСЬКИМ¹

Засвоєння історії та уроків Другої світової війни через усні спогади її колишніх учасників та свідків – один із найактуальніших напрямів сучасної вітчизняної історіографії.

Лише останнім десятиріччям до аудіовідеотеки Меморіального комплексу (взагалом на державному збереженні близько півтори тисяч одиниць) надійшло декілька десятків записів інтерв'ю, що були здійснені з колишніми фронтовиками, підпільниками, партизанами, остарбайтерами, в'язнями нацистських концтаборів, учасниками національно-визвольних змагань та ін. Все більшу увагу сучасних дослідників привертають і спогади тих, хто мав травматичний досвід перебування на окупованій нацистами території України в 1941-1944 роках. Збереження конкретною людиною пам'яті про умови екстремального виживання, якість, на перший погляд, незначущі деталі із повсякденного життя і побуту – унікальні джерела, що дають можливість найкращого дослідження соціальних аспектів проблеми.

Юлій Каленикович Нечай (1928 р. н.) і Павло Йосипович Березовський (1926 р. н.) – кияни, які стали свідками доби окупаційного режиму нацистів у рідному місті. Перший – доброзичливий, емоційний – був налаштований на щирі, відверті спогади одразу; другий – стриманий і на міміку, і на кожне слово – мав намір розповісти лише «про те, що можна». Обидва «технярі». Ю. К. Нечай закінчив у 1948 р. Київський суднобудівний технікум, працював на керівних посадах у науково-дослідних інститутах, у Севастополі, Києві. П. Й. Березовський закінчив у 1950 р. Київський автодорожній інститут, викладав фізику і математику у вищих, середніх навчальних закладах рідного міста.

Найтриваліші інтерв'ю з Юлієм Калениковичем: 1 год. 19 хвил. 39 сек. (25.12.2008 р.); 1 год. 16 хвил. 20 сек. (14.12.2009 р.). Що стосується Павла

Йосиповича: його життя обірвалося 4.06.2009 р., через два місяця після нашої бесіди (1 год. 16 хвил. 25 сек.).

З телефонної розмови з племінником П. Й. Березовського: «Пришел с работы. Прилег. И всё... В его бумагах я видел что-то написанное для музея... Они в оккупацию выжили, может, потому, что мама великолепно владела немецким. Она где-то у них работала периодически...». Павло Йосипович про це оминув, але ж він мав продовжити свої спогади...

Тривалість інтерв'ю з П. Й. Березовським – 1 год.16 хвил.25 сек. (1.04.2009 р.)²

Зміст спогадів обох інтерв'ю подано майже у повному обсязі (скорочено повоєнний період життя); із збереженням мови оповідачів (українською – Ю. К. Нечай, російською – П. Й. Березовський). Усі необхідні коментарі – у наукових посиланнях.

Записи здійснено у відділі аудіовідеотехніки Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років».

Спогади Ю. К. Нечая і П. Й. Березовського суто соціального характеру: про спільне виживання всіх членів їхніх родин за екстремальних умов окупаційного «нового порядку». Кожен із них додав нових відомостей до загальновідомих фактів, подій (підриг снарядів у парку Шевченка, пожежі в центрі міста 1941 р., підготовка до відкриття Софійського собору, «похорон жертв більшовицького нальоту» – у Ю. К. Нечая, або про роботу кінотеатрів, виготовлення мила на продаж, листівок з видами Києва – у П.Й. Березовського). Надзвичайно важливі дані про роботу фірм, на яких працювали хлопці, навчання Нечая в малярному училищі. Стосовно «школи із заготівлі яєць» – невідомо чи є якісь документальні підтвердження цього факту.

Важко сказати, скільки на сьогодні залишилося живих киян, що свого часу пережили всі жахи окупаційного режиму гітлерівців у рідному місті, щоб, як згадані вище оповідачі, змогли взяти участь у таких аудіоінтерв'ю і залишити свій особистий внесок

¹ Матеріал з фондозбірні Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» / Упорядник В.І. Смірнова, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України. Друкуються в авторській редакції.

² Фонди НМІВВВ – нове надходження.

у першоджерельну базу мікроісторій пересічних киян 1941-1943 років.

Залишилося, безперечно, небагато. Отож, чи встигнемо? Треба поспішати...

Інтерв'ю з Юлієм Каленковичем Нечаєм

- Отже, починаємо... Родина, Ваше народження...

Я, Нечай Юлій Каленикович, народився в місті Києві 6 квітня 1928 року. Жили ми на вулиці Пушкінській, 25. А народився я на Пушкінській, 22: у двадцять восьмому році там була лікарня, потім лікарня 4-го Головного управління (для можновладців), за окупації – німецький госпіталь, по війні – знову лікарня.

Сім'я наша: батько, Каленик Кузьмич, мама, діти – Олександр, Володимир, Юлій. Батько народився в 1878 році на хуторі Стасівщина Прилуцького повіту Полтавської губернії. Освіта – два класи церковно-приходської школи, але газети читав і листи писав самостійно. Поки ноги були ще молоді, працював кур'ером, а вже в похилому віці, як він казав, «сидів на сходах» облепоживспілки на Хрещатику (тобто був вахтером).

Мама ще до революції закінчила курси швачок. У неї навіть був такий папір, щось на зразок диплома – «Швея-модистка». До неї жінки приходили, і вона їх обшивала.

- Як мамине ім'я та по батькові?

Юзефа Антонівна... А під час того голодомору, що зараз згадують, вона закінчила курси медсестер і працювала при пункті, де тих голодуючих збирали (чи на Пушкінській, 30 чи-то у 32-му номері...). Там було відділення міліції, і цих голодуючих записували як «затриманих» (тим більше, що серед них було безпритульних). Їх укладали по периметру приміщення – залежно від стану здоров'я, а дехто й помер. Вона з доктором робили обхід. Мама надавала першу медичну допомогу.

- Де навчалися?

Усі ми спочатку навчалися у 54-й школі на вулиці Леніна, 6. До революції – Перша київська жіноча гімназія. Фундуклеєв, тодішній київський губернатор, будував її як для себе...¹ Ми, школярі четвертого-п'ятого класів, бігаємо – з вікна на карниз. Вискочимо і вскочимо. А вчитель: «Ой, діти! Що ви робите? Це такий старий будинок. Карнизи звальяться!». У 1941 році школа згоріла. Коли будівлю відбудовували, додали ще два поверхи, і фундамент усе витримав... Дуже лагідною була наша класна керівничка, Інна

Макарівна Лисовець. Математиці навчала Ніна Олександрівна Ляпіна.

- 21-ше, 22-ге червня... Якими запам'яталися?

Великі випускні вечори по всіх школах. І мій братик Олександр закінчив 10-й клас. Він прийшов додому пізно. Вони з Вовкою ще спали, а ми з батьком зранку пішли в чергу.

У центральному гастрономі, що знаходився на розі Леніна та Хрещатики, збиралися дуже великі черги. Ми з батьком прийшли о шостій і зайняли чергу десь біля театру Лесі Українки. І такий неспокій серед людей! «Ну, що це», – «Чи якісь маневри?» – «Щось стріляють...» Ніхто нічого не знав. «Так, маневри...».

О восьмій відчинили. Черга йде швидко. Міліція на початку черги відбирає по десять чоловік і впускає до магазину. Просуваються між трьома касами, чеки вибили, а там уже все розфасоване: 1 кг цукру і 300 г масла. Інші заходять. «Швидко! Швидко! Швидко!...».

Повернулися додому. Брати ще спали... А треба сказати, що наша квартира була справжньою «комуналкою». Квартира № 1 – десять сусідів. Усі господарки були вже на кухні. Примуси гудять... У двох навіть були керогази!.. Усі до нас. І мама. «Що? Ну, що?.. Чогось багато стріляють». Ніхто нічого не знав... По радіо сказали: о дванадцятій буде важливе урядове повідомлення. Коли Молотов виступив – тоді узнали.

Пізніше одна людина мені казала, що бабуся ще о шостій ранку відвела його малого до бомбосховища. Це був будинок працівників НКВД. «Нам передали...».

- Отже, перший день...

Побігли в парк Шевченка (батьки казали по-старому – «Миколаївський садок»). Бачимо: щось копають. Ми навіть теж стали потроху копати. Сказали: «Тут будуть щілини». «Щілини» – це такі довгі траншеї трапецевидної форми. Ми з Вовкою копали неподалік «Фотоательє». Обкладали зверху колодами, дошками, зверху ще накат (усе засипалося землею). «Оце німці будуть бомбардувати і ви будете сюди ховатися...». Перша ніч пройшла. Ніхто нічого не кидає. Друга ніч... І третя... І тоді цей парк закрили. Ніхто нічого не знав, що там було. І тільки перед тим, як німцям

¹ Фундуклей І. (1804-1880) – громадський діяч, археолог. У 1839-1852 роках – київський губернатор. (Енциклопедія українознавства. – Львів, 2009, т. 9, с. 3543).

увійти, десь 17-18 вересня (перескочу наперед), нам сказали: «Позаклейте окна бумагой. Будут взывать боеприпасы». Ми і раніше вікна клеїли хрес-нахрест, щоб скло не сипалося на випадок бомбардувань... Підривали 17-го – звечора і всю ніч. І 18-го – звечора і всю ніч... Ось коли ми дізналися, що у парку Шевченка був склад боеприпасів. Штабелями! У 152-мметрові та 76-мметрові... Я про це написав: «Ново-Богданівка була в центрі Києва». Лише там, в газеті, помилилися. Написали, що автор «Василь Нечай».¹

- Бомбардували?

Та ні... Летять і летять... Зенітна артилерія стріляє. І навколо цих літаків немов «барашки». Це такі білі хмаринки від розривів снарядів. А ми: «Ой, дивись, які «барашки»! Знайшов! Такий гострий... Бач, а цей навіть ще теплий...». Збирали уламки. Були, звичайно, й поранені. У липні, коли нальоти почалися, заліземо у віконце над чорним входом (біля будочки, на першому поверсі), ноги позвішуємо і спостерігаємо... До речі, 22 червня був дуже гарний день. Сонця багато. Вовка взяв скло і випалив півника на стільчику. Спекотний день був.

- Як сприйняли у Вашій родині початок війни?

Мені було тринадцять з половиною років. Ми – піонери. Знали, що наша армія найсильніша. І озеро Хасан, і Халхін-Гол... Фінська кампанія... Ми вірили. Ми не сумнівалися. Звичайно, газети читали: «Німці не пройдуть!» Перший день я був так здивований. Було якесь повідомлення, що наші дійшли до міста Хели. А це ж Польща... Потім назад покотилися... Як це може бути? Коли німців у Голосієво зупинили, на 3-й лінії зупинили, ми заспокоїлися. Не пройдуть! Ми ж тоді не знали про німецьку тактику оцих «котлів» страшених. Ніхто не знав, що нас чекають «клещі» від Кременчука, другий – від Чернігова... І за Дніпром замкнуться... І тут вже у Києві... Шпигуноманія була. Піонери слідкували. Дуже цікаво було затримати ворога.

- А Ваш старший брат?

Олександр відразу побіг до школи. Десь 3-4 липня ми з батьками пішли його проводити. Велика колона комсомольців Ленінського району. Пішки до Борисполя. Звідси надіслав листівочку. Далі – у вагони. До Сталіна. У Старожищевському районі були німецькі села. Німців виселили, а їх у помешканнях розселили

і наказали працювати.² Невдовзі призвали і до армії. Товариш Олександра, Віктор Коржинчик, потрапив у танкове училище під Харків, у Чугуїв. По війні він залишився живим. Згадував: «Від Вашого Аліка одержував листи у сорок другому, на фроті». Ми теж спочатку одержали: «Я знаходжуся у Грузинській РСР. Станція Мцхета. Полкова школа інженерних військ. Літера «Х». Ми довго не знали, де наш братик. Мама писала. Їй відповіли: «В списках убитих, ранених – не значиться». Потім надіслали: «Ваш сын умер в немецком плену 22 февраля 1943 года!». Мама так і не взнала, де її синок помер. Це тепер стало можливим. Наш Олександр помер у шталазі № 349 в Умані.³ Де саме – невідомо чи то в районі цегляного заводу, чи то біля автовокзалу...

- Юлію Калениковичу, як у цей час кияни жили? У чергах стояли?

З'явилися черги за хлібом. Хлібний магазин був на Хрещатику, 2 (на розі з бульваром Шевченка). Черги. А все таки хліб був. І все вірили, що ворога зупинять. Батьки з Києва не думали їхати. Вони були немолоді.

- У школу пішли?

Надійшло 1 вересня – і пішли. Вчимося у своїй рідній, – 54-й школі. І день, і два, і три... Тиждень провчилися, і тоді вчителька каже: «Діти, у нас є рішення, що заняття в школі тимчасово припиняються. Ідіть поки що додому, а ми тоді вам передамо».

Ми такі раді! Побігли на Хрещатик і в кіно. Показували про війну: кашовар з ополоником побачив німця і цим ополоником йому по голові. А нам так весело!

- Повертаємося до подій 17-го, 18-го, 19-го вересня?

І ось надійшло 17, 18 вересня... У парку вибухають снаряди. 19 вересня... День такий гарний. Вискочили з Вовкою (він від мене старший на два роки), а мама кричить: «Нікуди не бігайте! Сидіть дома». Куди там! Нетерплячка. Цікаво, що ж вони увесь час підривали? Треба подивитися.

Вискочили, а коло воріт отакенне «поросся» – 76-мметровий снаряд, що не розірвався. Тихо. На вулиці жодної людини.

² Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про військово-становище» (22.06.1941 р.), у місцевостях, в яких був оголошений військовий стан, військової владі надавалась можливість притягувати громадян до трудової повинності для виконання оборонних робіт, охорони шляхів сполучення, споруд, засобів зв'язку електростанцій, інших важливих об'єктів, а також для участі в боротьбі з пожежами, епідеміями, стихійним лихом (Великая Отечественная война. 1941-1945. Энциклопедия. – М., 1985, с. 727).

³ Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944). – К., 2000, с. 222-223.

¹ «Вечірній Київ» – 24.05.2006.

Пробігли декілька червоноармійців із гвинтівками. І де вони взялися? Армія пішла за Дніпро. А в парку Шевченка одні лише хлопці. Коло входу ще «щілини» копали, штабелями, наче консервні банки, ракети із шнурами. Хлопці підпалюють ці шнури, і вони летять. Червоні, зелені, сині, білі... Напевно, сигнальні ракети.

Вовка каже: «Дивись, скільки шрапнелі». Навіть шматами, заліплене каніфоллю. Зібрали, що на землі. Оця шрапнель була як знахідка. Ми ж усі стріляли з рогаток. Запас зробили великий.

Повернулися додому. Хтось із сусідів: «Німці вже на Хрещатику!». І ми з Вовкою побігли. Мама: «Не ходіть! Сидіть дома...». Побігли. А на Хрещатику людей дуже багато. Погода гарна. У хлібному народ хазяйнує. Хтось вискакує: «Горить!..» Це було о дванадцятій. Пройшли один квартал по Хрещатику, повернули на Леніна. На Пушкінській, 19 бачимо, хтось кинув новий гамак (скручений).

Годині о четвертій сусіди: «Німці по бульвару йдуть!». Мама: «Не ходіть!..».

- *Квіти підносили?*

Не пам'ятаю, щоб квіти підносили. Бачив, як зупинилася машина і з неї виліз німецький офіцер. Вийняв карту. Розстелив на капот і почав розпитувати. Тут наші люди: «Що він питає?» Чи був у нього перекладач? Один показує – сюди, інший – треба туди. Я помітив, що наші завжди йшли в колоні по чотири, а німці – по три.

Від Хрещатика повернула колона з велосипедами (йшли, а велосипеди котили) і – до Короленка. Цікаво, чому саме туди?

І ще увечері з Вовкою побігли до Хрещатика. Колони все ідуть. З колони жодний не вийшов. Це були фронтові частини і рухалися вони в напрямку переправи, до Дніпра.

Горіло на розі Хрещатика та Інститутській – двоповерховий будинок. Наче свічка, і ніхто його не тушив. Не звертали уваги.

- *Кияни побоювалися німців?*

Першого дня люди не боялись, а вже другого дня, коли розпочали входити тилові частини... Коло тих магазинів з'явилися офіцери з пістолетами, і грабування відразу скінчилося.

Німці сказали: «Здати протигазу!» І стали люди до комендатури (Хрещатик, 27) приносити протигазу. Накидали два терикони (висотою десь два з половиною метри).¹ Є ж підприємливі

¹ Малюнок Малакова Г. «Кияни (і Гога) здають протигазу на Хрещатику, 27. Вересень 1941» /Малаков Дмитро. Кияни. Війна. Німці. – К., 2008, с. 50; «...гуму від тих протигазів німці десь використовували, а коробки вивезли на звалища» (Там само. – с. 48).

хлопці! Сидять біля тих протигазів і молотками колотять коробки, виймають вату і у свої мішечки. Десь півтора десятка хлопців.

Прийшли додому: «Мамо, а тобі треба вата? Може, і ми візьмемо мішечки?». Каже: «Нікуди не ходіть!».

- *25-го теж дома не всиділи?*

Прийшло 25 число. Пішли усад Шевченка по дрова. Колоди, дошки – народ усе тягнув. Запаси на зиму. Ми переходимо з Терещенківської на бульвар Шевченка, а тут навскоси поверх будинків – страшний вибух. Застигли зі своїми «скарбами»... А якийсь німець їхав на велосипеді. Двоє німців знизу від Хрещатика ведуть чоловіка. Той, що на велосипеді, зупинився, щось розпитав і того чоловіка ударив кулаком по обличчю. Поїхав, а ми свої дрова швидко потягнули додому.

Сусіди: «На Хрещатику вибухи!».

Дрова покидали і скоріше туди. Хоча мама знову кричить: «Нікуди не ходіть!».

Спустилися до центрального гастроному, а вже далі, де універмаг, – не пускають. Одночасно були підірвані будинки: де готель «Спартак», там, де була комендатура («Дитячий світ»), і облспоживспілка. Потім ми взнали, що це все було заміновано.²

До нас через деякий час прийшов Бабій (разом із батьком працював вахтером на Хрещатику, 17). Йому дали кімнату в підвальному приміщенні облспоживспілки. Коли зірвалося, його жінку одразу вбило, а його вибуховою хвилею через вікно на Хрещатик... Погано чув, був контужений.

Прибігали до гастроному і дивилися. Горить? Горить!.. А вибухи все продовжувалися. Будинки, що горіли без вибуху, вигоріли, як свічки. А ті, що заміновані, падали поперек. Стінка поштамту впала поперек Хрещатика на всю висоту.

Як почалося – у перший день був сильний вітер. Якраз сусіди зібралися у дворі. Що буде? Як буде? Усі хвилюються. А тут з боку Хрещатика – іскри, іскри, іскри... Тисячі іскорок летять, як вогняне небо. Якби це було свято, то сказали: «Ой, як красиво!». А ти знаєш: «Це велика біда».

Треба додати, що напередодні через Київ йшли великі колони військовополонених. Німець на лівому плечі тримає гвинтівку, а правою – палку. Ми якраз із Вовкою підбіли до Оперного театру. Люди хліб виносять, хтось у колону кинув. Один вискочив, а німець його лупить палкою – по плечах, по голові, куди попаде,

² Київ. 1939-1945. Фотоальбом. – К., 2005, с. 172-198; Київ. 1939-1945. Post scriptum. Фотоальбом. – К., 2009, с.77-100.

заганяє назад у колону. Військовополонені кидали записочку: «Вулиця Косовського №...». І ми побігли. Кажемо: «Колону гнали...». А жінка: «Це, мабуть, Борис... Його мама вийшла, але ж ви, хлопці, не хвилюйтеся, я їй передам».

Це ж страшенно подумати – 600 тисяч!¹

Кожній людині по сирому буряку. Де узяти 600 тисяч буряків щодня?.. Поки німці були переконані у своїй перемозі, то вони полонених-українців відпускали. Розлютилися, як тільки одержали поразку під Москвою.

До чого я це все?.. З військовополонених зробили бригаду пожежників. «Водоканал» не працює. Ті «пожежники» стали шлангами від Дніпра... А вночі ті шланги хтось порізав...

- Вас із Пушкінської кудись відправляли насильно?

26-го (якраз ми у квартирі були) заходить німець із гвинтівкою – і на кухню. Фир, фир, фир... – вимкнув усі примуси. «Век!» Вигнав усіх на вулицю. Сидимо на бульварі. Мама узяла якийсь бутербродик. Просиділи до вечора. Переночували. Мама каже: «Пішли!». У нас була знайома на вулиці Івана Франка, Раїса Миколаївна. Кілька днів просиділи у неї.

Німці виганяли людей аж до Терещенківської (мабуть, і до Володимирівської). Починає горіти Пушкінська, 2. Мінують Пушкінську, 4. Підривають. Роблять завал...²

- Які чутки були?

Пустили чутки, що це більшовики і євреї підпалюють. І трапилося страшенно. У нашому класі вчився Павлик Мірошніченко. Його батько на Бессарабці працював «биндюжником». У нього була своя тачка. І якась єврейська сім'я попросила його відвезти їх добро цією тачкою. Він із ними пішов, а назад не повернувся.

А за євреями – циган. «Вони не працюють». Страшенна трагедія...³

Десь 1 жовтня Хрещатик загасили. Сказали, що можна повертатися додому. Прибіли – і одразу до сараю. У нас був півничок сірий, красень такий, ноги у волохатих шпорах. Шість днів минуло: без води, без їжі, а живий! Одні кістки! Ледве-ледве: «Ко... Ко... Ко...». Ми його підгодували, а далі вже він нас врятував. Така вже півняча доля.

- І почалося життя при німцях...

Почалися дуже скрутні дні. Шрапнель така убійна. Вовка дуже добре з рогатки стріляв. Два голуби принесемо, мама поскубує і якийсь супчик зварить.

Виявилося, що у тому приблизно місці, де пам'ятник Лисенкові, коло Оперного театру, є колодязь – і там вода. Ходили спочатку з цеберками. Поки три квартали пронесеш – багато виплюхається. Потім зверху – або фанерку або лист лопуха.

А по вулиці поліцаї з напівкруглими бляхами – фельджандармерія. Виловлювали тих, хто мав зовнішність, так би мовити, не слов'янську.

Зовсім молодий німець вів єврея повз нашого будинку. Хлопчик зовсім, а той дуже старий, мабуть, хворий, ноги ледве тримають. Він старого підганяє уперед, сміється: «Орбайтен! Орбайтен!». Під рукою фанерна дощечка. Куди він його вів? Дощечка – це дуже погана ознака. Коли вішали – обов'язково дощечку чіпляли. Перед Бессарабкою два стовпи з канделябрами-ліхтарями пристосували під шибеницю...

У жовтні, коли ми вже забулися, підірвався будинок № 17 на Червоноармійській. До війни тут жили сім'ї НКВС. Вони виїхали в евакуацію, а будинок замінували радіоміною. А 3 листопада підірвали Успенський собор Києво-Печерської Лаври.

- Харчову проблему одразу відчули?

Десь у листопаді у наш двір заїхали дві підводи: «Селяни приїхали!» Серед них був і Максим Андросюк. Це чоловік моєї двоюрідної сестри Полі. Вони у Києві працювали до війни на будівництві, мешкали в гуртожитку, а з початком війни повернулися до себе в Таращанський район, село Северинівка. А тепер приїхали торгувати. Простояли десь чотири-п'ять днів. Вони нікуди не ходили. Який базар? Просто та сама «жіноча пошта». Простирадла, чоботи, штани... міняли на борошно, пшоно, горох. Отой Максим для нашої сім'ї виявився рятівником. Мама виміняла якусь білизну і тканини (у неї було, як у швачки). Дещо Максим подарував, як родичам. І зиму якось пережили.

А от коли підійшла весна – холодно, і їсти хочеться. Наче здоровий, а стаєш наче дурним і несамовитим.

Якось батько сів на стільці в кімнаті: «Мамо, поглянь!». Я теж підійшов. Нога біла, наче полірована, опухла... як він пальцем придушив, так ямка там і залишилася. Мабуть, шматочок хліба не собі, а усе нам із Вовкою. Що робити? І пішов батько до міської управи.

¹ Коваль В. Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. – К., 2002, с. 68.

² Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. – Київ-Львів, 2003, с. 275.

³ Зінкевич Наталя. Проблеми дослідження геноциду ромів (циган) на українських землях в роки Другої світової війни / www.nbuv.gov.ua /portal/Soc Gum/nsspmv/200816/5415-439.pdf.

«Мером» був професор Оглоблін, а його заступником – Хворостівський, з оунівців, що прийшли до Києва. Вони тоді багато чого зробили.¹ Почали ремонтувати водоканал. Але вони думали, що будують Україну, а німці сказали: «Ні, такого не буде».

На розі бульвару Шевченка і вулиці Леонтовича – Друга київська гімназія, а перша – де пам'ятник Грушевському. Батько пішов туди. Потім сміявся: «До революції працював при директорі гімназії служником, а тепер при німцях «пристроївся».

Пам'ятаю, що в ту першу зиму (ох, люта була!) напроти саду Шевченка біля сходів колишньої Першої гімназії стояв німецький вартовий, а у нього поперх чобіт були одягнуті чуні, сплетені з соломи, товсті, до коліна. Кумедно! Військовий – і в соломі! А по інший бік – на розі Короленка (Володимирської) і Шевченка – стояв вартовий мадярський (у Києві був штаб мадярської армії). Майорів прапор – червоний, білий, зелений. Отакі дивні часи...

Був у мене товариш по школі, Толя Бородай. Ми з ним коло смітника наловимо мух у коробочку, придушимо головки і на Дніпро. Кидаємо вудки і ловимо верховодку. Мама (хоч якусь), а юшку зварить.

Стоїмо з Толею на набережній. Тут біжить німець. Протягнув руку, забрав вудку і сам закинув – упіймав. Таке крихітне, а він аж затанцював: «Фіш! Фіш!..». Тоді другу «фіш» спіймав. Кинув вудку і побіг кудись далі. А ми з Толиком замислилися. Якщо нам по чотирнадцять, то йому не більше сімнадцяти. Пацан!

- Газети батько купляв?

Газети купляли на розі Короленка і бульвару Шевченка. Там був кіоск. Спочатку «Українське слово», потім «Нове українське слово».² Там теж були оголошення: «Йдьте до Німеччини! Німеччина чудова». Спочатку набрали добровольців – токарів, фрезерувальників. А далі люди їхати не хотіли – і стали – примусово вивозити.

Якось до нас зайшов поліцей. «Де Нечай?» Батько піднявся і пішов. Поліція була

¹ Київ у дні нацистської навали. – с. 216-221 (Огляд НКВС УРСР про становище в окупованому Києві за матеріалами газети «Українське слово» [1.11.1941 р.]). Помилка оповідача: Оглоблін О. був головою міської управи з 23 вересня по 29 жовтня 1941 р.; Форостівський Л. – від лютого 1942 до вересня 1943 р.

² Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т.10. Ч.2.: Газета «Українське слово» 1941 року. – К., 2004; На зов Києва. – К., 1993, с. 323-328.

чи у 34-му, чи у 36-му номері, на бульварі Шевченка. Повертається: «Володю, вставай, це тебе».

У домоуправліннях записували: хто, якого року... Списки подавали в поліцію. І на вулицях зупиняли – комплектували...³

Ми дома були у розпачі: «Володю відвезуть». Коли уночі стук. Прибіг! Вони вночі зібралися і поперекакували через огорожу (у дворі Художнього інституту). Слава Богу, обійшлося, патруль не затримав. Кілька днів проходить. Ніхто. Нічого. Мабуть, у поліції відмітили: «відправлений». Посидів-посидів Вовка і пішов учнем слюсаря в гараж (один знайомий порадив).

У 1942 році наша авіація стала налітати. От тепер ми узнали, що таке бомбардування. Я скажу: це дуже страшно. Zenітки і раніше стріляли – та хоч бомби не летіли. Вискочимо униз, у подвір'я. Прожектори крутяться... Стріляють... А тоді – завивання... І – бабах, бабах!⁴ Одного разу як бабахнуло, то наш будинок аж затрусився. До революції він був триповерховий, а після революції додали ще два.

Другого дня вискочили з Володею: «Біжимо! Де ж вона впала?». Виявилось – поруч. На Тарасівській, рівно посередині мостової, між пожежною каланчею і житловими будинками, від тротуару до тротуару, десь до трьох-чотирьох метрів глибиною. Сипалися по будинках і менш дрібні бомби. Бачимо: на Микільсько-Ботанічній сидять поранені, у бинтах. Були й загиблі. І тоді німці влаштували похорон «жертв більшовицького нальоту».⁵

На Володимирській народу багато зібралося. Я нарахував тоді двадцять шість катафалків (казали, що поранених було втричі більше).

За кожним катафалком йшло по тричотири священики. Мабуть, зібрали з усієї України.

³ За роки нацистської окупації з Києва було вивезено понад 100 тисяч оstarбайтерів / Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К., 1999, с. 179.

⁴ «Невдовзі ми збагнули, що наша авіація бомбить не місто взагалі, а німецькі військові об'єкти і залізницю зокрема». (Малаков Дмитро. Кияни. Війна. Німці. – с. 129).

⁵ «Чомусь ніхто не може пригадати, чи збивали німецькі zenітніці над Києвом радянські літаки. Проте часом радянські бомби влучали в мирні об'єкти. Відомий трагічний випадок, коли у ніч з 10-го на 11 травня 1943 року постраждав житловий будинок на Микільсько-Ботанічній вулиці. Міська влада влаштувала похорон з жалобною ходою через усе місто на Лук'янівське кладовище» (Малаков Дмитро. Кияни. Війна. Німці. – с. 129).

До війни Володимирський собор був закритий: «Релігія – опіум для народу».¹ Коли німці прийшли, наші двірники – Ганна Іванівна і Савелій Климентійович, мій батько – ходили до собору і вивантажували із середини якийсь архів (книжки, плакати). Потім освятили, і розпочалася служба. А на Червоноармійській, де Троїцькі лазні, стояла невеличка дерев'яна церківка. Там теж стали правити службу (коло музкомедії і центрального стадіону. А по війні знесли. За одну ніч.

Коли я став старий, думаю: «Так що, для того, щоб відновилася релігія, треба було, щоб почалася війна, щоб у місто зайшли окупанти і щоб вони відкрили церкви?..»²

- Отже, Володя працює. А Ви?

Прочитав оголошення: київському вокзалу потрібні різноробочі. Пішов. Фірма «Ханнебек». Якесь будівельна. Записали в бригаду. У бригаді шість чоловік. Хлопцям десь по двадцять, мені – чотирнадцять. Сказали: «З мискою, ложкою».

Розвантажували щось важке – рейки, колоди. У рейку вдарили – обідня перерва. Привезли казан. Щось наподобі супу-затирухи. Як накинусь! Господи! А живіт усох. Заліз під вагон калачиком: і направо, і наліво, і кругом. «Револуція» була така, що запам'ятав на усе життя.

У бригаді німців не було. Німець, мабуть, сидів у конторі. Ті, хто зі мною працювали, лише лаялися. Коли мені стало погано, ніхто мене не пожалів.

А то іншим разом до мене під вагон заліз чолов'яга до двох метрів. Каже: «Я так боюся» – «Чого?» – «Я циган. Циганів розстрілюють» – «Та не кажи, що ти циган. Кажі, що вірменин. Нікому не кажи, що ти циган». Подумав: «Навколо дядьки, а він до мене».

Ми були голодні, але нас не стріляли, як євреїв і циган. Нещасні люди виявилися...

Як же позбутися тієї роботи? У цей час в газеті оголошення: відкривається малярно-альфрейне училище.³ Мама узяла цю газету

¹ У 1917 р. в Україні було 1710 діючих церков, в 1940 р. – дві, із 23 монастирів не залишилося жодного (Король В.Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. – с. 33).

² «Все церкви в Києве с приходом немцев начали функционировать. Откуда столько набралось священников (бывшие священники, которые работали сторожами, охранниками и т.д.)». (З доповіді Заровної М., колишнього старшого інспектора Київського облуправління міліції НКВС про становище в окупованому Києві. 25.09.1942 р. – Київ у дні нацистської навали. – с. 290).

³ Голиш Г.М. Експлуатація неповнолітніх громадян на території рейхскомісаріату «Україна» у 1941-1944 рр./ Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Випуск 26. – К., 2004, с. 212.

і пішла в контору того «Ханнебека». Яюсь упростила, щоб відпустили: «Малий ще для такої роботи». Звільнили та ще й видали мамі мою заробітну плату за 10 днів роботи. У конверті була розрахункова стрічка: 1 день – 15 окупаційних марок, 10 днів – 15x10 – 10% (податок) = 135 окупаційних марок.⁴

Влаштувався у малярно-альфрейне училище. Знаходилося воно на Ірининській (другий будинок – на Короленка). Керівниками там були дві жінки. Ми здавали свої продуктові картки, і нам давали обід. Вчили вирізати трафарети, набивати малюнок кистю, білити стіни. Робили ремонт у тих приміщеннях, де вчилися. Ті листівки, що ми робили власними руками, продавалися у місті («З Новим роком!», «З Великоднем!»). Це була фінансова підтримка училища.

Ходили змальовувати фрески у Київській Софії. Частина наших учнів ще раніше займалися малярством. Там був Іван Батечко (згодом – відомий художник). Із хлопців запам'ятався Писаренко. Він пояснював мені, що жовто-блакитний прапор – символ України, її блакитне небо і золота пшениця.

Яюсь під час перерви до мене нарешті дійшло, що наше училище по сусідству із дуже серйозною установою, гестапо (Короленка, 33). Слава Богу, що нашій сім'ї не доводилося «знайомитись» з цією установою у всі роки окупації.

Яюсь зустрівся з Толею Бородаєм. Він влаштувався учнем в електромайстерню по вулиці Борщагівській, 1 (на початку Брест-Литовського шосе, за нафтобазою). Я теж перейшов туди учнем. В основному у цій майстерні перемотували згорілу обмотку на старих двигунах. Людей було там небагато: начальник майстерні Віктор Юлійович, майстер Пешковський, молодий електрик (прізвище не пам'ятаю), дві чи три жінки, що мотали обмотку, і ми – «хлопці на усі руки». Потім прийшов ще майстер. Він попав у полон під Харковом у 1942 році, його відпустили на цю роботу як фахівця з електросправи. Я там пропрацював з травня по серпень 1943 року.

Один раз у квартал нам давали наче «пайок»: 1 пляшку горілки і 3 пляшки пива. Справа була в тому, що ця майстерня обслуговувала трест «Трінкен Централ», тобто заводи з виробництва алкогольних напоїв. Я лише одного разу такий «пайок» отримав.

⁴ Згідно з тарифною ставкою (оприлюднена в газеті «Нове українське слово» у березні 1942 р.), до 16-ти років ставка за годину оцінювалася 5-ма пфеннігами (50 копійок). (З доповіді «Гайового» про становище в окупованому Києві. 5.05.1943 р. – Київ у дні нацистської навали. – с. 334).

Нікому і в голову не прийшло, що це можна випити. Мама зразу обміняла на борошно і якусь крупу.

- *На Євбазі?*

Євбаз кипів. Торгували і на Бессарабці. Толя теж пристосувався. Купляв у німців сигарети «Камель», а у маляр – «Гунію» або «Ливанте» (в народі казали: «Посмалити оті малярські – і можна на дівчат не дивитися»). «Давай, навчу. Купуєш, а потім дорожче перепродаєш». Ходив і кричав: «Цигарки «Гунія»! Цигарки «Гунія»!»¹ Але у мене такого «торгового» таланту взагалі не було, до того ж – де взяти гроші, щоб попервах купити ті цигарки.

- *А коли комунальні служби запрацювали?*

Треба подякувати працівникам водоканалу. Нас 200 тисяч залишилося в місті, але ж усі вони однаково хочуть воду пити. Зробили нам воду. Коли? Не пригадую... А тоді електрику дали. «Гарілки» заговорили. Працював якийсь радіокомітет. Хоча там новини про німецькі війська, але можна було зорієнтуватися – чи в районі Харкова, чи під Ростовом...²

- *І ось підійшов вересень 1943-го...*

Підійшов вересень. Радянські війська почали наступати з лівого берега, і нас вигнали (як жителів центру Києва).³ Володя зробив тачку на дерев'яних колесах, і ми переїхали у приватний сектор на Борщагівську. А бої все ближче, ближче. І знову нас вигнали. Перша просіка, Святошин, вулиця Північна. Тоді ми з Володею зробили лише дві ходки тачкою, а усе інше сховали на горищі в тій хаті, де жили (потім виявилось, що залишене нами хтось забрав). Крім того, у нас був ящик і ми

¹ 3 травня 1942 р. у Києві почала працювати тютюнова фабрика – для потреб гітлерівських окупаційних військ. (Київ у дні нацистської навали. – с. 54).

² «В Киеве имеется радиовещание, большинство передач по радио производится на немецком языке и несколько – на украинском. Передачи очень грустные и скучные. Народ их не слушает, а со злобой плюет... Водопровод в городе восстановлен и работает. Не работает только там, где были взорваны дома... Электростанция работает, но свет подавался только в учреждения и квартиры немцев. Местному городскому населению электрический свет немцы не дали и даже не разрешали зажигать коптилку (каганец)...». (З доповіді Замовної М. – Київ у дні нацистської навали. – с. 277, 291).

³ 23 вересня 1943 р. на вулицях Києва з'явилось оголошення Берндта, міського комісара, про виселення до 21-ї години 26 вересня всіх мешканців Києва із т.з. «забороненої зони» і встановлення режиму перепусток (Фонди НМІВВВ – КВ-12529 Л-689; Довідка 4-го Управління НКДБ УРСР про встановлення в Києві «забороненої зони», виселення з неї мешканців і відправлення киян на роботу до Німеччини. Вересень 1943 р. – Київ у дні нацистської навали. – с. 369-370).

його по дорозі до Святошина були змушені закопати. І ящик той теж хтось «позичив» (у листопаді, коли вже повернулися додому, це виявилось).

Розмістилися на другому поверсі двоповерхового будинку. У кімнаті, крім нас, була ще інша сім'я киян: мати з донькою.

Приблизно 3 листопада – «Катюші». Гу! Гу! Гу!.. Безперервно гриміло і 4 листопада. А 5 листопада чутки: «Наші вже у Святошин». Сусіди прибїгли: «Німці відступили. Там у них склад з продуктами». Володя прибїг: «Давай!» А я у той день прихворів. «Йдемо! Усі ідуть». Пішов. Багато людей йшло. Краще сказати, майже бігли. І жінки, і підлітки, і діди. Колона! І от вийшло: перебігаємо рівчак, а в ньому розташувалися наші бійці. Я тоді вперше побачив довгі рушніці, ПТР-и. Біжимо попереду фронту, у зоні обстрілу. «Голод – не тетка». Хтось крикнув: «Снаряд!». І всі, як один, впали на землю. Я ще голову підняв і побачив: урізався у сосну попереду, аж тріски полетіли... І всі знову підхопилися. Перебігли залізницю, а там вже й той самий склад.

Бочка. До неї черга, чоловік десять. Був там якийсь черпачок, його з рук в руки. «Що це?». – «Молоко». Виявилось, що у тій бочці не просто молоко, а згущене. Таке смачне! Я навіть не знав, що є така чудова річ, як згущене молоко.

Узяли хліба. «Цеглінка» у целофані. Дивина! А ще взяли сиру твердого, «Ементалер». Наче довгий, квадратний батон, у фользі, і розмічений синіми смужками на 22 порції по 100 г. Здається, були ще якісь консерви.

Побігли назад. Знову повз тих солдатів і лейтенанта. Усі дуже молоді. Якийсь передовий відділ (можливо, розвідники). І усі, хто біжить, їм в окоп – то сир, то хліб кидають. А ті: «Хватит! У нас уже в вешмешки не влезает».

Дома все віддали мамі. А другого дня нальот на Святошин. Побігли на четверту просіку. Дуже цікаво було роздивлятися небачені нами раніше «Форд», «Додж», «Віліси» (американські машини). Іноді попадалися і наші ЗИЛ-5.

А мама вдома розгублена, майже не плаче. Приходили військові і зробили обшук. «Вы ходили на склад?» – «Я не ходила, а мої мальчики». «Давайте, показывайте!» – «И хлеб, и сыр забрали» – «А чем мне детей кормить?» – «Ну, ладно». И хлеб оставили. «Это не ваши трофеи, а наши».

Виявилось, то услід бойовим частинам прийшли тиловики.

Через дві доби ми з однією тачкою повернулися додому. Батько повернувся на своє робоче місце, правда, в основному місці, ближче до Інститутської, і пропрацював там аж до 1956 року (помер у 1958-му).

- *А мама?*

Інтерв'ю з Павлом Йосиповичем Березовським

- *Начнем с Вашего рождения, родителей.*

Я, Березовский Павел Иосифович, родился в двадцать шестом году, 27 января, в Киеве. Мои родители? Отец – черниговец, рождения 1869 года, сын мелкого чиновника.

- *Имя, отчество его?*

Иосиф Андрианович. В 1896 году окончил Петербургский университет, физмат. Сначала работал в петербургских гимназиях, а где-то в 1910 году уехал в Ташкент. Читал физику и математику в кадетском корпусе. У царевича Алексея этот корпус числился на привилегированном положении. У отца были приборы прямо с Парижской выставки. Местные астрономы проводили наблюдения только на телескопе в отца – не 16-и дюймовый, а 6-и дюймовый, цейсовский.

- *А мама?*

Мама со Смоленщины, Александра Николаевна Ковалева. Дочь помещика. Когда мой дед умер в 1905 году, некролог поместили в «Ниве», а это было не такое простое дело.¹ Он открыл на Смоленщине ряд бесплатных сельскохозяйственных школ и вообще всячески способствовал улучшению сельского хозяйства.

- *Какого года рождения мама?*

1890-го. Они поженились в 1917 году, между двумя революциями, в Ташкенте. Отец работал потом в какой-то воинской части... Кажется, это потом в Киеве называлось «Школа красных командиров имени Каменева».²

- *В Киев когда переехали?*

Точно сказать не могу. Где-то в 1920 году.

- *Где поселились?*

¹ «Нива» – російський щотижневий ілюстрований журнал для сімейного читання, що виходив у Петербурзі в 1870-1918 роках. Друкувались твори найвідоміших російських, іноземних письменників, висвітлювалось і загальнополітичне життя. (БСЭ. – М., 1974, т.14, с. 555-556).

² Згідно з Постановою Ради Праці та Оборони від 19.01.1921 р., для підготовки середнього командного складу Червоної армії замість військових курсів розпочали створювати військові школи із трьохрічним терміном навчання. Школа червоних командирів імені С. С. Каменева була відкрита того самого року. (Киевский Краснознаменный. Краткий очерк истории Краснознаменного Киевского военного округа. – К., 1969, с. 72; СВЭ. – М., 1980, т.8, с. 240).

У 1972-му. Мама казала нам: «Найголовніший мій заповіт, щоб ви були чесними людьми і ніколи не кривили душею». Я так жив. І Вам розповів так, як бачив, як запам'ятав, мені приховувати нема чого».

Сначала при школе. Церковный переулок... Потом переехали на Рыбальскую.

- *Там родились?*

Да.

- *В школу в каком году пошли?*

В тридцать четвертом, в 84-ю, на углу Резницкой и Московской. Студентом 3-го курса я там читал физику и астрономию. Два класса проучился, и была открыта 134-я школа (нынешняя 89-я). Нас перевели в сто тридцать четвертую. На следующий год здание школы построили в Миллионном переулке (там сейчас один из корпусов Института легкой промышленности). Там окончил 7 классов.

- *В 1941-ом.*

Да.

- *Хотели учиться дальше?*

Конечно.

- *Учились хорошо?*

В отличники никогда не попадал. И характер был не боевой... Но учиться дальше – обязательно.

- *Каким запомнили 22 июня.*

Просыпаемся... Стрельба... Взрывы... Гул самолетов... Все начали: «Что?.. Как?.. Далеко мы от границы?..». Папа куда-то ушел... Наверное, в военкомат. Папа был уже старик, но надо же было куда-то пойти, узнать. Правда, мы уже и сами усекли: раз зенитки стреляют – это уже война.

- *Папа тогда работал?*

Он был уже на пенсии, но работал. Его пригласили преподавать в аэрофотогеодезический институт. Это в городе Горки, в Белоруссии. Он должен был там заведовать кафедрой математики. Год шла подготовка, но институт так не успели открыть. Отец, правда, зарплату получал.

- *Хотели эвакуироваться?*

Тут такое дело. В первые же дни арестовали одну мамину знакомую. Почему? Сказать не могу. Ее сестра уехала в Париж, а брат работал в Харькове. Это он создал знаменитый двигатель В-2. Кошкин его испльзовал для своего танка Т-34.

- *Фамилию не помните брата?*

Не скажу...¹ Во всяком случае, родители испугались и поехали в Кирилловку, на родину Шевченко. У папы там жил старший брат.

- **Там и встретили приход немцев?**

Там и встретили. Причем так: было объявлено: «Готовьтесь к эвакуации», а при больнице была пара лошадей, воз, работники больницы были готовы эвакуироваться, и мы с ними. Мы жили при больнице. Главврача забрали в армию, а жена брата отца осталась за него... Приказа нет и нет. Потом в какой-то день идут и идут отступающие войска. А как немцам к селу подойти – наши сбросили две бомбы. Убило корову, мы потом ели. Немцы зашли, пробыли несколько дней и ушли. Боев не было. Фронт как-то стороной прошел.^[2]

- **Как оккупационный режим почувствовали?**

Еще никак. Больница получила снопы пшеницы, ячменя и проса. Мы вдвоем с двоюродным братом это все молотили. Сначала даже школу открыли. Она проработала месяца два.

- **А кто преподавал?**

Так все же остались. Эвакуации не было.

- **А что полиция?**

Была. Но никаких действий против кого-либо не предпринимала. Сидела себе и все. Она размещалась в здании сельхозтехникума. Единственный немец сидел в районе. Вместо 300 г, которые раньше давали, – раздал по 12 кг зерна на трудодень. Урожай был хороший... Потом в сорок втором перебрались из больницы в общежитие техникума. Там у нас и огород был.

- **Ребят из села отправляли в Германию?**

Отправляли.³ И мне ребята из техникума сообщили, что меня наметили... Это конец лета сорок второго. Я быстро в Корсунь (там у брата отца знакомый на электростанции работал). Мама в это время в Киеве была. Не помню, как ей передали... Она приехала. Товарняками. Пассажирских поездов не было. Мы с ней пошли на станцию Корсунь и точно так, попутными товарняками, добрались до Киева.

¹ У створенні дизельного двигуна В-2 на харківському заводі № 183 імені Комінтерна з місцевих конструкторських кадрів відзначилися І.Я.Труштин та С. Ф.Горань (Т-34: Путь к победе. – Харків, 1985, с. 59).

² Село Шевченкове Звенигородського району Київської області було окуповано гітлерівцями в останні липневі дні 1941 року. Переіменовано у Кирилівку. (Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область. – К., 1972, с. 246).

³ Понад п'ятсот юнаків та дівчат Кирилівки у 1942-1943 роках були примусово вивезені на роботу до гітлерівської Німеччини (Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область. – с. 246).

- **Квартира осталась?**

Осталась. Там уже сестра была.

- **У вас и сестра была?**

Да. Двадцать восьмого года. Еще и брат был, но он умер в раннем возрасте (тридцать первого года)... Отдельная квартира на втором этаже. Рядом два флигеля одноэтажных. Квартиру закрыли – и все. И все! Конечно, соседи кое-что потащили... У меня, например, исчез альбом марок. Конечно, все цветы засохли. В полметра апельсин и вазон натуральных египетских папирусов.

- **А где Вы взяли папирус?**

У одних знакомых. Я уже не помню как, что... уже тогда в Киеве жил мой двоюродный брат. Он пешком из Харькова пришел. Эвакуация лопнула, он и пришел назад. До войны он работал фотокором газеты «Комсомолец України». Старше меня почти на двадцать лет. Он работал в Гипродорконторе.

- **Наверное, и Вас туда устроил?**

Да. Брат устроил. Причем, укор нынешним хозяевам. У нас в конторе были должности надзирателей за улицами. На тротуарах где какая выщербинка – немедленно сообщать начальству. И это не только центральные улицы. Это и захолустные переулочки, де немцев вообще не бывало.

- **С какой целью была создана Гипродорконтора?**

Это вся осушительная система склонов. Дренажные штольни.⁴

- **А Ваши задачи?**

Моя задача: утром запустить газогенератор... В этой конторе был единственный автомобиль ГАЗ-42. Полуторка с газогенератором. Обеспечить его работу – значит временами чурок напилить. При машине был водитель, слесарь и чернорабочий. Машина уехала, а я – слесарить. Делал начальству багажники на велосипеды.

- **А где размещались контора?**

Начальство сидело на Козловской улице (теперь это Парковая улица). Напротив больницы. Там было двухэтажное здание. Немцы, уходя в сорок третьем, его сожгли. А базы?... Основных было две. Одна – напротив Аскольдовой могилы («зароглиния», «петля»). Другая – напротив Октябрьской больницы. Наши мастерские находились между Кловкой и Госпитальной. А Кловка – это ручей. Там, где сейчас стадион «Арсенала», было озеро. Из

⁴ Гіпродор – приватна організація колишніх радянських інженерів-дорожників, що була підпорядкована будівельному відділу Київської міської управи (Київ у дні нацистської навали. – с. 316, 329).

озера витекал ручей, по Кловському спуску, к Мечникова и до Госпитальной.

А мастерские – деревянное строение. Здесь было все, что обеспечивало работу мостовщиков.

- Теперь Вам не грозило быть угнанным в Германию?

Хотели забрать... Знакомый моего брата работал в конторе геодезистом. Он пошел со мной в нынешний Художественный институт и доказал там, что я «незаменимый мастер».

- Каким образом?

Что я все умею. Даже мозаику класть.

- Почему мозаику?

Это же высший пилотаж мостовщика! Я умел выкладывать мозаику... Вообще, меня не тронули. И еще хочу сказать, что у меня был запасной вариант – школа по заготовке яиц для немецкой армии.

- Школа?

Школа. Возглавляли ее мои бывшие учителя: Боворовский Сергей Михайлович (у него по физике я был любимый ученик) и учитель математики (фамилии не помню). Эта школа находилась в здании Бессарабского рынка. Это, на самом деле, была школа разведчиков.

- Откуда Вы знаете, что она была связана с разведкой. Какой именно?

Боворовский мне уже тогда говорил. Давал понять, что они связаны с подпольем.

- Он Вам доверял?

Полностью. Школа проработала до начала 1943 года. Закрыли. Но мне не пришлось воспользоваться.

- Что вы тогда слышали о киевских подпольщиках?

Были всякие разговоры. Например, о капитане Калашникове. Кто он? Что он? Были разговоры, что он советский агент. Был такой случай. В Оперном театре антракт. Немцы возвращаются... В кресле записка: «Здесь сидел капитан Калашников».

- Мама работала?

У нее была карточка 4-й категории. Это – «неработающие».¹ Только хлеб.

- А хлеба сколько?

Не помню. У немцев талоны... Можно забрать сразу, в начале месяца, можно – в конце, можно – частями. У меня, кажется, была 3-я категория. Хлеб, немного крупы, сахара. По-

¹ «Непрацюючі» належали до 1-ї категорії (інваліди, пенсіонери, приватні торгівці, особи вільних професій. (Заболотна Т.В. Продовольче забезпечення киян під час гітлерівської окупації /Сторінки воєнної історії України. Зб.наук.статей. Вип...9. – К., 2005, с. 222).

моему, даже полкило мяса в месяц. Но мясо давали или раз, или только два раза.

- А где Вы «отоваривались»?

В магазине на Печерском базаре.

Базар работал активно. Меновая торговля. Мыло, соль – разменная монета.² Мы все мыло варили. Мама, сестра, я...

- Из чего?

Из растительных жиров и едкого натрия.

- Где это можно было достать?

Все можно было достать.

- А как мыло варится?

Жир в таз. Нагреваешь. Потом туда едкий натрий. И все время мешать деревянной лопаткой. Потом еще добавить кальцинированную соду и канифоль (чтобы не так быстро размокало). Два часа варили... Но мыло не было моим основным заработком.

- А что же?

Открытки с видами Киева. Мой дядя сохранил негативы. На стекле. Когда я в Киев вернулся, сделал небольшого размера ящичек, вставил в него лампочку, подключил к аккумулятору, сбоку – выключатель, сверху – контрастная рамка, на нее негатив, сверху бумага. Включил... Несколько секунд... Выключил. За вечер – 200 фотографий. Немцы раскупали хорошо.³ Причем так: некоторые места до взрывов, а некоторые – после. Проявитель, закрепитель... Накатывал на стекло – чтобы глянец.

- А где сбывали?

Даже не знаю. Это брат. Какие-то ларьки, магазинчики... Главное, что у меня были деньги на кино.

- Кинотеатр где был? Где «Зоряний»?

На том же самом месте.⁴ К нему примыкали Печерские бани.

- Бани, кстати, при немцах работали?

Нет. Дома мылись. По-старинному.

² Сіль була серед найдефіцитніших харчових продуктів. (Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Зб.док.і матеріалів. – К., 1963, с. 163).

³ Останнім часом до фондозбірні Меморіалу надійшло понад шість десятків оригінальних фотографій на тему «Київ у роки нацистської окупації» із сімейних архівів колишніх військовослужбовців вермахту (через Інтернет-аукціон). Цілково можливо, що серед подібних видових фото визначних місць Києва є ті, що свого часу надрукував Березовський П.Й. (Фонди НМІВВВ – КН-231748-231763 Ф-31315-31330; КН-231023/1-8 Ф-30706/1-8; КН-231025/1-17 Ф-30708/1-17; КН-229377/1-16 Ф-30610/1-16; КН-229379/1-6 Ф-30612/1-6).

⁴ Серед найвідоміших кінотеатрів, що з початком 1942 р. розпочали працювати в Києві (за ініціативою Кіноуправління при Київській міській управі) – «Эхо» на Червоноармійській вулиці, на вулиці Герцена, біля Галицького базару, новий театр на Подолі («Київ у дні нацистської навали». – с. 329-330).

- *Сколько раз в месяц в кино бежали?*

По крайней мере, раз в неделю точно. Единственное время, когда я много походил в кино. Дешевка! На базаре буханка хлеба стоила больше полутысячи, а в кино билет стоил 6 рублей.

- *Что смотрели?*

Немецкие фильмы. Были и очень хорошие: там, где снимались два австрийских актера – Тео Линген и Ганс Мозер.¹ Равноценно нашим народным артистам.

- *Мелодрамы? Комедии?*

Разное. Эти, Тео и Ганс, комики. Это все фильмы, снятые до войны. Один фильм очень интересный – «Роберт и Бертран».

- *На каком языке?*

На русском языке... Не помню. Или субтитры были?²

- *А публика какая?*

Не немцы. Киевляне. Для немцев – Оперный театр. У них там шла разная музкомедия.³

- *Интересно, как мама «выкручивалась», чтобы накормить семью?*

Очень просто. На трех на сутки: 6 литров воды, 6 стаканов пшена, два десятка картошек. Тогда говорили: «H₂O плюс NaCl равняется кандер».

- *На Печерске какие из режимных объектов запомнились?*

Запомнилось, что можно было пройти везде. Если у нас секретная часть – все знают за два квартала. У них наоборот. Пройти

¹ Линген Тео (1903-1978 pp.) – німецький кіноактор. Широко популярний з початком 1930-х років. Особливо відзначився у фільмах: «Заповіт доктора Мабузе», «Весняний парад», «Дякую, мадам», «Чарівність Богемі», «Індійська гробниця», «Мелодії вальсу», «Ешнапурський тигр» (www.kinoteatr.rr/kino/aster/m/euro/112266/fro/); Мозер Ханс (1880-1964 pp.) – німецький кіноактор. Серед найвідоміших його кіноробіт – головна роль у фільмі «Моя донька мешкає у Відні» (1940 p.). (www.afisha.ru/people/310531).

² З осені 1942 р. німецькі фільми (для зручності глядачів) стали супроводжуватися субтитрами українською мовою. Чи демонструвалися такі фільми, крім сільських місцевостей, у Києві? (Нагайко Т. Життя селян на окупованій території України в роки Другої світової війни (за матеріалами адміністративних центральних областей) / Сторінки воєнної історії України. – К., 2007. – Вип..11.- с. 60.

³ «Якось мамі з Гоголю пощастило потрапити в Оперний театр... Цього разу давали «довоєнну» прем'єру оперети Планкета «Корневільські дзвони». Партію Гаспара співав Борис Гмиря. Вражав партер: там сиділи винятково німці у військовій формі. У театрі йшли «нейтральні» опери і балетні вистави: «Коппелія», «Пікова дама», «Лебедине озеро», «Тарас Бульба», «Катерина», «Кармелюк»... (Малаков Дмитро. Кияни. Війна. Німці. – с. 129-130).

можно было везде. Между прочим, одна часть размещалась в здании 84-й школы, на углу Рязанской и Московской.⁴

- *Немецкая или венгерская?*

Немцы. Они приезжали на отдых. То одни, то другие. На отдых приезжали. Временами их посылали против партизан.

- *А у Вас лично были столкновения с оккупационными властями?*

Одно. Мы с матерью дома. Вдруг приходит молодой, вертлявый человек. Называет какую-то фамилию. Мы эту фамилию не слышали. Нет! «Идем со мной!». Приводит нас на Владимирскую. Гестапо. Вошли. Первый этаж. Налево. Окна на Ирининскую. Сидит немец (не знаю, какой там у него чин). А мать прекрасно знала немецкий язык.

- *Еще с гимназии?*

Да. Причем, не суржик. Мама вела себя очень уверенно.

- *Она же сына пришла спасти...*

Меня еще раз спросили. Я: «Не знаю... Не слышал...». И нас отпустили.

- *Мама Вам объяснила, что они хотели от Вас?*

Ничего не объясняла. Если бы мама не знала немецкого, мы домой бы не вернулись.

- *У вас, наверняка, были знакомые, товарищи Вашего возраста. Их в Германию забирали?*

Всех забрали. И мои одногодки. И чуть постарше. Он работал на ремонте автотехники. Это около лавры. Ремонтные мастерские, где ремонтировали нашу автотехнику («трофейную»). На Печерске – то склады, то мастерские.

В первое время, когда только пришли немцы, в помещении склада на Рыбальской был лагерь для военнопленных. Раньше там был склад – 716-й. Огромный! Башня полудугой и еще два одноэтажных здания. Когда мама зимой 1941 года в Киев пришла, она этим пленным помогла. Организовала сбор продуктов. Потом договорилась с охраной лагеря. Эти продукты пленным передали. Но она была только две недели, а потом уехала в Шевченково. Лагерь этот недолго был.

- *Это очень интересно.*

А офицеры из училища связи, которые учились у меня в вечерней школе, рассказывали, что из лагеря на Рыбальской наших пленных

⁴ У довоєнні роки в Києві діяло 150 середніх та початкових шкіл. З початком гітлерівської окупації 77 шкіл було зайнято під казарми (Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. – с. 333).

забирали во Введенський монастир.^[1] В 1961 году монастир закрыли. Якобы игуменья послала телеграмму Гитлеру с поздравлением по поводу дня рождения... Говорили, что отец Стефан был награжден за то, что монастир поддерживал связь с партизанами.

- В сентябре 1943 года Ваша семья куда выехала? Я имею в виду т.н. «запретную зону».

Запретная зона... Отселяли полосу вдоль Днепра. От теперешнего автовокзала, по Красноармейской (нечетная сторона – запретная, четная – разрешения), потом поворот на Саксаганского (посередине улицы – ограждение из колючей проволоки).

- Предупреждали?

Приходил домоуправ: «Выселяйтесь!...». От Саксаганского на Евбаз, по Дмитриевской, Артема... Нарушил – расстрел на месте. Правда, у нас несколько соседей осталось. А мы сначала у знакомых – недалеко от маслозавода на Жулянской (приблизительно в районе Паньковской). Потом поселились в школе, между Паньковской и Толстого. В одном из бывших классов.

- Вы работали?

В Гипродорконторе поручили строить бомбоубежище для штабкомиссариата. За заводом Артема. Двухэтажное здание зеленоватого цвета. Я с Жулянской пешком.

¹ Відомо, що поранених червоноармійців переховували священники Покровської церкви (у т.ч.отець Глаголев О.О.), черниці Покровського монастиря постачали медикаменти підпільникам і партизанам, надавали їм медичну допомогу в монастирській лікарні (Левитас Ілья. Праведники Баб'єво Яра. – К., 2001, с. 59-62; Малаков Дмитро. Кияни. Війна. Німці. – с. 82).

Сначала там надо было регистрироваться раз в неделю. Последние две недели – каждый день. Кажется, уже в последние дни (4 ноября?..), когда наши к Святошино подходили, сидит эта женщина (в руке у нее бутылочка, ручка и штамп), макает ручку, ставит штамп. Вдруг недалеко падает бомба, и осколок – через толпу выбивает эту бутылочку...

- А как народ воспринял?

Хватит штамповать. Знак свыше. Ей даже пальцев руки не зацепило... Убежище мы, конечно, так и не достроили. Интересно, пока работали, наблюдали: немецкий патруль гонит вверх по Татарке. Запретная зона. Через полчаса эти же люди возвращаются. У них свой «орднунг», у нас – «свой». Тем более, патруль не один и тот же.

- Бомбили?

Бомбили.

- Боялись?

Как-то нет. Когда на Жулянской жили, наблюдал: летят немецкие бомбардировщики, возвращаются уже в неполном составе.

- Утро 6 ноября запомнилось?

Просыпаемся. Наши в город вошли!

- Когда же семья, наконец, воссоединилась?

Папа в Киев вернулся в сорок четвертом. Пенсию получал. А мама... В октябре где-то... Вернулась домой. Форточку хотела открыть. Немец напротив нашего дома... Склад там был. Ему что-то блеснуло, видимо. Он выстрелил... Упала. Ударилась... Там еще печка железная. Не помню, кто маму помог отправить в Охматдет. Укол сделали. Она умерла на следующий день. Прободение желудка...».

**МАТЕРІАЛИ АРХІВУ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ЦЕНТРУ
УСНОЇ ІСТОРІЇ ДВНЗ «ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

**«– ЯК ТИ ДУМАЄШ, ХТО ПЕРЕМОЖЕ?
– НАШІ, АЛЕ БУДЕ БАГАТО КРОВІ...»**

Інтерв'ю¹ з: Юрієм Сергійовичем Місюрою, 1931 року народження, м. Переяслав-Хмельницький, Київської обл.

Інтерв'юер: Тарас Нагайко.

Транскрипція: Тарас Нагайко.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: вул. Гімназійна 1, м. Переяслав-Хмельницький, Київської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 18 квітня 2007 року.

Присутні: Тарас Нагайко, Юрій Місюра.

Ю. М.: Значить, я тут не випадковий. Оця вулиця Шевченка, ось вона, де музей проходить туди далше. І це в кінці вулиці Шевченка, це моя хата, батьківщина. Тут є свідство 34-й рік. Це останнє, що там, значить, тьотя моя намалювала. А це ця хата, де ми сидимо, як звідти вийти, ви зараз все це пізнаєте, о. Не дуже матеріал хороший, на папках [говорить про малюнки – Ред.]. Це от моєї тьоті, яка тут прожила майже весь вік, а це ці газети, починаючи... тут є першого два номери і останнього два номери. Отако можете перелистать, подивиться. Це перший номер. Отуто. Ну то називається пере... отут воно уже розвернуто. Можете загальний огляд, а тоді. Тіки я кажу, я вже не, не даю.

Т. Н.: Юрій Сергійович, я візьму в бібліотеці.

Ю. М.: Да, воно там повинно бути. Ну це ще й не все, були...

Т. Н.: Це 16 вересня 1995 року.

Ю. М.: 95-го.

Т. Н.: Так, так.

Ю. М.: Ну да. Шо мене допекло. Отам, на день міста, так тут два перших, тоді другий піднімаєте, так само можете подивиться. Слухаю на день міста, це на день визволення Переяславщини день міста у нас. Чую стоїть знайомий чоловік мені, редактор оцієї ж газети [«Вісник Переяславщини» – Ред.] і з кимсь розмовляють. Я ж підслухав ненароком, не

¹ Інтерв'ю записане у межах дослідницького проекту навчально-наукового центру усної історії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

шпійонив за ними. Ну не так же воно було, ну не так! І це мене спонукало до того, що я цілий місяць ходив, іще в мене були очі і дикція, і зібрав ці матеріали. Так, слідуючий можете брать листочок. У загальних рисах, значить, як построєні ці спогади. Вони всі один за другим, там коротко по підзаголовочках можна зорієнтуватися, що там було. Так, це сюди, слідуючий. А тут уже нумерується воно.

Т. Н.: Юрій Сергійович, а Ви брали для цих спогадів матеріал... Це лише Ваші спогади?

Ю. М.: Ходив по людях. Бо воно, це подія була в житті чи не саме більше потрясіння. Не так німецька окупація, як останній день німецької окупації. Як нас бомбили отут. Я до сих пір плавно не розмовляю, заїкаюся, переляканий. Було мені 12 років, от. Під бомбами я туто сидів. Так шо воно мені в'їлося у шкуру. І багато я деяких своїх співучнів питаю, так воно вже переплутало, вже не помнить 41-й шо було і шо 43-й, коли фронт пішов туди і коли обратно. Я його шкурою пам'ятаю все добре! Слідуючу [пропонує узяти газету – Ред.]. Оце такий з'явився тоді матеріал. І писав я і про це бомбардування, як воно було. Значить, з'явилася стаття, шо Берлін бомбили в 41-му. А я у лист... у цьому заголовку пишу, а Переяслав бомбили в 43-му. Значить, описую як воно почалося, як воно було, як ми тікали, скільки побило нас. Я, до речі, думав, шо як бомблять дак це так... Надоїдливо літає гу-гу, тоді бух, тоді бух. Ні не так було. Тепере уже ми добре знаєм, після того як у В'єтнамі, шо таке коврове бомбардування. Розвертається, всі летять, і за 5 сікунд як нажали кнопки, весь боезапас вилітає за 5 сікунд. Тоді починається страшний вереск. І-і-і-і-і-і-і! Це бомби летять. А тоді а-а-х. Отако, як ударить себе по ушах. Отако все заклало після цього, от. Так, останні [номери газети – Ред.]. Замальовочки тут усякі. Даже як німці лаялися у мене є. Ну ладно, оце таке.

Т. Н.: Це 7-ма, а остання газета у Вас?

Ю. М.: Остання, їх дві.

Т. Н.: Зрозумів, то всього у Вас сім частин, так?

Ю. М.: Оце, мабуть, я точно не подивлюсь, навроно сім оце всі і ще було,

значить оце за бомбардування. І ще наткнувся я зразу після війни, як школу ми відбудовували оцю ж 1-шу [вул. Гімназійна – Ред.], рідну. Це в мене називається рідна школа. Ну, отут все відбувалося шо...

Перших німців я зустрічав, парканів не було, то вони протів музею були. Спочатку, значить, дома радилися, чоловіків не було, один я був самий старший чоловік, мені було дванадцять років, а сусідки були, бабушка, мама й тьотя. Тут, значить, ну уже ж зайдуть зараз німці, вже снаряди перелетіли через Переяслав, зараз зайдуть. Як ми будем зустрічатись? У хаті сидітимем? Ні, давайте на крильце всі вийдем, хай буде видніше. Коли з'являються там, чоловік п'ять. Німці з гвинтівками, не з автоматами, а з гвинтівками і гукають сюди. Золдатен, солдатен! І сюди на горище, на чердак покузують. Мати моя, значить: «Золдатен ніхт! Абер фрауен унд кін дер.» Перекладати не треба?

Т. Н.: Ні!

Ю. М.: Чим заробила дуже великий авторитет у своїх сусідок. Побалакала по-німецьки, но вона нічого більш не знала із того...

Ну й шо? Значить, це було перше знайомство, а далі почалося... Хочете вже давайте я буду розповідати так запишемся чи як воно?

Т. Н.: Добре, зараз

Ю. М.: Як там? Ну, оце тут написано усе по системі, якщо же ви його там десь знайдете, я тут дам вам почитати, ну виносить не [дам – Ред.].

Т. Н.: Добре, добре.

Ю. М.: Оце ж хороші друзя, і Ніколенко той самий, півроку ходив [просив – Ред.] Толя отдай же ж мені, ти набрав усе, дак поки додому не пішов, так приніс він мені, то з музею, то ще откуда-нибудь, отдаси і вже нема. Дак я вже закаявся, кажуть, вибачте, шо хто хочете оце ідіть [до бібліотеки – Ред.]. Не даю. Систематизовано.

Т. Н.: Тут мене цікавлять деякі питання перед окупацією, взагалі.

Ю. М.: А да перечи..., перерахуйте мені на що звертати увагу. Потом, а я, я можу виключати, якщо зайве, щоб я мікрофон виключав, у руці держав? А держати його так нада?

Т. Н.: Мікрофона тут немає, це ось така річ...

Ю. М.: А диктофон якийсь?

Т. Н.: Да, диктофон, це не...

Ю. М.: А виключати можна як я дух переведу або покашляю?

Т. Н.: Як коли хочете, я буду робити паузу нажимати тут.

Ю. М.: А, ну харашо. Значить якщо я той, я скажу ану зупинимся тоді. Так, будь-ласка, шо знаю із своєї башти 10-12 річної. Мені було 10 років як почалася окупація і 12 як ми їх, розвіталися з ними, а 14-ття зустрічав 9 травня 45-го року, як 14 років, теж таки тут у провулку, я знаю де я зустрічав. Так.

Т. Н.: Розкажіть на початку про свою родину трошки. Коли ви народилися.

Ю. М.: Значить, мати в мене бібліотекар, раньше називалася, медшкола була, а тоді педучілище. Так вона і пішла на пенсію звідти. Була один час завідуючою районною бібліотекою. Вона ж в одній особі була і на абонементі і на читалці, і отримувала книжки. Я ще підносив їй з книгарні. Це ще було до війни. А тоді в педучилищі, значить, бібліотекарем. Умови були жахливі. Бібліотека була під драбиною, під східцями, які ведуть на другий поверх. А педучилище було там, де зараз ресторан «Дружба». От. Так удень при гасовій лампі бібліотекарша сиділа, в неї очі упали після цього, як вона роками там сиділа. А тоді уже там, значить, устроїли напроти бібліотеку, уже стали умови більш-менш нічого. Кілька років сиділа під східцями у темноті. Можете уявити, шо це за бібліотека. Східці такі косі.

Так. Батько мій технік шляхового відділу районного. Він займався мостами і дорогами районними. Братів рідних і сестер в мене немає. Я одинець у них. От. Сюди з'явилися в 34-му році і, значить, у садочок ходив два роки, тоді в 1-шу школу. В 49-му році закінчив. Вісімнадцять років мене не було. Навчався в інституті, робив на Далекому Сході, на Камчатці, на Черніговщині. Тоді в 67-му році повернувся сюди, значить, робота мені найшлась по спеціальності і я пропрацював тут до пенсії. Оце така коротка моя біографія трудова.

Т. Н.: Тепере до початку самої війни. Перед тим, як сюди увійшли німці, чи взагалі передбачали люди початок війни тоді?

Ю. М.: Які настрої у людей були? Я ще був занадто малий. Я не беруся коментувати. І там номери частин, всю ту політику велику. Ми навіть, як уже останній день снаряди летіли, дак тіки, через Переяслав, отут вони летіли, і я знаю, шо міни свисять, а снаряди шурхотять або шелестять. Шу-шу-шу, це снаряди, а ф-щ-щ, то це міна. То ми вже догадувались, шо зараз, зараз, зараз прийдуть німці. Тоді затихло все. Тоді ж я це розповідав як ото перша німецька розвідка з'явилася. Тоді через пару-три

годин місто наводнили колони із військовими, із технікою німецькою. Отут все заповнене було, вулиці одна крізь одну. Трощили забори, палили кострища, котли, варили їсти. На Підварки¹, кого зуміли зібрати із мушин, на Підварки ходили у дядьків забирали скот. Приносили на двух палках як ото оленя несуть, ноги зв'язані, два дядьки, дрючок на спині, а скотина висить. Приносили сюди. Тоді тут у нас у дворі варили.

Тоді перше знайомство із німцем було. Ми, значить, свої лахи, збіжжя домашнє у льох поскидали, коли з'являється німець. Шурус отут, у закутки заглядає. Поліз у льох, у погріб. Сидів може з годину, чи півгодини, не менше. Наші всі голови повтягували у плечі, чекають. Коли вилазить. Виносить, шкатулочка маленька така ракушками обклесна. Він золото шукав, дорогоцінності. Він, дурень, не знав, що у нас нема золота. Це не ті люди були. Х-х-х! [сміється – Ред.]. Це були пролетарі, з-під інтелігенції пролетарі. Значить, забрав. Тоді заходим, усі подушки перепороні і шукав у подушках, шукав, мабуть, перепорував. Перепорував. Це було перше знайомство з німцем. От.

Тоді. Оце будиночок поряд, це були до війни яслі. Значить, тут спочатку стояли просто німці, як казарма, а тоді госпіталь, шпиталь німецький. Знайомий наш санітар звідси, Ганс ходив у гості. Ми не бельмеса по-німецькі, він російською і українською не бельмеса. Але приходив, при свічках грали у карти, Ганс. Шоб їхне знали, ой як це вони називаються, політичний нагляд їхній як, Гестапо, шоб узнали шо він нам казав. А казав він небагато, два слова: «Война шлехт.» – значить война погано, а «Война» – це вже ж по-польськи, видно він через Польщу пройшов, а «Гітлер – капут.» Х-х-х! [сміється – Ред.]. Шоб йому почуло їхне гестапо, було б йому Гітлер капут. І нам теж. Оце такий був німець знайомий.

У школі, проти школи, був будиночок, так званий курятник, де були [учні – Ред.] з 1-го по 4-го класу. Там мадяри, венгри, теже, значить, частина німецької армії, там жили мадяри. Теж ми по-сусідству, дак хлопці спілкувалися із мадярами. Був один Дюрка із Будапешта, приходив до нас у гості, молоденький пареньочок. Дивився, «А фікус, фікус, Будапешт, папа, мама». Значить, він побачив у нас фікус, у нього, треба догадуватися, шо в Будапешті такий був фікус у папи і у мами. І був Качкеметі, той, шо вистрілив під ноги

моєму сусіду, хлопчаку. Ті трохи подразнювали їх, так він йому прямо з гвинтівки під ноги вистрілив. Я не знаю як він його не... Там як бризнув остуда. Так шо були різні. Одні такі, шо ходили до нас як до родичів, а другі стерви ганялися за хлопцями за нашими. Поймав одного, поставив, пардон, раком, сів на нього верхи, за шкерки тако за голову нагнув і снігом йому морду натирав. Пам'ятаю, було це. Це був Толя Курило, якому він натирав морду. Хлопці старалися там може де із котла шо попаде, пахло харашо. Які хлопці, 10, 12, 13 років, оце такі. Оце з цієї башти я і оцінюю і пам'ятаю.

Шо ще на кутку у нас було? У школі, значить, у першу зиму 41-го року було дуже холодна зима. Значить, німецькі коні заводили туди як у конюшню. А коні були здоровущі ломовики, такі із підв'язаними хвостами, такі копита, як решето завбільшки. Коні ковзалися, а там у школі на першому поверсі паркет, і коні ті, роз'їжджалися у них ноги. Значить, школа була вмiсто конюшні. Тоді була, школа ця використовувалась німцями як казарма переїзна. Колона становиться тут, солдат туди у школу, а офіцерів по сусідах, до нас. Вони, звичайно, не питали, заходять, ви: «Век, век!» – значить, геть, геть. І туди, туди в одну кімнату, а тут будуть офіцер. От так було.

Це тоді, значить, опалення ж водяного чи парового не було в школі. Жарили грубку, до того, шо двічі за період окупації школа горіла 1-ша. Значить тушили її. Потушили, не дали згоріть. А от 2-га школа, там був до війни райвиконком, згоріла ціляком, от 2-га школа ви знаєте де? Там одне основне, одна будівля, а друга, напротів, бувший райвиконком. Там висить іще пам'ятна дошка, шо тут, значить, перше було, селяни у 20-х роках, значить, як це вони називалося, земство, не земство...

Так, шо ще тут було? Були концентраційні лагері. Значить, там де тепер фабрика художніх виробів [вул. Сковороди, 73 – Ред.] був, до війни був будинок піонерів. Там було нижні, на нижньому поверсі було дошками забиті вікна і колючим дротом все огорожено. Там євреїв держали мужчин, ганяли їх на дорожні роботи. А тоді всіх там і постріляли.

Шо ще було, на углу, де школа тепер, де фабрика зараз «Спорт» [на розі вулиць Сковороди і Шевченка – Ред.], фабрика «Спорт», там була пікарня і теж було загороджено колючим дротом, вобщем там держали полонених. Їх використовували як робочу силу. Де школа, був гебітскомісаріат, це був районний господарський орган. Він відав, якщо можна у лапках назвать, культура, культура

¹ Мається на увазі с. Підварки Переяславського району Київської області. Сьогодні - мікрорайон м. Переяслава-Хмельницького Київської області.

тут була, господарство. Ну, одним словом, він репресіями не відав. Для репресій була поліція. Там були наші друзі, зрадники і не зрадники, кого привели насильно туди, так вони мусили там бути. Була жандармерія німецька, там були одні німці. А поліцій було дві, дві. Одна була, значить, так звана, піша, а друга конна. Кінна поліція. Начальником кінної поліції був офіцер Червоної Армії, по сусідству за школою жив, Льоня, ой вискочило, не важно як його прізвище. Вобщем у мого товариша на квартирі жив. Начальник конної поліції. У 43-му, як тіки шумок піднявся, вся конна поліція подалася в партизани. Так шо Льоня зі своїми втік. Ну, а поліцаї служили до кінця. Перейшли через Дніпро, там же ж уже була лінія фронту по Дніпру, там вони базувалися. Це вже слухи тоді доходили шо наші поліцаї шо тут...

Шо? Були ще друзі в лапках у нас, які водили в перші дні після приходу німців, водили активісти німців [показували] де живуть євреї, де активісти залишилися чи комуністи, чи працівники там райвиконкому, показували. Я і зараз їх знаю прізвища, вони в голові у мене. Не хочу називать, бо ще залишилися їхні може, не може, а точно залишилися нащадки, попаде воно в уші. Не треба.

Знаменна подія була, це 6 жовтня 41-го року, коли був масовий розстріл євреїв. У нас жили на кутку по сусідству там і там. В один прекрасний день, значить, це було 6 жовтня, встаєм, гарна погода, пір'я по вулиці літає. Шо таке? Значить, теж потрошили перини і подушки, хазяїв забирали, а дорогоцінності вишукували. Двері всі настіжа, я туди пішов, ще у Борі мого сусіда, я був другокласник, а Боря був п'ятикласник, детекторний приймач його стояв на комоді, а мамочку і Борю забрали, розстріляли. От таке було пам'ятне потрясіння. Після цього з'явився віршик. Там пишеться все? Значить, ладно я змягчу. Віршик так називався. Гітлер гут / Євреям капут / Циганам тоже / Українцям поже. А шо було українцям поже я пізніше розкажу, ось дійдем до того, коли було українцям капут усім, винним і не винним.

Школа була чотирьохрічка при німцях. Значить, вона не в цій, не в цьому приміщенні, а де тепер, де музична школа до переходу в райкомі, по вулиці Леніна. Значить, там була школа чотирьохрічка. Там було два будиночки невеликих у дворі. Всього була чотирьохрічка. От. Був директор школи, і дві чи три учительки. І вчитель математики, відомий нам Іван Ониськович, лупив лінейкою учнів, дак ми його добре пам'ятали. Шо як хто погано лінувався арифметики знать [сміється – Ред.].

Значить, які дисципліни? Історія, так зване вітчизнознавство, ну мова і математика і все. Закінчив я, отримав диплом у мене єсть із... Тут можемо знайти, він, гебітскомісар зверху написано, диплом про закінчення чотирьох класів. Чотири класи я в 43-му закінчив, ще до того як німці пішли, бо це ж весною кінчалось навчання.

Так, шо в нас ще тут було. Церква працювала і до війни і у війну теж правилося і після війни. Хлопці шкодили – дітлахи, залізли раз у церкву, видрали віконце, одного покляли на плащаницю, носили і кадилом махали, понадівали попові ризи. Х-х-х! [сміється – Ред.]. Ну хлопці, шо ви візьмете. Попало за це хлопцям. Ну я там не був. Не шкодливий був. Так, шо, яке було головне знамення як тіки почалася окупація? Це страшенні колони полонених, яких гнали через Переяслав кудись туди на схід, не знаю куди їх гнали. Здоровенний лагерь був пересильний у Житомирі. Там були всі полонені. Причом, значить, місцевих відпускали і мого дядю, який потрапив туди в полон в цей лагерь, дак їздила моя мама із дружиною того дяді, вона тут жила, значить, моя тьотя, їздили, брали звідси свідчення від таких шанованих людей у Переяславі, адвокат був знайомий нам, і привезли дядю. Після війни в 43-му він опять пішов довойовувать, довойовувать і кінчив війну в 45-му в Німеччині. Так шо свій борг виконав він, хоч був у полоні.

Гнали страшенні колони, отставали люди, хто відставав їх не гнали, дострелювали на дорозі. У нас біля альтицького мосту теж у дворі були могилки. Жінка, жіночка молода була, забрала побитих хлопчиків похоронила, а тоді їх перехоронювали. Ті, шо не могли іти.

Значить, Переяслав стояв на дорозі на фронт. Тоді якось Харківської ще дороги там не було тієї основної, значить, Бориспіль, Переяслав, Золотоноша і на Харків, і на Волгу фронт. І це, значить, ішли колони, зупинялися, оце ж я кажу, по школах. Дитсадок перед війною був хороший зроблений, двухповерховий, де тепер станція техобслуговування. Там була, стаціонарний, значить, лагерь, де зупинялись німці.

Так, шо ж у нас іще було? Так, значить, гебітскомісар – це був господарський орган, поліція, я сказав, а в місті командував бургомістр¹ називався. Хто він я не знаю, знаю, шо його дружина була в мене учителькою

¹ Бургомістр – голова міської або місцевої (також і в селах) адміністрації (виконавчої влади) в німецькомовних та більшості германомовних країн.

української мови в школі. Я забув вже як її звать.

Що ще було знаменне? Так, це вертаюся назад. Зразу після того, як тільки німці зашли, десь на другий, на третій день усі паркани і стовпи були обклеєні об'явами од імені уже німецької адміністрації, од імені коменданта¹. Підписано комендант. Такого змісту: «Значить, здати усю мисливську зброю і іншу, у кого єсть, фотоапарати, радіоприймачі». І шо саме главне, приписка на кожній об'яві в кінці, за невиконання не шо-нібудь, а розстріл. Це первий раз, ми поняли, ага, це ж вам не радянська влада, ці шуткувати не будуть. За невиконання розстріл. І так воно і було.

Значить, перша лінія фронту як проходила, німці осюди заходили. Не було вже не наших червоноармійців, нікого. Місто було пусте, магазини розтягували, хто шо міг тягнув, шо там покинули. Політали десь годину чи дві снаряди і міни через Переяслав. Затихло все. От.

Тепер як виходили німці. Це ж не було тут оборонної лінії. Оборонна лінія, як відомо, була за Дніпром. Це так званий був вос..., східний, восточний вал, по всьому Дніпру. Наших туди чоловіків уганяли на будівництво, і жінок, хто тіки мог лопату тримать. Готовили там лінію оборони. Значить, останній день. Німці, це було 20 вересня 43-го року. Переяслав починає... Окремі вибухи і дими, дими, палять. Значить, все, уходять. Інформації ніякої не було. Якщо зразу ми догадувалися, шо, значить, це німці сюди ідуть, як обратно ідуть, дак ніякої інформації – хтозна, де лінія фронту, фронту, де хто, де шо? Тільки уночі було чуть як земля двигить. Це хто, при чому, як сидить у погребі, дак чуть як десь ця канонада. Це ще було там, Пірятин, далеко була лінія фронту стояла, дак нам аж звідти сюди було чуть канонаду, бо уночі, як тихо, дак чуть. Ну ми догадувались, шо вже лінія фронту тут, вже Сталінград кончився. Хай я ще за Сталінград розкажу, шо тут було в госпіталі. Значить тишина. Тоді вечір 20 вересня, вдень бухає вже все. Приходять, німці ходять, і німці із поліцаями ходять підбирають мужчин. Приходять до нас вранці ще 20 вересня 43-го року. Чоловіки є? Іще ж не знали до чого це, шо це забирають розстрілювати нас. Сміється тьотя, мати, осьо, на мене показують, осьо у нас один мужик. А я був не дуже крупний. Пішли.

Продовжує горіть, вибухатъ усе. Далі. Підходить кілька машин грузових до 1-ї

школи, на вулиці перед парадним становляться. Я, звичайно, ж із кушів наблюдаю, шо там, спостерігаю, шо робиться. Виходять німці, виносять зелені ящики з ручками і заносять у школу. Уже багато розуму не треба, ми вже були тоді розумні, заносять вибухівку, будуть мінувать школу. Я докладаю матері і тьоті, все, тікаєм звідси, тікаєм туди метрів за 300 на вал до вулиці Підвальної. Вечір іде, 20 вересня. І тут значить чується, як з кулемета тріскотня. Але це була з рушниць. Пах-пах-пах-пах-пах-пах-пах. І біжать люди. Це виявляється вже тікали тих, кого назбирали з району і з Переяслава на дворі у монастирі², у льоху закрили їх. Вони вирвалися і тікали. І як тікали цей натовп, дак розстрілювали їх на ходу. Було розстріляно, он там зараз пам'ятний знак є на дворі монастиря, де на ньому приблизно, не приблизно, майже точно я пам'ятаю [напис – Ред.] на цьому місці у вересні 43-го року було розстріляно 800 переяславців, чоловіків, жінок, дітей, стариків. Оце я знаю. Тікав мій сусід, батько вчителя математики Грицька Валентина Анреєвіча, Андрей Іванович, по-моєму, був. Тікав з-під розстрілу. Не вспів перескочить забор як його, значить штиком закололи. Оце таке я знаю. Значить, вечір, уже темніє. Біля підварського моста із валу де я з сім'єю находився, із бабускою, тьотею і з мамою [я бачив шо – Ред.] горять будинки. Весь Переяслав, центр, горить, сяє. Гримить техніка німецька. Як видно, значить, гусеничні танки йдуть до Дніпра. Ідуть по Золотоношській дорозі, повертають, переходять підварський міст, по Переяславу і туди. Уже, значить, до світанку добирається. Загорається останне шо, як тікають, шо за собою, спалюють мости. Запалили підварський міст. Палає міст, уже тишина. Тихо, немає нікого. Затихло. Не має не нашої армії, нікого немає. Тишина. Вранці вертаємся додому. Да, батько мій сидів у тюрязі, ідем з мамою шукать батька. Пішли. Ми ще не знали, шо лежать уже під монастирьом розстріляні купи людей. Шукаємо батька, не нашли. По знайомих зашли по Підвальной, вертаємся назад. Назад вертаємся назад. Назустріч іде кілька мужчин із автоматами з круглими дисками. Автомати російські ППШ, наші. Але шо було дивно, ми ж тоді проводжали Червону Армію в петлицях, а ці були в погонах, і значки, тепер уже я знаю які червоні значки, гвардія. Це була розвідка наша [плаче – Ред.]. Ми до них кинулись на груди до них, зрозуміли, шо уже нас урятували. Ну, а біля монастиря у цей час лежали до сотні,

¹ Комендант на окупованій території – начальник міста, місцевості, призначений командуванням окупаційних військ.

² Мається на увазі колишній Свято-Вознесенський чоловічий монастир.

підряд викладені, уже жінки повитягували тіх людей, шо розбігалися, розстріляні були, уже рядишком виклали їх . Лежали вони, і піп був із села у рясі і з хрестом, оце я теж пам'ятаю. Це називається і українцям тоже. Спочатку було євреям капут, циганам тоже, а це було українцям поже. Оце така була окупація. У мене і зараз руки трусяться і заікаюсь як згадую. От. Ну шо іще, шо згадать? Нагадайте, шо вам ще, може уточніть.

Т. Н.: Справа в тому, шо хочеться дізнаться, тут була евакуація населення, проходила чи не?

Ю. М.: У 41-му?

Т. Н.: Да.

Ю. М.: Ні. Значить, евакуація, тільки декілька я знаю єврейських сімей виїхали, зокрема, Брейбурт Емануїл Львович, мій сусід і товариш, і співучень і Гехтман Ціля Меєровна. Причом виїхала Гехтман Ціля Меєровна на підводі, була меншенька її сестричка Роза і ще меншенький братік Міша. І доїхали вони до Харкова, і їх у Харкові підібрав, це вже мені Ціля розказувала, наш лікар, начальник госпітала Сарін. Сарін підібрав і далі вже їх кудись пристроїв. І так і Брейбурти уїхали, значить, зуміли [інакше – Ред.] залишилися б. Ну і багато моїх товаришів так і залишилися постріляних. Бурштейн Муня, його папа був завідуючий господарським магазином, дак Муню розстріляли, а папу його живцем закопали в землю. Отак було. А ще наша знайома і родичка через браки змішані, Соня із малесенькою дитиною, значить, єврейка, протів міського саду вона жила... У перші дні окупації іще не розстрілювали, це ще було до 6 жовтня, але був обов'язковий тоді наказ коменданта, шо всім євреям виходить у місто із нашивкою на руці, чи на спині. Шось там якась повинна була нашивка із білої тряпки, і оця Соня з дитинкою, яка тіки народилася, ще не успіли її назвать, вийшла у місто добуть шось їсти. Я чому це розповідаю, бо товариш мій очевидець був. Він і зараз є живий-здоровий, він сусід мій і соученик. Значить, зустрічає німець, це ще із бляхою, це була польова жандармерія, така бляха полукругла на шнурку мережаному, срібляста, написано «фельдполіцай», значить, польова поліція. І цей німець за Соню, за шкерки її з дитиною і до неї шось гир-гир-гир-гир, шо чого, значить, немає нашивки. І заштовхав її в двір, двір теперішнього райвиконкому, витягнув пістоль і застрелив Соню і її дитинку ще не названу. А свідком цього був Володя Руденко, мій сусід теперішній і співучень. Він старшенький од мене трошки, на три роки. Оце він був очевидець цього як було євреям капут.

Так, значить, шо ж було як занесли вибухівку в 1-шу школу? Тіки з'явилися на другий день наші солдати, я із мамой, з тьотею першого ж солдата, якого упіймали за поли, кажемо, там мінована школа. Харашо, харашо. Тоді з'являється напис на дверях крейдою. Там, значить, візерунки приклеєні на дверях і так погано крейдою написано великими буквами, написано... З'являється напис. Який? – «Мін нет». А я думаю як же нет. Якби було написано розміновано, дак я б повірив, і я довго не вірив, шо мін нет. І шукав ті міни у підвалі і на горищі, і в камері, в вентиляційній камері в підвалі. І ще довго, кілька років, я думав, шо вона там, ця вибухівка лежить. А тоді дізнався, шо такі ж ту вибухівку знайшли, викинули на двір і ті толові шашки валялися, пацани їх ще їх розтягували ті шашки. Так шо школа, напис був правильний – «Мін нет». Кажуть, замінована була кочегарка унизу, підвальне приміщення. То б наша школа полетіла б у гору. Ну таким чином удалося... може годинко вий механізм не зпрацював, а може сапери опередили той плин часу, коли повинна була вибухнуть школа. Одним словом урятували школу.

Т. Н.: Стосовно мобілізації населення у Червону Армію, Ви не пам'ятаєте?

Ю. М.: Значить, я тільки знаю, шо мій батько як залишився? Він да, він робив мости. Останній міст робили через Трубіж. Протів вулиці Богдана Хмельницького, там повинна б була пройти по замислу важка техніка військова. Значить, міст був низенький, такий потужний от, і батько до останнього дня там був. Останній день, це було, значить, 17-го вересня 41 року, він із іншими працівниками, які залишалися для життєзабезпечення міста до останнього, ну пекарня там іще хтось, не знаю, значить, вони пішки уходили на схід за лінію фронту, за військовими. Але вони дійшли тільки кудись по своєму району недалечко, бо вже у Пирятині фронт. Німці по дорозі харківській далеко вже пройшли вперед, туди на Харків, і вони ці наші, шо останні уходили, повинні були уйти... вернулися через тиждень. Посиділи там у кущах і вернулися. І таким чином мій батько, хоть він би і підлягав би мобілізації, залишився. Далі, він, заставили ж його при німцях таки робить ті самі мости і дороги. Але на початку 43-го року, значить, заідозрили їх, так званий саботаж, не дуже щиро працювали, і закрили їх у в'язницю, в тюрму німецьку. І батько був до самого визволення у тюрмі. Тіки, значить, шо, додому ж не ходив ночувать, а ночував у тюрмі. Носили йому передачу, і робив він ті самі мости, ті самі дороги. А як прийшли, наші як визволили, так

він уже робив переправу через Дніпро. Коли вже наші наступали через Дніпро, він не сам великий міст робив, а під'їзди були до міста, до моста. Оце так, така була мобілізація мого батька. І він був на броні, називалося, значить відстрочка від призову аж до кінця війни, тому що толком моста ніхто у районі зробіть не вмів. Це робота кваліфікована, от. Це зараз, дак із збірного залізобетона склав, склав. Тоже не так просто, а це ж все палочка до палочки робилося.

Брат мій двоюродний випускник теж нашої школи 1-ї. 41-го року... Він кончив десять класів, а я поступав у перший клас... Він попав, значить, у сільськогосподарський інститут і добровольцем пішов на фронт. Зараз, загинув він у Венгрії уже аж на початку 45-го року і зараз він там на дощечці, його прізвище, Садовов, звать Віктор Сергійович, значить, мій брат як загинувший переяславець там числиться.

Дядя воював у штабі Жукова, відав зв'язком. Він до війни кончив Ленінградську Академію Зв'язку. Залишився живим. Не знаю чого, ну може тому, що при крупному штабі. Закінчив війну у Берліні, участь брав у Потсдамській конференції. Це та шо... Брав участь у штурму Берліна, у тій так відомій «прожекторній атаці», коли засвітили із нашого боку на німецькі траншеї сотні прожекторів, спалахнули, шо це вже ми по записам історичним згадуєм, шо німці як у Берліні побачили, шо сяє там усе, кажуть: «Це рускі прімінілі какое-то нове оружин». Це було зброя стара, прожекторами їх ліпили. Так от мій дядя там брав участь, у цій прожекторній атаці.

Другий дядя, я розказую, як воював, попавши у полон, із Житомира його врятували і він провоював аж до 45-го року. Мас орден, і це я точно знаю, Червоної Зірки, я той орден тримав у руках. Дядя сержант був, один, а другий дядя полковник. А братік був капітан, командір артилерійської батареї.

Т. Н.: А як їх імена?

Ю. М.: Віктор, Садовов Віктор Сергійович, дядя Доржин Іван Васільєвіч, цей, шо сержант був, а дядя, шо полковник, Вердоні Александр Юлієвіч, не Юрієвіч, Юлієвіч. Оце ті, шо з моєї сім'ї воювали. Батько воював тут, мости робив, дороги робив.

Т. Н.: Можна запитати, як населення Переяслава сприйняло звістку про початок війни, коли вже офіційно стало відомо це?

Ю. М.: Я особисто з своєї башти скажу. Я був на вулиці, за школою 1-ю, на вулиці тоді Леніна, разом бігав із Сашею Захарченком,

теперішній мій сусід, теж полковник у відставці, із Еммануїлом Львовичем Брейбуртом. І ми на повному серйозі, нам було по 10-11 років, ми знали, це був перший день війни і глибокодумно, значить, розсуждали друг з другом. Як ти думаєш, хто переможе? – Наші, але буде багато крові. Оце ми такі були розумники у 10 років. Шо я можу сказати, як населення сприйняло?

Т. Н.: Чи не було тут паніки?

Ю. М.: Паніки не було, паніки не було. Саме більше нас достало, це од бомбардування, коли німці заходили сюди. Шо ще пам'ятне, як сиділи як палав Переяслав останній день. Гриміла... центр вулиці Переяславської, вулиця Богданга Хмельницького тепер. Але чуем із вишини, це ж ніч була, якийсь знайомий звук. Тир-тир-тир-тир, це був наш рідний «кукурузнік» По-2. Він пролетів до Дніпра через нас, через нас, через Переяслав. Кинув по дорозі дві бомби. Ми чули як вони свистали. Десь вони тут у городі упали, мабуть, на тіх, колони німецькі. І тоді тир-тир-тир і обратно через півгодини. Це така пам'ятна, пам'ятний знак наш був.

Да, як нас бомбардували? Тоже ш... Уже сидить... Да, бомбардували, не по одній падало. Залітали кожних 20-30 хвилин 10-15-20 літаків налітає. Вистраюються, розвертаються і по квадратах, по квадратах, як правило, значить, вздовж цих вулиць, шо йшли від підварського моста до Дніпра. Як правило, вздовж. І от ми відчуваєм, шо уже до нас добирається. То дальше, значить, там гриміли, вибухи, тоді ближче, ближче і врешті-решт побігли ми через луг, через троєцький місток на Підварки. Тіки перебігли луг і нова компанія налітає, якраз накриває це місце, де ми живем. Тут було бомба на бомбі. Не однієї шибки у хатах, криші познімані на акаціях висять. Люди розбіглися. Значить, наскільки мені відомо, десь 400 чоловік було убито оце під час цього бомбардування в Переяславі.

Т. Н.: Коли воно відбувалось?

Ю. М.: Це було 22-го, значить, 20-го німці уходили, 21-го нікого не було, вечором тіки на Андруші нальот був відомий, а це було 22-го вересня 43-го року. Цілий день нас бомбили. Тоді нас шарпали, довго ще шарпали, щитайте аж поки Корсунь-Шевченковське угруповання, яке було майже за 100 кілометрів, за семдемдесят кілометрів по прямій від нас, на Черкащині, аж поки там не завершили оточення цього угруповання і не вигнали їх. Тіки тоді перестали нас кожної ночі нальоти шарпать. Шибок не було в хаті, зима була. Це було, значить, аж до перших чисел лютого

44-го року, із вересня 43-го, аж до перших чисел лютого 44-го року. Оце нас тероризували нальотами, Переяслав цей бідний. Були такі нальоти страшні, про нього, про ці такі епізоди і пісня єсть, я її часто згадую: «Над нами Мессери кружили / І було відно словно дньом». Дак точно, як «паникадила», так звані, світові, освітлювальні ракети як кидали над переправою на Дніпрі, дак у Переяславі можно було не то що книжки читать, голки збирать можна було у смітнику. І такі тіні, і по мірі того, як ці «паникадила» опускалися нижче, дак тіні росли, росли, росли у Переяславі. А можете уявить, шо там було над переправою. Це німці намагалися міст той скинуть. Але так їм і не вдалося. Але і наші війська теж довго, значить, успіху тут не мали. Із 20-го вересня до 1-го жовтня товклися, товклися. 1-го жовтня була дуже великий спроба, значить, зламать німецьку оборону тут. Гриміла артпідготовка страшенно. Але успіху, значить, не досягли. Після цього почалася підготовка до звільнення Києва через так званий Лютіжський плацдарм. Звідси були зняті війська, із Букринського плацдарма, і на паралельному курсі отуди за 100 кілометрів за Київ перекинуто, а тут залишилися одні макети, да працювали радіостанції, щоб німці не розпізнали цього маневра, перекидки із Букринського плацдарма на Лютіжський. Я, уже працюючи тут, облісняючи яри і придніпровські ці заплави, дак знаходив ще макети танків. Це був бугорок, бугорок землі наче танк, і тоді бугорок, трошки більший [менший – Ред.] горбик, це наче башня, а вже палка, яка втикалася вмісто гармати туди, уже не було тієї палки. Але я ще ці макети, вони і зараз там, мабуть, ще є за Дніпром. Це була, значить, обманна... маньовр такий, шо наче техніка наша стоїть, щоб німці не розпізнали, шо наші війська вже на Лютіжський плацдарм перейшли. І як відомо, значить, це вже було аж на кануні Жовтневої революції, аж 6-го листопада 43-го року Київ був звільнений. Із Лютіжського плацдарму наступ був зроблений завдяки і нашим, я кажу нашим, букринським військам. А як ми своїх, значить, солдатиків, шо за... воювали за Дніпром... Значить, через тиждень-два, кажуть, знімали і у ближній тил заводили, а у нас Переяслав це був ближній тил. Сюди приводять до нас і покотом кладуть 10-20-30 чоловік у хату, скіки можна положить. Усі тряпки, всі давали, шо можна підмостить. А їх, солдатів, роздягали і прали білизну їм. Мама, тьотя і бабушка прала, а я добував топливо. Яке топливо, забори вже давно було, були попалені, іще за окупацію, лазив по деревах із

гачком і ламав сухе гілля, і палив багаття. На ньому стояла діжка з водою і там парилася так звана білизна. Але це була не білизна, це була чорнизна. Чорне солдатське більйо. Але спочатку я над багаттям трусив, воші падали і як петарди стріляли в огні солдатські воші, тіки пах-пах-пах-пах, отак. А тоді коє-як праскою, тоді ж не електрична, а такий, значить, була вугільна праска, дезінфекцію робили. Одягали солдатів і знову йшли за Дніпро на фронт, у окопи. Отак і ми воювали. Не було такої навколо акації, як я на них не вбився тоді, щоб я до неї, до самої вертушки не заліз і не обламав гілля, які тіки зміг зламать, щоб палить отуто в дворі багаття. Вибачайте, вже в мене і голос труситься, як починаю згадувать, не труситься, а дрижить.

Т. Н.: Ви говорили, що розповісте про те, як у госпіталі було після Сталінграда...

Ю. М.: Так, значить, госпіталь німецький був поряд. Ось він, от цього місця де ми зараз сидимо тут 30 метрів чи 25. Значить, ми не знали, шо, вже було, значить, Паулюс уже в Сталінграді був полонений і були, значить, німці були полонені. Але, тіки німці, шо приходили в цей госпіталь, бувші дитячі ясла, ходили із чорними нарукавними пов'язками і гриміли на нас, чортом зиркали і чулося вже нам слово Сталінград, Сталінград. То ми вже тоді тіки догадалися аж де був фронт і шо їм там було непереливки. Це таке було.

Ну, а наш госпіталь був у першій школі, це ще до прихода німців. Колись я йшов з матір'ю вздовж школи, вікна откриті на першому поверсі і отуда, ну як сказать, крик, крики страшні. Єсть правильне слово російське, воплі. А-а-а-а-а, а-а-а-а-а. Я кажу, мама, шо то дядьки балуються, а у матері сльози на очах, каже, то вони від болю кричать [плаче – Ред.]. Поранені кричали у школі. Госпіталь був. Сарін, відомий лікар переяславський, був начальник госпіталю того, цього. Тоді він, цей госпіталь, евакуювався.

Так, почекайте, ще не все. Шо було крім конюшні у школі? Був склад хліба. Звозили, значить, хліб тий, шо забирали у людей, звозили. На першому поверсі там, значить, зсипали. Заганяли і мене туди, шось перевівать, хлопчаків. Не було як слід робочої сили, дак і таких хлопчаків забирали.

Тоді був пересильний, казарма, шо була для... німецька, коли колони йшли німецькі йшли, дак ночували німці у школі, а тоді був пересильний пункт для тих хто, кого вигонили в Німеччину. Утримували після так званих облав. Облави ми знаємо, шо на вовки, на

вовків бувають, на хижаків інших. А це були облави на людей. На базарі, базар, у базарний день оточується поліцією і німцями і хто по, приблизно по віку підходить... Так, молодих людей хватали і сюди, і все. Тоді приносили їм якісь там передачі із села, сповіщали їхнім родичам. Прих... Приганяли машини, грузили людей, і на станцію, на Німеччину. Пересильний пункт був. Це було на другому поверсі. Був я свідком, коли тікали звідти. Значить, двері-то закриті, поліцай ходить навколо школи. І от, як він за угол заходить, дак із вікон намагалися тікати. Одна дівчина, значить, опускалася по водостічній трубі. Труба обірвалася і вона упала. І так, значить, розбилася. Ця була дівчина, я знаю із Комарівки¹, село Комарівка. Як я писав колись про це, так знайшовся чоловік із Комарівки, її сусід. Він знайшов мене і розказав як прізвище цієї дівчини, а сам той чоловік таки ж утік із 1-ої школи, із пересильного пункту. А як воно було? Значить, вигонили людей по... із другого поверху на перший і в коридорі не стояв вартовий. І вони, круть, і сюди в другий кінець по... у крайній клас. І там єсть будочка така, вентиляційна будочка і вони на ту будочку плигнули і сюди у провулок, і я ще з тим чоловіком пройшов на вулицю Горького, де вони в сарайчику переховувалися, а тоді пішли додому на Комарівку. Так от цей хлопець, він зараз у Підварках живе, мужчина із Комарівки, він назвав мені прізвище тієї дівчини, що впала, розбилася. От так. Така була... А тепер дають їм компенсацію німці за роботу так званих остарбайтерів, східних робочих.

Шо ще? Німецької мови, хоч я і вивчав її майже 15 років систематично, але саме більше я узнав її в окупацію. До сих пір пам'ятаю деякі вислови.

Приторговували хлопці. Несли огірки, а в німців брали сірники і на базарі тоді продавали. На шо міняли? Із села людям потрібні були сірники і сіль, а нам якісь продукти там давали. Оце такий був у нас... комерція така була.

Пам'ятні часи от, довго сидітимуть вони, скіки живий будеш, не забудеш такого. Можу тіки поспівчувать усім тім, хто фронт пройшов. Їм теж, розказують шо сниться до сих пір, шо воюють. А я хоч не воював, але битий був. Ну шо, кончаєм?

Т. Н.: Давайте ще запитаю про...

Ю. М.: Ну може шо конкретне?

Т. Н.: Да, конкретне. Тут комендантська година існувала у місті...

Ю. М.: У місті існувала комендантська година. Із темнотою все завмирало, затихало і

¹ С. Комарівка затоплене в 70-их рр. ХХ ст. водами Канівського водосховища.

тільки як коли під вікнами можно було почуть гуп-гуп-гуп-гуп-гуп. Хтось побіг. За ними гуп-гуп, це доганяють. «Хальт!» – Стій! Або українською, стій, або німецькою «Хальт!» А інколи і постріл при цьому. От таке було. Це в комендантську годину. Ходить не можна було.

Т. Н.: А як люди виживали? Кажуть, що не було грошей...

Ю. М.: Як ми виживали... Ага, і хліб же був німецький. Зараз розкажу про нього. Жили ми з городів. Нам конкретно, значить, школьний город, сад розділили. Пахали, пахали картоплю... Погреби, погреби... Виживали. Хліб давали, але це хліб був страшний. Значить, якісь отходи і просо мелене. Він такий був білий, як паска, але поки свіжий, дак він купи держався, а далі, як тіки висихав розвалювався як шматок тирси. Хліб возили і давали не пам'ятаю по скільки, по 200 чи по 150 грам, були карточки. Це при німцях давали, щоб не подохла їхня потенційна робоча сила. Була ж біржа праці. І на дороги виганяли, на підвозку палива. Значить, хліб давали... Був магазинчик біля жовтої церкви. Там стояли старці, хлопчик наш був евакуйований, не було у нього не папи, не мами по процвіщу Кацап, Серьожа. Йому було 14 років, але він був такий дрібненький, шо його вважали десятирічним. Скіки того хліба не давали жінкам, дак цьому Сірьожі обов'язково тіточки давали кусочок. Серьожа вижив, вижив. Я знаю. Отак і виживали.

Т. Н.: А стосовно поліції місцевої, то багато тут було поліцейських у місті?

Ю. М.: Так, поліція була, но скільки їх було, я ж цього не знаю. Значить, хлопчаків таких, недорослів, шо ще в армію не забрали їх в 41-му, так їх сюди поодбирали. І вони, разом я був у школі... На школьному подвір'ї був пункт по підготовці поліцаїв. Вони вже були обмундировані у німецьку, напівнімецьку форму таку, бог-зна-яку. І ще пам'ятаю до сих пір як їх муштрували. Я вже не знаю на... на німецькій мові, значить, один викрик був такий: «Хабтальйон керч!». І шось їм треба було зробити, чи гвинтівку на плече взять, по-моєму це було «на плечо» команда. Вони невправно робили. Інструктори їх страшенно штурляли. Підтягували пояси, тіх, хто пузо намагався одращувать. Правда, там не було чого одращувать. Тіко пояс перекрутить отако, от, і зразу кулаком у пузо, щоб була [був – Ред.] затягнутий ремінь як слід. Гвинтівки були вплоть до того, шо й дерев'яні видавали макети. І, значить, це було резерв, поповнення поліції. Такі хлопчаки років по 16-17. От. Ну які вони були поліцаї? Змобілізували їх да й

годі. Куди діваться бідним? Як правило, це були з Підварок хлопці. Сусідів у мене таких дорослих не було тут.

Т. Н.: А чим займалась поліція?

Ю. М.: Вони були... Поліція була під командою коменданта, господарському органу вони не підчинялися, значить, гебітскомісару – коменданту. Ну як? Партизани з'являлися, розстрілювали партизанів. Казали, що дівочка була радистка, хлопчик молодий, партизани. Їх тут на валу, на вулиці Підвальній, і розстріляли. Їх же треба було піймати. Десь закидали диверсантів, закидали... Відловлювали, значить, активістів і тих, що при радянській владі були. Який активіст? Директор школи сільської – осььо вже й активіст. У нас ночували знайомі, боялися, що, не дай бог, як кажуть, засічуть, що це приютили ми цих людей. Об'ява ж була... Ага, значить, доносить про всіх незнайомих людей. За невиконання – розстріл. Це вже я розказував. От і слідкувала поліція за... режим, за цим режимом окупаційним. Вобщем, «Гітлер гут».

Т. Н.: Цікаво дізнатись про медичне обслуговування, населення могло отримувати якесь у цей час?

Ю. М.: Не було медичного обслуговування, лікарні не було в окупацію ніякої, ніякої. Значить, часним порядком. Були відомі лікарі, прізвища можу і назвати і зараз. Но один, що начальник госпітала, Сарін, він поїхав, а Палатний тут залишався. Палатний залишався. Ходили до нього додому, лікувалися.

Шо ще можна згадать? Сусідка у нас була до війни лікарка, Подольська Марія Іванівна. У неї було два сина, Давид, старший. Менший Льова. Льова одвоював, вернувся, провідував мене. А Давид був поранений і мама його лікарка узнала, що Давид у санітарному поїзді десь у тил їде. Вона туди поїхала, доглядала його і таки ж Давид і у неї на руках і помер. Оце й одна сусідка Марья Івановна.

Т. Н.: Якими були наслідки окупації після уходу німців?

Ю. М.: Збирали... Ходила комісія, зразу після окупації по кожній хаті і у нас були, я пам'ятаю. Записували. Там же зафіксовано скільки людей пішло на фронт, скільки, значить... які збитки. Зафіксувалось це. І я ж ще був [малим – Ред.] і не знав цю статистику, нам і не пояснювали. Воно зараз, мабуть все є у наших органах статистики.

Шо ще було? Була німецька тюрма. Я ж кажу, що батько мій там був, як саботажник сидів, носив я йому передачі. Просив, дяденька передайте, подавав ворочок з супом чи з

борщем. А дяденька поліцай... батько руку протягував у кватирку із тюрми і брав. Так шо усякі були.

Т. Н.: А де розмішувалась тюрма?

Ю. М.: Зараз я скажу, там де зараз райвиконком.

Т. Н.: Оце в центрі міста?

Ю. М.: Да, отам універмаг, тільки вона в глибині так стояла, тюрма. А поліція, де була військова частина, протів 2-ї школи, а жандармерія на дворі... Жандармерія як, у дворі монастиря, було велике дерев'яне приміщення, велике і воно в останній день було спалене. Воно дерев'яне, гарно горіло... Так, а бургомістр був на вулиці Жовтневій. Була біржа труда, біржа праці. Вона у міському саду... Теж її не стало. Шо вони робили? Мобілізували людей на дороги, дрова возить. До речі, у нас був квартирант до війни, Танана Михайло, шофер. Його мобілізували везти дрова із Білоозерського лісництва. Поліцай охороняв, сидів у кабіні, і держав гвинтівку між... поряд із собою і шофером, гвинтівку поставив. Але направив її туди назад в кабіню, не в кабіню, а у кузов. А люди взимку сиділи за кабінюю, зогнувшись, значить, від холоду. І та гвинтівка була заряджена і від сотрясіння, від струсу вистрілила і нашого дядю Мішу убило там совершенно, значить, грузчика, вантажника, який їхав за дровами. Оце, значить, біржа праці чим занімалася. Дрова возили, супроводжували людей тих, що на дорогу ішли [розчищати – Ред.] і що за колючим дротом сиділи полонені. Усякі полонені. Єврейський лагерь окремо був. Теж, значить, водили їх на, на роботи.

Т. Н.: Ви бачили відступ Червоної Армії в 41-му році?

Ю. М.: Да. Значить, я бачив страшенні колони полонених. Я носив туди, кидали ми туди гарбузи і огірки, шо можна було, а полонені хватали. Їсти надо було. Жінки носили торбочки полоненим. Ну це не відступаючим – полоненим носили. Німці стріляли нашим жінкам під ноги прямо, стріляли, не хотіли, щоб передавали. А ще як? Як возили на дорогу полонених, стояла у Підварках машина на обочині розбита, дак договорились, домовились якось, шо жінки приносили їду у ту машину, а як везли полонених повз машину, дак вони просили зупинись, нам, значить, у туалет треба і вони йшли забирали, шо в машину приносили в кабіню. Така машина розбита, зруйнована.

Т. Н.: А власне відступ Червоної Армії.

Ю. М.: Тут не було, тут не було відступу. Значить, я ж кажу, шо батько робив міст, повинна, значить було [а – Ред.] техніка перейти,

але той міст він не згодився, він... Його ті[ль – Ред.]ки зробили і зразу його підірвали, слідом, через час, щоб не дати німцям. Но тоді його відремонтували і по тому містку проходила вже німецька техніка важка.

Одного разу я був свідком, на льоду гуляли, це, мабуть, був 42-й рік, зима страшна і німці йшли, чогось вони йшли в Переяслав із Золотоноши. Не туди, на фронт, а сюди, значить, обратно. Техніка – це були бронетранспортери. Передні колеса були резинові, а задні – на двох колесах гусениця. І по снігу, по мерзлій землі, ця гусениця піднімала страшну пилюку морозну і в мороз не можна було поряд іти, пилюка піднімалася сніжна. А німці сиділи... Бронетранспортери не криті були, відкриті. Вони сиділи, тіки одні каски виглядали за бортами. Так як витянуть[ся – Ред.], дак можна виглянуть і з бойниці вистрілить, бронетранспортер такий, а то сиділи, одні каски. Німці померзли до смерті. Їх як розгружали у городі, у Переяславі, дак під руки виводили. Х-х-х! [сміється – Ред.]. Пам'ятний день. Сюди привезли у нас, оце, де магазин, як він у нас «Меркурій», осюди виводили під руки. Бачив я тих німців. До того померзли, страшно, держать не могли свою зброю.

Т. Н.: Вони у населення не забирали одяг, теплий?

Ю. М.: Ой, не було в нас чого забирають. Забирали. Ви знаєте німці із чого плели... У них були ботінки, а не чоботи, і не валянки, тим більше... Вони плели із вінків із солом'яних такі здоровенні чуні, як решето завбільшки, і вбували туди ноги. Но це були сталінградські німці, тут таких не було. Тут таких не було. Швидче ми ходили такі, тряпками замотані. На повному серйозі дорослі обговорювали, я пам'ятаю до сих пір, а що краще, щоб не було їсти чи щоб одягнутися не було? Ні нехай їсти щоб було, а одягнутися, дак можна ноги і тряпками позамотувати. Дак оце я пам'ятаю як вони на повному серйозі обговорювали. Жили скудно, пагано. Да вже що там говорить, я вже будучи студентом, у мене були одні штани іще із 30-х років. Тоді були в моді вузькі такі штанці-дудочки, а у 50-х роках були кльош, як у матро[сів – Ред.], у моряків. Повставляли туди суконні клинці. Ну на що ці штани. Нікуди не годні. І поїхав я по завданню райкома комсомола збори проводить. У село повинен був їхати. Поїхали ми разом із відомим у Переяславі лікарем, Щербаком Іваном Івановичем. Він теж тоді був студентом, але медінститута, а я сільськогосподарського. І ми поїхали через луг Андрушівський на

Помоклі, не не Помоклі, над Дніпром там село є... І вперлися в дріт колючий, який, яким огорожувалися телячий лагер і я не помітив, їхав на велосипеді, вліз, і ті штани мої одні, студентські, порвав на шмаття. І зараз в мене три дороги єсть колючого дроту до сих пір, як я вперся у трійний дріт. Ну це вже був 50-й рік. Це вже ми студенти були. Так що вже, ще в 50-му році ще у нас штанів не було, у студента. А в окупацію, дак не говоріть, ми в лахах ходили в тряп'ї. Те, що зараз викидається, дак тоді б ішло за перший сорт, найвищий.

Т. Н.: Можна запитати, кажуть, що були повішані люди в місті?

Ю. М.: Так, значить, перший... Розказую за повішених. Ось поряд, у будинку інвалідів був у нас конюх, він же ж і працівник і він клієнт будинку інвалідів, ой, не Матій, забув, ну неважно як. Ходив він в штанях галіфе і в калошах і військова гімнастюрка. Чого його німці повісили на стовбі перед Троєцьким містком, не знаю. Там було, значить, площадка, де зв'язківці апаратуру вкладають, там підсилювач якийсь телефонний був. Дак повісили, ой, забув же ж скажу, я згадаю як, неважно, значить, цього конюха із будинку інвалідів. І на грудях висіла табличка. Пам'ятаю зараз, що написано на кардонці, крейдою написано було: «Партизан переховував 50 кг толу». Тоді вішали отам де зупинка «Київприлада», там вішали. І протів монастиря гілляка із клена американського так нахилилася, там вішали. Були повішані. Біля банку, біля 2-ї школи [вул. Б. Хмельницького 52 – Ред.], теж на стовбі зручне було місце, вішали. Так що висельників я бачив. Пам'ятаю, страшно зараз дивиться на них. Не надівали на них не мішка, нічого. Так вони з перекошеними обличчями і страшно, вибачте, із висолопленими язиками, як задихалися, так вони в мене перед очима.

Т. Н.: Скільки церков у місті функціонувало у цей час?

Ю. М.: Дві. Жовта [вул. Московська – Ред.] і ця, Троєцька [на розі вулиць Гімназійної та Шевченка – Ред.]. Ну, Жовта, якось вона, оця... та, мабуть, та не функціонувала. Ця. Вона і до війни працювала. Моя бабуся була віруюча, вона ходила сюди. А при німцях возновилася, і намалювали таких гарних святих на дверях входних.

Т. Н.: То вони і зараз там.

Ю. М.: Мабуть, і зараз ті самі святі там намальовані. Х-х-х! [сміється – Ред.].

Т. Н.: А люди регулярно ходили на службу?

Ю. М.: Ходили.

Т. Н.: Це щонеділі була служба тут, чи...?

Ю. М.: Ой, я точно вже не пам'ятаю. Ходили.

Т. Н.: Ви не заходили? Ви самі до церкви не ходили.

Ю. М.: Мене бабуся водила, навчила хреститися. Я зараз умію хреститися прямо без промаха. Але я атеїст. Я по переконанням комуніст. Хоч без партійного квитка, але переконання дорожчі від партійного квитка. Х-х-х! [сміється – Ред.]. І хабарів я не беру, як відома єсть приказка: « Мзди не беру, за державу обідно».

Т. Н.: А могли б ви розказати щось за дозвілля, в цей час було якесь? Ну як дітвора проводила свій час, або може досвідки якісь тут у місті були.

Ю. М.: Так, ні, у нас таких народних традицій, досвідок, вечорниць не було. Ну в окупації шо? Один час клуб функціонував. Значить, там влаштовували концерти. Були заїжджі бригади артистів і, ходили ми у лахах пацанва, а німці перші два ряди, перші, занімали перед цім. У нас на квартирі, навіть, стояли одного разу артисти. Це були акробати. Трапеція була повішена там... Розповідала, значить, артистка, конферансьє розповідала анігдоти. Причом, значить, німецькою мовою, дак сміялося тіки перші два ряди, де німці стояли, а на остальных було мертво, ми нічого не розуміли, шо нам розказують. Тоді розказує анікдот українською мовою. Уже ми сміємося, українці, а німці як в рот, пардон, дерьма набрали, мовчать на перших двох рядах. Х-х-х! [сміється – Ред.]. От така культуру була. Но це було як епізод. Не було такого... [нерозбірливо – Ред.] управління якесь було освіти. У мене, ось можете подивитися тут моє посвідчення, шо я закінчив при німцях чотири класи.

Т. Н.: Бачив у газеті...

Ю. М.: Да-да, в газеті тут десь є.

Т. Н.: А де був цей клуб, розміщувався?

Ю. М.: Що-шо

Т. Н.: Де він розміщувався цей клуб?

Ю. М.: Де й зараз, де й зараз.

Т. Н.: Це районний будинок культури?

Ю. М.: Будинок культури, да, будинок культури.

Т. Н.: А були якісь кіносеанси для населення, фільми в цей час?

Ю. М.: Ой, я... Мабуть, не було фільмів, мабуть, кіно не було. «Весьолиє ребята» тоді було зроблене з Любов Орловою, але його вже при німцях, звичайно, не показували. Шо там ще диви... «Чапаєва» і «Мініна і Пожарського» не показували, це довоєнні фільми. Німцям це

було не в лад. Хроніку якусь німецьку, ту шо фіюрер любив. Він любив, кажуть, хронічку.

Т. Н.: А що було в цьому кінотеатрі, що зараз у нас тут, місцевий?

Ю. М.: Мабуть, воно було закрите. Нічого не було. Я знаю тільки як цей кінотеатр, після визволення як його відремонтували, холодіна була страшна, причом оббите все було і поштукатурили, вибачте не з тирсою, а з кізячками конячими. І там був овес непереварений і на стелі той овес у кінотеатрі проріс і зелені ключки у нас на стелі... Х-х-х! [сміється – Ред.]. Це уже я був може старшокласник, може 8-9-ти класник. Оце такий клуб ще у нас був, а тоді вже його відремонтували як слід. Обідрали ту штукатурку неякісну. Но це було после.

Т. Н.: А за навчання у школі, коли воно відновилось?

Ю. М.: Да. Яке ж було навчання. Підручники, по-перше. Посадили пацанів таких, шо як я, і перелискували всі підручники. Де було написано ССР, чи СРСР, колгосп, значить, ми мазійками і червоним чорнилом усе це у задачниках викреслювали. Читанок не було, но в задачнику задача, нікуди не дінешся. Як колгосп такий-то виростив урожай такий-то, а другий колгосп, який називався скільки-то років ССР виростив такий, дак настільки більше. Дак там ше наскільки ССР і все викреслювалось красним, тіки цифри залишалися. Оце по таких підручниках ми навчалися. Х-х-х! [сміється – Ред.].

Т. Н.: А уже, коли вже прийшла Червона Армія, то школа вже почала працювати, 44-й рік?

Ю. М.: Так, школу ми пробували відновлювать, тут, свою школу. Значить, по-перше, це було уже передзим'я, передзим'я 44-го року, кінець 43-го, от, попробували. Ще нальоти були, гурчали. Пробували. Холодіна. Значить, заклали цеглою вікна в одному класі на першому поверсі. Заклали вікна аж до верхньої фрамуги. Оставили там тіки сантиметрів 50, при чому, так як мозаїку із битого скла. Якось зробили. Попробували ходить на заняття – темно. Каганці поставили. Гасові каганці. Шо таке каганець, або сліпець? Поставили каганець. Холодно. Тоді, значить, закинули 1-шу школу. Зробили школу там, де вона й була при німцях. Там було легше все ж таки якась буржуйка була, грубка, можна було топить. А тут не можна було.

Заклали на другому поверсі у залі вікна цеглою, вони й зараз там закладені, то й моя там робота. А цеглу де брали? Із розбитих

будівель доставали і мішками приносили, щоб оце закласти вікна. Нічого не получилось. Тоді вже в одноповерховому будинку, це я 5-й, 6-й клас в одноповерховому, а вже аж у 7-му тут, у 1-й школі зробили. Ходили, ціле літо, на роботу ходили у школу, а як же хто ж його робив?

Правда, зараз кажуть, що я не учасник трудової війни, бо треба, щоб зо мною робив той, хто мав документ, щоб, сказав. Який документ, як я воші трусив над багаттям. Який документ?!

Пам'ятні часи. Довелося мені після бути і на Камчатці, на собаках їздить, на літаку літати, і літак не хотів шасі випускати, чуть не бухнувся, і катер чуть не потягнув на дно Охотського моря. Всяко приходилось, но то все не те. Саме головне тут було.

Це було десь у перші дні після окупації. Заходить німець у[до – Ред.] нас у хату. Заходить, у нас висів портрет Шевченка. Шевченка. Я зараз його покажу. Тіки він уже вишитий, той портрет Шевченка, був у нас такий [інший – Ред.]. Німець як побачив: «Шталін, Шталін!». Давай лементувати і за пістолет. А пістолет, у них, у наших пістолет тут, а в них на пузі, і це він за свій парабелум витягує, і чуть батька не тягне, значить розстрілювати. Йому розказують, що не, то не Шталін, а Шевченко. Ну, а в німецькій мові буква «с» і «т» на початку слова читається як «ш». У мене дикція погана. Дак, Шталін, Шталін. Зараз я покажу вам цього Шталіна.

Пішли в хату я покажу. Там пристроїтесь. Значить тут висів Шталін у нас.

Отут собака напав, у нас був собачка прибудний, напав на німця, під хатою. Заборів не було, тут же ходили напростець, яко хоч. Ось із школи осюди, до мимо під вікнами, до госпітала цього і собачка напав. Чого той пістолет не вистрілив? Німець вихватив і на собачку клац-клац-клац.

Т. Н.: Не накладали податку на собак на вас?

Ю. М.: Колись, я не помню... Да воно бродяче було, ніщо. Так! Ось Шталін.

Т. Н.: Це не той самий портрет?

Ю. М.: Той са... Не, не той самий, тіки з нього один до одного вишивка, це вишитий портрет, а то був, значить, літографським способом, тіки висів він не тут, він висів отут, а це двері, і от німець заходить і сюди, Шталін, Шталін!

Т. Н.: А з якого року ця хата у Вас.

Ю. М.: 34-го. А построєна дев'ятсот чотирнадцятому році, останній рік перед імперіалістичною війною.

Т. Н.: А хто тут жив до вас?

Ю. М.: Тут... Це попів... Попова дочка. Ми помінялися. Наша хата оця [показує на малюнок – Ред.] пішла поповій [дочці – Ред.], бо вона боялася, що заберуть у неї хату. Як попова дочка.

Т. Н.: Це при радянській владі, так?

Ю. М.: А це наша хата, батьківщина. Може краще на вулиці?...

«НЕ ДАЙ БОГ ДО ТАКОГО ДОЖИВАТЬ!»¹

(фрагменти)

Інтерв'ю з: Свиткою Григорієм Пилиповичем та Свиткою Марією Сергіївною².

Інтерв'юер: Тарас Нагайко, Олександр Горбовий.

Транскрипція та коментар: Олександр Горбовий.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: вул. Петухова 11, мікрорайон Андруші, м. Переяслав-Хмельницький, Київська область.

Дата проведення інтерв'ю: 4 листопада 2006 р.

Присутні: Тарас Нагайко, Олександр Горбовий, Свитка Григорій Пилипович, Свитка Марія Сергіївна (дружина), Дерій Палажка Микитівна (теща), Свитка Сергій Григорович (син).

Уривок 1 (21хв 45с – 41хв 40с)

Тарас Нагайко (далі – Т. Н.): Взагалі цікавить за Ваше життя у селі: від народження, що Ви з дитинства пам'ятаєте, коли Ви народилися, де...

Григорій Свитка (далі – Г. С.): [Сміх, зітхання – Ред.]

Т. Н.: За життя просто Ваше...

Г. С.: Шо ж.

Т. Н.: І до моменту виселення, як це відбувалося.

Г. С.: Ой, життя у нас всяке. Тут у мене єсть написано³. У войну чотири рази тіки

виселяли⁴. Война. Почалась война. Німець виселив⁵ оце нас аж туди, аж у Македони⁶. Прийшли наші. Це ж уже у сорок третьому году. Почав [німець – Ред.]... У нас сама перва була переправа. Почав бомбить [переправу, а заодно і село – Ред.]. Ми втікли назад, сюди, за Дніпро [із Зарубинець переправилися на лівий берег – Ред.]. Туди воєнних переправляли [на правий берег – Ред.], а нас – сюди [на лівий берег – Ред.]⁷.

Марія Свитка (далі – М. С.): Ой не дай Бог!

Г. С.: Тоді, значить, прийшли оттуда [повернулись у Зарубинці із лівобережних сіл – Ред.]. Оп'ять. Ото, як ішли в обход на Київ, то нас тоді оп'ять підвезли воєнні підводи [знову на лівий берег – Ред.]⁸. Вивезли. Аж у Віненцях⁹ зімою зімували. А тоді уже... Оце вже останній раз – в семдесят первом году¹⁰. Із шістдесят п'ятого року почали ото готувати почву під дно моря і ото вже описали, заплатили за хати там, за садки. Вобщем, той [підготували – Ред.] і виселили. Хто куда. Хто в Крим. Багато повиїжджало в Крим. Побули в Криму. А тоді ото із Криму...

М. С.: Він питає як тобі жилося.

Г. С.: Жилося всяк.

М. С.: Да.

Г. С.: Всяк було. Ну, рідного краю, хлопці, нема нигде лучшого. Де б Ви не були, то рідний край є рідний край. Он по радіо

¹ У розповіді відображено процес евакуації, військові дії 1941 р. та 1943 р., період нацистської окупації. З 1920-х рр. відбувалося гідроенергетичне освоєння Дніпра. Будівництво Канівського гідровузла (1960-1970-ті рр.) стало завершальним етапом у спорудженні водосховищ Дніпровського каскаду. Його будівництво лише на Переяславщині спричинило до затоплення десятка придніпровських сіл. На лівому березі: сс. Андруші, В'юнище, Городище, Козинці, Комарівка, Підсінке, Циблі. На правому – сс. Зарубинці, Монастирок та Трахтемирів. Під час Другої світової війни окреслена зона затоплення була опорним майданчиком для захоплення Букринського плацдарму у ході Київської наступальної операції.

² Свитка Григорій Пилипович, 16.06.1932 р. н., на момент задування подій проживав у с. Зарубинці Переяслав-Хмельницького району Київської області. На початку 1970-х рр. затоплене водами Канівського водосховища. Інтерв'ю записане у межах проекту Навчально-наукового центру усної історії (НН ЦУІ) ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Затоплені села Переяславщини: спогади очевидців» (започаткований у 2009 р.).

³ Григорій Пилипович зібрав багато відомостей про рідне с. Зарубинці, які виклав у збірці поезій «Було над Дніпром у долині Зарубинці наше село», 2010 р., 102 с. (макет).

⁴ Упродовж 1941-1943 рр. населення тричі полишало село внаслідок військових дій, четверте, остаточне виселення стало наслідком спорудження Канівського водосховища.

⁵ Ірина Азарх зазначає, що 3 серпня 1941 року у село увійшла німецька розвідка (приблизно 40 чоловік), 22 серпня воно остаточно було захоплено, а 28 серпня його жителів виселили в села тодішніх Канівського і Ржищівського районів. Авторські відомості базуються на матеріалах усного походження, зібраних Л. Предславичем у 1946 році. (Азарх І. Спогади про село, якого нині немає на карті // Сторінки воєнної історії України. – 2011. – № 14. – С. 169).

⁶ Македони – село Миронівського району Київської області (правий берег).

⁷ 21 вересня 1943 р. радянські війська визволили м. Переяслав, а вже в ніч з 21 на 22 вересня почалося форсування Дніпра у напрямку с. Зарубинці.

⁸ Десь у листопаді 1943 р. (зі слів Г. С.).

⁹ Віненці – село Переяслав-Хмельницького району Київської області (лівий берег).

¹⁰ Про проблему виселення мешканців с. Зарубинці див.: Авраменко Ю. Спомин про Зарубинці / Юрій Авраменко // Вісник Переяславщини. – 1993. – 11 травня; Сорокова С. Не летять ластівки у Зарубинці... Вмирили і народжувалися знову // Вісник Переяславщини. – 2005. – 22 березня.

колись передавав, що каже... Як, откуда він є? І досі співає пісню оцей, кажуть, Ігнатюк, що рідне село, то – колиска його. Де б Ви не вирости, оце Ваша домівка тут, оце Вам уже кращого нигде немає, бо Ви – отсюда.

М. С.: Ну-у, він же питав після війни як годувалися...

Г. С.: Та всяк.

М. С.: Шо не кусочка не хліба не було, нигде нічого.

Г. С.: У войну німець як вигнав туди, аж у Македони вигнали. У сараях жили, десь. Ходили з торбами попід хатами, просили кусочок хліба. Зайдеш... Це у Миколаївці¹, там баба... Було йдемо, віс баба зерно [ми звертаємося – Ред.]: «Бабусю дайте кусочок хліба!» Вона: «О-оніно хліб на полі». А тоді ж війна як почалася. Поля не убрані. Так, стояли на-на пні, бо не встигли жнива повбїрати, от. А в нас шо ж? У сараї нема ні печі, нигде нічого. То так, ото, ходили тоді, ото, та просили. А тоді вже ознайомилися з людьми ж там, у селі. О...

Т. Н. та Олександр Горбовий (далі – О. Г.): Здрастуйте [до **Сергія Свитки (далі – С. С.)** – Ред.]!

С. С.: Здрастуйте!

Г. С.: Ознайомилися. А тоді вже стали там молоть, пекти хліб. А тоді прийшли додому. То тож були в селі.

М. С.: Все розбите, погоріли хати.

Г. С.: У войну? Ні, у войну не розбиті хати були. А тіки обийшов німець по селу... Оце вже як зайняли... Наші отступили... Було вони... Наші були на цій стороні, а німець уже на тій. То це наші удень уїдуть у село, побули, на ніч – тот. А тоді розведка на розведку наскочила наша і німецька. Це там, де Гаврило Климович жив.

М. С.: А вони знають [неголосно – Ред.]?

Г. С.: На горі, на Голубівській.

М. С.: Та я знаю. То хлопці...

Г. С.: І одного німця вбили. То він там довгенько лежав, бо вони... А одного в плен взяли. То цього, шо німця, шо вели пленного... Ше я знаю тако він чогось держав [руки склав на животі – Ред.]. Чи він може в живіт ранетий? Там привели до одних. За лісою² побув до вечора. А тоді його переправили на цю сторону. А тоді ж ото німці ввійшли. Бачив як перві німці входили. Рукава позасукані так, як оце в мене. Зайшли, я у тітки Палажки був, коли як почали строчи-ить по селу скрізь. Ми бігом у хату. Тоді от-от Максивцьовой хати під гору в

¹ Миколаївка – село Корсунь-Шевченківського району Черкаської області (правий берег).

² Ліса – огорожа сплетена з лози.

окіп. Бо нам тіки війна почалась, нам батько збудував окіп. Цей...

М. С.: Вони ж не знають шо це за окіп.

Г. С.: Ну льох такий. Льох знаєте? Такий у землі, в глині. Зроблений...

М. С.: Викопаний...

Г. С.: Такий, вобшем, пещера.

М. С.: Як погреб тіки шо у...

Г. С.: У горі.

М. С.: У той.

Г. С.: От. І тоді ж ото ми там побули.

М. С.: Війна така.

Г. С.: Німці той. Коли ото зайшли німці, побули там в одних. Це в лонгині [долині – Ред.] вони стояли там...

М. С.: Та нашо...

Г. С.: Не знаю, чи взвод, чи скіки. А на горі було сидить один німець. Зробили таку, такий окопчик і він сидить. І дивиться по цій стороні в бінокль за нашими, той. І нам було дає. Нас було не гонить. Було приходим, коло нього сидимо. Він хоть би шо, а тоді ж ото...

М. С.: Раньше жили: і німці були хароші, і наші, і німці були пагані, і наші були пагані.

Г. С.: Да. Хлопці було... Оце німці йдуть, то хлопці було закурить просять. Палець в рот, шо це: «Закурить дай!» [сміх – Ред.]. А тоді ж ото зайшов німець, по селу пройшов: «Ком на Дударі!»³. І вечором покинули все [селяни – Ред.], і пошли.

М. С.: Не їсти, не вдягнуться нигде нічого.

Г. С.: Да. Ну, шо? Ну, шо понесете? Ну, шо Ви візьміте, як оце прийшов [і сказав, шо – Ред.] – через два часа виселить? Шо взять? Нічого не візьмеш. Виселились. Поселились ми в кручах [дніпровських – Ред.]. Побули. А тоді хтось сказав, шо можна йти в село. Побігли в село. А Варка наша, вона... То крадькома було бігають у село, шо німців... Не-не-не попадались їм у руки. Пішли. А тоді хтось сказав, шо можна [йти в село – Ред.]... Коли гоном гонять⁴ [із села – Ред.]. Пригнали гоном. Вигнали нас туди, аж за [село – Ред.], на поле два німці, а тоді передали другому німцю. Ну, він якто [якось так – Ред.], шо понімав український язык. Ну, російський язык. Бо було це розтягнеться валка людей. Валка людей. Знаєте, шо таке валка?

М. С.: От. Так, як очередь. Знаєш?

Г. С.: От-от. Підвода там була, підвода. Вещі склали на підводу. Підтягнулися.

³ Дударі – село Миронівського району Київської області (правий берег).

⁴ Гоном гонять – дуже швидко.

Пригнали нас туди у Букрин¹, у церкву, Малий. Там коні були. Вивели з церкви коні. Нас туди загнали. Замкнули. Одночували. А перед цім григоровських... Там були на Григоровку²... Якто була шо... Чи партизан? Вобшем, наші, мабуть, ночью на німців напали і вирізали. Так вони [німці – Ред.] спалили село. І тоді оце їх, ціх григоровських, там коло церкви чоловік сорок, мабуть, побили [вбили – Ред.]. Ну, ми не бачили. Нас тоді вранці ото визвали. В нас Мойса... Був у Букрині Мойса, а він з німцями якто обшався. Він німецький язик... Шо все сказав, шо це – зарубинчани. Вони не, ну, не мають до цього ніякого отношенія, до того, шо там той [партизани вирізали німців – Ред.]³. Нас тоді ото [відправили – Ред.]...

М. С.: Якби був не сказав той [Мойса – Ред.], мабуть [і зарубинчан би побили – Ред.]...

Г. С.: Бог його зна [відповідає на думку дружини – Ред.]! ...на Дударі [продовжує власну думку – Ред.]. Прийшли в Дударі. Побули там, не знаю скіки днів. Оттуди гонять на Тулинці⁴. Їдем на Тулинці. В Грушеві⁵, там німці були. Стали. Це ж валка. Там меншим, це Василь і Катерина – менші, цім якоїсь юшки дали. Мені вже не дали. Це мені було в сорок першому дев'ять років, було мені. І пішли ми. Там ішли полем. Там була траншея. Там бой був видно раніше, бо німецькі могили були. Вони у войну, де був німець похований, то зверху й каска була, а хрести у їх були березові, от. І каска, і хрести, ну, мені кається, шо й винтовки лежали. Ну, вони ж без затворів, може. Прийшли ми в Тулинці. Побули ми в Тулинцях [зайшов С. С. – Ред.] не знаю скіки, а тоді нас оттуда і аж на Македони. І то вже аж у Македонах були до конця. До того не знаю скіки ми були, от. А тоді вже ото оттуда прийшли додому. Хати

¹ Малий Букрин – село Миронівського району Київської області (правий берег). Поряд з ним знаходиться с. Великий Букрин, від якого отримав назву однойменний плацдарм на південь від Києва.

² Григорівка – село Канівського району Черкаської області (правий берег), на момент згадуваних подій відносилось до Переяславського району Київської області. Григорівській сільській раді підпорядковувалися правобережні села Переяслав-Хмельницького району: Монастирок, Трахтемирів та Зарубинці. Внаслідок створення Канівського водосховища населений пункт був частково затоплений, а сама Григорівська сільрада була передана із Переяслав-Хмельницького району Київської області до Канівського району Черкаської області.

³ Азарх І. зазначає, що мешканці Григорівки «були дуже ображені на Зарубинці, бо вважали, що саме через бойові дії їхніх партизанів німці спалили половину села і розстріляли 29 чол.» (Азарх І., там само, с. 171).

⁴ Тулинці – село Миронівського району Київської області (правий берег).

⁵ Грушів – село Миронівського району Київської області (правий берег).

пустії. Там, хто був поховав, позабірали. Тоді пленних дуже багато було, то ото вже ішли. Гоном гнали пленних. Там ото проз Піі⁶ було ходять люди позна-познавать своїх. Там двох були взяли. Дубняк Сергій Григорович, Дубняк. Він... Жив він на Андрушах⁷. Визволили, то він з нами там був, у Македонах. А тоді ж ото вже німці заступили. При німцю, то тоже. Батько був дев'ять місяців в плену у Лубнах⁸. Там семдесят тисяч взяв німець у плен. Оце-оце за Харківці⁹ чули, шо там же ото... Шо там же ціх. Як їх? НКВД? Чи НКВД¹⁰, чи не помню я. Шо ото ж у скирті вони побили. А там багато у Пристромах¹¹... Там було, вобшем, болотина¹². Вони сюди як підійшли. Переправи нема. Болотина. І їх там було чи багато наших погубло? Ось і січас іше находять. Оце оці слідопити, то й зараз кажуть, шо находять оце-оце за Броварами¹³ чи за Бариспольом¹⁴... Оце там багато есть іше, шо... Ну, пропав безвісті. Де він дівся? Пропав безвісті. А чи він живий? Хто тоді ото, як паніка, щитав, от. А тоді ж ото наші як увійшли, то тоже [довелося виселятися – Ред.]. Бомбьожка в хаті нас застала. А война як почалась, так вікна... Оце всі вікна загадали, щоб були наклеєні хрестики. Бумага навхрест. Це для того, щоб як буде бомбить, щоб не полетіли стьокла. Ну, нас у хаті як застав, то вікна полетіли. Це мене, брата меншого, сестру і малу. А ми пасли до обід. Ну, це я не знаю чи воно Вам нада? Це, шо я розказую?

Т. Н.: Да.

О. Г.: Да.

⁶ Піі – село Миронівського району Київської області (правий берег).

⁷ Андруші – колишне село Переяслав-Хмельницького району Київської області (лівий берег). На сьогодні затоплене водами Канівського водосховища. Топонім зберігся у назві нового населеного пункту, збудованого для переселенців із зони затоплення – с. Андруші (Нові). У 1970 р. ця адміністративна одиниця була включена до складу м. Переяслав-Хмельницький Київської області.

⁸ Лубни – місто, районний центр Полтавської області.

⁹ Харківці – село Переяслав-Хмельницького району Київської області (лівий берег).

¹⁰ 21 вересня 1941 р. під Харківцями відбувся бій між німецькими військами та зведеним полком НКВС (НКВД – рос.), де загинуло щонайменше двісті двадцять шість радянських бійців. Близько ста двадцяти із них згоріли живцем у скиртах соломи (Розовик Ю. А нам допомоги нізвідки було чекати... / Ю. Розовик // Вісник Переяславщини. – 2004. – 12 травня).

¹¹ Пристроми – село Переяслав-Хмельницького району Київської області (лівий берег).

¹² Навколо поймир. Трубіж утворювалася широка болотиста, майже непрохідна заплава, що стала суттєвою перешкодою для захисників Києва, які восени 1941 р. виривалися із оточення (Розовик Ю., там само).

¹³ Бровари – місто, районний центр Київської області.

¹⁴ Бориспіль – місто, районний центр Київської області.

Г. С.: Послухаєте?

Т. Н. і О. Г.: [Ствердні кивки головою – Ред.].

Г. С.: То ми погнали пасти аж сюди-и. Аж там, вобшем, далеко. Аж до Монастирка¹, ярами. Попасли. А ішов дощ до обід. А наших колько бок чи коровок чи рябок [нерозбірливо – Ред.] повно. А ше наші як увійшли... Зразу це ж були німці у селі. Оце перед цім, так були німці у селі. Сорок німців. І нагнали молодьжи з оціх [ближніх до Зарубинець – Ред.] сіл. Робили протівотанкові заграждения отуди, до Григоровки. А тоді молодьж та... Ну, пороз-пороз... Повтікали. То вони стали і таких. У нас по кутку там німці були. У нас було три чоловіки. Там іше, вобшем... Ну, вони нікого не зімали. До-долі вони спали. У їх такі були палатки трьохугольні. То розкотив, переспав, пішли, от. А тоді ж ото, як... Перед тим, як наші прийшли двадцять першого вересня... Оце День міста [Переяслава-Хмельницького – Ред.] празнуєм [двадцять першого вересня – Ред.]. Оце двадцять першого вересня прийшли наші на пристань, танкетка², і вони... Ми саме гнали із пасіння, як оці двадцять два самолёти, шо я отут розказував... Ми їх бачили, ми їх ше почитали. Такі чорні самолёти. Летіли вони отако оттуда. Надлітають сюди, з-над дороги, і-і пошли туди. То ми ж не знали чи вони там бомбили, чи шо вони робили? А німці, ці, шо були у селі, побігли сюди, на Батурину гору³. Подивилися і прийшли. Вже полягали спать, коли один німець ускакує у хату і шось заджеркотав. Вони мигом вещи свої змотали і пошли. Пошли. Ось десь через час чи й більше вертається один німець. Забув півбуханки хліба. А хліб тоді, у войну був просяний такий, кирпичик. Забрав і вони пошли. У селі тихо, нигде нічого. Розвиднілося. Вийшли на вулицю. Нема нигде нікого, от. Коли іде наші чотири солдати із-за угла. Це – перві розведчики. Оце не знаю чи це вони? Оце Петухов, Сисолятін, тоді іше не знаю які. Оце у нас вулиця Петухова. Це перві солдати, які переправилися тот... Вони кажуть, шо на Григоровку перва переправа була. Ну, по всьому видно, шо вона... Вони пошли на

Григоровку уже от нас, от сюда, із Зарубинець⁴ пішли туди. Бо наші ше люди вели ціх, наших розведчиків туди, на Григоровку. То одного вбило. Вони тіки показалися, а німці вже з гори їх чесонули. Вбили там той. Ну, так я ж хочу сказать, шо оце ці чотири солдата доходять до двора. Ми з батьком підійшли, поздоровкалися. Батько ше мій каже: «Німець писав у газетах, шо руські вже наділи пагони». А в якому году пагони надіти ми ж не знаємо⁵. Вони спитали: «Німці в селі є?» «Немає». «Нам уже казали». Бо це од Дніпра було десь півкілометра. Вони вже... Вони тут остановилися. Стали їм води, там, умиваться, їсти зносять. Коли по другій вулиці ше шість іде. Тоже до нас. І тут тоді їм стали їсти зносити, і ми погнали пасти. Це в первий день було. Пасли. Туман такий був. Тоді... А батько наш пошов гречку косить на поле, коли... І... А ми там пасли. Каже [батько – Ред.]: «Наші вже пішли у розведку на Луковицю⁶». Пішли той. Тут тоді ми пасли. Там, під Ковальовою⁷, над Дніпро надійшли, дивимося – німці бомблять Андруші. Вже туман розійшовся. Низько літають. Прямо понад хатами. А з гори нам видно таково ж, от. І то село бомбили вони. А тоді... А у нас... Ше ми тоді прийшли сюди [у Зарубинці – Ред.]. Дивимося схватився стовп диму сивий висо-окий такий. Коли два німецькі самолёти запалили, той, свинарник. І стовп диму той як схватився. І літали до самого вечора, пока він не згорів. Шоб ніхто туди не підійшов, бо там, говорять, були жеребець, там не знаю... Ну, вобшем, якіто були... Якато скотина. А там одні кажуть: «То моя хата горить». А те: «То моя хата горить». А один каже: «Дай Боже, шоб, – каже, – усе село згоріло, шоб моя хата тіки й осталася». І Ви знаєте, шо хата й осталась його. А цієї... Уляна і Галька була, то... Тут же оце вже на другий день... Тож ми погнали пасти. Тоді пригнали додому. Дощ ішов [на другий день – Ред.]. Наші йшли в наступленіє на Монастирок. Тягнули тоді, у войну було дуже багато ма́ксимів [кулеметів – Ред.] на колесах. Ви бачили ма́ксими, пулемьот?

Т. Н.: Угу.

Г. С.: Ото, ото в основному тягнули вони ма́ксими. До-доходим у село, кажуть нам

¹ Монастирок – колишне село (інколи позначається як хутір) Переяслав-Хмельницького району Київської області (правий берег). У 1970-х рр. через будівництво Канівської ГЕС село було виселене, а його територія передана до Канівського району Черкаської області.

² Танкетка – легкий танк.

³ Батурина (Зарубина) гора – підвищення, кам'яна гора, в північно-західній частині села, звідки й бере початок село Зарубинці. Назва Зарубина походить від давньоруського міста Заруб. Батуриною або Батурою гору названо пізніше від імені похованого на ній запорозького козака Батури.

⁴ Зарубинці – колишне село Переяслав-Хмельницького району Київської області (правий берег). У 1970-х рр. через будівництво Канівської ГЕС село було виселене, а його територія передана до Канівського району Черкаської області.

⁵ Погони були уведені в Червоній армії з 6 січня 1943 р.

⁶ Лукавиця – село Канівського району Черкаської області.

⁷ Ковальова – назва підвищення (кручі) над Дніпром.

солдати: «Ви б нам молока принесли». Ну, ми прийшли, а це ж якраз на краю села, прийшли ми додому, стали хвалитися. Кажуть: «Нікуди Ви не підете». Батьки. А один воєнний брився у батьків у хаті та каже: «Чого Ви дітей нигде не діваєте?» «Ми, – каже [батько – Ред.], – не знаємо, що можить стать в одну минуту». От. Ну, тут ми побули в хаті. А ше ж той. Кухня ж, столова ця ж, солдатська отстала. Так по хатах варили їсти і зносили в одну хату. І тоді солдати должні приходять і получать обід. А моя сестра і там ше двюрідна сестра пішли [до солдатської столової – Ред.]. Кажуть: «Підем заберем відра туди». То ми ото, як пригнали із пасіння, пішли туди були в окіп. А тоді сама менша почала плакати. Так ми її взяли та пішли в хату. Прийшли в хату, коли як ото налетіли самольоти, як почали бомбить. Вікна, шибки полетіли. А мати, ми й не бачили шо... А мати на хаті гнилиці перебирає, груши. Мати вскочила, за ту Надьку [і – Ред.] бігом в один угол. Там. Тоді – в другий, тоді вискочили на город. То мої побігли, а я під кущем зогнувся і накрився кукурудзяним снопом. А бомбить – листя з дерева летить. Це я наче Вам казку розказую [сміється – Ред.]. Прибіг я туди, в окіп. Це вже Галька, двюрідна сестра, прибігає, каже: «Вашу Ганну, мабуть, убило». Бомба попала там ото в хату [солдатську столову – Ред.]. І їх там... Це ж сестру мою там... Іше хазяїна того... Там, вобщем, багато. Солдати були. Бомба як шахнула і ото побило. І там ше... Та багато людей побило. І тієї Уляни, шо то казали, шо то моя хата горить, а то – моя. І тієї матір убило, і там іше сусіди. Вобщем, він якто... Отако воно... Шо це ж ця хата, а ці хати отак [показує на схемі села – Ред.]. Шо він залетів отаково. І оце тут [стукає пальцем – Ред.] видно був шпiон, шо він скоректірував, куди бомбить. Ви понімаєте? І ото як той, шахнув. Побули ми до вечора. А солдатів скіки? Тож налізуть... Нам такий, у нас такий ярк. І то повен ярк. Батько каже: «Хлопці ідіть туди, на кладбище, пожалуста, на гору [село знаходилося у долині – Ред.]. Бо він як замітить, то і Вас поб'є, і нас поб'є». То ми ото до вечора досиділи. Тоді увечері повилазили, вже як перестав бомбить. Вийшли. Село горить, скот реве, от. Пошли до Дніпра. Прийшли до Дніпра. Наші возять отсюда [з-під Дніпра, уже на правому березі – Ред.] солдати, боєприпаси оце сюди [до фронту, до Зарубинець і далі на Букрин – Ред.]. А з тіх сіл [лівобережних – Ред.] возили цього... Підвозили боєприпаси підводи [до переправи через Дніпро – Ред.]. От, наприклад, Ви. У Вас є конячка. І оце з

Лецьок¹ чи откуда Вас занаряжають, і везете до берега. Посадив мене, брата і сестру батько на понтон. А самі по пояс у воду лізуть і людей багато. Поїхали ми. Приїхали на цю сторону [на лівий берег – Ред.]. Всі люди пішли, а ми сидимо. Там був один парубок остався, молодий чоловік, з нами. А тоді й той покинув. Сидимо ми. Сидимо ми. Коли підходить солдат, каже: «Це не Ваш бува мішок із мукою?» Кажу: «Не знаю. Може й наш» [сміється – Ред.]. Коли батько таки найшов нас. Він переправився вбрід той... А він як ракету кинув, посвітив, всьо, годі. Було ж оце ж на горах. Це було ночью. Як глянь, так там прямо огні без ракети ото, шо горять одно ракети. Переїхали. Найшли. Посадили нас утрьох на одну підводу [з братом і сестрою – Ред.]. А самі сів, батько, мати, сестра і ця ж найменша, на другу підводу. Поїхали. У В'юнищах², коло церкви, должні зустріться. Той нас привіз, а вони [друга підвода – Ред.] заблудилися. Бо тоді такі сильно темні ночі були. Оце у сорок третьому році. Ну, такі, як осьо й зараз – місяць не світить, от. Найшли. Досиділи ми тоді ото там до ранку. Тоді пішли на луг. То там [перебули – Ред.]. А тоді – на Циблі³, а з Цибель – у Лецьки. Та в Лецьках оце не знаю скіки були. А село [Зарубинці – Ред.] на другий день бомбив. Оце у цьому ярку, де ми сиділи, бомба впала. Тут на городі впала бомба. Хата згоріла. Одна хата згоріла, друга хата. Бомба впала тут. Там бомб падало бозна-скіки. А Ви знаєте, шо оце якось оце три хати згоріло, тоді остається, тоді ше згорить, ця остається. Так ото ми оттой. А тоді батько нам землянку зробив [уже вернулися у Зарубинці – Ред.], пішов на войну. А ми тут вже були у землянці. Тоді у сорок четвертому збудували хату. І так і жили. Отепер оце така... Оце таке життя.

Уривок 2 (43хв 55с – 51хв 05с)

Т. Н.: А Ви не знаєте? У войну у Вас церква працювала, тоді?

Г. С.: У нас, у Зарубинцях, церкви не було. Була у нас, у Зарубинцях, церква. Так вона до войни була розібрана і з тієї ж церкви зробили школу. У войну ця школа оп'ять була

¹ Лецьки – село Переяслав-Хмельницького району Київської області (лівий берег).

² В'юнище – колишнє село Переяслав-Хмельницького району Київської області (лівий берег). У 1970-х рр. затоплене водами Канівського водосховища

³ Циблі – колишнє село Переяслав-Хмельницького району Київської області (лівий берег). У 1970-х рр. затоплене водами Канівського водосховища. Топонім зберігся у назві новозбудованого експериментально-показового соціалістичного села Циблі (Нові).

розбита. Після війни була... А почом [чого – Ред.] вона ще розбита? Там був млин і школа, а тут рядом міст був. У Зарубинцях у війну було два мости¹ для переправи. Так оце було нім... Той, німецькі самолёти летять по наводці і... То школу ту розібрали частково і млина. А тоді ото після війни збудували оп'ять школу. Збудували і школа... Село виселили [на поч. 70-х – Ред.], а школа ще стояла. А тоді вже... Ше лукавці² осталися, лукавчани. То годували шовкуни [шовкопрядів – Ред.]. Понімаєте? А тоді запало хазяйство, школу розтягли, осталася одна стіна. Я ще й цей год був. Я чотири роки це не був у Зарубинцях, а цей год був. То осталася стіна. Вона отак і отако підперта. Наче, там впала. Отак. Ете... Шо отой, що вона не завалилася. Церква почала будуватися у п'ятому році. Це сто год тому назад. Того що там, на деревині, коли оці майстри робили, так вони написали краскою, що: «1905 рік». Фундамент – то крепкий. Бо я онука спеціально возив туди, щоб і він побачив, де ми жили, де той. Ну, тіки що там зараз нічого не побачите. Там так сильно заросло чагарником, що нігде не пролізите. А диких свиней там така сила. Зрито отаково. Ото таке. Церкви... Бачив я тіки церкву як валяли до війни. То ми жили внизу, а церква так на горі. Як там один хреста ото валяв, то як отой купол летів, то я це бачив. І цього Овдія, тут у мене є записано, мати сказала... Шо каже: «Шоб тебе перва пуля не минула!» На сина за це, що це він пошов [церкву валять – Ред.]. А батькам отакими плювають словами не можна. І тоді... Коли оце ж німці виганяли з села, то вони: частина, ця Новоселиця³, пішли на Григоровку, а частина пішли в Дігтярку⁴. То ті, що пошли на Григоровку... Так там німецька засада була і ці, німці відкрили огонь. Убили цього Овдія, що це ж мати заклінала, убили

¹ У вересні 1943 р. радянські війська на підручних засобах форсували Дніпро у напрямку Букринського плацдарму. У процесі цієї військової операції був збудований понтонний міст вантажопідйомністю в 16 т та організовано 6 поромних переправ. 2-13 жовтня 1943 р. під постійним вогнем німецької авіації радянськими військовими та місцевими жителями (2110 осіб із м. Переяслава та придніпровських сіл Козинці, Комарівка, В'юнище, Андруші, Городище та інші) було збудовано міст від с. Козинці до с. Зарубинці довжиною 720 метрів, та шириною проїжджої частини – 4,1 метра. Див.: Більченко І. Побудувати міст – ціна не важлива! / Інна Більченко // Вісник Переяславщини. – 2009. – 31 липня. – С. 10.

² Лукавці – жителі села Луковиця Канівського району Черкаської області.

³ Новоселиця – назва кутка села Зарубинці, що виник у 1920-х рр. внаслідок переселення мешканців в долину р. Дніпра. Друга назва – Семененків Шлях.

⁴ Дігтярка – урочище, незаселена місцина, що знаходилася неподалік с. Зарубинці.

там двох-двох дівчаток і козу. Вони... Вобшем, валка йде. Хто що мог, те й тянув. Так що церква була тіки до війни. А після війни не було вже.

Т. Н.: Ясно. А люди як сприймали ідею переселення? Шо їм казали? Чому їх виселятимуть?

Г. С.: Шо казали? Писали [селяни – Ред.]. Нашот переселення писали дуже багато. Казали, що може обгатить, шоб зробить наче дамбу для села [у відповідь чули – Ред.] – «Ні в коєм случає, нельзя». Кладбище викопали. На горі було кладбище. Дали команду, шоб знять кладбище. Шо воно, мов, підвалить і тот. Нікому воно не мішало. Вони загнали бульдозер, верхній слой зняли, а тоді видно ж де ямка. Повикопували і вивезли ці всі кості у такі ящики з-під чобіт, ото-такі. Ну, Ви не бачили зараз таких ящиків. Тоді були кирзові чоботи у великих таких ящиках. І то кості туди навалили. В Луковиці на кладбищі вирили такий котлован як... Великий. Ящики туди склали, загорнули. Тоді ще так обгородили. Тепер воно там. Ніхто туди не ходить. Ніхто там тот. Вобшем, всьо. На тому криша. Шо ж? Ото таке було переселення. А скіки ми тоді... Я сам, лічно писав. Тож писали в Київ, шоб отстоять, шоб клад-кладбища не займали. Була братська могила. На братській могилі поставили солдат. Такий, що той [пам'ятник – Ред.]. За кошти села поставили. Викопали. Було двісті шістдесят п'ять солдат. Це з одиночок могил. Там було у нас ще два кладбища госпітальні. То одно – в лісі. Там його і затопило. В мене і за це написано, єсть тут. А одно – на горі. То й те, на горі, викопали. Було кладбище обнесено такими березовими латами. То викопали, перенесли в Григоровку. Братську могилу тоже викопали і в Григоровку той. Вивезли туди. Там в общу братську могилу. А тут цей пам'ятник, звалили його туди, в яму. А такби, якби воно на такому місці. Ось я... Ану ж я десь побачу [швидко перелистує зошит – Ред.]. Там [у зошиті – Ред.] в мене його немає [продовжує шукати у шафі: 49.10-49.35 – Ред.]. Це осьо. Це дрова возили. Це – у Монастирку. Бачте [показує фотографії – Ред.]? Як було привозимо... Їдемо на луг і ото привозим дрова. А це, оце пройшов дощ і оце дощова вода. Це туча⁵ називалось. Оце тут ми жили. Це батьківська хата тут була. Це – верби. Оце на цій вербі німці були рейсу поцепили. І то вранці б'ють, і на роботу шоб ішли. А це... Коло цього осокора, оцього осокора. Оце ми тут

⁵ Туча – місцева назва швидкого і сильного потоку води. З'являється після сильного дощу або танення снігів. Йшов із Дігтярки улоговиною через все село вниз, до Дніпра.

якраз стрічали... Оце вони вийшли. Ці, солдати [Петухов, Сисолятин та інші – Ред.] із-за цього угла. Це... А отут ми їх стрічали. А тоді зо цієї улиці ішли іше шість. Тоже сюди. А це – ми на катері. Це на ту сторону їдемо [на правий берег, до затоплених Зарубинців – Ред.]. А це осьо... Це у мене є човен. То це осьо. Це – Дженджер¹. Це – Монастирок. Це – з Дніпра. А це осьо той пам'ятник. А це – ми. Оце ця бригада. Це ми їх і установили тут. Обкопано. Ну, це тоже. А це осьо... Оце на цьому кургану... Оце ось, кажеться, оце братська могила. То пам'ятник чи шо воно? Чи деревина?

Уривок 3 (55хв 45с – 60хв 20с)

Т. Н.: Чому... Чому саме в Андруші переселились, сюди, у нові?

Г. С.: Нас посилали в Циблі. Потому шо, бачте, хто куди схотів. Хотіли там, наші родичі, щоб ми поїхали у Гоголів². Гоголів. Чули таке село?

Т. Н.: Да, да.

Г. С.: Ну, поїхали ми. Там були нашої... Її тітки там, вобшем, свати. Поїхали. Приїжджаєм. Питають [родичі – Ред.]: «Ну як?» А я кажу: «Степ степом». Більш нічого не сказав. Тіки кажу: «Степ степом». Коли ми жили над Дніпром, всі оці придніпровські села... Ну, вобше, понад річками. Любий голод чи шо – люди більше виживали, чім степові.

М. С.: Да. Риба там була. Ми не голодували. Голод ото був...

Г. С.: Та всього було. Мій батько, оце ж у голодовку, ракушки їв. Оце ці, шо той... Такі великі, ото. Бачили може?

Т. Н.: Угу.

Г. С.: Зараз їх не видно, бо нема такого піщ-піщаного берега. Вони попадаються. Це равли... Оце ці маленькі, шо вибива вода, це не ці. А такі вони...

М. С.: Пугвиці робили з їх.

Г. С.: Було заготовляють спеціально ракушки...

М. С.: Варимо було. Ловимо ці ракушки та варимо.

Г. С.: Да.

М. С.: Та здаєм. Гори такі було понасіпаємо. Це ж у Монастирку. А-а удень ловимо, а ніч варимо, а на другий день обратно їдем по ті ракушки. Та по три копійки кіло...

Г. С.: П'ятдеся... Ні, більше як по три, більше.

М. С.: По десять, по три копійки здавали.

¹ Дженджер – місцева назва природного утворення: гострий пагорб, вивітрений залишок давньої гори.

² Гоголів – село Броварського району Київської області.

Г. С.: Да? Я не помню. Я знаю, шо...

М. С.: Да. Гірко було, гірко.

Г. С. Ну, нас багато виручало те, шо в нас, бачте, зілля: шипшина, материнка, звіробой, глід – оце всякі. Люди... Нас виручало горе, як то кажуть. А тут, у степу, шо ти візьмеш? Бідно села живуть. Це...

М. С. Рвали шипшину, здавали за м'ясо, за картоплю здавали.

Г. С. Кіло картопл... шипшини заміняв вісім кілограм картоплі.

М. С.: Да.

Г. С.: Тоді ж були і двісті двадцять яічок, там, літрів скіки молока, сорок кілограм м'яса...

М. С.: Порося держиш [то з – Ред.] – порося треба...

Г. С.: Шкуру здать.

М. С.: Шкуру здать.

Г. С.: Вобшем... Ну, тоді був... Недостаток був, була война, була розруха. Зараз Ви всі розумні, шо, значить, востановили. Каже...

М. С.: Да. Востановили. Бандіти. Востановили.

Г. С.: Оце по радіо, оце каже, шо діди виростили, а ці пов-поваляють.

М. С.: То уже поваляли.

Г. С.: Уже поваляли.

М. С.: Да.

Г. С.: Після войны не було нигде нічого. У нас, оце ж у Зарубинцях, ні ферми не було. Все було розтягнуто, а в кого корівчина осталася – значить, контракували телят.

М. С.: Ну, оце ж, щоб здать...

Г. С.: Ну, наприклад, по договору. Шо це телятко, щоб ти не той [з'їв – Ред.]. І виростили волики. Каждый клаптик землі у нас пахався. Де косогори, де шо не було, пахався. А зараз шо робиться? І...

М. С.: А зараз такі землі заросли бур-бур'янами...

Г. С.: Нигде колосочки не пропадали.

М. С.: Да.

Г. С.: Діти, учні, школярі ходили спеціально збирали колоски. Було возим снопи на-на возі. Застилаємо оце віз той рядном, щоб зерно не сипалось. Звозили в скирти тоді... Це зараз комбайни молотять.

М. С.: Коли у полі.

Г. С.: А раніше... Да [підверджує репліку жінки – Ред.]. А раніше було звозять у скирти. Стьожки, скирти оце звезли, заскиртували.

М. С.: Ну, вони ж не знають шо це скирти.

Г. С.: Чого?

М. С.: Знаєте шо це скирти?

Т. Н.: Знаємо.

Г. С.: Звозили в скирти. А тоді вже впоралися, обсялися і тоді починають молотити. Молотили. Були кінні... Такий... Вобщем, був привод такий, що восьмеро коней. Кажеться, що... Бо у сорок четвертому году, то я ще ходив погоничом. То це коні, значить, тако кругом ходять. А ці... От цього привода іде вал, так. Тоді колесо велике таке. Те колесо вращається. З цього колеса надівається пас. Знаєш що таке пас?

Т. Н.: Ремінь.

Г. С.: Ремінь. Тоді от ремня молотілка стоїть і цей ремінь на молотілці. Коні поганяєш. Те колесо крутиться і тоді вращає молотілці, той. Молотили з ранку і до пізньої ночі.

М. С.: Да.

Г. С.: Дівчата віялку крутили. І не підуть, ніхто не піде пока не кончать на току. А зараз? Зараз оце проти того як ранше робили – не роблять люди. Кажуть важко. Ну, тоді було важче. Ну, ніхто не плакав, ніхто не нив, що важко.

М. С.: Ішли всі: робили, робили, робили.

Г. С.: Да.

Уривок 4 (77хв 20с – 79хв 45с)

Т. Н.: ...Це Шевченко і Сорокова. Може б Ви зібралися разом і для написання історії села, окремої? А я міг би поговорити з людьми, щоб її видали тоді, опублікували книжку якусь. Навіть, можливо, чи через міську раду, чи через якийсь фонд. То, ну, є знайомі люди, які можуть це... У цьому допомогти. Або принайні спробувати зробити макет.

Г. С.: У мене єсть оно книжки оці, книжки пам'яті вже єсть.

Т. Н.: Угу.

Г. С.: Ану ось я покажу [шукає книжку: 77.45-78.30 – Ред.]. Це – третя Книга пам'яті. Бачили Ви такі книжки?

Т. Н.: Да. Я бачив.

Г. С.: Бачили?

Т. Н.: Да.

Г. С.: Ось десь по Циблях. Я найду [листає книгу пам'яті – Ред.]. Циблі. Осьо. Пожалуста. Десь моя сестра. Осьо. Свитка Ганна Пилипівна тридцятого року народження, загинула під час бомбोजки, бомбардувань села сорок третього, похована у село Зарубинці. Тіки що вони написали Монастирський район Чернігов... Черкаська область. Це – несправедливо. А Зарубинці... Вони єсть у Черкаській області і єсть і в Житомирській області. А вони...

Т. Н.: Поплутали.

Г. С.: А вони попутали. Тут всі зарубинчани, єсть тут. А це... Це ця, Прокоповна. Вона мені ще обіщала. Якшо, каже, в Києві єсть іше перва книга, бо це – друга і третя [показує – Ред.]. А тут, вобщем, де є люди, які погинули. Ну Ви бачили ці книжки?

Т. Н.: Да. Це – книга пам'яті. Книга скорботи України. У нас в бібліотеці єсть.

Г. С.: Да. Да. Да.

Уривок 5 (119хв 55с – 122хв 15с)

Т. Н.: А. Ну добре.

Г. С.: Я з ним [потенційним респондентом, що міг розповісти про Монастирок часів війни – Ред.] побалакаю. Він... Як виселили, то це ж було в нас два мости. То цей міст один нижчий був. То збудували. По ньому йшли танки – все чисто. І оце ж цей бомбили більше міст. А тоді, як пішли в обход на Київ, то цей міст розібрали, верхній, і вивезли туди. Остався тіки, оце од Козинець¹, тіки кусочок моста [верхнього – Ред.]. Бо там ще був спасательний круг. Як ми прийшли вже із Вінинець [навесні 1944 р. – Ред.]... А лід ще стояв. Так ми поїшли... Мені схотілося, щоб спасательний круг. Купаться ж ото. А в льоду [спасательний круг – Ред.]. Я вирубав і порубав його [вирубуючи, випадково – Ред.]. А нижній міст, то той був. І там міньори стояли. Вище моста – лід, а нижче моста – вода. І ми як їхали вже з Вінинець, дак їхали додому по нижньому мосту. Він був при самій воді. То він дав осадку і новий настіл поклали, наче. Бо машини ще ходили, от. І оце одно рвуть лід, одно рвуть лід ті [міньори – Ред.]. А тоді ото лід як пошов. Моста цього в Трахтемирові² знесло і той міст позносило як і не було. А міньори...

Палажка Дерій (далі – П. Д.): На дрова розтягли.

М. С.: Та.

Г. С.: Ні. На хати. Оце Трахтемировський міст...

П. Д.: Та ні. Не дрова ж...

Г. С.: Ну, да [підтвердив слова жінок – Ред.]...

П. Д.: ...[продовжує власну думку – Ред.] а оце строїтел...

¹ Козинці – колишне село Переяслав-Хмельницького району Київської області (лівий берег). У 1970-х рр. затоплене водами Канівського водосховища.

² Трахтемирів – колишне село Переяслав-Хмельницького району Київської області (правий берег). Внаслідок створення Канівського водосховища у 1970-х рр. більшість населення було виселено (станом на 2007 рік проживало дев'ять осіб пенсійного віку), а сам населений пункт у складі Григорівської сільради було передано до Канівського району Черкаської області.

Г. С.: ...[продовжує власну думку – Ред.] до Зарубинець він доплів.

П. Д.: ...[продовжує власну думку – Ред.] стройтельний матеріал.

Г. С.: Да. До Зарубинець доплів. То мати наша, дядько Михайло там, що їздили, да ото розбирали цього моста. Бо він видно сваями зачепився. І тоді ж ото уже хату будували. В землянці жили. Там в мене єсть написано: За мисочку супу, за хліба кусок. На-на кухні день чистив картоплю. Було ходимо. Ото ж не було... Прийшли нема нігде нічого.

М. С.: Та Боже сохрани!

Г. С.: Да.

М. С.: Не дай Бог до такого доживать!

Г. С.: То воєнна столов... Кухня була. Солд... Солдати стояли. То було ходжу та чищу картоплю на кухні їм. Це мені було читайте вже одинадцять год.

П. Д.: Уже взрослий.

М. С.: Еге. [Всі сміються – Ред.]

Г. С.: Да. Да. Уже я все понимав. Я ж Вам кажу, Вам розкажу войну як оце сьогодні. А те, що сьогодні, не скажу, бо забуду.

Уривок 6 (122хв 50с – 123хв 30с)

Т. Н.: Це забираю. Це я щас просто...

Г. С.: Харашо хлопці.

М. С.: Ага.

Г. С.: Це ше з Андрієм [Кравченком; поговорить – Ред.]... Він можить там по Монастирку розказать.

М. С.: По Монастирку.

Г. С.: А вечором було оце як глянуть... Ми ж в Лецьках були [осінь 1943 – Ред.]. Як було... Які нальоти сильні були! Як було б'ють зенітки! Його передать не можна.

М. С.: Та.

Г. С.: Одно хлопки. А скіки самальотів позбивано там, оце, на наших полях? Я даже... Сім чи вісім.

М. С.: Ото металолому було, хлопці.

Г. С.: Позвозили.

М. С.: Угу.

П. Д.: Да.

М. С.: Ото металолому було.

П. Д.: Зараз вже рубаютъ усе упідряд.

М. С.: А-а-а-а. Повивозили зараз там.

Уривок 7 (126хв 10с – 127хв 15с)

Т. Н.: А я... В будь-який день я можу прийти. Бо в мене так робота, що можу і в будній день прийти, і в вихідний.

Г. С.: Харашо. Я побалакаю.

Т. Н.: Угу.

Г. С.: Він [Андрій Кравченко – Ред.] розкаже, як було. Каже: «Тут переправляються, тут зенітки, самальоти летять, а він говорить: бабине лето летіт, бабине лето летіт». Уже кричить, уже смерть осьо видно. А він іше таки ж бабине літо. Молоді хлопчаки. Тоді ж у войну обично шістнадцятигодинні хлопчаки були. Молоді, молоді. Там у садку одному бомба впала і шість чоловік... Вони вже... Та куди... Та це хлопці, це стр... Це страшно слухать [з гіркотою в голосі – Ред.]

Т. Н.: А що означає це бабине лето? Це шуткував хтось чи шо?

Г. С.: Павутиння летить осінню. Бачили «бабине літо»?

Т. Н.: А. Да, да.

Г. С.: Так він тут на бочонках. Плот з бочонків зв'язаний. Ото перетягли зенітку і тут самальоти летять, і тут каже: «Он бабине лето летіт!» І тут тіки розвернули, і вже по самальотах зенітки...

ІНТЕРВ'Ю З МЕШКАНЦЯМИ с. ЛУТАЙКА ГРЕБІНКІВСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

«ДА ШО ВОНО БУЛО? УСЕ БУЛО. ДАК УЖЕ ВОНО ЗАГОЇЛОСЯ Ж»

Інтерв'ю з: Фарбак Вірою Петрівною 1922 р. н., с. Лутайка, Гребінківського району, Полтавської обл.

Інтерв'юер: Сергій Сорока.

Транскрипція: Олександр Горбовий.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: с. Лутайка Гребінківського району, Полтавської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 8 квітня 2007 р.

Присутні: Сергій Сорока, Фарбак Віра Петрівна, Фарбак Григорій Пилипович.

Сергій Сорока (далі – С. С.): От Ви пам'ятаєте, як в село прийшли німці?

Віра Фарбак (далі – В. Ф.): Німці йшли ж прямо із Короваїв¹ на Лутайку².

С. С.: З Короваїв на Лутайку?

В. Ф.: Да. Німці це йшли з Короваїв прямо на Лутайку. По хатах порозбігались і тіми, колясками їхали. Тіми... Як же їх? Хоч би не збрехати. Не лісопед, а отіми, чортами.

С. С.: Мотоцикли?

В. Ф.: Мотоциклами. І грали на гармонію. На... Ротова. І остались у нас ночувать. У Лутайкі. У нас...

С. С.: Угу.

В. Ф.: У нас у хаті ночували. Шо ж ночували? Оддай м'ясо! Курі ловили й корова була. Корова ящуром заболіла, я доїла, а вони п'ють молоко.

С. С.: Угу.

В. Ф.: Хліб, яка були хліб – забрали, поїли. Ну нас не били. Нас не обіжали вони.

С. С.: А в якому році, Ви пам'ятаєте, це було?

В. Ф.: А зразу з Короваїв ішли й з Кулажниць³ ішли.

С. С.: Це який був рік? Сорок другий чи сорок перший?

В. Ф.: Сорок перший год. Це ж вони сюди ішли ж. Чорт його зна! Це ж года воно.

С. С.: Не пам'ятаєте, який місяць?

В. Ф.: Восени це було.

С. С.: Восени.

В. Ф.: Уже у нас тут скирта проса було пов'язане, складене. Дак розчіпляли носки да сушили.

– А я кажу: «Дак воно не висохне».

– А він – «Шпек⁴ давай!»

– Кажу: «В нас його й не було, й нема».

– «Мокла давайте!»

– А я думаю: «Шо за мокла?»

А молока. А мати ж у мене жила. Кажу: «Мамо, ходьом видоїш в відро молока їм!» Після... Корова боліла тим, ящуром.

С. С.: А-а-а-а.

В. Ф.: Кажу: «Хай п'ють та мо поздыхають». Мати видоїла, дак вони кухля найшли, те миску тягне, з відра п'ють. Да чорт Вас візьми!

С. С.: А багато німців було?

В. Ф.: Німців багато було. Тут же Тихон жив, дядько Овчаренко, мій дядько рідний. Там – повна хата, в нас – повна хата. Тут не Петреченки жили, а... Як же ж їх? Хведосові називали. Тут було повно. Дак по хатах вони порозбігались. А утром повставали, вже вони снідали. Ну, нас... У нас не було чого їсти. А у Клавди, у дядини, Тихон Овчаренко – мій дядько рідний, якраз порося було. Дак вони порося ухватили і зарізали, і ото вони його. Чорт! Чи вони сирим його їли? Я вже не дивилася. Вони боялися. А я тоже ж... А в мене ж Гриша народився ж. А шо ж тоді я робила? Попид хатою ходила, боялася. Мати: «Не ходи, бо вб'ють! Де-небудь сядь!» Да чорт його зна! Щас же, щас же... Воно ж отой сарай стояв, хата стояла. Це вже ж настроїлося. Дак куди ж ти сховаєшся?

С. С.: Ну, да.

В. Ф.: А корови в нас всі були на полі. Корова й одна в нас не пропала, а в Жигала, у Соньки Федоренкової. Була корова дома, дак вони її вбили. А наші корови й телята на полі були, дак усі живі. І курі порозбігались, і все ж. Ой, моя дитина! Ой, гі-і-ірко ж було.

С. С.: А коли прийшли німці, вони назначали якогось старшого на селі?

В. Ф.: Було, було.

С. С.: Дак це було...

¹ Короваї – село в Гребінківському районі Полтавської області.

² Лутайка – село в Гребінківському районі Полтавської області.

³ Кулаженці – село Гребінківського району Полтавської області.

⁴ «Шпек» з нім. – просолене свиняче сало.

В. Ф.: Насе... Населення було в нас... Як назад ішли, дак паї робили. В нас кобила була, в дядька кобила була. Паї. Так, як оце Сорока Володя зробив. Дак він сам. А якби з хазяїном було б удвох. Так і ми. Удвох робили. Землю орали.

С. С.: Угу.

В. Ф.: Сіяли. А вони забирали у копи. Ти знаєш як косять, да снопи?

С. С.: Да.

В. Ф.: Знаєш?

С. С.: Угу.

В. Ф.: Пов'язали ми з матір'ю. І... Тут і машини ми пригнали. Де вони в чорта машин набрали? Шоб помолотили. По городах помолотили і забрали зерно.

С. С.: А усе зерно забирали?

В. Ф.: Усе.

С. С.: А Вам нічого не платили, не оставляли за те, що Ви робили?

В. Ф.: Украла. Борочок, міх. Поки вони греблись. Дак німець [каже – Ред.]: «Матка!». Показує, шо возьми хоч трохи! Дак ото взяла у хвартух, бо убили б. Вони забирали до граб. Куди! Ой! І на полі ж орали, сіяли і жали, і клали у коп... У той, сноги. Ти сноги знаєш? Не знаєш ти. Такі великі купи клали. І молотили ми. І німці... Німці заб... Ми зімою вже його молотили, дак вони його не брали того зерна. Зімою ж молотили. Зерна не брали. А оце скажи хто був бригадіром у нас! Чорт його зна! Забула вже.

С. С.: А був староста в селі?

В. Ф.: Павло Васильович.

С. С.: А прізвище як?

В. Ф.: Хведоренко. Павло Васильович Хведоренко.

С. С.: А він добровільно був старостою чи його признач?..

В. Ф.: Голосували за його. Голосували, шоб він був. Не до... Не доб... Не добровільно. Ну, багатири, дак...

С. С.: А були такі люди, шо прислужувались німцям?

В. Ф.: А були. Хварбаки. Микита – поліцай. Хварбак Іван – поліцай. Бабенко Павло – поліцай. Тхір Володька – поліцай. А тут був Максим – поліцай. Тут восемь чоловік. Той, був поліцаєм Василь Гребінь, Василь Момонт.

С. С.: Багато було, да?

В. Ф.: Багато було. Ну, вони... Той бив людей, Хварбак Іван. Той бив людей. А цей, Микита, цей не бив людей. Цей таке. Аби шоб його не брали на войну. Плохий [не здоровий – Ред.] був. Це його нема чога балакать, шо він паганий. А той [Хварбак Іван – Ред.] людей

бив. А тоді ж його Хведоренко взяв да вигнав із Лутайки, шо іди у друге село...

С. С.: Угу.

В. Ф.: ...бий. А тут людей лутайських не бий. Він побив Лідчиного або Миколиного батька коло кузні. Плуга затой, розстроївся, а його треба кувать. Дак він як прилетів. І німець. Дак бедного так побили, шо він лежав, лежав. Так і вмер.

С. С.: А поліцаї шось получали за те, шо вони прислужували?

В. Ф.: Шо їм платили?

С. С.: Да, шо їм платили?

В. Ф.: А як! Сіль брали вони. Муку їм давали. Все їм давали. Вони ж у Гребьонці¹ робили. Тут вони... Бабенко Павло у Гребьонці робив, Тхір у Гребьонці робив. А ці по селах робили. А ті в Гребьонці робили. Іше дали... Іше він воював.

С. С.: А тут серед нім... серед німців був хтось старший?

В. Ф.: Не було.

С. С.: Не було?

В. Ф.: Не було. Ото Павло Васильович був старостою. А хто в нас бригадіром – не скажу. Не могу уявить. Уже ж восемьдесят п'ять год. Не могу уявить. Все чисто, синок, угору взять. Заб...

С. С.: А?..

В. Ф.: Забула хто бригадіром.

С. С.: А брали людей, вивозили в Німеччину?

В. Ф.: О-о-ой! Усю Лутайку.

С. С.: Багато людей?

В. Ф.: Багато. Оце од Кіприка й оце кругом... І мій же в Германії був, Грицько. Да прийшов... Гнали ж його з Германії пішки аж туди на Урал. Як свобонили Україну да назад вернулися ті, німці. Дак уже всі оці, наші люди, українці додому йшли. Дак то хто [старший – Ред.] на поїзд, а тіх, хто молодший, то гнали на роботу туди-во десь, на Донбас. Аж за Донбас гонили пішки.

С. С.: А коли іменно брали людей? Ну, прийшли німці, а коли вони?.. Зразу осінню і забирали людей в Німеччину?

В. Ф.: Та тільки німці в город, так уже й забрали ж у той... В мене ж, це ж він третій, в [нерозбірливо – Ред.] тоді була. Його перва забрала. І він п'сьмо написав, шо мені табачку вишли! Я і вислала. Десять... Отакі були постелечки. Десять пачок. А туди поклала сахару грудочку. Да пише: «Получив я й табак, получил я і грудочку сахару».

¹ Гребінка – місто, районний центр Гребінківського району Полтавської області.

С. С.: Дійшло поштою?

В. Ф.: Усі посилали і поштою дійшли, і всі получали. Уже... А тоді вже не стало письма. Я написала письмо, а од його не було ответу і нема ответу, і нема його живого. Там палили людей наших у печах, дак н-н-немає. Дак отака жизнь моя. А тоді, як уже німці одступили, тоді ото де шо не є – молотили. Ну, однако констатація була. Вони забірали, бо нема ніде чого їм сіять. Міняли. Жизнь була, голубочка, гідка, гідка.

С. С.: А нім?..

В. Ф.: Пал... Палили ж. Ну я ж спалена [хата – Ред.]. Мене спалили. Худолицю спалили.

С. С.: Всі хати попалили, да?

В. Ф.: У хаті тіки Жигало остався. І-і-ігнатенко Анатолій, ото осталася хата. Дві. Там сиділи німці. Дак уже так, шо не спалили.

С. С.: Це скраю вони були, мабуть?

В. Ф.: Ні. Жигало осісьо за тим, дві хатів. Дак не спалили. А наші попалили край у край: Короваї, Кулайці, Мазайко усе палили. Як одступали. Ми осталися без хати. Я в Головенчихи жила. Так, страшно було. Це в мене в сорок другому году Гриша народився. Так гірко ж було, гірко. Ну, шо ж ти будеш казати? Без хліба, кобилу забрали. Корова була. Слава Богу, шо хоч жива осталась [корова – Ред.].

С. С.: Оце Ви говорили, шо обробляли для німців землю. А багато було таких родин, шо обробляли її?

В. Ф.: Уся Лутайка.

С. С.: Уся Лутайка?

В. Ф.: Уся Лутайка. Всі чисто обробляли.

С. С.: В кого була коняка?..

В. Ф.: Ну, да. Хто... В кого удвох – удвох. Коровами обробляли. Корови тягали. Коровами. І коровами снопи возили. На культиватор накладе і возили, скиртували. Бо не можна ж. Не підеш туди, дак возьмуть ше отпорять, каліку зроблять.

С. С.: Оце я хотів ще поспитать. От, як брали людей в Німеччину, то раз їх брали чи декілька раз?

В. Ф.: Їх брало... Наберуть, наберуть да поженуть у школу. Отам школа ти знаєш? Районна отам між... Осьо... Здорова.

С. С.: Здрастуйте!

Г. П.: Здрастуйте!

В. Ф.: Чорт їо зна, яка вона. Як тобі її сказати? Ну, школа районна. Вся Лутайка ходила туди. Дак туди заженуть, їх погрузять, повезуть, а тоді оп'ять набірають. Дак їх скільки раз? Разів п'ять навсрно брали. Поки вибрали. Уже брали, ловили їх, а тоді вже під год вони. Підскочили і года брали.

С. С.: А це за сорок перший год тільки п'ять раз брали чи і в сорок другому брали?

В. Ф.: І в сорок другому брали. Під год.

Г. П.: І в сорок третьому брали.

В. Ф.: І в сорок третьому ж брали.

Г. П.: З весни. Ну, я ж сорок третій був.

В. Ф.: Ти в сорок третьому?

Г. П.: Брали...

В. Ф.: Бо я це не тур... тур-гора. Чоловік ононо пише і розкажи, шо при німцях воно було. Кажу: «Да шо воно було? Усе було. Дак уже воно загоїлося ж».

Г. П.: А шо... А шо було?

В. Ф.: Кажу і дід був.

Г. П.: На полях таке у колхозах і було. В Германію брали.

В. Ф.: Ой-йо-йой.

Г. П.: І в сорок першому, і сорок другому, і сорок третьому.

В. Ф.: Ото сорок третій я забула. Шоб чи брали, чи?..

Г. П.: Ну, а я ж... Я ж в сорок третьому двадцятого апреля. З весни зразу. Уже ж...

В. Ф.: Я ж кажу разів три брали. Посліднім раз мій. Ото бачиш. Дак ото прийшов, питає: «Як воно?» А нас – тіки я да Сонька. А то ж усіх в Германію забрали. Під года. В Соньки – дитина і в мене дитина була.

С. С.: А от... Хм. Коли німці були, то, ну, житло... Було, де жить, там хати?

В. Ф.: Ну я?

С. С.: Да.

В. Ф.: Я в Головенчихи жила, у болоті.

Г. П.: Село було спалене.

В. Ф.: Всьо спалене було.

С. С.: Ну, це ж...

В. Ф.: Це ж німці як одступали...

С. С.: А коли німці були ще?

В. Ф.: А як... Хата була. І отам стояла хата. І сарай був. А тепер... Забулася. Хотіла розказати, так не розкажу.

С. С.: А були такі випадки, шо німці людей з хат виганяли?

В. Ф.: Не було в нас такого.

Г. П.: Да ні, з хат не виганяли.

С. С.: Або палили там, за непослух.

Г. П.: З хат не виганяли, а палить – палили. Село спалене було.

В. Ф.: Як одступляли вони додому...

Г. П.: Так палили.

В. Ф.: Дак вони слідом огні робили.

Г. П.: Скот повбивали, корови повбивали і попалили хати.

В. Ф.: У Лутайкі одну тільки вбили.

Г. П.: А у нас в Коренцях постріляли ж і корови. Були поховали люди... І мати на городі

кукурудзою прив'язала, дак вони палили хати і корови стріляли.

С. С.: А от коли німці були, то у всіх господарство своє було? Ну, там кінь, якась коза, корова?

В. Ф.: Не було кіз. Ні однієї. Ні в кого. А корови були, коні були. Во.. волів не було.

Г. П.: Да були. Були і коні, і воли.

В. Ф.: Ну, дак у кого? У Лутайці не було.

Г. П.: Да, ну, в кожного ж не було.

В. Ф.: Коні були. Коровами робили. Я ж коровою робила. Коня... коняку як забрали, корову запрягали. Заставляли ж це корову зап... той. Запинай і гони коровою, і волочи. Було всього.

С. С.: А які знаряддя праці були в людей? Ну, як обробляли землю?

В. Ф.: Обробляли землі. Нішо не гуляло. Все робило. А забірали нім... німецькі.

С. С.: А які знаряддя праці, там, були? Серпи?

В. Ф.: Коси були. Коси. Тарунтайка не згоріла, дак у кожного коси, серпи були. А у нас погоріло, дак нам давали. Нам давали, що робіть! Не лежить і не гуляйте!

С. С.: Це як уже радянські війська прийшли?

В. Ф.: Угу. Уже тоді шукали, давали нам.

Г. П.: Було гречку...

В. Ф.: Да. Тоді вже нас...

Г. П.: ...косили, косами косили.

В. Ф.: Скирти робили вже. Зімою молотили.

Г. П.: Да.

С. С.: А коли німці в селі були, то якісь свята святкували? Ну, так само?

В. Ф.: А. Чи праздники були?

С. С.: Да.

В. Ф.: Моя гол...

Г. П.: Були праздники.

В. Ф.: Були праздники.

Г. П.: При німцях...

В. Ф.: Ще лучше було.

Г. П.: ...праздники понимали. Горілку гонили, пили її.

В. Ф.: А горілку гонили, продавали на базарі.

С. С.: Німці?

В. Ф.: Ми!

С. С.: А, Ви.

В. Ф.: Ми! Якби без ніяку. Німці не били ні пляшок, ні тіх...

Г. П.: Пили самогон.

В. Ф.: ...ні котлов, нічого не робили. Ми його на базарі продавали, а налог великий був. Платили налог.

С. С.: За те, що продавали горілку?

В. Ф.: Ні. За горілку – нічого, ніяк.

С. С.: Ну, вобще налоги були?

В. Ф.: Налогы были ж.

С. С.: А ходили люди один до одного в гості там?

В. Ф.: Ходили, пили й гуляли. І не бив ніхто, й не лаяв ніхто. Ходили, синок, ходили. Це можна казать. А те, що в когось zostались – що ж ти зробиш?

С. С.: А було таке, що там заставляли якісь німецькі свята святкувать, якісь?..

В. Ф.: Ні. Не було такого. Не казав ніхто нам, щоб німецькі праздники ми святкували. Ні.

С. С.: А мітинги якісь проходили у Вас?

В. Ф.: Не було метінів і не було святкивоння. Наші святки були в нас.

Г. П.: [Сміється – Ред.].

В. Ф.: Так ми й святкували. А мітенов німецького не було в нас. І зборів не було. Робіть і робіть, і робіть, щоб земля не гуляла.

С. С.: А німці якусь агітацію проводили?

В. Ф.: Ні.

С. С.: Ні?

В. Ф.: Ні. Шо ж були, як не було їх. Вони як пошли додому – раділи [мабуть, місцеві раділи – Ред.]. Кого оставили тут, а кого погнали, а кого розстріляли. Чорт його зна шо! Я далеко не ходила, бо з дитиною.

С. С.: А був в селі клуб? Робив він, коли німці були?

В. Ф.: Хто?

С. С.: Клуб.

В. Ф.: У нас не було клуба.

С. С.: Не було?

В. Ф.: Не було.

С. С.: А ходили, наприклад, в Коровай?

В. Ф.: Не було і в Короваях. Не ходили. Не було і в Короваях клубу, і в нас не було клубу. Це ж тепер уже після війни поробили клуби. Порозвалювали вже. Не було у нас того. Не клубів... А праздники були, гуляли. А робіть уже робили, бо боялися, щоб не вбив.

С. С.: А школа десь тут поблизу була?

В. Ф.: А школа вона і зразу стоїть.

С. С.: Ну, це в Лутайці школа була?

В. Ф.: Була школа в Лутайці.

С. С.: І коли німці були?

В. Ф.: В школу ходили діти.

С. С.: Ходили?

В. Ф.: Ходили в школу.

С. С.: Усі діти ходили чи деякі?

В. Ф.: У кого гроші були, дак ходили. А в кого не було, дак... Тоді за гроші.

С. С.: А платять нада було за школу чи щоб одівать дітей?

В. Ф.: Учительці.
С. С.: А.
В. Ф.: Вона ж не піде учить даром. Там по рублю, може, давали. Я не ходила, не знаю як воно там було. Ну, в школу ходили діти. Оце воно позаписувало [те, що – Ред.] ти про... прпр.. пропитуєш?
С. С.: Ну, да. А церква десь тут поблизу була?
В. Ф.: В Короваях.
С. С.: Німці не руйнували церкву?
В. Ф.: Ні. Ні-і-і-і. Ні. Наші розбили. Наші.
С. С.: У войну?
В. Ф.: У войну розбили церкву да построїли хверму. Не було де скоту дівать, дак вони сараї строїли.
С. С.: Це вже, коли німців вигнали?
В. Ф.: Як німців вигнали, дак ото розбили у нас церкву. Дураки. Тепер стройте! Ото таке.
С. С.: Ну, тобто коли німці були, то церкву не трогали, дозволяли людям ходити?..
В. Ф.: Ні, ні. Ні. Туди зерно зсипали німці. Ніде дівать було, дак у церкву зерно зсипали.
С. С.: А був у селі якийсь магазин при німцях?
В. Ф.: Був. Був. Сіль привозили.
С. С.: А в чийй власності він знаходився? Німецький був?
В. Ф.: Чорт йозна який він був! Знаю, що я не ходила. А магазинчик був. Той, що розвалили. Старий. Це ж тепер новий є. Дак не торгує. А там був старий. Дак чорт йозна! Хто там був, хто там торгував? Їх було багато в магазині, тіх, торговців. Дак я не... я не знаю. Не буду казать, хто торгував при німцях.
С. С.: А в Гребінці базар був?
В. Ф.: Був. О-о-ой, базар! І молоко продавали, і горілку продавали, і картоплів – усе при німцях продавали. Не гонили на базарі. У кого гроші були – купити. Не голодний. Десять рублів стакан було жита. Принесеш жита – зварять мати суп той житній. Похльобаїш і живеш. Ото ж так жили. При німцях...
С. С.: З їжею проблеми були, да?
В. Ф.: О-ой! Проблеми. Хліба ж не було.
С. С.: А були?..
В. Ф.: Жорна робили ж. Шо таке жорна ти не знаєш?
С. С.: Молоть шоб.
В. Ф.: Ну, подраць жито. Жито ж дорого. Стакан же десять рублів був. Голодували при німцях, бо не було ж хліба, не було муки. Картопля [то – Ред.] на городях ми садим, а... І жито сіяли, бо треба ж, шоб же ж хати вкривать житньою соломою. Шіхверу то не було. Це тепер появилсь. Тоді ж не було.

С. С.: А були такі продукти, шо на зіму заготовляли?
В. Ф.: А з городів. З городів: цибуля, картопля, квасоля...
С. С.: Ну, те шо й зараз?
В. Ф.: Так, як і тоді, й тепер. Із города. Продукти. Мо в кого й не було. Ну, ніхто у нас не здох. Тіки Германія подавила людей багато. А так ніхто не здох.
С. С.: А з одягом були якісь проблеми?
В. Ф.: Із одягом – важко. Не було ж матерії. Не було ж нічого ніде купити.
С. С.: Тобто одяг не продавали, тканини не було?
В. Ф.: Не-не було в магазинах. Ні. Оціх тряпок [нерозбірливо – Ред.] занесла і сиджу перед тобою.
С. С.: А в Гребінці на базарі також нічого не було такого?
В. Ф.: Ну, хто винесе якусь тряпку, дак воно забере дитині в школу. Тряпок мало було. Не було тряпок.
С. С.: [Перегортає сторінки питальника – Ред.]
В. Ф.: О-о-о, мамо, в тебе запитанно. Тобі нарахували.
С. С.: Ну, да.
В. Ф.: Сиди, бабо, шукай своє!
С. С.: А от коли... В якому році виганяли вже німців?
В. Ф.: В сорок п'ятому.
С. С.: Да ні, в сорок п'ятому ми не могли.
В. Ф.: Ой, пам'ять, мій синок!
С. С.: А хоч яка пора року була: весна, зіма?
В. Ф.: Осінь.
С. С.: Осінь, тоже?
В. Ф.: Осінь.
С. С.: Тоже осінь була?
В. Ф.: Осінь, бо як погоріли... Дак в мене горіли, тряпки повиносили... Дак восени, бо я перейшла до Головенчихи, то хати ж не було в нас. Восени.
С. С.: Раді були люди, шо рад... Червона Армія прийшла?
В. Ф.: О-о-о-ой! Всі поболіли, шо люди йшли. Ляпали, ляпали. Раді, раді, шо наші люди йдуть. Не журіться! Он ідуть, ідуть, ідуть. А їсти не дають. На столі вже ми дешо горілі шматки. Дак один, дак їхній главний: «Не беріть нічого! Не беріть нічого!» Не давав їм і шоб, і шматочка. Наші ішли і не давав. Думала давать молоко, дак воно ж травлене. Корова ж больна. Як же можна давать нашим солдатам молоко! У відрах стоїть. І відра повкидали. І оце з рук... Так оце він [колодязь – Ред.] і не

строїться, розвалили. Він оце й не строївся. Оце таке зробили. Коло... Колодязь он стоїть. Диви який! Ти бачиш?

С. С.: Угу.

В. Ф.: Повитягали доски, а цей [її дід – Ред.] не хоче строїть.

С. С.: Це наші зробили?

В. Ф.: Німці.

С. С.: Німці.

В. Ф.: Він такий кріпкий був. Ойо-ойой! Ойо-ойой, які ж вони паразіти! Якби на їх прах... Ше й дружать, ше й той, братами називають.

С. С.: А, от коли німці виходили, вони попалили хати. А де люди жили?

В. Ф.: По своїх, родні. На Самохотовку¹. Із тих, із цього Худолівщини², хто попалили... Це ж всі попалені. Дак вони перейшли: той до батька, той до дядька, той до сестри. І попереходили. Я – до Головенчихи. Мати й Надька була, й синок в мене манюній. До Головенчихи. Перезімували. А тут уже ми давай ліпить. Таке зліпили: хату і окно. Да й влізли туди. Так і жили. Перезімували другу зіму. Важко було, дуже важко. Того, що їжи не було, хліба не було. Ото нам важко було на картоплю жити. І дитина. А тіки шо того, шо корова у нас була.

С. С.: А як господарство відновлювали? Держава допомагала чи самі вже якось?

В. Ф.: Корова моя була в полі. Усіх у полі. Всі корови живі. В Надьки Жигала, ото, корову вбили вдома, а то всі корови в полі були. Дак прийшли додому. Дак ото прив... Там було оце сад, дак ото прив'язала корову до того, до груші. Кажу: «Мамо, йди в Гребьонку до дочки да заберіть корову туди!» Ше ж і теля було, бо я теля забрала до Головенчихи. Дак вона забрала, мати, корову. Кажу: «Їжте й пийте, і мені не несіть! Тільки Гриші принесете. Хай п'є! А мені не нада. Я не вже... Я вже не переживу цього».

С. С.: А коней не лишилось?

В. Ф.: Га!

С. С.: Були коні в селі?

В. Ф.: Коняка була. А-а-а. Ні. Не було вже.

С. С.: Вис?..

В. Ф.: Коняку забрали ж. Німці.

С. С.: Із собою?

В. Ф.: З собою. Одна коняка у їх іздохла.

Гони... гонили. Воно мо голодне, дак здохло. Вони забрали коняку у мене.

¹ Самохатовка – хутір, суч. частина с. Лутайка Гребінківського району Полтавської області. Нині вул. Радянська.

² Худолівщина – хутір, назва походить від прізвища Худолій. Нині вул. Леніна в с. Лутайка Гребінківського району Полтавської області.

С. С.: Це у всіх позабірали?

В. Ф.: Чорт йо зна! Я не знаю, синок. Ну, в дядька була дома коняка. Сховав в сараї. А як, шо німці не бачили? Чорт йо зна як він її сховав! А моя коняка паслась на луку, вигоні. Та про коняку мені менше всього [жаль – Ред.]. А корова жива була. То таке діло.

С. С.: А от коли Червона Армія прийшла, то колгоспи зразу відновили?

В. Ф.: А як же. Зразу. Зразу начала саман ліпить. Знаєш, шо таке саман?

С. С.: Угу.

В. Ф.: Ящики... Місить... Яму на вигоні вилоп... Там на вигоні ми ліпили. Бабенко Грицько був тим, завідуващим. І наліпили ми на один сарай, і на другий. І корови, в кого були у дядьків... Половили ж корови [колгоспні – Ред.], бо корови ж повигонили. Сараї ж горять [як німці село палили – Ред.], дак повигонили. Дак вони половили. Дак колгоспні корови позабірали в того, хто половив. І в ті сараї [нові – Ред.] мокрі поприв'язували. Поліпили тільки якби у купі. І зразу на стіни. А дерева ж привезли із-за Пирятина. А де машини – чогото я забула. Була полуторка, маленька машина. Дак ото цілий день, цілу ніч возили дерево. Дак корови сховали. І лощат наловили.

С. С.: Лощат?

В. Ф.: Лощата, знаєш?

С. С.: Угу.

В. Ф.: Ко... Коні. Дак наловили. У другий сарайчик загородили. І коні поросли.

С. С.: А це де строїли ферму?

В. Ф.: Ось, навпроти мене.

С. С.: Оце отут, де?..

В. Ф.: Ну, оно бур'яни диви які!

С. С.: Угу. Оце там вона і була?

В. Ф.: Отам вона і була. І порозстроювали. По... Корови на місці. Доярки зразу найшлися. Здоїли корови. А молоко чорт йозна де вони дівали! Я на доярці не була. Я в тракторній бригаді робила.

С. С.: Оце будували ферму відразу як вигнали німців, да?

В. Ф.: Да. Зразу ж. Будували зра... Зра... Тільки вигнали, дак зразу начали ліпить.

С. С.: А поля засівали?

В. Ф.: Обязательно. Зразу ж... Це ж осінь, дак засівали поля. Куди? У нас же ж гонь [підганяли – Ред.]. Давайте поля засівать, давайте! Ось вже красні близько, ось красні вже близько.

С. С.: А чім поля засівали?

В. Ф.: І пшеницею, і житом.

С. С.: А звідки зерно брали? Ви казали, що не було зерна.

В. Ф.: Брали на заготзерні, позичали. Позичали. Заготзерно, знаєш?

С. С.: Угу.

В. Ф.: В Гребьонці. Там заготзерно. Позичали і як уродило в нас, дак оддали наші готове зерно, із поля. Молотили і оддавали. Бо не було зерна. Де ж те зерно, як воно горить кругом! У нас у коморях було зерно. У коморі в нас, живі були, дак там і в коморях було. Ну, в коморях і гречка ж була, і просо було. Чорт йо зна! І пшениця була. В коморях було трохи і позичали ото. Дак поля позасівали. Та-а-а...

С. С.: Землі не пустували?

В. Ф.: Ні, ні. Земля була засіяна.

С. С.: А відновлювались податки советські?

В. Ф.: А-а-а. І яйця, і м'ясо (сорок кілограм), і молоко, і налоги, і дев'яносто копійок сота землі (в кого городи ж). Ой, налоги були здорові в нас. І облігація. Ти знаєш за облігацію?

С. С.: Угу.

В. Ф.: І облігацію. І бездетних. Тут немає... Давайте дітей! Де ж їх ловить? Бездетна платила.

С. С.: А...

В. Ф.: В кого двоє – той не платив. А в кого одно – я платила.

С. С.: Це податки відразу вводились чи... як прогнали німців чи вже там після того, як вобще война кончилась?

В. Ф.: Як кончилась война, як погнали їх, дак ми ще ж почали хазяйнувать. А тоді, як вже на місці прохазяйнували, почали налогами обтулять. Уже ж хліб почали пекти свій. Уже ми не голодні були, а...

С. С.: Ну, вже податки почались як перший врожай зібрали?

В. Ф.: Да, да. Як урожай ми убрали. Помолотили, вже хліб почали продавать. Не на базарі. Тепер же на базарі зерно продавать, а тоді здавали зерно у заготівлю. Дак хтойзна як воно получилось у нас, шо давали. Хто в кого украде оборочок, тим і жили. То, хіба то життя? Крадене.

С. С.: Як совети вернулись життя не набагато покращилось?

В. Ф.: А-а... Брежній був та достав аж Крим. Де він тільки не їздив. Да возив же нам пшеницю, молот і годував нас. Хоч і гіркий хліб, ну годував. Жили, не подошли, й одного не здохло. Ти ж чув про Брежнього?

С. С.: Ну, Брежнев – це пізніше.

В. Ф.: Я кажу, пізніше...

С. С.: А от зразу після війни: сорок п'ятий, сорок шостий, сорок сьомий года?

В. Ф.: Сорок сьомий було тру-у-дно. Голодовка була.

С. С.: А була тут голодовка?

В. Ф.: Голодовка була.

С. С.: А були такі люди, шо от голоду вмерли?

В. Ф.: Ні. Не було. У нас торфрозробка була. Тут.

С. С.: Угу.

В. Ф.: Копали. Тут варили, дак усей мир... І всі сходились. Багато людей. З усіх країв. Дак годували людей. Два рази варили, хліб возили. По півхлібини давали. І матерію давали. Все давали їм. Дак й одно не здохло. А Лутайка – городи вже у кожного. А сорок сьомий – люди страда-а-ли. Ото таке було. Це он ходила, бо в нас ще корова була, дак... І картопля вродила якраз той год, сорок сьомий. Дак їсти було шо.

А диви. Шо робить. Самошеша. Йох. [Звертається до якоїсь тварини – Ред.]

С. С.: А кроме ферми ще шось будували?

В. Ф.: Коли? В сорок сьомому?

С. С.: Не. Ну, трохи раніше, як німців вигнали.

В. Ф.: Будували ж воду. Оно і досі башня он стоїть. Будували. Тільки той – за башню, воду – і коровам. Носили воду із колодязів, напували. Та Пріська Сорока... Ото, де вона жила, ото відтіля ми носили воду у відрах. Коней напували, лошята і корови. І ті, і місить, дак із колодязів носили, бо нема ж води.

С. С.: Угу.

В. Ф.: І в мене брали воду. На вигоні ж осьо саман. Вибрали, бо нема чим напоїть. Місили, ногами ж місили саман.

С. С.: А після того, як німців вигнали, магазин остався в селі?

В. Ф.: Оставсь. Ніхто його не розвалив, ніяк. Живий [нерозбірливо – Ред.] той, магазин.

С. С.: А товарів у ньому збільшилось?

В. Ф.: Сорок сьомий – давали по карточках: носки, чулки, майки. Мені попались ці, носки. Ше й досі лежать [сміється – Ред.]. Ноги болять, дак я не надіну їх. Дадали ото ж по карточках. Тоді вже прибавлялось, прибавлялось. Вже хватало його, хватало. Вже воно не нужне. Вже воно я й позабувала, синок, все. Нема ніде, нічого не найдеш.

С. С.: А от люди взагалі були задоволені?

В. Ф.: Оце задо... Оце довольні. Дали пенсію, да нема коли жить. Коли жить? Восемдесят п'ятий год, четвертий год. Нема коли жить. Пенсія є, їсти є, а жить нема з ким.

С. С.: А Ви помнете, от, перші п'ять год після війни? Крім голодовки ще шось було таке?

В. Ф.: А що можуть бути після голодовки? Сорок сьомого? Чи?..

С. С.: Да.

В. Ф.: Чи з тридцять третього?

С. С.: Сорок... сорок сьомого.

В. Ф.: Стройка в колгоспі.

С. С.: Ну, це ферму строїли?

В. Ф.: Строїли хверми. На полі – ланки, буряки. По... по чотири гектари буряків на душу давали. Зерно давали. І гроші нам давали, колгосп. Нам нічого не було, не пагане не було.

С. С.: В сорокових годах вже гроші давали?

В. Ф.: Давали.

С. С.: А шо... шо...

В. Ф.: А по двадцять копійок.

С. С.: Це за скільки, за місяць?

В. Ф.: Да [сміється – Ред.]!.. За год.

С. С.: За год.

В. Ф.: Як возьмиш кобилу або... щоб город проорать, дак должен будеш двома

годами. Дорого тоді було. Усе дорого було. Й в колгоспі вивертали з нас. Ото таке діло. Шо пагано було. Оце добре. Нема коли жить. Їсти й пити є. Розвалюється хата. Мазать же нема кому. А п'яниця порозвалює.

С. С.: А ще таке питання. А було таке, щоб із села... Ну, вже як... Вже після війни люди кудись їхали на заробітки або... або на якісь роботи?

В. Ф.: Їздили. На заборотки. На торфрозробку ніхто в нас із Лутайки не... не робили, а їздили... Чорт йо зна куди вони їздили! Я не їздила, їх не питала. Тоді вони, як приїхали, дак їх забрали в Германію. Їхні года. Двадцять другий, двадцять третій же брали в Германію. Дак їх позабірали всіх. А воно ше й пише. Шось ригує.

С. С.: Ну, да.

В. Ф.: [Сміється – Ред.]

С. С.: Ну, добре. Дякую Вам.

В. Ф.: Добре. Я уже кончила.

«ОЙ, ТО ЖИТТЯ ТАКЕ! НУ, НІЧОГО НЕ БУЛО: НІ ВБУТЬСЯ, НІ ВДІТЬСЯ»

Інтерв'ю з: Вовком Миколою Федоровичем, 1936 р. н., с. Лутайка, Гребінківського району, Полтавської обл.

Інтерв'юер: Сергій Сорока.

Транскрипція: Олександр Горбовий.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: с. Лутайка Гребінківського району, Полтавської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 8 квітня 2007 року.

Присутні: Сергій Сорока, Вовк Микола Федорович, Вовк Лідія Григорівна.

Лідія Вовк (далі – Л. В.): ...Началась війна.

Микола Вовк (далі – М. В.): На цьому я не знаю. Знаю почалась у нас... Тут же стояли у нас ті, красноармійці. Ну, ті, що воно вже ж... Война ж уже ж малась бути. Ну, як чувствовали вони [красноармійці – Ред.] або вже, напевно, вона й почалась. Оце ж уже ж не помню. Ну, вже тут були в нас. Ну, в нас не дуже, а в моєї баби Неонелі, це де Петреченки зараз живуть, дак там той [було багато – Ред.]. Кстаті, командір якийсь даке був у їх на той, на квартирі. А в нас, напевно, тоже були тільки ті, рядові. Я вже... Должно були. Точно були. А тоді ж якось так, що вони отступили бистро – все чисто. І прийшли німці. Знаю, шо... Лисавета отут жила. У їх такий самий Іван як і я. Коли ідуть, плачуть. Прийшли ж

німці. Значить, зайшли... Дак тіпа... І вони вночі зайшли, і фонарик поклали. А Іван же ж він такий... Ну, дитина ж мала...

Сергій Сорока (далі – С. С.): Угу.

М. В.: І рукою – до фонарика. А той [німець – Ред.] ножем його як шпаронув. Тіки не тим, не лезвієм, а тупим концем ножа. Дак вона [Лисавета – Ред.] ото плака. Прийшли з плачами. Ото рука така опухша. Німець, такий же ж дядько [здоровий – Ред.], ударив з усієї сили ж. Дак ото у дитини ж плач такий, попухший і той... Дак ото прийшли. Дак ото таке німці до нас прийшли. А тоді ж воно вже ж життя таке у нас настроїлось так, як і... Ну, як увійшло вже у колію. Так воно вродь би ж воно... Я ж малий був, ну помню, шо все було так і робилося. Були і на роботу загадували. Були ж поліцаї.

С. С.: А на яку роботу ходили?

М. В.: На яку роботу ходили? Ну, буряки там же осталися, то викопувать. Усе чисто робили. Я... Колгосп не розганяли. Усе чисто... Усе чисто так і робилося, як оце той... Як і робилося при колгоспі. Все чисто... Все чисто так і той... У порядку. Тоді десь на сахарний завод возили. Десь, напевно, в Яготин¹. Да більше всього, шо в Яготин ото возили на роботу. Такі ж ото. Ну, все робилося як і той [раніше – Ред.], як і при тому [радянській владі – Ред.]... Ну, а тоді ж... Ну, життя ж було

¹ Яготин – місто, районний центр в Київській області.

яке? Все ж тяжоле. Тоді ж воно трохи мов накрасилося уже ж. Подкрасилося після того, після... Як колективізація вже пройшла, перед войною вже ж як люди вже стали так... А тоді як воно війна пройшла, тоді наші почали стріють. Уже ж почали балакати. І я ж розумів, що скоро той [німці відступатимуть – Ред.]... Уже німці заворушилися. А тоді прибігла баба, моя баба, мати... Моєї матері мати. Вона, де оце Петrenchенки живуть. Ой, батько, збирай дітей, бо німці їдуть! І вже там батьківська хата... Це де Василь, де отам Махтарів Олексій живе...

С. С.: Угу.

М. В.: Отам уже почали палити. Уже село палає наше. Мати ж тоді забрала нас. Павло маленький на руках, а ми з Галею коліяк і сюди в городи, і туди ж бігти, туди, у той, у лози. Туди, тут кар'єрів¹ не було сього, може не було... Так були як ото коло того, коло кирпичного². Лозняк такий, берези здорові, ну, тут здо... Лісок такий вроді. І нас ото ж мати туди той [відвела – Ред.]. Ми тільки до гори туди добігли. Сюди. Мати каже: «Ой, Боже мій, хата вже наша горить!» Да то не наша [нерозбірливо – Ред.]... Та хата у нас точно згоріла. Ну, всі тут. Практически Жигала хата осталася і Маринки ото теж трохи не догоріла. Дак вона ще у ній койяк так. А то згоріло все село. Оце все. Худолівщина³ вся згоріла.

С. С.: Оце тільки Худолівщину палили чи все село?

М. В.: Да. Да. Вони ж якось попитали... Ну, заїхали сюди, а там вийшла ж баба. Я забув уже як... Чи Оришка Марківська, чисто так...

– Питають: «Це Лутайка?»⁴

– «Да, це Лутайка».

– «А ото?» На отой, ну, на Самохватовку⁵ туди ж показують чи на те... «А ото?»

– «Та то Слобода»⁶. То вже друге.

– «А! То другі, то той [не з Лутайки – Ред.]».

¹ Маються на увазі торф'яні кар'єри в басейні р. Гнила Оржиця поблизу сіл Короваї та Лутайка Гребінківського району Полтавської області.

² Мається на увазі цегляний завод в с. Лутайка, який знаходиться на виїзді з населеного пункту в бік районного центру м. Гребінки.

³ Худолівщина – топонім. Колишній хутір названий в честь засновника чи власника Худолія. Пізніше хутір став частиною с. Лутайка Гребінківського району Полтавської області. Нині вул. Леніна.

⁴ Лутайка – село в Гребінківському районі Полтавської області.

⁵ Самохватовка – хутір, суч. частина с. Лутайка Гребінківського району Полтавської області. Нині вул. Радянська.

⁶ Мається на увазі с. Слободо-Петрівка Гребінківського району Полтавської області.

Ну, вони так поняли, що то вже Слобода. То вже друге.

– Вони [німці – Ред.] там так кажуть: «Та ні, то Слобода»...

– Вона [баба Оришка Марківська – Ред.] каже: «Це Лутайка».

– Вони кажуть: «А ото?»

– Каже: «То Слобода, то друге».

– «А, ну, тоді всьо». Тоді той.

Дак вони ото оцей куточок за... Ну, Худолівщину запалили ж. А ці всі осталися ж той [стоять – Ред.]. А тоді ми прийшли. Шо ж? Хат нема. Дак тоді ж викопали землянку. Там дядько Іван іше ж був да батько мій там, у баби ж на городі викопали отаку землянку да... А тоді ж ми перейшли вже на Лутайку. Туди, до того, до діда туди ж та до баби до своєї, у Вовків. Там ото пере... А після війни ж тоді ж шо ж? Німці отходили, дак вистроїли, дак ті... Шо ні коней, нічого, а робить землі багато. Боже мій! Корови запрягали. Коням тім... Воно ж їсти не було чого давати тім же, животним. Та й собі так... Ой, то життя таке! Ну, нічого не було: ні вбуться, ні вдітсья! Воно все: хто у гімнастборці якийсь, хто... хто у німецькому кікі [кітелі – Ред.] якомусь там найшов, хто... хто... хто шо той [роздобув – Ред.]. Ходили так отож той. А тоді потрошку, потрошку почали ж пидтой [підодягаться – Ред.].

С. С.: А от коли німці були, то тут можна, наприклад, було шось купити з одежі?

М. В.: Ну, я так не помню дуже. Ну, хо... Ну, шо... Базари були. Базар так само і... Ба... Все було. Функціонувало так, як [раніше – Ред.]... Як і... Мовби і не той [не було німців – Ред.]... Мов... Ну, я так... Ба... Той... Я дуже так не помню. Ну, ходили на базар же ж. Там купували шось. Да, тоді були... Ну, тоді ж багато... Як одступали ж ото наші, то туди ж вони до Лохвиці⁷ жили всі чисто туди ж, то на той. Вони там в Лохвиці їх ото грузили, тойсть на північ відступали. Дак те. Дак понадівали шо-нібудь. Дай йому там яку-нібудь тряпку ту, гражданську тільки, щоб той [носилося – Ред.]. Піджачок який-нібудь, сорочку таку, щоб той [можна було носити – Ред.]. А він роздівався, щоб не воєнне. Дак ото... А тоді ж люди уже хто яке, хто в якому [з одежі – Ред.]. Да ото ж можна було шось купити. Ну тіки ж і грошей дуже ж не було. Хто купити, а в кого не було, то не купити.

С. С.: А в селі ж і магазин був тут?

М. В.: Ні. При німцях не було магазіна. Уже як тіки німці освободили, як тіки той, тоді

⁷ Лохвиця – місто, центр Лохвицького району Полтавської області.

ото магазин там, де ото зам... Де це Блохи зразу хату купили. Дак там ото магазинчик був такий невеликий. Тоді зразу ото магазин отримався. Зразу, десь, напевно, у сорок четвертому году десь. Або десь в сорок п'ятому. Або даже в кінці сорок третього десь отако десь. Точно я не помню.

С. С.: А це як німці тільки прийшли, це яка пора року була?

М. В.: Глибока о... Дак така осінь не той [не рання – Ред.]. Уже холодно, ну той [ше не зима – Ред.]. Осінь десь така вже. Осінь.

С. С.: Десь жовтень?

М. В.: Напевно, десь у жовтні або в листопаді даже. Десь таке вже воно було той [пізнє – Ред.]. Холодно, бо ото ж дядинова Лисавета як прибігла з дітьми, дак таки той. Уже воно, ну, було холодно. Вона одіта і в тому... І діти ж повкутувані. Уже було холодненько так. Десь... Да, десь або в жовтні, або в листопаді таке. Ну, воно ж... Холодно можить бути і в тому [жовтні – Ред.]... І в тому [листопаді – Ред.]... Це ж не оприділить...

С. С.: А з німців тут хтось був старший?

М. В.: Да тут усе. Оце ж Данкель був. Він... Данкель це був, напевно, комендант району всього. Оце як тіки шо там десь хтось шось провинився чи шо – до Данкеля отуди в Гребьонку¹, а там ото він уже і суддя, і все там. Були ж поліцаї в нас тут, у селі. Їх значить. Оце ж Максим оцього, Леопольдів дід.

С. С.: Угу.

М. В.: Тоді це був такий поліцай ярий. Було на лісопеді в трусах і в майці їде. Трьохлінейка така здорова і він ото їде. Тікає ж пленний якийсь, біг на Майорщину², тікає. Він прицілився – бух. Приціливсь... «Ну, бігі, бігі. Там тебе наші поймають». У-у-у. Ото такий був. Тоді Марківський тут Василь був, тоді Петра Лазоровича Василь тоже. Душ п'ять таких тоді. Ну, самий такий це Семен Леновицький у нас був. Він – жандарм. Він у жандармерії служив. По сусідські із моїм дідом жив. Дак ото було на діда тіки шо, дак дідові: «Я тебе ось визву в жандармерію, дак шомполів надаю!» Ото так жахав мого діда, щоб дід шо-нібудь не казав таке, щоб не той. Так ото було: «Я ось тебе визву в жандармерію, дак тоді той, я тобі шомполів надаю». Дак... Дак ото з... Німці, вони рідко заходили в село. Шось потребували, шо той [треба було – Ред.]. А вони... Поліцаї... Поліцаї тут командували, на роботу виганяли,

¹ Гребінка – місто, районний центр Гребінківського району Полтавської області.

² Майорщина – село Гребінківського району Полтавської області.

куди шо той [треба – Ред.]. Ну, поліцаї в основному.

С. С.: А люди як, самі добровольно йшли в поліцаї?

М. В.: Та хто ж його заставить! Конєшно. Воно ж... Ну, як сказать? Вони... Ну, такі були люди. Ото вони ранше в комсомол ускочили, бо як той... Ну, таке – рвалич [рвач, вириває чуже добро – Ред.]. Як оце Максим оцей, Лейба³. Він зразу, дак той, у комсомол туди [вступив – Ред.] да бігав, да розкуркулював. А тоді прийшли німці, дак він до німців служить. Вони ж такі служаки всігда. Люди такі ж. Ну, нелюди. Вони-вони-вони такі, вони всігда такі люди єсть. Вони-вони... Та людина, шо вона робить і вона нікуди... Воно їм однаково чи та [нерозбірливо – Ред.] в його діло робить.

С. С.: Угу.

М. В.: А така людина як вона, ну, любить попереду бути чи шось таке, щоб на дурняк забрать чи шо [сміється – Ред.]. Ну. Так ото ж і поліцаї такі вони. Самі ж... Дак конєшно. Там же ж предлагали всім. І твоєму дідові, допустім, і воно я знаю, шо предлагали. Ну, він же ж не пошов. І моєму батькові, допустім. Багатьом пред... Всім предлагали. Ну, люди ж ці не пошли, шо той там отакі [роботящі – Ред.]. А такі, шо оце [служаки – Ред.]... Хварбак Іван. Тут багато їх було поліцаїв. Хто хотів. Як у міліцію тоже. Так і в поліцію багато ото ішло і... І в Слободу бігали. Там то корову забірають в армію, то те, то се. Ну, вони ж... Ну, німець, окупант. Він шо хотів, те той [робив – Ред.]. В його закон [сильний – Ред.]... Було отож баштан посіяли, посадили отам. Кажуть: «Сторожа». Каже: «Не надо. Ми тут вішалицю повісим, шибеницю поставили». Туди, – кажуть, – ніхто не прийде. І всьо. Боялися куди там. За с... Тоді дисципліна була у німців дійствительно жестока. Там не... Не питали шо той [винен чи ні – Ред.]...

С. С.: А оце Ви казали організовували, колгосп не розганяли. Така си...

М. В.: Ні. Ні. Вони... вони привітствували, шо гуртом робили. Шоб як той [не було колгоспів – Ред.], це ж їм требувалося зганять да той [організовувать – Ред.]. А то ж воно готове все. Вони не той. Вони колгосп не розганяли.

С. С.: Вони, короче, ту саму організацію оставили?

М. В.: Да. Да-да-да. Вона їм вигодна. Потому шо всі в купі. Вся земля в той [обробітку – Ред.]. В них все той [робилося – Ред.]. В них, шоб оралося, шоб пахалося, шоб

³ Лейба – сільське прізвисько.

воно сіялося, збиралося. І машини молотили. Все чисто отак як і той [раніше – Ред.]. От вони, напевно, у сорок другому, а у сорок третьому... Десь год з лишком вони отож були тут. Дак... Ну, недовго. В сорок третьому вже я знаю. То як ішли, дак ішло наші. Отоді німці. Коли днів через два як пошли ото. Вони сюди всі йшли на запад. Сюди той... Наверно суток двоє чи й троє. Кажуть: «Ідуть і їдуть, і тот, і обганяють». Воно ж шлях же тут був отой. І, напевно, суток троє йшли, йшли наші ото той, солдати. Туди на той, на запад усе. Гнали німців. Ну, напевно ж резервні часті, да ще якісь. Вже я поміаю тепер, шо... Сам, сам думаю, шо напевно... Попереду аж погналі, а тоді резервні часті наступали от, оттой...

С. С.: А коли німці окупували, тут працювали десь школи? Бо в Лутайці...

М. В.: Ото, при німцях, при окупації?

С. С.: Да.

М. В.: Ні. Не робила, школа не той. Книжки всі чисто той [пропали – Ред.]. Бо Паша Кузьмовна було ж розказує, шо із Катською, той, із Федоренковою, книжки десь по-поприкопували. Тоді як у... Отож школа... Німців вигнали і школа ж начебто [почала робить – Ред.]... Дак... Дак тоді діти ж пошли ото у школу. Дак вони десь книжки оті поодривали. Дак ото в кого як книжка там на клас, дві книжки може. Я не знаю шось. Да яка тоді й школа була? Ні писать нема на чому, ні ручки, ні чорнила. То вже... Десять год... Давно було.

С. С.: А саме приміщення школи німці не трогали?

М. В.: Ні, ні, ні, ні. Воно... Вони так ото... Вона так... Ну, як вона була, так вона отож і осталась... Тільки достройка, шо ото... А так то все ж воно... Німці школу не займали. Та вони ж там нічого ж і не робили. Вони там не палили ж.

С. С.: А церква у Короваях¹ функціонувала?

М. В.: А церква у Короваях була. Ну, я точно не знаю. Ну, церква отож при... На... При советському развітіі закрили там де... Це клуб був старий. Ти, напевно, не знаєш, де старий клуб був? Це де стадіон оце зразу. Там був старий клуб. А раніше ще було церква у нас святої по той... А тоді церква отам... Дак як зайшли, дак вони... Церква вірніше була це де школа зразу. Отак. Дак її там начали розбирать. Колгосп то те строїв, то те, то сараї якісь. Дак церкву розбирали. Вона так висока

все чисто і в куполах. А де там стіни. Товсті ж, кирпичу багато, дак розбирали. І отож шось де строїли. Дак там же ж його достроїли. Дак так... Дак вони у клубі в тому ж. Ото де церква там була. Ну, дак... А тоді ж як німців вигнали, церкву тоді ж той. А клуб так і осталось. Да.

С. С.: А це німців вигнали в якому, в сорок третьому вже?

М. В.: У нас в сорок третьому году тоже осінню.

С. С.: Осінню.

М. В.: То-тоже осінню. Тоже ж осінню. Десь тільки може ото десь у вересні місяці. Отако вже той. Ото десь ото ж два годи. Ото два годи ми були під окупацією. Потому шо якраз осінню ми... Прийшли сюди вони в сорок першому. А в сорок третьому осінню то вже ж той, вигнали їх звідсіля.

С. С.: А це ж німці тут, мабуть, встигли і врожай зібрат?

М. В.: Аякже. Тоді все чисто то, шо пос... Я ж кажу, шо вдавалось їм посіять. Так само як все чисто робилося... Шо посіяли, шо убрали. Ото все так само як... Здавав там. Забрали вони все. Німець він такий педантичний, він пунктуальний. Вони свого не впускали.

С. С.: А людям за роботу шось платили?

М. В.: Та да. Німецькі гроші ходили. Гроші німецькі були тоді. Які то той. Я не знаю чи вони такі як і в їх, чи для України напечатали. Я цього не... Ну, гроші німецькі були і платили. Шо... Ну, шось же получали. Той те...

С. С.: А людей забірали в Німеччину на роботу?

М. В.: Ого! Багато забрали. Туди лутайців багато. Душ, напевно, двадцять, не менше забрали. Забрали в цю Германію. Тікали люди. Це мій дядько Грицько, дак двічі тікав. А тоді за третім разом забрали вже. Не той... Дак там так і остався він в Германії. Багато, багато. Тут оце всі... Тут, на Худолівщині це Андрій ось той, Галька Клавдина, тоді... Да багато. Ну, по селу душ двадцять законних. Оце забрало їх. Збулось. Оце ж получає багато там, оце ж дячина моя, тоді ось тут... Да багато, душ двадцять це не... Це не менше.

С. С.: А однією хвилиною забірали чи?..

М. В.: Ні.

С. С.: ...чи декілька раз?

М. В.: Ні, ні, ні. Багато. Це воно методично. Це воно... Це воно... Оди... Од... Сьогодні одибрали там когось. Дивись через тиждень чи то через місяць, чи через два, чи через півгоду оп'ять набор. Оп'ять там хто успів якось од-од той [втїкти – Ред.].

¹ Коровая – село в Гребінківському районі Полтавської області.

С. С.: Угу.

М. В.: То другий раз уже забірають. Мою хрещену разів три забірали оце. Дядину, як уже сказати дядьк... У мене дядько Іван рідний був. Він уже після [війни – Ред.]... Як освободили, дак його забрали. Тоді там десь той, погиб [зітхнув – Ред.]. Дак ото дядину забірали разів три, напевно. Ну, так вона й осталася. Все тікала якось. Да ото ж... Ну, хто як... Хто як... Хто як удав [удався, кому як пощастило – Ред.]... То воно... Забірали. То тоді, то тоді. Не один раз. Це і все врем'я. Того тоді заберуть, того тоді, того тоді.

С. С.: А як забірали, куди їх відправляли спочатку?

М. В.: Зразу у районну шк... Де оце районна школа оце зразу. Там була оце вже таке як ну, перепускний пункт. Чи як тобі сказати? Як його можна назвати? Чи... Туди збірали з усього району. Набірали, ну, ешелон чи скіки. А тоді... Це з усіх сіл. Ото. Значить це центральна школа. Оце там ото ж було воно й...

С. С.: Це Перша¹ школа?

М. В.: Перва школа. Да, да. Це в Перву школу. Отам ото в Первій школі, отуди вони звозили з усіх кра... з усього району. Наберуть там, допустім, чи... Скіки їм треба. Там може ще з якого тоді состава. І отправляли.

С. С.: Понятно. А коли вже німців вигнали, то радянська влада якось помагала відбудовувати те, що було спалене німцями?

М. В.: Ой-й-й. Хто б його помагав? Радянська влада... Треба ж було освободжати. Война ж ішла. Ше ж треба той, гнати німців. Ше два годи пошти війни було. Люди... Я ж тобі кажу, що виживали хто як мог. Ну, може що помагала радянська влада. Шо десь може отстроїть транспортні приміщення да путя, да там все укладалося. Може ще на шо-нібудь. Ну, на таке, на колгосп, на це ніхто нічого не надіявся. Люди задурно, за трудовні робили, за палочки. Шо не можна було ні колоска, навіть, піти зрізати, шо-небудь взяти, бо... Та життя було дуже тяжоле. Ну, а тоді ж поступово стало полу... начало улутьшаться.

С. С.: А це село освободили і знову ввели... Ну, оставили колгосп?

М. В.: Да, да, да. Ото ж думали, шо воно ось той... Німців поженуть, дак уже... Хтось сказав, шо оце ж було военачальник обіщав, шо ось той [німців виженемо – Ред.], дак тоді буде вже... Будете самі хазяйнувати. Коли тіки ото ж вигнали, дак так почали оп'ять те саме. Ті самі колгоспи. Боже сохрани! З дисципліною – жостко. Тіки не так – «Враг народа!»

¹ Перша школа – мається на увазі приміщення теперішньої Гребінківської ЗОШ № 1.

С. С.: А от з тих людей, шо забірали в Німеччину всі вернулись?

М. В.: Да майже всі. Да пошти, шо всі цілі остались. Це ж і в Кирилових трьох забірали. Всі чисто вернулись: дядина ця, дядько. Да всі, всі повертались. Дак німці ще нашім тепер заплатили за те, шо робили. Оцім, остарбайтерам. Ну, німці бистріше оттой, отстроїлися. А наші довго одбудовувались. Ну, до шістдесятих годов десь. А тоді вже у шістдесят... той, шістдесятих годах начали потрошку, потрошку і той [покращувати життя – Ред.].

С. С.: А по закінченню війни тут у селі шось нове будувалось?

М. В.: Та нічого. Хати хіба хто строїв. То отстроїв коляк, колякі там. Хто де найшов, хто де той [шо роздобув – Ред.]. Той дивись якийсь прицеп там розбитий, той доску узяв, там ше шо [дістав – Ред.]... Той пошов там вільхи, там нарубав. Той ше десь якусь акацію спиляв. Десь шось там соломою вкрив. Солома правда ж була, дак ото соломою покривали коляк. Так ото ж і той [так і було – Ред.].

С. С.: Худолівщину довго отстраювали?

М. В.: Ну, хто... Хто як... Хто як у якому [становищі – Ред.]...

Л. В.: Хто які ресурси мав.

М. В.: Да. Хто якось... Хтось... Хто як змог. Допустім, мати моя. Дак уже аж у п'ятдесят тому, п'ятому десь. Уже хату ото тільки вилили. Да трошки ото той. Да... Це ж уже, напевно, года десять після війни. Да ото ж вилили, да койяк той, стяглися. А в кого хазяйни були, шо батьки були, дак тут і бистріше той, построїли. Построїли. Ну, хто як.

С. С.: А тут після?..

М. В.: Життя...

С. С.: Після війни вводились якісь нові податки?

М. В.: Ой! На все. Були... Налоги страшні були. За м'я... м'ясо той... За м'ясо платили, молоко однеси. Тоді яєць скікись той, скікись штук... І все чисто. А налог, дак і за землю, за деревину, за все чисто. Налоги страшні були. Страшні налоги. Людина жила, щоб платити. І ото косяк. Ніхто не думав, шо це... Це... Шо це за людей шось воно той.

С. С.: А люди якось хитрували там, шоб?..

М. В.: Да! Канешно [підсміюється – Ред.]. Людина єсть людина. І виживати хотіли. Раз людина хоче вижити, дак шось уже дивись там то сховає, то той. Ну, до злиденної життя люд так уже звик був, шо вони мовчали. Ше треба було співати, шо як нам харашо да...

«Широка страна моя родная,
Многа...»
Да той...
«Я другой страны такой не знаю
Я такой души человек»¹

І нада... І в школі ж література повністю все, що нам рідний Сталін, оце яке життя в нас хороше да те. А люди сидять, діти голі, голодні [сміється – Ред.] Руки за той, да думають тот... Ну, в кого що єсть. Той у валянках, той у чуньках, той... Ну, ну, таке. Потому що... Це счас що хоч [с – Ред.]. Якби гроші. Пошов да купив, да й єсть. А тоді ж не було ні купити дуже той.

С. С.: Після війни школа знов почала робить?

М. В.: Да. Я ж казав. Зразу.

С. С.: Зразу?

М. В.: Да. Ше й німець... Ше й війна не кончилась. Не після війни. А як вигнали німців у нас школа почала робить. Бо це ж іще... Уже ж ми вчилися, а ше війна йшла.

С. С.: А це в Лутайці була?

М. В.: Ну, да. В Лутайці. До чотирьох класів. А тоді, ну, хто куди: хто в Короваї... Твій дід, наприклад, в Короваї ходив. А я от – в Гребінку. А тоді ще й Городище² перевела... перевели в сьомикласну. Бо школу... Це клас роз... Ну, як там, що Лутайку тоді перевели в

цю, в Городище. Дак ото в городиську школу ходили. Оце пристав [уяви – Ред.] собі! Дитині в сьомий клас іти. Туди дороги, нічого [немає – Ред.]... В Городище туди й назад сходить. Які там тоді можуть бути той... Ну, уроки. Коли їх, уроки ті робить да коли?.. Коли ти день у день сходить туди в Городище аж де церква оце зараз і назад прийти. Каждый день.

С. С.: До того ж дома і хазяйство єсть.

М. В.: Ну, дома яке ж тобі хазяйство? Це уже після, десь уже як я вже став той, ну, вже школу кончив да прицепщиком³ став, дак вже поросятко купили, да той, да той. А то так. Правда коровка була ж, дак я не знаю де мати ту коровку вже як вона її зтой... Зтяглася на неї. Ну, була отож коровка. Воно ж погодувать нічим. Ні косить же ж нема кому, нічого. Там ото солома. Підемо ото надворі. І то солону ж ганяли. А це треба піти десь уночі. Піти, принести ото в'язочку соломи. Да ото так соломою корову годували. Шо ж соломою? [Зітхнув – Ред.]. Молоко так, койяк якась було. Да ото таке хазяйство. Ну, курей там десь десяток якийсь.

С. С.: Понятно.

М. В.: Ото така жизнь, Серьожка, була. Дуже, дуже, дуже, не можна її даже сказати, яка вона тежоло була.

«ОТО, МИ НЕ ВСПЛИ, ЯК КАЖУТЬ, ОЧУХАТЬСЯ ОТ ВОЙНИ, 47-ИЙ ГОД БУЛА ГОЛОДОВКА...»

Інтерв'ю з: Володимиром Корнійовичем Ботенком, 1936 р. н., село Лутайка, Гребінківського району, Полтавської обл.

Інтерв'юер: Сергій Сорока.

Транскрипція: Вікторія Вовкодав.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: с. Лутайка Гребінківського району району, Полтавської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 15 квітня 2007 року.

Присутні: Сергій Сорока, Володимир Ботенко, дружина Ніна Олександрівна Ботенко.

Володимир Ботенко (далі – В. Б.): Ну я, Ботенко Володимир Корнійович. Родився в 1936 році. Мені було 5, шостий рік, я вже пішов у перший клас в Лутайську школу. В іюні місяці 22 числа почув, що об'явили, що Германія напала на Советський Союз і об'явили війну.

¹ Мається на увазі «Песня о Родине» (1936 р.), відома патріотична пісня радянських часів написана Василем Лебедєвим-Кумачом та Ісааком Дунаєвським для художньої кінострічки «Цирк».

² Мікрорайон міста Гребінки.

От. Ну, що я можу сказати, я п'ятий-шостий год, що я мог запоминати. Запомнив, як ми ховалися у погребі, як налітали самольоти, бомбили. От. Рядом вони в нас там в Вільсі дві бомби з самольота впали, вони хотіли, значить, їхав ешалон через слободу⁴. Вони хотіли розбомбить. Ну так, у цілі попали, значить, бомби попали рядом і ще помню в нас осколки розлетілися дак на хату. А хата в нас под шифером, стара хата, і пробило осколками дві дирки. От. Це я помню як ми ховалися. Ночью, не дай бог щоб, в хаті лампа горіла. Електричиства тоді ж не було. А лампа, щоб не дай бог, щоб як летить самольот, бо светомаскіровка не соблюдається. От. Так нада щоб, як почувли гул само льотів, всьо тушимо свет. Лампи, значить, керосинові і сидимо як миші. От. Тіпа того, що ждемо коли почнуть бомби сипатися. Ну це начало ж. Через некоторое ж время, от уже начали наступать німецькі війська. От. Помню як окупіровали

³ Прицепщик – працівник, який обслуговує причіпний прилад, знаряддя чи машину на тракторній тязі.

⁴ Мається на увазі с. Слободо-Петрівка Гребінківського району Полтавської області.

уже Україну, та й Київ взяли. Об'являють. Заїджають в Лутейку¹ мотоциклами, машинами. От. У нас, у дворі, ну так прийшов якийсь там генерал помню. От. Вони ж по-своєму балакали, я ж не розбіраюсь. Ну чую, що так балакають, що тут, мол, я потом уже догадався, що тут можна розмістити, значить, кухню польову. Це було діло літом. От. Що, мол, хата здорова, під шифером, вкрита, ну боліє маніє соответствує санітарним умовам. От. Коли через время тут заїджають кухня німецька, тягнуть її кінцями, кухня польова. У двір розстелилися. Розположилися у дворі установили. Нікого нічого не питають. От. І оце значить і отут в Лутайці в кожній хаті почті знаходилися солдати німецькі ну вроді на квартирі. Ну жили так. І утром, значить, і в обід, і ввечері йдуть сюди, значить, всі з котелками сюди по піщу-прінемать піщу. Це я хорошо помню. От. Зробив я собі на городі, це ж літом було. Пацан же ж був. Як я викопав окопчик невеликий на городі. От. Викопав окопчик невеликий такий, може, з метр глибиною, замаскіровав його. Замаскірова, значить. А в нас в хатині, в старій хаті, в хатині жив якийсь генерал, який він тоді був не знаю. Ну знаю, він один в нас на квартирі жив. Ну нащо, вони жили тоді зажиточно, культурно, як кажеться. І значить. А ми ж тоді то голодовка, то се да те, то недостатки кругом. І в їх на столі лежать канфети всьо, а я ж пацан, зайду в хату, жду поки вони куди нібуць вийдуть всі з хати. Я ж, значить, наберу трошки канфетів, тіпа того, що краду, і всі ж не поїм і туди, у свою ж земляночку на городі, рядом положу ті канфети. Так ото я, значить, маскіровався. І однажди, значить, німець пішов на город картошку копать, щоб готовить солдатам німецьким піщу і наступив на той мій окоп і провалився. Він не глибокий був, десь з метр глибиною. І туди упав. Ну він же ж розкопав вчюм же дело, обнаружив мої там канфети німецькі і прийшов, значить, начав матері моїй розказувать, що, мол, твій син, що то-то-то, мол, ворущать не понятно шо. Ну мати моя ж, канешно, мене отпорола полотенцем за те, щоб я цього не робив. Ну так обійшлося все благополучно.

Помню, як в хаті старій, хата ж здорова була. Так вони ночю, свету ж не було, так вони лампочку зажжуть і, значить, свої автомати поставляють попід стенкою, а самі, значить, на долівці прямо настелють соломи, свої шенеля, матраси позастилали і лежать. Чоловік десять – п'ятнадцять були. Багато було. От. Це я думав, що це охрана генерала цього,

що в мене в хатині. А в другій половині хати, в хатині, находився той генерал. Він сам собі жив. От. Німецький. Я так думав, що то охрана була. А ми, значить, нас багато – сім'я велика ж була, на печі всі лежать, на печі сидимо. І як захочеться по льогкому, всмислі попісять там, так сидиш до утра на печі, щоб не встать, бо як підеш по хаті – наступиш на кого-нібуць, то шум як піднімуть німці, бо свету ж нема – не включиш нічого. Так до утра до самого. От.

Попід забором, у нас забор був дерев'яний з дощок зроблений. І кругом попід забором були прив'язані коні, багато коней. Коні такі здорові, здорові копита такі, тяжеловесні. Наверно, щоб пушки тягали. Це я помню хорошо. От.

Ну а потом ж стільки воно протяглося це все время, ця война. Вже помню як наші вже почали наступать зі сторони слободи і вони, значить, собірають свої манатки. От. І смиваться. Це вже як наші їх погнали туди на Берлін додому. От. І вони начали тут палить хати, значить, село. Підпалюють, ну наша хата вона под шифером була так зразу ж. А в кого під соломою, то вона як факел, факелом, а потім попід стріхою. Почті все село спалили. Це не то, що я там видумую, це ж ще є старожилі люди – ті котрим по 80-т, а може й побільше, ті харошо помнять. Що почти все село було згорівше. От. Ну а тоді вже через некоторое время начало вже легше жить, як їх уже погнали, тут немає стрільби, нема такого нічого.

От. Брати мої, вони старші ж були. Дак, ну як старші, ну врем'я було годів так по, ну вобщем ще несовершеннолетні, щоб піти воювать. Вони ще не мали права воювать. Годів по шістнадцять там по чотирнадцять. А дак переховувались і в болоті, літо ж тепло. Так і в болоті переховувались. От жили так, де що знайдеш і голодували. А тоді вже ж кончилась война, почули День победы. От. Такі діла.

Розказувать багато чого можна, да хіба все ж не упомниш. От.

Сергій Сорока (далі – С. С.): А німці тут в селі довго перебували? Скільки німці перебували в селі?

В. Б.: Скільки перебували? Да я точно так сказать не могу, но це вже можуть ті старожили сказать точно. Я знаю, що німців нагнали і тоді нам об'явили що в школу можна піти вже. Німців нема, не мішають і ми пішли в школу по-новому заніматься.

С. С.: А при німцях школу закрили?

В. Б.: Школа була як німці тут були, школа була закрыта. Ніхто не ходив. Потому що, яка може быть школа як село, Україна окупірована була. Ніхто нічого не розрїшав нікуди ні, всі по домам сиділи.

¹ Мається на увазі с. Лутайка – село в Гребінківському районі Полтавської області.

С. С.: А тут у нас були старости, поліцаї?

В. Б.: Як? Як?

С. С.: Старости і поліцаї?

В. Б.: Старости, я так харашо вже во время войны не помню, но були, були в Лутайці старости. Но были всякі старости. Одні старости єсть старости, що узнавали все і помагали населенію. Допустім це. Моя сестра, в Германію її записали і отпраляля туди. Вона і була в Германії і всю войну там же ж у якогось там хазяїна була. Дак приходить староста і каже, що ховайтеся де хто як можеть, бо завтра вас будуть забіраць і отпраляля на роботи в Германію. Ну хто мог убігав, ховалися, кого і ловили і отпраляля в Германію. Дак отой старости були всякі. Були такі, що староста вроді на німців служить, а помагав нашім – сообщав вовремя. От. А були як би їх назваць – фашистські оці прихвосні, которіє радувалися, що німці прийшли сюди, значить, вроді їхня власть наступила. От. Здавали партизанів. Тільки почують, так німцям ходять і докладують, що там от дето ховається партизан. Ну приходять на другий день німці, два-три німці, з оружіем арестували у тюрму. Мій батько робив в Обкомі партії в Гребінці¹, в Райкомі партії не в Обкомі, а в Райкомі партії у Гребінці. Був оставлений на підпільну роботу. От. Підпільна організація була, щоб тож проти німців. Но через некоторое время, значить, поліцаї ж здали, сообщили, що такий то Бутенко Корній Федорович остався на підпільну роботу і працює проти німців, от, за нашу радянську Україну. От. Дали адреса всякі, ну їх німці поймали, посадили у Пирятинську тюрму. Мого батька, сидів там некоторое время, а тоді, значить, в одно время вивезли всіх їх тих партизан. Отам у Тарасівці єсть пам'ятник, пам'ятник єсть на полі. Їх туди вивозили всіх, і там мого батька туди вивезли чи ночью чи коли там. Не розрішали ж нікому, мати моя несколько раз ходила туди в тюрму, передачу вроді носила туди, но передачі ніхто не приймав. От і через некоторое время їх постріляли усіх там. Так що батько мій як підпільник, єсть у мене книжка, книга, де там написано фамілія, ім'я, отчество, що він підпільник, загинув, страчений німцями 42 чи 43 году. Та це нада шукать книгу ту. Я могу і найти її там не довго, показать тобі, якщо треба тобі, щоб достовірно було.

От. Брата мого рідного, старшого як німці наступали, а він був у полі. Ну сообщили, що ж наступають німці, значить, він на коняку і тікаць з поля. А вони пахали, землю обробляля кіньми, повпрягали, значить, кіньми. Додому.

¹ Мається на увазі м. Гребінка, районний центр Гребінківського району Полтавської області.

А вони наступали, значить, з стороны Кудлаїв ну і якийсь побачив у бінокль, що вроді, а вони подумали, що якийсь. А він на коняку і рессю, значить, їхати на коняці. Вони подумали, що може якийсь партизан або розветчик тіпа такого. І снайпер сняв його. З оружжя вистрелив, ногу прострелив йому і коняці ж прострелив туловище, коняка впала і він упав. А тоді вже були копи, тоді копи були скрсили – на зерно снопи в'язані склалися. Може ти і не знаєш, що за копи. І він до копи підліз, зняв із себе рубашку, одірвав рукав і перев'язав, значить, ногу щоб не стікаць кров'ю. Ну вони ж через некоторое время і під'їхали, бачаць, що він лежить під копою. Вони ж взяли і дострелили його. От. Два дні не розрішали матері, щоб пока вони вияснять хто він такий чи партизан чи ні, не розрішали забирать його з поля. Ну потом таки дозволили. А він що йому було годів може шістнадцять, який з нього партизан, воювать ще не способний. Узнали, що він пацан, розрішили забрать його з поля і тут в Лутайці хоронили його на кладбіщі. От.

Сама старша сестра в Германії була на трудових работах. От.

С. С.: А як сестру звали?

В. Б.: А?

С. С.: Як сестру звали?

В. Б.: Марія Корнійвна. Бутенко Марія Корнійвна. От. Іван Бутенко Корнійович, він самый старший у нас в селі був, значить, він по броні був тут, працював на жилезной дороге. В нього була бронь, він працював тут. От. Ну, остався в живих. Ну, що ще можна сказать такого?

С. С.: А ви пам'ятаєте, в якому році звільнили Лутайку? Яка пора року була?

В. Б.: Звільнили Лутайку? Оце я знаю, що тільки освободили, я за сумку і пішов у школу. Знаю, що це було десь літом, літне время. Ну, в якому? Вже ж вони ж наступали. Це десь, наверно, 42 чи 43 год уже. От. Вобщем це нада полишать архіви, уточнять точно коли вони вступили, точно коли їх отсюда нагнали цих немців. Так це якби я знав, я б підняв документи, архіви і подокладно досконально сказав би – такого-то числа вступили, такого-то числа освободили Лутайку. А так щас у пам'яті трудно. Та й мені було п'ять, шостий год, тільки в перший клас пішов. Шо мені, шо я мог в те время помнить.

С. С.: Коли німці вступили, крім того, що вивозили в Німеччину на роботу, на якісь громадські роботи тут по місту їх забирали?

В. Б.: Тут, тут тоже ж забирали рить траншеї там. От. Но в основном, я знаю,

що отсюда ешелонами забирали і ночю, і дном, і вивозили в Германію. На роботу в Германію. От. Марії моїй Корніївні, це сестрі не хватало. Вони, по-моєму це шістнадцять років если моложе, вони не беруть. Ну їй добавили. Були такі тут люди, которіє місто своєї дочки добавили год сестрі моїй, що їй не шістнадцять, а восемнадцять чи сімнадцять. От. І, значить, отправили в Германію. Всю войну вона була в Германії у хазяїна там працювала. От. Після війни вона получала там оці остарбайські гроші, німецькі долари. Не долари, а марки. От, це допомоць оказували вони. От такі діла.

С. С.: Ви пам'ятаєте, тут люди працювали на німців?

В. Б.: На німців?

С. С.: Да.

В. Б.: Ну як? Під нажимом, під угрозою були такі, що працювали. Ну були ті німецькі прихвосні, що ми їх називаємо поліцаями, це вони і работали ж. Через їх, от, як сказать, тормозили успіхи наступлення нашої армії, бо вони сообщали де наші партизани находяться. От. Вобщім, як кажуть, работали на німців. Оце вони і работали. Ну їх потом, соответсвенно, наші унічтожали. Потом, я помню, тут їх у Лутайці був шерсть цих поліцаїв. Потім після війни їх осудили. Дали по 10 год тюрми, отправили, у шахтах десь работали. От.

С. С.: А не пам'ятаєте точно імена?

В. Б.: Точно фамілії? Фамілії. Був такий Гавриленко Максим Леонтович. От. Потом, бабо, як отого Василя, що на хуторівщині жив, мамонтів син? Не знаєш?

Ніна Бутенко (далі – Н. Б.): Фамілії?

В. Б.: Ну оці, що поліцаями були? Кроме Максима Леонтовича, хто тут ще був?

Н. Б.: А як же його зовуть? Я не знаю.

В. Б.: А того Валюшкуна? От. Старостою села був Федоренко Павло.

Н. Б.: Та то ж хороший був.

В. Б.: По-батькові як його? Павло. Григорій Павлович – це його син. А по батькові Федоренко Павло Васильович, да?

Н. Б.: Я не знаю!

В. Б.: Не помниш? Дак це був. Ну як сказать? Він був старостою села. Но він був в

душі був за нас болів. Потому, що він сообщав всі, які ожидалися неприязності от німців. Допустім, завтра будуть вивозить зерно. От. Ховайте хто, що можеть, потому що будуть ходить забираць все. Або там будуть, облава буде. Будуть аристовувать, ловить і отправлять в Германію на роботу. Він сообщав. Сообщав всякими путями. От. Дак ото. Ну в душі він був за нас. Не погана людина. Про нього і потом і розговори йшли хороші. Ну все равно староста ж був, староста .

С. С.: А його німці призначили чи обирали?

В. Б.: Німці ж призначили. А хто ж. Німці. От. Тіх, що призначали і на їх не працювали дак вони от таких избавлялись. Їм такі не нужні. Їм такі нужні такі були, що на них працювали повністю. От.

С. С.: А при німцях землі не гуляли, обробляли їх?

В. Б.: Як?

С. С.: Землі оброблялися?

В. Б.: Да, обробляли. В основном, я помню, як після вже як освободили, як німця отсюда нагнали. Дак я лічно сам, бо не було скота – вивезли в Германію і не було чим поля оброблять. Дак я своєю коровою, в мене корова була в матері. От. Дак ото один віл і корову запрягали, бо не було чим – волів не було. Корова і віл один і у полі пахали земельку, щоб можна було спяхать і посіять якесь зерно. От. Тяжело було, канешно. Особенно в період війни і зразу після війни. Велика розруха була, все спалено було, все вивезено, все унічтожено. От. Ну все, вобщім, все було нада було возрождать по-новому. Все стройть. От. І якоесь нада було виживать.

С. С.: Була в селі голодовка?

В. Б.: Ото ми не всіли, як кажуть, очухаться от війни, 47-ий год була голодовка. Неврожай був великий. От. Вобщім, хорошего, в смислі, я почти не помню. Так само і односельчани. Голодовка, война, заботи всякі. Сім'я була велика в мене, попробуй було і воспітать, і одить, і нагодувать. От. Мати одна. Батько погіб в войну. Що ще? Якби так все вспомнить – так можна і записать і більше. Я знаю.

«ОЙ, ЖИТЬ ТАК, ЯК Я ПРОЖИВ, ДАК ХАЙ ЇЙ ЧОРТИ...»

Інтерв'ю з: Василенком Олексієм Ларіоновичем, 1922 р. н., село Слободо-Петрівка, Гребінківського району, Полтавської обл.

Інтерв'юер: Сергій Сорока.

Транскрипція: Вікторія Вовкодав.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: с. Лутайка Гребінківського району, Полтавської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 15 квітня 2007 року.

Присутні: Сергій Сорока, Василенко Олексій Ларіонович

Олексій Василенко (далі – **О. В.**): А потім я ходив і почав, значить, і я то. І почав балакати, що будуть у Германію братимуть тих, хто не жонатий, а жонатих не братимуть. Понімаєш? І я оженився. Я, Мишко Коровайвський, Корківська. Корківського знаєш Мишка? О. Осьо Іван того, рижия, це що на його Овчаренко.

Сергій Сорока (далі – **С. С.**): Ага.

О. В.: Оце нас разом забирали. Дак у Гребьонку¹ супроводжали нас Василь Гребінь і Мамонт Василь. Це було два, два поліцаї на всю Лутайку². Понімаєш? Оце старости були, цей Федоренко був то. І тоді як воно? Ляшкуні на їх казали.

С. С.: Угу.

О. В.: Ото ті були. Потім як нас узали, одвезли. Значить, довели в Київ. Сергія Корківський був. Сергій Корківський ще не жонатий був. А Ольку взяв із Колуженець³ Мишко цей Пашин, ці то. Тоді нас привезли в Київ, заперли у ту – у баню. О. У тій бані побанили то. Дак ми. І як жеребьонків вивозили. Дак мужчин всіх отдельно.

С. С.: Угу.

О. В.: А жінцін отдельно. А потім, коли привезли нас у Київ. Там у Київ, вже тоді то. Побанили, значить. Ми побанились й вийшли. Моя жінка чує кричить: «Альоша, Альоша!». О. І Мишко Квашин. Це ми їхали в одному вагоні і Сергій то. Сергій тільки було между мужчинами. І Сергій Квашин вийшов, одержу всю розібрали, а його нема. Дак не мав в що вдягтись. Х-х-х!

С. С.: Угу.

О. В.: Ну тоді якось там бігали, бігали, а воно, знаєш, мало там одержу було. Там воно попропадало. Тоді відтіль виїхали ми, значить, з того, з Києва. З Києва виїхали і хотіли ми там повтікати у Києві. Там балакали, що повтікати можна. Да то. Коли ж відтіль утікати не можна. Коли виїхали з Києва не знаю. Таке знаю, що таке примірно як у нас левада ото, тільки так кой-да-лоза. Із заду пулемьот був, у задньому вагоні. А нас супроводжав той – льотчик. Він їхав в отпуск у Германію. І той льотчик той. Так він собі, вагоні людей повно, а він взяв собі сидить отак одвернувся, а дівчата – там

¹ Мається на увазі м. Гребінка, районний центр Гребінківського району Полтавської області.

² Лутайка – село в Гребінківському районі Полтавської області.

³ Мається на увазі Кулаженці – село Гребінківського району Полтавської області.

п'ять дівчат було, понав'язували собі вузли! Понімаєш то? І тут повно, а ті уже хто встиг там, так вони в люки і повискакували на ходу. Ну тоді, коли замітили оце діло, значить, остановили поїзд, побігли ті німці тих дівчат там постріляли і не забирали. Понімаєш шо? І в двері, тоді вже як ми доїжджали туди у той, у Голоберіцу, тальки там розрішалось двері тоді вже були закриті. А у Германії то, наших то построїли в ряди так як в око то люди. Тільки там розрішалось, що жінка й чоловік, жінка й чоловік у двох, значить, умісті. І ото так нас доправили. Доправили. Там комісію, значить, по групам. Стояли отако. Ми стояли, значить, ну там видно один такий не жонатий. Він не жонатий, а видно, видно збалакалися вдвох.

С. С.: Угу.

О. В.: Шо це вони, значить, то – жінка й чоловік, а німці ходять провіряють. В мене були документи ще ті, шо я женився. Оцей отой – катчин тесть. Оцей, шо як його Микола був цей той? Як їх? Ну Павло ж був отой того і Микола, шо Настю держав ту, шо січас Іван Тхірдожид.

С. С.: Ага.

О. В.: О. Дак ото. Дак він той німець як того, шо взнав, шо в його документів нема. Дак він як начав його носакми ліпить отого хлопця. Да думаю: «Ну всьо буде й мені теж». Носакми б'є. Я ж не знав в чьом же ж діло. Понімаєш? Коли дійшли, значить. А в мене свідоцтво оте, ну свадібне оте, документ. Він і січас у мене є. Да. Ото всьо. І Мишка тільки отдельно всіх з іншим. І усім поставили, а потім поприїжджали хазяїни. Це ж людей понавозили хазяїни. Ото б на полі робить. Каждый хазяїн хоче, щоб самого чоловіка взять.

С. С.: Хм!

О. В.: А жінцін – ні! Коли їх запретили, так мене забрав один хазяїн той, а Мишка другий забрав. Тільки із звонками. Ото така була той. А тоді як оця закончилась оця. Ну робота йшла. Робота йшла на полі така, щоб так уже, щоб дуже ж гірко. Понімаєш? Це такого мов би не було. Ну було – там і поляки такі були, шо били хазяїна і хазяїн їх вбив. Був все так. Така була та.

Ну коли, значит, ослобонили нас отравили Магдебург⁴, город Магдебург. Був такий день на американські студбакера возили, бо нас зразу охманшлебін, grosманшлебін, клянмашлебін. Це здоровий – маншлебін, кляйнмашлебін – це малий! Х-х-х! Понімаєш? Ми там були так. Нас з усіх шкіл позволили, бо їх той. А потім приїжджали машини студбакера

⁴ Магдебург – столиця Федеральної Землі Саксонія-Анхальт, Німеччина. Розташований на Ельбі.

американські везли до того. Привозили до тому, в Магдебург. Строїли у постройку і оце так – нащитають сто чоловік – пошов через греблю ... І ото вже, значить, перевили нас в Магдебургу через Ельбу, тоді вже почали так – мужчин отдельно, жінок отдельно. Мужчин отдельно, жінок отдельно. Нас, що забрали в тодішнє врем'я, ну там були такі старики та каліки. Вони дивилися, значить, щоб таку ж людей, що ще можуть служити у армії. Так вони там ото крутили, сюди туди вертіли. Дак нас одібрали тоді з тієї групи, як я, 70 чоловік одібрали. Гляжу, а ми ж нікого не знаєм. А потом нас у такі бараки поселили і, значить, так – жінок вивозили у город Беліцу, туди ж в отой лагерь у пересильний пункт. Значить, жінок той. А нас забрали отдельно там і казали, значить, що місяць, місяць. І ми були коло того лагерь, ходили тільки охранияли. Як охранияли? Ну ходили порядки дивилися. Ті люди всі, які були в Германії збирали в один лагерь. І тих людей ото ми ночью охранияли, нікуди не ходили той. Потом пройшло місяць, місяць і думаємо, що ж визивають і там у штабі все чисто. Коли воно шо, вони за цей місяць усюди взяли справки відсіль. Понімаєш? Шо я не пошов у Германію добровольно, той чи не пошов, цей і всьо. І там оказалось не було нікого. Якось воно так було, шо я знаю як уже я дембілізувався, о, уже з армії. Дак, а ті шо в Германії уже ж і додому. Дак там якісь хлопці, вони один одному знакомі конешно, і один мовби то, шо був поліцаєм. Поняв?

С. С.: Угу.

О. В.: Так, ото продвинувся. Видно, знаєш то. Дак, от той офіцер, шо супроводжав казав: «Жаль, шо в мене не пістолет, «ну шізн» – убив би». Каже. Поняв? Так, ну ото пройшло таке врем'я, ділов до чорта було. Мене раз бив на воротях. Він. Я чую, шо. Там були машини такі, шо на трьох колесах – передне одно, а то заді двоє. Я чую, бо я там тоже солону брав для коней. Я робив на конях, так я брав там солону. Чую, шо шось він там кричить: «Алекс, алекс!». Той німець, фашист той. Ну я то вискочив, а він тоді давай мене пороть. Я ж не знаю шо таке, а він кричить: «Штру, штру!». Соломи щоб виніс таки. Як машина молотить, дак у їх на три, на два чузурів в'язали такі великі такі, ну спакована солома. О.

С. С.: Ага.

О. В.: Дак ото од машини на два, на три чузурів таож машина іде і отака була машина. Помниш у нашому колгоспі була машина?

С. С.: Да. Помню.

О. В.: Була, була! І це воно тягне і в'яже. Може, ти коли бачив оці самов'язалки? А там

таке ж саме просто устрої не, шо на два отак без конца солону ж пхає, а вона ізжимає і то. Пакунки ті ідуть угору. В'яжуть. Два стоїть і кидають туди і ото, а ті вже. Ніде у них ні одної соломини нема ніде. Нема. Усе чисто, шоб, шо завезено було у клуню оцю, шо завезено – те все помолочено і пов'язано, і лежать солома в їх у сараї. Такі здорові, заїжджають так ото підводою. То, як ото у нас клуні тільки шо в їх, ну в їх нема ж глини, в їх все кирпичом. Ото таке. Так ото було. Ну саме було наше, як машина молотить мішки возить, носить через двір. Там такий ліватор був коло машини, підніма мішки, а тоді береш на плечі і на гору ото. Ділов до чорта було. Знаєш? Це тільки таке як по роботі там, а так усякої сатани – то те, то те шось зробиш. Да це. Чорт його знає.

С. С.: Шо ви отримували за те, шо працювали?

О. В.: Шо? Шо?

С. С.: Шо ви отримували за те, шо працювали?

О. В.: Працювали? У так. Було, було так сразу не давали ж нічого, а потом було по п'ять гривнів. П'ять марок на півмісяця на хліб. Поняв? Давали по п'ять марок всігда. Ну хлібина, хлібина там вобше-то не так, як в нас у руб пійсят. Це як руб пійсят? Скільки ти цей хліб їси? То. Оце, тільки ото примірно гроші дає хазяїн, а тий, шо пече хліб – пікарня, він зна, шо той день, шо коли хазяїн платить гроші. Він заїжджає підводою, збірає ті гроші. Понімаєш, шо ж? І гроші забира, а дає такі талончики. І то він дасть ото на місяць то все. І всьо. І оце він тоді заїжджає один талончик бере – одну буханку дає. Оце так, на тиждень там їсти. От тобі так. А так, шоб таке. Грошей, вобше-то, те дуже, дуже. Та коли там, хто там, хто дасть. Знаю, шо в одного, як були жнива ще. Я знаю, шо дали по десять марок то, ну і тоді поставив хазяїн столи у дворі. Коло кожного ставиться чвертка, коло кожного. Поняв?

С. С.: Угу.

О. В.: І то ти, ніхто тобі не загадує чи ти п'єш, чи не п'єш. П'єш так п'єш, не п'єш так не п'єш. Капнеш у чарочку. От. І ото отак часа два чи три ото посидять. Це так як обжинки.

С. С.: Угу. Якби подарок за роботу.

О. В.: Да! Да! Ну так знаєш, робив роботу, всю робили, а воно ж даром.

С. С.: А вдягали вас?

О. В.: Шо?

С. С.: Вдягали?

О. В.: Дак вдягали, давали які, оті гольфи – дерев'яна підшва така. Просто не туфлі, а ботинки. Ботинки тільки з такі

брезентові, з чорного, сірого такого брезенту. О. І то ж воно там ото ж до дерева і ото ходиш тільки бах-бах-бах.

С. С.: Якийсь робочий одяг давали там?

О. В.: Шо?

С. С.: Робочий одяг давали?

О. В.: Робочий?

С. С.: Да.

О. В.: Ні такого не було. Не давали одягу, шоб, я ж тобі кажу, шоб се давали. Не давали одягу. Варить, варить. Ми самі варили, потому що ми жили в отдельному тому у, ну таке як барак такий. То. І там сьогодні. Женщини були дома кой які... Ну без хазяїна ж не можна ж. Дак ото одна один день варить, а друга в другий день варить. А як уже неділя, там в їх оце празник, в їх празник. Не роблять ні в які празники, а отакі дні роблять. Всьо да, да. Приходиш ото – їсти дають. Ну таке ж. Їсти дають більш картофелі. Да. М'яса там не побачиш. О. Магазин як копійка є, дак ото підеш. А шо вже шо, у їх оце пиво. Дак вони ж знають, шо оті руські там і грошей нема. А оце як тиждень проходить, як оце неділя, шо не роблять оці, шо то в тих в пивбарах, розносять пиво ціми, ціми четвертями отакими. Понімаєш? Бутилями.

С. С.: Угу.

О. В.: А тоді, вони знають, що ця Алекса, Юзефа чи хто, і потроху то збирають оті гроші. Понімаєш? Ну в кого? Німець сам так ніколи не п'є, а руский п'є – дак нема за шо. Дак вони, як тільки получили гроші, так вони скоренько, шоб в карман гроші положить.

С. С.: Заробляли ще й гроші на вас.

О. В.: Да. Да. Ну ми заробляли копійки ті, а хотілося ж так, як і люди живуть. Да. Отам був. Саме ми були в хазяїна, там білоруси були і то. А там був хазяїн Ретергуд, дак там таки тільки було людей, шо ті у бараках спали отдельно, не в хазяїнстві. Ми в хазяїна в дворі. Таке постройка така і. Ну яка постройка? Як у нас конюшня тільки вона з кирпичом ото. А там бараки дерев'яні, то і там поліцай ходив. В нас поліцай був один такий, шо він був у старостаті там приімерно. Знаєш? Ну там таке. Ну брегермайстри такі ті, поліцаї там – ті діжу рили. Дак ці оце і по полю діжурили, і по тому приходили, значить. А ті нічого то, а то були, шо там тіжоло. Там же ж то брами така. Брама така – це, знаєш, ворота такі?

С. С.: Ну да.

О. В.: Да. Ото там значить той. А раз, раз получилось таке – женщины і українські, і які руські, і смоленські усі – усе чисто робили всю роботу вмісті. Не було такого, шоб то. Ну

це не такі, не крупні хазяї. Як там робилося, дак там то. У нашого примерно хазяїна земля була, все було, а машин не було, трактора не було. В його були тільки воли і коні. Поняв? Він оце таким, такими ділами зацімався. А один раз получилось таке: були ми там – автобан називається. Отам із тії ж, ой як воно? Шо то такі чорні г. г... Я надумаю то це да. Дак утікли дівчата з Магдебургу то по полях і ми були там коло тієї траси то. Де вони то. Ті дівчата заходили і ми, значить, то і бачили тіх дівчат. Ну вони, як ми ж поїхали додому, ми ж у хазяїнів, а вони ж втекли з лагеря. Дак їх шукали і прийшли, а вже було темно, не так но темно. Вечір такий. Ми як лежали на койках, дак оцей поліцай, шо як називали міліція.

С. С.: Угу.

О. В.: Приходять отак кождому в морду світять – чи не похожа, значить, на тіх, шо в лагерях. А. Не похожа, значить, і, ну нікого не познали вони. Ми не знали чога це воно. Чога це воно. Ну, а так да – ті потікали. Ну тоді як уже як вийшли вони од нас, а був там Цитрус – німець. Дак він, він був комуніст. Понімаєш шо? І робив у нашого хазяїна, він там на полі оце все чисто бачив, як ті дівчата приходили. І пошли поліцаї до того ж Цируса і той Цирус розказав тому, тім поліцаям, ну міліції тій германській, де вони були. Їх, тіх дівчат, половили всіх чисто, потому шо вони ж дньом шли, а ночували під якимсь тернем чи чорт його знає. Потом ховалися, де той, дак оце на полі, дак ото ночью їх забрали. Ото таке. Поляк там був колись у нас. Дак так оце обідно, шо оце наш. Був у Рутергута поляк такий і в нас Юзеф був поляк і в нас і то. Дак поляк шось з тим Ретергудом не в той, не взладу хоть би як, дак той Ретергуд попросив участкового того ж села, шоб він перевів до нашого. Нашого хазяїна драгували «пудель». Х-х-х! Такий то стиль був то. І ото значить то, привели. І шось вони там завелись. Шо вони завелись з тим Юзеком і цей хазяїн, значить, вискочив. Гній так був довгий такий складений... Дак він вискочив до того гною і хотів бігти до того поляка. О як? То. А поляк добігає попід тим помпа стоїть, та шо сциклини качає тож вода, сциклини зтігають, а тоді качають у бочку. О! Я знаю ми всі стоїмо, а поляк той кричить тоже на цього ж. А вона вийшла, хазяйка вийшла да каже: «Вільям (його Вільям зуть) ко мей, ко мей! Вільям ко мей!» – іди до мене, бо ну вб'ють, попадуть, значить.

С. С.: Ага!

О. В.: Ото тобі така була історія, бо так, це таке, воно тіх маків, да всього багато хватало так. Та тільки, шо ж його не дуже ж понімав.

Як же ж ти це ето. Ото тобі таке. А потом після того ж ото зразу тільки наші йшли, зразу американські отой окружили там германських тих войска до нашого села. А ті войска йшли по трасі. Понімаєш шо? По трасі великіх, ну зразу американські йшли – ну, знаєш, ті шо наступали войска, ті танки там йшли. Перві вступили в нашу Арханварлебін танки вступили і перед тим іще такі були. Ну як сказати? Як? Як по нашому – як шпіони. Понімаєш?

С. С.: Угу!

О. В.: Такі молоді хлопці повдягувані в дівчачу одежу от і проходили, значить, то. Ну хто-то сказав. Хто сказав? Отак у нас, примерно як оце, де оце могила в нас отут ото, ото там такий смітник був, потом така долина, а там бугор і туди вивозили всьо. Уходили американські войска і на первім танку, помню, сидів собака. Такий, ну овчарка таке ето, о. І хтось їм сказав, дак вони тільки виїхали за село, а ми крайні жили за селом отако обходили то. Дак вони, хтось, видно, їм шось сказав. Дак вони з танка як начали трощить, оте сміття і все там летіло. Хто там був чи не був, хто там де остався. І поїхали прямо на Магдебург. А оці войска, шо це вже німецькі войска, шо їх у плен побрала Америка, дак вони нікуди не тікали і вони за ними не ходили так як шоб це призряли їх так. Ото загнали отаке загорожене там да й всьо. Там стоять бараки, а ото загорожене, чи на дворі ночують чи де там. Знаєш? Ну як безладдя лагер. О перве, перве ото танки вступили і наступали самолёти, ну летіли. Понімаєш?

С. С.: Угу.

О. В.: Нема отого, шо то там на низу тако великі. Ні. Самолёти летять рівно, усі, а істрібітіля, як бджоли отако кругом тіх охраняють. Понімаєш шо? І оте той, шо летить спереду отой самолёт розветчік. Оце тільки долетіли до такої точки шо – ага подозренія єсть, шо шось там воєнна часть там чи шо стоїть. Всьо і тім киди так ракету, і та рокета і туди. І вона тільки долітає, і ото бомби ото бу-бу-бу-бу сипляться тако підряд летять. Поехали дальше. Отако вони воювали не так, шо це бігав за танком, а там так просто з гори сипляться, як укрие летять тільки то. Ото тобі таке. Ділов до чортовій матері було. І жить до чорта болі було. Та ну шо, ну хоч би й тихо ти хоч би й то – не дом, тут свобода, тут свої люди, а там так куди не повернувся чорт да й все. А такіх, з такіх дай так слухай. І так, шо ти з ким будеш балакати там, як тебе нікуди ж не пускають. Так, шоб ти пошов. Це ж аби так, а вийшов і пошов куди хоч – на Париж так на

Париж, а то так: зайшов у загорожу оцю, де ти находиш чи в хазяїна в дворі чи де там, уже не вихода нема. Тільки робота й робота. На роботу вийшов одробив, прийшов, закрилося та й все. Воно шоб сказати, шоб такий невольник уже, дак воля тож ходиш на роботу. Як вдень ходиш на роботі, так він тебе й не бачить. Ну як уже пришле місто це вже так тоді, ну як це неділя чи празник який – нікуди. шоб не шо. Бачиш людей було багацько навезено і французи і то. Ну ніхто нікуди так не той. Єсть французкий там лагер а то. Не було там таке – а це французи, це грузини, шоб вони. Отдельно каждый, каждая республика, каждое государство потому, шо язык у людей не один.

С. С.: Разний.

О. В.: Разний. І через те не могли. Ну в нас оце руські, руські були це такі – смоленські там були. Оце такі були, а такого шоб оце отак я ... до Петриченка, дак такого не. Ото якшо, як ти вже в неділю чи ще якийсь любий день ото твоє таке – вари їсти, стірай, шо хоч вони за те нічого не кажуть. За те вони не то.

С. С.: Ну вихідний день був.

О. В.: Да. Потому, шо якби, та це ти й сам понімаєш. Якби стільки навезено було із Росії, із Франції і поляки все чисто. Дак якби всіх змішав би до купи. А то там каждый язык один і каждый один одного поніма. В ніхто, ніхто, примірно на мене, шо він збреше на мене, як він мене не знає. Так же? Так якби вмісті, дак він би сказав: «Да він те он робив, да він те он робив ...». Ти знаєш своє, а каждый своє. Ото ж, а знаю, шо як нас ослобонили, дак як той Маруся була з Західної України.

С. С.: Ага.

О. В.: І один француз. Понімаєш? І як воно получилось, шо той француз. Ну робили правда вони в одного хазяїна. Той француз оженився на цій жінціні.

С. С.: Із собою забрав тоді?

О. В.: Забрав. Да. Гарний такий був чоловічок. Ну вобшем так. Ділов до чорта і хватає.

С. С.: А як вас освободили, то як, то шо тоді було?

О. В.: Шо?

С. С.: Як вас освободили, куди вас в Мандебург відправили?

О. В.: Не. Як ослобонили нас войска, дак отравили нас же зразу. Як сказати? У лагерь коло Мандебурга, а тоді ж мужчин одібрали потому, шо у армію ж набірали сили, ну-ну собі. Я собі був у армії. Ось Іван Денисович був. Я прийшов вже, я вже демобілізувався аж у 46 году у декабрі місяці. Іван Денисів тоже.

Оце всі люди оці от. Так не той, нікуди не набирали. Єслі ти остався. Це наша воєнська часть нас собірала. Понімаєш шо? А єсть там такі, шо єслі тіки його не взяли у воєнську часть – це тільки у лагер. Блукання такого не було, шоб оце я схотів ага я пішов отуди, куди хочеш.

С. С.: Так це вас?

О. В.: А я! Борщаненка ти знаєш отого? Кулаженський комбайнер був. Високий такий дядько.

С. С.: Ага.

О. В.: Ти знаєш? Ну твій батько знає. Бо це він механізатором був. Дак я приїхав, прийшов, а я ж уже був жонатий на оцій жінці. Ну, шо ж оце ж Ольга у мене була. О. Дак я. Її забрали студбекером на Белград повезли, на Белгород туди повезли ну ...в лагерь, а нас оставили. Коли йде. А як свадьбу гуляли, в цього питав в Борсиненка взнав, шо він же кулаженський – це двоюрідний брат моєї жінки.

С. С.: Так.

О. В.: Дак ото, я знаю, шо я просився у свого наємника, шо ж. Він каже, шо Петро знаєш шо: «Що ходьом до лагер, я тобі покажу кулаженських дівчат усе чисто». А він, він уже, дак він завідував тим. Він же механізатор був. Видно там... Дак там машин було на вигоні, повстигали де ж вони єсть туди і ота вся техніка під його підозренієм була. Оце він ходив кожанка така за то попельнаста, голіфе. Ну вобшето той. Дак я в нас всіх дівчат там кулаженських ... Ну всьо равно, Петро як уже був, як подченьонний. Понімаєш? Уже ж цим нашим войскам, дак він отпуслав, но і назад зарабірав. Так шо він був, но вже нема. Умер вже у Кулаженці.

С. С.: А як так получилось, шо вас? Вас же американські війська освобождали?

О. В.: Да!

С. С.: А тоді передавали советській власті?

О. В.: А тоді. Американські війська ж були по ту сторону Ельби, по западну частину, а ми були по восточну. Із западної частини переправляли уже на нашу. То американські студбакера привозили нас тільки до Ельби, а там поддонні мости і по поддонним по сто чоловік. Це знаєш по сто із-за чога. Там спіцально ж люди такі, шо стояли так... Тут було... скільки приперли людей через Ельбу оцю. А тоді вже як попав то, дак уже ти через границу не, на Ельбі не вертаєшся. Уже тебе в оцю зону не пустять. Там без конца підвозять потому, шо всі, всі війська считай од французької границі..., це ж усіх людей, шо були у Германії їх же ж переправляли тільки через Ельбу. Отак.

С. С.: А не предлагали вам там остаться з американцями?

О. В.: Ні, не предлагали. Один був капітан такий, ми ж уже ж люди ... ми ж кулаженські та тайські. Людей багацько брали тіх, шо у армію при той. Да. Дак ціх не хотять брать ті, чужіх і наші не хотять брать потому, шо це ж морока. А в нас був, як нас переправили туди. Ото нас 44 чоловіка як переправили. Командір полковник Суморока, отакий був дядько отака шия і двох, двоє дівчат попали уже як прийшли документи ото шо це ж не добровільно, а тоді воно як ото то. Як начали нас уже переправлять сюди-туди, дак там уже тоді були офіцери всі. Дак знаю, шо ходили один офіцер, я стояв у знам'я, а він прийшов мене провірять як такий провіряючий як часовий. Ну знам'я полкове, дак отой офіцер каже. Я кажу: «Шо воно оце таке буде?» – «Наверно пойдьом на Америку!». Х-х-х! То він каже: «Я чув от командіра полка. А командір полка був Соморох. Був 40-ий гвардейский полк. Шо будуть отпралять нас туда ». Попадем туда. Х-х-х! А тоді якось получилось воно той, видно ж чи Америка шо шоб вони не владились. Вони ж не начали войну. О. Ой, жить так, як я прожив, дак хай їй чорти. А потом жи ш був ото в армії. Іван Денисів і я. Я вже повернувся із Альтенбургу, города, звідтіль нас демобілізували. Так я прийшов вже, бо там же ж стояли воєнські часті, наші воєнські часті. Таких танків не видно було, це вони були в дружбі там, а це була артилерія от ця. А це мене поставили то, розветчиком, наблюдательом, обкомом в Одеському полку. Та в мене й воєнний білет є.

С. С.: Угу.

О. В.: Ото шо було.

С. С.: А вас в якому році забрали в Німеччину? Пам'ятаєте?

О. В.: Кажись отам чи в 43-му, чи в 41-му, чи в назаллі 43-ого, чи в конці 42-ого, чи... Я не можу тобі доказати.

С. С.: Зима тоді була?

О. В.: Шо?

С. С.: Зима тоді була?

О. В.: Ні, не зима. Була не зима, не зима була, було. Десь у маї місяці отак забірали потому, шо то у цю школу ж. Школа знаєш оця? От-т-т були. Усі, хто був у Германії, понімає шо, той. Дак він тільки приходив. Оця школа, шо проти райсоюзу оце-то-т-той склади оце тут. А це школа, ця шо отут стоїть, як на базар іти направо.

С. С.: Ага. Перша школа.

О. В.: Да, да! Ото відтіль. І я знаю, шо як мене забрали, як мене забрали, а був

транспортником. Тоді тоже на транспортників була криза. Понімаєш, що ж? І в мене був дядько Михайло. Я счас не знаю чи він живий, бо він у Караганді¹. Його тоже за щось виперли аж у Караганду за те, що комусь служив видно. Да. Дак ото звідтіль як забрали і поки аж вернувся додому в 46 году в декабрі місяці. І в мене вже був воєнний білет і те все таки, білет і то. Я тоді прийшов. Ну в селі же ж не будеш. Знаєш? Така пройшла суєта – нема ніде ніякого чорта. Дак я тоді заповнив анкету. Ну не знаю. Хтось мені допомагав заповняти і я пошов. Була Паска у міліції, паспортістка, яка паспорта видавала.

С. С.: Ага.

О. В.: І вона на тій, в отій бланці паспорта не видаються таким, що були в Германії. Я. А я вийшов відтіль ще я ніде не був, тільки ото у неї коло торби. Я тоді, значить, вийшов. А оту то, де січас орсоські склади оці – тут була хата така довга понад дорогою стояла. О. А хлопці там стояли, я ну балакали, а вони кажуть: «Сходимось сюди». Я вийшов і пошов в ту з тією бланкою. Отака анкета, заповнив, довга то той. Я пошов туди, а той, той прокурор чи чорт його. Ну знаю, що то написав отут зверху – видать паспорт.

С. С.: Хм. Ага.

О. В.: Да. Да. Я пошов, а вона так крутиться. Ну вона не знала, що я був у армії ще. Поняв? Вона тільки узнала, що я був у Германії. Вона це не той, а тоді коли вже цей написав, так мені видали паспорт. І я зразу

ж тільки получив паспорт поїхав у Лубни³. У Лубнах, це Лубенська путейська станція була аж у Лубнах, так я там оформився і ото проробив тут уже тридцять, тридцять чотири годи і шістнадцять днів.

С. С.: Ого.

О. В.: Х- х-х.

С. С.: То вже після війни?

О. В.: Да... чорт його знає. Я ще ж, слухай. Я ще ж і при німцях, як німці ввійшли ходив на роботу при німцях ще потому, що треба ж було ходити на роботу. Як же так. Так було мов би нічого так. Ну чорт... Багато, багато бачив, що я ж на жилізній дорозі робив. Дак багато бачив, що везли ж на Германію всіх. Ну нас не брали, як жилезнодорожників. На транспорті робимо та й всьо. Та зразу мене отравили сюди в Гребьонку, я тут у Гребьонці робив. І там ще один воєнопленний був, здоровий такий дядько. І ото ми по стрілках робили. [Агукання дитини десь близько – Ред.]

О. В.: Шо там таке? Х-х-х! Ото тобі таке. Шо було, то було канешно. О. Всього не заповниш. Оце мені скільки було год, а січас восімсят п'ять.

С. С.: Ну да.

О. В.: А з ваших ніхто не був? Ні батько, ні мати у Германії?

С. С.: А-а.

О. В.: Не? Ну да, вони ж молотші на багато.

С. С.: Ну да.

О. В.: Так.

«У НАС ТАКОГО СТРАШНОГО МОВ НЕ БУЛО...»

Інтерв'ю з: Гончаренко Марією Омелянівною, 1920 р. н., село Мар'янівка, Гребінківського району, Полтавської обл.

Інтерв'юер: Сергій Сорока.

Транскрипція: Вікторія Вовкодав.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: с. Лутайка² Гребінківського району, Полтавської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 21 квітня 2007 року.

Присутні: Сергій Сорока, Гончаренко Марія Омелянівна.

Сергій Сорока (далі – С. С.): Ви пам'ятаєте, як почалася війна, взагалі?

¹ Караганда – місто в Казахстані, центр Карагандинської області.

² Лутайка – село в Гребінківському районі Полтавської області.

Марія Гончаренко (далі – М. Г.): Ну пам'ятаю. Пам'ятаю. Чоловік мій робив же, дід Гриша на, там же на станції діжурним по станції. Приходить з роботи і каже: «Почалась війна!» А мені воно не доходило, я не так уявляла, що це таке. А це як уже його забрали. Його забрали в 42-ому, а вернувся в 45-ому в маї місяці.

С. С.: А багато було таких чоловіків, що позабирали в армію відразу ж?

М. Г.: А забрали. Молодь забрали. Забрали. Не повернулося ж багато. Багато не вернулося. Ну що ж? Що ж іще? Ну робив же ж, як німці уступили. Дак, ага іще робив. Іще робив мій діді діжурним по станції. А тоді вже ж його німці вигнали – дак його забрали. Ну що?

С. С.: А пам'ятаєте вже той період, коли тут німці з'явилися?

³ Лубни – місто обласного підпорядкування в Полтавській області, адміністративний центр Лубенського району.

М. Г.: А німці як уступили? Ну що ж. Активістам міста ж не було. Активістів позабирали, постріляло там десь у слободі. Оце ж Загребельної батько, ну це з Мар'яновки¹. У нас Корнія Бутенка – він же був партійний. Дак, Корнія. І він скривався поки таки його ж найшли, десь попався і його розстріляли.

С. С.: А багатьох людей розстріляли?

М. Г.: У нас у Лутейці? Мій свекор, дід Павло, був ну як же ж старостою. І він застояв, що у нас у Лутайці так нікого ж з активістів не розстріляли. Оце Корнія Бутенка розстріляли, а то. В Короваях² же ж багато забрали, а в нас, по-моєму в нас нікого не забрали, не розстріляли. А отступали вже ж німці так спалили всі. Всей оцей хутор, що по трасі згорів, оце Худолівщина³ наша.

С. С.: А більше нічого не спалили? Інше щось спали?

М. Г.: Да там млин ото підорвали. Млин був там на Самохватовці⁴, підорвали. Розлетілося все. А так. Бугаї там стояли, так бугаїв постріляли.

С. С.: А це там тільки млин був чи ще якась ферма?

М. Г.: Ні, ні. По-моєму, що ж було? Ні. Нічого вони там більше нічого тільки бугаїв постріляли і млин підорвали. І ото спалили нашу Худорівщину⁵. Осталась тільки оце наша хата і де Гриценко жив діда Федота, а то всі погоріли.

С.С.: А ви пам'ятаєте саме той день коли німці з'явилися в нашому селі?

М. Г.: Я знаю, що війна почалася восени і по-моєму й кончилася війна восени. А коли вони вступили я не знаю. Не знаю. Якби хто нагадав. Не то й.

С. С.: Люди говорили, що німці вступили до нас осінню вже.

М. Г.: Ну осінню. Уступили як ото молоча⁶ була. Молоча вже була. Машина ж на полі молотила. Дак уже німці були. Я ж тоді на роботу не ходила, бо в мене була дитина мала,

¹ Мар'янівка – село в Україні, Переяслав-Хмельницького району Київської області. Населення становить 7 осіб.

² Коровай – село в Гребінківському районі Полтавської області.

³ Худолівщина – топонім. Колишній хутір названий в честь засновника чи власника Худолія. Пізніше хутір став частиною с. Лутайка Гребінківського району Полтавської області. Нині вул. Леніна.

⁴ Самохватовка – топонім. Колишній хутір, який пізніше став частиною с. Лутайка Гребінківського району Полтавської області. Нині вул. Радянська.

⁵ Худорівщина – те саме, що і Худолівщина.

⁶ Молоча – сільськогосподарські роботи на полі, вибивання зерна з колосків, молотити зерно.

Толя в мене маленький був. Дак я не ходила на роботу, дак я дуже і не знаю нічого.

С. С.: Ну як німці прийшли, то вони тут якогось старшого лишали зі своїх? Німця лишали старшого?

М. Г.: Ні. По-моєму не було. Мені, мов не було. Та де вони ж напевно у Гребьонці⁷ були. У Гребінці були вони. А тут. Старостів же поставляли. Мій свекор же старостою був. Федор Гавриленко. Ляшку он казали, той же був. Я не знаю, хто староста двора. Як воно було? Староста двора? І другий же був, а як він звався я не знаю.

С. С.: А як обирали старост? Німці самі призначали?

М. Г.: Я оце не скажу чи німці були, а созиляли ж людей і оце й мого свекра. Голосували ж люди – вибрали. Вибірали.

С. С.: А прізвище вашого свекра?

М. Г.: Федоренко Павло Васильович.

С. С.: А поліцаїв також? Їх уже?

М. Г.: А поліцаї були. Й Василь Гребінь, Василь Момант. Оце у нас були два. Два поліцаї. Отаке.

С. С.: А як німці були тут, працювали люди?

М. Г.: А як же ж. Робили. А як же. Робили й боялися, й трусилися.

С. С.: А як організували роботу?

М. Г.: Ну як, робота ж робилася. А як?

С. С.: Ну, до війни ж був колгосп, а коли німці прийшли?

М. Г.: Дак по-моєму шо, був же колгосп. Чи як воно було? Не знаю. Я тоді совсім молода була і воно мені. Не, не знаю.

С. С.: А людей забирали на якісь громадські роботи? Там міст десь постройть чи дорогу укріпить?

М. Г.: Тоже не знаю, не знаю. Як воно вже пройшло. Уже мені 86-ий год, дак я вже і себе не поміаю.

С. С.: Школа працювала під час війни?

М. Г.: Та напевно ж. Та по-моєму ходили діти в школу. Та ходили ж. Дак, як тоді ж у мене ще ж одна дитина була й та мала. Дак я не знаю. Не можу сказати.

С. С.: А коли німці були, то святкували якісь свята там?

М. Г.: Да хто його святкував, хто його празнував, по-моєму. Ну таке як Роздво там, Великдень. Дак люди ж самі знають, коли воно і святкували, і празнували. Цього ж по-моєму ніхто не заприщав.

С. С.: Якісь там свої мітинги німці не влаштовували?

⁷ Мається на увазі м. Гребінка, районний центр Гребінківського району Полтавської області.

М. Г.: Не знаю, в нас такого не було. Як у людей було – то повісять якогось да згонять, щоб люди бачили. А в нас цього ж не було. У нас такого страшного мов не було.

С. С.: А був магазин в селі тоді? Якесь торгова точка, де можна було там купити?

М. Г.: Да ж я думаю, що був. У нас під хатою ж був. Я ж жила там, де оце Марія живе коло ставка. Дак, по-моєму, був. Даже не знаю, хто й торгував. Хто тоді торгував. Так, до війни я торгувала в магазині, а як уступили. Ага. Як уступили, то розтягли, розтягли магазин.

С. С.: Да?

М. Г.: Ага. Хто шо мог, те позабірали. Й стули там були, і столики, і шо там було. Розтягли магазин. А як же воно. Я оце не приставляю. Знаю, що розтягли, а як магазин. Чи він був чи його не було. Не знаю.

С. С.: А в Гребінцях був якийсь базар?

М. Г.: Та був.

С. С.: Куди люди ходили?

М. Г.: Базар, по-моєму, вобщє усігда є. Не скажу я. Точно не знаю. Я на його не ходила.

С. С.: Ну, а взагалі під час війни, коли німці ще тут були – то можна було купити речі першої необхідності? Там мило, сіль, тканину якусь для одягу?

М. Г.: Не знаю. Не знаю, як воно було тоді, не придставляю.

С. С.: Як німців виганяли ви вже пам'ятаєте?

М. Г.: Як німці ж вийшли, а наші стали їхать, їхать. І танки. Ми виходили і дивилися. Вже мов світ розвиднився, бо я ж, мої батьки тут жили. Я там на Лутайці жила, а батьки тут. Дак я саме тут була. Дак я знаю, що й я виходила як їхали наші солдати.

С. С.: Взагалі, люди раділи, коли німців виганяли?

М. Г.: А як же. Я ж кажу, мов світ розвиднився. Яка радість була більшої й не нада. Страшне. Ох-х-х.

С. С.: А коли червона армія вигнала німців, то тут з'явилася якась радянська адміністрація, що почала тут управлять?

М. Г.: Я не скажу! Даже не придумаю, хто в нас після війни. А після війни мій батько

головою зразу був. Зразу це, мій рідний батько головою поставляли, як німця вигнали.

С. С.: А як його звали?

М. Г.: Іван Іванович Зигало. Ох.

С. С.: От, після війни були якісь запаси, щоб зерно сіять?

М. Г.: Я не знаю як. Як воно з зерном було. Цього я не скажу. Я ж кажу, я тоді зовсім молода була. Скільки мені там год було. Дак я цього не помню. І оце ж у Лутейці за мене нема, наведено, старішої. Нема. А як хто ж ще молотший, дак зовсім нічого не знає. Якби хоть було в кого спитать. Я ж кажу, що ж молода тоді була. Не знаю.

С. С.: А після війни в 46-47-му тут в селі була голодовка?

М. Г.: В 47-му. В 47-му, по-моєму. У нас тут в хаті якось не було голодовки, а вообщє був трудний год. Трудний год був – 47-ий. У нас корова була, дак у нас голодовки в хаті не було такої. А вообщє 47-ий був трудний. А чого він я не скажу.

С. С.: Ну взагалі присадибне господарство в людей було?

М. Г.: Та було ж канешно. Було.

С. С.: Податки якісь додаткові вводили в цей період після 45-ого року?

М. Г.: Да той. Як же воно. Позика чи як? Позика. Розповсюджували позика, а податки?

С. С.: На фруктові дерева, наприклад? Не було такого?

М. Г.: Та мов шось таке я. Мріється мені. Шось заводили таке нам. Я не знаю. Не знаю. Я мало тобі шо скажу, бо я ж кажу мені тоді вообщє воно дуже. Я дома сиділа. Шо я? Та й до машини й я ходила вже. До машини, до молотарки. А не той. Не знаю. Лишнього я не можу казать. Те, шо я не знаю – дак не знаю.

С. С.: Ну це все, що ви пам'ятаєте?

М. Г.: Шо? Шо?

С. С.: Це все, що ви пам'ятаєте? Чи може ще там шось?

М. Г.: Ну шо. Якби я знала, дак я б казала. Дак я не знаю нічого.

С. С.: Добре. Дякую.

М. Г.: Да нема за шо дякувать, як нічого не сказала такого.

ІНТЕРВ'Ю З МЕШКАНЦЯМИ С. КРОПИВНА ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

«НІХТО НІЧОГО НЕ ОБІЦЯВ. ПОГНАЛИ ТА Й УСЕ...»

Інтерв'ю з: Гвоздь Мотроною Андріївною, 1924 р. н., село Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської обл.

Інтерв'юер: Микола Губочкін.

Транскрипція: Микола Губочкін.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: с. Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 6 вересня 2004 р.

Присутні: Микола Губочкін, Мотрона Гвоздь.

Микола Губочкін (далі – М.Г.): Ваше прізвище, ім'я та по-батькові

Мотрона Андріївна Гвоздь (далі – М.А.Г.): Гвоздь Мотрона Андріївна

М.Г.: Рік народження?

М.А.Г.: На свято Михайла, 21 листопада 1924 р.

М.Г.: Місце проживання?

М.А.Г.: Кропивна

М.Г.: Яка у Вас була освіта?

М.А.Г.: 7 класів

М.Г.: Яка у Вас була професія?

М.А.Г.: Професія? 7 класів і всьо. Більш нічого не було. В колхозі робили після семи класів, бо тоді стала війна зразу. Отак і все. Документи подали в Черкаси та так вони десь там і пропали.

М.Г.: Рік виїзду в Німеччину?

М.А.Г.: В 41-му году, якраз перший набір був і мене зразу забрали.

М.Г.: Тривалість перебування в Німеччині?

М.А.Г.: 4 годи.

М.Г.: Ваш вік у момент виїзду?

М.А.Г.: 16 років.

М.Г.: Місце перебування за кордоном?

М.А.Г.: Сарбуд.

М.Г.: Це було місто?

М.А.Г.: Ні, село таке було. Зразу за Берліном, 20 кілометрів.

М.Г.: Який у Вас був характер робіт?

М.А.Г.: Ну який, по хазяйству.

М.Г.: З чого складалося Ваше харчування під час перебування на примусових роботах?

М.А.Г.: Кусочок маленький хліба, суп такий..., тільки того що й суп називався та і всьо.

М.Г.: Це Вам давали господарі?

М.А.Г.: Да. Вони оце дадуть отой суп мені у кухні там, а самі собі отдельно харчувалися.

М.Г.: Господарі ніколи разом з Вами не харчувалися?

М.А.Г.: Ні, ніколи.

М.Г.: А чи могли Ви розраховувати на медичну допомогу?

М.А.Г.: Ні. Там її не було. Та так, якщо вже так сильно (вони боялися болезні, що мов якась інфекція може) ото другий раз той. Як привезли мене, то така я немочна була. То я без пам'яті була, коли бачу коло мене стоїть у білому халаті. Ну я догадалась, що це врач. Ото й більш нічого. Вони мене привезли таку...

М.Г.: Характер стосунків з місцевими мешканцями?

М.А.Г.: Тамошніми? Там пошти я ні з ким не общалася. Робота та і всьо.

М.Г.: Чи збереглись у Вас фотокартки того часу?

М.А.Г.: Та не було ж там фотографів.

М.Г.: Скільки годин на добу Вам доводилось працювати?

М.А.Г.: З п'яти ранку до дванадцяти ночі. Бо в неї був цей, ну як сказати, ресторан, то ж дороблю, а тоді вона (ще ж чоловік у неї вмер) пішла гулять, а мене посадила за..., то наливай пиво, то... і аж до дванадцяти ночі.

М.Г.: Що Ви отримували за виконану Вами роботу?

М.А.Г.: Нічого. 5 копійок колись принесла, положила на стіл. Я не знаю, що воно за 5 копійок. Знаю, що лежали. Лежали-лежали та й вона забрала їх. Ну що я їм... Нам же ніде не розршали нічого куплять.

М.Г.: Які проблеми побутового характеру виникали у Вас під час перебування на примусових роботах і як Ви їх вирішували?

М.А.Г.: Спецовку нам видавали. Була в неї ще конячка, корова. Ото я коло їх тоже ухажувала.

М.Г.: Як сталося, що Ви потрапили до Німеччини? Опишіть процес вербування!

М.А.Г.: Як описати! Я була ще ж считай малолетка, 15 год тільки було мені. То мене забрали замісто дочки нашого старости. Її оставили, а мене забрали. Понімаєш. Їй вже було 18, а мені було 15 год, я тільки кончила 7 класів і мене забрали зразу. Замісто тиєї. Оце тут жили вони, де січас ясла. Ото там вони жили. Він старостою був.

М.Г.: В який спосіб Вас доставили до Німеччини?

М.А.Г.: У вагон укинули, у поїзд. А із Кропивни гнали гоном. Цей же староста на коні. Це зі мною, такий мороз був. Це після Нового року зразу. Такий мороз був, снігу отак... Брели ми аж до самої станції, а він на коні. На ньому така шуба і все на світі. Та отако льоткою як чвякне, то ото прямо аж страшно. І ото бігом бігли ото з Кропивни аж до самої станції.

М.Г.: Яка кількість людей потрапила в цей набір до Німеччини?

М.А.Г.: Та чимало було там.

М.Г.: Які обіцянки давала окупаційна влада стосовно відправки на роботу?

М.А.Г.: Ніхто нічого не обіцяв. Погнали та й усе. А там уже був такий розподільчий пункт, приїжджали оці, ну як сказати, що наймали вже на роботу. І брати ото на роботу.

М.Г.: Що говорили люди про перспективу поїхати до Німеччини?

М.А.Г.: Зразу ніхто не їхав, а оце вже їхали упосля вже. А тоді вже їхали і самі. Це вже я приїхала додому, то вони якось, я не знаю чи наймали приїжджали. Побільше в Польщу їхали. У Німеччину мало. Та туди пошти ніхто не їхав. Оце в Польщу їхали. Після війни отако воно. Не було ж такої роботи, то їхала молодьож туди.

М.Г.: Що люди робили для того, аби не їхати до Німеччини?

М.А.Г.: Тікали люди, ховалися. Находили і оп'ять брали, помінаєш. Я ж перший раз їхала та втекла ж. Як утекла! До Пальмири¹ доїхали я з батьком. Така ніч темна була, а дощ лив страшний. Батько мене викинув з вагона, а сам поїхав на Київ. То я брела не знаю куди. Я ж в Пальмирі... Ну далі Кропивни я нікуди ж не їздила. Ну Пальмир же. А хтозна. Хоч у око коли, така темнота і дощ такий лив. Я якось утратила на якусь хатку. Ішла, ішла й натрапила на якусь хатку. І отакий побачила я свет, ну, якби тобі сказати, як спичкою ткнуть. І я на той свет пішла. І давай стукать. Прийшла, малесенька хатка. Я почала стукать, коли жінчина откриває. А з мене так ото й тече. Отака ж я мокра. Так вона: «Ой боже ж мій, дитино моя, ой боже мій!» Ото знаєш жінчини так кажуть. «Ну шо ж мені з тобою робить, як я близько дуже коло станції живу». А мені здалось, що я йшла хтозна й скільки кілометрів. Так вона мене тоді в бочку укинула і подушки так наклала. То бігали стукали скрізь.

¹ Пальміра – селище Золотоніського району, Черкаської області. Селище створювалося одночасно з будівництвом Пальмірського шукрового заводу, знаходиться приблизно за 20 км від м. Золотоноша.

І німці «джеркали» там, чую. А тоді вже поїзд рушив, пішов, стало тихо. Вона мене тоді на піч забрала, поскидала те все з мене і висушила до утра. Царство душі її. Конешно вже її немає живої. Тоді утром рано ішли люди на базар із Пальмира в Золотоношу. І вона мені ото каже: «Іди за людьми, оце на Золотоношу!» Ну я ж не знала ніякої дороги.

Тих, хто тікав, забирали в консларгер і там іздівалися сташно.

М.Г.: А чи були охочі добровільно туди виїхати?

М.А.Г.: Були такі охочі, которі, ну знаєш, то старости, вже знаєш такі, що їм вже було ізвесно де буде робить і ким буде. Це мало дуже. В нас таких і не було.

М.Г.: Такі люди їхали в Німеччину за грошима?

М.А.Г.: Да, за грошима просто їхали.

М.Г.: Як здійснювався догляд за дітьми остарбайтерів у Німеччині?

М.А.Г.: З дітьми. Я так тобі не можу сказати, бо я ж нікуди не ходила. Ну вони не здівалися з дітей маленьких. Бо там є що й родили – це ж таке діло. То нічого ж так. Робить, робили матері, а діти вже ж там... Ну який догляд за дітьми...

М.Г.: Де і в яких умовах були змушені проживати робітники?

М.А.Г.: Мені кімнаточку дали самі, щоб я ото жила. Ну лягала у дванадцять, а в п'ять піднімали.

М.Г.: А чи була різниця в ставленні до робітників інших національностей, наприклад, росіян, поляків?

М.А.Г.: З росіянами вони дуже жестоко относилися. З українцями леше. А з поляками зовсім просто. Поляки мали 8 часів одробити і всьо.

М.Г.: Опишіть одяг остарбайтерів залежно від пір року?

М.А.Г.: Літом одівалися так, платтячко там дасть. А зимою там якийсь бушлячок. Ото і всьо.

М.Г.: А обув яка була?

М.А.Г.: Обув така була, отож недоноски якісь. Їхні недоноски.

М.Г.: Чи задовольнялись культурні потреби остарбайтерів і в який спосіб?

Нічого не було.

М.Г.: А чи була в Вас можливість листуватися з рідними та знайомими, що залишилися вдома?

М.А.Г.: Я послала одно пісьмо отсюдова і з Кропивни получила я одно. А друге, як уже отступали, так зайшов німець до нас, до моєї

мами ж. Ну видно, людина. І там же ж люди є, не один же скот. І почав, а мати ж плаче, що дитина ж моя там, а тепер уже ці ж зайшли, а німці тікають, то напевно там, каже, вб'ють вже її. А він каже: «Матка, пиши пісьмо!» Так вони мати листків три, і Оля й Катя й усі мені написали цілий, ну як сказати, пісьмо таке написали, як немов прощальне. Ну так бог дав, що вже вскорості як погнали вже німців, то вже добре гнали. Що вони не вспіли з нас так поїздитися. Я од Берліна була 25 кілометрів. То забирали в Берлін і там розстрілювали їх.

М.Г.: Як заохочувалась продуктивна праця робітників?

М.А.Г.: Там не було такого. Там однаково було. Заставляли робити. Щоб робили і всьо. Я ж тобі розказувала, що вставала в п'ять, а лягала в дванадцять.

М.Г.: Які наслідки чекали на людину за невиконаний об'єм призначеної роботи?

М.А.Г.: Бачиш, старалось każde, щоб не били. Робили та й усе.

М.Г.: Які товари були доступні для купівлі оstarбайтерами?

М.А.Г.: Ніякі. Бувало вона мені положить якусь копійку, то вона лежить-лежить на столі. Ніхто ж мені нічого не продасть. То вона й забере.

М.Г.: Що з речей дозволялось брати людині, яка від'їжджала на примусові роботи?

М.А.Г.: Тоді знаєш, яка біднота була страшна. Кусочок хліба, ото тобі і все. Одежа тоже така була тоді, шо...

М.Г.: В який спосіб відбувалась реєстрація робітників по прибутті на місце?

М.А.Г.: Ну приїхала я до хазяїна, хазяїн мене забрав. Ніяких документів, нічого. Забрав та і все.

М.Г.: В який спосіб долався мовний бар'єр?

М.А.Г.: Говорили по німецькому. Ну ти знаєш, я дуже бистро вхватила. Мені п'ятнадцять год було і мені бистро влізло в голову. Вони ж ото балакають і показують, і показували і все. І я так ухватила бистро.

М.Г.: А чи розуміли хазяї українську мову?

М.А.Г.: Ні.

М.Г.: Чи дозволялось Вам отримувати посилки від родичів і знайомих або щось пересилати їм, крім листів?

М.А.Г.: Ні. Що ж я пошлю, як сама голодна! Нічого не посилали ні туди, ні назад. Я тільки двоє пісьом получила.

М.Г.: Чи розпитували у Вас про вашу родину, країну, лад у ній?

М.А.Г.: Ні, нас ніхто нічого не питав. А приїжджали ото ті ж солдати та розпитували. А я кажу, що в нас так і так. А тоді як приїхав син її та як почав розказувати, яка в нас тоді біднота була.

М.Г.: Як і ким організовувався набір на примусові роботи на місцях, тобто вдома?

М.А.Г.: На місцях тоже ж заставляли робити такі ж... Ну оце ж тут був старостою цей, боже як його фамілія, жив де ясла січас, ото там жив. Ну, канешно, шо заставляли робити, він був як староста. Заставляли робити на німців. Не на себе, на німців.

М.Г.: В який спосіб Ви дісталися додому з Німеччини?

М.А.Г.: В який спосіб! Там уже як вони зайняли, я осталася. Не пішла нікуди. А тоді одна жінчина, полячка, там була. Вони приїхали, оті поляки... Брала дочку. А вони всі поїхали: і батько, й мати. Кажуть, як дитину беруть і ми поїдем туди. І вона все ж ходила до мене, ця ж мати. Вони поляків поінимали лучше, так як своїх почти. Давали роботу таку їм, щоб той... І вона ходила все время до мене ото. Плаче, каже, як же ж там твоя мама, так переживає, де ж ти оце. Неізвесно ж було. Получили вони од мене одне пісьмо, більш нічого. І вона тоді як оце почали вже їхати, як німці зайняли, прибігає до мене. Я тебе забери! Ми ось запрягаєм коня і воза, накладаєм багажу (їм розрішали оце), ми й тебе заберем. Так я і поїхала з ними. Нічого. Я отакий вузличок зв'язала. Воно мені нічого. Ну куди з ним. Доїду до границі, заберуть же однаково. Я ото з ними. Вони мене перевозили через границю, де польська і німецька границя. Так вони мене заховали у ті тряпки, я тоді була така худюсінька. Так і переїхала я. Тоді як уже переїхала польську границю, вони мене посадили на поїзд, у вагон, щоб приїхала до границі. Я приїхала до руської границі, мене забрали, ну як тут зустріли, так тут же ж ото питали. То воно одно мене питали. Ну я те, шо було, те я й казала. Вони мене обратно на поїзд і я поїхала додому. І ото там зустрілась з однією денезькою¹ і пішли додому.

М.Г.: Чи була у Вас можливість залишитись за кордоном?

М.А.Г.: Я не ошущала себе там. Я не собіралась оставатися. Додому хотілось. Спасіба, шо та мене полячка ото забрала. Бо вона всігда до мене ходить та плаче. Вони було сочувують: як же тій мамі, шо тебе немає. Ні пісьмом, нічого.

¹ Мається на увазі жителька села Деньги – село Золотоніського району Черкаської області.

М.Г.: Які відмінності Ви побачили у житті людей, веденні господарства, перебуваючи на примусових роботах?

М.А.Г.: Та там господарство дуже... Там як землі кусочок, так там дуже ухажують за нею. За тією скотиною дуже ухажують. В їх же все собсьтвенне, понімаєш. Не так як оце в нас, загнали і...

М.Г.: А який побут у людей?

М.А.Г.: Жили гарно. Все в їх було.

М.Г.: Яке ставлення до Вас було на Батьківщині після того, як Ви повернулися?

М.А.Г.: Ніхто мені нічого. Я пішла зразу на роботу в колгосп і всьо. Ну я ж забрана не добровільно, а примусово забрана. То мені нічого не було. Ніхто мене й не питав. В сіліраду поїхала, зразу приписали і все. Ніяких допросів.

М.Г.: В якому році Ви потрапили з Німеччини додому?

М.А.Г.: У 45-му я й приїхала. У 45-му, навесні, оце ж було кончилась війна, я, мабуть, через місяць і прихала додому.

М.Г.: І що Ви побачили вдома по приїзді?

М.А.Г.: Ой! Злидні як найбільші. Після війни. Я ото прийшла, а мама у такій спідниці... Кажуть: «Мотя йде, Мотя йде!» Чи вони так чувствовали, діти. То все кажуть: «Мотя йде!» А тоді ж я йду, а усі ж, такий крик. Так вони біжать ото та кажуть же ж, а мама біжить (така у неї спідниця була з палатки), лопотить, падає, боже мій, таке було. Так зустрічали мене. А ця заховасться на печі. «Я боюсь» – каже. Вона ше маленька була. Катя вже більша була. А ця довго боялась мене.

«ОСТАРБАЙТЕР. ЦЕ ІШАК ІЗ РОСІЇ...»

Інтерв'ю з: Коропом Василем Олександровичем, 1925 р. н., село Кропівна Золотоніського р-ну Черкаської обл.

Інтерв'юер: Микола Губочкін.

Транскрипція: Микола Губочкін.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: с. Кропівна Золотоніського р-ну Черкаської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 15 листопада 2004 р.

Присутні: Микола Губочкін, Василь Короп.

Микола Губочкін (далі – М.Г.): Ваше прізвище, ім'я та по-батькові.

Василь Короп (далі – В.К.): Короп Василь Олександрович.

М.Г.: Рік народження.

В.К.: 1925 р.

М.Г.: Місце проживання на момент виїзду за кордон.

В.К.: Тут я жив, в Кропивні, на цім же дворіщі.

М.Г.: Яка у Вас була освіта?

В.К.: 7 класів.

М.Г.: Ваш вік у момент виїзду?

В.К.: Ну я виїхав, або нас загнали (ще у шахті я робив), ще у 1947 году мене взяли в ФЗО¹ тут у Золотоношу і етапом гнали в Донбас. Я провчився 4 місяці. Як загнали мене в шахту і аж до 1951 году. В 51-му году я розщитався і то з трудом. На шот робочих

було дуже й дуже туго. Ну я їм там 100 причин підставив, що в мене й батьки не годяться, і... Мати в мене вмерла, я був в Германії й не бачив матері. А батько вмер уже в 51-му.

М.Г.: Ваше місце перебування за кордоном?

В.К.: Був у Німеччині, город Гюзезгайм. Це недалеко од Ельби, Ельба, річка там текла. Як нас освободили американці, то ми місяць і 15 днів ото од Ельби ішли аж до Брест-Литовська пішки. А в Брест-Литовську нас погрузили у телячі вагони і аж у Молотов². На Урал привезли, сутки дали передихнуть і в ліс, на заготовку деревини. Наше діло було заготовлять і вагони туди слали, все. Це воно од Молотова станція «Чешовська» була така, знаменита. Болоково лагерь – строгорезжимники, а збоку кантора наша була. То вони пиляли, а потом на вагони грузили. Ну на вагони нас грузить не заставляли. Там була в їх спеціальна бригада така. Де вони одправляли я тоже не знаю, це воно й не наше діло було. А в 1951 году я заробив отпуск, бо вже год проробив, год і з чемто, з місяцями. І приїхав в отпуск. А отпуск був місячний. Хто на таких роботах, то місячний. Ну приїхав тоді, батько мій живий був. А миліція була тут, де оце завод Лепсе³, кантора їхня. Оце тут раньше миліція була. Кажу: «Оце хоч мене розстреляють, хоч

² Молотов – назва російського міста Перм в 1940-1958 роках.

³ «Золотоніський машинобудівний завод ім. І.І. Лепсе, ВАТ» (Черкаська обл.). Заснований в 1911 р., евакуйований в 1941-1944 рр., а в 1945-1955 рр. проведено його реконструкцію.

¹ ФЗО – школа фабрично-заводського навчання. Школа ФЗО – найнижчий тип професійно-технічної школи в ССРСР, існувала протягом 1940-1963 рр.

пожизніно в тюрму, я тудя не поїду!» Ну пішли ми сюды в міліцію. Ну там був майор такий, просто чувствітельний дядько. Йому десь уже мабуть до 60-ти було. І каже: «Знаєте, що я вам скажу! Хоч воно й прийде! Коли прийде! Це діло наше. Вам воно лічно не прийде, а прийде на міліцію. А ми найдем що сказать. А вам я совітую, зразу оце, при вашому батькові, ви встраюйтесь на роботу. І всьо. До вас не прийде нічого і ніхто вас тягать не буде». Я тоді схожу на кирпичний, а тут у Василя Матвійовича покойного був його кум начальником цеха. Тут і кирпич робили і палили, все. То він мене взяв. То я ото тоді був там у ФЗО трохи. І мене сходу на роботу. І робив я, до якого, це щоб не збрихать канешно, а більш-менш точно. Розщитався я десь у 52-му годі з кирпичного. Не, брешу, пізніше ше. Тільки взяв, я робив на такий роботі, робочим. А последнее, 36 год я робив експедитором там і до самого розщоту. То 45 год там у мене стажу. Я од тудя пішов на пенсію. І більш мене ніхто не гукав нікуды, ні лаяв, ні хвалив. Ото так моя місія кончилась

М.Г.: Як сталося, що Ви потрапили до Німеччини, опишіть процес вербування?

В.К.: А, до Німеччини як! В якому нас году забрали? Ще ж поліція була оця сільська. Ну я не знаю, десь у 50-х годах, начало. Тут поліцаї захватили. Оце Підручний, той був такий. Осьо жив не далеко Шакун Іван. Він був старший. Ну той хороший дядько був. А ці лупили як котів нас. То забрали, машиною з будкою завезли в Золотоношу (це поліцаї). Там ми переночували, а на утро виділили «телячий вагон». Дали по півбуханки хліба і півельодки. І відро. І 60 чоловік у вагоні.

М.Г.: Це на кожного по пів буханки хліба?

В.К.: Да, на кожного по пів буханки хліба і по половині сельодки.

М.Г.: Це на добу?

В.К.: Не, це аж до самого Києва. І відра, ті що стять. Хто ж тобі остановить. А в Київ привезли, поліцаї нас зразу здали. Там були німці, хазяйни, до кого йти на роботу. І нас сходу перевели в другі вагони. І саме з Києва нас везли вагонами аж в Германію. Через Ельбу переїхали, там міст такий сильний, як в нас в Росії на Волзі. І тоді хазяйни забрали нас. Двоє суток держали в таких, ну як воно, і не тюрма, ну не хароше щось таке. І кожного забрасували в отдельне, відкіля родом. Знали анкети. То зі мною був оце Шишка Хведір Володимирович, Скляр Іван Афанасійович, Скляр Григорій Михайлович. Це зо мною були. Німці нас брали. То там значить розформірували нас і в лагерь. А в лагерьі було 15 тисяч. Там і молдавани,

і українці, і руські, і іностранці італійці. Ну було дуже багато нас. Ото ми там... Привели, а мастер такий був вредний фріц, така пика, паразит. Що не так, то як уліпить, то елі встоїш. І що ж вони давали: 125 грам хліба і баланда така, що як узав в рота, то тягнеться аж до самого... То кормили нас так. А вже послідні, як американці нагнали. Американці сильно бомбили. Було двічі прилітають з Америки і летять, дві бомби на крючках. Ото кинув, потом в Полтаві ще заправлялись вони і летіли в Америку. То вже в конці нам тоді шо полешало. І переводчиця наша Валя, така москвічка була. Вона не зловредна. Ну комусь то нада ж було, бо по-німецьки ми ж не понімаєм. А вона ж видно іностранний інститут кончала, то вона дуже харашо знала. Ото привели, її привезли, каже: «Ознакомлю! Це ваш хазяїн. Оце ваші робочі». А в літейному заводі в ті года це ж не шуточка робить, алюміній плавить. 80 градусів жари, і ще й по зашийку заробляєш. І нічого й не кажеш. І жалуватися нема кому це раз, і безполезно. Ішак є ішак – куди пхають, туди й йдїть.

М.Г.: Що з речей дозволялося брати людині, яка від'їжджала на примусові роботи?

В.К.: Ну шо, харчі на сутки, сумочка, документ хто ти такий і все. Більш нічого. Ото у чім стоїш, як вдягаєшся, із тим і тудя. А вже як у Німеччину, там давали спецовку в заводі. Така, як би тобі сказать, похоже як наше ото кожане чи чорт зна, якесь таке, пошите як балахон і дерев'яшки ті, обув, таке точине. То як день походиш, то тут тронуться не можна, потомушо цілісінський день. А робили од 7-ми утра і до 7-ми вечора на місці. В обід час, бо вони ж там оддыхають. А ми ж тоже оддыхаєм, ну шо то за оддых такий, якщо ти вморений дальше нікуды. А вже в конці десь, як начали американці бомбить сильно, то їжу давали раз у сутки нам. Таке, ото півлітрові як кава називали вони або... А по нашому ряжанка. Ото каждому привозили. Тачанка така. І шо німцям по бутілочці і нам по бутілочці давали. А потом у 7 часов (до 7-ми на місці) охрана веде в лагерь тудя. Здав у лагерь і всьо. У лагерьі зразу не готовили нічого, а последнее время готовили. Там тисяч 40 було людей, ну це з іностранцями. Ото йдеш в столову. Що там хароше: бруква і там ше якесь таке, і стакан чаю, і 125 грам хліба на сутки всього на всього. Так ми жили. А утром у 5 часов приходить діжурний цей фріц з поліції, а воно лагерь довгий там, тисяч 70 і більше було людей, і палкою зразу по вікнах, по віконіцях. «Авштейн, авштейн!» Подійом! В 6 часов строять, а на гору вилізять,

так піднімається напевно около кілометра. Ото пішки нас вели. А там тоді мастер забірає і розприділя хто куда. Кудя йому понаравиться, він тебе й пхає, бо тобі ж жалуватися немає кому й безполезно. Так ми й жили.

М.Г.: В який спосіб заохочувалась продуктивна праця робітників?

В.К.: Ну як сказати! Праця яка: куди вони поставлять, там ти й робиш. Не будеш робить, то ти по затилку всю дорогу получатимеш. Не тільки роботи, тієї бутылочки, а й світу не бачитимеш.

М.Г.: Був же якийсь обсяг виконаної роботи?

В.К.: Да. Оце наша літейна робота – чушки такі алюмініові, десь кілограм може й по 15, а може й менше, а може й більше. Ми її не важили. То ми должні підвозить і кидать у ту. Там мастер канешно їхній був, туди як плавить. Там уже канешно командували мастера, ті що розбіраються. Откуда я знаю скільки їх туди кидать, як робить. То вже вони. А тоді вилили в форми. Збоку цех. Гриша і Іван Склярі були в тому цеху. Туди везуть тачками такими на ленту і вони там обробляють. І виливали мотори для самолётів, тільки невеличкі, алюміневі. Гриша і Іван, ті були там, а я був тут пока визволили американці. То італьянцям, французам і всім іностранцям ішли посилки з родіни. Десь кілограм 10, а може й більше. А нам нічого. Каже, Сталінові, щось писалося. Вже нам переводчиця пізніше докладавала, каже, що Сталін сказав, що у мене немає, каже, тіх, ну пленних. В мене ізменніки родіни, всі вони там. І ніякої поміщі ні на скільки копійочок ніхто не получить. Отак тоді ото балакали.

М.Г.: А що Ви отримували за виконану Вами роботу?

В.К.: По шиї. Тоді всім абсолютно робочім.

М.Г.: Чи харчувалися господарі разом з оstarбайтерами?

В.К.: Ні. Боже збав. У їх там такий порядок: він іде на роботу, бере бутылочку кави і хліб. В їх же не так як у нас. Хліб такий кусочок не великий. І сир, і ковбаска разного роду. То це в їх їда така. А потом запиватимуть, тошо давали кефір. А вже последнее время і нам по бутылочці давали. Якраз у 12 часов привозили. То вони брали, а нам спеціально в ящику.

М.Г.: Який був характер стосунків оstarбайтерів з місцевими мешканцями?

В.К.: Ну як, нас же ніде ні в город, ні де не пускали.

М.Г.: А між робочими на заводі?

В.К.: Українців було не багато. І англійці, італійці, бельгійці, ну що ж, ти ж його языка не понимаєш і він твого не понимає. Хіба ото переводчиця Валя, то та понимала видно ж не один язык. Треба, спросить, розкажіть як ви жили там на Україні? Ну шо ти. А цей бачить, що вже вони той... «Швайне райне!» – кричить, – «Свиня!» «Вы не имеете права», – каже, ні з ким балакать. То вже вона розкаже їм отім іностранцям, а тоді приходить нам каже, що вони питали оте й оте. Як ви живете тут, як вас кормлять. Кажу: «Як кормлять, собаку я луче дома кормлю чим мене кормлять!» Ото таке діло.

М.Г.: Чи були Ви свідком знущань над оstarбайтерами з боку роботодавців чи місцевого населення?

В.К.: З оstarбайтерів найдужче знущалися поліцаї, як нас везли до Києва. Нас у критому вагоні і нічого абсолютно. Погрузили в Золотоноші і аж до самого Києва, і двері ніхто не одкривав. Нас було у вагоні тоді чоловік, ну щоб не збрехати, десь до 30-ти.

М.Г.: А були тільки чоловіки чи й жінки?

В.К.: Жінки були, тільки жінки в другім вагоні. Чоловіки в однім вагоні, а жінки в другім вагоні. Тоже ж під такою охороною і таке ж саме їсти, таке все їм давали.

М.Г.: Як ставилися до людей охоронці на примусових роботах? Чи не били без всяких причин?

В.К.: Ну як тобі сказати. Охоронці єсть охоронці. Поліція, ця шо вела і назад, тоді цей було хоч і вдарить, ну це дуже рідко. А мастер, який був з нами, той можить за минуту і разів 7-8 завалить. І нікому не жалувались. Ну кому ж ти будеш жалуватися, як усі тут... А сунься жалуватися, то він тебе як муху печаттю. Переводчиця тоді йде, як її позвуть. Бо людей багато, вона об'їжджає скрізь.

М.Г.: Чи могли Ви розраховувати на медичну допомогу?

В.К.: Була допомога. Там був видно ж врач закріпленный. І він ще трошки понимав оцих іностранних языків. І український так ламано, а руський трошки лучше. Видно десь учився або ж робив десь. Ну шо, еслі заболів, що вже совсім упав, то вони визивають скору. Скоря дає допомогу, яку там потребує. І все. Каже на скільки часов одвезти його в лагерь. Йому робить нільзя, бо він помре тут же. А в лагері, там врачі отдельные вже. Там і утром вони дивляться, і вечером. А вже последнее время було ще й в обід. Заходить врач, так як і тут у больниці в палату, там, в общежитії в тому, і питає, з переводчиком канешно, що в

вас болить, чим ви раніше боліли, чим дома боліли. І вони там фіксирують. І всьо. А потім підійшло время, кончився цей всей розговор, стройом і на гору на роботу. І дванадцять часов у тих дерев'яшках шльопаєш, що не можна тронуть. Дерев'яшка це ж ізвесне діло, точене таке. Це так тільки пройтись, вийти на двір або в туалет. Круглі сутки, майже. В 6 часов ми вже там, в 5 будять, і до 6-ти вечора, другий раз і до 7-ми, якщо там наварять. І вони у цеху, начальство це, і мастера особливо, і ми ж там. Охрана хоть і прийде, оце поліцаї, то їм не розрішають, пока вони не справляться, не імеють права брать людей. А тоді мастер як здає, він стройть і строем в лагерь.

М.Г.: Чи задовольнялися культурні потреби остарбайтерів і в який спосіб?

В.К.: Які там культурні... Нічого ровним щотом нам не давали, ні газет ніяких. Що ж там газета, як вона по-німецьки писана. Ну охрана то може й дасть газетку, а шо я в ній пони́маю. Там напечатано по їхньому. Хіба в туалет та і все. Як переводчик був, цього не було. Чоб вона ознакомляла нас, як вона не імеє права тоже. Бо вона тоже така сама, тільки шо, ну як сказати, на кілометр вище, бо вона знає іностранный язык і даже й не один. А я откуда його знаю. І фріц був з нами один там, ну не один він був. Ну один такий трошки як «помішаний». Кричить мені: «Сібір!» Кажу: «Я хоч у Сібірі буду, а от ти, паразит, як попадеш!» Він сміється-сміється. А по тому ж він не пони́ма, шо я балакаю. Кажу: «Сібір мені не привикать, Сібір. А от ти як попадеш, тобі сирицю вижмут!» Бо вже ж скільки, показували, пленных тисячі як гонять у тих шапках. У їх же ж картузів нема нічого, шапка – це вона й шапка, й пілотка. Одкачується. То кажу: «Мені не привикать в Сібірі, а от ти попадеш в такий холод». Каже: «Капут!» «Буде тобі капут. Мені хоть буде капут, то ми вже привикші, а от ти спробуєш тієї температури, то узнаєш!» Це було таке.

М.Г.: Які проблеми побутового характеру виникали у Вас під час перебування на примусових роботах і як Ви їх вирішували? Мається на увазі, що, наприклад, одяг якщо зносився тощо.

В.К.: Давали спецовку. Вона й поганенька така якась. Похожа, як би так правильно сказати, таке, ні то сіра, ні то чорна. А другий раз давали таку коричневу якимись смугами. І ці ж самі довбанки.

М.Г.: А чи були на одязі якісь нашивки, позначки?

В.К.: Були. «Остарбайтер». Це ішак із Росії. Або ше його як перейменовували вони на

свій, то «остарбайтер» – «остерігайся, Сталін тут (OST)». Так прозивали вони.

М.Г.: Де і в яких умовах були змушені проживати робітники?

В.К.: У бараках. Осьо у 5 часов подійом, в 6 ми должі быть в цеху вже, а на гору кілометр подиматься. Лагерь внизу, коло річки, а піднімається однак. Три, чотири, а другий раз і п'ять. Бо був раз побег там один. Отакий здоровий був хлопець, то його нагнали й на місці розстріляли.

М.Г.: Який був інтер'єр бараків?

В.К.: Кроваті стояли такі допотопні і дерев'яні щити. Бо вона ж така односпалка. Матрас такий поганенький і одіяло, ні то одіяло, ні то пів. І подушечка соломою набита. І все.

М.Г.: А чи отоплювалось це приміщення?

В.К.: Отоплювалось раз у сутки. Особенно ото протоплювали його на ніч. Котельня тут же ж унизу. Ну а ті, що топили, то вони тоже ж посменно були. Мінялися вони. І може еслі в нас у комнаті було 10 чоловік, дві батарейки всього.

М.Г.: А селили в кімнати робітників однієї національності чи різних?

В.К.: Тільки одної. Якщо це українці чи руські, то в однім лагері, або й в одній комнаті. А італ'янці, французи, бельгійці там іще якісь, я знаю, які були на землі, такі були і там. То тім отдельно. Тім і їсти лучше давали.

М.Г.: Була якась різниця між українцями чи росіянами та іноземцями?

Да, різниця була.

М.Г.: А чому була така відчутна різниця в ставленні до українців чи росіян та іноземців?

В.К.: Їх лучше поважали, а нас считали, що ми раби. Постоянні раби і шо він сказав, ти мусиш робити. Впав, пригорнули тебе і следующий зайняв місце. Вони не розбіралися. Як з худобою.

М.Г.: Чи мали Ви власні гроші і якщо так, то на що їх вистачало?

В.К.: Власні грошей в нас не було. Де у кого й були свої гроші, то їх зразу ж у Києві, як німці забрали, сходу їх забрали. Куди вони забрали ніхто нам не одчитувався. До копійки і ото рублі були ж тоді такі великі, то і мелочь – це все вони витрусили і забрали собі. Куди вони їх дівали, чи вони в банк здавали, чи... не знаю. Ну нам ніхто ж його не об'являв ні грама. Як вони хазяїни, а ми ішаки. Що ж перед нами одчитувався. Усі дурні в нас і то, дивися, попав за шо, того шо заробив, того й... А як його кормлять він даже й не скаже, потому шо він впаде і срок можуть добавить.

М.Г.: Чи змінювався одяг остарбайтерів в залежності від пір року?

В.К.: Зимою давали бушлати. Ці бушлати тоже такі самі поганші, ті що вже міняли. Своїм давали нову спецовку, а те, що погане, то таким ішакам як я.

М.Г.: А яке було зимове взуття?

В.К.: Оце ж довбанки оці дерев'яні, а потом начали давать, воно таке ввіді ботинка, а підошва дерев'яна. І поприбивано гвоздіками. Походиш день, тронуться не можна. Ото таке.

М.Г.: Як здійснювався догляд за дітьми остарбайтерів у Німеччині? Наприклад, якщо там жінки народжували дітей.

В.К.: Ті, що народжували дітей, там були такі жінки, не тільки остарбайтери, там були усіх націй майже. Там їм було 3 бараки, то туди строго-настрога, він був огорожений отдельно. І боже ізбав, щоб хто... Всі, кого там поймають, то він уже там і остався, живі оттуда не вертаються. Три лагерья були такі, метрів по 40, довгі і широкі. То всі іностранці, чехи чи українці, кожді отдельно. І врач у їх є женський.

М.Г.: А хто доглядав там дітей, коли матері робили?

В.К.: Були виховательки. Тільки виховательки, які були, були наші, під наглядом їхньої виховательки, там старша була. Вона ото ними командувала. Як там розпоряджались, кормили, не знаю. Туди строго-настрога. Огороджені отдельно. Все начальство було їхнє. Ну й наші медсестри були, із цих же робочих, туди завезених. А все їхня охорона.

М.Г.: Які відмінності Ви помітили у житті людей, веденні господарства, перебуваючи на примусових роботах?

В.К.: Ніяких абсолютно.

М.Г.: Так як і в нас?

В.К.: Да. Забрали мене, в 5 підйом, в 6 на місці. Я цілий день на місці. Бачу землю і небо, і все. Ніякої кореспонденції, нічого. Ми були вобщє ізолірувані.

М.Г.: Чи залишились наші люди на постійне проживання в Західній Європі (в Німеччині, Австрії)?

В.К.: Ну як тобі сказать. Коли приходила оце ж наша переводчиця і каже: «Хто жилає остаться після цього строку, після цього поневолення, можна. Тільки їм буде отдельно все: і врачі будуть, і, ну ті, що учать, вчителі, і жить отдельно тільки щоб. Ніякої связи з цими щоб не було». Були такі. Спеціально вчителі їм, які пользовались дуже харашо німецькою мовою і руською, і українською. Нам це не доходило ніяк. Це знала переводчиця і той, що викладав і все. Нам це ніяк не доходило.

М.Г.: А чи була у Вас можливість залишитися за кордоном?

В.К.: Ні, не було. Може й де було в якому лагері, ну я не помню. Кажен стремився якби скоріше це кончилось і додому. Так як у нас було поліцаї і старші поліцаї, то есть такі поліцаї, вже їх немає канешно живих, то той як узяв, то можить і ще якась книжка быть. А старші, вони ж вислугувувались, то той може тебе як муху вбить на місці, якщо не подчиняєшся. І жалуватися нема кому, і бесполезно. Так і нам.

М.Г.: В який спосіб Ви повернулися додому? Опишіть процес переїзду.

В.К.: Був якийсь тоді чи указ Сталіна, чи що. Ну я не знаю. Од його прийшло. Скіко, де і хто у якіх роботах, там була книжка. Я робив у літейному, то тут був у них, вони считали як гарячий цех. То тут приїжджали руські, командували, і брали людей, із тими ж самими переводчиками з нашими. То переводили в другі цеха, а некоторых вобщє забирали в Україну. Як вони? З яким намеренієм? Цього нам ніхто не докладав і ніхто не мав права докладать. Ото була зборка така душ може на десяток, а може менше, а може й більше. То їх отдельно й переселяли. І кормьожка їх совсім друга була.

М.Г.: Чим Ви їхали додому з примусових робіт в Україну?

В.К.: Поїздом їхав до розподілітельного лагеря. Там були руські і переводчики, і врачі, і все. Кажного дивились дуже щательно. Потому що 50 процентів нас хворих було: недоїв, недоспав. А 12 часов в такому цеху робив, то це, на щось воно долино обізательно дать своє діло. І в лагерь везли, в Молотов. Молотов це наша територія вже. І комісія. Тут уже врачі більш-менш щательно дивились наші, нічого сказать. І по групах. Там же дуже багато заводів, в Молотовській області там. І газові. Там як вийдеш глянеш, а дим такий курить жовтий-жовтий – це газ. І саміх найбільших штрафників, їх туди посилали. Ну шо ж він там місяць побув і там і остався.

М.Г.: Яке ставлення до Вас було на Батьківщині після того, як Ви повернулися?

В.К.: На Батьківщині ставлення було дуже погане. Кождий тикав чуть не пальцем, а то прямо в очі. Изменніки родіни. Не брали на роботу. Казали «продажні шкури». А тут уже як привезли в Київ, комісія була. І особий отдел тоже провіряв. Майори і більші, і нижчі, і вищі. То ти якщо й щось питаєш, то тобі нічого не скажуть. Бо ти изменнік родіни.

М.Г.: А чи чули Ви, перебуваючи в Німеччині, про такі заводи, де робили з людей мило, із шкіри сумки тощо?

В.К.: Були. То отдельно там, вони й жили отдельно. По розказу переводчиків, їх і

кормили краще. То їх там підгодовували і ото чи на мило, чи хтозна на що. Ніхто нікому не докладав.

М.Г.: А хто туди потрапляв?

В.К.: Ну саме найбільше потрапляли це добровольці. Вони самі охочі. Там обіщали їм і марки давати в місяць, не знаю по скіло вже. То туди вони одбирали, були такі мітинги. І одбирали желяющих добровольців. Великі гроші і кращі харчі.

М.Г.: А ці люди знали на що йдуть?

«ОЙ! ШО ВОНИ НАМ ТІЛЬКИ РОБИЛИ! НУ, ВСЕ ПЕРЕЖИЛИ...»

Інтерв'ю з: Менчик Любов'ю Микитівною, 1921 р. н., село Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської обл.

Інтерв'юер: Микола Губочкін.

Транскрипція: Микола Губочкін.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: с. Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської обл.

Дата проведення інтерв'ю: 6 вересня 2004 р.

Присутні: Микола Губочкін, Любов Менчик.

Микола Губочкін (далі – М.Г.): Ваше прізвище, ім'я та по-батькові.

Любов Менчик (далі – Л.М.): Менчик Любов Микитівна.

М.Г.: Рік народження.

Л.М.: 1921 р.

М.Г.: Місце проживання.

Л.М.: Село Кропивна.

М.Г.: Яка у Вас була освіта?

Л.М.: Сьомого класу не закінчила.

М.Г.: Яка у Вас була професія?

Л.М.: Професія. У колгоспі, різноробоча.

М.Г.: Рік Вашого виїзду за кордон?

Л.М.: У Німеччину? Ой! У якому ж ми поїхали! У 1942 р., а вернулася у 1945 р.

М.Г.: Скільки Вам було років у момент виїзду?

Не пам'ятаю. Уже мабуть 19.

М.Г.: Назвіть місце перебування за кордоном: місто або село.

Л.М.: У Германії?

М.Г.: Так!

Л.М.: Город Оффенбах¹. На фабриці робила. Різні часті виготовляли. Чи воно для машин, ну не випускали там машини, а таке різне, різні часті привозили. Там ми дірки

В.К.: Нічого вони не знали. Може вони й узнали, тільки уже там на місці. А там їх поліція правила строго-настрога під конвоєм. Машини ці криті. І машина як їде з цими людьми, вона ж обкидана жилізом кругом, страшно. І поліцаї, чоловік може 5, може й більше. З общежитія брали в машини і везли на вокзал. Як вони там, хто його знає. Це тільки вони знали і ті, що їх супроводжали. Строго-настрога. Посторонні не знали і не повинні були знати. Все було дуже скрито. Ото такі діла.

свердлили, то отими, стамесками стругали. Роботи було, 12 часів поки одстоїш. Кожний робітник щось робить. Жили дуже трудно, дуже...

М.Г.: З чого складалося Ваше харчування під час перебування на примусових роботах?

Л.М.: Дитино, там не можна було уявити харчування те. У шість ідем на роботу, у дев'ять часів, без п'ятнадцяти дев'ять, дзвоник на сніданок. 200 грам кусочок хліба такого як кирпичик і чаю кружка, ну таке ні солодке нічого, тільки заварений. От. На обід... У понеділок, у понеділок дуже важко, бо в понеділок на обід суха капуста, сушена і зварена. А в'їсти не можна, таке, ти його у рот, а воно назад. А так... А на вечір теж ж, теж ж якась баланда.

М.Г.: А чи харчувались господарі разом з оstarбайтерами?

Л.М.: Та хто там! Ні. Ми ж в лагері були.

М.Г.: Чи могли Ви розраховувати на медичну допомогу?

Л.М.: Ніхто нас ніколи... Ну вже там як другий раз я була прибила ногу, то так ото це. А так ніхто. Приболів, умер, закопали як...

М.Г.: Чи посилали додому листа про те, що помер робітник, щоб рідні знали?

Л.М.: Нас дуже бомбили. Бомбили лагерь. Біля нас не далеко був лагерь і в тому лагері був зроблений підвал. Ото тікали туди в підвал од бомбьожки. Було їх 90 дівчат, тільки одна однісінька осталася. То хто його посилав там, ніхто його нікому не посилав.

М.Г.: Які в Вас були стосунки з місцевими мешканцями?

Л.М.: У заводі балакати не розрішали. Хоть і не розуміли, ну все таки вже трохи розуміли. Вже за три роки навчилися там і лаяться і те. А так вони нас щитали... Полуднували вони у пів четвертого, полудник був. А вони ж полуднують, а ми ж стоїмо та дивимося на їх, може хто кусочок хліба кине.

¹ Мається на увазі місто Оффенбах – місто в Німеччині, в федеральній землі Гессен, лежить на південному березі річки Майн.

А один отам дядько, такий старенький, ото було... Я робила, що ото дірки свердлила, так було йде як у туалет він, повз мене, і в тряпочку замотає кусочок хліба, і ото так кине, щоб ніхто не бачив.

М.Г.: Скільки годин на добу Вам доводилось працювати?

Л.М.: Дванадцять.

М.Г.: Це без перерв?

Л.М.: Дванадцять ми робимо, а п'ятнадцять минут тільки на сніданок. Оце прибігли, тут тобі дзвоник задзвонив, побігли ж... Ну шо там, не було чого... Як кухоль того кофе стоїть і кусочок маленький хліба. То його кинеш, неначе його і не бачив.

М.Г.: Які проблеми побутового характеру виникали у Вас під час перебування на роботах і як Ви їх вирішували? Наприклад, проблема одягу, взуття.

Л.М.: Давали ото штани, спецовку. Штани і піджачок такий. На зиму дерев'яні ботинки. Не дерев'яні, там дермонтінове таке зверху, а підошва вся дерев'яна. На літо тоже дерев'яна підошва, а отуто тільки, де пальці, взували. Бо там стружки різні, то ходили вбуті в дерев'яне.

М.Г.: А проблема житла? Де Ви жили?

Л.М.: В бараці. Кроваті дерев'яні і такі матраси понапихані стружками. І тоді ото одіяло і подушечка, напхана стружками тоже.

М.Г.: А взимку це приміщення отоплювалося?

Л.М.: Ну воно там якось... Були там вже три годи, то зімою самі ми топили. Становлять таку грубку і ото ми топили. Ну воно там не дуже й холодно було.

М.Г.: Як сталося, що Ви потрапили до Німеччини? Опишіть процес вербування.

Л.М.: Ну як! Тоді як це трапилось. Тоді не питали, а принесли бомажку: на завтра чи на післязавтрього Ви повинні з'явитися в город на комісію. Одвезли. Підвода із сільської ради чи з колгоспу. Везуть на комісію на ту. Ну а тікати, тікати якось було не можна. Бо багато били. Тікали, то били, ну стріляли.

М.Г.: У який спосіб Вас доставили до Німеччини? Яким транспортом?

Л.М.: Ну як спосіб! Такий, щоб їхали в Германію? Везли на Гребьонку¹. Зараз гнали пішки. Із відтіль, із Золотоноші² на Гребьонку гнали пішки. Ті були, міліціонери ж і дуже стріляли й це. А тоді у товарняк. Ото таке як телят возять. Загнали, заціпали. Як у дорозі їдемо, а не одкривають. А таке ж, ну як в туалет

¹ Гребінка – місто в Полтавській області.

² Золотоноша – місто обласного підпорядкування, районний центр Золотоніського району Черкаської області.

хочеться, то в одного хлопця, зробив таку оцю, із консерви. Ото, Стьопа, дай каландейку! Ото він дає, ото висцися, а тоді в вікно виліш. Та так було і по маленькому, і по більшому, по якому хоч у тому вагоні.

М.Г.: А скільки часу Ви їхали туди? Наприклад, день чи сутки.

Л.М.: Туди? Дванадцять днів. Бо оце ж везуть-везуть, а тут остановилися. Проходять комісію. Ой! Шо вони нам тільки робили! Ну, все пережили.

М.Г.: Які обіцянки давала окупаційна влада стосовно відправки на роботу? Коли вербували, то що вони обіцяли?

Л.М.: Та ніхто не вербував. А так ото з сільської ради назначили отого й отого там з Кропивни, чи десять душ, чи скільки, на отаке число, на стільки часов. Тоді підвода везе в Золотоношу і в поїзд або і пішки гнали ж і як хоч...

М.Г.: Що говорили люди в селі про перспективу поїхати на роботу до Німеччини?

Л.М.: Зараз же багато вербувалися. Вони ж обіщали дати землю тим, що поїдуть. То багато таких. В нас із Кропивни, то може і душ шість було. А то примусово.

М.Г.: Що робили люди для того, аби не їхати до Німеччини?

Л.М.: Тікали. Стрибали з того... Тікали, то вбивали. Багато вбивали. А так в консласеря. В консласерях багато дуже вмірали. В консласеря як забрали, там дуже здівалися, голодом морили. Що вони тільки... Ну конешно, вони не думали, шо наші вернуться і нас освободять. Вони не думали. Вони думали тільки, що це вже раби навскіда. І робили ж по фабриках, робили по заводах, у людей. Ну брали ж наймитів.

М.Г.: Як здійснювався догляд за дітьми остарбайтерів у Німеччині?

Л.М.: Хтозна. Я тобі й не скажу. Як ми робили на заводі. Нам таке, у тролейбус. Оце ж тролейбуси ходили. Оце в суботу ми до обід робили, а після обід виходний і неділя виходний. То оце як поїхати там у город, то з «остом» («ост» носили на грудях) не пускають у тролейбус. А хочеться ж проїхати. То вловить міліціонер, оцей поліцай. То дуже і дуже вбивали, дуже били за те, шо...

М.Г.: А чи була різниця у відношенні німців до робітників різних національностей? Наприклад, росіян, поляків, українців.

Л.М.: Ну хтозна. Воно оце ж там то французи, то бельгійці, то поляки, то... І воно оце французи, вони були то отдельно. Оце лагерь, там бельгійців або це... А як вони

односилися... Ну французам, кажуть, що французам доходили посилки з дому. То ото французам, кажуть, посилки помагали. А нам там, то нічого.

М.Г.: Чи задовольнялись культурні потреби остарбайтерів? Наприклад, чи можна було читати книги, дивитись кінофільми.

Л.М.: Ой! Хто там читав, хто там... Ото вже як оце фабрика вся була, ну воно називалося завод, а тут наш барак, а тут же дорога. То ото коло нас німець діжурний, старий, такий здоровий дід. І ото було хвіртку открит, ми вийшли із лагерь. Там на завод хвіртку открит, пішли, всьо, він здав. А так само вже як дзвоник, він одкрива хвіртку, зайшли ми в лагерь. Ночю ніде не ходили, бо під замком.

М.Г.: Чи була в Вас можливість листуватися з рідними та знайомими, що залишилися вдома?

Л.М.: По дві откриточки написали. Оце додому за три годи, то по дві одкритки, а то ніхто нікому нічого. Ніхто нічого не знав.

М.Г.: У який спосіб заохочувалася продуктивна праця робітників на заводі? Чи заохочувалась взагалі?

Л.М.: Ніхто не заохочував, а примушували. Там не було заохочувать, а роби. Оце сказав тобі оце, і роби.

М.Г.: Які були наслідки для людини, яка не виконала заданий об'єм роботи?

Л.М.: Та ну, воно ж таке, знаєш, не було що це мені тільки треба оте зробити. А так, зробив, щоб тільки правильно.

М.Г.: Які товари були доступні для купівлі остарбайтерам?

Л.М.: Нам не платили там грошей. Нам не давали грошей. Ото як місяць там пройде, то можуть по 2 марки дать. То шо. То нам нічого-нічого не продавали. Одне намисто. Намисто, откритки. А такого ж нічого, ніде ні хліба, ні продуктів ніяких, ніде нічого, ні вдіться, ні... Ото намисто і откритки.

М.Г.: Що з речей дозволялося брати людині, яка від'їжджала на примусові роботи?

Л.М.: Ну що брали! Брали речі, таке, одежі там якоїсь і то... Те приїхало, якась спідничка або там те, кофточка, привезло з собою. А друге приїхало в чім стоїть.

М.Г.: В який спосіб відбувалася реєстрація робітників по прибутті на місце роботи? Що записували? Які документи складали?

Л.М.: Оце привезли нас на розпридільний пункт. І там приїжджає покупатель. Ага. Мені нада... Оце на заводі в нас було українців 50 душ. І так. Стоїмо у

цьому, там же. Він підходить: цю, цю, цю! Отак насчитав 50 душ. Всьо. Хватить.

М.Г.: І тоді своїм транспортом везе далі?

Л.М.: Тоді везе ж на це... Як привіз, як приїхали ми сюди до цього, стоїть барак цей, отакий з дощочок, із дощок. То його як бомбили фабрику, так прийшли, а ми в підвалі були. З підвала вилзли, то тіки оце таке, сама площадка, а то нема ніде ні шкахви, ніде нічого – порозкидало, порозбивало. А тоді ж оп'ять востановляли вони.

М.Г.: В який спосіб долався мовний бар'єр між робітниками різних національностей або у спілкуванні з німцями?

Л.М.: Знаєш, така жизнь була, оце німець там кричить, щось каже, як це. Матюхом пошлеш. І дівчата й хлопці матюхалися, бо ніхто не думав назад вертаться. То, я не знаю... Так спілкувалися з ними, що... Вони нас считали як ото...

М.Г.: Чи дозволялося Вам отримувати посилки від родичів або щось пересилати їм?

Л.М.: Та ніхто ніякого. Ніяких посилок, ніякого пісьма. Ніхто нічого не знав, що там робиться, аж поки ото кончилася війна і вже все американці захватили. А тоді ото... І гнали нас... Ішли, куди ми йшли? Ну вивезли з того лагерь, де ми в лагері оце ж були, в бараці в тому. То нас вивезли з того лагерь і гнали нас... Ну казали нам, що там де палять оце ж. Нас туди не догнали, а вже тут американці наступають. То нас покинули у лісі. І один дід, німець, пустив нас на те... Нас набилося в такий, чи конюшня його була, чи такий дуже здоровий сарай. І він драбину на сарай подав нам. То як лізли на той сарай, так одно на другого дерлися, він кричить, шо помалу, не кричить, помалу, щоб не почувли ж німці. Бо й мене розстріляють. То ми сиділи ото двоє суток чи троє на тому сараї, а тоді ото вже як побачили американців, так і в вікно стрибали...

М.Г.: А Ви знали, що наступають американці?

Л.М.: Ну да. І цілу ніч, одну ніч, бомбили страшно американці. А ніхто ж не вставав додому, там усе робили.

М.Г.: А чи розпитували Вас про вашу родину, країну, лад у ній?

Л.М.: Хто там розпитував! Ніхто. Вони тільки те думали, шо, ну це. І одно показує, шо руські назад: «цу рік, цу рік, цу рік». Назад одступають руські, а німці наступають. А воно вже тоді один німець, такий старенький, то показує ж нам (ми з Лідією Ліщининою були), шо німці назад, назад, назад, а руські йдуть і руські скоро займуть. Ну воно так скоро й прийшли вони.

М.Г.: Це вже після американців?

Л.М.: Да.

М.Г.: В який спосіб Ви дісталися додому із окупації?

Л.М.: Добіралися всяк. Отут під цим, Перемишель¹, кажись, та дві неділі під горою стояли, вже нічим було добратися. Ну таки добралися. Вже конешно як добралися додому, то тоді вже...

М.Г.: Як Вас зустрічали вдома?

Л.М.: Дома! Як же дома зустрічали! Хто ж дома... Конешно, яка радість... А це ж більше як три години ніякої ні звістки, чи живий, чи неживий...

М.Г.: Чи була у Вас можливість залишитись за кордоном, тобто виїхати в еміграцію?

Л.М.: Ніхто не думав десь залишитися. Усе напруженіє було тільки додому, побачить своїх рідних, батьків. А так, ніхто ні про що не думав, бо таке, ні вдіти, голодні... Ну конешно, верталися такими уже, як можна сказати, такими «воспитаними». Як ми жили там, матюхалися одно на другого і це, бо вже ніхто додому не думав вертатися і ніхто нас там не дивився, чи ти такий, чи не такий.

М.Г.: Які відмінності Ви помітили в житті людей, веденні господарства, перебуваючи за кордоном? Що було відмінного від того, що в нас дома, в Україні, і в Німеччині? Як там ведуть господарство?

Л.М.: Конешно, я не скажу як там ведуть господарство, бо ми були на заводі.

М.Г.: Які відносини між німцями? Як вони спілкувалися між собою?

Л.М.: Та вони друг за другом. Вони такі... А оті есесовці були. Вони дуже отакіх заламували.

М.Г.: Чи жили разом з вами німецькі робочі, охорона, керівництво?

Л.М.: Там один ото німець коло нас у лагері у тому нашому ж перебував Там йому

¹ Перемішель – можливо село в Україні, Славутському районі Хмельницької області.

така комнатка була. І він ото випускав нас, заводив і це. А так ніхто нікого. Хто там за нас, господи, вбило-вбило, умер-умер.

М.Г.: Яке ставлення до Вас було на Батьківщині після того, як Ви повернулися додому?

Л.М.: Ставилися так як і до всіх. Тих, що й дома були. І не було ніякого, що там: а ти приїхала, ти була, ти приїхала! Бо każde знало, що ми тоже ж не поїхали добровільно.

М.Г.: Тобто, Вам опору вдома ніякого не чинили?

Л.М.: Ні, ні. Тільки приїхали (літом ми приїхали), будьте добрі на жнива. Конешно, і тут приїхали, ніде нічого. Розруха.

М.Г.: А чи були спроби, наприклад, зустрічатися з тими людьми, з якими Ви були там, у Німеччині?

Л.М.: Знаєш, були отут ці із Кривonosівки², то ото зустрічалися зараз. І з Великого Хутора³. Були оце Шишацький район⁴ і Золотоніський, оце 50 душ було, то таких не було ніяких, що там, а тут усе близькі. Золотоніські там, то Коробівка⁵, то такі все недалекі.

М.Г.: Їздили в гості один до одного?

Л.М.: Та ото у Кривonosівку їздили ми. Не їздили – ходили пішки.

М.Г.: А як повернулися з Німеччини, то вдома колгоспи були чи щось інше? Яке було ведення господарства?

Л.М.: Колгоспи. Відбудовувалися після війни. Ото добула, тоді на другий год уже ланковою була.

² Кривonosівка – село в Україні, в Золотоніському районі Черкаської області, центр сільської ради.

³ Великий Хутір – село в Україні в Драбівському районі Черкаської області.

⁴ Шишацький район – адміністративно-територіальна одиниця у Полтавській області України. Адміністративний центр – смт Шишаках.

⁵ Коробівка – село в Україні, в Золотоніському районі Черкаської області.

Наукове видання

Джерела пам'яті

Історико-краєзнавчий альманах

Випуск 3

«Та не дарма були ми на землі...»

Упорядник

Нагайко Тарас Юрійович

Комп'ютерна верстка: Андрій Михняк
Оформлення обкладинки: Сергій Вовкодав

В оформленні обкладинки використано документальні фотографії з приватних архівів Т. К. Барабаш, М. Ф. Василенко, А. М. Кірпічнікова, кадри кінохроніки ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. На звороті колаж: 1. Фото Свято-Вознесенського собору м. Переяслава-Хмельницького, 1949 р.; 2. Військовополонені на марші... Джерело: Малаков Д.В. Київ. 1939-1945. Фотоальбом. – К.: Кий, 2005. – 464 с.: іл. – С. 164-165.

Редколегія не завжди поділяє точку зору авторів матеріалів, що публікуються. За достовірність фактів, цитат, власних імен, назв, посилань на джерела відповідають автори публікацій. Редакція зберігає за собою право рецензувати, редагувати та скорочувати надані матеріали.

Адреса редакції:

08401 м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського 30, кім. 221

тел. 8 (04567) 5-17-13, e-mail: phdpu_oralh@mail.ru

Підписано до друку 14.10.2014 р. Формат 60X84 1/8.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Наклад 300. Зам. № 177 . Ум. друк. арк. 11,06.

Виготівник ФОП Лукашевич О. М.,

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців КІ №157 від 15.05.2012 р.

08400, Київська область, м. Переяслав-Хмельницький,

вул. Покровська, 49, кім. 12, тел: 097 750 27 17

(04567) 5 88 13, e-mail: lom80@ukr.net
